ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III. TOMUL XXIII

1940—1941

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ, BUCUREŞTI 1941

CUPRINSUL

O CARTE DE GÂNDIRE CONSERVATOARE ROMÂNEASCĂ

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 7 Iunie 1940.

I.

La 1867, a doua zi după așezarea dinastiei, « un vechiu deputat » traducea, tipărind-o la « Imprimeria Națională », din București, opera lui Edouard Laboulaye despre liberalism, intitulând-o « Partitul liberal, programma sa și viitorul său ».

El declară că mântuise opera sa, menită să facă opoziție lui Cuza-Vodă « în preziua frumoasei revoluțiuni române » din Februar 1866. N'ar fi tipărit lucrarea după « căderea Pharaonului român », dacă n'ar fi intervenit noi desiluzii. Dar, « când văzuiu iarăși intrigi și lupte la electiuni, dreaptă și stângă în Adunanța Naționala, albi și roșii; pretins progres de o parte, pretinsă conservație de alta, agresiuni la ur[n]e și vendicte personale, egoismul încărnat, cu un cuvânt toate calamitățile trecutului, representate numai sub alte forme și sub alte culori, când țara se zice dotată din nou cu o lege electorală pe baze largi și cu o Constituție din cele mai liberale, când, în virtutea acestor mari legi Corpurile Legiuitoare sunt convocate, când nația așteaptă cu o impaciență atât de legitimă ca ele să stabile *(sic)* concordia și pacea între ambele puteri ale Statului, executivă și legislativă, concordie și pace, atât de zbuciumate în trecut, să organize[ze] administrația, să moralize[ze] justiția, să realțe clerul, să reducă armata, să facă cum să avem instrucție publică, să introducă sistema

cea mai economică în ameliorarea finanțelor, să spulbere ilusoriul și să așeze realul în responsabilitatea miniștrilor și tutulor agenților lor, să facă a ne bucura în faptă de toate libertățile cu garanțiile lor prescrise omului de legile naturii, care sunt legile lui Dumnezeu, să reformeze sistema fatală a lucrărilor publice, ca să putem realiza odată căile de comunicație sau arterele de viață materială și morală, în fine, și ceia ce este mai salutar și mai urgent, să caute toate mijloacele posibile d'a ridica creditul în țară spre a se putea forma asociațiuni și constitui bance naționale, care apoi să încurage[ze] industria națională și să împingă înainte comerțul indigen și-așa să scăpăm de lipsa și neaverea ce au îngenunchiat țara », revine la ideia tipăririi. »

In genere notele promise atacă regimul de « spoliare a Tezaurului public », de conrupere, a magistraților și agenților puterii, de « lovire a proprietății », — legea agrară —, de « crime celebre, chiar asasinate ziua namiaza mare », — omorul lui Barbu Catargiu, toate « constituționalmente ». Cameră și Senat sunt « de poruncealâ » sau « servile », putând trece însă de la adulație la insulta creatorilor lor. Il jignește imitarea nesăbuită a străinătății, dar cu izgonirea « elementelor de științe exacte » din școala primară, redusă la trei clase, traducerea legilor « fără a le învesti cel puțin cu geniul și natura limbii indigene », fiind astfel neînțelese pentru « funcționarii și magistrații în mare majoritate ignoranți ». In armată se dă « cea mai mare importanță formelor, uniformelor și etichetelor », — se pare că aceasta privește noul sistem prusian supt Carol I-iu. « Un paznic de noapte este mai culpabil când, de exemplu, a salutat cu mâna stângă în loc de mâna dreaptă decât când s'a comis nu departe de el un furt cu spargere; un soldat este mai penabil când nu va avea barbișonul după formular decât când nu va ști să mânuiască arma, un judecător va fi mai observat când nu se va înțoli cu toga străină decât când se va lăsa a se conrupe, decât când va răpi averea sau onoarea unui cetățean. » In presă el crede că tonul ziarelor de supt regimul trecut era ca al celor pariziene la 1852-3.

De și nu odată se atrage atenția că e vorba numai de un regim isprăvit, se poate ceti această condamnare, tot pentru «liberalism», a celui ce i-a urmat: «tot supt masca și prin limbagiul libertății veni apoi și 11 Februar» (p. XXXV). Poate chiar că în ironia asupra «guvernului constituțional» (p. XXXVII). se cuprinde și noua stare de lucruri. «Paradele princiare», singurul rost al armatei după critic, ar părea să atingă și regimul lui Carol I-iu (p. XXXIX), însemnându-se că astfel se cheltuește a patra parte din budget și acea șesime pentru școli e tot așa de criticată pentru că «se întreține o sistemă cu totul nouă și necunoscută» (p. XL). «Atelierul» pentru «arta de a ne omorî între noi» pare a fi în legătură tot cu noile măsuri privitoare la oaste (p. XL).

Expresia cea mai clară a nemulțămirii și cu noua formă politică e, de altfel, în acest pasagiu: «Astăzi, după împlinirea dorinților Românilor, ce avem oare mai mult decât ieri, înainte de împlinirea acestor dorinți? Adaosul nou al impositelor? Aceasta știa s'o facă și Cuza. Eu nu văz decât aceiași stare de lucruri, minus două puncturi capitale din tratatele noastre cu Poarta: dreptul tutulor Românilor la tron, dreptul tronului de a declara războiu și a încheia pace» (p. LVIII).

Când e vorba de un tratat «cu unul din Statele vecine» care n'a fost supus Adunării, e vorba, evident, de concesiile făcute de noul Domn Turcilor.

Deschis se spune la pagina IV: «Astă țară avea și ea, biet, o constituție *impusă*, care se zicea luată după a Belgiei. Ce nerușinată parodie! Capul Statului trimese a încheia un tractat cu unul din Statele vecine și nu numai nu consultă pe reprezintanții națiunii, dar nici chiar ministrul respectiv nu știa nimic despre aceasta». Ministrul demisionă îndată, (p. IV).

Ca și Eliad, autorul e contra Domnului străin ereditar, idee «propagată prin demagogie, iar mai târziu consacrată printr'un plebiscit», ca să ajungă la o realizare supusă experienței (p. XII).

De altfel naționalismul autorului merge așa de departe, încât, pe baza vechilor «tratate», el cere pentru România dreptul de războiu și pace (p. XXXII, nota 1). Și am spus că el nu vede în copiarea legii belgiene în noua Constituție decât o formă goală (p. XXXIII).

In trecut el recunoaște în Tudor Vladimirescu pe acela care vrea « să alunge pentru totdeauna de pe tronul țării pe străinul fanariot » și în mișcarea de la 1848 intenția de « a protesta contra protectoratului exclusiv » (p. LIV).

Când pomenește lozinca « la legi noi oameni noi », care e a lui Kogălniceanu, tratat de « Iezuit », el, observă că autorul ei, « de mult procopsit ce este, nu știe nici românește »: « legi nouă se zice, nu legi noi ». El e contra înlăturării « etății, cu toată experiența, rutina, capacitatea », pentru a se « arunca întreaga administrație a țării în mânile copilăriei perturbatoare » (p. LV). « Talleyrand, Palmerston, chiar Cavour nu au murit în etatea de douăzeci de ani. » E contra regimului de « craidoni de cafeuri, de o parte, scamatori sau panglicari, de alta » (p. LVI).

De altfel, e fățiș pentru aristocrație: « aristocrație de talent, de merite, de instrucție, de știință, cu un cuvânt: de educație. Oricare alta este o « aischistocrație » [1]) (p. LVI).

Dar se îndreaptă mai ales contra lui Cuza-Vodă. Și pamfletul nu lasă la o parte nici vieața privată a fostului Domn: « Meargă apoi mai departe, între în Palat și va vedea orgiile cele mai desfrânate și mai criminale, primble-se prin suburbiile capitalei, și-l va lua de ochi palate splendide ale concubinelor » (pp. XXVI—VII).

Ura contra lui Cuza e așa de mare, încât Domnul căzut e descris ca « vagabondul » care trece granița « cu sutele de milioane furate din țară ». Ar voi să i se urmărească toți ajutătorii și prietenii și să se împiedece orice apărare a unui regim care i se pare autorului așa de fatal (p. XXXV).

Vom vedea că se întâlnește și denunțarea condițiilor în care a fost ucis primul-ministru Barbu Catargiu, având în trăsură pe însuși prefectul de Poliție.

Mișcarea reprimată în lipsa Domnului, acea agitație provocată de un regulament privitor la vânzătorii ambulanți e prefăcută în caricatura tragică pe care o înfățișăm în chiar cuvintele anonimului comentator al cărții franceze: « Când în fine acest guvern, perturbător din sistem, organiză prin

[1]) Grec. αἴσχιστος, « cel mai mizerabil ».

poliția sa o revoluție de vagabonzi străini, preparând incendiul și devastarea capitalei, sau pentru a justifica nouă invaziuni sau pentru a sparge casele publice și a li se răpi averile, sau Dumnezeu știe pentru care cugete spurcate, când cetățenii informați de aceasta și adunați pentru a merge să ceară de la Minister siguranța vieții și averilor lor sunt împușcați și omorîți de soldați, de jandarmi și de vagabonzii deghizați, carii singuri au provocat revolta, când acești tâlhari patentați, împreună cu toți zbirii poliției, masacrau în dreapta și în stânga părinți, mame, copii inocenți și pe strade cu totul depărtate de centrul conflictului» (p. XVI). Se regretă numai că Mitropolitul n'a procedat ca înaintașii săi din secolul al XVIII-lea, chemând prin sunetul clopotelor catedralei lumea la pedepsirea pretinșilor tulburători oficiali. El ar fi vrut aceasta și atunci când «s'a comis un asasinat ziua namiaza mare, înaintea porții catedralei, în mijlocul mandatarilor națiunii, chiar în brațele capului Poliției, și cu toate astea criminalul a rămas încă ascuns» (pp. XIV—V).

Adversarul lui Cuza-Vodă se ridică și împotriva indiferenței pe care a arătat-o capitala față de zilele de «2 Mai» și «3 August», când continuau petrecerile cu lăutari prin grădine.

In deosebitele domenii ale trecutei Domnii iată învinuirile ce se aduc, semnalând răul unde este, născocindu-l unde lipsește.

Ca dovadă a lipsei de autoritate se pomenește faptul că «numai în capitală» au fost, «în timp de treisprezece luni, peste patru mii [de] furturi și ucideri», cu adausul că Poliția însăși și-ar fi avut partea (p. XV).

Sprijinit pe ideea descentralizării, criticul e contra planului de «prefecturi centrale, propuse de guvern: mai întâiu patru, apoi șase, apoi Dumnezeu mai știe câte, cu putere mare, cu atribuții întinse, cu sume încentrate *(sic)*, cu armată la dispoziția lor» (p. XXXIII).

Nu lipsesc însă, într'o formă firește neadmisibilă, observații drepte. Astfel vechilor alcătuiri rurale care au precedat la noi Statul li-ar corespunde «eclesiile sau democrațiile creștine, autonome, confederate», pe care scriitorul le scoate din *Instituțiunile*

profetului Heliade, cu observația: « Dacă Statele Unite ar fi mai vechi decât această țară, am zice că ea le-a imitat » (p. XI).

Toată administrația financiară a lui Cuza e prezintată așa ca în raportul, de sigur nedrept și pătimaș, al lui D. A. Sturdza după lovitura din Februar. Impozite prea grele și risipa banului public i se par autorului caracteristica unei stăpâniri pe care Domnul însuși ar fi pus această pecete. Se arată că, în ciuda cheltuelilor, drumurile au rămas tot așa de neîndestulătoare și proaste (pp. LX și urm).

Partizanul judecătorilor aleși n'are încredere în cei numiți de o putere executivă cu interese de partid, și personal suspecți. Se atacă până și cheltuelile pentru armată: « deasa schimbare a uniformelor militare, cumpărătoarea armelor, și furajul cailor, cu prețuri întreite și împătrite », relele « obiecte de echipament » (p. XXVI).

Conservatorul e și contra completei libertăți religioase într'o țară pândită de toți vecinii (p. VIII).

In ce privește secularizarea, admisibilă în principiu, i se aduce o îndoită critică: Averile s'au vărsat într'un Tezaur rău administrat, și noii șefi mănăstirești vor fi « agenți salariați ai guvernului », ca și ceilalți (pp. IX—X). Inlocuitorii Grecilor, venind la București cu o plângere cuviincioasă, ar fi fost izgoniți de « ministrul primar, supt escortă de baionete, în timp de noapte și pe gerul de foc », și, ca răspuns la o interpelare, el ar fi spus: « Sunt salariații miei, și fac cu dânșii ce voiesc » (p. X).

Intre păcatele de acest fel se cuprinde călcarea testamentelor pentru așezămintele de binefacere (p. XV). Se povestește imposibilitatea de a mai fi găzduiți, în mănăstiri, călătorii cu cai, pentru că « guvernul » a luat orice mijloc de traiu pentru dânșii (p. XXVI). cutare mănăstire « are peste 15 mii ducați venit anual ».

Dar atacul principal se îndreaptă asupra atitudinii « guvernului, spurcat de la cap până la picioare », față de autonomia Bisericii. Se critică sinodul, în care se impune « un regulament elaborat (sau tradus) de ministrul Cultelor » (p. XVI).

Episcopii, « cari, după instituțiile conservate de secole », săreau peste anume trepte ca să fie aleși, sunt acuma numiți (p. XV).

II.

In fața politicei Domnului ales « din gunoiul cafeurilor » (p. LXIII), e lăudată aceea a Adunării, « acuzată de oligarhică, de răuvoitoare, nefăcând decât chestiuni personale și împiedecând mersul lucrurilor în țară », pe când ea « începuse a reîntra în calea datoriilor sale, având tot de odată conștiința drepturilor sale », de și Convenția-i răpise inițiativa. I se datoresc: legea contabilității publice, legea comunală, a Consiliilor județene, care, ambele, ar fi fost « date la o parte ». Ea ajunse să voteze în cele mai multe secțiuni legea electorală, pe când Ministerul face a trece ca urgente, în șase luni, legi mărunte, cu creditele extraordinare în cap,— aceasta și pentru a putea învinui de neactivitate Adunarea. Ea ar fi intervenit contra înmulțirii funcțiilor și pensionărilor înainte de vreme, ca și contra numirilor unor oameni fără merit. Ar fi cerut continuu budgete rânduite, numind o « comisie cu obligația d'a examina toate dosarele diferitelor Ministere și mai cu samă ale Ministerului de Finanțe », și aflând acolo mari nereguli, acoperite cu aceea că « alte dosare s'ar fi înecat în undele unui râușor ». De aceea ar fi fost hotărîtă disolvarea ei prin « lovitura de Stat », înlocuind-o, după un plebiscit fără valoare, căci preoții scriau, « ca pentru țărani » cu o « Cameră servilă ». Atunci numai, se decretară legile pentru Consiliile comunale și județene, alături cu noua lege electorală, stabilind « răsvotul », la comună votul universal înecând pe știutorii de carte, în ciuda protestărilor (pp. XXVIII—XXX). Nu lipsește denunțarea « urnelor sparte ». La județ, alegerea, cu două grade favorizează pe « ignoranți » (p. XL). Se prezintă, în dialog, combaterea candidaturii oficiale (p. XXX—I).

Dizolvarea Adunării și plebiscitul se explică deci prin supărarea unui Guvern abuziv pentru că deputații « îi cereau neîncetat budgete regulate de veniturile și spesele țării pe mai mulți ani trecuți, venituri ce se înghițeau la Casa Ministeriului de Finanțe ca în tonelul Danaidelor » (p. X; cf. p. I). Pentru a

se îndreptăți apoi se întrebuințează, la acel plebiscit, presiunea unei administrații nou-numite și chiar influența clerului superior și a protopopilor asupra preoților de sate (p. X).

III.

O prezintare istorică a învățământului în curs de treizeci și cinci de ani, «sistematic și metodic», începe natural, cu Gheorghe Lazăr, relevându-se și rolul boierilor cari l-au sprijinit (p. XL). Ca produse ale primei ere, cu «acest singur Colegiu, fără sisteme, fără metode, fără nume pompoase: «ingineri («ingeniori») ca dd. Pleșoianul, Predidici și alții, profesori ca dd. Jieanul, Căpățineanul, Gorjanul și toți ceilalți ce s'au răspândit apoi în toate scoalele capitalei, în seminarii și în toată țara, cum și peste Milcov, cari au fost acolo primii propagatori ai școlilor lancasteriene, ce pe atunci își aveau faima lor». Ei dau, la rândul lor, administratori, funcționari judecătorești, negustori, meșteri. Ca materii: «gramatica, aritmetica, geografia, algebra, trigonometria, aplicarea teoriilor de matematică la inginerie și la geografie astronomică, cum și regule de stil» *(ibid.)*. «Era o revoluție radicală, dar d'odată raționabilă și prudentă, care nu duce la anarhie.» Se laudă Gramatica lui Eliad, ziarul, traducerile, noua ortografie, prima revistă, Teatrul, școala filarmonică, refacerea Colegiului St. Sava, noile manuale, «scrise în stil limpede și simplu și înțelese de tot elevul».

Aceasta se putea face cu un singur dascăl la patru clase primare, având și grija «candidaților județului». Acum, doi la patru clase. «De ce să nu avem de fiecare literă câte un profesor?» Era atunci inițiativa profesorilor, voia de a lucra, «prin narațiuni, prin conversație, prin întrebări și răspunsuri, prin exemple, prin explicațiuni». Se îngăduia pregătirea «pentru clasa III și IV gimnasială».

Autorul e contra suprimării școlilor mixte. Dacă se face osebirea sexelor, spune el, «suprimați convietuirea din case, din adunări, din petreceri, din toată societatea, și la țărani mai vârtos, de pe strade, de la jocuri și danțuri, de la laboarea câmpului, de la custodia vitelor prin crânguri și păduri,

unde solitutea *(sic)* este mai propice scandalului și unde înseși frumusețile naturii excită simțimintele cele mai pure și mai inocente a deveni culpabile» (p. XVIII). Critica se sprijine și pe aceea că, afară de unele orașe, școlile anume pentru fete mai nu există *(ibid.)*. Iar criticul recomandă o pregătire specială a fetelor și « emanciparea femeii ».

Nu-i place nici sistemul de militarizare a școlilor, cu « tactica militară » și marșurile marțiale, ca fiind încă o imitație străină, și el ni păstrează cuvintele, copilărești și copilăroase, care se cântau în cor; opune lui:

> « Acum au venit ora
> În coridor să intrăm
> Și haine, șăpci, ghiozdane
> În cuier s'aninăm
> Rata plan (de patru ori) ».

nobilul imn al lui Eliad, *Cântarea dimineții* (p. XX—I).

Iar, ca program, « *la noi omul își pierde viața învățând cum să nu știe nimic* » (p. XLI).

Sunt criticate *Colegiile* de județ, cerând ca, mai bine, «fiecăruia județ să i se lase întreg budgetul», și el revine la «toți junii aceia cari aleargă nebuni în Paris, ca să-și facă studiile și educația » (p. XXI).

Ar dori școlile industriale: «școale reale sau tehnice », într'o țară unde « industria națională este necunoscută și, de există pe ici, pe colo în mici fracțiuni, aceea nu este decât străină» (p. XXII). O cer « mulțimea râurilor și pădurilor, mai vergine, munții cu cea mai splendidă vegetație, paturagele *(sic)* de o imensă întindere, marmura, granitul, metalele și tot felul de producțiune în abundență, ce întâlnim în tot locul » (pp. XXII–XXIV).

Dar învățământul dă numai candidați cerșitori la funcții. « Junimea ce iese din școli, de cum știe abia să citească rău și să scrie mai rău, pentru că atâta se învață în școlile noastre, aleargă îndată după chiverniseală, vagabondând pe strade și făcând la basețe pe la miniștri și pe la intendenții lor în capitală, iar, pe afară, intrând prin diferite cancelarii ca copiști, spre a se deprinde la abus, la spionagiu, la servilism. Câți

rămân pe din afară de cancelarii, întră ca scriitori pe la tot felul de speculanți » (p. XXIII). « Votul lor este votul protectorilor și patronilor lor. » De altfel, după Convenție, « țara întreagă ajunse o birocrație ».

Dar anonimul e și contra propunerii autorului tradus de a se lăsa școlile, în legătură cu nevoile societății, pe sama comunelor (pp. XXIV—V).

In amănunte, critică seminariile de șapte clase numai în cele două Capitale (în rest, patru), învățarea limbilor străine (și literele grecești) din prima clasă secundară, desființarea «sub-revizorului de clasă » și unirea a două județe supt un revizor, crearea a patru « revizori generali », « obligația impusă inspectorilor de a 3-a clasă a inspecta cel puțin două sute de școale de câte patru ori într'un an școlar », lipsa de manuale, « împărțirea lecțiilor după zile și oare (pp. XLIX—L).

In definitiv: « instruiți pe Români fie și prin beciuri și chilii și apoi li esigiți Academii și Universități » (p. LI). iar nu « Francezi buni și Români răi, străini calzi, patrioți reci » (pp. L—LI).

Intre imitații, se pune și întrebuințarea cuvântului de doctor, de la «acela ce-ți pipăie pulsul și te face să scoți limba», la avocatul care pledează (p. XXI).

E criticată și limba nouă « desformă *(sic)*, desnaturată *(sic)*, scălâmbată, devenită « o macaronadă ridiculă, un îndoit galimatias » (p. XLIII). Stilul codurilor e ridiculizat. Se râde și de toate formele inovației.

Ca teatru, « la început, se văzură pe scena Teatrului român opere clasice, ca *Mahomet*, ca *Amphitryon*, ca *Vicleniile lui Scapin*, ca *Misantropia și Pocăința*, ca *Zgârcitul*, etc., etc. ». Astăzi « după treizeci și cinci de ani de progres, ne răsfățăm în farse, ca *Indiana*, *Charlemagne*, în fabule, ca *Princesa de Cacambo*, și în păpușerii, ca *Roza Magică*, etc., etc., etc. »

Literatura poetică e plângăcioasă, conrupătoare, « cântând orgiile și infamiile unui despot îngălat ». Romancierii « sparg casele oamenilor ». Unii istorici povestesc după « *basmele* spuse de *tata* cutare și *nenea* cutare » (p. XLV).

IV.

Nici filosofia din Facultăți nu-i place autorului, și el se bucură că, în Franța, aceste studii au prea puțini ascultători. Germanii sunt dați ca model pentrucă au trecut la cele practice.

Dar, în genere, pentru toate neajunsurile se găsește ca origine educația greșită făcută în străinătate, și anume în lumea franceză robită și degradată de al doilea Imperiu. Deci, clasa guvernantă pare că aduce din Franța numai « modele, etichetele, luxul, duelul, fanfaronadele, spionagiul, poliția secretă, legile imperfecte și despotismul » (p. XXVII). Aceștia ar fi oamenii « cari făceau politică ziua și noaptea în Cafeul Voltaire din Paris » *(ibid.)*.

Stricarea bunelor datini vine din vremea când s'a dat tinerilor o cultură străină, trimețându-i « încă din primele zile ale copilăriei lor a se spoi cu educație străină, departe de părinții lor, neavând nici primele noțiuni despre istoria patriei lor și apoi a se returna *(sic)* într'însa pervertiți și spoiți cu idei, cu doctrine, cu maimuțării străine » (p. XIV).

Ca origine a relelor aduse de « sugătorii laptelui parisian » (p. XLIII). e arătată deci Franța imperială, acea Franță care-i fusese zugrăvită « din copilărie » autorului, ca « focarul libertăților ».

Dar iată care ar fi adevărul:

« Incatenați în măsurile administrative, impilați supt decretele imperiale, terorizați de spionagiile polițiene[ști], locuitorii Parisului nu se mai bucură astăzi decât de libertățile ce le acordă extrema condescendență a guvernului, în care sunt serbătorile « Boului gras » și ale « mi-carême-ului ». Și iată descripția, căreia nu-i lipsește pitorescul:

« Aici, la un unghiu de stradă, într'un balcon sau într'o fereastră a primului etagiu, un om travestit, cu o trompetă sau cu un corn în gură, întoană o muzică din cele mai supărătoare; trecătorii se opresc, se grămădesc, se îmbulzesc și fac toți pe *gură-cască*.

« Dincoace, niște mascarade fără niciun rol, fără a intriga pe nimeni, aleargă în sus și în jos pe trotoarul bulevardelor.

« Mai dincoace, un bărbat mascat și deghizat în costum femeiesc, precum, vice-versa, o femeie, se expun la fluieratul, la râsul și la batjocura craidonilor și țingăilor ce se țin droaie după dânșii.

« Colo, un cavaler în forma unui saltimbanc (măscăriciu), călare pe un bidiviu à la don Quichotte, traversă stradele și răspântiile fără a lăsa spectatorilor cel puțin plăcerea a râde de dânsul.

« Dincolo, adecă pe strade, pe trotoare, pe piețe, pe punți, supt arcade o gloată de copii zbârciți îți iau auzul cu bâzâitul unor cornuri ce fac un perpetuu *charivari;* nasurile de coji de rac și de cartoane desgustă până la greață.

« Mai dincolo, apare apoi carul aurit al « Boului gras » sau al Spălătoreselor, care traversă capitala în toată splendoarea sa mitologică, și în fine își iau cu toții ziua bună de la libertăți până la anul viitor, prin danțul *cancanului* național. »

« Mai la fiecare pas întâlnește cineva la Paris un om care-i dă un anunț, astfel că, după o preumblare de câteva oare, se intoarnă acasă cu un maldăr de hârtii tipărite. Dar ce cetim în acele afișuri? In unele că la restaurantul cutare sau cutare, pe strada, piața sau bulevardul cutare, se poate da un prânz complet de la 85 până la 100 centime, adecă de la 90 până la 120 de parale; în altele, că, în cutare magazin, care se bucură de un renume de secole și nemaculat », se vând veșminte pentru bărbați sau femei, în cutare, pălării, în cutare, încălțăminte, etc., etc. Se vând cu prețuri și mai puțin de jumătate din valoarea lor reală. »

Cu naivitate, se critică valoarea reală a cumpărătorii, și, pentru orașul cu 400.000 de străini, se fac și socoteli de pagube, pe care Poliția nu le oprește (pp. XXXVII—IX).

Nu lipsește contrastul între atitudinea Parisului și a provinciei (p. XXXIX). Il supără pe Românul nostru până și plata prea mare a țigărilor în gara din Strasbourg, nevoia, pentru un negustor străin, de a se adresa la Paris Caselor mari, care monopolizează comerțul » (p. V).

Inainte de a recomanda o altă educație franceză care s'ar putea găsi în Belgia și Elveția, țări de libertate, iată și o caracterizare

a poporului american, care nu poate porni decât dela un suflet înălțat prin cultura serioasă:

« Admirabil popor, acel american! Popor tenace, care miroase încă a stare sălbatecă, care ține la drepturi și legalitate ca la alt lucru mare, care respectă legile primului legislator, ca odinioară Spartanii legile lui Licurg, care nu se schimbă cât de puțin la față după exemplul altor popoare-cameleoni, care nu soarbe din sorgintea nectariană a civilizației europene, care nu se deșteaptă în a imita și el măcar pe popoarele acelea ce își varsă sângele pentru libertate, pentru republică și care recad în tiranie, subscriind cu amândouă mânile monarhia cea mai absolută » (p. XXXIV; cf. și (p. XXXIX).

Se laudă pe alături, deci, foarte mult acele țări cu limbă franceză, dar fără regimul absolutist al lui Napoleon al III-lea: Belgia și Elveția (pp. LXVIII—IX).

De fapt, « pânea cea spre ființă » o poate căpăta o nație numai prin munca ei, căci, altfel, « în van veți instala pe Samoied în palatul Cezarului: el va dori de tinta (cortul) său; în van veți arunca pe Eschimos din barca sa sălbatecă în gondola venețiană: el va risca a se duce afund » (p. LVII). « A impune unui popor să iasă de odată din datinile, din deprinderile, din instituțiunile, din înseși tradițiunile sale ca să între în smorfuri străine, necunoscute, este a-l ameți, a-l despoia binișor de ce este al său propriu și a-l desnatura, este a-l pune în piele străină și a-l omorî » *(ibid.)*. Căci, — și aici definiția e întreagă și dreaptă —: « nația este aceia care, în majoritatea sa, este de aceeași stirpe și are sau a avut legi, drepturi, instituțiuni ale sale proprii, care are autonomia sa, guvernul său, religia sa, limba sa, școlile sale, literatura sa; popor este massa de indivizi cari locuiesc în aceeași țară sau pe același pământ » *(ibid.*, nota 1).

Cu o veche concepție romană, anonimul e pentru reținerea pământului în puterea singurei nații creatoare, asemenea cu el însuși: « In țara noastră, de mult privilegiile sunt mai toate ale străinului. Unul singur mai rămăsese, de care se mai bucura indigenul: proprietatea în pământ, dar un

decret al Guvernului, din anii din urmă, prin care se acordă străinilor voia de a cumpăra pământuri în țară dete și acestui privilegiu lovitura de moarte» (p. XXXIV). Câteva restricții i se par numai de formă. România nu e în starea asigurată a țărilor care-și pot permite această largă folosință. Acolo străinul aflǎ o țară deplin locuită, pe când la noi «populația are loc de ajuns a se întrei și împătri». El merge așa de departe în grija sa, încât vede pe «indigen» pornind în lumea largă ca proletar.

Astfel de îngăduinți s'ar putea da numai când în România ar fi o societate complectă și înfloritoare de 20.000.000 (p. XLIII).

Se vede, apoi, în «fostul deputat» un mare proprietar expropriat, care nu se poate să se împace cu noua sa situație.

Răzimându-se pe teorii economice apusene, el pune temeiul proprietății în muncă, nu în pământ, și, astfel, țăranul fără pământ, spune el, nu este un «sclav». «Cine voiește a face pe țăran proprietar sângerându-i brațele într'o palmă de pământ, se declară de inimicul său.» E un «impostor oficial» «cine strigă: împroprietărirea țăranului» (vorbă vagă și necunoscută), fără creștere, fără instrucție, fără primele noțiuni de industrie și agricultură, fără deprindere sau încai gust la comerț, fără mijloace a-l pune în mișcare». «Acela îi închide ochii astăzi cu o bucățică de pământ ca să-l amăgească. Țăranul să cumpere de la Stat, ca în Algeria, și să ție samă pentru totdeauna.»

In chestia rurală, nu-i place, de altfel, — după Eliad —, nici chiar reforma lui Constantin Mavrocordat, care ar fi prefăcut claca în șerbie și ar fi întărit fanariotismul (pp. XII–III). In loc, ar trebui păstrate «resturile de viață și de datine patriarcale».

Țară agricolă, România nu produce cât în Apus, unde un pogon dă «mai multe sute de galbeni venit anual», capabil să asigure un confort «ce abia întâlnim la noi pe la proprietarii de zecimi [de] mii de pogoane» (p. XXIII). În schimb, este un lux furnisat de străinii d'înăuntru și de cei din afară *(ibid.)*. Pe când ar trebui «școli agricole» și «ferme

model» (p. XXV), ca acelea la care învățase Moldoveanul Ioan Ionescu dela Brad.

Forma, cu toate neologismele, ca «ecclesia», sau «toneli fără fund», ascunsă supt o ortografie latinizantă, e vioaie, învrâstată și cu proverbe («lupul, de unde aleargă, cată să și mănânce»).

Rămâne cu totul nehotărîtă întrebarea: cine e autorul unei lucrări, care, în forma aceasta de note risipite supt traducerea unei cărți franceze larg răspândite, reprezintă un curent real în societatea românească la sfârșitul Domniei lui Cuza-Vodă. Avem a face cu un adept al lui Eliad, care recurge la cărțile, pline de ipoteze și de viziuni, ale maestrului, dar nu pare să fie cel mai credincios ucenic al profetului, Rusu Lăcusteanu. Grija de Biserică, *Ecclesia*, ar trimete la contele Scarlat sau Carol Rosetti, dar și de libertatea ei acesta avea alte tradiții de familie, altă ținută și alt fel de a se exprima. Unele sănătoase idei conservatoare samănă cu ale lui Constantin Crețulescu, fost ministru, autorul istoriei universale adoptate după italienește și al câtorva mici studii originale, dar acesta n'ar fi scris așa despre Domnul Unirii [1]).

Adevăratul interes al cărții, oricui ar fi datorită, vine din aceea că ea se așează lângă scrierile lui Rusu Lăcusteanu, la Munteni, lui Dăscălescu dela Focșani, în Moldova, a lui Constantin Crețulescu din preajma lui Cuza-Vodă însuși, lui Quinezu de la Craiova, — și cred că voiu mai putea adăugi și pe alții —, ca să arăte că *în acei ani de prefacere*, *lângă ideologia liberală*, era, pe urmele lui Eliad la unii, la alții independent, *un curent tradiționalist*, *conservator*, *care prezinta în aceste privinți un program mai potrivit cu țara*, pe care, din nenorocire, nu s'a găsit un adevărat partid, popular și plin de inițiativă, cu șefi ascultați și iubiți, care să-l sprijine, căci nu pot fi considerați ca atare nici câțiva mari boieri demodați, nici ideologii în vid ai junimismului.

---

[1]) Asupra lui v. memoriul mieu *Începuturile istoriei universale la Români*, în aceste *Memorii*, XX și amintirile inginerului de mine Drăghiceanu, citat de d-l Virgil Drăghiceanu în lucrarea pe care i-a închinat-o acestei rude.

CÂTEVA SCRISORI ŞI DOCUMENTE TURCEŞTI PRIVITOARE LA ŢĂRILE NOASTRE

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa Secţiunii Istorice din 28 Iunie 1940

La Biblioteca Academiei Române se lucrează acum la alcătuirea tomului IV al catalogului manuscriselor românești. Intr'unele din volumele conținând aceste manuscrise se află și scrisori și documente în alte limbi. In vederea catalogării, cele turcești au fost, acum în urmă, unele traduse integral, altele numai în rezumat, de d-l M. Iogu, interpret al Ministerului Afacerilor Străine.

Ştirile cuprinse în scrisorile și documentele astfel traduse nu sunt nici toate inedite, nici sensaționale, dar pot fi de folos pentru o mai amănunțită cunoaștere a legăturilor dintre Români și Turci și de aceea am socotit că trebuesc date la iveală.

Prima știre este o hotărîre (împreună cu comunicarea sa către un subaltern; ambele din 8 Octomvrie 1725) a unui agă Mehmet. Prin hotărîrea acestuia se prescrie ca ienicerii ce și-au construit, în localitatea Serberia [1]) din Moldova (localitate în care se ține un târg anual), clădiri pe terenuri aparținând unor boieri, să plătească o chirie anuală de câte o jumătate de piastru, conform uzanțelor locale [2]).

Documentele următoare ne duc la altă parte a imperiului otoman, la Kurucеșme pe Bosfor și privesc o casă aflată acolo.

---

[1]) N'am putut identifica această localitate, aflată probabil în ţinutul Hotin.

[2]) Msse 1083, filele 8, 9. Comunicarea se face de acelaşi către locţiitorul şefului de ieniceri din Hotin (idem, filele 10, 11).

In luna Mai 1748, jumătate din această casă este confirmată ca proprietate a prințului Scarlat [1]. La 29 August 1771, Doamna Ralița (Calimachi), arătată ca proprietară a casei încă din 1756 [2], o vinde fiului ei Alexandru [3]. Acesta mai cumpără, la 7 Martie 1785, tot la Kurucesme, încă un teren de construcție [4]. Continuitatea stăpânirii casei de către familia Callimachi până în 1819 ne este arătată de chitanțele pentru plata redevenței vakufurilor, chitanțe aflate în dosarele noastre [5]. Plăcut așezată pe malul Bosforului a servit de locuință pentru trei generații de domnitori din familia Callimachi și anume: lui Ioan Teodor, fiilor săi Grigore și Alexandru și nepotului său de fiu Scarlat [6]. Este descrisă cu oarecare amănunțime de baronul de Tott, în amintirile sale, unde se arată și vieața ce se ducea în ea pe vremea lui Ion Teodor Callimachi [7].

Tot privitor la familia Callimachi, dar nu în legătură cu casa dela Kurucesme, este un firman, dat în Adrianopol, în 1792, prin care Scarlat (viitorul domn al Moldovei Scarlat Callimachi), unul din cei trei fii ai dragomanului divanului imperial Alexandru (Callimachi, domnitorul), fiul lui Enache (Ioan Teodor Callimachi voevod) are voie să poarte costumul special de fiu de dragoman — papuci galbeni și altă încălțăminte pe deasupra [8].

Documentul următor cu data de 15 Iulie 1797, ne înfățișează una din numeroasele angării la care erau supuși Moldovenii. Este o adeverință a unui Turc, Muhsin, cum că a primit dela boierul Neculai, serdarul, 150 de lucrători angajați cu plată, după tariful Statului, pentru despotmolirea unei fregate în brațul Sulina [9].

---

[1] Msse **1088**, fila 335. Nu am putut identifica pe acest Scarlat.
[2] *Idem*, fila 339.
[3] *Idem*, fila 344.
[4] *Idem*, fila 323.
[5] Msse **1088**. *passim*.
[6] Casa a aparținut lui Ioan Teodor, o spune baronul de Tott în amintirile sale, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, Paris, 1785, pp. 57—62, arătând că locuia în ea cu cei doi fii (Grigore și Alexandru); a mai aparținut soției sale (nota 2 de mai sus) și lui Scarlat, fiul lui Alexandru (Msse **1088**, fila 325).
[7] *Loc. cit.*
[8] Msse **1088**, fila 103.
[9] Msse **1088**, fila 324.

Tot o angărie dovedeşte ordinul din 26 Noemvrie 1807, a unui anume Mehmet, care porunceşte să se aducă la Tighina, pentru repararea cetăţii de acolo, lemnele tăiate în Moldova şi la Hotin [1]).

Câteva acte ale anilor următori se referă la întâmplările anului 1821. Cel dintâi este o copie a unei traduceri turceşti a suplicei — scrisă atât româneşte cât şi turceşte — adresată Inaltei Porţi, suplică prin care se arată că Domnii din urmă asupreau poporul şi că boierul Tudor Vladimirescu s'a ridicat contra acestor Domni din sentiment patriotic, iar nicidecum cu gândul de a face vreo revoluţie [2]).

Copia (rezumată) a acestei traduceri este nedatată. Conţinutul ei pare a fi aproape identic cu petiţia din 27 Martie 1821 publicată de Aricescu [3]) şi a face parte din seria de acte prin care Tudor Vladimirescu a căutat să asigure pe cei în drept despre scopurile sale [4]).

La 7 Iunie 1821, Hakkî, guvernatorul militar al Giurgiului vesteşte pe mitropolit că nu se va întâmpla nimic populaţiei din partea trupelor turceşti ce ar intra în Bucureşti, dacă populaţia se va conforma cererilor împărăţiei [5]). Cum este în deobşte cunoscut purtarea trupelor nu a fost bună [6]), şi între hârtii se află un firman, din 14 August 1821, poruncind lui Husein Aga să cerceteze purtarca trupelor imperiale şi să apere pe locuitorii ce s'ar fi pocăit [7]). De asemenea se mai află o proclamaţie, din 21 Martie 1822, a lui Osman, guvernatorul militar al Moldovei, atrăgând atenţia tuturor (ostaşilor) ca să-şi facă datoria şi să nu supere populaţia. Aceasta din urmă să-şi adreseze plângerile lui (adică lui Osman) şi caimacamului numit de împărăţie [8]).

---

[1]) Msse **1100**, fila 15.
[2]) Msse **1062**, fila 95.
[3]) *Istoria Revoluţiunii Române dela 1821*, II, pp. 134, 135.
[4]) N. Iorga, *Isvoarele contimporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*, pp. 8—10; Emil Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu*, pp. 77—83.
[5]) Msse **1062**, fila 93.
[6]) Vezi şi petiţia boierilor către paşa din Silistra din 11 August 1821 (Aricescu, *o. c.*, II, pp. 174, 175).
[7]) Msse **1062**, fila 92. Este probabil originalul turcesc al documentului Nr. LXXXVII publicat de Aricescu (*o. c.*, II, pp. 175—177).
[8]) Msse **1083**, filele 27, 28.

Un firman împărătesc, din 29 Iulie 1821, către Iusuf paşa, guvernatorul militar al Brăilei, ordonă să se comunice viceconsulului german din Galaţi restricţia existentă în ce priveşte cumpărarea şi construirea de imobile în ţările musulmane de către creştini supuşi străini [1]).

Alte acte mărunte sunt: o cerere, nedatată, a unui anume Neculai Senbuc care cere postul de ispravnic la Tecuci, întemeindu-şi cererea prin faptul că a făcut servicii Turcilor şi că a ocupat cândva, timp de 5—10 zile, un post la Roman [2]). Apoi o recomandaţie, din Iulie 1824, a unui beşleagă, Abdul-Latif, ca să nu se pună nicio piedecă boierului Gheorgache, care are o teşcherea (foaie de drum) [3]).

Nu lipseau nici răsplate din partea Turcilor, cum o arată brevetul de decorare, cu ordinul Iftikar, a episcopului de Râmnic, Neofit, locţiitor de mitropolit [4]) şi scrisoarea din 17 Noemvrie 1843, a lui Reuf, către cineva a cărui nume nu este arătat, cum că, în urma referinţelor lui Bibescu, i se trimite o cutie cu tugraua sultanului [5]).

Intre boierii români şi unii Turci s'au legat uneori prietenii, cum arată de pildă tatăl meu că a existat între hatmanul Răducanu Rosetti — bunicul său — şi un Turc alături de care a luptat contra lui Pasvantoglu în faţa Vidinului [6]). Alteori Moldovenii au avut corespondenţe cu Turci, fie din pricina unor relaţii de serviciu, fie că acestea s'au preschimbat mai târziu în relaţii prieteneşti. O asemenea corespondenţă ne înfăţişează şi actele turceşti acum cercetate. Scrisorile şi actele sunt adresate de diferiţi Turci unui boier Tudorache.

Căutând să identific cine era acel boier Tudorache, am crezut întâi că este un Ghika pentrucă una din scrisori este adresată către Tudorachi Ghica [7]), iar alta, scrisă de dânsul, poartă foarte clar iscălitura Tudorachi Ghica [8]), înaintat agă

---

[1]) Msse 1084, fila 209.
[2]) Msse 1084, fila 231.
[3]) Msse 1083, filele 24, 25.
[4]) Msse 1062, fila 248.
[5]) Msse 1062, fila 315.
[6]) R. Rosetti, *Amintiri*, I, pp. 29, 30.
[7]) Msse 1090, fila 258.
[8]) Msse 1090, fila 261.

tot sub numele de Ghica [1]). Apoi convingerea că e un Ghica s'a întărit când am găsit în lucrările d-lor I. C. Filitti [2]), E. Rizo Rangabé [3]) şi O. G. Lecca [4]), în arborii genealogici privitori pe familia Mavrocordat, o Profiră (Pulheria) măritată cu un T. Ghica şi când am văzut că rubedeniile boierului Tudorache, arătate de scrisorile despre care vorbesc acum, se adeveresc perfect prin aceşti arbori genealogici. Dar căutând să verific aceasta prin arborii familiei Ghika, am constatat că în aceşti arbori nu este trecut decât un singur Teodor (Ghica-Deleni) şi că acesta a fost căsătorit cu Fenareta fiica lui Barbu Ştirbey Voevod, lucru deobşte cunoscut. Un agă Tudorache, Gheuca şi nu Ghica, este arătat de tatăl meu ca şef al poliţiei din Iaşi [5]). Deoarece mai sunt cazuri când membri ai familiei Gheuca şi-au schimbat numele de Gheuca în Ghica, nu este oare cazul şi cu boierul Tudorache?

Relaţiile dintre boierul nostru şi Turci au început în anul 1820, când boierul Tudorache se afla capuchihaia, al caimacamului Ţării Româneşti C. Negri [6]), pe lângă paşa din Silistra, avându-şi (boierul Tudorache) reşedinţa în Călăraşi. In această calitate se dă, la 25 Septemvrie 1820, de un anume Husein [7]), « boierului Tudorache » o adeverinţă cum că s'au primit proviziile (pâine, carne, orz, porumb şi furaj) pe 141 zile pentru trupele imperiale (turceşti) din Călăraşi, trupe care, după nevoi, vor merge la Brăila, Iaşi, Bucureşti şi aiurea [8]). Acelaşi Husein dă, tot boierului Tudorache, la 16 Iunie 1822, o adeverinţă pentru primirea a 6.000 căruţe cu lemne pentru nevoile trupelor imperiale dela 1 Mai 1822 la sfârşitul lunei Iulie acelaşi an [9]). Marea această cantitate de lemne trebuincioase numai unei garnizoane turceşti de pe malul Dunării şi numai pe trei luni de vară, ne face să între-

[1]) G. Ghibănescu, *Surete şi Isvoade*, X, p. 265.
[2]) *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino.*
[3]) *Livre d'or de la noblesse phanariote.* Ed. II, p. 128.
[4]) *Genealogia a 100 de case din Ţara Românească şi Moldova.*
[5]) Despre acest Tudorache Gheuca vorbeşte R. Rosetti în ale sale *Amintiri* (I, p. 188).
[6]) Firmanul de numire la Aricescu, *o. c.*, II, pp. 155—157.
[7]) Ar putea fi Ghedekim Zaimir Husein Aga (cel arătat în Msse 1062, fila 96 şi în Aricescu, *o. c.*, II, p. 175.
[8]) Msse 1088, fila 316.
[9]) Msse 1088, fila 318.

vedem foarte marile cantități de lemne ce se dădeau de principatele române pentru întreținerea trupelor turcești.

Fiind tot capuchihaia pe lângă pașa din Silistra, în 1824, boierul nostru avea în arendă ghiolurile (lacurile de pe marginea Dunării), ceea ce este adeverit printr'un act din 25 Iunie acel an, dovedind că i s'a plătit peștele pe care-l pescuiseră câțiva Turci [1]).

Incetându-i misiunea de capuchihaia, nu știm precis când, Tudorache se întoarce în Moldova, unde primește diferite scrisori dela prieteni și cunoscuți turci. Unele dintre aceste scrisori sunt scrisori de politeță, ca aceea din 24 Martie 1827 [2]) a unui Ibrahim care-i scrie spre a-l saluta și a-l ruga să salute pe Roznovanu [3]) și pe fiul său [4]), pe Sandulachi [5]) și Grigoraș Sturdza [6]), pe Alecu Balș [7]), pe cucoanele Smaranda [8]), Prohirița [9]), pe hatmanul Mavrocordat, socrul lui Tudorache [10]), pe coana Mixandra [11]), coana Catinca [12]), postelniceasa Mărioara [13]); ca scrisoarea din 21 Mai 1835 a primarului din Bazargic [14]) și ca acea, din 18 Noemvrie 1934 [15]) a lui Tegelli Mehmet, spunând că a primit scrisoarea boierului Tudorache și că trimete salutări cuconiței (probabil soției lui Tudorache) și fiicei Catinca [16]), socrului hatmanului Mavrocordat și boierului Pomir [17]). Altele, ca scrisoarea din 18 Iulie 1834 a aceluiași Tegelli Mehmet [18]) cer să li se facă unele

---

[1]) Msse **1090**, fila 263.

[2]) Msse **1090**, fila 258.

[3]) Iordache, 21/VI (General Rosetti, *Familia Rosetti*, I, pp. 93—97).

[4]) Neculai, 17/VII (General Rosetti, *o. c.*, I, pp. 21—124).

[5]) Probabil Sandu Sturza vistiernicul, socrul lui Alecu Balș, despre care se vorbește mai jos.

[6]) Grigore, tatăl lui Mihai Sturdza Voievod, căruia îi se zicea de obiceiu Grigoraș (R. Rosetti, *Amintiri*, I, pp. 161, 179).

[7]) Probabil Alecu, mare vistiernic, căsătorit cu Smaranda Sturdza.

[8]) Probabil Smaranda, fiica lui Sandu Sturdza și soția lui Alecu Balș.

[9]) Fiica lui Constantin Mavrocordat și soția lui Tudorache.

[10]) Constantin Mavrocordat, nepot de fiu al lui Constantin Vodă Mavrocordat (I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Gr. Cantacuzino, arborele Mavrocordat*).

[11]) Nu am putut-o identifica.

[12]) Probabil o fiică a lui Tudorache, vezi scrisoarea următoare.

[13]) Sora nevestei lui Tudorache, măritată cu Pomir (I. C. Filitti, *l. c.)*.

[14]) Msse **1090**, fila 264.

[15]) Msse **1090**, fila 267.

[16]) Probabil o fiică a lui Tudorache.

[17]) Vezi nota 13 mai sus și Msse **1090**, fila 230.

[18]) Msse **1090**, fila 230.

servicii ca: cumpărarea unui « top » de pânză, la fel cu mostra ce-i trimete, fiind bună pentru cămăşi, sau să-şi mai amintească de scriitor, cum îi cere unul Mustafa (16 Decemvrie 1844) fost profesor în Silistra [1]; sau cum cere, la 22 Fevruarie 1830, Mehmet Ali să-l ajute cu 200—300 de piaştri şi cu un şal în valoare de 50—60 piaştri, căci el a făcut un serviciu fiului lui Teodor, Marin [2]; sau în sfârşit cum cere, la 6 Septemvrie 1845, Mehmet Salih ca să-i cumpere doi cai, de 60—70 ducaţi ungureşti şi să-i trimeată la Galaţi prin Eomer efendi [3].

Alte scrisori întovărăşesc daruri, cum e aceea a lui Muhsin, din 7 Ianuarie 1844, cu care trimite lui Tudorache două pachete de tutun [4].

Scrisoarea, din 1 Noemvrie 1834, adresată de un Turc altui Turc, cere să încaseze datoria către dânsul a boierului Tudorache (era oare o datorie sau un împrumut forţat ?), adăogând « sunt sătul de minciunile acelui ghiaur şi fă presiuni asupra lui ca să trimeată banii chiar zilele acestea » [5].

In fine este o scrisoare (turcească) din 28 Aprilie 1837, scrisă şi subscrisă de postelnicul Tudorache Ghika (?), cerând unui Turc să ajute aducătorului cumpărarea de lipitori, trimeţându-le în portul Galaţi [6].

Două scrisori sunt adresate către un Teodor Balş. Prin cea dintâi, din 11 Martie 1834 [7], Ahmet Fevzi paşa, comandantul de căpetenie al armatei imperiale (turceşti) face cunoscut hatmanului Teodor Balş [8], căpetenia trupelor moldoveneşti, că i-a făcut dar o sabie, ca răsplată pentru instrucţia şi buna disciplină a trupelor de sub comanda sa. Acest gest a fost probabil un chip de a afirma suzeranitatea sultanului, cu toate că miliţiile pământene fuseseră organizate şi instruite de Ruşi,

[1] Msse **1090**, fila 252.
[2] Msse **1090**, fila 250. Msse **1088**, filele 316, 318.
[3] Msse **1093**, fila 30.
[4] Msse **1088**, fila 131.
[5] Msse **1090**, fila 251.
[6] Msse **1090**, fila 261.
[7] Msse **1098**, fila 51.
[8] Fiul lui Constantin Balş, mare logofăt; că i se zicea Toderaş, vezi R. Rosetti, *Amintiri*, I, pp. 226—230.

cari își luaseră și dreptul de a răsplăti diferiți șefi ai acestor miliții [1]).

Prin a doua scrisoare, din 4/16 Iulie 1856, Mehmet Emin Aali pașa (ministrul afacerilor străine turcești) [2]), înștiințează pe Toderiță Balș [3]) (căruia îi zicea așa spre a-l deosebi de Toderaș Balș) despre numirea sa de caimacam al Moldovei, în urma expirării mandatului de domnie a principelui Gr. Ghika și numai până la alegerea unui nou domn [4]).

Mai sunt apoi o adeverire de primirea unei scrisori și a unor hârtii [5]) și un certificat din 14 Iunie 1830, cum că odabașul Iancu, însărcinat de Divanul din Iași să conducă pe Ali și Salih, cu 75 de seimeni, la Focșani, și-a îndeplinit însărcinarea cum trebue [6]).

Evenimentele anului 1848 ne aduc ultimele două documente și anume o copie turcească a proclamației din 1 August 1848 a lui Suleim pașa [7]), care a mai fost publicată [8]), precum și un certificat, din 16 August 1849, al colonelilor turci Suleiman Sidki și Derviș Ibrahim, cum că ispravnicul din Fălticeni, Alecu Forăscu, i-a ajutat în misiunea lor de a cumpăra cai pentru armata turcească [9]).

* * *

Socotesc că puținele și măruntele informațiuni ce am putut scoate din actele și scrisorile cercetate mai sus, au folosul lor și, mai ales, că ele arată, încă odată, nevoia ce este de a se înființa la Istambul un institut de studii istorice care să cerceteze cu de-a-mănuntul arhivele publice și private turcești, căci în ele trebuesc să se găsească multe știri ce privesc trecutul nostru.

---

[1]) Maior I. Popovici, *Organizarea Armatei Române*, I, pp. 91, 95.
[2]) Nota biografică în *Enciclopedia Italiană*, 1929, II, p. 489.
[3]) Fiul lui Neculai Balș, mare postelnic. Că i se zicea așa, vezi R. Rosetti, *o. c.*, pp. 220, 221.
[4]) Msse **1085**, fila 310.
[5]) Msse **1000**, fila 274.
[6]) Msse **1090**, fila 304.
[7]) Msse **1069**, filele 415—418.
[8]) *Anul 1848 în principatele române*, II, pp. 606—609.
[9]) Msse **1084**, fila 50.

QUELQUES LETTRES ET DOCUMENTS TURCS INTÉRESSANT NOS PAYS

(Résumé)

Ces lettres et documents, se trouvant dans les collections de l'Académie Roumaine, montrent des relations personnelles entre Turcs et Roumains ou sont des preuves de la propriété d'une maison à Kurucešme (Istamboul) ayant appartenu à la famille Callimachi ou bien sont les originaux turcs d'actes déjà connus.

L'auteur insiste sur la nécessité de la création d'un institut roumain d'études historiques à Istamboul.

DOUĂ SCRISORI CU PRIVIRE LA CUMPĂRAREA DE TUTUN ÎN RUSIA

DE

GENERALUL R. ROSETTI

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa Secţiunii Istorice din 28 Iunie 1940

Printre broşurile necatalogate încă, aflate în Biblioteca Academiei Române, se găsesc şi unele privitoare la Regia Monopolului Tutunurilor din România şi la conflictele societăţii de exploatare a acestui monopol cu Statul român, cum sunt şi diferitele legi şi regulamente care au hotărît chipul de funcţionare atât a societăţii cât şi a regiei.

Aceste broşuri [1]) au aparţinut lui D. A. Sturdza şi paginele lor sunt adnotate de acesta, în calitatea sa de ministru de finanţe [2]).

---

[1]) a) *Raportul Consiliului de Administraţiune al Regiei Monopolului Tutunurilor, către Adunarea Generală a Acţionarilor ţinută în Bucuresci la 28 Octombre 1875* (Preşedintele Consiliului de Administraţie M. Kogălniceanu), Bucureşti, 1875.

b) *Statutele Societăţii Regiei Monopolului Tutunurilor din România*, f. d. şi loc.

c) *Caiet de Insărcinări pentru arendarea exploataţiunei Monopolului Tutunurilor înfiinţat prin legea din 6 Februarie 1872*, f. d. şi loc.

d) *Lege pentru Monopolul vêndțerei tutunurilor*, Bucureşti, 1877.

e) *Questiunea Monopolului Tutunurilor din România faţă cu pretenţiunile Regiei*, Bacău, 1877.

f) *Contract între Regia Tutunurilor şi interpositari*, Bucureşti, 1877.

g) *Cererea Regiei Monopolului Tutunurilor către Ministerul de Finance*, August, 1877.

h) *Tarif de preciurile fixate de comisiunea de arbitri a Regiei Monopolului Tutunurilor*, Octomvrie 1877.

i) *Copiile scrisorile din partea Regiei Monopolului Tutunurilor către Ministerul de Finanţe* (litografiate) + o anexă, manuscris « Memorandum », 3/15 Aug. 1877.

j) *Lege pentru Monopolul vêndțarei tutunurilor modificată în anul 1878*, Bucureşti, 1878.

k) *Espunere de motive la proiectul de lege pentru monopolul vêndțĕrii tutunurilor*, 7/19 Decemvrie, 1878.

l) *Raportul comisarului general pe lângă Regia Monopolului Tutunurilor către Ministerul de Finanţe* + 3 anexe: Procese verbale, copie manuscris, 20 Martie 1879.

m) *Tablou de tot material de tutunuri (foi şi fabricate), tabacuri, ţigări şi ţigarete aflate la 6 Martie 1879 în Manufacturele Regiei* + 8 anexe, copie manuscrisă.

n) *Caiet cu articole din diferite ziare privitoare la Regia Monopolului Tutunurilor.*

o) *L'Economiste Roumain.* An. II, Nr. 45 (16/II), 1879.

p) Diferite numere din: *Allgemeine Zeitung*, 1878.

[2]) 25 Noemvrie 1878—16 Fevruarie 1880.

Nu este cazul a face, sau mai bine zis a reface, istoricul monopolului tutunului și a diferitelor regimuri la care a fost supus. Acest istoric a fost făcut de specialiști [1]). Totuși este nevoie a arăta în trăsături foarte generale faptele care au dus la situația la care se referă scrisorile despre care e vorba.

Nevoi financiare au făcut ca încă dela sfârșitul secolului al XVII-lea să se pună, în țările românești, anumite taxe atât pe suprafețele cultivate cu tutun cât și pe tutunul ce era adus din străinătate [2]).

Tot situațiunea financiară a silit guvernul, în 1864, să facă să se voteze o lege pentru monopolul culturii, fabricării și desfacerii tutunurilor [3]). Punerea în aplicare a legii, foarte rău văzută, atât de producători cât și de negustori și de consumatori, a trebuit să fie amânată [4]). Pusă în aplicare scurt timp în 1866, legea fu abrogată în 1867 [5]).

Prin legea din 6 Fevruarie 1872 se reînființă monopolul, care s'a dat în exploatare unei societăți cu capital străin, prin contractul din 17/29 Mai 1872 [6]).

Din cauza culturii ilicite și a contrabandei, devenite foarte mari în timpul războiului din 1877—1878, când Rușii nu vrură să respecte nici convenția, nici drepturile societății, societatea a denunțat contractul [7]).

Statul, negăsind alt concesionar, a fost nevoit să ia deocamdată în chip provizoriu, asupra sa exploatarea monopolului [8]).

---

[1]) Petre E. Mihăescu, *Tutunul în trecutul Țării Românești și al lumii întregi*. D. Busuiocescu, *Das Tabak-Monopol in Rumänien*. Th. C. Aslan, *Studiu asupra monopolurilor în România*. Th. C. Aslan, *Finanțele României dela Regulamentul organic până astăzi*, 1837—1905.

[2]) P. E. Mihăescu, *o. c.*, p. 187.

[3]) P. E. Mihăescu, *o. c.*, p. 226.

[4]) *Idem*, pp. 231 sqq.

[5]) *Idem*, pp. 238 sqq.

[6]) Expunerea de motive dela punctul *k* al notei 1 de pagina 1.

[7]) Anexele dela raportul dela punctul *l* al notei de pe pagina 1. Creșterea suprafeței culturii ilicite se poate vedea din datele următoare: în anul 1875 76 această suprafață a fost de 445 de pogoane, devenind 882 de pogoane în anul următor și 1416 pogoane în anul 1877/78. Iar cantitatea de tutun introdus în țară prin contrabandă a fost, pentru aceiași ani, respectiv de: 6581 klg, 16.452 klg și 32.330 klg (D. Busuiocescu, *o. c.*, p. 51).

[8]) Legea dela punctul *j* al notei 1 de pe pagina 1. P. E. Mihăescu, *o. c.*, pp. 247 sqq.; Th. C. Aslan, *Studiu asupra monopolurilor în România*, pp. 157 sqq.

Director al Regiei Monopolului Tutunurilor a fost numit G. C. Cantacuzino, până atunci director (azi s'ar zice secretar general) al Ministerului de Finanțe.

Adus în capul administrației regiei monopolurilor, Cantacuzino se puse pe treabă. Una dintre nevoile cele mai urgente ale acestei regii era atunci procurarea de tutunuri străine. In acest scop pleacă la Odesa, de unde scrie lui Dumitru A. Sturdza, atunci ministru de Finanțe, cele două scrisori, care fac obiectul acestei comunicări, scrisori aflate tot în colecțiunile Academiei Române.

Prima scrisoare, din 15 August 1879, arată că a putut cumpăra bune tutunuri turcești dela Casa Rodocanache, și pe un preț redus, pentrucă această casă speră prin aceasta să devină singură furnisoare a regiei noastre și astfel, în legătură cu casa Alatine, furnisoarea regiei austriace, să pună stăpânirea exclusivă pe desfacerea tutunurilor de bună calitate. Pentru a obține aceste tutunuri turcești Cantacuzino a trebuit să cumpere și tutun de Caucaz (inferior din punctul de vedere al calității, dar bun pentru calitatea III-a) pe un preț destul de bun. Cantacuzino nu numai că nu a luat nicio obligație pentru viitor, dar arată, în această scrisoare, primejdia ce ar rezulta dacă Casa Rodocanache ar căpăta monopolul dorit. Totodată lasă să se întrevadă politica ce trebuește urmată și anume acea de a trata direct cu marii cultivatori (pentru tutunurile de lux) și a ajunge să cultivăm noi tutunul necesar (mai ales calitățile inferioare). Urmează apoi detalii asupra calității și cantității de tutunuri cumpărate, ca și a plății lor.

In a doua scrisoare, tot din Odesa, din 16/28 August 1879, Cantacuzino se ocupă de transportul și de înmagazinarea tutunurilor cumpărate, stăruind asupra nevoii (dată fiind marea cantitate de tutun de transportat, 560 de tone) de a se obține dela Compania de navigațiune o reducere de preț asupra tarifului obișnuit.

Cantacuzino era întovărășit de Tache Protopopescu, care trebuia să-l întovărășească și la Xanthi, unde Cantacuzino socotea că avea multe de învățat, atât din punctul de vedere al culturii, cât și din acel al comercializării tutunurilor. Credea însă ca înainte de călătoria la Xanthi,

călătorie ce n'ar putea decât să fie de folos pentru regia românească, ar fi mai corect să se întoarcă la București spre a da seamă Consiliului de Administrație a Regiei Monopolurilor Statului despre cumpărăturile făcute în Odesa. Cere părerea lui D. A. Sturdza în această privință. Arată apoi măsurile ce trebuesc luate pentru buna păstrare a tutunurilor. Scrisoarea se încheie prin constatarea că, pe când tutunurile din anul precedent, mult inferioare în privința calității, au costat în medie 7,40 lei kilogramul, cele cumpărate de dânsul costă numai 6,60 lei kilogramul.

* * *

Ca și multe alte scrisori și acte contemporane aceste două scrisori arată adânca convingere a colaboratorilor lui Ion C. Brătianu a nevoii de a ne emancipa de tutela străină, convingere care le-a dat puterea de a pune temeliile atâtor instituțiuni care fac azi fala noastră, aducând și Statului venituri însemnate.

DEUX LETTRES INÉDITES À PROPOS DE L'ACHAT DE TABAC EN RUSSIE

(Résumé)

Après un très succint résumé de l'historique du monopole des tabacs en Roumanie, l'auteur commente deux lettres du premier directeur de la régie, G. C. Cantacuzène, adressées, d'Odessa, où il fit les premiers achats, au ministre des finances, D. A. Sturdza. Le contenu de ces lettres montre l'intention de Cantacuzène d'émanciper la régie nouvellement créée, de toute tutelle étrangère.

ANEXE

I

Odessa 15 August (1879)
Hotel du Nord.

Mult Stimate Domnule Sturdza

Am terminat ieri cumpărătórea cea mai importantă de tutunuri turcești, pe care a avut a o face pĕnĕ acum Regia Monopolului administrată de Stat. Sunt convins că afacerea e briliantă, tot atăt din puntul de vedere al calităților căt și al prețurilor, și ar fi de dorit ca și pe viitor să se pótă face aquisițiuni de tutunuri turcești cum le'am făcut acum; nu cred ĕnsă că lucrul va fi ușor.

Dați'mi voiă a vĕ espune aci causele care mi-au permis a cumpĕra mult, bun, și eftin: Casa Rodocanache dorește cu orice preț sĕ devië unica furnisóre a Regiei Române și sĕ jóce același rol vis à vis de noi, ca frați Alatine față cu Regia Austriacă; dacă reușească în scopul sĕu, atunci acéstă casă împreună cu furnisori austriacĭ devin monopolisatori culturi de tutunuri fine a căror producțiune e în ani cei buni, abia de 300.000 kilo; avantagiul ce'l vor avé atunci e evident: ei vor dicta, ca stăpîni absoluți, și prețurile de cumpĕrĕtóre de la cultivatori și prețurile de vĕnzare către Regia nóstră; și în ziua când am încerca sĕ ne desfacem de dĕnși, ne vor lăsa fără tutunuri, recolta fiind în măna lor, și ne vor trebui mai mulți ani sĕ oferim prețuri mari cultivatorilor spre ai atrage spre noi și a parveni a ne face direct recolta, fără intermediari; ei bine, pentru a ajunge la acéstă țintă, Casa Rodocanache ne'a vĕndut tutunurile sale, tóte de calitate superióră în felul lor, cu 20% mai eftin de cum sunt prețurile pe piața Odessi.

Afară de acésta, tutunurile de Caucas de care v'am vorbit sĕ le cumpĕrăm, pe care d-l Czap mi'a telegrafiat că sunt fórte bune, aceste tutunuri sunt o a doua causă a prețului jos ce am obținut pentru tutunul turc: Casa Rodocanache nu se póte desface în Rusia de aceste tutunuri, cu mai mult de 7 ruble pudul, pe când pe dĕnsul îl costă 14 ruble făr'a socoti dobĕnda banilor de duoi ani în cua. E evident, că caucasul, ori căt de bun e, nu se póte întrebuința de căt în calitatea nostră a III-a (12 fr, 50) unde va servi sĕ relevese culórea tutunului și sĕ'i dé tăria voită;

nu puteam negreșit sĕ ofer 14 ruble pentru aceste tutunuri, căci am fi suit pré mult costul calităţi a treia; i'am oferit ĕnsă 9 ruble (1 fr, 50 kilo.) pudul, ceia ce pentru noi e un preț fórte convenabil, iar pentru Rodocanache o micșiorare a perderi ce încércă asupra caucasului, cu 2 ruble de pud; acésta cu condiţiune de reducțiuni de făcut asupra prețurilor calităților turcești.

În fine, vĕndătorul meu a mai fost condus și de urmĕtórea consideraţiune: el își are antrepositul sĕu propriu, separat de ale Statului, și în care își conservă mărfurile; negutatori care'și trămit mărfurile în comisiune pe piața Odessi, evită de a se adresa Casi Rodocanache, căci își dic că acéstă casă are interes a'și vinde mai ănteiu tutunurile ei și apoi pe ale clienților ei; desfăcĕnd la noi totă recolta sa, Rodocanache va vedé pe negutători alergănd la dĕnsul sĕ depună mărfurile în comisiune, cu gănd că Regia Romănă le va cumpĕra; Regia romănă, în realitate nu va cumpĕra nimic din aceste mărfuri, dar casa Rodocanache își va încasa Comisiunea.

Este bine înțeles, Domnule Sturdza că în ceia ce privește dorința lui Rodocanache de a deveni furnisorul Regii nóstre, nu numai că nu am luat nici un angajiament (ceia ce nici permis mi'era sĕ fac) dar nu i'am dat nici chiar o umbră de speranță, căci scopul sĕu nu'l cred conform intereselor nóstre. Voi avé onórea la întórcerea mea, sĕ vĕ supun Domniei Vóstre și Consiliului ceia ce cred în acéstă privință.

Trec acum la espunerea afaceri cumpĕrĕtori:

Dupĕ cum vĕ aduceți a minte, atăt din referatul ce am presintat Consiliului în ultima ședință, când numai duoi domni membri au fost presinți, cǎt și din notița ce a'ți luat la Sinaia spre a da cunoștință lui Beizade Mitică [1]) de afacere, cantitățile de tutun turc ce calculasem ca necessare pentru consumațiune pĕnĕ la finele anului 1880, erau urmĕtórele [2]):

1. 95.000 kilo Kir Basma
2. 15.000 » Dubec fin pentru specialitate
3. 36.000 » idm pentru I-a C.
4. 80.000 » » » II-a C.

În total, aprópe 226.000 kilo, care trebuiau cumpĕrate pe diferite piețe, pentru a nu provoca o scumpire în prețuri. Ceream tot o dată ca sĕ cumpĕr și tutunul de Caucas al lui Rodocanache, spre a puté obține prin acésta condițiuni mai favorabile pentru dubecuri ș'a împlé tot o dată golul ce va lăsa lipsa de tutunuri indigene din causa slabei recolte ce vom avé în acest an.

---

[1]) Beizade Mitică Ghica, președintele Consiliului de administrație a Regiei Monopolului Tutunurilor.

[2]) Asupra acestor diferite felụri de tutunuri, vezi *Enciclopedia italiană*, articolul tabacco.

Ast fel fiind, sciți, Domnule Sturdza, că am cumpĕrat de la D-l Lang și de la Demetriu tutun, în cantitate aproximativă de 40.000 mii kilo, care dupĕ cum cred că se póte clasa, se descompune în:

18.000 kilo Kir Basma
10.000 » Dubec spec. și I-a
12.000 » » II

ceia ce a redus cumpĕrĕtorile a efectua la:

77.000 kilo Kir Basma
41.000 » Dubec spec. și I-a
68.000 » » II-a

Acum, la Odessa am cumpĕrat de la Rodocanache tutunuri (pe care le voi descrie mai jos) care se descompun în

64.000 K. Kir Basma
38.000 kilo Dubec spec și I-a
61.000 » » II-a

Nu mai avem dar nevoiă pentru a complecta aprovisionarea ce ne'am propus sĕ facem, decât de

13.000 kilo Kir Basma
3.000 » Dubec spec și I-a
7.000 » » II-a.

Dupĕ cum vedeți, se póte zice că aprovisionarea e terminată și că grija relei recolte de tutunuri fine din anul curent, nu va avé sĕ ne preocupe peste măsură.

Cătimele ce vi le'am însemnat aci ca cumpĕrate în Odessa sunt numai aproximative, căci nu am terminat ĕncă căntărirea care abia a séră a început.

E că lista lor cu óre care detalii asupra prețurilor cerute, asupra celor cu care am convenit asupra cantităților esprimate în pudi și în fine asupra reducțiunilor; vĕ notes aci că tutunul însemnat: *Persocean* [1]) e cumpĕrat dupĕ cererea Domnului Czap, ca necesar proceduri de fabricațiune; el înlocuește o greutate de Kir Basma pe care o cumpĕrăm în mai puțin și ne oferă și o economiă de vre'o 40% în raport cu Kir Basma:

Tutun	pudi	oferit cu	obținut cu	Rabat
		ruble pudul		
Dubec în Boccè . . .	3.080	80	66	17,5 %
Dubec în teanc. . . .	3.208	28	22	21,43 %
Kir Basma	1.896	50	43	14 — %
Persocean.	2.272	33	25	24,25 %

[1]) *Idem.*

De aci urmésă că suma aprocsimativă de plată va fi de 412.256 ruble; ḑic că acéstă sumă e aproximativă, de óre ce nu cunosc encă esacta greutate şi nu şciu ĕncă care va fi schimbul rublelor în ziua când voi plăti.

La acéstă sumă de 412.256 ruble, adaogând costul tutunului de Caucas, în greutate de 16.000, căte 9 ruble pudul, ajungem la cifra de 556.256 ruble pentru aquitarea tutunului. Banca Romănii [1]) mi'a remis trate asupra Londri pentru 16.000 livre Sterline și o scrisóre de Credit de 600.000 fr. asupra Bănci Otomane din Const-ple; am făcut astăzi usagiu de trate, fiind schimbul mai avantagios; am dat ast fel un acompt de 155.200 ruble asupra mărfi cumpĕrate (9 r. 70 k livra Sterling); mai am dar trebuință de 401,056 ruble séu aprópe 41,500 l. St. spre a mă aquita. Vă rog D-le Sturdza sĕ ḑiceți Bănci Romănii sĕ anulese scrisórea de Credit asupra Constantinopolei și sĕ'mi trămită trate pe trei luni asupra Londri, pe care le voi negocia pe piața Odessi, fiind tratele mult mai avantagióse ca scrisorile de credit; tratele vor fi:

7	à	5.000	Livr
1	»	3.000	»
3	»	1.000	»
2	»	200	»
1	»	100	»

Total egal sumi necesarii de 41.500 livre. Are fi de dorit ca Banca sĕ-mi espediese aceste trate căt mai neîntărḑiat, căci schimbul a început a ne fi favorabil și de altă parte trebue sĕ plec căt mai de grab.

Întrerup aci acéstă scrisóre de și mai am a vĕ da o mulțime de detalii fórte interesante; dar curierul plécă și prefer sĕ continui măne; Sămbată, cu vaporul, încep pornirea tutunurilor la Galatzi; voi trămite măne instrucții la Galatzi și București pentru recepțiune și voi avé onóre a vĕ intreține și pe D-vostră în acéstă privință, prin scrisóre mea de măne.

Al Domniivostre sincer și devotat
(ss) *G. Cantacuzino*

II

Odessa 16/28 August 1879
Hôtel du Nord

Domnule Sturdza

Plecarea curierului întrerupĕnd ieri scrisórea mea, mĕ grăbesc a vĕ scrie din nou spre a vĕ ține în curent cu importanta afacere care m'a adus în Odessa. Dupĕ cum v'am scris, pornirea mărfurilor începe sămbăta viitóre și se va continua din opt în opt zile, ne fiind de căt un

[1]) Azi Bank of Roumania.

batel pe septămănă pentru Galatzi; e de tótă importanța ca sĕ supraveghes aci operațiunea espedițiuni; în adĕvĕr rĕspunderea celor ce maniasă bani țĕri aprópe fără control, ca mine, e pré mare ca sĕ nu negliges nici una din precauțiunile posibile; am intrat în tratare, și sper sĕ reușesc a obține reducțiuni însemnate atăt de la compania care asecură marfa contra accidentelor pe mare, căt și de la Loydul austriac care face transportul la Galatzi; ar fi bine ca tot în acest scop, comptabilitatea Regii sĕ intre în vorbire cu represintantul vapórelor de navigațiune pe Dunăre [1]); pentru ca ținănd compt că e vorba de un transport de 560 tone tutun (împreună cu caucasul) de la Galatzi la Giurgiu, sĕ ne facă o reducțiune asupra tarifelor.

Vedeți că în acest mod șederea mea în Odessa se va prelungi encă pentru vre'o opt zile; ași fi de părere ca din acéstă causă, și avĕnd în vedere că aprovizionările nóstre sunt aprópe terminate se amăn voiagul meu la Xanti cu atât mai mult că d-l Tache [2]) care mĕ însoțește trebue sĕ se afle în București la priimirea tutunurilor spre a le așieḑa ș'a le da îngrijirea necesară spre a nu li se întîmpla vre'o stricăciune. E bine înțeles că nu voesc sĕ renunț la voiagiul meu la Xanti; am pré multe de învățat acolo din punctul de vedere al culturi ș'al modului în care se face comerciul tutunurilor, spre a nu considera ca o pagubă pentru monopolul nostru, o asemenea renunțare; cred ĕnsă că e de dorit sĕ mĕ absentes căt mai puțin de la postul meu, și de altă parte îmi pare mai corect sĕ mĕ întorc și sĕ dau compt de cele ce am făcut Consiliului, care va decide apoi ce mai e de făcut.

Vĕ rog, Domnule Sturdza sĕ bine voiți a'mi telegrafia părerea D-voastre în acéstă privință ș'a da tot odată instrucții la fabrică ca marfa (de va sosi vre'o parte mai n'aintea mea) sĕ se depună în magazii la rez-de-chausée; sĕ se închidă ferestrele cu rogojini în părțile în care peste ẕi ar bate sórele sĕ se depărteze ori ce baluri de tutun indigen de mărfurile turcești; boccelile și teancurile, acestea mai cu sémă sĕ se așiese unul peste altul în pile de căte 4 seu 6; în fine sĕ nu se atingă de dĕnsa D-l Czap pentru a începe fabricațiunea, marfa fiind destinată a servi după căderea zăpeḑi. Telegrafies măne Regii sĕ dé ordine la Galatzi agentului nostru și Vameșului pentru priimirea și espeduirea tutunurilor la Giurgiu. Uitam a vĕ spune că Rodocanache ne trămite cu spesele sale pe primul seu lucrător din deposit spre a da mărfi tótă îngrijirea trebuinciósă; acest lucrător va sta mai multe luni în București cu acéstă ocupațiune.

Termin Domnule Sturdza, încredințăduvĕ ĕncă o dată că cumpĕrĕtórea a reușit pe deplin; ca calitate, afirm că tótă marfa, cea fină ca și cea ordinară, e escelintă; ca prețŭ, afirm și mai tare, că nici cănd ne vom înțelege direct cu cultivatori nu vom puté obține mai eftin; am avut un adevĕrat noroc în acéstă privință: nevoia lui Rodocanache de a desface

---

[1]) *Erste Donau Dampschiffahrt Gesellschaft.*
[2]) Tache Protopopescu.

2*

caucasul care îi ţine nemişcat un capital de 400.000 lei de duoi ani, şi interesul de a ne acapara pentru viitor ş'a ne dicta legea, cum se dice.

Spre a vě forma o ideiă *grosso modo* asupra preţului de cumpĕrĕtóre, vĕ voi atrage atenţiunea asupra ce urmésă: marfa cumpĕrată afară de caucas represintă aprópe 166.000 Kilograme şi ne va costa aprópe 1.100.000 lei împreună cu tóte cheltuielile, seu *6 lei 60* kilogramul unul peste altul; din acéstă marfă se va scóte numai specialitate, prima şi secunda calitate, ori dacă luaţi darea de séamă a fostei direcţiuni pe anul trecut, veţi vedé că s'a consumat

12.000 kilo specialitate care a costat ca tutun, pe Regiă 156.000 lei
35.000 kilo Cal. I, cost 350.000 lei
113.000 kilo Cal. II cost 678.000 lei

séu un total de 160.000 kilo. cu un cost de 1.184.000 lei seu un preţ mediu de 7 lei 40 bani de kilo! si tutunurile fostei Regii n'au valorat nici o dată ca calitate pe cele ce am cumpărat acum.

Al D-voastre devotat

(ss) *G. Cantacuzino*

ÎNDIVIDUALISM ŞI SOLIDARISM IN DESVOLTAREA ISTORIEI

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 5 Iulie 1940

I.

Chestiunile care se discută în atmosfera iritată şi plină de duşmănie a momentului de faţă se prezintă nu odată, chiar atunci când este vorba de gânditori serioşi, fie şi specialişti în materia lor, într'o formă a cării logică poate fi discutată şi într'un stil care se resimte prea mult de emoţia zilei. Cum lumea s'a obişnuit a asculta anumite glasuri şi cum glasurile acestea pot să cedeze şi ele intereselor şi sentimentelor zilei, am crezut că este de datoria acelora cari şi-au putut păstra calmul şi cari îşi sprijină argumentaţia numai pe elemente de informaţie sigură să intervină în prezentarea şi judecata unor astfel de probleme. Aceasta cu atât mai mult, cu cât, din fericire, pe lângă agenţiile diplomatice, birourile de informaţie ale deosebitelor ţări şi cercurile câştigate, pentru un motiv sau altul, de ideologiile care se află astăzi în luptă, există societăţi, precum este aceasta a Academiei, care, consacrându-se constatărilor şi discuţiilor ştiinţifice, n'au înţeles niciodată a se mărgini într'un cerc închis întrebărilor de actualitate, ci au căutat totdeauna să adauge şi contribuţia lor la lămuririle ce se aşteaptă oricând, iar, astăzi, cu o deosebită înfrigurare.

A fost vorba în timpul din urmă pretutindeni, şi prin urmare şi la noi, de orientarea pe care trebue s'o adopte, pentru a putea servi interesele naţiunilor, care acestea formează baza, Statele care se găsesc astăzi într'o concurenţă aşa de aprigă.

Ar fi fost preferabil ca discuția aceasta să se întindă asupra acelor probleme culturale și în general sufletești în care se cuprinde înainte de toate taina viitorului oricărui popor. Fiindcă, precum se va vedea și din expunerea care urmează, nu în schimbarea formelor se poate produce îmbunătățirea dorită sau menținerea forțelor deslănțuite care prin ele însele isprăvesc prin a se istovi, ci numai prin deschiderea mai largă a acelui izvor de unde pleacă puterile morale ale oricării societăți, sau, dacă izvorul n'a fost descoperit încă, să se întrebuințeze toate silințile pentru a se vedea de unde poate să plece unda cea mai curată și mai puternică pentru împrospătarea unui întreg grup organic de umanitate, ceea ce înseamnă o națiune.

De sigur că este mult mai ușor de enunțat, și de o imitație nesfârșit mai lesnicioasă, să se mărginească această cercetare, privitoare la ceea ce așteaptă întreaga lume prinsă într'o așa de grozavă criză, la analiza, explicația și recomandarea acelor alcătuiri materiale în care instinctul propriu și desvoltarea istorică, sau influența covârșitoare a unor oameni de deosebit merit, cari pot să fie numai niște mari voliționari și nu niște gânditori de formă, au fixat popoarele timpului nostru.

Şi ne găsim astfel înaintea alegerii, care ni se înfățișează, între o activitate socială și națională, culturală chiar și intelectuală, sprijinită pe activitatea liberă a gândurilor, sentimentelor și voinților și între confundarea oricării acțiuni individuale într'un ansamblu în care, cu cât se recunoaște mai puțin fiecare parte componentă, cu atât, în desăvârșirea anonimă, este mai multă posibilitate de a deslănțui acele acțiuni dinamice de care ni se vorbește necontenit ca fiind cel dintâi comandament al clipei de față.

Chestiunea a fost tratată din punct de vedere general, întrebuințându-se o dialectică mai mult sau mai puțin ispititoare, mai ales într'o vreme care este așa de mult dispusă să primească abstracții de caracterul cel mai general. Deprins a nu mă lăsa atras de astfel de considerații, oricare ar fi valoarea aceluia care le prezintă și oricâtă aparență de adevăr s'ar găsi în concluziile trase cu o inteligență obișnuită a

elucida lucrurile, am crezut că este bine să recurg şi în această privinţă la acea metodă istorică, pe care, chiar în afară de chemarea mea obişnuită şi de cunoştinţile pe care mi le-am putut câştiga, am recomandat-o totdeauna ca fiind cea mai folositoare dintre toate, fiindcă aici, în loc să se lase cineva sedus de frumuseţa desvoltărilor ideologice, este rechemat în fiecare moment la faptul care poate fi verificat de oricine pentru ca să se ajungă la un rezultat incontestabil.

II.

S'a zis că nu numai în tristele împrejurări de acum, care ar cere cel mai mare sacrificiu pe care-l poate face un om, acela al sufletului său şi al voinţii sale libere, dar şi în acele depărtate timpuri către care ne gândim aşa de deseori cu o râvnă nesfârşită, s'ar fi simţit datoare tovărăşiile omeneşti să aducă pentru folosul formei politice în care se găseau cele mai mari jertfe şi înainte de toate aceea a nepreţuitului tezaur interior, care n'ar avea niciun fel de valoare decât atunci când aurul moral de acolo, în loc să păstreze forma artistică adânc săpată şi prezintând o garanţie superioară a monetei şi medaliei, s'ar transforma în grele lingouri, poate bune de ascuns, dar care, pentru a ajunge să fie din nou un instrument de circulaţie, ar trebui să treacă pe la artistul care schiţează chipul şi inscripţia şi pe la meşterul care bate banul.

Intrebarea se pune aşa: în deosebitele epoci prin care a trecut umanitatea se întâlneşte, ca în aspiraţiile şi în poruncile de astăzi, această abdicare dela sine însuşi şi, odată această abdicare săvârşită, cu durerea care se poate închipui, a rezultat vreun folos pentru societatea care s'a plecat înaintea acestei supreme datorii?

Să urmărim şirul vremurilor pentru a lăsa ca înseşi adevărurile constatate şi verificate să pronunţe o sentinţă împotriva căreia nu se poate ridica niciun apel.

Este sigur că, în timpurile cele mai vechi ale rasei umane, care începea abia să aibă o conştiinţă de ea însăşi, individul n'a existat decât doar în momentele de supremă vitejie sau de desperare ajunsă la extrem, fiecare fiind atunci silit să

facă apel la toate forțele sale pentru a-și salva vieața și ce i se părea mai scump pe lângă dânsa. Dar la acești oameni, meritând abia acest nume, căci se găsesc la începuturile desvoltărilor de civilizație, conștiința nu exista, ci *ei se supuneau unei nevoi*, tot așa cum se întâmplă cu animalele amenințate și puse în primejdie. De altminteri, cred că nimeni n'a încercat să invoace acest exemplu pentru a legitima anumite formațiuni actuale.

Dela o bucată de vreme însă oameni mult mai înaintați în ceea ce privește desvoltarea minții și înălțarea sentimentelor au trăit în *Monarhii de tip oriental*, care, sub deosebite nume naționale, care nu presupun existența națiunii ca în timpurile noastre, s'au continuat dela Egipt și Babilonia sau Elamul la Asiria, la Media și Persia, căutând mai târziu o întrupare în acțiunea, pe alt plan uman, de sigur, a lui Alexandru-cel-Mare și a imitatorilor lui, dela « individul » cartaginez care a fost Hanibal, până la formația de total, pe o așa de strictă disciplină, care a fost Roma.

Este o vreme în care exista un singur fel de artă, a cării desvoltare chiar este greu de constatat, iar, în ce privește literatura, nimeni nu avea nevoia expunerii istorice și avântului epic sau a mărturisirilor lirice. Pe omul egiptean, babilonian, asirian, med, persan nu-l cunoaștem decât în ce privește grupul. Asămănarea dela unul la altul este perfectă, și o formulă, odată stabilită, trebue să fie urmată de toată lumea; nu există mai multă deosebire dela un caz la altul decât în inscripțiile, săpate în granit sau cufundate în argilă, în care un rege sau alt rege, un negustor sau alt negustor, un preot sau alt preot vorbesc exact în același fel.

Să vedem și motivul și urmările.

In ceea ce privește pe cel dintâi, *oamenii aceștia n'au ajuns la faza individuală pentru ca apoi în deplină conștiință s'o sacrifice*. Ei tind abia către deosebirea fiecăruia și către dorința lui de a-și manifesta puterea în alt fel decât înaintașii sau contemporanii. Iar, dacă s'ar sbate ceva în sufletul lor, ei n'ar putea să-l dea la iveală, din cauza teribilei porunci care pleacă de sus. Și această poruncă însăși nu vine în numele oamenilor; al reprezintantului unei dinastii sau al

autorităţii teribile a unui uzurpator, care nu ţine samă de nimic atunci când este vorba să impună voinţa sa, ci sacrificiul se face, ca şi în temple sau subt cerul liber al jertfelor persane, *în numele Divinităţii*. Este *o datorie religioasă, nu una naţională, politică, socială*, aceea care se îndeplineşte.

Şi rezultatul? Disciplina este de sigur admirabilă; nimeni nu îndrăsneşte să treacă de anumite margeni, ochii sunt îndreptaţi totdeauna către acela care face semnul. S'ar crede că astfel de societăţi pot să dureze cu miile de ani, orice piedecă ar întâlni în cale. Dar cercetarea paginilor Istoriei arată că, *îndată ce un duşman încrezut s'a aruncat cu toată puterea entuziasmului său, a foamei sale, a setei de bogăţie, asupra unei astfel de societăţi perfecte în ce priveşte supunerea înaintea unei autorităţi supraumane îmbrăcată într'un om, toată ideologia s'a cufundat.*

Aceşti oameni carì au crezut, cum se credea, de altminteri, şi de Germanii din vremea lui Clovis, gata să se creştineze pentrucă biruinţa ar da-o mai curând Isus Hristos decât zeii cei vechi, *trec într'o clipă la Divinitatea superioară prin victorie Divinităţii care şi-a arătat inferioritatea prin înfrângere.*

Şi *învingătorul, la rândul lui, nu aşteaptă decât un alt sălbatic, mai numeros şi mai despreţuitor de vieaţă, pentru ca să alerge la alte praguri dumnezeeşti, sau chiar, atunci când biruitorii n'au un templu, să se cufunde în neant.*

Mi s'a părut că s'a adus înainte exemplul cetăţilor greceşti. In privinţa aceasta sunt de adus multe lămuriri, din care unele sunt îndeobşte ştiute, iar altele înseamnă oarecum o interpretare nouă a vieţii politice în aceste grupări mai mici, care au adus cu toate acestea, şi vom vedea din ce motive, cel mai mare folos civilizaţiei, până acolo, încât gândirea noastră de astăzi, ca şi formele poeziei şi ale artei, nu se pot despărţi, prin nicio pretenţie sau psihoză modernă, dela bazele pe care le-au fixat oamenii antichităţii elenice.

Pot spune, şi îmi propun, dacă împrejurările îmi vor permite, să desvolt această idee într'o largă reluare a « Istoriei Universale », că vechea Istorie a poporului grecesc, înainte

de secolul al V-lea chiar, este cunoscută neîndestulător și îndrăsnesc a spune: fals, fiindcă ea este culeasă din izvoare mult mai târzii, care nici n'au un caracter istoric și care sunt stăpânite de nevoia actuală de a sprijini anumite idei politice care de sigur că nu existau într'o epocă atât de îndepărtată. Fără îndoială că influența Orientului a fost a tot puternică și asupra începuturilor elenismului, și din această influență a rămas așa de mult, încât, în cursul chiar al Războaielor Medice, care pentru Perși n'au însemnat altceva decât o revoltă trecătoare și de puțină însemnătate față de puterea mondială a basileusului, rege și Impărat, din Persepolis, Grecii ei înșiși aveau conștiința că-și apără anumite drepturi de autonomie, de libertate, în sensul special al cuvântului de *eleutheria*, nu împotriva unei autorități regal-imperiale, pe care în fond o recunoșteau, și din cauza aceasta Temistocle, mergând la altarul Suveranului pers, nu făcea decât un ultim apel la acela care era Domnul său firesc, ci înțelegeau această eleutherie ca o simplă recăpătare a drepturilor încălcate prin abuz.

Cât privește epoca bine cunoscută prin informația cea mai largă, păstrată, cel puțin în ce privește bunurile principale, în întregime, ceea ce se constată nu este dispariția voinții individuale față de o impunere colectivă care ar pleca dela o autoritate de Stât, venită ea însăși fie din transmisiunea legală, fie din uzurpație. N'are decât să se urmărească desvoltarea poeziei în deosebitele ținuturi și în deosebitele locuri, caracterul pe care-l prezintă Istoria la Herodot și acela, atât de deosebit, pe care ea-l are la Tucidide, și alături de aceștia doi se prezintă ca un simplu memorialist, de altfel atât de simpatic, Xenofont, n'are decât să se considere marea deosebire, care nu este pe generații, căci anii de naștere și de moarte ai celor trei corifei nu sunt așa de îndepărtați, între acești trei reprezintanți ai dramei ateniene, fiecare simbolizând un curent de idei, dar, în același timp, și nota particulară pe care a știut s'o dea, notă care n'a fost transmisibilă, căci Sofocle s'a ridicat peste filosofia lui Eshile și din Sofocle el însuși a rămas așa de puțin în interpretarea raționalistă și mecanică a lui Euripide.

Acelaşi lucru s'ar putea constata şi în ce priveşte arta, unde nu cetatea i-a impus lui Phidias să meargă pe altă linie decât aceea a vechilor cioplitori de idoli de caracter disarmonic, şi nu printr'un decret Praxitele a introdus elementele de graţie care se vor desvolta la Lisip şi la urmaşii lui, în opoziţie cu maiestatea divină, impasibilă, a lui Zeus din Olimpia. *Avem a face nu cu o subordonare, cu o renunţare, cu o abdicare, ci cu acceptarea de toţi cetăţenii, cari, să nu se uite, erau un restrâns grup genealogic faţă de o lume de străini şi de sclavi, a unor anumite direcţii în domeniul, foarte strict definit, al intereselor cetăţii.* Şi să nu se piardă din vedere că, dacă această unitate de gândire şi sentimente a fost păstrată în timpul Războiului Peloponesiac, aceasta se datoreşte marii influenţe personale a lui Pericle, adevăratul erou individual al acestei mari lupte, şi că, după dispariţia aceluia care *n'a cerut nicio formă de stăpânire a Statului pentru sine, ci s'a impus în fiecare moment gândirii libere a cetăţenilor atenieni*, au putut să răsară toate capriciile lui Alcibiade şi toată anarhia celor Treizeci de Tirani.

Rezultatul? El este uşor de recunoscut. *Societatea ateniană*, căci de dânsa este vorba, *a înaintat tocmai prin această putinţă de înnoire, care-şi avea originea în adâncurile misterioase ale sufletului uman, şi acesta, în esenţa sa, nu poate fi colectiv.*

Ştiu bine că anumiţi gânditori germani din momentul de faţă, sub influenţa împrejurărilor contemporane, au încercat, ca atât de meritosul profesor Kornemann, să stabilească drept bază a puterii romane faptul că dela început n'au existat niciun fel de divergenţe, ci sacrificiul general a întemeiat energia dinamică, în continuă înaintare, a Romei.

Şi aici însă este o greşeală fundamentală în ce priveşte sensul acestei atât de puternice şi mândre societăţi.

Membrii politici ai vechii Rome mergeau împreună din două motive: întâi fiindcă erau rude între dânşii, fiindcă aceşti patrici, singurii cetăţeni, în faţa cărora stătea o plebe de care nu trebuia să se ţină samă, erau rude de sânge şi *conducerea era familiară*, întocmai ca în organizaţia de familie iugoslavă din timpurile noastre, şi, al doilea, primind

riturile etrusce, cu caracterul lor sever și sângeros în ce privește pedeapsa, *Roma întrase pe o linie de organizare religioasă orientală, care strivea rezistența ce s'ar fi putut produce pe urmă.*

Dar Roma a ieșit de sub jugul etrusc, și, dacă ea a păstrat acea disciplină pe care o admirăm, dar nu trebue s'o înțelegem fals în ce privește originile ei, *aceasta se datorește faptului că din tradiția familiară, mai mult decât din influența religioasă orientală a Etruscilor, a ieșit acel Drept roman, produs organic al acestei societăți, așa încât Roma nu s'a supus unei forme de împrumut,* ci *elementului esențial ieșit din gândirea ei juridică,* menită a fi normă atâtea veacuri, în mare parte și până astăzi, pentru toată omenirea.

Și, iarăși, care a fost rezultatul? *El a permis evoluarea unei societăți care altfel ar fi rămas încremenită.* S'a putut ridica, la o anumită vreme, când conducerea individuală, dar cu respectul întregii tradiții, s'a simțit necesară, acel șir de mari personalități, cu profilul atât de adânc săpat în Istorie, care merg dela Cesar și Pompeiu până la August și la rivalul său Antoniu. Mai târziu, când Imperiul n'a mai fost sinteza instituțiilor republicane unită cu nevoia unei conduceri militare unice, dacă participarea la vieața publică a fost în mare parte interzisă, *gândirea romană a putut da o opoziție așa de mândră cum a fost a lui Tacit și tăgăduiri patriotice așa de ireductibile cum au fost ale lui Seneca.*

III.

Creștinismul într'adevăr a reprezintat o formă de solidaritate, dar ea nu venea din nicio impunere decât amintirea lui Isus cel pus pe Cruce: *ea deriva din necesitățile fundamentale ale inimii omenești, însetată de iubire* și, în aparenta uniformitate a societății creștine, condusă de bătrânii și supraveghetorii ei, din cari au ieșit presbiterii-preoți, episcopii, arhiepiscopii și arhiepiscopii mitropolitani, *martirii nu înseamnă fiecare decât o interpretare personală a sacrificiului care este cerut dela fiecare pentru ca să se îndeplinească voința lui Dumnezeu.*

Aceasta a permis Creştinismului să nu degenereze dela început în ceea ce a fost, la o anumită dată, la Roma, ca şi la Constantinopol şi în Asia, un organism ierarhic, aşezând în fruntea sa, pe baza hotărîrilor de sinoade ecumenice, regule peste care să nu se poată trece. Aceasta n'a împiedecat însă pe Sfântul Francisc să răsară de-odată cu negarea disciplinei impuse şi cu apelul la principiile elementare şi fundamentale ale legii creştine aşa cum a fost predicată în momentul întemeierii şi răspândirii sale.

Se vorbeşte de cetatea evului-mediu, aşa de deosebită de cetatea antică. Se pot invoca acele mari catedrale ai căror arhitecţi şi alţi artişti au rămas pentru totdeauna anonimi. Numele nu se ştiu, dar voia liberă a fiecăruia a putut să împodobească aceste catedrale cu tot felul de figuri simbolice, ironice, caricaturale, în care se vede *cât de fără frâu putea să se manifeste imaginaţia oricui*. Şi, alături de literatura în limba latină, care nici aceea nu are caracter tipic, *literatura în limba vulgară s'a inspirat totdeauna dela instinctul popular interpretat de fiecare aşa cum cereau nevoile temeinice ale sufletului său.*

Monarhii moderni au avut bunul simţ de a nu încerca imposibilul şi, astfel, supt o autoritate aşa de puternică şi de pretutindeni ascultată cum a fost a lui Ludovic al XIV-lea în timpurile cele bune, se poate vorbi oare de acelaşi spirit în tragedia lui Racine, ea însăşi aşa deosebită de a lui Corneille, în comedia, plină de o vieaţă reală până la vulgaritate, a lui Molière şi în ascuţitele împunsături de condeiu ale lui Boileau? Şi încă n'am ţinut seamă de nesfârşita varietate pe care o întâlnim în caracterul memoriilor contemporane, care reprezintă o parte aşa de însemnată din gândirea şi literatura timpului.

Filosofii secolului al XVIII-lea au fiecare fizionomia lor deosebită. Niciodată între dânşi n'a fost o asociaţie pentru a urmări ceea ce se crede prea uşor a fi fost lupta pentru o revoluţie pe care niciunul din ei n'a dorit-o. O influenţă a Curţii, contra căreia se îndreptau aceşti oameni ai gândirii libere, este, fireşte, exclusă, şi în nobilimea şi în burghezia

timpului nu era nimic care să poată îndritui exercitarea unei influențe dominante asupra unei literaturi și gândiri care își urmau căile lor. Cu atât mai puțin atunci când un imens avânt de idei a creat marea metafizică germană dela începutul secolului al XIX-lea.

Și, fiindcă am vorbit până acum de rezultate, oare *curentul care a dus la liberarea națiunii germane a plecat dela cancelarii, cu perucă și călcâiele roșii, ai Monarhiei prusiene sau bavareze și nu dela o lume care înțelegea să-și deschidă ea singură calea?* Că, mai târziu, Monarhia Hohenzollernilor dela Berlin a folosit din această mișcare, aceasta arată o tendință firească la orice Stat, care nu-și poate mărgeni acțiunea, dar nu și părăsirea de către societate a drepturilor ei. Iar, *când Statului i s'a lăsat prea mult, peste măsura funcțiunilor pe care le putea îndeplini, s'a ajuns la rezultatul care a fost Germania complet cufundată după Marele Războiu, în momentul când s'a văzut că puterea supremă și aparatul militar și funcționăresc nu mai sânt în stare a-și îndeplini chemarea și a-și exercita autoritatea.*

* * *

Ce învățăminte se pot trage pentru viitor, chiar față de marile triumfuri de astăzi, care *se atribue prea ușor unei organizații, atunci când ele sunt datorite unei magii, unei adevărate vrăji a unor personalități a căror autoritate trebue căutată aiurea*, acestea nu le voiu spune acum și aici, ci rămâne ca vremea să adeverească aceea ce iese dela sine din toată această scurtă expunere.

Statul nu creează, ci întrebuințează, coordonează, conduce. Pentru aceasta el trebue să aibă puteri în afară de dânsul, care se găsesc firește în societatea însăși. Iar societatea nu le poate desvolta decât în deplinătatea libertății de gândire și de expresie.

Societatea în întregimea ei se menține peste toate nenorocirile. Individul însuși, contra căruia, afară de cazuri întâmplătoare, nu se pot întrebuința mijloacele care duc la înfrângerea și silesc la supunerea Statului, este invincibil în fundul conștiinții sale. Statul poate fi expus la orice încălcare, cum poate ajunge la

orice abdicare. Pentru a-l reface după cele mai grozave crize, el nu are resurse în el însuşi, ci resursele acestea nu pot să-i vină decât din izvoarele pe care le-am arătat.

Ele se cer deci, nu împiedecate, ci cultivate şi cruţate. Iar aceasta nu se poate face decât prin acţiunea unei morale care nu se decretează de nicăiri, ci izvorăşte din vieaţa însăşi a unei societăţi sănătoase.

REGIMUL JURIDIC AL BOSFORULUI ŞI DARDANELELOR

DE

ANDREI RĂDULESCU
PRIM-PREŞEDINTE AL ÎNALTEI CURŢI DE CASAŢIE
PROFESOR UNIVERSITAR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa Secţiunii Istorice dela 28 Aprilie 1939

In această comunicare caut să vă vorbesc, pe scurt, despre regimul Bosforului şi Dardanelelor.

Până în ultimele decenii, mai în toate publicaţiile această problemă era înfăţişată cu titlul de: regimul strâmtorilor. Astăzi fiindcă sunt şi alte strâmtori, care au un regim deosebit, cred că este mai bine să întrebuinţăm expresia: « regimul juridic al Bosforului şi Dardanelelor » sau « regimul Bosforului şi Dardanelelor în Dreptul internaţional ».

Această problemă prezintă interes, din punct de vedere ştiinţific, deoarece numitele strâmtori sunt între cele dintâi, care au format obiectul convenţiilor şi cercetărilor de Drept internaţional. Ele au prezentat şi prezintă şi un deosebit interes politic; în special în sec. al XIX-lea şi al XX-lea ele au format un important punct al politicei europene, chiar mondiale, încât însemnătatea regimului lor juridic este unanim recunoscută.

Această importanţă este necontestată şi din punct de vedere economic şi militar.

Însemnătatea există aproape pentru toată lumea; şi pentru ţările mai îndepărtate dar în special pentru cele apropiate şi mai ales pentru noi şi pentru ţările vecine.

Dintre acestea, fără îndoială, locul prim îl ocupă Rusia. S'a vorbit, de atâtea ori, despre testamentul lui Petru-cel-Mare, în care se cuprinde o dorinţă a Ţarilor, de a ajunge la Constantinopol. Această dorinţă corespunde însă şi necesităţii foarte puternice pentru vieaţa economică a marilor mase de populaţii din acest Stat, care are nevoie de o ieşire cât mai liberă la marea caldă, la marea albastră, la Mediterana. Năzuinţa aceasta nu este numai ceva ieşit din suflete dornice de cuceriri ci izvorît din natura lucrurilor; şi oricât ar rezulta — poate — unele neajunsuri pentru noi, Românii, din înfăptuirea acestei dorinţe trebue să se admită că libertatea strâmtorilor este una din necesităţile justificate ale Rusiei.

Acest Stat — totuşi — mai are şi alte posibilităţi de ieşire la marea liberă; are Marea îngheţată care poate — din ce în ce mai mult — să fie folosită; are mările din Extremul-Orient în spre care — cu toată depărtarea — se pot îndrepta bogăţiile ei; are apoi Marea Baltică, care deşi prezintă dificultăţi pentru navigaţie în anumite părţi ale anului, este un drum spre ocean.

Bulgaria de asemenea are un foarte mare interes ca strâmtorile să fie libere căci — mai ales de când nu mai are drum liber la Marea Egee—vieaţa ei economică este strâns legată de Marea Neagră şi de aceste strâmtori.

Şi Polonia are interes pentru regimul de libertate al strâmtorilor. Graţie tratatelor are un coridor spre Baltica, dar pentru activitatea economică spre Orient ea n'are alt drum decât al Mărei Negre.

Afară de acestea toate Statele, care se folosesc de Dunăre, nu pot să se dezintereseze de regimul strâmtorilor. Căci oricât de bine ar fi organizată Dunărea din punct de vedere al libertăţii de navigaţie asigurarea acestei libertăţi este subordonată libertăţii de navigaţie prin strâmtori.

Statul care are, însă, cel mai mare interes la întocmirea unui regim de libertate al acestor strâmtori este România. Noi n'avem nicio ieşire la Mediterana. Incercările de a ni se asigura un drum spre Adriatica sau spre Egee n'au izbutit. Inţelegem dar cât de importantă este pentru noi trecerea prin Bosfor şi Dardanele. Vieaţa noastră economică depinde în cea mai largă măsură de regimul stabilit acolo. Situaţia noastră

politică, apărarea noastră sunt serios influenţate de aceste strâmtori. Timpuri nu prea depărtate au arătat oricui legătura strânsă între desvoltarea şi existenţa noastră şi regimul strâmtorilor. Oricât de puţin vom reflecta asupra acestei însemnătăţi ajungem, neîndoios, la concluzia că viitorul neamului românesc atârnă în cel mai însemnat grad de acest regim.

Iată pentru ce am socotit utilă o comunicare asupra situaţiei acestor strâmtori, din punct de vedere juridic.

* * *

Ocupându-ne de această problemă trebue, dela început, să arătăm care este *teritoriul* la care se referă.

In el este cuprinsă strâmtoarea Bosforul dintre Marea Neagră şi Marea de Marmara şi strâmtoarea Dardanelelor dintre Marea de Marmara şi Marea Egee. Aceste 2 strâmtori, sunt destul de înguste. Bosforul are în unele părţi o lărgime de 550 m. şi în medie 1600 m. iar Dardanelele au în unele puncte 1800 m. lărgime şi în cele mai largi abia 7000 m. Ingustimea lor are o importanţă deosebită, mai ales din punct de vedere militar.

In teritoriul, care formează obiectul acestei probleme, nu intră numai strâmtorile propriu zise ci şi marea situată între ele, Marea de Marmara precum şi o parte din cele 2 mări, la intrarea în strâmtori, până la o distanţă fixată prin tratatul dela Sèvres, la 3 mile în larg. Afară de acestea intră şi insulele situate în Marea Egee aproape de Dardanele: Lemnos, Imbros, Samotrake şi Insulele cu iepuri de casă.

In teritoriul aşa zis al strâmtorilor este cuprins şi ţărmul mărei pe o anumită distanţă, în Europa şi în Asia.

* * *

Pentru o bună înţelegere a acestei probleme este necesar s'o privim şi în trecut pentrucă astfel se va vedea că unele chestiuni, care se pun astăzi, sunt repetarea a ceea ce s'a încercat altădată, iar de altă parte se va înţelege mai uşor cum s'a ajuns la situaţia de astăzi.

De aceea este bine să expun regimul strâmtorilor, nu numai în starea actuală, mulțumindu-mă — poate — să expun și să analizez textele convențiunii în vigoare ci să arăt — pe scurt — și *ceea ce a fost în trecut.*

Se știe că libertatea mărilor n'a preocupat omenirea în antichitate și nici mult mai târziu. De abia la începutul sec. XVII-lea s'a vorbit mai hotărît de această libertate; acela care a afirmat-o cu tărie a fost celebrul Hugo Grotius, socotit de unii drept părinte al Dreptului Internațional, în lucrarea sa: *Mare liberum* (1609).

Este de prisos — dar — să căutăm preocupări asupra problemei strâmtorilor în timpurile mai vechi. Cine stăpânea litoralul unei mări se socotea stăpânul acelei mări; cu atât mai mult se socotea stăpân al strâmtorilor acela care le stăpânea țărmurile.

Ca să nu mai vorbim de epocile anterioare când Romanii au ajuns să stăpânească țărmurile Mării Mediterane puterea lor s'a întins și asupra regiunii strâmtorilor, de care ne ocupăm, iar mai târziu autoritatea lor s'a exercitat și în jurul Mării Negre, cel puțin prin statele clientelare. Dacă pe vremuri învățam altfel, astăzi în urma cercetărilor arheologice, avem probe că puterea romană s'a întins nu numai pe toate ținuturile noastre ci până mai departe spre răsărit, așa că aproape pe tot litoralul Mării Negre, măcar într'o formă mai slabă, se resimțea influența acelei puteri. O au oritate mai efectivă a avut împrejurul și asupra acestei mări Impărăția bizantină, care — cum știți — nu este totdeauna judecată drept și care a avut asupra noastră atâtea înrâuriri. Ea era stăpâna strâmtorilor și cu îngăduirea ei s'a desvoltat în aceste părți și până la noi un întins comerț al orașelor italiene, care și-au format cartiere întregi în Constantinopol.

Imperiul roman de Răsărit s'a prăbușit după o vieață de aproape 1000 de ani dela dispariția celui de Apus. Turcii trecuseră în Europa la 1353, dar Statul bizantin a continuat să mai trăiască încă un veac și să stăpânească în parte strâmtorile așa că navigația n'a suferit prea mult.

După căderea Constantinopolului la 1453, Mohamet II, care era nu numai un mare militar ci și un priceput om politic,

a înţeles că pentru vieaţa unui Stat prezintă mare interes şi comerţul şi în genere vieaţa economică. De aceea a recunoscut privilegiile Genovezilor atât pentru a sta în Constantinopol cât şi pentru a trece prin strâmtori şi a face comerţ în Marea Neagră; mai târziu au fost recunoscute şi Veneţienilor.

Impărăţia turcească a început să meargă pe urmele celei bizantine năzuind să cucerească toate ţinuturile Mării Negre. In curând nu mai rămăsese liberă decât cetatea genoveză Cafa şi cetăţile noastre Chilia şi Cetatea-Albă. In vara anului 1475, după ce oştile lui fuseseră bătute la Rahova, Sultanul a pornit o expediţie aşa zisă de pedepsire contra acestor cetăţi. Printr'o lovitură dibace a fost luată Cafa, la apărarea căreia şi-au dat sângele şi Moldovenii, căci soţia lui Ştefan cel Mare, Maria de Mangup era — cum se ştie — înrudită cu stăpânii acestei cetăţi. Peste câţiva ani au fost cucerite şi Chilia şi Cetatea-Albă « porţile Moldovei ». Puterea Semilunei s'a întins acum de jur împrejurul Mărei Negre. De aci înainte nu s'a mai putut vorbi de libertatea navigaţiei decât în măsura îngăduită de Turci. Aceştia au permis-o în timpul lui Mahomed al II-lea şi al altor câţiva sultani, înţelegători ai problemelor economice. Incet, încet comerţul făcut de Apuseni a fost îngreuiat, împiedicat încât s'a ajuns ca navigaţia să se facă aproape numai de către supuşii Turcilor care n'aveau nici pregătirea, nici mijloacele Veneţienilor şi Genovezilor.

In acele vremuri nu putea fi vorba de problema strâmtorilor şi a Mării Negre. Târziu, de abia după pacea dela Carloviţ (1699) şi începutul sec. al XVIII-lea, de când valul turcesc a început să dea înapoi, s'au manifestat preocupări privitoare la navigaţia în aceste părţi. Imperiul habsburgic de o parte şi Rusia de alta loveau mereu Statul turcesc, care-şi îngusta hotarele şi satisfăcea pretenţiile tot mai mari ale duşmanilor care-i urmăreau distrugerea. In sec. al XVIII-lea la 1716 Austria a isbutit să aibă dreptul de a naviga pe Dunăre dar la gurile ei trebuia să transbordeze pe corăbiile turceşti mărfurile, care trebuiau transportate pe Marea Neagră. Rusia caută de asemenea să se apropie de Marea Neagră. Deşi luase şi Azovul la 1696, păţania dela Stănileşti a făcut-o să se retragă şi a pierdut la 1739 dreptul de a avea corăbii comerciale

în Marea Neagră fiind obligată să-și transporte mărfurile pe vase turcești. De abia spre sfârșitul acestui secol cele 2 împărății au putut căpăta definitiv dela Turci dreptul de a avea în Marea Neagră vase comerciale.

Dreptul de a avea în această mare și vase de războiu le-a fost recunoscut, cu un caracter mai general, numai în secolul următor. Cea dintâi care a isbutit a fost Rusia, pentrucă s'a găsit într'o situație foarte bună în urma înfrângerii lui Napoleon și apărea ca Puterea căreia nu i se putea opune nimeni în Orient. Prin tratatul dela 16 Mai 1912 încheiat la București ni s'a răpit Basarabia și a ajuns la Dunăre, iar prin tratatul dela Adrianopol din 1929 a pus stăpânire și pe gurile marelui fluviu ; totodată s'a declarat liberă navigația pe Marea Neagră pentru vasele de comerț rusești și ale oricărui Stat, care era în stare de pace cu Turcia.

Apusul se interesa prea puțin de aceste regiuni. Este bine să relevăm că mai totdeauna — chiar în vremurile noastre — foarte puțini din conducătorii politici ai Occidentului au înțeles pe deplin problemele Orientului. Să ne amintim de câte ori noi, Românii, n'am intrat în tratativele lor ca obiect de compensații și împărțeli. După tratatul dela Adrianopol prin care se admisese libertate pentru exportul cerealelor și pentrucă Anglia avea nevoie de ele, în urma industrializării sale, această Putere a început să înțeleagă mai bine importanța țărilor noastre.

In acest timp poftele Rusiei creșteau. După Alexandru I, învingătorul lui Napoleon, a urmat Țarul Nicolae I, mândru de marea lui împărăție și foarte dornic de a înfăptui, cu un moment mai de vreme, testamentul lui Petru-cel-Mare, așezând crucea pe sfânta Sofie din Constantinopol. In urmărirea acestui scop Rușii nu s'au mulțumit cu ceea ce au căpătat prin tratatul dela Adrianopol ci au căutat să-și asigure stăpânirea Mărei Negre. Profitând de situația grea, în care se aflau Turcii din pricina revoltelor din diversele părți ale Imperiului le-au smuls în 1833 un tratat celebru, foarte interesant pentru problema strâmtorilor, tratatul dela *Unkiar-Skelessi.* In acest tratat de alianță ruso-turc s'a consacrat pentru Sultan dreptul său de suveranitate asupra strâmtorilor și ca atare și dreptul

de a le închide. Rusia singură era în drept să aibă vase de războiu în Marea Neagră; s'a mai prevăzut — apoi — că, în caz de războiu, Sultanul nu va permite niciunei flote să pătrundă în Marea Neagră.

O dispoziție și mai interesantă este că Sultanul era dator să permită ca flota rusească să treacă din Marea Neagră în Marea Mediterană când i se va cere de Rusia. Prin urmare — cum s'a spus — se închideau porțile pentru toată lumea și se deschideau numai când va cere Rusia.

Este interesant acest tratat fiindcă a arătat ce urmărea Impărăția rusească; de altă parte anumite atitudini din vremea noastră probează că Rusia vrea să ajungă tot la cele cuprinse în convenția dela 1833.

In curând Anglia a observat situația grea, creată pentru toți și în special pentru ea, care avea interese tot mai mari în aceste regiuni.

Această situație a provocat proteste dar fără rezultat imediat căci situația internațională era favorabilă Rusiei. Franța după înfrângerea lui Napoleon, după revoluția din 1830 nu putea juca un rol de care să fie impresionată Rusia; Austria avea destule greutăți și era și legată de Rusia prin Sfânta Alianță; alte țări, al căror glas să fie ascultat, nu erau. Singura care putea vorbi și care s'a mișcat era Anglia.

După multă întârziere, în care au fost serioase îngrijorări internaționale, s'a întrunit — după propunerea Prusiei — o conferință la Londra, în *1841* și s'a încheiat o convențiune care poartă numele de *Convențiunea strâmtorilor*, prima cu acest titlu și pe care au semnat-o Turcia, Austria, Franța, Marea Britanie, Prusia și Rusia.

Prin această convențiune s'a recunoscut Sultanului — potrivit unei vechi reguli — dreptul să oprească vasele de războiu ale Statelor streine să intre în Dardanele și Bosfor și — cât timp este stare de pace — să nu admită niciun asemenea vas în acele strâmtori. Cu toate astea el își rezerva dreptul, ca și în trecut, să libereze firmane de trecere vaselor ușoare sub pavilion de războiu pentru a fi întrebuințate — după obiceiu — în serviciul legațiilor Statelor amice.

Rusia își păstra dreptul de a avea în Marea Neagră flotă de războiu dar n'avea dreptul s'o treacă prin strâmtori. Din convenție rezultă că Turcia era datoare să oprească intrarea vaselor de războiu cât timp ea se află în stare de pace; dacă, însă, era în războiu era liberă să permită intrarea în strâmtori. Se înțelege că aceea care era lovită era Rusia, a cărei flotă rămânea închisă în Marea Neagră și oricând se putea găsi în fața unei flote dușmane îngăduită de Sultan să pătrundă în această mare.

Rusiei nu-i convenea această situație și la cel dintâi prilej a căutat să se îndrepte iarăși spre Constantinopol.

Revoluția dela 1848, care a cuprins aproape toată Europa și care la noi n'a avut cine știe ce gravitate, i-a oferit ocazia ca în calitate de protectoare să ocupe Principatele.

Drept motiv a mai invocat și cearta dela locurile sfinte, până la rezolvarea căreia declara că va sta în țările noastre, în realitate cu gândul de a nu le mai părăsi niciodată.

Față de pretențiile tot mai mari ale Rusiei s'a format coaliția dintre Anglia, Franța și Turcia; la aceasta s'a alăturat și Sardinia, care — grație lui Cavour — a înțeles că trebue să se manifeste pe teren internațional spre a i se creia o situație pe care o dorea. Rusia fiind învinsă s'a încheiat *tratatul de pace dela Paris* din 30 Martie 1856 prin care s'a reglementat situația Mării Negre într'un chip deosebit de ceea ce fusese până atunci.

* * *

Prin acest tratat, între alte dispoziții, ni s'au retrocedat cele 3 județe din Sudul Basarabiei dar, înainte de toate, a fost *neutralizată Marea Neagră.* Niciun Stat riveran n'avea dreptul să aibă flotă de războiu în această mare. Se înțelege că Statul lovit era Rusia căci riverane mai erau numai Turcia și Moldova. S'a mai înscris un articol, care a fost prezentat ca o consecință a interdicției de a avea flotă de războiu; în redacția lui se vede oarecum dorința de a avea aerul că nu se urmărește jignirea Rusiei. S'a spus că deoarece Marea Neagră este neutralizată, stabilirea de arsenale militare maritime pe litoral devine fără necesitate și fără obiect; Rusia și Turcia

se angajează să nu mai construiască şi nici să păstreze asemenea arsenale; urma deci, să desfiinţeze fortificaţiile de pe ţărmuri, liniile ferate strategice, arsenalele şi tot ceea ce era făcut în vederea unui războiu.

Strâmtorile rămâneau închise ; se permitea însă Rusiei şi Turciei să întreţie în Marea Neagră un număr de vase uşoare pentru paza coastelor; fiecare din părţile contractante putea să trimită pentru a staţiona la gurile Dunării câte 2 vase uşoare pentru a asigura libertatea de navigaţie în acest fluviu. De altă parte Sultanul îşi rezerva — ca şi în trecut — dreptul să dea firmane de trecere pentru vasele uşoare cu pavilion de războiu, din serviciul legaţiunilor. Acest regim a dăinuit până la 1870. După dezastrul francez dela Sedan Rusia, care asigurase Prusia de neutralitatea sa, a căutat să profite de împrejurări. Nu se împliniseră 2 luni dela dureroasa înfrângere a Franţei şi la 31 Octomvrie 1870 Cancelarul Rusiei, Gorceakof, a adresat o notă Puterilor semnatare ale tratatului dela Paris din 1856, în care declara că Rusia nu se mai consideră obligată să respecte clauzele acelui tratat. Motivul? Situaţia Europei nu mai este aceea din 1856 când a fost semnat tratatul. Potrivit principiului, admis în Dreptul internaţiona', « *rebus sic stantibus* » situaţia fiind schimbată Rusia se credea îndreptăţită să denunţe tratatul.

Chiar dacă s'ar admite că este posibil să se aplice acel principiu, oricând şi oricum, ceea ce nu este exact, ce importanţă avea pentru situaţiunea Mării Negre faptul că Franţa pierduse o bătălie şi în loc de Imperiu era acum republică?

Dar — independent de tăria motivului invocat — Rusia a uzat de acest procedeu prin simpla ei voinţă şi tratatele nu pot fi denunţate prin voinţa unei singure părţi. In tot cazul se impunea să se comunice semnatarilor nevoia şi motivele unei modificări pentru ca — în urma discuţiunilor — să se ia o hotărîre.

Nota rusească a produs multă turburare în atmosfera internaţională. Englezii probabil că şi-aû dat acum seama de greşeala, pe care au făcut-o de a nu susţine Franţa. Amintirea celor întâmplate atunci poate că a avut influenţă pentru intervenţia Angliei în războiul din 1914—1918.

Protestele ridicate față de procedeul Rusiei au dus în 1871, după inițiativa Prusiei, la întrunirea la Londra a unei conferințe internaționale, în care s'a pus din nou problema Mării Negre și a strâmtorilor. Cu toată opoziția Angliei, Rusia a obținut modificarea rânduielilor dela 1856. Prin *Convențiunea din 1871*, ea a căpătat din nou dreptul de a avea flotă de războiu în Marea Neagră precum și dreptul de a avea arsenale, fortificații și lucrările care-i fuseseră interzise. S'a desființat — deci — neutralitatea acestei mări.

Strâmtorile au rămas tot închise sub suveranitatea Sultanului. El putea permite, când credea, trecerea unor vase streine, fie pentru vizite de curtoazie, fie pentru apărarea Turciei. S'a menținut dispoziția privitoare la șederea la Constantinopol a staționarelor pentru paza legațiilor, precum și la gurile Dunărei în serviciul Comisiunii europene.

Nu s'a recunoscut, însă, Rusiei ceea ce aceasta avusese prin tratatul dela Unkiar-Skelessi.

Prin Convenția dela 1871 s'a consacrat astfel libertatea de navigație comercială în strâmtori și interdicția pentru toți în privința vaselor de războiu, Rusia ștersese, în cea mai mare parte, umilirile tratatului dela Paris și devenea iarăși aproape stăpână a Mării Negre.

Pentru cine vedea puțin mai departe înțelegea că soarta celor 3 județe ale Basarabiei era hotărîtă. Rusia avea să le ceară în curând.

In timpul războiului dela 1877 strâmtorile au rămas închise. Sultanul a îngăduit flotei engleze să iasă în Marea de Marmara pentru a amenința pe Ruși, care ajunseseră în apropiere de Constantinopol și care din cauza acestei amenințări s'au oprit încheind preliminariile dela San-Stefano.

Prin *tratatul dela Berlin*, care modifica harta Europei în această parte ni s'a reluat sudul Basarabiei dar Bosforul și Dardanelele au rămas sub același regim.

Pe măsură ce vremea trecea și activitatea economică în ținuturile din jurul Mării Negre sporea problema strâmtorilor devenea tot mai importantă. In special Rusia simțea din ce în ce mai mult nevoia libertății de trecere, atât din punct de vedere militar cât și al scurgerii bogățiilor ei. Este

destul să amintim ce i s'a întâmplat în războiul ruso-japonez, când a vrut să-şi trimită flota din Marea Neagră în Extremul Orient. Ea avea—se pare—peste 100 de vase, de diverse categorii, care poate ar fi schimbat soarta războiului. A făcut stăruinţe mari pentru a i se permite trecerea prin strâmtori. Sultanul, din cauza altor Puteri şi în special a Angliei n'a cedat. Flota rusească a stat închisă în Marea Neagră. Rusia a fost nevoită să pornească flota din Marea Baltică, spre a înconjura Europa, Africa, Asia unde a fost sdrobită în bătălia dela Tsuşima.

De sigur că aceasta a contribuit mult ca, în sufletul poporului rusesc, să se întărească adânc ideia că trebue neapărat să se afle un mijloc de a se schimba regimul strâmtorilor aşa de dăunător intereselor sale.

Au urmat — apoi — alte războaie care au dovedit şi mai mult însemnătatea strâmtorilor. In 1911 a isbucnit războiul dintre Turcia şi Italia pentru cucerirea Tripolitaniei. Turcia a închis strâmtorile; de aci însemnate pagube pentru noi şi pentru alţii dar în special pentru Rusia. In 1912—1913 a fost războiul balcanic; strâmtorile au fost iarăşi închise. Aceste evenimente au dovedit cât de rea era în special situaţia Rusiei din cauza imposibilităţii de a exporta marile sale cantităţi de produse. Consecinţele regimului strâmtorilor erau aşa de grave încât în anii 1913—1914 obiectul principal al preocupărilor conducătorilor Rusiei era problema acestui regim. Astăzi cunoaştem multe din ceea ce ei gândeau şi plănuiau fiindcă Sovietele au publicat o serie de documente interesante [1]). Din aceste documente aflăm că la 21 Februarie 1914 într'un consiliu de înalţi demnitari, militari şi diplomaţi s'a discutat problema strâmtorilor, s'a arătat interesele vitale ale Rusiei şi s'a hotărît că ea, trebue să capete libertate de navigaţie, prin orice mijloace, la nevoe chiar prin forţă [2]). Dacă aceasta era hotărîrea Rusiei este de bănuit că războiul tot ar fi isbucnit chiar dacă n'avea loc atentatul dela Serajevo;

[1]) *Constantinopole et les Détroits* 1930. 2 volume.
[2]) Ibid. vol. I p. 5.

era numai chestie de timp, când urma să se dea curs hotărîrei rusești.

* * *

După izbucnirea războiului în 1914 problema intră într'o nouă fază. Se pare că scopul principal al Rusiei era realizarea testamentului lui Petru cel Mare; și nu numai libertate prin Bosfor și Dardanele ci cucerirea Constantinopolului și a regiunilor învecinate.

Citatele documente rusești ajută la luminarea celor petrecute atunci. Mulți învinuiau guvernul nostru că nu ne grăbim să intrăm în războiu; astăzi aflăm că erau motive care justificau acea întârziere.

Rusia primește curând după intrarea în războiu lovitura dela lacurile mazuriene. Ne-am aștepta să caute să-și refacă prestigiul printr'o contra-lovitură. Ea, însă, în toamna anului 1914 voia să-și asigure, din partea aliaților, stăpânirea Constantinopolului și a strâmtorilor.

Care era situația în Orient? Turcia deși avea legături mai vechi cu Germania, deși intervenise un tratat secret, între ele, la 2 August 1914, totuși n'a intrat în războiu dela început. Se afirmă că a tratat și cu Aliații; se pare că negocierile n'au dat rezultate pentrucă Rusia ar fi preferat o înțelegere cu Bulgaria, iar nu cu Turcia, dela care voia să ia Strâmtorile și Constantinopolul.

Nereușind tratativele cu Bulgaria, spre sfârșitul lui August 1914, Aliații s'au întors spre Turcia dar era prea târziu. Aceasta, sub influența succeselor germane în Franța, trecuse definitiv de partea Puterilor Centrale iar la 29 Octomvrie a intrat în războiu.

Acum Rusia a socotit că a venit, în fine, momentul pentru rezolvarea problemei Strâmtorilor. Țarul, în manifestul dela 2 Noemvrie 1914 vorbește de « problema istorică pe care strămoșii noștri ne-au lăsat-o pe țărmurile Mării Negre ». Ambasadorii Rusiei dela Londra și Paris caută să obțină recunoașterea punctului lor de vedere de către Aliați. Aceștia dau la început drept răspuns formule vagi, că se va ține seamă de interesele Rusiei, că soarta Strâmtorilor va fi rezolvată în

funcţiune de « convenienţele » Rusiei, sau « în acord cu Rusia » la sfârşitul războiului. Regele Angliei le spune însă limpede la 13 Noemvrie 1914: « Constantinopolul trebue să fie al vostru ».

Se pare că Aliaţii au început să înţeleagă mai mult ca oricând însemnătatea Strâmtorilor. S'a decis expediţia contra Dardanelelor, care avea ca ţintă şi ajutorarea Rusiei, destul de încercată. Dar Ruşii urmăreau mai ales ca să nu fie ocupat Constantinopolul numai de trupe anglo-franceze.

Un asemenea fapt nu se concepea fără un contingent rusesc. Cu atât mai gravă apărea Ruşilor participarea Grecilor, pe care o propunea Venizelos şi mai târziu a Italienilor. De menţionat părerea ministrului rusesc din Serbia care la 24 Februarie 1915 spunea despre soluţia problemei în conformitate cu interesele Rusiei: « Dacă putem s'o obţinem cu Franţa şi Anglia contra Germaniei, cu atât mai bine. Dacă nu putem, este mai bine s'o obţinem cu Germania contra lor ».

Activitatea diplomatică începe şi mai puternic, formulându-se precis obiectul cererilor: Rusia trebue neapărat să obţină în Strâmtori un teritoriu pe ţărmul european până la linia Enos-Midia, pe ţărmul asiatic până la fluviul Eakharia, insulele Mării de Marmara, precum şi Imbros şi Tenedos. In acest teritoriu intra — cum se vede — şi Constantinopolul.

Răspunsul trebuia confirmat şi în scris.

Conducătorii Angliei şi Franţei trec prin mari greutăţi; obiecţiuni, amânări; s'a mers până a se invoca de către Delcassé « une défaillance de mémoire » dar stăruinţa ambasadorilor Rusiei nu încetează. Totul e în zadar. La 12 Martie 1915 şi 10 Aprilie 1915 Anglia şi Franţa dau înscris asigurarea cerută de Rusia, care se obligă să recunoască libertatea pentru vasele de comerţ.

Aceste învoieli trebuiau însă să nu fie cunoscute la Bucureşti şi la Sofia, unde ar putea produce îngrijorare şi unde se lucra pentru unirea cu Aliaţii.

Se pare însă că Guvernul român a avut cunoştinţă; şi asta explică poate pentru ce nu se grăbea să intre în războiu, ceea ce contemporanii nu prea înţelegeau.

Acordul — totuşi — a fost divulgat după ce România fusese înfrântă. La 2 Dec. 1916 Preşedintele Consiliului de Miniştri

declară în Dumă că s'a încheiat în 1915 un acord cu Anglia și Franța prin care s'a stabilit « *definitiv drepturile Rusiei asupra Constantinopolului și Strâmtorilor* ».

Imprejurările, însă, n'au ajutat nici de astădată, realizarea pretențiilor rusești, așa de solemn recunoscute și de Aliații noștri.

După prăbușirea regimului țarist ne-am aștepta să nu se mai vorbească de aceste cereri. Dar și noul guvern prin Miliukov, Ministrul de externe a cerut Aliaților confirmarea acordului referitor la scopurile de războiu, în care intra în prim rând problema Strâmtorilor. Slăbiciunea puterii rusești și cele urmate au făcut să nu se mai pună această problemă. Ea însă a rămas una din cele mai importante pentru orice Guvern rusesc; desfășurarea evenimentelor a dovedit-o cu prisosință [1]).

* * *

Expediția contra Dardanelelor n'a reușit, cum se știe. Ea și într'o bună parte și aceea dela Salonic a dovedit încă odată că Apusul nu cunoștea exact Orientul.

După 4 ani de războiu — și când Aliații au înțeles mai bine chestiunile din Răsărit — Turcii au fost nevoiți să se recunoască învinși și să încheie armistițiul dela Mudros la 30 Oct. 1918.

Prin convenția de armistițiu s'a rezolvat și problema Strâmtorilor într'un sens cu totul nou. S'a proclamat deplină libertate pentru navigația de orice fel, iar ținutul înconjurător avea să fie ocupat de armatele engleze, franceze și italiene.

S'a încheiat — apoi — pe aceste baze la 10 Aug. 1920, *tratatul dela Sèvres*. Acest tratat reprezintă cel mai interesant monument de drept pentru problema Strâmtorilor, de care ne-am ocupat aci. Prin el s'a realizat tot ce s'a făcut mai bine până acum cu privire la această problemă. In acest tratat a fost înscrisă libertatea de navigație pentru toate vasele de

---

[1]) Constantinople et les Detroits. Vol. I, p. 3—18. Vol. II, p. VII—XII și documentele.

P. Fauchille: Traité de Droit internațional public. I, II n. 499 și urm. 508 și urm.

comerț și pentru cele de războiu, pentru aeronavele militare și comerciale, fără deosebire de pavilion, atât în timp de pace cât și de războiu. In Strâmtori nu se va putea stabili blocadă, nu se va putea exercita niciun drept de războiu și nu se va putea face niciun act de ostilitate afară de cazul când s'ar executa vreo hotărîre a Consiliului Societății Națiunilor.

Independent de amănuntele reglementării acestei libertăți au fost luate măsuri care să înfăptuiască, în chip real, acest principiu și să-i asigure respectarea. Asupra Strâmtorilor Turcia avea numai o suveranitate nominală; pentru asigurarea libertății de navigație s'a format o Comisie internațională, care avea drept de control și de autoritate asupra acestei regiuni. Comisia era compusă din câte un delegat al următoarelor State: Anglia, Franța, Italia, Japonia, Grecia și România; pe lângă acestea puteau intra în Comisie Rusia, Turcia și Bulgaria după ce vor fi recunoscute ca membre ale Societății Națiunilor; de asemenea și Statele-Unite ale Americei dacă vor comunica adeziunea lor. Dintre aceste State, Anglia, Franța, Italia, Japonia, Rusia și Statele-Unite au dreptul, prin reprezentanții lor, la câte 2 voturi; celelalte State din Comisie numai la câte un vot.

Această Comisie, avea dreptul să facă regulamente de navigație și sanitare.

Vasele de războiu ale beligeranților trebue să călătorească în această zonă în cel mai scurt timp posibil și să observe normele stabilite în ceea ce privește aprovizionarea și șederea lor. In această zonă, supusă Comisiunii, nu este permis nici unui beligerant să îmbarce ori să debarce trupe, munițiuni sau material de războiu. Nu sunt, însă, limitate drepturile beligeranților care execută o decizie a Consiliului Societății Națiunilor. In termen de 3 luni dela punerea în vigoare a tratatului trebuiau dezarmate și sfărâmate toate lucrările, fortificațiile într'o zonă determinată a Strâmtorilor, Mării de Marmara și a unor insule. De această zonă se vor putea folosi, însă, numai Franța, Anglia și Italia care vor putea ține acolo forțele necesare și vor supraveghea navigația printr'un staționar și cu ajutorul jandarmeriei turcești, lângă care s'a alăturat și jandarmeria grecească, pare-se, ca o mică satis-

facție —alături de o ieșire la Marea de Marmara — pentru Greci, care visaseră să dobândească Constantinopolul.

Prin această organizație tratatul dela Sèvres asigura în chip real libertatea de navigație căci exista o forță care putea fi întrebuințată contra oricui ar fi îndrăznit s'o violeze.

Este știut ceea ce s'a petrecut la semnarea acestui tratat. Indată ce i-au fost cunoscute clauzele, poporul turcesc s'a simțit extrem de jignit și lovit în drepturile sale suverane. De aceea, la 25 Iulie 1921 în apropierea semnării, Parlamentul Otoman adunat la Constantinopol a votat o moțiune solemnă, cunoscută sub numele de Pactul Național, prin care declara maximum de sacrificii ce poate face și din care reieșea că se va supune în fața forței dar, nu va putea ratifica și executa tratatul ce i se impunea. Adunarea Națională a fost disolvată, unii deputați arestați, iar Kemal-Pașa a plecat la Ankara.

Regimul stabilit prin tratatul dela Sèvres ar fi durat dar au intervenit alte împrejurări datorite Grecilor. Deși primiseră destul de mult teritoriu la încheierea păcei totuși n'au fost mulțumiți. Fie dintr'o exagerare a drepturilor lor, fie — cum s'a spus — din îndemnul altor Puteri au pornit un nou războiu contra Turcilor, dela care voiau să mai ia teritorii în Asia-Mică. Rezultatul a fost unul din cele mai dezastroase; sdrobiți, Regele alungat, câțiva miniștri executați și însăși existența Statului grav primejduită. A trebuit să intervină Europa cu toată energia. Cu multă greutate s'a ajuns la convocarea unei conferințe la Lausanne. Era atât de desperată situația față de pretențiile turcești încât unul din delegații Angliei, Lordul Curzon, a mărturisit mai târziu că nu-și făcea iluzii să poată obține ceva în privința Strâmtorilor și că dacă va obține măcar libertatea de navigație pentru vasele de comerț va fi foarte mult [1]).

Delegații turci, în frunte cu Ismet-Pașa [2]), au fost în adevăr foarte dârzi. La această conferință au participat toate Statele, care semnaseră tratatul dela Sèvres. A asistat, ca observator, pentru prima dată după revoluția bolșevică, și reprezentantul

---

[1]) Fauchille o. c. n. 503. 4 note.
[2]) Actualul Președinte al Republicei Turcești.

Rusiei, Cicerin, care a formulat pretenţiunea de a se stabili un regim aproape analog aceluia din tratatul dela Unkiar-Skelessi.

După multe greutăţi s'a încheiat la 24 Iulie 1923 *tratatul dela Lausanne* între Anglia, Franţa, Italia, Japonia, Grecia, România, Statul Sârbo-Croato-Sloven.

Ce cuprinde acest tratat cu privire la Strâmtori? In prim rând s'a repetat consacrarea libertăţii de trecere şi de navigaţie pe mare şi în aer, în timp de pace şi în timp de războiu.

Pentru exerciţiul ei s'au făcut distincţii. Una se referă la aceea dintre vasele de comerţ şi vasele de războiu. Alta între situaţia din timp de pace şi acea din timp de războiu.

Vasele de comerţ aveau, în timp de pace, libertate de trecere şi navigaţie ziua şi noaptea, sub orice pavilion, cu orice încărcătură, cu obligaţia de a plăti anumite taxe pentru anumite servicii şi de a respecta unele dispoziţii sanitare şi de poliţie.

In timp de războiu regimul varia după situaţia în care se găsea Turcia. Când aceasta era neutră libertatea de trecere şi navigaţie pentru asemenea vase rămânea ca şi în vreme de pace, însă bine înţeles cu dreptul pentru Turcia de a controla, dacă se respectă regulele neutralităţii.

Când Turcia era beligerantă libertatea de navigaţie rămânea pentru Statele neutre în privinţa vaselor şi aeronavelor; iar Turcia era în drept să viziteze năvile şi aeroplanele ca să ia măsurile permise de dreptul internaţional, dar în aşa fel încât să nu interzică libera trecere.

Vasele de războiu se bucurau, în principiu, de libertate de navigaţie; totuşi cu anumite restricţiuni. In timp de pace putea trece prin Strâmtori o flotă de războiu dar să nu fie mai mare decât cea mai puternică flotă a unui Stat din jurul Mărei Negre. S'a mai prevăzut între altele — apoi — pentru submarine obligaţia să navigheze numai la suprafaţă iar pentru avioane să sboare şi să aterizeze numai în regiunile fixate.

In vreme de războiu când Turcia este neutră urma să se aplice în genere aceleaşi reguli. Când Turcia *era beligerantă* libertatea de navigaţie trebuia respectată pentru neutri. Turcii erau însă îndreptăţiţi să ia anumite măsuri pentru a nu fi

primejduite interesele lor militare, fără însă a stânjeni prea mult sau a împiedica navigația neutrilor.

Prin dispozițiile acestui tratat s'a căutat să se țină seamă și de interesele Turciei, păstrându-se regimul libertății de navigație.

S'au introdus însă și alte norme, care reprezintă o mare diferență față de tratatul anterior. S'a prevăzut demilitarizarea unor zone în jurul Strâmtorilor dar a fost desființată Comisia creată prin acel tratat și în locul ei s'a instituit alta compusă din reprezentanții Turciei, Angliei, Franței, Italiei, Japoniei, Bulgariei, Greciei, României, Rusiei, Statului Sârbo-Croato-Sloven și, în caz de a adera, și din delegații Statelor-Unite și ai altor State independente riverane ai Mărei Negre. Președinte era acum delegatul Turciei, care căpăta, și în acest chip, o satisfacție. Rolul Comisiunii era de a supraveghea și controla sub auspiciile Societății Națiunilor. Ea nu mai avea, însă, la dispoziție forța contingentelor aliate, cum avea Comisia anterioară și care reprezinta cel mai bun mijloc de executare Noua Comisiune avea dreptul să facă regulamente, să ia anumite măsuri, să constate abaterile dar cine executa sancțiunile? Aici era slăbiciunea noului regim al Strâmtorilor. In cazul când constata anumite călcări ale dispozițiilor sale, Comisiunea trebuia să comunice Consiliului Societății Națiunilor care putea să se sezíseze și din oficiu și avea să hotărască, cu unanimitate, asupra măsurilor de luat.

Executarea urma să se facă în mod colectiv de Statele contractante și în orice caz de Anglia, Franța, Italia și Japonia. Se înțelege ușor ce înseamnă aceasta. Inștiințarea Consiliului, convocare, adunare, nesfârșite discuții, dacă prin unanimitate se înțelege să fie cuprins și Statul infractor, când este membru al Consiliului, discuții asupra faptelor, etc. Intârzieri peste întârzieri până la luarea unei hotărîri. Şi apoi? Cine va executa hotărîrea? In acest timp se va continua turburarea libertății de navigație. Independent de ce puteau face alte State, Turcia era acum stăpână de fapt a strâmtorilor; stăpână pe țărmuri putea oricând cu un post militar amenința trecerea.

* * *

Regimul dela Lausanne, necontestat inferior celui dela Sèvres, a fost schimbat acum de curând şi nu în sensul unei mai bune asigurări a libertăţii de navigaţie.

Turcii nu erau mulţumiţi cu situaţia creată la Lausanne şi doreau să-şi recapete suveranitatea deplină asupra Strâmtorilor. Ei au profitat de un moment prielnic, când Germania a denunţat tratatul dela Versailles în privinţa interdicţiei de a se înarma şi remilitariza zona renană. Curând — după aceasta — şi Turcii au început procedura modificării tratatului dela Lausanne dar în alt chip. Printr'o notă trimisă semnatarilor acelui tratat ei şi-au arătat intenţia de a-l denunţa şi modifica, în care scop urma să se întrunească o conferinţă. Temeiul cererii turceşti era tot principiul: «*rebus sic stantibus*». Ei susţineau că — afară de lipsa de forţă a Comisiunii — situaţia din vremea tratatului dela Lausanne se schimbase aproape cu totul şi Turcia era grav ameninţată în interesele sale. Japonia ieşise din Societatea Naţiunilor, Italia în urma războiului din Etiopia şi a sancţiunilor se depărtase de Anglia şi Franţa, încât era posibil chiar un conflict între ele. Cine rămânea să mai apere libertatea Strâmtorilor? Şi cine va apăra interesele Statului turcesc în acele ţinuturi când ar fi atacate? Este vorba de un interes general, libertatea navigaţiei, dar este în joc şi existenţa Statului, care are dreptul de suveranitate asupra acelor teritorii.

Turcia nu denunţa, în chip unilateral, tratatul dar folosindu-se de un principiu admis în Dreptul internaţional cerea să discute cu toţi semnatarii şi să se modifice regimul.

Necontestat că Turcii puneau foarte bine chestiunea din punct de vedere juridic.

Conferinţa s'a întrunit la Montreux şi a avut ca rezultat încheierea convenţiei dela 20 Iulie 1936, care reprezintă ultima formă a regimului Strâmtorilor.

* * *

Convenţiunea dela Montreux a fost semnată de Bulgaria, Franţa, Marea-Britanie, Grecia, Japonia, România şi Turcia. La încheierea ei a participat şi Rusia prin Litwinof, care prin

propunerile făcute a urmărit să se apropie cât mai mult de regimul dela Unkiar-Skelessi. Italia a aderat la 2 Mai 1938.

In această convenție s'a stabilit un alt regim decât cel cuprins în tratatul dela Lausanne. Dăm pe scurt normele noului regim. In prim rând s'a recunoscut și afirmat principiul libertății de trecere și navigație pe mare în Strâmtori.

Pentru folosirea acestei libertăți au fost stabilite, ca și în convenția precedentă, norme diferite după cum este vorba de vase de războiu, de comerț, de epocă de pace ori de războiu.

Vasele de comerț, în timp de pace, se vor bucura de completă libertate de trecere și navigație, atât în timpul zilei, cât și noaptea, oricare ar fi pavilionul și încărcătura. Lucrările de pilotaj și remorcaj rămân facultative.

Se vor percepe anumite taxe, pentru anumite servicii ca: faruri, control sanitar, salvare. Ele vor fi aceleași pentru toate pavilioanele și sunt arătate în anexa I a Convențiunii unde sunt prevăzute și modalitățile de percepere.

In ceea ce privește controlul sanitar s'a prevăzut că orice vas care pătrunde în Strâmtori prin Marea Egee sau prin Marea Neagră este obligat să se oprească la un post sanitar, aproape de intrarea în Strâmtori, stabilit prin regulamentele turcești în conformitate cu prescripțiile sanitare internaționale. Controlul trebue făcut cu cea mai mare rapiditate posibilă, dacă vasele au dovadă de sănătate; după acest control nu mai trebuesc oprite în cursul trecerii lor prin Strâmtori.

Dacă vasele au pe bord cazuri de ciumă, de holeră, de friguri galbene, de tifos exantematic sau de vărsat sau dacă au avut cu cel puțin 7 zile mai înainte, precum și dacă au părăsit un port contaminat, într'un timp de 120 de ore, sunt datoare să se oprească la postul sanitar de unde vor îmbarca gărzi sanitare pe care le vor desemna autoritățile turcești. Nu se va percepe nicio taxă pentru aceasta, iar gărzile vor fi debarcate la un post sanitar la ieșirea din Strâmtori.

In timp de războiu se pot prezenta 2 ipoteze: Turcia să fie sau să nu fie beligerantă.

Când nu este beligerantă vasele de comerț, oricare ar fi pavilionul și încărcătura, se vor bucura de libertatea de trecere și navigație, în chipul arătat mai sus.

Când Turcia este beligerantă vasele de comerț ale Statelor, care nu sunt în războiu cu Turcia, se vor bucura de libertatea de trecere și navigație prin Strâmtori dar sunt datoare să nu ajute în niciun fel pe inamic. Asemenea vase trebue să intre numai ziua în Strâmtori și să treacă pe unde li se va indica de autoritățile turcești.

Convenția cuprinde însă o dispoziție nouă, care poate primejdui libertatea de trecere și navigație. Dacă Turcia va socoti că este amenințată de un pericol de războiu iminent vasele de comerț se vor bucura de libertatea de trecere și navigație dar ele trebue să intre numai ziua în Strâmtori și trecerea să se facă pe unde vor indica, în fiecare caz, autoritățile turcești. In acest caz pilotajul ar putea să fie obligator dar fără plată.

Schimbări și mai importante, față de trecut, au avut loc în privința *vaselor de războiu*. S'a făcut și aci diferență între timp de pace și de războiu; s'a mai făcut — apoi — diferența între vasele riveranilor și ale celorlalte State, precum și între vasele mari și mici.

In timp de pace vasele de războiu ca să poată trece prin Strâmtori trebue să dea, pe cale diplomatică, Guvernului turcesc un preaviz. Durata normală a preavizului va fi de 8 zile; este — însă — de dorit ca această durată să fie mărită până la 15 zile pentru vasele neriverane Mărei-Negre. In preaviz trebue să se arate destinația, numele, tipul și numărul bastimentelor ca și data trecerii pentru intrare și — dacă este cazul — și pentru înapoiere. Pentru orice schimbare de dată trebue un preaviz de 7 zile.

Intrarea în Strâmtori trebue să aibă loc în timp de 5 zile dela data indicată în preavizul inițial. După expirarea acestui termen trebue un nou preaviz în aceleași condițiuni ca și preavizul inițial.

* * *

Convenția conține apoi *dispozițiuni pentru tonajul vaselor* și anume: pentru acelea care trec prin Strâmtori precum și pentru vasele Statelor neriverane Mărei Negre care pot să stea în această mare în timp de pace.

Tonajul global maxim al tuturor forțelor navale streine care pot să se găsească în curs de trecere în Strâmtori nu trebue să treacă de 15.000 tone. Se face excepție pentru Puterile riverane Mărei Negre, care sunt autorizate să treacă vasele lor de linie cu un tonaj superior cifrei de mai sus, dar cu condiția să treacă numai unul câte unul excortate cel mult de 2 torpiloare. S'a mai făcut o excepție pentru anumite vase japoneze (anexa III).

Nu sunt socotite în tonajul menționat vasele Statelor riverane sau neriverane care — în urma invitației Guvernului turc — fac o vizită de curtoazie de o durată limitată. O asemenea forță trebue să iasă din Strâmtori pe același drum pe care a intrat, afară numai dacă nu se găsește în condițiile de transit.

De asemenea nu sunt socotite în acel tonaj vasele de războiu, care ar fi suferit o avarie în timpul trecerii, în timpul reparațiilor; ele, însă trebue să fie supuse dispozițiilor speciale de siguranță luate de Turcia.

In timpul trecerii comandantul forței navale, fără să fie nevoe să se oprească, va comunica unei stațiuni de semnale la intrarea în Dardanele sau în Bosfor, din ce se compune forța care se află sub comanda sa.

Vasele de războiu care trec prin Strâmtori nu vor putea, în niciun caz, să întrebuințeze aeronavele pe care le-ar purta.

De altă parte ele n'au dreptul să stea mai mult decât timpul necesar, pentru trecere, afară de caz de avarii sau de risc de mare.

S'a mai făcut o excepție pentru Puterile riverane în privința submarinelor. Ele au dreptul să treacă prin Strâmtori, pentru a le aduce la baza lor, submarinele construite sau cumpărate în afară de această mare. Pentru aceasta, însă, trebue să dea Turciei, în timp util, un aviz despre punerea în șantier sau despre cumpărare. Submarinele acestor State vor putea să traverseze Strâmtorile și pentru a fi reparate în șantiere situate afară de această mare, cu condiția să dea Turciei tot în timp util precizări în această privință.

In amândouă cazurile submarinele trebue să navigheze ziua, la suprafață și să traverseze Strâmtorile în chip izolat.

S'a stabilit apoi *norme pentru tonajul global al vaselor pe care Statele neriverane pot să le aibă în Marea Neagră în timp de pace.*

Acest tonaj nu poate fi mai mare de 30.000 tone. Dacă, la un moment dat, tonajul celei mai puternice flote din Marea Neagră ar întrece cu cel puţin 10.000 tone tonajul flotei care va fi cea mai puternică la data semnării acestei convenţiuni, tonajul global de 30.000 tone va fi majorat cu o cotă proporţională până la concurenţa unui maximum de 45.000 tone. In acest scop fiecare Stat riveran va face cunoscut Guvernului turc în conformitate cu prevederile din anexa IV, în fiecare an la 1 Ianuarie şi 1 Iulie tonajul global al flotei sale în Marea Neagră, iar Guvernul turc va transmite această comunicare celorlalte părţi contractante precum şi Secretarului general al Societăţii Naţiunilor.

Tonajul pe care oricare dintre Statele neriverane îl poate avea în Marea Neagră va fi limitat la 2/3 din tonajul global arătat mai sus.

S'a admis totuşi o excepţie. Când una sau mai multe Puteri neriverane ar dori să trimeată într'un scop umanitar forţe navale, ele vor fi admise să intre în Marea Neagră, fără a mai fi nevoe de preavizul menţionat dar cu condiţia să nu treacă de 8.000 tone şi să obţină autorizaţia Guvernului turc. Această autorizaţie poate fi dată cu îndeplinirea următoarelor condiţiuni: Dacă tonajul global de 30.000 tone, sau mărit aşa cum s'a arătat, nu este atins şi nu este întrecut de forţele navale a căror trecere este cerută, Turcia va acorda autorizaţiunea în cel mai scurt timp după ce a primit cererea. Când însă tonajul global arătat ar fi folosit sau ar fi întrecut de forţele a căror trimitere este cerută, Turcia va încunoştiinţa despre această cerere pe celelalte Puteri riverane ale Mării Negre. Dacă acele Puteri nu ridică nicio obiecţiune, în timp de 24 ore după ce au fost înştiinţate, Turcia va comunica Puterilor interesate, cel mai târziu în 48 ore, hotărîrea sa asupra cererii.

Orice pătrundere ulterioară în Marea Neagră a forţelor Statelor neriverane nu va fi admisă decât în limitele disponibile ale tonajului global, astfel cum a fost stabilit prin convenţie.

S'a prevăzut încă o excepție la tonajul global în cazul specificat și mai înainte, când va avea loc o vizită de curtoazie de o durată limitată, vizită făcută după invitația Guvernului turcesc.

S'a înscris o dispoziție generală cu privire la timpul cât pot sta în Marea Neagră vasele de războiu ale Puterilor neriverane. Oricare ar fi obiectul prezenței lor în această mare, vasele de războiu ale acestor Puteri nu pot rămâne aici mai mult de 21 zile.

* * *

Vom expune — acum — normele pentru *timp de războiu*. Se poate ca *Turcia să nu fie beligerantă*. In acest caz vasele de războiu se vor bucura de o completă libertate de trecere și de navigație în Strâmtori în condițiunile expuse până aci (art. 10—18).

Va fi însă interzisă trecerea vaselor de războiu ale oricărei Puteri beligerante. La această interdicție sunt 2 excepții. Una când va fi vorba de drepturi și obligațiuni, care izvorăsc din pactul Societății Națiunilor pentru Turcia sau pentru oricare altă parte contractantă a acestei Societăți. Altă excepție se face când urmează să se dea ajutor unui Stat victimă a unei agresiuni, și aceasta în virtutea unui tratat de asistență mutuală, încheiat în cadrul pactului Societății Națiunilor și publicat în conformitate cu regulele acestui pact și prin care Turcia este datoare să dea ajutor.

In aceste cazuri excepționale nu mai sunt aplicabile dispozițiile privitoare la preaviz, limitări de tonaj, submarine, aeroplane.

La această generală interdicție de trecere s'a mai prevăzut o excepție. Vasele de războiu, care aparțin Statelor beligerante, riverane sau nu și care sunt separate de porturile unde sunt atașate, sunt autorizate să treacă prin Strâmtori spre a ajunge în acele porturi.

O dispoziție care se aplică oricăror vase de războiu, care au dreptul să treacă, este că le este interzis de a face vreo captură, de a exercita dreptul de vizită și de a se deda la vreun act de ostilitate în Strâmtori.

In timp de războiu dacă Turcia este beligerantă nu se mai aplică dispoziţiile expuse în privinţa libertăţii de trecere şi navigaţie şi pentru tonaj (art. 10—18). In acest caz trecerea bastimentelor de războiu este lăsată cu totul la discreţia Guvernului turc.

Şi pentru vasele de războiu s'a luat în considerare, ca şi pentru cele de comerţ, ipoteza când Turcia n'ar fi în războiu dar s'ar socoti ameninţată de un pericol de războiu iminent. Intr'un asemenea caz ea are dreptul să aplice dispoziţia precedentă, adică să hotărască — după cum va crede — în privinţa trecerii vaselor de războiu.

S'ar putea întâmpla ca unele vase de războiu să fi trecut prin Strâmtori şi în urmă Turcia socotindu-se ameninţată de un pericol de războiu, să fi interzis trecerea iar acele vase să rămână astfel separate de porturile lor de bază. In această ipoteză ele trebuesc lăsate să meargă în porturile lor. Totuşi este înţeles — prevede convenţia — că Turcia va putea să nu dea acest drept vaselor Statului a cărui atitudine ar justifica temerea de războiu.

Când Guvernul turcesc se va folosi de facultatea de a închide Strâmtorile, pentrucă s'ar socoti ameninţat de un pericol de războiu, el va adresa o notificare Statelor contractante şi Secretarului general al Societăţii Naţiunilor.

Totuşi Turcia s'a obligat să desfiinţeze măsurile luate atât pentru vasele de războiu, cât şi pentru cele de comerţ, pe motiv că ar fi ameninţată de un pericol de războiu (art. 6 şi 21). Aceasta numai dacă se va decide de către Consiliul Societăţii Naţiunilor, cu majoritate de 2 treimi că asemenea măsuri nu sunt justificate şi dacă de aceeaşi părere va fi şi majoritatea Statelor contractante, semnatare ale Convenţiunii.

* * *

Prin această Convenţiune s'a reglementat şi *situaţia aeronavelor*.

Pentru trecerea aeronavelor civile între Mediterana şi Marea Neagră, afară de zonele interzise ale Strâmtorilor, Guvernul turc va indica căile aeriene destinate pentru trecere. Pentru

a folosi aceste căi aeronavele sunt obligate să dea Guvernului turc un preaviz de 3 zile pentru sborurile ocazionale și un preaviz general al datelor de trecere pentru sborurile de servicii regulate.

Acest guvern se mai obligă să dea înlesnirile necesare aeroplanelor civile pentru a sbura pe teritoriul turc între Europa și Asia.

Spre a se înlătura orice discuțiune și fiindcă atunci Societatea Națiunilor avea toată autoritatea, s'a prevăzut că prin această convențiune nu se aduce nicio atingere drepturilor și obligațiunilor care decurg din pactul respectiv fie pentru Turcia, fie pentru oricare altă parte contractantă, membră a acelei societăți.

* * *

Pentru aplicarea regimului Strâmtorilor am văzut că se înființase o comisiune internațională.

Prin Convențiunea dela Montreux a fost desființată acea Comisiune, care — în adevăr — mai dădea aparența internaționalizării Strâmtorilor. Atribuțiunile ei au fost transferate Guvernului turcesc. Acesta s'a angajat să adune statisticile și să dea informațiile relative la aplicarea dispozițiilor stabilite prin noua Convenție. El are datoria să vegheze la executarea oricărei dispoziții referitoare la trecerea bastimentelor de războiu prin Strâmtori.

Indată ce va fi fost înștiințat despre o apropiată trecere a unei forțe navale străine, va comunica reprezentanților dela Ankara ai Puterilor contractante compoziția acelei forțe, tonajul, data prevăzută pentru intrare în Strâmtori și — dacă este locul — data probabilă a înapoierii.

Afară de aceasta Guvernul turc este dator să adreseze Secretarului general al Societății Națiunilor ca și Puterilor contractante un raport anual, în care să arate mișcările bastimentelor de războiu străine în Strâmtori și în care să dea toate informațiile utile pentru comerțul și navigațiunea maritimă și aeriană, luată în considerare în această Convențiune.

S'au înscris și norme pentru ratificare și pentru stabilirea datei de când va intra în vigoare.

Convenţiunea dela Montreux va avea *o durată de 20 ani dela intrarea în vigoare*.

Dacă, înainte de expirarea acestei perioade cu 2 ani, nicio parte contractantă n'a dat Guvernului francez un preaviz de denunţare Convenţiunea rămâne în vigoare până când vor fi trecut 2 ani după trimiterea unui preaviz, de denunţare. Când va fi dat un asemenea preaviz Puterile contractante au convenit să participe la o conferinţă pentru a stabili o nouă Convenţiune.

Această Convenţiune poate fi revizuită.

După trecerea unei perioade de 5 ani socotiţi dela punerea în vigoare, oricare dintre Puterile contractante va putea lua iniţiativa de a propune amendamente pentru modificarea Convenţiunei. Ca să fie primită o cerere de revizuire formulată de o Putere trebue să fie susţinută şi de altă Putere când e vorba de modificarea articolelor referitoare la tonaj sau a dispoziţiilor din anexa I. Ea trebue susţinută de alte 2 Puteri contractante când se propune modificarea altor articole.

Procedura revizuirii este următoarea. Cererea de revizuire, sprijinită de una sau 2 Puteri, cum s'a spus, trebue notificată tuturor părţilor contractante, cu cel puţin 3 luni înainte de expirarea perioadei de 5 ani care e în curs. Acest preaviz va cuprinde arătarea amendamentelor propuse şi motivele propunerilor. Dacă nu se poate ajunge la o înţelegere pe cale diplomatică se va convoca o conferinţă. Aceasta nu va putea hotărî decât cu unanimitate; pentru revizuirea art. 14 şi 18 (tonaj) este, însă, suficientă o majoritate de 3/4 din numărul părţilor contractante; în această majoritate trebue să intre 3/4 dintre părţile contractante riverane ale Mării Negre, inclusiv Turcia.

Acestea sunt dispoziţiile principale ale Convenţiei din 1936. Ea conţine încă una care satisfăcea interesele şi amorul propriu al Turciei şi care a fost înscrisă la începutul Convenţiunii.

Turcia a dobândit dreptul să remilitarizeze imediat zona Strâmtorilor aşa cum este definită în preambul. De altă parte, cu începere dela 15 August 1936, ea era îndreptăţită să aplice provizoriu noul regim [1]).

[1]) Pentru desvoltări a se vedea şi lucrarea d-lui N. Daşcovici, «*Marea noastră sau regimul strâmtorilor*».

De aceste dispoziții s'a și folosit de îndată remilitarizând Strâmtorile spre marea bucurie a poporului.

* * *

Din această sumară expunere se poate vedea ușor diferența între regimul anterior și cel stabilit prin Convenția dela Montreux.

Libertatea de trecere și navigație prin Strâmtori a fost păstrată, consacrată chiar pentru totdeauna; i s'a adus, însă, însemnate restricțiuni. Mai ales este de observat că asigurarea acestei libertăți este departe de ceea ce era în special în tratatul dela Sèvres. Ea depinde de Turcia. Acest Stat are, fără îndoială, drepturi care derivă din suveranitatea lui, dar din exercițiul acestor drepturi pot rezulta serioase greutăți pentru folosirea Strâmtorilor de către alte State. Și este de relevat că greutățile se vor ivi nu numai în cazul când Turcia ar fi în războiu ci și când ea ar socoti că e amenințată de un pericol de războiu. Acest drept recunoscut, pentru prima dată, Turciei constitue o serioasă primejdie pentru libertatea Strâmtorilor căci aprecierea pericolului de războiu este ceva relativ și aparține Turciei. Este adevărat că măsura luată de Turcia este supusă judecății Consiliului Societății Națiunilor și Puterilor contractante dar până se va lua o hotărîre trece timp și până atunci se pot pricinui însemnate pagube celor ce vor voi să treacă prin Strâmtori. Și ce se va întâmpla când Societatea Națiunilor a cărei organizație și autoritate slăbește nu-și va întruni Consiliul decât cu întârziere sau de loc?

Și dacă s'ar întâmpla ca Turcii să abuzeze și să creeze dificultăți? Noi, Românii, suntem în raporturi foarte bune cu ei; dar dacă vântul politic va bate mâine altfel, ceea ce nu e o imposibilitate? Și trebue să ne gândim nu numai la noi ci la toate Statele care au interes la libertatea Strâmtorilor.

Fără să mai insistăm și asupra altor greutăți ca acelea referitoare la taxe, etc. trebue totuși — să constatăm că prin regimul de astăzi nu este asigurată pe deplin libertatea, și — ca atare — să nu mai trăim cu iluzia că această problemă este definitiv rezolvată și avem drum liber spre Marea Mediterană.

De sigur se va pune întrebarea: cum s'ar putea stabili un regim mai bun? Trebue să mărturisim că nu este uşor să se dea un răspuns mulţumitor. Şi în această problemă ca şi în altele se întâlnesc neajunsurile Dreptului internaţional: nerespectarea angajamentelor, lipsa unui organ bine întocmit pentru judecarea conflictelor, lipsa mijloacelor pentru aplicarea sancţiunilor.

Totuşi încercăm să formulăm câteva idei care ar reprezenta— poate — un regim nu desăvârşit dar mai bun decât cel de astăzi.

Este necontestat că libertatea de trecere şi navigaţie trebue recunoscută pentru totdeauna şi pentru toate popoarele. De sigur că prin aceasta se pot aduce restrciţiuni suveranităţii Statului care stăpâneşte ţărmurile, dar solidaritatea popoarelor reclamă asemenea limitări; şi niciun Stat n'are dreptul să le refuze; cel mult să se găsească normele, care să pună de acord interesele generale ale omenirii cu interesul Statului respectiv.

Cum ar trebui reglementată această libertate? Ea trebue să existe atât pentru vasele de comerţ, cât şi pentru cele de războiu, oricând şi ale oricui, cu formalităţi simple şi taxe reduse care să reprezinte echivalentul serviciilor făcute. Singura excepţie va fi pentru vasele Statului cu care Turcia ar fi în războiu.

De altă parte nu va fi permis nimănui niciun fapt de războiu în teritoriul Strâmtorilor, aşa cum a fost definit la început.

Suveranitatea teritorială va rămâne a Statului turcesc. Pentru administrarea Strâmtorilor şi asigurarea libertăţii lor, se va institui o Comisie internaţională. Ea va avea dreptul să fixeze taxe, formalităţi, să facă lucrări şi chiar fortificaţii precum şi să hotărască sancţiuni; toate acestea cu o majoritate de 3/4.

Din cine ar fi compusă? Aci este cea mai mare greutate. Se va recomanda sistemul de a lua reprezentanţii riveranilor, vecinilor mai apropiaţi şi ai Marilor Puteri. S'a văzut — însă că pot izbucni conflicte, în care să fie amestecate toate sau o mare parte din acestea; Comisia lucrează cu greu sau nu mai lucrează. Cele întâmplate cu Comisia europeană a Dunării în 1916—1918 sunt proba evidentă.

S'ar putea propune ca în Comisie să intre numai Statele europene neutre sau care n'au interese imediate în această regiune, ca de pildă Elveția, Suedia, Finlanda, etc. Dar acestea pot fi constrânse de unele Puteri mari, care ar avea interese pentru închiderea și deschiderea Strâmtorilor. Ce sistem s'ar mai putea recomanda? Se mai poate făuri unul dar de sigur nici acesta nu este perfect. Comisiunea să fie formată din reprezentanții unor State depărtate, care să fie mai la adăpost de presiunea Puterilor mari europene și care să n'aibă interese mari în aceste regiuni. Acestea s'ar putea lua dintre Statele Americii de Sud și centrală.

Dar nu-i destul să fie întocmită Comisiunea. Ea trebue să aibă și mijloace de executare, forță militară suficientă. Aceasta va fi formată din contingentele militare ale statelor respective. Fondurile necesare pentru organizarea Comisiei, a lucrărilor ei și întreținerea forței sale vor fi procurate din taxele impuse tuturor vaselor care folosesc Strâmtorile.

Se va obiecta că n'ar fi exclus ca Statele mari cu forțe mai puternice decât cele puse la dispoziția Comisiei, să încerce a turbura libertatea de trecere și navigație. De sigur totul este posibil și — cum am spus — sistemul recomandat nu este perfect. Totuși expediția contra Dardanelelor în 1915 a dovedit că nu pot fi forțate Strâmtorile cu ușurință; de altă parte este probabil că, atât timp cât mai este puțin respect de Dreptul internațional, nu va fi atacată forța armată a Comisiunii.

De sigur regimul de azi este mai bun decât acela în care Strâmtorile ar intra în stăpânirea unui Stat prea puternic.

In tot cazul prin regimul propus s'ar asigura mai bine libertatea Bosforului și Dardanelelor fără de a atinge prea mult suveranitatea Turciei.

Poate că încetul cu încetul omenirea va înțelege mai adânc interesele ei superioare și va căuta forme de organizare mai potrivite pentru aceste interese.

In acest sens poate se va căuta o rezolvare mai bună a problemei de care ne-am ocupat aci și care are atâta importanță pentru neamul românesc.

CUPRINSUL

CĂLUGĂRIŢA ELISAVETA STURDZA

— UN EPISOD DIN TIMPUL ZAVEREI —

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 27 Septemvrie 1940

Se ştie că epilogul tragediei eteriste s'a desfăşurat în munţii Neamţului, vestiţi prin numeroasele lor sihăstrii şi postriguri călugăreşti. Spre acele cucernice meleaguri se retraseră epavele oştirii lui Ipsilanti, pe care însuşi supremul ei comandant, părăsind-o, o califică, în ordinul de zi din 8 Iunie 1821, în termeni prea puţin măgulitori, precum urmează:

« *Soldaţi, nu, acest nume sacru şi onorabil nu trebue irosit, atribuindu-vi-l vouă! Hoardă netrebnică, adunătură de oameni ticăloşi şi fără caracter! Trădările voastre, uneltirile voastre viclene mă silesc să vă părăsesc. Rupte sunt de azi înainte legăturile dintre mine şi voi. Adânc întipărită în sufletul meu voiu purta ruşinea de a fi fost cândva comandantul vostru. V'aţi călcat jurământul, trădându-vă patria şi pe D-zeu. M'aţi părăsit în clipa când nădăjduiam să înving cu voi sau să mor cu glorie. Eu mă despart de voi. Treceţi de partea Turcilor, singurii prieteni vrednici de felul vostru de a gândi. Eşiţi din codri şi părăsiţi munţii, ascunzişurile de bejenie ale laşităţii voastre! Fugiţi la Turci! Sărutaţi-le mâinile, pătate încă cu sângele arhipăstorilor credinţei voastre şi al miilor de conaţionali nevinovaţi cari au fost masacraţi şi ucişi în modul cel mai barbar! Da, treceţi de partea lor şi cumpăraţi-vă lanţurile robiei cu vieaţa şi cinstea femeilor şi copiilor voştri. Iar voi, suflete dragi ale adevăraţilor Eleni din Ceata-Sfântă, care aţi căzut jertfă*

trădării, luptând pentru binele patriei, primiți, prin rostul meu, mulțumita și recunoștința confraților voștri. Curând se vor ridica statui pentru înveșnicirea numelui vostru. Adânc săpate în profunzimile inimei mele vor rămânea numele acelora cari mi-au rămas credincioși până la moarte. Amintirea lor va rămânea o veșnică reconfortare pentru sufletul meu amărît și chinuit.

Las pradă oprobriului public, sancțiunii legilor și blestemului conaționalilor noștri pe sperjurul și trădătorul căminar Sava, împreună cu autorii morali ai desarmării și părăsirii rușinoase a steagului, și anume: pe Duka Constantin, pe Vasile Barlan, pe Gheorghe Manno, pe Grigore Sutzo și pe depravatul și necinstitul Nicolai Skuffo. In sfârșit elimінez din rândurile credincioșilor noștri ostași pe Vasile Caravia din pricina actelor sale de insubordonație și a relei sale purtări» [1]).

Ordinul de zi al lui Ipsilanti veni să pecetluiască descompunerea desăvârșită a oștirii eteriste, care se împrăștiă în toate părțile. Un grup de eteriști se îndreptă spre Moldova, pentru a-și deschide prin această țară drumul spre Basarabia. Dar seraschierul Iusuf-Pașa din Brăila îi ținu calea la Buzău și îl risipi, ucigând o bună parte dintre eteriști. Cei ce mai scăpaseră cu vieața, ajunseră la Focșani, unde, fiind loviți din nou de Turci, se desfăcură în două grupuri. Unul dintre aceste grupuri, sub comanda lui Gheorghe Cantacuzino-Deleanu și a tovarășilor săi Pendideca, Capo d'Istria (Lisgara), voievodul sârb Mladan Milanovich și căpitanii Ghika, Vasile și Spiru se îndreptară spre Iași, unde așteptară să primească ajutor din Basarabia.

La 25 Mai stil vechiu Gheorghe Cantacuzino-Deleanu lansă un manifest către boerii de clasa II-a și III-a din Moldova pe care, ca bun patriot, îi chema la lupta împotriva Turcilor, întrucât boierii din clasa I-a cu mitropolitul în frunte, părăsiseră capitala Moldovei, fugind în Bucovina și Basarabia. Raab, agentul austriac din Iași, arată că Gheorghe Cantacuzino-Deleanu râvnea cu tot adinsul la coroana Moldovei. Dar popasul său la Iași fusese

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, vol. XX, Nr. DCXCII, p. 638.

numai de scurtă durată pentru că oștirile turcești îl urmăreau de aproape și îl siliră să părăsească Iașii și să se retragă la conacul lui Rosetti-Rosnovanu dela *Stânca* pentru a fi mai aproape de Prut. Unitățile turcești îl urmăriră însă și acolo, bombardând conacul cu tunuri și dându-i foc. De acolo eteriștii fură siliți să se retragă la *Sculeni* lângă podul de trecere în Basarabia, unde se fortificară în grabă [1]).

In ziua următoare la 17 Iunie, Turcii ajunseră la Sculeni unde se încinse o luptă crâncenă, care, după relațiunea unui martor ocular, ținu 8 ore [2]). Turcii, dispunând de forțe superioare, înconjurară ceata eteriștilor și o împinseră spre pod. Grecii rezistară cu îndârjire până spre seară, când interveni în luptă artileria turcă. In urma atacurilor turcești învălmășeala pe pod deveni nespus de mare, așa că numai vreo 30 până la 40 de eteriști mai putură să treacă podul. Ceilalți se aruncară în Prut pentru a înnota spre malul basarabean. Cum însă apele Prutului, în urma ploilor ce căzuseră de curând, crescuseră neobișnuit de mari, cei mai mulți își găsiră moartea în valuri, care, după spusa martorului ocular, erau acoperite cu cadavre de oameni, de cai și cu efecte militare. Peste 1.000 de eteriști să-și fi găsit cu acel prilej moartea în talazurile Prutului.

Când lupta era în toiul ei, sosi un grup de arnăuți sub comanda voevodului Mladan Milanovich însoțit de căpitanii Spiro și Vasile. Aceștia doi, văzând primejdia se aruncară în Prut pentru a-și salva vieața. Voevodul Mladan Milanovich, însă, împreună cu căpitanul Ghika și vreo 30 de arnăuți se ascunseseră într'un colț scutit de bătaia tunurilor turcești și așteptară acolo până ce căzu noaptea care le înlesni să dispară în întunerec. Gheorghe-Cantacuzino-Deleanu întovărășit de Pendideca fugi travestit în haine țărănești. Impreună cu ei scăpă cu vieață și Capo d'Istria zis Lisgara, care pretindea că vine direct dela Lubliana, unde erau întruniți

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.* XX, Nr. DCXCV, DCXCVI și DCXCVIII, p. 640 urm.;
[2]) *Ibid*, Nr. DCXCVI și DCXCVIII, p. 642 urm.

la sfat membrii *Sfintei Alianțe* în frunte cu împăratul Alexandru I al Rusiei [1]).

După dobândirea izbândei dela Sculeni, Iusuf-Paşa se întoarse la Iași unde ocupă orașul și de unde trimise echipe de ianiceri spre *Botoșani* și *Dorohoi* în urmărirea eteriștilor. La *Herța* au fost uciși 40 Evrei pentrucă dăduseră adăpost eteriștilor ce încercau să treacă Prutul în Basarabia. La granița Bucovinei era o mare înbulzeală de eteriști care voiau să treacă prin teritoriul austriac în Basarabia [2]).

Alte detașamente turcești au fost dirijate spre *Bacău* și *Piatra* contra grupului de eteriști comandat de căpitanii Iordaki și Formaki. Aceștia se desprinseseră la *Focșani* de grupul lui Cantacuzino-Deleanu, cu gândul de a se strecura pe sub munți spre granița Bucovinei. In urmărirea lor, Turcii erau ajutați și călăuziți de *plăeșii moldoveni* din *Vrancea* și *Soveja*, cari descopereau ascunzișurile eteriștilor din munți, le tăiau calea înaintării și le pricinuiau mari și simțitoare pierderi [3]). Știm că mișcarea antigrecească a lui Tudor Vlădimirescu găsise un puternic răsunet în rândurile țărănimii din Moldova care gemea deopotrivă cu cea olteană și munteană sub apăsarea fanariotă [4]).

La 15 Iulie căpitanii Iordaki și Formaki își făcură apariția pe neașteptate la *Roznov pe Bistrița* mai jos de *Piatra*, moșia lui Rosetti-Rosnovanu. Dar eteriștii nici nu apucaseră să se fortifice acolo, când la 19 Iulie fură surprinși de Turci, cari, călăuziți de plăeșii moldoveni, coborîră în grabă dela Piatra, atacară Roznovul și măcelăriră o bună parte din eteriști. Agentul austriac din Iași arată că la Roznov eteriștii pierdură 50 de morți și 16 răniți [5]).

Dela Roznov eteriștii, cari scăpaseră de iataganele turcești și de sulițele plăeșilor moldoveni, dispărură în desișul codrilor pentru a reapărea prin surprindere la mănăstirea *Slatina*, locul

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.* XX, Nr. DCCIV, p. 652.
[2]) *Ibid*, Nr. DCCII și DCCIII, p. 653.
[3]) *Ibid*, Nr. DCCX și DCCXII, p. 662.
[4]) Ion I. Nistor, *Tudor Vladimirescu și Sfânta Alianță*, în *An. Ac. Rom. Ist.* Ser. III, Tom. XXII, Mem. 25, p. 611 urm.
[5]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.* Nr. DCCXII, p. 662.

de veșnică odihnă al ctitorului ei Alexandru Vodă Lăpușneanu. Mănăstirea Slatina era situată la granița Bucovinei, de unde eteriștii puteau să treacă ușor pe teritoriul austriac. Până la sosirea Turcilor cari îi urmăreau, eteriștii găsiră timpul necesar pentru a se fortifica în curtea mănăstirii. La 25 Iulie Turcii sosiră la Slatina, înconjurară mănăstirea și cerură Grecilor să se predea. Dar aceștia refuzară. Atunci Turcii deschiseră un viu foc de artilerie asupra mănăstirii, dărâmând zidurile în câteva ore și acoperind sub dărâmături ceata eteriștilor asediați. Nu s'au putut salva decât vreo 15 inși cari se aruncaseră jos cu frânghii din turnul mănăstirii.

După înfrângerea dela Slatina, Formaki și Iordaki cerură guvernului austriac liberă trecere prin Bucovina spre Basarabia. Autoritățile austriace din Cernăuți îngăduiră trecerea cu respectarea tuturor prescriptelor de carantină. Dar numai 158 de eteriști făcură uz de această autorizație, trecând pe teritoriul austriac și îndreptându-se spre Basarabia [1]). Restul de mai bine de 1.000 de oameni se organizară în bande și neliniștiră populația din munții Dornei. La 12 August arată Raab că «în văgăunile munților dela *Dorna Moldovenească* se mențineau eteriștii neurmăriți de Turci, se zice că numărul lor ar fi de 1300 oameni». Din munți ei năzuiau spre șes cu gândul de a se strecura în Basarabia. In calea lor ei atacau cu cruzime pe Armeni și pe Evrei, dară și pe Moldoveni, cum s'a văzut la *Fălticeni*, unde în zorii zilei de 30 August o bandă de eteriști atacă târgul și încalcă casa lui Ioniță Bașotă, în care se găsea comandamentul turcesc. Cu ocazia acestui atac, eteriștii uciseră mai mulți târgoveți și dădură foc târgului [2]).

Alte bande de eteriști fugari se fortificară în mănăstirea *Secul*, ceea ce determină pe Turci să-i urmărească și să atace sfântul lăcaș la 14 Septemvrie. In ajutorul Turcilor săriră mii de țărani. Aceștia deschideau potecile prin munți și urmăreau cu ură pe eteriști pentrucă prădau și jefuiau satele. Mănăstirea Secul fu asediată de Turci timp de 10 zile. In

[1]) *Ibid*, Nr. DCCXXVI, p. 680.
[2]) *Ibid*. Nr. DCCVIII, p. 682.

răstimpul acesta lumea din afară, care căutase refugiu în mănăstire, avu posibilitatea să scape printr'o ușă tainică din zid. La 24 Septemvrie Turcii asediatori trecură la atac, bombardând zidurile mănăstirii și dând-o pradă flacărilor mistuitoare. Cu acea ocazie s'au pierdut multe și prețioase odoare bisericești și mulți călugări își găsiră moartea sub dărâmături. La intrarea Turcilor victorioși în mănăstire, eteriștii, câți mai rămăseseră în vieață, aruncară armele și cerură pardon. Dar Turcii nu mai ținură seama de predarea lor, ci măcelăriră pe cei mai mulți dintre eteriști. I o r d a k i pare să fi căzut în luptă, iar F o r m a k i fu făcut prizonier și supus la Iași unui aspru rechizitoriu, la care el să se fi apărat, susținând că nimeni altul nu poartă vina dezastrului, decât boierii și câțiva prelați, cari ar fi consimțit la deslănțuirea revoluției eteriste.

Scene de brutalitate și grozăvie se petrecură și la mănăstirile de maice *Agapia* și *Văratec*. In raportul său către Metternich, R a a b arată că furia ianicerilor contra călugărilor și călugărițelor ajunse la paroxism prin faptul că sfintele lăcașuri serveau de ascunzișuri pentru eteriști, iar călugării îi primeau și îi îmbărbătau la lupta contra Turcilor păgâni.

Furia Turcilor nu se potoli însă numai cu jertfele dela Secul, ci ea îi mână, ca pe niște tigri turbați, și contra mănăstirilor de maice din vecinătate. La Agapia și Văratec trăiau sute de călugărițe, care se recrutau în bună parte din cele mai de frunte familii boierești, din cauza lipsei de zestre. Călugărițele mai bătrâne fură masacrate fără milă, iar cele mai tinere au fost luate ca sclave și distribuite între comandanții turci. Contra celor ce încercară să fugă Turcii organizară o adevărată vânătoare, ucigând pe loc pe cele ce le prindeau.

Cruzimile acestea contra călugărilor și călugărițelor treziră o ne mai pomenită groază în rândurile sărmanelor victime, determinându-le să părăsească în grabă lăcașurile sfinte și să fugă care încotro pentru a-și salva vieața. In condițiunile acestea fugiră dela Neamț peste 200 de călugări cari, ajungând la granița austriacă dela *Cornul-Luncii*, cerură să fie primiți în Bucovina. Numărul lor sporea zilnic și nenorociții aceștia erau lipsiți complet de mijloace de traiu. In necazul lor călugării fugari trimiseră o cerere mitropolitului V e n i a m i n la

Colincăuți, unde trăia în refugiu, rugându-l să stărue pe lângă guvernul rus, ca, după expirarea termenului de carantină, să le fie îngăduit să se așeze pe moșiile din Basarabia ale mănăstirii Neamțu pentru a se putea adăposti acolo contra foamei și frigului.

Cererea călugărilor a fost prezentată agentului Raab care raporta că situația acestor ființe nenorocite întrecea orice închipuire. Intre altele călugării arătau în cererea lor că Turcii le pretindeau pentru autorizație de înmormântare a călugărilor uciși la Secul 15.000 piaștri, dacă nu doreau ca trupurile neînsuflețite ale confraților lor să rămână neînmormântate, pradă câinilor. Dar călugării n'aveau de unde scoate această sumă. Raab observă că din nenorocire călugării aceștia, din lipsa unei educațiuni creștinești mai luminate, erau străini de adevărata lor misiune; ei dedeau prin purtarea lor mai curând prilej la scandal, decât la edificarea sufletească. Dar cu toate aceste neajunsuri, Raab conchise în raportul său că este cazul de a se da urmare cererii lor de a trece prin Bucovina spre Basarabia.

La cererea călugărilor se mai asociă și un grup de 130 de eteriști, care sub conducerea căpitanului Stoica doreau să treacă și ei pe teritoriul austriac și de acolo în Basarabia [1]).

Soarta tragică a călugărițelor dela Agapia și Văratec este adeverită prin toate relatările contemporane asupra isprăvilor eteriste din munții Moldovei. Agentul diplomatic Raab arată că fiica hatmanului Răducanu-Rosetti a fost răpită de Turci împreună cu alte călugărițe și a putut fi răscumpărată de caimacamul Ștefanaki Vogoridi numai cu plata sumei de 1600 piaștri [2]).

Relatările agenției austriace își găsesc confirmarea lor și în versurile lui Alecu Beldiman din faimoasa sa «*Jalnică Tragodie a Moldovei*», care deplângea în versuri tristele întâmplări dela mănăstirile din Moldova, zicând:

> «Turcii, văzând că cu Grecii să scoată la cap nu pot,
> Cad cu toții în răpire și a prăda peste tot;

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.* XX, Nr. DCCXXXI, p. 685 urm.
[2]) *Ibid*, Nr. DCCXXVIII, p. 682.

Ori și ce vedeau cu ochii, ziceau că e lucru grecesc,
Căci știau că acele toate sunt a lor și nu-i opresc.
Aceste sfinte locașuri de maice se locuiau,
Multe din familii fete acolo viețuiau;
De Eniceri să se calce peste dânsele mergând,
Grozăvie îndestulă numai a o pune în gând.
Intru sfîntele locașuri ce mai sus am pomenit
Mai la o mie de maice acolo au locuit.
Săracele, vai de ele, fără de veste le-au lovit,
Din Agapia să scape Dumnezeu au potrivit
Maica cea Dumnezeiască, ea le-a ajutat de sus,
Căci munții fiind aproape, prea lesne s'au ascuns;
In Văratec, o minune de sus vedem vederat,
Căci toate la liturghie se aflau când au întrat
In biserică, cu Turcii fără de veste s'au trezit,
Tot acea de sus putere și pe ele le-au păzit;
De strigarea lor cea mare, de țipătul ce au făcut,
Cruzimea cea ostenească în milă s'a prefăcut;
Nu-și aflau loc între ele, în altar au alergat,
Pentru preot, pentru ele în cât se da i-a rugat.
Pe preot a vrut să-l taie, ruga lor l-a mântuit,
Pân va sfârși sfânta slujbă a vrut a fi păsuit.
Tremurând și plin de frică osânda lor aștepta;
Neștiind ce să mai facă una la alta căta.
De au suferit cu răbdare, ca de o vrajă amețiți,
Pân ce s'a sfârșit slujba și apoi le-a zis: « Fugiți,
Să nu stați mai mult aicea că vă veți primejdui ».
Ah, D-zeule Sfinte, se putea nădăjdui întrebarea
Dela lupi o așa milă, poronca a fost de sus,
Indoială nu rămâne, nu se încape prepus.
Preot, tinere, bătrâne, a fugi se îngrămădesc,
Că mai au ceva în urmă cât de puțin nu gândesc.
Se împrăștie, umplă munții, zile întregi rătăcesc
Că-s desculțe, că sunt goale nici de cum se îngrijesc,
Foamea le darmă cu totul, aceasta le prăpădea,
Cele bătrâne și slabe de pe picioare cădea.
Săracele, vai de ele, în cordon până au călcat
unde una după alta, scăpând s'au întortocat

Pe la părinţi, pe la rude, de acolo s'au împărţit
Cu lăcrimi străvitoare, povestind ce au pățit.
Agapia o ard Turcii, o pradă desăvârșit
S'au mulţumit din Văratec că au luat ce au găsit» [1]).

* * *

Intre călugăriţele dela *Văratec* care izbutiseră să fugă de furia Turcilor se găsea şi maica Elisaveta Sturdza, care, aruncând o maramă neagră peste comanac şi strângându-şi strâns rasa de şiac în jurul corpului tremurând de spaimă, fugi prin codri, crânguri şi ponoare până ce ajunse la granița Bucovinei. Acolo trecu cordonul la «contumatul i. r.» dela Cornul-Luncii şi se îndreptă spre orăşelul Gura-Homorului, unde îşi găsi părinţii refugiaţi acolo de mai înainte. Maica Elisaveta ca şi de altfel şi fiica hatmanului Răducanu-Rossetti ce fusese răscumpărată de Ştefanaki Vogoridi, era una din fiicele de boieri care primise cinul călugăresc la mănăstirea Văratec şi fu surprinsă acolo de atacul Turcilor. Sosind la Gura-Homorului şi găsindu-şi în sânul familiei adăpost sigur şi linişte sufletească, Elisaveta se simţi îndemnată să alcătuiască în amintirea miraculoasei sale salvări de prigoana Turcilor o *carte de rugăciune* şi să o închine Maicei Domnului, dumnezeiasca ocrotitoare a mănăstirei Agapia şi salvatoarea dânsei.

Cartea cuprinde o culegere de rugăciuni ocazionale în limba română, dar şi *elină*. Textul, *scris de mână* de cucernica călugăriță, începe cu rugăciunile ce se rostesc înainte de masă, intitulate: «*Cântarea veselitoare la masa celui ce ospetează*». Urmează apoi «*Catavasiile*», adecă praznicele împărăteşti scrise în limba *elină*, *dar cu caractere cirilice*. In continuare se reproduc imnuri religioase româneşti privitoare la «*Izgonirea lui Adam din rai*» — o transparentă aluzie la propria sa izgonire dela Văratec — apoi imnuri sau *stihiri* româneşti care se cântă în săptămâna patemilor. Culegerea de rugăciuni se încheie cu «*Canoanele*» în trei stihiri numite în terminologia vechiului ritual bisericesc «*Tripişniţe*» care se cântă la prohodul Domnului din Sâmbăta Paştilor.

[1]) *Letopisețele Moldovei*, ed. *M. Kogălniceanu*, vol. III, p. 406 urm.

Ca încheiere la *cartea de rugăciune*, maica Elisaveta descrie, într'o frumoasă limbă moldovenească, peripețiile dramatice ale fugii sale din mănăstire și împrejurările în care s'a străduit să scrie cartea « *spre pomenirea bejeniilor din vremea lui Mihai-Vodă, care a pricinuit Moldovei atâtea rele și grozave întâmplări și vărsări de sânge prin sprijinirea revoluției Grecilor eteriști* ». Iată cum ne înfățișează maica Elisaveta Sturdza întâmplările sângeroase în legătură cu fuga sa dela Văratec la Gura-Homorului. Stăpânită de o sinceră evlavie călugărească maica Elisaveta scrie:

« *In drumul acest scurt al vieții, pe care eu mă aflu, mergând subt nădejdea cea către milostivire a Domnului, ca să ajung la hotarele dorințelor sufletului creștinesc, după nestătornicia lucrurilor lumii, eu am întâmpinat în această călătorie, pentru păcatele mele, o groaznică ispită de netemători de Dumnezeu păgânii omenirii, Agarenii, cari, dupre întâmplarea urgiei dumnezeești, ce-i cu dreptate pornită asupra noastră, au venit și asupra sfintei mănăstiri Secolul, urmărindu-mă pe mine și pe alte maici și surori întru Domnul, carele împreună fugiam prin cei mai adânci și mai cu desime codri, unde, disperate fiind cu totul de această vieață, numai la cea iubitoare de milostivire maică a luminii strigam necontenit cu inima și cu gura, cu al cărei veșmânt și umblite am fost de ochii hearelor celor sălbătăcite, măcar deși cu foarte mare apropiere erau de locul unde eram noi mistuite, tremurând de groaza celor nemilostive și însălbăticite heară cari, ca niște lei răcnind, toate părțile căutând pe cine să înghită. Dar ce să zic, așa au rânduit pronia cea dumnezeiască, ca mai mult să se sdrobească și să se umilească inima cea împietrită a unei netrebnice zidiri ca mine prin asemenea pătimire.*

« *După ce o lungă vreme am îmblat prin codri în preajma sfintei mănăstiri Văratecul, văzând că înfricoșarea răului acestuia se aprindea mai mult, din care pricină au fost silită și păstorița noastră, maica stareța, a să duce, soborul a se împrăștia și mănăstirea a rămânea în starea cea mai întristată și vrednică de nespusă jale, am fost silită și eu a mă trage lângă părinții mei cei trupești până la prefacerea cea într'o milostivire a urgiei Domnului, după cuvântul său ce zice: să dăm loc mâniei și, năzuind la părinți, m'am așezat la Gura-Homorului, care*

târgușor, fiind înconjurat de munți, îmi aducea aminte de păcatele mele în două chipuri: întăi prin trista pomenire a necazurilor ce am pătemit prin munți, iar al doilea pentru neîndemânarea întru împlinirea sufleteștilor mele datorii pe pământul acesta, desghinat de legea și dogmele bisericii răsăritului.

«*Deci spre a putea petrece ceasurile zilei, depărtată de mustrarea cugetului, pentru mulțimea păcatelor mele prin care am fost tras mânia aceea dumnezească asupra mea, eu m'am îndeletnicit a scrie o oareșcare iermon mai ales din catavasier și vreo câteva stihiri din triod, mai ales a săptămânii patemilor împreună și cu canoanele și cu prohodul Domnului, spre a avea cărticica aceasta purure ca o aducere aminte de ale mele multe datorii către Domnul și către prea curata și prea milostiva sa Maică, al cărei veșmânt să ne acopere în vieața aceasta de toate ispitele și relele pătemiri, iar în cea viitoare rugăciunile Sfinției Sale să ne învrednicească a dobândi vieața aceea fericită și lumina cea nesfârșită împreună cu toți cei ce o doresc, prea milostiva noastră stăpâna și Maica Izbăvitorului cel ce iaste bine cuvântat în veci. Amin.*

« *Sfârșit și la Dumnezeu laudă. Și am scris această cărticică spre pomenirea de când au fost bejăniile în vremea domniei lui Mihai-Vodă, pricinuitorul acelui nepovestit rău și groaznice întâmplări și vărsări de sânge care n'au mai fost decând lumea, nici s'au pomenit și am răsplătit noi păcatele noastre, răzlețiți prin Bucovina, iar femelia noastră în târgușorul Homorul*».

Femelia sau familia maicii Elisaveta, care iscălește după obiceiul austriac «von Sturdza» era refugiată și ea în Bucovina unde se așezase vremelnic la Gura-Homorului. Maica Elisaveta nu amintește însă de numele părinților săi, astfel că nu putem ști cu siguranță cine erau aceștia. Intre cele 152 familii boierești ce se refugiaseră în Bucovina în timpul Zaverei și se împrăștiaseră acolo prin târguri, prin sate și pe la poalele munților, cum glăsuește un raport contemporan, găsim, după datele publicate de profesorul Teodor Bălan [1]), patru familii Sturdza refugiate în Bucovina și anume: Grigoraș Sturdza,

[1]) Teodor Balan, *Refugiații Moldoveni în Bucovina în 1821 și 1848*, București, 1929, p. 14 urm.

Mihai Sturdza, Dumitrache Sturdza și Sandulache Sturdza. *Uneia* dintre aceste familii trebue să fi aparținut maica Elisaveta, autoarea cărții de rugăciune cu interesantele însemnări asupra sângeroaselor ciocniri dintre Turci și eteriști din toamna anului 1821. Din felul de al povesti a maicei Elisaveta, din cunoașterea limbii eline, pe care ea o scrie cu litere cirilice, din scrisul ei caligrafic cu împodobirea inițialelor, precum și din zugrăvirea în colori a chipurilor de heruvimi, a răstignirii Domnului și altor scene și chipuri din Sfânta Scriptură, se vede că autoarea cărticelei de rugăciune era o persoană instruită, cultă și cu pioasă inclinație spre artă.

Din însemnările ei aflăm lămurit că generația dela 1821 considera pe Mihai-Vodă-Sutzo ca pe «pricinuitorul acelui nepovestit rău și groaznice întâmplări și vărsări de sânge» din timpul revoluției lui Ipsilanti în Moldova.

Complicitatea lui Mihai-Vodă Sutzo la răscoala eteriei reiese și din rapoartele agenției austriace din Iași, care arată că încă la 15 Ianuarie 1821, principele Mihai Sutzo adusese cu sine numeroase familii grecești pentru a le adăposti și înzestra în Moldova, fie în servicii publice, fie pe la mănăstiri. Arhimandritul Iozaf Voinescu dela Frumoasa trebui să fugă în Basarabia pentrucă nu voia să cedeze locul de stareț unui Grec favorizat de principe[1]). Concomitent cu instalarea Grecilor la locurile de răspundere, Mihai Sutzo spori și numărul arnăuților prin angajări tainice și cu o soldă până la 300 piaștrii pe lună. La începutul lui Martie 1821 numărul arnăuților domnești și boierești se ridicase până la 3.000 de oameni. Aceștia făceau instrucție și defilau prin Iași, așteptând ordine pentru începerea acțiunii pe care nu o cunoșteau încă [2]). Ordinele așteptate veniră curând dela Alexandru Ipsilanti care, sosind în ziua de 7 Martie la Iași, luă comanda asupra tuturor arnăuților și chiar asupra celor din garda domnească. Mai mult chiar, principele Sutzo apăru pe străzile Iașilor la dreapta lui Ipsilanti,

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.* XX, Nr. DCCXXIV, p. 678.
[2]) *Ibid*, Nr. DCXLI și DCXLIV, p. 557 urm.

iar în ședința divanului din aceeași zi el îndemnă pe boieri să sprijinească acțiunea eteriștilor care tindea la scuturarea jugului turcesc ce apăsa cu asprime asupra *coreligionarilor greci.* Atitudinea aceasta suspectă a principelui Mihai Sutzo făcea pe Ieșeni să creadă că domnitorul lor era de conivență cu Ipsilanti și că el cunoștea planurile politice ale acestuia și le încuraja în toate [1]). In schimb agentul Raab susține că Alexandru-Vodă Sutzo din București ar fi urmărit o politică cu totul ostilă eteriștilor, interceptând scrisorile lui Ipsilanti și prevenind din timp Poarta asupra intențiunilor acestuia. Din cauza acestei pretinse trădări a cauzei grecești, domnul muntean ar fi primit dela oamenii lui Ipsilanti « *o băutură pentru ceea lume* ». Drept dovadă pentru otrăvirea voevodului muntean se aducea faptul că îndată după moarte i-ar fi căzut barba [2]).

Maica Elisaveta mai amintește în însemnările sale de « *cordun* » adică de granița dela Cornul-Luncii și de târgușorul *Gura-Homorului,* care se găsea pe « *pământul desghinat de legea și dogmele bisericii răsăritului* ». Pământul acesta era « *desghinat* » și *politicește* de trupul Moldovei, ajungând, sub numele de Bucovina, sub *stăpânirea catolică a Habsburgilor.* Maica Elisaveta se plânge « de neîndemânarea întru împlinirea sufleteștilor sale datorii » cu toate că în târgul Gura-Homorului se găsea din vechime o biserică ortodoxă iar în nemijlocita vecinătate a târgului se ridica pioasa ctitorie a lui Ștefan-cel-Mare dela *Voroneț* și a boierului Teodor Bubuioc și a soției sale Nastasia dela *Mănăstirea Homorului.* Cum însă mănăstirile acestea de călugări erau în vremea aceea secularizate, servind numai ca biserici parohiale sătești, era firesc ca maica Elisaveta să nu poată găsi în ele cuvenita îndemânare pentru îndeplinirea sufleteștilor sale datorii.

* * *

Soarta a voit ca frumoasa cărticică de rugăciune a maicii Elisaveta să se păstreze în original în familia primului

[1]) *Ibid,* Nr. DCXLV, p. 678.
[2]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.* XX, Nr. DCXLVII, p. 561.

meu dascăl sătesc Samoil Maghior dela care trecu apoi asupra nepoatei sale, d-ra Elena Bacinschi, căreia îi servi ca obiect pentru teza de licență în filosofie și litere la Universitatea din Cernăuți. Originalul legat frumos în piele cuprinde 106 pagini scrise cu îngrijire și împodobite cu chipuri în colori precum s'a amintit mai sus.

Cartea de rugăciune a călugăriței Elisaveta Sturdza era menită să ajungă în colecția de manuscripte a *Academiei Române*. Numai întâmplările triste din ultima vreme au împiedecat realizarea acestui gând. Cartea a rămas la Cernăuți împreună cu multe alte prețioase monumente literare așa că azi numai bunul Dumnezeu știe dacă ele vor mai reveni cândva în patrimoniul nostru cultural.

I

O «AUTOBIOGRAFIE» A LUI DIONISIE POP MARȚIAN

DE

VICTOR SLĂVESCU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința Secțiunii istorice din 20 Septemvrie 1940

I.

Acum, de când figura atât de interesantă a lui Dionisie Pop Marțian a fost readusă în lumina actualității și când opera sa va fi pusă în scurtă vreme la îndemâna oricui, printr'o reeditare cât mai cuprinzătoare și mai îngrijită, orice știri și informațiuni nouă cu privire la vieața și activitatea lui sunt de sigur binevenite și folositoare cunoașterii acestei proeminente personalități.

De curând s'a mai găsit de d-l Ion Budu, la «Arhivele Statului» și anume în *Arhiva Oficiului Statistic*, subt Dos. Nr. 854 din 1865, o cerere a lui Dionisie P. Marțian, purtând data de 2 Iunie 1865, adresată direct Domnitorului Alexandru Ion Cuza. Textul acestei cereri, în reproducerea cea mai fidelă, îl dăm la sfârșitul acestor pagine, subt formă de anexă.

Din această cerere, adresată direct Domnitorului Cuza și purtând chiar rezoluția acestuia, se poate afla știri nouă asupra vieții lui Marțian precum și informațiuni sigure, cu privire la atitudinea și credințele ce îl însuflețeau, în timpul activității lui publice.

Ce știri nouă aflăm? In ce măsură cunoaștem mai bine personalitatea lui Marțian, din textul acestei cereri?

1. In timpul studiilor sale la Universitatea din Viena (1854—1857) a avut prilejul să constate cum se urmărea în Austria să se ajungă la cucerirea economică a Principatelor Române, după ce încercările de subjugare politică nu dăduseră niciun rezultat. Se amintește numai de « propaganda și pregătirile » ce se făceau în acest scop, dar nu se indică în ce constau ele.

Trebue subliniat imediat observațiunea făcută de Marțian, că o asemenea pregătire avea « cu atât mai mare probabilitate de a reuși » cu cât cercurile conducătoare din Principate erau preocupate mai ales de probleme politice, ne dând atențiunea cuvenită « problemelor materiale » adică problemelor economice. Cu drept cuvânt, Marțian adaugă, după această constatare, o alta și mai importantă, pe cât de serioasă prin gravitatea ei: « *nici în presa militantă pentru autonomia țării, nici în acțiunea guvernamentală, cu atât mai puțin în opinia mulțimii era vreo urmă de conștiință despre necesitatea de a forma o școală de economie națională ca reacțiune în contra tendințelor amenințătoare* ».

Se vede deci preocuparea constantă la Marțian de a pregăti elementele românești pentru a fi capabile să participe la vieața economică a țării și grija permanentă de a se face mereu față tendințelor evidente din afară, de a ne cotropi și îngenunchia din punct de vedere economic.

2. Mai departe, Dionisie P. Marțian ne dă prețioase informațiuni asupra încercărilor ce a făcut de a dobândi o catedră de economie politică la Facultatea de Drept din București.

Astfel ne arată cum în 1858, Nicolae Kretzulescu, ministrul de Finanțe al Țării subt căimăcămia lui Alexandru D. Ghica, îi mijlocește o audiență la Principele Caimacam, de pe urma căruia, dobândește decretarea înființării unei catedre de economie politică. Prin urmare Nicolae Kretzulescu este acela care îl introduce și în această direcție, după cum tot el avea să-l cheme, subt Domnia lui Cuza Vodă, în fruntea *Oficiului Statistic*. Se cuvine dar, laudă și recunoștință lui Nicolae Kretzulescu de a fi ajutat mereu pe Dio-

nisie P. Marțian să se pună în valoare și să fie util Țării, după ce se va fi convins de pregătirea și seriozitatea lui. Visul lui Marțian de a avea o catedră de economie politică nu se împlinește. De ce? Ne-o spune chiar el: «Eforia a întârziat a o înființa până la începerea noului an școlar 1858—1859, cînd viciile influențelor și anomalia circumstanțelor de atunci, au adus toate instituțiile publice în deplină disoluție».

Neizbânda obținerii unei catedre de economie politică la Facultatea de Drept din București nu-l descurajează. Marțian, — cum a dovedit-o în toate împrejurările vieții lui, — nu era omul care să se oprească în loc oricâte piedeci i-ar fi stat în față. Ce face din cauza « anomaliei circumstanțelor »? Iată propriile lui mărturisiri:

« Deși contrariat de împrejurări, am deschis un curs gratuit de economie publică într'o casă particulară; am tipărit începutul unei serii de studii sistematice în economia politică și prin presă periodică am opiniat în chestiuni ale economiei naționale, care erau la ordinea zilei. Programa silințelor mele am expus-o în precuvântarea publicației alăturate, subt titlul de *economie socială* iar probă despre trebuința de a ne păzi de insidiile economico-politice ale străinilor, este broșura: *Coloniștii germani și România*... ».

Aceste mărturisiri sunt de un real interes biografic, aruncând o lumină vie și strălucitoare asupra caracterului său. Prin urmare, Marțian neizbutind să-și propăvăduiască convingerile sale economice și mai cu seamă credințele sale naționaliste, în materie de politică și îndrumare economică, de pe o catedră universitară, totuși atât de folositoare în vremurile acelea, *face cursuri gratuite într'o casă particulară*. Cine le frecuentau, ce rezultate au dat, cât timp au durat, nu ne spune; probabil în acel an școlar 1858—1859, sau poate și mai mult. In orice caz *ideea în sine* și hotărîrea dârză de a o pune în lucrare, face cinste vrednicului economist. Cu atât mai mult, cu cât în același timp, el pregătește lucrarea sa de o incontestabilă valoare științifică: *Economia Socială*, ce apare de altfel în 1858, precum și cealaltă lucrare *Coloniștii Germani și România*.

3. Mai departe, în spovedania sa către Domnul Țării, Marțian arată activitatea sa pe domeniul statistic.

Ne dă întâi precizarea prețioasă, după care Cuza « a binevoit *a ordona înființarea statisticei administrative în Aprilie 1859* » încredințându-i lui Marțian conducerea ei.

Apoi, vorbește cu multă și legitimă mândrie de *Analele Statistice și Economice*, de oarece în această publicație « chestiunile de economie publică câte au fost la ordinea zilei, sunt ilustrate ori prin analiză statistică, ori prin criteriul științei și a experienței popoarelor ». Și apoi cu drept cuvânt Marțian atribue acestei reviste create și conduse de el, o mare valoare documentară spunând: « Astăzi, ca inventar a stării averii și a trebuințelor naționale, *va servi mâine ca istorie a intereselor societății române*. Pentru prezent ea a deșteptat și întreține atențiunea națiunii la studiu asupra vieții materiale; pentru viitor, *această publicație va fi un izvor autentic pentru înțelegerea evenimentelor din timpul glorioasei domnii a Inălțimei Tale* ».

Aprecierile ce face sunt perfect întemeiate. *Analele Economice și Statistice* sunt o adevărată arhivă documentară a faptelor petrecute și a ideilor economice vânturate în timpul domniei lui *Cuza-Vodă*.

4. In altă ordine de idei, tot Dionisie P. Marțian ne dă informația biografică, necunoscută până acum, după care el a fost însărcinat cu *organizarea și conducerea Imprimeriei Statului*, de curând înființată, fără a primi nicio răsplată bănească pentru această muncă suplimentară.

5. Toată această expunere biografică, făcută de Marțian cu atâta sinceritate și tot atâta simplicitate, țintea către un singur scop exprimat în următoarele cuvinte: « *ca în considerarea silințelor mele și a puținței de a fi și mai folositor în viitor : să Te milostivești, Măria Ta, a-mi da o însărcinare literară sau didactică, economică ori publicistică, sau o misiune oarecare, pe care să o pot îndeplini în Italia sau în Franța meridională, păstrându-mi drepturile postului în care mă aflu, pe timpul următoarelor două ierni. Măria Ta! Acum și pe viitor ca servitor al Statului trăiesc. In poziția mea necesitat de a-mi răscumpăra vieața și având trebuință de un asemenea*

ajutor, către cine altul să mă adresez? Răscumpără dar, Măria Ta, o vieață al căreia scop a fost și va fi a lucra și a instrui; căci binecuvântată va fi grația Măriei Tale în sine și în urmările ei ».

In aceste cuvinte se cuprinde tot strigătul de durere al unui om cu sănătatea ruinată, printr'o muncă fără preget închinată intereselor publice. Marțian înțelegea să lupte și cu boala sa năprasnică cu tot atâta îndârjire cu care luptase cu atâtea greutăți și adversități și în cariera sa publică.

De altfel, întreaga cerere a lui Marțian către Domnitorul Cuza este scrisă cu multă mândrie și demnitate, căci doar cuprindea o adevărată « autobiografie » a unei vieți bine împlinite și închinată exclusiv interesului general. Domnitorul Cuza, va fi cetit de sigur aceste pagini cu toată emoțiunea și prin apostila pusă, a cerut Ministrului său, să-i facă un raport asupra ei, mai bine zis un raport asupra activității lui Marțian.

Ministrul de Interne C. Bosianu a înaintat Domnitorului Cuza un raport elogios asupra activității lui Marțian. Urmarea raportului a fost acordarea unui concediu de 6 luni, cu începere dela 7 Iunie 1865 [1]).

Peste câteva săptămâni, Marțian își dădea obștescul sfârșit la 2 Iulie 1865.

In anexa alăturată, se reproduce textul petiției lui Dionisie P. Marțian către *Domnitorul Cuza*, redat cu ortografia originală [2]).

Iulie 1940.

[1]) Vezi: Victor Slăvescu, *Din vieața lui Dionisie Pop Marțian.* Note și documente. Buc. 1940, pp. 10—12.

[2]) Vezi și facsimilele Pl. I abc., și Pl. II.

ANEXA I

D. Ministru de Interne Ne va face raportul sĕŭ asupra acestei cereri.
(ss) Alecsandru Ioan
Nr. 4652 Iun. 3

pr. 2 Iunie 1865
Nr. 867

Prea Inăltiate Dómne,

In têmpulŭ celui din urmă resbelŭ orientalŭ studiândŭ la Universitatea Viennei, am fostŭ martorŭ propagandei şi a pregătirilor ce se făcea într'unŭ statŭ vecinŭ pentru cucerirea ţĕrelorŭ Române pe calea economică, după ce pe calea politică nu'i a succesŭ [1]).

Acestŭ planŭ avea cu atâtŭ mai mare probabilitate de a reuşi, cu câtŭ attenţiunea ţerei era detotŭ absorbită de cuestiunea politică, iar în privintia interesselorŭ materiale, nicĭ în pressa militantă pentru autonomia ţĕrei, nici în acţiunea guvernamentală, cu atâtŭ mai puţin în opinia mulţimeĭ era ver'o urmă de consciinţiă despre necessitatea de a forma o scólă de economiă naţiunală, ca reagentŭ în contra tendintielorŭ amenintiătóre.

Introdusŭ intr'o audentiă la Principele Caimacamŭ [2]) de către fostulŭ pe atunci Ministru de finantiă, Domnulŭ Nicolae Creţulescu, am dobênditŭ decretarea unei Catedre de economiă politică la facultatea de legĭ în Bucurescĭ, pe carea însĕ Eforia a întârḑiatŭ de a o înfiintĭa până la începerea nuoului anŭ scolasticŭ 1858—59, cândŭ viciile influintĭelorŭ şi anomalia circumstărei de atunci au adusŭ tóte instituţiile publice în deplină dissoluţiă. De şi contrariatŭ de împrejurări, am deschisŭ unŭ cursŭ gratuitŭ de economia publică într'o casă particulară; am tipăritŭ începutulŭ unei serie de studiĭ sistematice în economia politică, şi prin pressa periodică am opinatŭ în cuestiuni ale economiei naţiunale cariĭ erau la ordinea ḑilei. Programma silintielorŭ mele am espus-o în precuvêntarea publicaţiei allăturate sub titlulŭ de « economiă socială », iar probă despre trebuintĭa de a ne păḑi de insidiile economico-politice ale străinilorŭ, este brosĭura « coloniştiĭ germani şi Romania », (anecsă sub ·//.).

---

[1]) Este vorba de războiul Crimeei (Martie 1854—Martie 1856).
[2]) Alex. Ghica.

Inaugurându-se prin Inălţimea Ta o nouă eră pentru naţiunalitatea romană, îndată ce ai bine-voitŭ a ordonna înfiintĭarea statisticei administrative în Apriliu 1859, am intratŭ în funcţiunea de a o dirige, în vedere că lucrările statistice despre ţéră, sunt celle mai folositóre şi mai destoinice pentru a cunósce şi a apprecia starea, trebuintĭele şi vitoriulŭ averei naţiunale, şi că pe calea acésta voiu putea face multŭ pentru întemeierea unei politice naţiunale în economia română.

Cu acestŭ scopŭ am publicatŭ annalele statistice şi economice ale ţerei, din carĭ cu celŭ mai profundŭ respectŭ vinŭ a face Inălţimei Tale omagiu cu câte unŭ essemplariu din cele IV volume eşite păn'acum. Cu volumulŭ V-a care se află sub pressă, se încheiă unŭ ciclu alŭ acestei lucrărĭ.

In acéstă publicaţiă cuestiunile de economiă publică câte au fostŭ la ordinea ḑilei, sunt illustrate orĭ prin analisă statistică, orĭ prin criteriulŭ scienţieĭ şi a esperienţiei popórelorŭ, orĭ prin ambele împreună. Astădĭ ca inventariŭ a stărei averei şi a trebuintĭelorŭ naţiunale, va servi mâne ca istoriă a interesselorŭ societăţei române. Pentru presentŭ ea a desceptatŭ şi întrăţêne attenţiunea naţiunei la studiu asupra vietĭei materiale; pentru viitoriu, acéstă publicaţiă va fi unŭ isvorŭ autenticŭ pentru înţellegerea evenimentelorŭ din têmpulŭ gloriósei domnie a Inălţimei Tale.

Măria Ta! scopulŭ înşirărei acestorŭ fapte, nu este a reclama pentru mine o justiţiă ce mi s'ar fi refusatŭ. Nicĭ decum. Recompensatŭ prin bucuria ce sêntiŭ la vederea effectului silintĭelorŭ şi prin consciinţĭa de a fi folositoriu naţiunei, sum multĭămitŭ cu modesta condiţiune cu carea însăsi Camera trecută a înzestratŭ funcţiunea în care me aflu; ba am îndeplinit şi îndeleplinescŭ şi acum cu plăcere gratuitŭ însărcinări străine attribuţiilorŭ postului meu, bunăóră organisarea şi direcţia imprimeriei statului, pentru care cu totŭ dreptulŭ asĭ fi pututŭ ascepta celŭ puţin o recunoscintiă documentală, de vreme ce ea pe lîngă ostenélă şi rĕspundere, m'a constatŭ şi mĕ constă cheltuelĭ pe carĭ nicĭ o dată nu le am reclamatŭ, cu tóte că statulŭ în imprimeria sea de astădi, are unŭ stabilimentŭ modelŭ, prin care precum a doveditŭ socotelile încheiate în anulŭ trecutŭ, pe lângă alte avantage a realisatŭ unŭ beneficiu de preste 200 miĭ de lei.

Măria Ta! Mai multŭ decâtŭ atâta am voitŭ se facŭ şi aşĭ fi făcutŭ dacă o bólă nu m'ar fi înpedecatŭ de la îndeplinirea *scopului ce'mi am propusŭ vietĭei*, slăbindu'mi puterile de acţiune.

Sunt patru anĭ trecuţĭ decândŭ reîntorsŭ din o căllătoriă officiósă (de la deschiderea drumului de ferŭ întră Cerna-Vodă şi Chiustenge) am căḑĭutŭ la patŭ, de unde sculatŭ m'am alesŭ cu unŭ cartarrhŭ de plămânĭ de care încă n'am pututŭ scăpa.

Svaturile numeroşilorŭ medicĭ pe carĭ'i am consultatŭ, numai într'o părere s'au unitŭ, adecă că: neapĕratŭ se petrecŭ două iernĭ într'o climă mai caldă şi mai uscată decâtŭ a Bucurescilor,

Pentru a nu me depărta de la lucrări a cărorŭ initiativă o avémŭ, am otărîtŭ a rĕmânea și a combatte bóla după putințĭă fără de a'mi intrărumpe occupația. Din iarnă în iarnă sêntĭamŭ mai tare effectele nepriincióse ale climei de aci; iar în astă iarnă ea m'a oboritŭ de triĭ ori la patŭ și din symtomele sufferintĭelorŭ m'am convinsŭ pe deplinŭ că o iarnă n'asĭ mai putea supporta în Bucurescĭ înnainte de a'mi restaura sănătatea.

Deci, nu mai puțin decâtŭ *însasĭ viatĭa o implorŭ de la grația Inălțimei Tale!* rugând'o: ca în considerarea silințelor mele și a putintĭei de a fi și mai folositoriŭ în viitoriŭ: se Te milostivesci, Măria Ta, a'mi da o însărcinare litterariă séu didactică, economică orĭ publicistică, séu o missiune óre-care, pe carea, se o potŭ îndeplini în Italia séu în Francia meridională, păstrându'mi drepturile postului în care me aflu pe têmpulŭ următórelorŭ două iernĭ.

Măria Ta! Acum și pe viitoriŭ ca servitoriu alŭ Statului trăescŭ. In posiția mea necessitatŭ de a'mi rĕscumpera viatĭa și avêndu trebuintĭă de unŭ asemenea adjutoriu, către cine altŭ se me adressediŭ? Rĕscumperă dar Măria Ta o viatĭă a căreia scopŭ a fostŭ și va fi a lucra și a instrui; căci bine cuvêntată va fi grația Măriei Tale în sine, și în urmările ei.

Alŭ Măriei Tale

celŭ mai supusŭ și umilitŭ
Servŭ
(ss) D. P. Marțianu
Directorulŭ Officiului statisticŭ

(Arhiv. Statului. Arhiva Of. statistic Dos. No. 854 din 1865)

ANEXA II

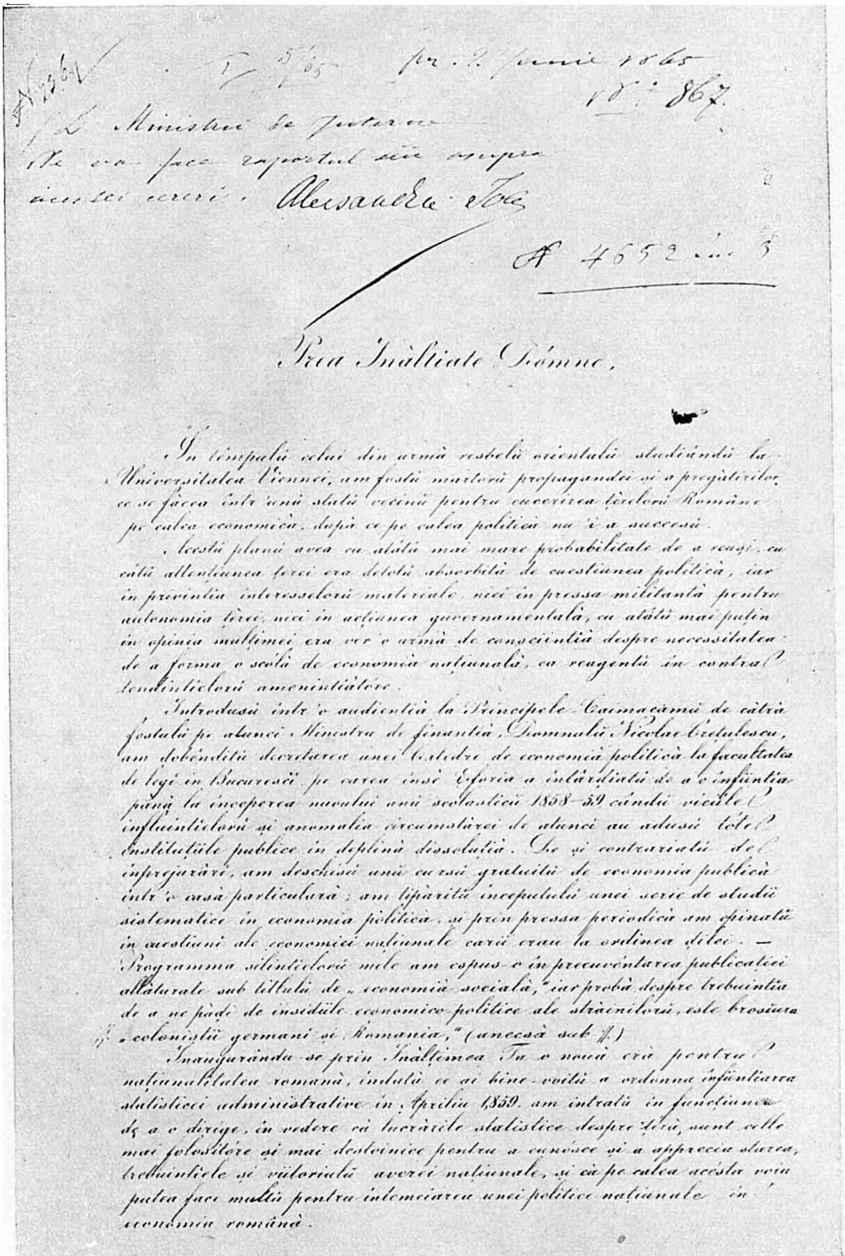
Certificat

Subscrișiĭ Doctori în Medicină, adăvĕrimŭ printr'acésta că D. D. P. Marțian, Directorele Officiuluĭ statistic, sufferind de mai mult timp de o bóla chronica a organelor respiratorie, are trebuință să se supuie îndată unui tratament medical systematic și sĕ petréca una séu douĕ érnĭ într'un climat mai calduros.

Bucuresci 30 Maiŭ 1865

(ss) Dr. Genele, Dr. Nica, Dr. I. B. Mawer, Dr. Felix

(Arhiv. Statului. Arhiva Of. statistic Dos. No. 854 din 1865)

Nr. 2364 T 5/65 pr. 2 Iunie 1865
Nr. 867.

D-l Ministru de Interne ne va face raportul său asupra acestei cereri. Alexandru Ioan

Nr. 4652 ... 3

Prea Înălțiate Dómne,

În tîmpulŭ celui din urmă resbelŭ orientalŭ studiândŭ la Universitatea Viennei, am fostŭ martorŭ propagandei și a pregătirilor ce se făcea într'unŭ statŭ vecinŭ pentru cucerirea țerelorŭ Române pe calea economică, după ce pe calea politică nu 'i a succesŭ.

Acestŭ planŭ avea cu atâtŭ mai mare probabilitate de a reuși, cu câtŭ attențiunea țerei era de totŭ absorbită de cestiunea politică, iar în privința interesselorŭ materiale, nici în pressa militantă pentru autonomia țerei, nici în acțiunea guvernamentală, cu atâtŭ mai puțin în opinia mulțimei era ver' o urmă de consciință despre necessitatea de a forma o scólă de economia națiunală, ca reagentŭ în contra tendințielorŭ amenințiătóre.

Introdusŭ într'o audiență la Principele Caimacamŭ de către fostulŭ pe atunci Ministru de finanțiă, Domnulŭ Nicolae Crețulescu, am dobênditŭ decretarea unei catedre de economia politică la facultatea de legi în Bucuresci, pe carea însé Eforia a întârdiatŭ de a o înființia până la începerea nuoului anŭ scolasticŭ 1858–59 cândŭ vicăle influințielorŭ și anomalia circumstărei de atunci au adusŭ tóte institutŭle publice în deplină dissoluțiă. De și contrariatŭ de împregiurări, am deschisŭ unŭ cursŭ gratuitŭ de economia publică într'o casă particulară; am tipăritŭ începutulŭ unei serie de studiŭ sistematice în economia politică, și prin pressa periodică am opinatŭ în cestiuni ale economiei națiunale carĭ erau la ordinea dilei. — Programma silințielorŭ mele am espus-o în precuvêntarea publicației allăturate sub tittulŭ de „economia socială,” iar probă despre trebuințiă de a ne păzi de insidiŭle economico-politice ale străinilorŭ, este broșiura „coloniștiĭ germani și România,” (anecsă sub %.)

Inaugurându-se prin Înălțimea Ta o nouă eră pentru naționalitatea română, îndată ce ai bine-voitŭ a ordonna înființiarea statisticei administrative în Aprilie 1859, am intratŭ în funcțiune de a o dirige, în vedere că lucrările statistice despre țeră, sunt celle mai folositóre și mai destoinice pentru a cunósce și a apprecia starea, trebuințiele și vătoriatŭ averei naționale, și că pe calea acésta voiu putea face multŭ pentru întemeiarea unei politice naționale în economia română.

Cu acestŭ scopŭ am publicatŭ annalele statistice și economice ale țerei, din carŭ cu celŭ mai profundŭ respectŭ vinŭ a face Inălțimei Tale omagiu cu câte unŭ esemplariu din cele IV volume esite pân' acum. Cu volumulŭ V-a care se aflà sub pressà, se încheia unŭ ciclu alŭ acestei lucrări.

In acéstà publicațiâ cuestiunile de economia publicà câte au fostŭ la ordinea dilei, sunt illustrate ori prin analisa statisticà, orŭ prin criteriulŭ scienției și a esperienței popórelorŭ, orŭ prin ambele împreunà. Astàdi ca inventariu a stàrei averei și a trebuințielorŭ naționale, va servi mâne ca istoriâ a interesselorŭ societàței române. Pentru presentŭ ea a desceptatŭ și întrâțene attențiunea națiunei la studiu asupra vieței materiale; pentru viitoriu, acéstà publicațiâ va fi unŭ isvorŭ autenticŭ pentru intellegerea evenimentelorŭ din timpulŭ gloriosei domnie a Inălțimei Tale.

Mària Ta! scopulŭ inșiràrei acestorŭ fapte, nu este a reclama pentru mine o justițiâ ce mi s'ar fi refusatŭ. Nicŭ decum. — Recompensatŭ prin bucuria ce sêntiu la vederea effectului silințielorŭ și prin conscienția de a fi folositoriu națiunei, sum mulțiàmitŭ cu modesta condițiune cu carea însàși Camera trecutà a înzestratŭ funcțiunea în care me aflu; ba am îndeplinitŭ și îndeplinescŭ și acum cu plàcere gratuitŭ însàrcinàri stràine attribuțiilorŭ postului meu, bunàórà organisarea și direcția imprimeriei statului pentru care cu totŭ dreptulŭ așŭ fi putetŭ asccepta celŭ puțin o recunoscințiâ documentalà, de vreme ce ea pe lîngà ostenélà și ràspundere, m'a constatŭ și me constà cheltueli pe carŭ nicŭ o datà nu le am reclamatŭ, cu tóte cà statulŭ în imprimeria sea de astàdi are unŭ stabilimentŭ modelŭ, prin care precum a doveditŭ socotelile încheiate în anulŭ trecutŭ, pe lângà alte avantage a realisatŭ unŭ beneficiu de preste 200 mii de lei.

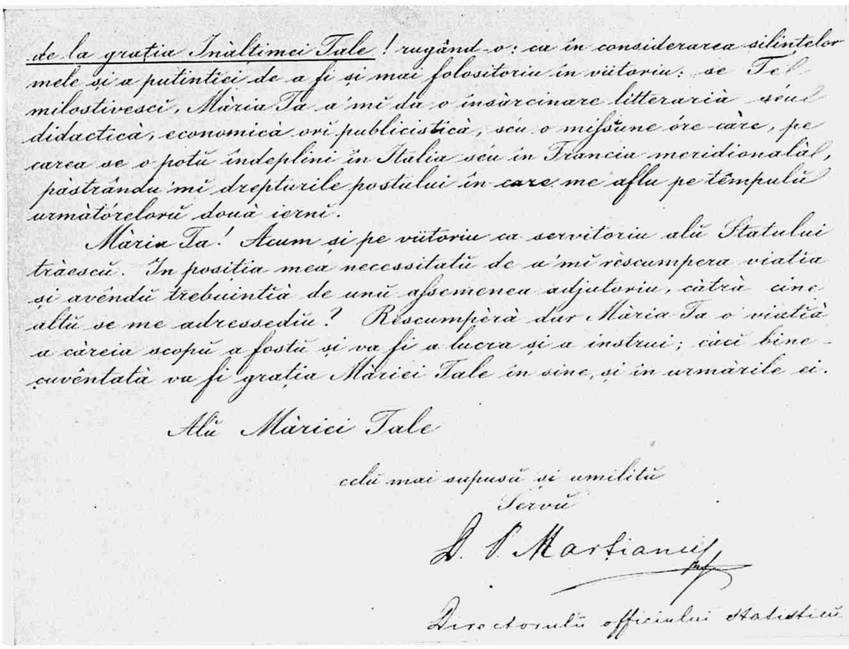
Mària Ta! Mai multŭ decâtŭ atâta am voitŭ se facŭ și așŭ fàcutŭ, dacà o bólà nu m'ar fi înpedecatŭ de la îndeplinirea scopului ce'mi am propusŭ vieței, slàbindu'mi puterile de acțiune.

Sunt patru anŭ trecuțŭ decândŭ reîntorsŭ din o càllàtoriâ officiósà (de la deschiderea drumului de ferŭ întrà Cerna-Voda și Chiustenge) am càdiutŭ la patŭ, de unde sculatŭ, m'am alesŭ cu unŭ catarrhŭ de plàmânŭ de care încà n'am putetŭ scàpa.

Svaturile numerosilorŭ medicŭ pe carŭ'i am consultatŭ, numai într'o pàrere s'au unitŭ, adecà cà: neapèratŭ se petrecŭ douà iernŭ într'o climà mai caldà și mai uscatà decâtŭ a Bucurescilor.

Pentru a nu me depàrta de la lucràrŭ a càrorŭ inițiativà o avêmu, am otàrîtŭ a remânea și a combatte bóla dupà putințià fàrà de a'mŭ întrârumpe occupația. Din iarnà în iarnà sêntiamŭ mai tare effectele neprâncióse ale climei de aci; iar în astà iarnà ea m'a obositŭ de trei orŭ la patŭ și din symtomele sufferințielorŭ m'am convinsŭ pe deplinŭ, cà o iarnà n'așŭ mai putea supporta în Bucurescŭ înainte de a'mŭ restaura sànàtatea.

Decŭ, nu mai puțin decâtŭ însașŭ viațiâ o implorŭ de la

de la grația Înălțimei Tale! rugând-o: ca în considerarea silințelor
mele și a putinței de a fi și mai folositoriu în viitoriu: se Te[...]
milostivesci, Măria Ta a'mi da o însărcinare litterariă séu[...]
didactică, economică ori publicistică, séu o missiune óre-care, pe
carea se o potŭ îndeplini în Italia séu în Francia meridională,
păstrându'mi drepturile postului în ~~care~~ me aflu pe têmpulŭ
următórelorŭ două ierni.

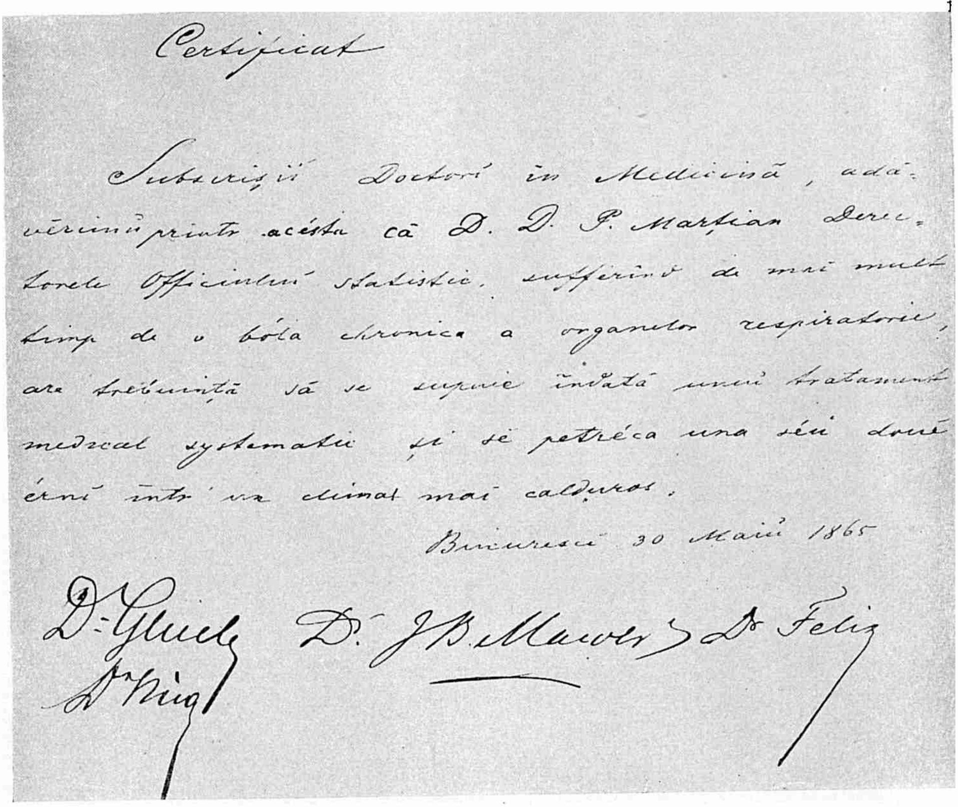
Măria Ta! Acum și pe viitóriu ca servitoriu alŭ Statului
trăescŭ. In positia mea necessitatŭ de a'mi rescumpera viatia
și avêndŭ trebuintiă de unŭ assemenea adjutoriu, cătră cine
altŭ se me adressediu? Rescumpêră dar Măria Ta o viatiă
a căreia scopŭ a fostŭ și va fi a lucra și a instrui; căci bine-
cuvêntată va fi grația Măriei Tale în sine, și în urmările ei.

Alŭ Măriei Tale

celŭ mai supusŭ și umilitŭ
Servŭ

D. P. Martianu

Directorulŭ officiului Statisticŭ

Certificat

Subscrişii Doctori în Medicină, adăverimu prin acésta că D. D. P. Marţian Directorele Officiului statistic, sufferind de mai mult timp de o bóla chronica a organelor respiratorie, are trebuinţă să se supue îndată unui tratament medical systematic şi se petréca una séu doue érni într'un climat mai calduros.

Bucuresci 30 Maiu 1865

D. Gluck Dr. J. B. Mavor Dr Felix
Dr King

II

CORESPONDENŢA D. P. MARŢIAN-GH. BARIŢIU

CINCI SCRISORI (1862—1864)

Venit în ţară în 1858, după terminarea studiilor, D. P. Marţian întreţine strânse legături cu fruntaţii transilvăneni, pe cari îi informează asupra diferitelor chestiuni aflate la ordinea zilei în Principate. Totdeodată le cere anumite informaţiuni în legătură cu ceea ce se petrece în Transilvania precum şi în legătură cu activitatea sa publică din Bucureşti.

In cele ce urmează publicăm cinci scrisori adresate de Marţian lui Bariţiu între 1862—1864, găsite între manuscrisele aflate la *Academia Română*, din care se poate înţelege care erau relaţiunile între ei şi care erau problemele ce îi interesau. In anexe, dăm fotografiile acestor scrisori.

I.

Urmând cronologia acestor scrisori, cea dintâi poartă data de 7 Iulie 1862, fiind scrisă din Bucureşti şi având următorul cuprins:

Bucuresci în 7/VII 862.

Domnulŭ meu!

De şi aşiu avea de a Te întreba de unele înprejurări de acolo (Transilvania), înţelegândŭ că vomŭ avea norocirea preste puţinŭ a Te avea în mijloculŭ nostru, nu era se Te inportunediŭ cu nicĭ o rugare pân'atuncĭ, dacă o trebuinţiă fòrte urgentă nu m'ar sili a recurge şi pân la revedere la bunătatea D-tale cu o rugare.

Avêndŭ trebuintiă de collecţiunea leḡilorŭ ce regulédiă instituţia communelorŭ rurale şi orăşănescĭ din Ungaria şi în Comitatele ungurescĭ a le Transilvaniei, precum şi de legile séu statutele după carii

sunt organisate municipiile săsescĭ de acolo, nu puteamŭ se me adressedĭu la altulŭ cu atâta confientĭă ca la Domnia-Ta cu rugarea: se binevoescĭ a mi le trămitte séu numai pe 8 ḑile, dacă cumva nu s'arŭ afla de vênḑiare, séu în casŭ de a se afla în librării, sĕ mi le comissiunedĭ, garantândŭ pentru casulŭ I-u prompta retrămittere, în casulŭ din urmă orĭ ce spese arŭ consta acuisiția şi espeduirea lorŭ pe postă.

Mĕ vei iertà că pressantĭa trebuintĭei mĕ silesce a adăuga la incomodarea mea şi observarea că dacă aceste collecțiuni nu le asiŭ putea primi până în 20 Aug. (st. vechiu) mai târḑiu nu le asiŭ putea folosi în trebuintĭa-mi de fatiă.

Cerându-vĕ mii de escuse, şi obligându-mĕ la orĭce contra serviciu, remânŭ

alŭ Dtale
prea obligatŭ
(ss) D. P. Marțianu.

Domnulŭ G. G. Magheru, vĕḑêndu-mă că Ţi scriu, Ti trămitte salutări respectuóse din preună şi Părintelui Protopopŭ Poppasu.

Ms. Rom. 998 F. 154
Col. Acad. Rom. (Vezi Pl. III. a, b, c.)

In acel moment se pregătea organizația comunală, rurală şi orăşenească în Principate, şi probabil Marțian dorea să fie documentat, pentru a interveni, fie prin *Analele Economice și Statistice*, fie prin rapoarte oficiale, în calitatea sa de director al « Oficiului Statistic ». Graba de a căpăta documentația ce solicita dela Gh. Barițiu, arată că era vorba de o chestiune aflată la ordinea zilei.

II.

A doua scrisoare poartă data de 2 Iunie 1864, este scrisă din Bucureşti având următorul cuprins:

Domnule Baritiu!

In stare de reconvalescentĭă Ţi rĕspundŭ la epistola Dtale din 7 Maiu de o camdată pe scurtŭ următórele:

Cercetările geologice nu sunt agendele pe carĭĭ guvernulŭ nostru are voia de a pune mâna de o camdată. Dar şi în casulŭ cândŭ — nu s'ar servi de agențĭ din Austria (nemți). D. Fangh prin urmare numai după naturalisare ar putea dobêndi unŭ postŭ în România. Causa pentru care nu ia guvernulŭ inițiativa în aceasta, nu este starea precariă séu frica de vecinĭ, ci unŭ calculŭ economicŭ de a lăsa affacerea acésta capitaliştilorŭ, căcĭ prin acestŭ modŭ vistieria fără risicŭ dobêndesce

dacă este de unde. Principiile legislației nóstre în privinția minelorŭ sunt cele ale Franției.

In cuestiunea drumului de ferŭ, Guvernŭ și Cameră au hotărâtŭ.

Tóte celelalte bîrfiri despre missiunea lui Ward la Vienna sunt mîngăierea celorŭ ce au rĕmasŭ cu degetulŭ în gură. Lucrările au se încépă în curêndŭ. Țéra munténă numai o liniă rațiunală póte avea de a întinde pe territoriulŭ sĕu, acesta a și decretat-o, și se va și essecuta. Ea face călile sale pentru trebuințiele țĕrei, iar nu pentru a le vecinilorŭ. Câtŭ de uriași pareti a fi, noi rîdemŭ de insolentele D-vóstre amenințiări.

Așa e! Napoleonŭ nu va trăi câtŭ lumea? — dar după elŭ urmédiă fiulŭ, nepotulŭ, Franția, civilizațiunea, — iar faptele lui vorŭ fi neperitóre. Apoi talentele numerósei progeniture a Habsburgilorŭ, mai alesŭ acum după plecarea lui Max — sunt destule garanție în contra unui successŭ în ver'o încercare ingeniósă.

Trămitte-mi rogu Te dacă poțĭ cuvêntarea D-lui Maager în causa drumului țênută în ḑilele aceste în dieta de la Sibiiu; escusă-me pentru întârḑiere, căci bóla m'a opritŭ ati rĕspunde mai currêndŭ, și primesce încredintiarea sincerei mele stime

Bucurescĭ în 2/6 864 (ss) D. P. Marțianu.

P. S. în 12 ale currentei plecŭ la Gleichenberg.

Ms. Rom. 998 F. 156 (Vezi Pl. IV a, b, c.)
Col. Acad. Rom.

Este vorba de oferta de serviciu a unui Domn Fangh, recomandat probabil de Gh. Barițiu, pentru cercetări geologice, în legătură cu zăcămintele miniere din țară. Marțian arăta că la acea dată, guvernul român nu avea de gând să facă astfel de cercetări, pentru a nu se cheltui bani, lăsându-se în sarcina capitaliștilor străini aceste lucrări, în cazul când ei ar lua concesiuni de exploatare miniere, Statul dobândind numai foloase, dacă s'ar descoperi astfel de bogății. De notat că « principiile legislației în privința minelor sunt cele din Franța ».

Apoi Marțian face unele aprecieri în legătură cu o concesiune de drum de fier, bătându-și joc de cei din Viena, care nu au putut dobândi această concesiune. Cum se discuta și în Dieta dela Sibiu chestiunea construcțiilor de căi ferate în Transilvania, cere lui Barițiu să fie cât mai informat.

Anunță plecarea la 12 Iunie 1864 la Gleichenberg [1]).

[1]) Victor Slăvescu, *Din vieața lui Dionisie Pop Marțian.* Buc., 1940, pp. 8—9.

III.

In a treia scrisoare, cu data de 3 Octomvrie 1864, Marțian anunță pe Gh. Barițiu că nu se mai poate amâna o licitație, care l-ar fi interesat, deoarece, « legea contabilității amenință cu sancțiune grea orice abatere ».

Iată textul acestei scrisori:

Stimate Domnule!

Grăbescŭ a rĕspunde la epistola Dtale din Octob. 14, că amânarea licitațiunei nu se póte face din dòuă cause:

a) legea contabilităței ne prescriă tóte amănuntele procedărei şi amenințiă cu sancțiune grea orĭ ce abatere.

b) deja terminulŭ ficsatŭ este prea târḑiu, și dacă eu eram aci cândŭ s'a ficsatŭ, era să se țênă în luna Septemvre din mai multe cause de oportunitate.

Dorindŭ a Te vedea câtŭ mai currêndŭ rĕmânŭ cu distinsă stimă alŭ Dtale

Servŭ
(ss) D. P. Marțianu.

Bucurescĭ în 3 Octob. 864.

Ms. Rom. 998 F. 158
Col. Acad. Rom.

(Vezi Pl. V.)

IV.

A patra scrisoare, *fără dată*, este deosebit de interesantă pentru lămuririrle ce dă și aprecierile ce face în legătură cu construcția de căi ferate în Principate. După cuprinsul scrisorii, socotim că ea trebue să dateze tot din 1864.

Pentru înțelegerea celor cuprinse în scrisoarea lui Marțian către Barițiu, dăm următoarele lămuriri:

Construcțiunea de căi ferate în țară preocupa foarte mult guvernele Domnitorului Cuza. In Martie 1860, Ion Ghica, președintele Consiliului de Miniștri din Țara Românească depune în Adunarea Legiuitoare un proiect de lege pentru înființarea de căi ferate în țară, căci se primise în Februarie 1860 propuneri de concesiune din partea Companiei engleze Liddle și Gordon, care construise și linia ferată Cernavoda—Constanța.

După această primă încercare, făcută de guvernul Ion Ghica de a îndruma problema de construire de căi ferate în țara noastră pe un drum normal și cu alcătuirea unui plan general de rețea precum și cu fixarea unor norme generale, pentru orice companie concesionară ce s'ar prezenta, începe o perioadă în care succesivele guverne ale Domnitorului Alexandru Cuza intră în nesfârșite tratative și acordă diferite concesiuni de construcție de cale ferată la diferite persoane, asociațiuni de persoane și grupe de capitaliști străini. Toate aceste concesiuni rămân pe hârtie, iar țara pierde un timp prețios lipsită fiind încă câțiva ani de aceste căi de comunicație.

Astfel, în 1862 s'a acordat prima concesiune, pentru construirea și exploatarea unei linii ferate dela granița Bucovinei la Galați, lui P. Mavrogheni și Sapieha. Tot în 1862 s'a acordat o altă concesiune pentru construirea și exploatarea de linii ferate în Țara Românească Principelui Grigore Bibescu Basarab Brâncoveanu întovărășit pentru această întreprindere cu Brandeis Weikersheim.

Ambele concesiuni au fost ulterior anulate întrucât concesionarii nu au putut să-și îndeplinească obligațiunile luate.

In Aprilie 1864 se depun în Parlament alte propuneri de concesiune de cale ferată. Guvernul nu se pronunță și lasă la aprecierea Parlamentului să hotărească anume care din ele merită a fi aprobată. Ion Ghica este însărcinat cu studiul acestor propuneri. După desbaterile lungi, ce au avut loc, se admite o nouă concesiune asociațiunii compusă din: Marchizul Don José de Salamanca, Gustave Delahante, Petru Mavrogheni, Principele Leo de Sapieha, Thomas Brassey, Sir Samuel Morton Pets baronet și Eduard Ladd Betts, legea fiind promulgată, împreună cu caietul de sarcini la 24 Martie 1864. Și această concesiune era menită să fie desfiintată foarte curând, din pricină că concesionarii nu îndeplineau obligațiunea de a depune cauțiunea prevăzută și nici de a înainta statutele noii societăți în curs de formare.

La 5 Noemvrie 1864 Consiliul de Miniștri hotărăște desființarea concesiunii Salamanca din 3 Aprilie 1864.

In Țara Românească, după anularea concesiunii acordate Principelui Gr. Bibescu Basarab Brâncoveanu pentru rețeaua de căi ferate ce urma a fi construită, urmează o serie întreagă de propuneri, concesiuni provizorii, concesiuni definitive și apoi anulări de concesiuni între 1863 și 1865 ce rămân fără nicio aplicațiune practică. Le amintim numai cu titlu de document: cererea de concesiune Charles I. Lefèvre, cererea contelui Alphons de Simencourt, cererea lui Iosef Mayers împuternicitul lui Thomas Rusell Crampton & Co. din Londra și în sfârșit cererea de concesiune a lui William Henry Ward, Thomas Bartlett & Co. După lungi desbateri *oferta Ward* a fost aprobată și legea de concesiune promulgată în Aprilie 1864 pentru a fi și ea apoi anulată la 11 Mai 1865. De asemenea *concesiunea Salamanca Delahante* este din nouă readusă în discuția guvernului, în urma noilor propuneri de modificare a condițiunilor. Studiile și cercetările pe teren tărăgănează până când evenimentele dela 11 Februarie 1866 zădărnicesc definitiv și realizarea acestei concesiuni [1]).

In scrisoarea lui Marțian se dau unele informațiuni în sensul celor amintite mai sus privind concesiunea Mavrogheni-Sapieha și tot deodată se arată care era programul de construcție de căi ferate al guvernului, român pentru care se făceau ofertele de concesionarii amintiți mai sus.

Ceea ce este interesant de subliniat, este deosebirea de vederi în ceea ce privește legătură între Muntenia și Transilvania. Din cele afirmate de Marțian, legătura cu Monarhia vecină trebuia să se facă pe la Orșova, pe când Gh. Barițiu susținea legătura prin Turnu Roșu. Este de remarcat energia cu care Marțian apăra punctul de vedere al guvernului împotriva celui din Ardeal spunând:

« Nu înțeleg cum puteți fi așa de obstinați a crede că noi vom face drum de fier printr'un teren atât de accidentat,

---

[1]) Victor Slăvescu, *Curs de Transporturi*. Buc., 1930. Cartea Românească, pp. 179—184.

prin urmare constătoriu, ca Turnu Roșu, pe unde dacă am avea așa pressanță de înlesnirea comunicației, am dobândi una cu spese incomparabil mai mici și o cale mai eftină în regie prin regularea Oltului, ceea ce are să se facă când drumul de fier va ajunge la el».

Sunt de asemenea interesante aprecierile ce face Marțian, în ce privește planul de rețea de cale ferată din Transilvania, dându-se preferință liniei ferate Arad-Belgradul (Alba-Iulia)—Sibiu pentru ca să se favorizeze regiunile săsești, în loc să se construiască linia ferată prin mijlocul țării, cum ar dicta interesele ei generale.

Iată textul scrisorii:

Domnule Baritiu!

Grăbescŭ a respunde la întrebările ce mĭ ai făcutŭ:

1. Contractulŭ Statului cu Mavrogheni și Sapieha din a. 1862 pentru linia Siretului pănă la Galați a rĕmasŭ annullatŭ din causă că associațiĭ n'au reușitŭ a dobêndi destui acționarĭ.

2. Asemenea s'a annullatŭ concessiunea ceialaltă din anulŭ 1862 dată Pr. Brâncovénu din causă că la têmpŭ nu a depusŭ cauțiunea.

3. Pentru mai multă lămurire ți spunŭ că liniile adoptate în principio sunt:

a) de la frontiera Bucovinei pe Seretŭ la Galați, cu bratĭe: la Iassiĭ pănă la Prutŭ, altulŭ la Ocna, și alŭ trielea bratĭu la Focșanĭ.

b) de la Orșova, Craiova, valea Teleormanŭ la Bucuresci cu unŭ bratĭu la Pitesti; Bucuresci—Giurgiu; Bucurescĭ—Ploescĭ—Buzeu—Brăila cu unŭ bratĭu spre Focșanĭ și altulŭ spre Galați.

5. Afară de aceste linii nu este nicĭ vorbă în Cameră și în proiectele ei supuse, de o altă liniă séu și bratĭu numai. Nu înțelegŭ cum putețĭ fi așa obstinatĭ a crede că noi vomŭ face drumŭ de ferŭ prin unŭ tĕrêmŭ atâtŭ de accidențiatŭ, prin urmare constătoriu, ca Turnu-rosiu, pe unde dacă amŭ avea așa pressantĭă de înlesnirea communicației, amŭ dobêndi una cu spese incomparabilŭ mai mici și o cale mai eftină în regiă, prin regularea Oltului — ceia ce are să se facă cândŭ drumulŭ de ferŭ va ajunge la elŭ. Totŭ ce se affirmă contrariu, sunt fleacurĭ séu gogosĭ cu cariĭ se póte că ver unŭ ceapcânŭ de a-i noștrĭ — Dta scii că vă avemŭ mai apelpisitĭ de câtŭ diavolulŭ însusĭ — va fi tractatŭ pe ver unŭ baronŭ de ai Dvoastră ca sĕ-șĭ rîdă de elŭ.

4. Pentru liniile sus-arătate sunt patru companiĭ concurrente, cariĭ chiarŭ acum ii facŭ offertele lorŭ Camerei și acésta este în essaminarea lorŭ, se înțelege prin mijlocirea guvernului. Soliditatea lorŭ o garanta o summă însemnată ce fiă care (afară de una) companiă se obligă a depune

în momentulŭ ce i se va accorda concessiunea. Din aceste companiĭ una francesă concurră cu una englesă pentru liniile de dincócĭ de Milcovŭ, iar pentru cea de dincolo concurrentiĭ sunt o companiă Salamanca (spaniolulŭ) în concurrentiă cu o altă companiă englesă. Chiarŭ acum se întrecŭ uniĭ cu alţiĭ în offerte; de aceia nu se póte prevedea asupra căreia va rămânea. Guvernŭ și Cameră, sunt decisĭ a nu mai amâna cuestiunea.

Garanţiile cerute variédĭă între 7—8% cu amortisaţiă cu totŭ, pe macsimulŭ de 200.000—215.000 francĭ chilometrulŭ.

M'a surprinsŭ scirea că Dvóstră n'aveţĭ pe acolo nicĭ unŭ jurnalŭ de p'aci; mai alesŭ cu nu pociu presupune cum că causa ar fi opréla. Ciudate motive trebe să aibă guvernulŭ Dvóstră pentru carii inclină a da concessiunea ântia liniei Arad—Belgradŭ — Sibiu, în locŭ de a o da a se trage prin mijloculŭ ţĕrei ce contribuă. In acéstă cuestiune atĭ putea Ardeleniĭ românĭ vĕrsa totŭ veninulŭ ce vĕ causă sĕrăcirea ţĕrei pentru scopuri necunoscute, neavuate, hazardóse, Don Quixote și le puteţĭ ḑice cum vĕ vine mai bine la socotélă; și chiarŭ dacă s'arŭ nega aceste scopurĭ, linia Arad—Sibiu nu este mai puţinŭ nelogică, absurdă, pe câtŭ e imputabilă de a fi și acésta ca tóte, mai multŭ în beneficiulŭ Sașilorŭ pe conta celorlalte naţiunĭ — Ah! ce materiă minunată de răfuire de socotelĭ vechĭ cu nemţii!

Camera nóstră sciă de respectŭ, și de frica sabiei ce spêndĭură asupra ei, face câtŭ réua vointiă póte face binele de silă.

Te rogŭ scriă Dlui Murăsianu ca să întrebe Dlui Societăţile de lectură (séu bibliothecele) române a le Blasiului, Beiusĭului, Oradiei a Sibiului, dacă vorŭ se plătéscă portulŭ Annalelorŭ Statist. și economice de aicĭ, căci am 5 essemplare la disposiţia lorŭ îndată ce mĭ vorŭ face cunoscută vointia lorŭ.

Salutare cunoscuţilorŭ, mai alesŭ fratelui Ioan Raţiu, iar Dtale pe lîngă serbătorĭ fericite [1]), succesŭ în causa întrăprinsă.

(ss) D. P. Marţianu.

nb. De aci nu'Ţi pociu trămitte proiectele tipărite din causă că nu sunt încă submissiile încheiate — dar Dta mare — f. mare pomană Ţi a-i face cu noi, dacă ni a-i trămitte unŭ essemplariŭ de operatulŭ guvernuluĭ în causa studiilorŭ linielorŭ ferrate din Transilvania.

Idem.

Ms. Rom. 998 F. 168 (Vezi Pl. VI a, b, c, d.)
Col. Acad. Rom.

[1]) Probabil, sărbătorile Paştilor.

V.

Ultima scrisoare, tot fără dată, este semnată de către D. P. Marțian și R. Maniu și are mai mult un cuprins cu caracter politic. Ca problemă economică este de subliniat sosirea unui specialist Schakowsky în legătură cu introducerea cadastrului în țara noastră.

Iată textul acestei scrisori:

Dorite Domnule Baritiu!

Am primitŭ epistola D-tale adusă de Schakowsky, și cu părere de rĕu n'am pututŭ alta face de câtŭ a-i esplica prospectele ce sunt pentru D-lui după proiectele ce sunt la Cameră și după ce acésta le va primi. Anevoiă credŭ însă ca se se introducă cadastrulŭ la noi, pentru cause sute.

Nu me îndoiescŭ că vei fi sîmtitŭ mai 'nainte de noi trebuintĭı de a aduce cuestiunea Română de preste Carpati (carea astădĭ este atâtŭ de critică din causa evenimentelorŭ din Vienna, Ungaria și Tran[silva]nia) prin organele publicităței francese, la aprețiere aopiniei publice. Fratele Maniu a scrisŭ D-lui Grădișténu la Parisŭ ca sĕ facă ceia ce póte în astă privintĭa. Rĕspunsulŭ la acéstă provocare'Ți lŭ allăturămŭ în originalŭ (erga restitutionem). In urma acestuia noi suntemŭ chiarŭ asupra faptului de a ne alcătui în Comitetŭ ad-hoc. D. Maiorescu încă ne a promissŭ concursulŭ sĕu. Scopulŭ acestui Comitetŭ va fi *a)* a aduna ori-carĭĭ mijlóce materiale de pe la românĭĭ Transilvanĭ ce se află aicĭ, pentru a spori collecta ce vetĭ face Dvóstră acolo, ca sĕ acoperimŭ spesele broșurei și a altorŭ publicații de carĭĭ vorbesce epistola D-lui Grădișténulŭ; *b)* pentru a face pe mijlocitoriulŭ întră Dvóstră și Parisŭ; *c)* a signala cuestiunea Româno-magiară întră frații de aicea, carĭĭ nici visédĭă de ea.

De la Dvóstră așteptămŭ ca se ne trămiteți:

a) resultatele collectei Dvóstră pentru acestŭ sfîrșitŭ.

b) și înainte de tóte, brosiura lui Mocioni eșită în Vienna, o colecțiune de Gazeta Transilvaniei și anume a articolilorŭ ce attingŭ cuestiunea, asemenea din Telegrafŭ, precum și oríce alte daturi, memorande correspondenție, cu unŭ cuvêntŭ orĭ-ce contribuitoriu la scopŭ.

Me folosescŭ de graba occasiunei carea Ți va aduce acéstă epistolă, și pentru aceia nici că Ți pociu scrie mai multe, căci am convingerea că vomŭ fi înțeleșĭ.

Despre primirea acestia, vei binevoi a nẹ da rĕspunsŭ câtŭ se póte mai neamânatŭ.

Camera încă nu a votatŭ budgetele în totalŭ, dar va face-o póte mâne.

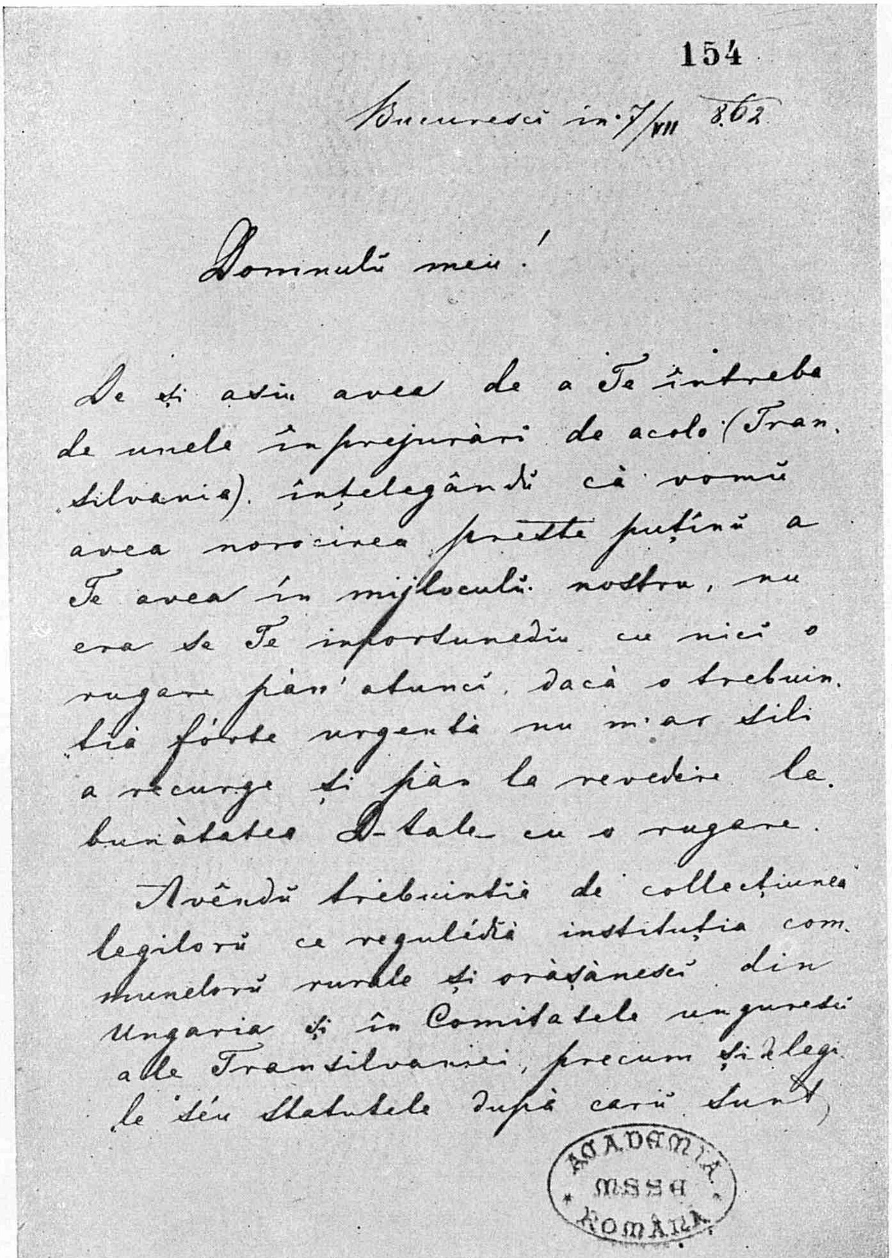
Primesce Domnule, assigurarea sincerei nóstre stime cu carĭĭ rĕmânemŭ ai Dtale.

Servitori
(ss) D. P. Marțianu
(ss) R. Maniu

Ms. Rom. 998 F. 170
Col. Acad. Rom.

(Vezi Pl. VII a, b.)

După cum se poate vedea din această scrisoare, M a r-ț i a n nu numai că urmărea cu un deosebit interes frământările politice ale fraților subjugați, dar lucra și cu toată ardoarea la menținerea legăturilor între cei « de dincolo » și cei din « țara liberă », adunând fondurile bănești necesare și căutând a-i ajuta în lupta lor grea. Ultima scrisoare ce publicăm aici dacă nu completează şi nu lămurește figura economistului M a r ț i a n, o prezintă în schimb pe aceea a înflăcăratului Român și Ardelean, oricât de copleșitoare era munca ce desfășura și oricât de rea era starea sănătății lui.

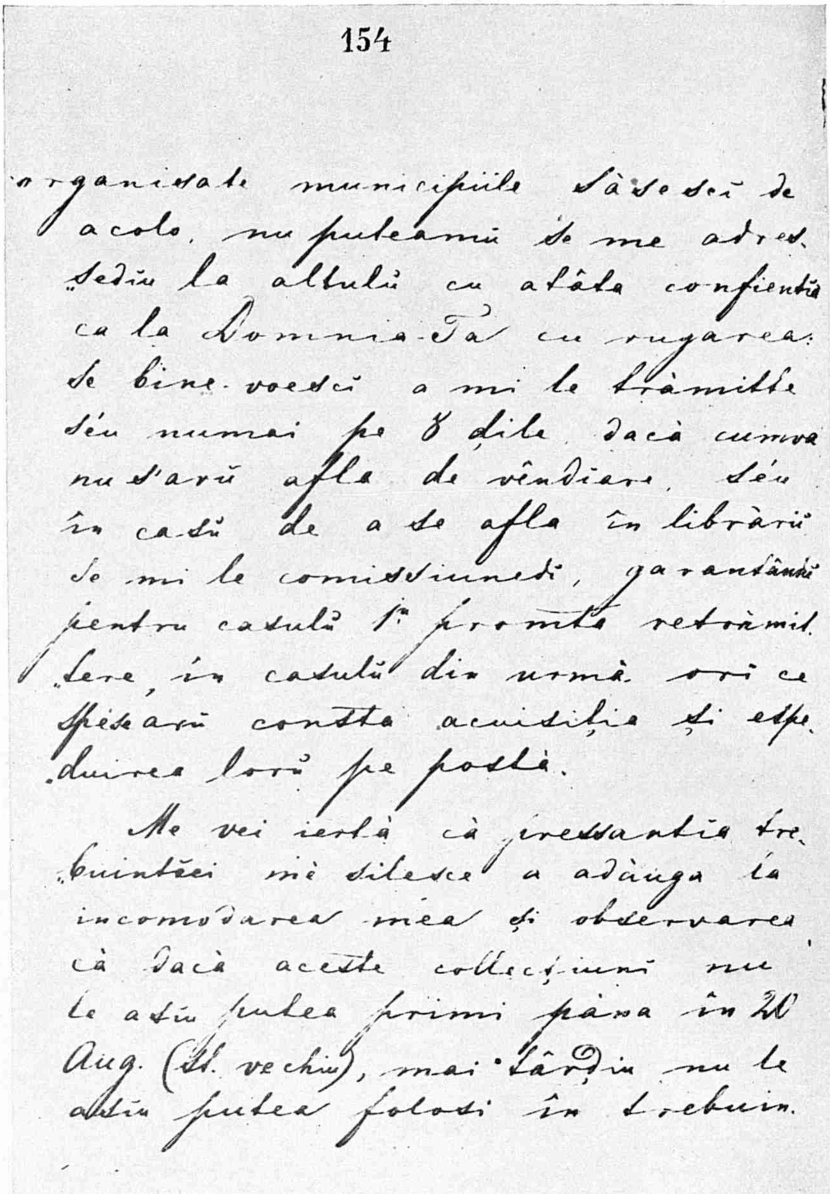
154

Bucuresci in 7/VII 862.

Domnule meu!

De şi aşiu avea de a Te întreba
de unele împrejurări de acolo (Tran-
silvania), înţelegândŭ că vomŭ
avea norocirea preste puţinŭ a
Te avea în mijloculŭ nostru, nu
era se Te importunedŭ cu nici o
rugare pân' atunci, dacă o trebuin-
ţă fórte urgentă nu m'ar sili
a recurge şi pâs la revedere la
bunătatea D-tale cu o rugare.

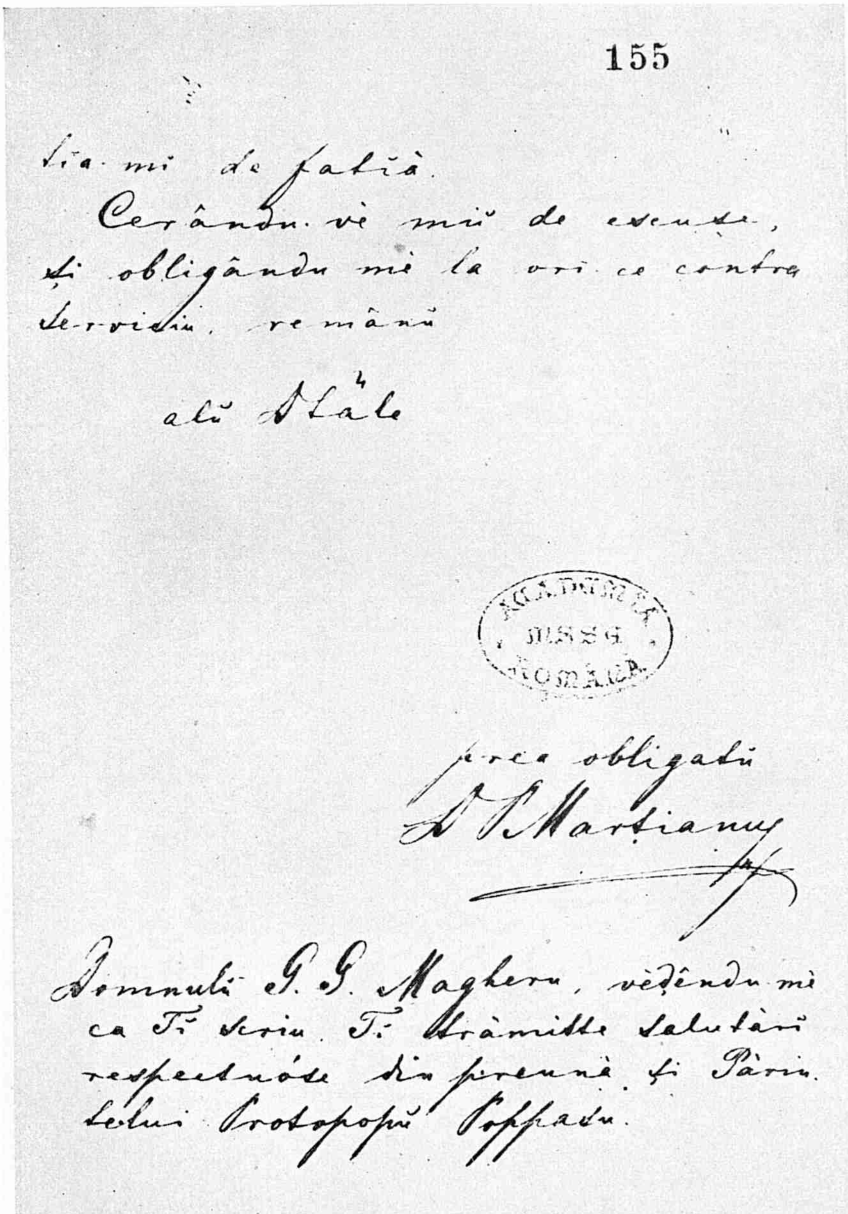
Avêndŭ trebuinţă de collecţiunea
legilorŭ ce reguléză instituţia com-
munelorŭ rurale şi orăşănesci din
Ungaria şi în Comitatele unguresci
alle Transilvaniei, precum şi ale legi-
le séu statutele după carŭ sunt,

154

organisate municipiile Săsesci de
acolo, nu puteamu se me adres-
sedu la altulu cu atâta confientia
ca la Domnia-Ta cu rugarea:
se bine-voesci a mi le trămitte
séu numai pe 8 dile, dacă cumva
nu s'aru afla de vêndiare, séu
în casu de a se afla în librărie
se mi le comissiunedi, garantându
pentru casulu 1º promta retrămit-
tere, în casulu din urmă ori ce
spésa aru constă acuisiția și expe-
duirea loru pe postă.

Me vei iertă că pressantia tre-
buintiei mè silesce a adăuga la
incomodarea mea și observarea
că dacă aceste collecțiuni nu
le asiu putea primi pănă în 20
Aug. (st. vechiu), mai târdiu nu le
asiu putea folosi în trebuin.

155

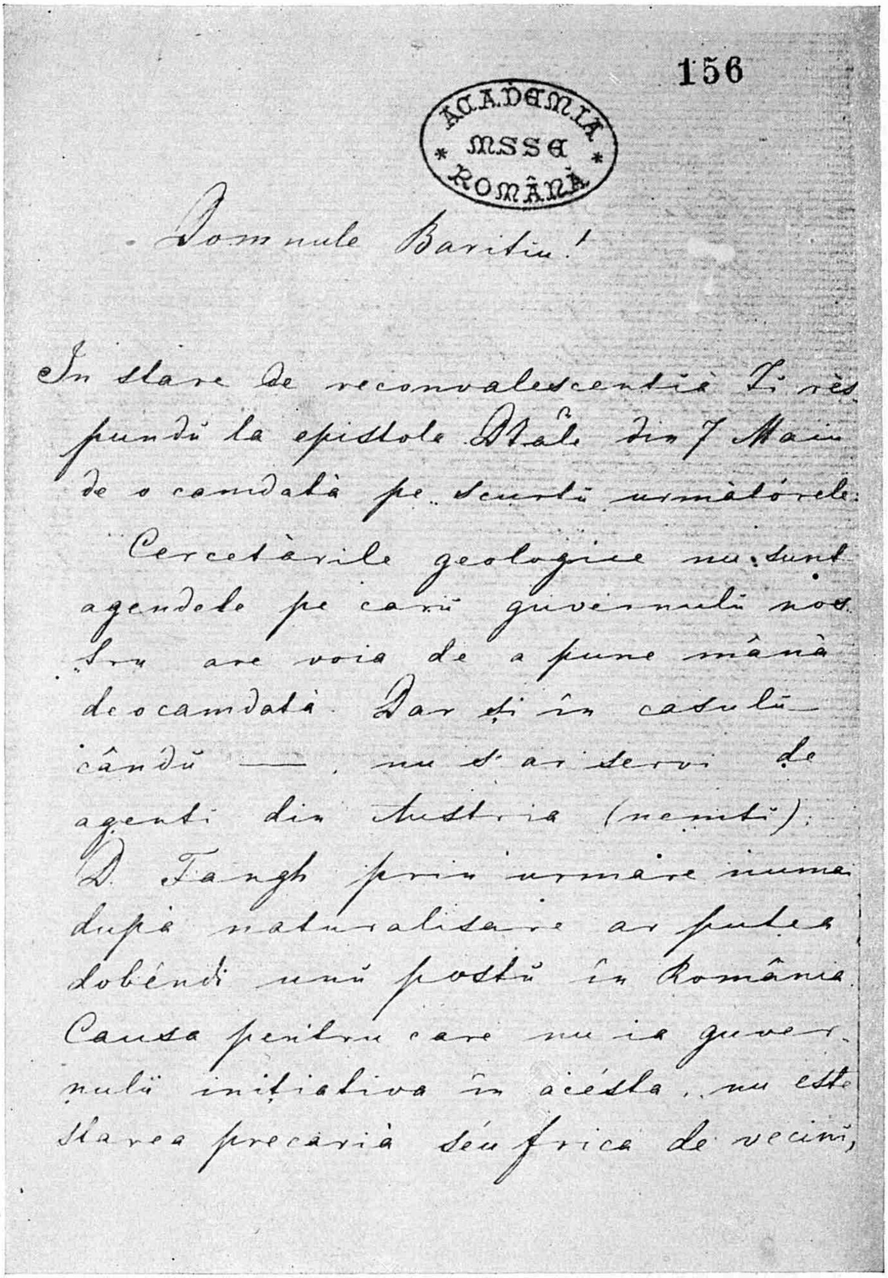
sia-mi de faţiă.

Cerându-vĕ mii de escuse, şi obligându-mĕ la ori ce contra servicii, remânu

alŭ D-tăle

prea obligatŭ
D. P. Marţianu

Domnulŭ G. G. Magheru, vĕdêndu-mĕ ca îţi scriu, îţi trămitte salutări respectuóse dinpreună şi Părintelui Protopopŭ Poppasu.

156

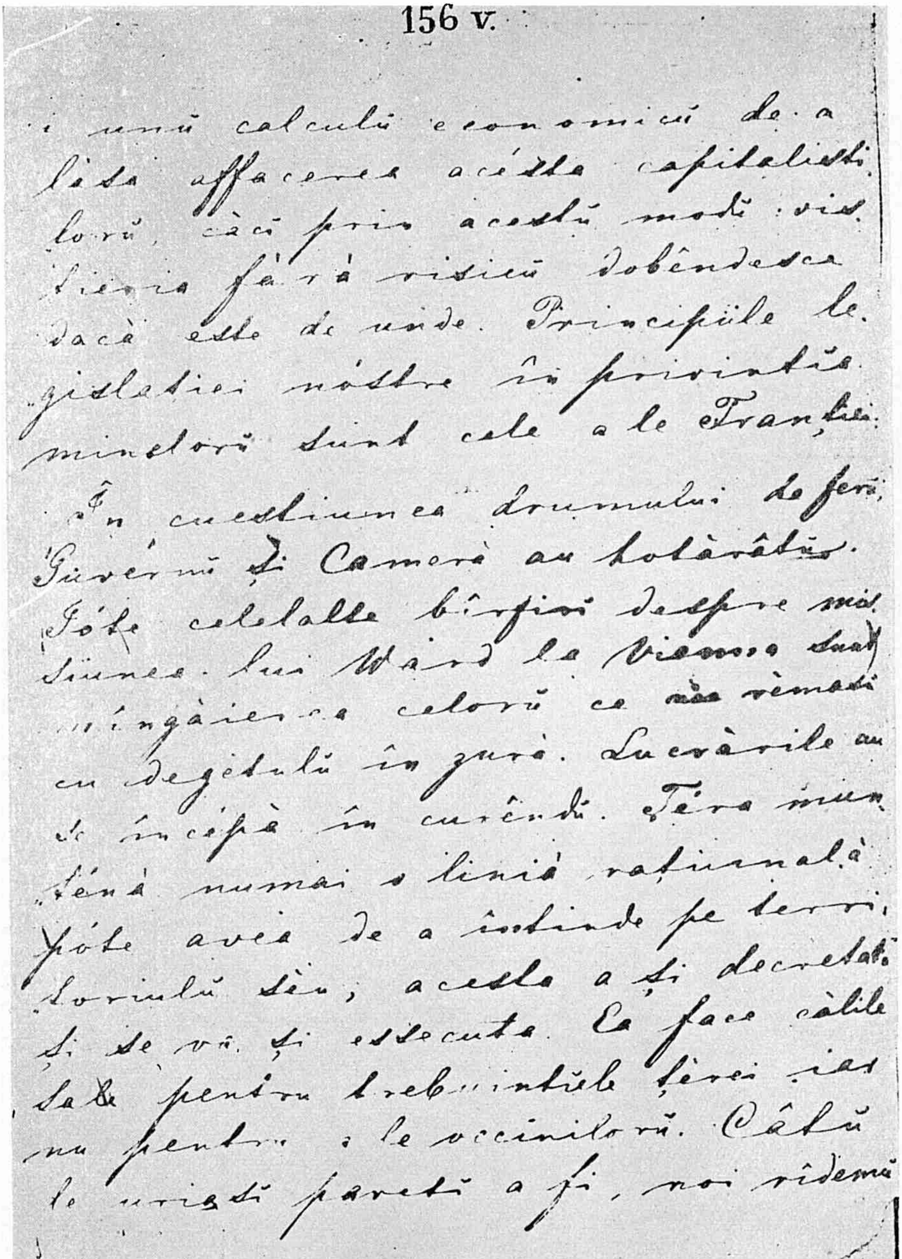
Domnule Baritiu!

In stare de reconvalescenţie Ţi rĕspundŭ la epistola Dtale din 7 Maiu de o camdată pe scurtŭ următórele:

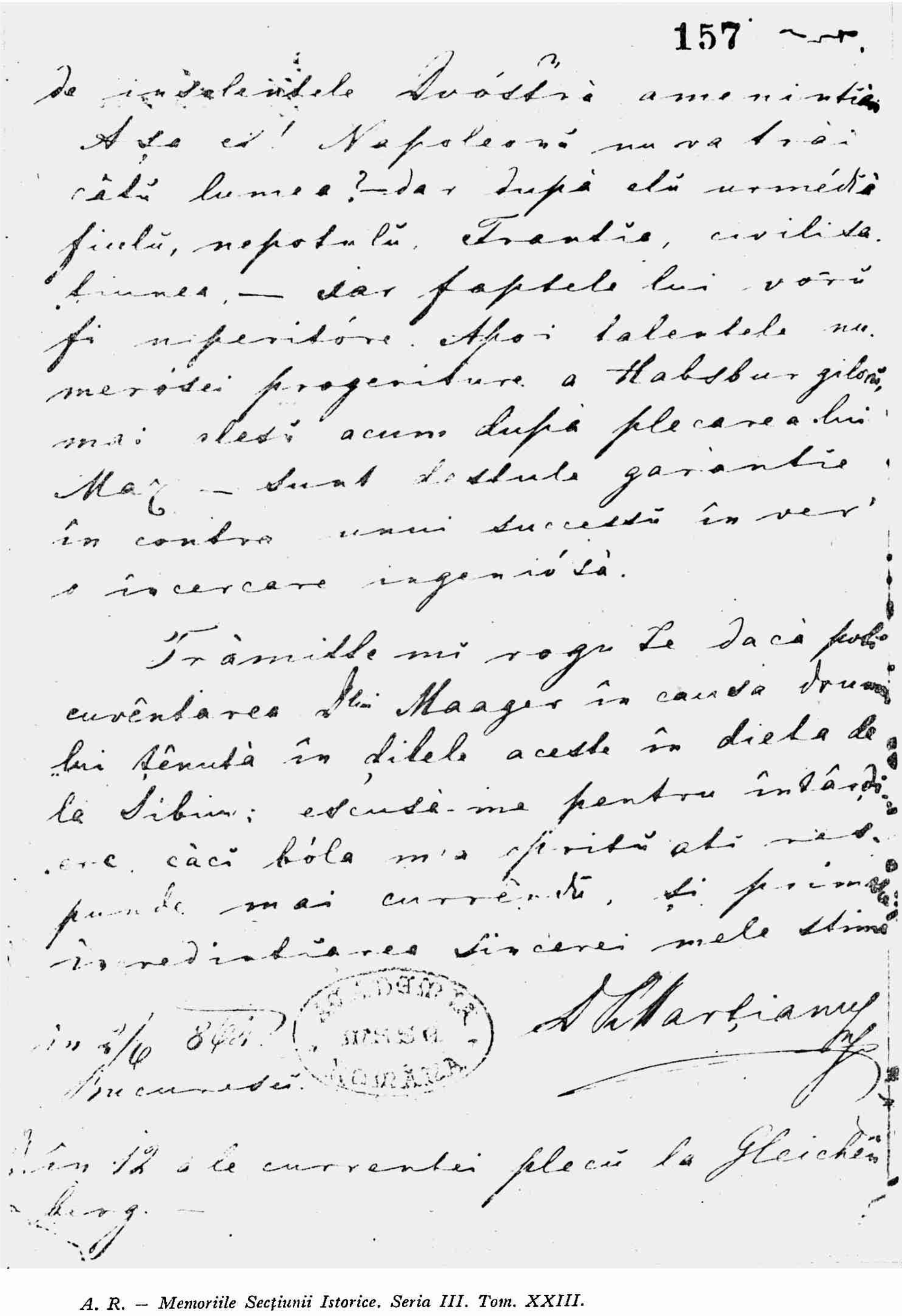
Cercetările geologice nu sunt agendele pe carĭ guvernulŭ nostru are voia de a pune mână deocamdată. Dar şi în casulŭ cândŭ —, nu s'ar servi de agenţi din Austria (nemţi).

D. Fangh prin urmare numa după naturalisare ar putea dobêndi unŭ postŭ în România.

Causa pentru care nu ia guvernulŭ iniţiativa în acésta, nu este starea precăria sĕu frica de vecini,

156 v.

i unui calculu economicu de a
lăsa affacerea acéstă capitaliști-
loru, căci prin acestu modu vi-
tierea fără risicu dobêndesce
dacă este de unde. Principiile le-
gislatiei nóstre în privința
minelorŭ sunt cele ale Franției.
În cestiunea drumului de ferŭ
Guvernŭ și Cameră au hotărâtŭ.
Tóte celelalte bârfiri despre mi-
siunea lui Ward la Vienna sunt
mângâierea celoru ce nău rĕmasŭ
cu degetulu în gură. Lucrările au
să începă în curêndu. Țĕra inuu
țĕnă numai o linia rațiunală
póte avea de a întinde pe terri-
toriulu sĕu, acesta a și decretat-
și se va și essecuta. Ea face căile
sale pentru trebuințele țerei iar
nu pentru ale vecinilorŭ. Câtŭ
le uriești pareți a fi, noi rîdemŭ

157

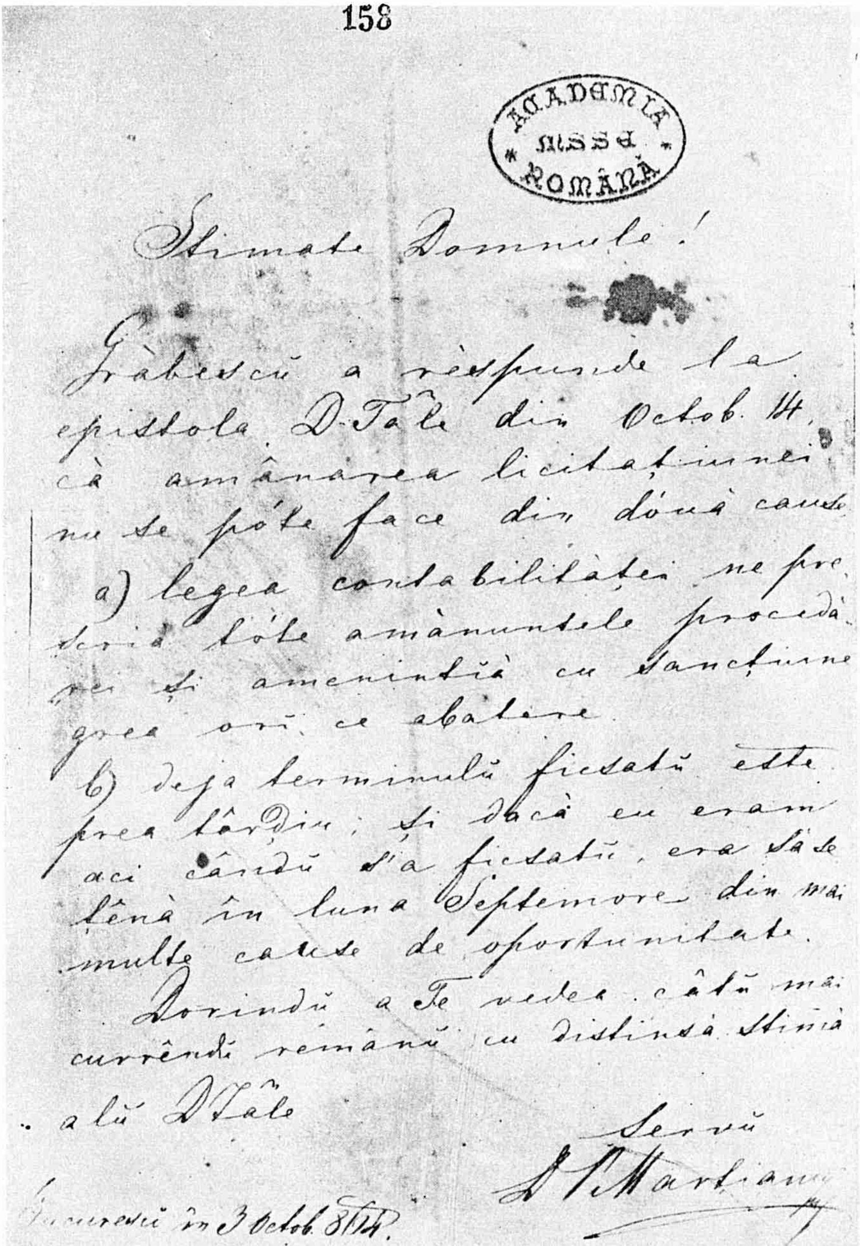
de îndelungele Vóstre ameninţări.
Aşa că! Napoleon nu va trăi
câtŭ lumea? — dar după elŭ urmédă
fiulŭ, nepotulŭ, Franţia, civilisa-
ţiunea, — dar faptele lui vorŭ
fi nepieritóre. Apoi talentele nu-
merósei progeniture a Habsburgilorŭ,
mai alesŭ acum după plecarea lui
Maz — sunt destule garanţie
în contra unui succesŭ în veri
o încercare ingeniósă.

Trămiteţi-mi rog Te dacă pote
cuvêntarea Dlui Maager în causa drumului
ţěnută în dilele aceste în dieta de
la Sibiu; escuse-me pentru întârdi-
ere căci bóla m'a opritŭ a ţi răs-
punde mai currêndŭ, şi primesce
încredinţarea sincerei mele stime.

D. Marţianu

in 8/6 864.
Bucuresci.

În 12 ale currentei plecu la Gleichen-
berg. —

158

Stimate Domnule!

Grăbescŭ a respunde la epistola D-Tale din Octob. 14, că amânarea licitaţiunei nu se póte face din dóuă cause

a) legea contabilităţei ne prescrie tóte amănuntele procedărei şi ameninţiă cu sancţiune grea ori ce abatere.

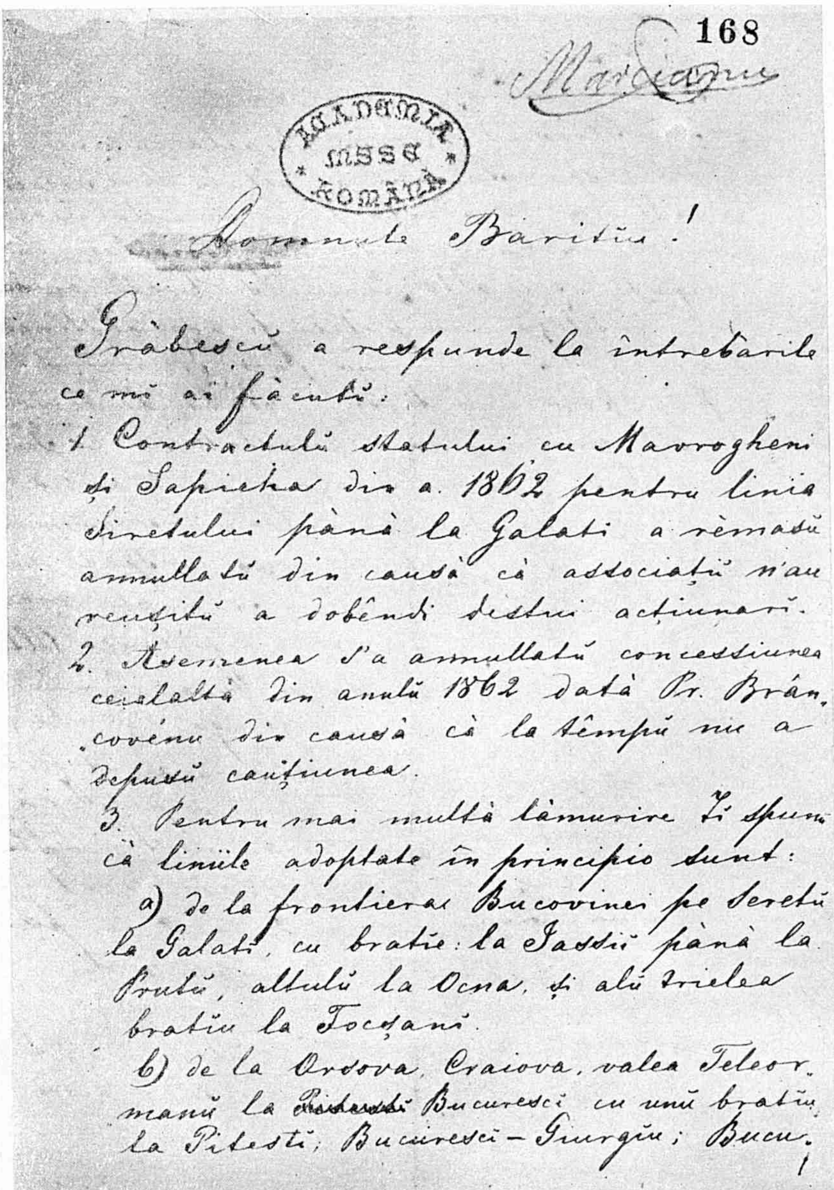
b) deja terminulŭ ficsatŭ este prea târdiu, şi dacă eu eram aci cândŭ s'a ficsatŭ, era să se ţenă în luna Septemvre din mai multe cause de oportunitate.

Dorindŭ a Te vedea câtŭ mai currêndŭ remânŭ cu distinsă stimă a lŭ D-Tale

Servŭ

D. P. Marţianu

Bucurescĭ în 3 Octob. 874.

168

Marţian

Domnule Bariţiu!

Grăbescu a respunde la intrebarile ce mi ai făcută:

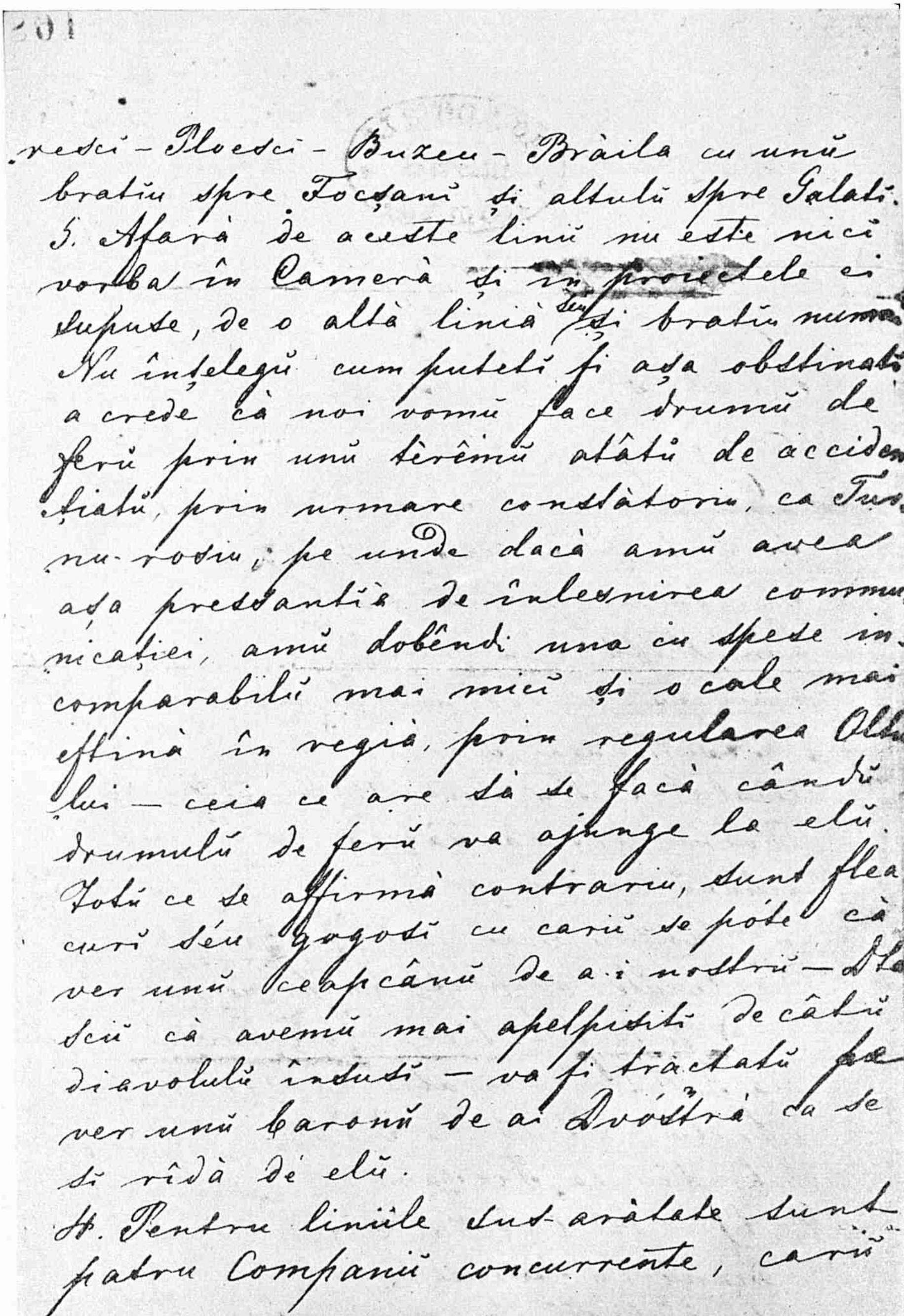
1. Contractulu statului cu Mavrogheni şi Sapieha din a. 1862 pentru linia Siretului până la Galati a rĕmasu annullatu din causă că associaţii n'au reuşitu a dobêndi destui acţiunari.

2. Asemenea s'a annullatu concessiunea ceealaltă din anulu 1862 dată Pr. Brâncovênu din causă că la têmpu nu a depusu cauţiunea.

3. Pentru mai multă lămurire îi spun că liniile adoptate în principio sunt:

a) de la frontiera Bucovinei pe Seretu la Galati, cu bratie: la Iassii până la Prutu, altulu la Ocna, şi alu triilea bratiu la Focşani.

b) de la Orsova, Craiova, valea Teleormanu la ~~Pitesti~~ Bucuresci cu unu bratiu la Pitesti; Bucuresci — Giurgiu; Bucu-

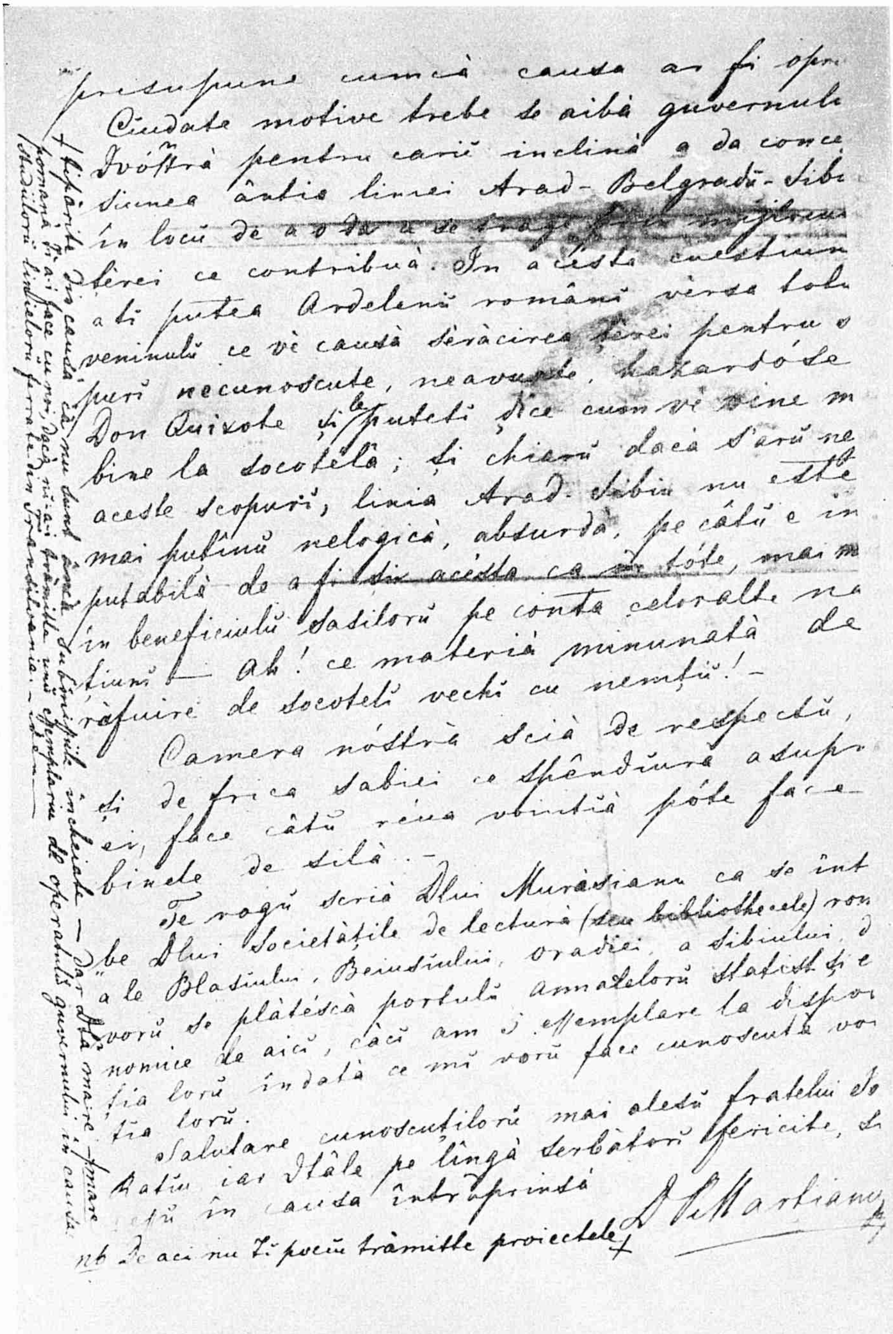
vesci - Ploesci - Buzeu - Brăila cu unŭ
bratiu spre Focşani şi altulŭ spre Galati.
5. Afară de aceste linii nu este nicĭ
vorba în Cameră şi în proiectele ei
supuse, de o altă linia seu şi bratiu numai.
Nu înţelegŭ cum puteţi fi aşa obstinati
a crede că noi vomŭ face drumŭ de
ferŭ prin unŭ têrêmŭ atâtŭ de acciden-
tiatŭ, prin urmare constătoriu, ca Tur-
nu-rosiu, pe unde dacă amŭ avea
aşa pressantiă de înlesnirea commu-
nicaţiei, amŭ dobêndi una cu spese in-
comparabilĭ mai micĭ şi o cale mai
effină în regiă, prin regularea Oltu-
lui — ceia ce are să se facă cândŭ
drumulŭ de ferŭ va ajunge la elŭ.
Totŭ ce se affirmă contrariu, sunt flea-
curĭ seu gogoşi cu carii se pôte că
ver unŭ ceapcânŭ de ai nostri — Vla-
scu că avemŭ mai apelpisiti de câtŭ
diavolulŭ însuşi — va fi tractatŭ pe
ver unŭ baronŭ de ai Dvostră ca se
şi rîdă de elŭ.
6. Pentru liniile sus-arătate sunt
patru Companii concurrente, carii

169

chiarŭ acum și facŭ offertele lorŭ
Camerei și acésta este în esami-
narea lorŭ, se întelege prin mij-
locirea guvernului. Solidatatea lorŭ
~~o garante~~ o summă însemnată
că fiă care (afară de una) Companiă
se obligă a depune în momentulŭ
ce i se va accorda concessiunea. Din
aceste Companii una francesă concurră
cu una englesă pentru liniile de din-
cócĭ de Milcovŭ, iar pentru cea de
dincolo, concurrentiĭ sunt o compa-
niă ~~Salamanca (Spaniolului)~~ în concurrență cu o
altă companiă englesă. Chiarŭ acum
se întrecŭ unii cu altŭ în offerte;
de aceia nu se póte prevedea asupra
căreia va rĕmânea.– Guvernŭ și Came-
ra sunt decisi a nu mai amâna cues-
tiunea.

Garantiile cerute variédă intră 7—8 %
cu amortisațiă cu totŭ, pe macsimulŭ
de ~~200.000~~ — 215,000 francĭ chilometrulŭ.–

M'a surprinsŭ scirea că Dvóstră
n'aveti pe acolo nici unŭ jurnalŭ
de p'aci; mai alesŭ că nu pociu

presupune cumcă causa ar fi opr[...]
Ciudate motive trebe să aibă guvernulu
Dvóstră pentru carii înclină a da conce
siunea ântie liniei Arad-Belgradu-Sibi[iu]
~~în locu de a o da a se trage prin mijlocu~~
ţerei ce contribuă. In acéstă [illegible]
a ti putea Ardelenii români versa totu
veninulu ce vĕ causă sĕrăcirea ţerei pentru o
peri necunoscute, neavuţie, hazardóse
Don Quixote şi le puteţi dice cum vĕ vine m[ai]
bine la socotélă; şi chiaru dacă s'aru ne
aceste scopuri, linia Arad-Sibiu nu este
mai puţinu nelogică, absurdă, pe câtu e în
putabilă de a fi ~~din acésta ca în~~ tóte, mai m[ult]
în beneficiulu Sasilorŭ pe conta celoralte na
ţiuni. — Ah! ce materiă minunată de
răfuire de socoteli vechi cu nemţii! —
Camera nóstră sciă de respectu,
şi de frica sabiei ce spêndură asupr[a]
ei, face câtu rĕua vointiă póte face
binele de silă. —
Te rogu scrie Dlui Mureşianu ca să înt[re]
be Dlui Societăţile de lectură (seu bibliothecele) rom[âne]
a le Blasiului, Beiuşiului, Oradiei, a Sibiului, [illegible]
voru să plătéscă portulu ammatelorŭ statist. şi e[co]
nomice de aici, căci am 5 essemplare la dispo[si]
ţia loru îndată ce mi voru face cunoscută vo[in]
ţia loru.
Salutare cunoscutilorŭ mai alesu fratelui Sa
batiu iar Dtăle pe lîngă serbători fericite, si[ces]
setu în causa intreprinsă

D. P. Martianu

NB De aci nu ţi pociu trămitte proiectele +

[margin, written vertically:] + Tipărite. In causa să nu [illegible] subscrie [illegible] încheiate — Dar Dta [illegible] română şi a-i face cu noi, dacă [illegible] exemplarul [illegible] guvernului în causa [illegible] fraterna [illegible]

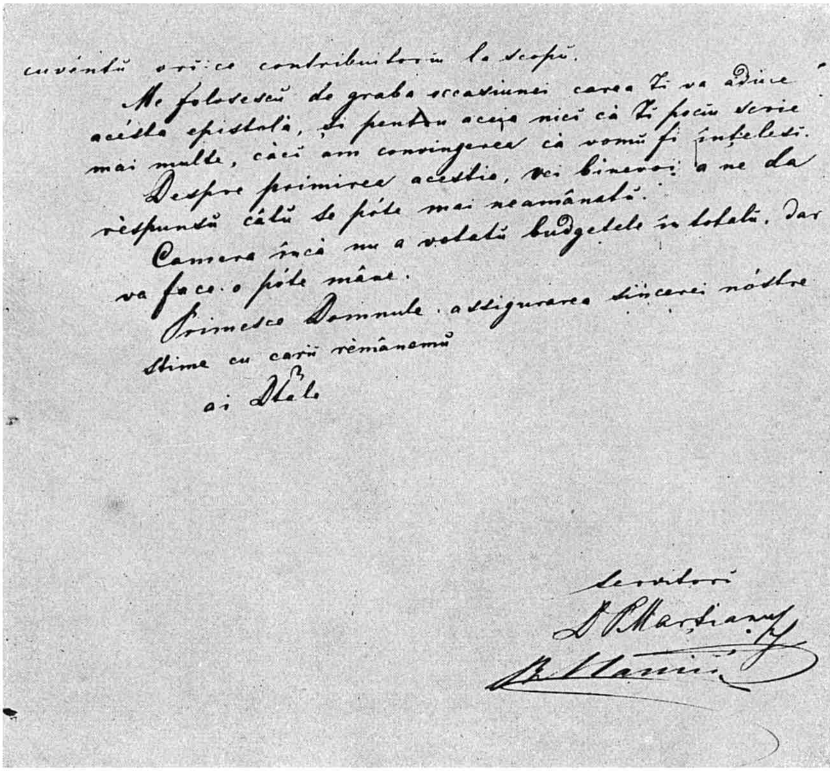
170

Dorite Domnule Baritiu!

Am primitŭ epistola Dtale adusă de Schakowsky,
şi cu părere de rĕu n'am pututŭ alta face de câtŭ
a-i esplica prospectele ce sunt pentru Dluĭ după
proiectele ce sunt la Cameră, şi după ce acésta
le va primi. Anevoia credŭ înse ca se se intro-
ducă cadastrulŭ la noi, pentru cause sute.

Nu me îndoiescŭ că veĭ fi simţitŭ maĭ nainte
de noi trebuinţia de a aduce cestiunea Română
de preste Carpaţi, (carea astădi este atâtŭ de
critică din causa evenimentelorŭ din Vienna, Un-
garia şi Franţia) prin organele publicitâţeĭ france-
se, la apreţiarea opinieĭ publice. Fratele Maniu
a scrisŭ Dluĭ Grădiştenu la Parisŭ ca se facă ceia
ce póte în astă privinţia. Respunsulŭ la acésta
provocare 'ĭ-lŭ alăturămŭ în originalŭ (erga
restitutionem). În urma acestuia noi suntemŭ
chiarŭ asupra faptuluĭ de a ne alcătui în Comitetŭ
ad hoc. D. Maiorescu încă ne a promissŭ concur-
sulŭ sĕu. Scopulŭ acestuĭ comitetŭ va fi a) a aduna
ore carĭ mijlóce materiale de pe la românĭ Transil-
vanĭ ce se află aicĭ, pentru a spori collecta ce veţi
face Dvóstră acolo, ca se acoperimŭ spesele bro-
şureĭ şi a altorŭ publicaţiĭ de carĭ vorbesce
epistola Dluĭ Grădiştenuluĭ; b) pentru a face pe
mijlocitoriulŭ între Dvóstră şi Parisŭ c) a sig-
nala cestiunea romano-magiară între fraţiĭ
de aicea, carĭ nicĭ visédiă de ea.

De la Dvóstră aşteptămŭ ca se ne trămiteţi
a) resultatele collecteĭ Dvóstră pentru acestŭ sco-
pŭ.
b) şi înainte de tóte, broşiura luĭ Mocioni eşită
în Vienna, o collectiune de Gazeta Transilvaniei
şi anume a articolilorŭ ce atingŭ cestiunea,
[illegible] precum şi ori ce alte

cuvîntŭ ori-ce contribuitoriu la scopŭ.

Me folosescŭ de graba ocasiunei carea ți va aduce acéstă epistolă, și pentru aceia nici că ți pociu scrie mai multe, căci am convingerea că vomŭ fi înțelesi. Despre primirea acestia, vei binevoi a ne da rĕspunsŭ câtŭ se póte mai neamânată.

Camera încă nu a votatŭ budgetele în totală, dar va face-o póte mâne.

Primesce Domnule assigurarea sincerei nóstre stime cu carii rĕmânemŭ

ai D-tale

servitori

D. P. Marțianu

STĂPÂNIREA BIZANTINĂ ÎN MATRACHA (TMUTOROKAN), CHAZARIA ŞI RUSIA ÎN TIMPUL COMNENILOR

DE

N. BĂNESCU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 8 Noemvrie 1940.

Se cunoaşte azi rolul politic însemnat, pe care l-au jucat în Orient, între secolele al VII-lea şi al IX-lea, Chazarii. Ei au avut un stat, care a stăpânit în acest timp vastele stepe dela Nordul Caucasului şi Pontului-Euxin.

Diplomaţia bizantină a întreţinut cu dânşii strânse relaţiuni, întrebuinţându-i adesea pentru scopurile sale militare. Alianţe au fost încheiate cu puternicii hagani, întărite uneori prin căsătorii între Curţile celor două popoare. Impăratul Theophilos, se ştie, a ridicat pentru dânşii, la 833, cetatea Sarkel, pe Don, şi, poate, cum pare a rezulta din anumite izvoare, o întreagă serie de fortificaţii între Don şi Volga. Theoktistos, ministrul a-tot-puternic al împărătesei Theodora, a continuat politica de prietenie cu statul chazar, iar sub Mihail III şi Bardas misiunea creştină a filosofului Constantin era trimisă (860—861) pe lângă hagan.

Această politică a Bizanţului faţă de Chazari, rar întreruptă de împrejurări, se schimbă numai în veacul al X-lea, când Pecenegii ajung, în părţile dela Nordul Pontului, factorul politic principal. Ei ţin acum locul de frunte în socotelile diplomaţiei bizantine; ne-o învederează, între altele, recomandaţiile consemnate de Constantin VII Porphyrogennetos, pentru fiul său, în cunoscuta-i lucrare *De administrando im-*

perio: primele opt capitole ale lucrării sunt închinate numai Pecenegilor.

Raporturile imperiului cu neamul Chazarilor pierd tot mai mult din însemnătatea pe care o avuseră până acum. In mai puțin de o sută de ani, ele ajung chiar dușmănoase: la începutul veacului al XI-lea, o expediție bizantină va porni împotriva Chazariei, și aceasta nu o va putea înfrunta.

I

Toate aceste fapte ne sunt cunoscute bine; ele au fost înregistrate de izvoare bizantine și orientale. Ceea ce însă nu s'a știut până azi, e că *Bizanțul a stăpânit, într'o anumită epocă, efectiv, în Chazaria, și, foarte probabil, și în Rusia.* Pentru Matracha erau unele indicațiuni, deși vagi, în izvoarele rusești.

In ce privește Chazaria, faptul e absolut sigur: avem un document care-l confirmă.

Prețiosul document e un sigiliu de plumb inedit, păstrat în colecția Museului din Berlin. Eminentul nostru prieten și coleg dela Institutul francez din București, păr. Vitalien Laurent, și-a procurat, pentru vasta publicație pe care a întreprins-o, mulajele colecției berlineze, de care foarte puțini s'au ocupat până azi. D-sa ne-a pus cu amabilitate la îndemână exemplarul unic privitor la Chazaria, pentru a-l studia, și ne facem o plăcută datorie a-i exprima aici toată gratitudinea noastră.

Sigiliul, de o frumoasă factură tehnică, prezintă pe una din fețe chipul tradițional, în parte șters, al Sfântului Mihail. Siglele, ce încadrează de obiceiu chipul iconografic, au dispărut. Pe cealaltă față, mult mai bine conservată, se cetește, pe șapte rânduri, următoarea legendă, precedată de semnul crucei:

† KE RΘ,	*K(ύρι)ε B(οή)θ(ει)*
MIXAHΛ	*Μιχαὴλ*
APXONT,MA	*ἄρχοντ(ι) Μα-*
TPAX,SIXI	*τρχά(ων) Ζιχί-*
ACS ΠACHC	*ας(καὶ)πάσης*
[X]ASAPI	*[X]αζαρί-*
[AC]	*[ας].*

In traducere: « Doamne, ajută lui Mihail, archon de Matracha, Zichia și al întregei Chazarii ».

Avem prin urmare dinaintea noastră sigiliul unui *archon* bizantin, șef militar al celor trei ținuturi din părțile de răsărit ale Pontului, întrunite sub comanda sa. Inscripția nu coprinde, din nefericire, nicio indicație chronologică, spre a ne îngădui o datare precisă a plumbului. Dar factura acestuia, caracterul literelor bine proporționate și gravate cu îngrijire, ne fac a-l data, cu multă probabilitate, dela sfârșitul veacului al XI-lea, începutul celui de-al XII-lea. Păr. Laurent, bun cunoscător în materie, confirmă această datare. Câteva din exemplarele colecției sale, provenind din această epocă, prezintă perfect aceleași caractere.

Se constată astfel că, pe la anul 1100, imperiul bizantin intrase în stăpânirea acestor regiuni dintre Caucas și marea de Azov. Imprejurările în care faptul s'a îndeplinit nu ne sunt cunoscute mai de aproape; dar știm că în tot cursul veacului al XI-lea o acțiune continuă politică și militară s'a exercitat dela Bizanț în aceste părți. Ea începe cu Basilios II, care, în lunga sa domnie glorioasă, a purtat cu neistovită energie războaie, la toate hotarele imperiului. El a condus și în Caucas campanii încununate de fericite rezultate, după moartea marelui kuropalates David (1001). Curând după dânsul, imperiul își avu în aceste părți un *duce de Iberia*, care purta acolo luptele cu dinaștii locali și cu Turcii Selgiucizi, noii dușmani din răsărit. Basilios II a trimes, cum vom vedea mai departe, o expediție chiar dincolo de Caucas, supunându-și Chazaria. In aceste împrejurări, întinderea stăpânirii Bizanțului în regiunile din nordul Caucasului, vecine cu marea Neagră și marea de Azov, nu poate părea decât firească.

Vom lămuri, pe rând, situația fiecărui ținut.

Matracha se află în peninsula Taman, pe țărmul răsăritean al strâmtorii ce unește Marea Neagră cu Marea de Azov. Ea apare în izvoarele bizantine sub numele de *Ταμάταρχα*, *τὰ Μάτραχα* (la Ruși: Tmutorokan). In epoca geografului arab Edrisi (jumătatea secolului al XII-lea), Matracha era un centru foarte populat și înfloritor, plin de bazaruri și adunând,

în târgurile sale, oameni din tot ținutul vecin și din țările cele mai depărtate. Situată pe malurile unei ape mari (Cuban), era înconjurată de sate numeroase [1]). Aceasta ne arată însemnătatea comercială deosebită a ținutului situat la intrarea mării de Azov.

Intr'un studiu recent asupra creștinismului la Ruși înainte de Sf. Vladimir, d. V. Mošin, un distins învățat rus, azi profesor la Universitatea din Skoplje, socotește că existența cnezatului ruso-normand de care vorbesc, în veacul al IX-lea, izvoarele orientale ca situat pe o insulă, în apropierea statului chazar, trebue pusă în peninsula Taman [2]). Marea expansiune normando-rusă, atrasă către răsărit, când Arabii au deschis și în estul european căile de comerț, pe cursul marilor ape, a ajuns, după d. Mošin, aici, în Taman, unde a întemeiat cnezatul de Tmutorokan, socotit de autor cel puțin ca o colonizare varegă [3]).

Invățatul rus a mai exprimat aceste păreri și în alte studii ale sale [4]), socotind că dela Matracha-Tmutorokan au plecat campaniile din 912 și 943—4, ba chiar celebrul atac din 860 asupra Constantinopolei. Dar se știe ce preț se mai poate pune azi pe așa zisa *Corespondență chazară*, dela care pornește în mare parte d. Mošin. Suspectă atâtor savanți mai înainte, autenticitatea acestei corespndențe a fost zdruncinată foarte serios de d. H. Grégoire, în articolul său întitulat « Le Glozel khazare », publicat în « Byzantion » [5]). Apoi, după cum mărturisește însuși d. Mošin, nu se cunoaște un singur izvor care să întărească existența în acel timp a unui principat rus în peninsula Taman. D-sa admite această existență plecând numai dela vastul proces de colonizare normandă în Orient,

---

[1]) *Géographie d'Edrisi*, trad. par P. A. Jaubert, t. II, Paris 1840, pp. 395 și 400.

[2]) Hristianstvo v Rossii do sv. Vladimira, Extras din « Vladimirskij Sbornik » (988—1938), Belgrad 1938, pp. 7-8.

[3]) Golubinski însă nu admite existența acestui cnezat.

[4]) Recenzia asupra cărții lui M. Brutzkus (Scrisoarea Evreului Chazar din secolul X, rusește, Berlin 1924), în Sem. Kondakovianum, III, Praga 1929; *Les Khazares et les Byzantins d'après l'anonyme de Cambridge*, Byzantion, VI (1931), pp. 322—323; *Normanzii în Europa orientală și originea Rusiei* (rus.), Byzantinoslavica, III (1931) 285—307; *Rusia și Chazaria sub Sviatoslav* (rus.), Seminarium Kondakovianum, VI (1933), 187—208. D-ra Eugenia Chișca, dela Institutul nostru bizantin, a binevoit a ne traduce aceste studii, și-i exprimăm mulțumirile noastre.

[5]) XII (1937), 225—266.

care a creiat pe întinsul Rusiei o întreagă serie de knezate varege.

Părerea aceasta e însă contrazisă, între altele, și de raportul lui Gaihānī, înregistrat de Marquart, raport ce se referă la prima jumătate a veacului al IX-lea, și după care *τὰ Μάτραχα* era în acel timp un oraș bizantin [1]. Cât privește expediția dela 912 a Rușilor, îndreptată în marea Caspică, avem asupra ei raportul contemporanului Mas'udi, care ne-o descrie în cele mai mici amănunte și care de asemenea exclude existența unui stat rus la Matracha-Tmutorokan. Geograful arab povestește această expediție, pentru a dovedi cât de greșită e părerea celor cari cred că Pontul și Maiotis au legătură cu Marea Chazarilor (Caspica).

După anul 300 (912—913), scrie dânsul, vreo cinci sute de corăbii, având fiecare câte o sută de oameni, au coborît la canalul Pontului, care stă în legătură cu fluviul Chazarilor. Acolo aflară trupe ale regelui Chazarilor, însărcinate a respinge atacurile venite din această mare (Pontus) sau din stepa care se continuă dela fluviul Chazarilor până la canalul Pontului. (Pe aici obișnuesc, adaugă Mas'udi, a ataca, iarna, când apa înghiață, Guzii). Rușii cerură regelui voie să treacă prin țara sa, să coboare pe fluviu în marea Chazarilor, făgăduindu-i jumătate din prada ce vor lua dela popoarele care locuesc la acea mare. Regele se învoi, și Rușii intrară în canal, atinseră gura fluviului și merseră mai departe, până ajunseră la fluviul Chazarilor, coborîră pe acesta până la orașul Itil, de unde trecură în marea Chazarilor. Corăbiile lor se împrăștiară apoi pe mare și devastară diferite ținuturi de pe coastă: Gēl, Dēlum, Tabaristān, Abaskūn, Baku, Adarbaigān. Ei făcură mare măcel în populație, târîră în captivitate femei și copii și, după trei luni de ședere în insulele dela Baku, încărcați de pradă, luară drumul înapoi, către gurile fluviului Chazarilor, unde predară regelui ceea ce-i făgăduiseră. Dar musulmanii țării, revoltați de această expediție ce lovise pe coreligionarii lor, luară armele și porniră pe fluviu după Ruși, silindu-i a ieși din corăbii și a lua poziție de luptă. Ciocnirea

[1]) Osteuropäische undostasiatische Streifzüge, Leipzig 1903, p. 164.

ținu trei zile, Rușii fură în mare parte uciși sau înnecați. Cinci mii dintr'înșii scăpară, se îmbarcară din nou și se îndreptară în ținutul fluviului locuit de Burtās (Mordwini). Ei își părăsiră aici corăbiile și o luară pe uscat; dar unii fură uciși de Burtās, alții, pătrunzând în țara musulmanilor Burgar (Bulgarilor de pe Volga), pieriră de mâna acestora [1]).

Această povestire e clară. Dacă expediția Rușilor ar fi pornit dela Matracha-Tmutorokan, cum crede d. Mošin, ei s'ar fi întors acasă pe același drum, n'ar fi apucat spre Nord, pe Volga. J. Marquart, oprindu-se pe larg asupra acestui pasagiu din Mas'udi, arată cu multă pătrundere că el nu se poate înțelege decât admițând că Rușii au coborît pe Dnipru în marea Neagră, au ocolit Crimea și, la strâmtoarea ce duce în Maiotis (marea de Azov), au aflat garnizona prințului chazar, care nu putea fi decât în peninsula Taman, vechea Ταμάταρχα. După ce s'au înțeles cu haganul, ei au trecut canalul, adecă strâmtoarea Jeni-Kale, și au ajuns pe Maiotis la gura fluviului Don. Au mers apoi în susul apei până la Wolok, locul cel mai îngust între Don și Volga, și-au târît pe aici corăbiile până la fluviul Chazarilor (Volga), pe care apoi au coborît la gurile lui, intrând în Caspica.

Calea naturală a Rușilor spre Chazaria era, în adevăr, cum o arată și Porphyrogennetos, pe apă. Ea ducea obișnuit pe Dnipru și pe Volga [2]).

In a doua jumătate a secolului al X-lea (exact la 965), Sviatoslav, marele prinț de Kiev, a repurtat biruințe în potriva Chazarilor, supunând și pe Iasi (Osseti) și Kossogi (Cerchezi) din Caucas. Unii cred că el a impus atunci stăpânirea rusească la Tmutorokan, [3]) dar cronica rusească nu spune nimic despre aceasta, și d. Mošin a adus o serie de argumente pentru a dovedi că Sviatoslav a ocolit ținutul și a avut motive serioase de a nu organiza în Taman un stat rusesc [4]). Numai

---

[1]) Descrierea aceasta e în traducere exactă la Marquart, *o. c.* Excurs III, p. 330 sq.

[2]) C. A. Macartney, *On the Black Bulgars*, Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher, VIII (1931), 150—158.

[3]) *The Cambridge Medieval History*, IV (The Eastern Roman Empire, 717—1453), Cambridge 1923, 207—208.

[4]) *Rusia și Chazaria sub Sviatoslav*, Sem. Kondakov., VI (1933), pp. 207—208.

Vladimir a izbutit, afirmă dânsul, a supune Tmutorokan. Indată după Vladimir avem, în adevăr, o ştire care confirmă stăpânirea rusească în ţinutul acesta: după o cronică rusă, Mstislav, fiul lui Vladimir, a ridicat, în 1022, la Tmutorokan o biserícă de piatră, închinată Sfintei Fecioare, în semn de mulţumire pentru biruinţa câştigată în luptă cu Kassogii [1]).

Principatul acesta rusesc s'a păstrat, în cursul veacului al XI-lea, în împrejurări pe care cronicile ruseşti nu ni le prezintă desluşit, dat fiind vălmăşagul luptelor ce au frământat în acea epocă micile state ruseşti. In ultimii ani ai veacului al XI-lea el dispare însă, nu mai e amintit niciodată de letopiseţele ruseşti. Heyd punea dispariţia lui în legătură cu năvălirea Polovţilor [2]). Dar aceştia nu se coborîseră la sud până acolo [3]), şi explicaţia adevărată nu poate fi decât instalarea stăpânirii bizantine la Matracha, în locul celei ruseşti.

D. Mošin a expus odată, cu multă claritate, împrejurările politice şi religioase ale acestui principat, în cursul existenţei sale. D-sa a arătat condiţiile în care Oleg Sviatoslavić, biruit în lupta cu marele cneaz Isiaslav (1079), fu predat de locuitorii din Tmutorokan Grecilor şi exilat de aceştia la Rhodos. Liberat, la 1083, el se întoarse, poate cu ajutor bizantin, la Tmutorokan, alungă pe cnejii David şi Volodar, cari se instalaseră acolo, execută pe cei vinovaţi de asasinarea fratelui său Roman, şi rămâne netulburat în fruntea principatului până la 1094, când îl părăseşte pentru a lua în stăpânire Cernigov. Odată cu retragerea sa, Matracha trece în stăpânirea Bizanţului [4]). Faptul acesta îşi află acum o confirmare absolută în legenda sigiliului nostru, datat tocmai din epoca aceea. In urma plecării lui Oleg, Alexios I Comnenul, care, liberându-l, l-a putut ajuta a se instala în Matracha-Tmutorokan, a luat în stăpânire ţinutul, aşezând acolo un *ἄρχων* bizantin, având sub oblăduirea sa şi ţinuturile vecine Zichia şi Chazaria.

---

[1]) De Baumgarten, *Chronologie ecclésiastique des terres russes du X-e au XIII-e siècle.* Orientalia Christiana, t. XVII, 1 (Roma 1930) p. 34.

[2]) *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*, ed. F. Raynaud, I (réimpression), Leipzig 1923, p. 206.

[3]) Cf. D. A. Rassovskij, половцы III (Seminarium Kondakovianum, X, 1928).

[4]) *Nicolae, episcop de Tmutorokan* (rus.), Sem. Kondakov., V (1932), pp. 58-59.

In adevăr, puţin mai târziu, în timpul domniei lui Manuel Comnenul (1143—1180), avem dovada sigură a stăpânirii bizantine la Matracha. Acordul împăratului cu Genovezii, încheiat la 1169, ne vorbeşte despre ţinutul acesta ca de o posesiune a imperiului. Originalul actului nu ni s'a păstrat, dar el a fost intercalat în dipoma dată de Isaac Angelos, la 1192, pentru confirmarea privilegiilor acordate Genovezilor de predecesorul său. In chrysobulul împăratului Manuel se stipulează, între altele; « *Să aibă voie vasele genoveze a face comerţ în toate teritoriile de oriunde ale Maiestăţii mele, afară de Rusia şi Matracha, dacă şi aceasta nu li s'a acordat în special de Maiestatea mea* » (*ἵνα δὲ ἔχωσιν ἐπ'ἀδείας τα γενουΐτικὰ πλοῖα πραγματεύεσθαι ἐν πάσαις ταῖς ὁπουδήποτε χώραις τῆς Βασιλείας μου ἄνευ τῆς Ῥωσίας καὶ τῶν Ματράχων, εἰ μὴ ἴσως ῥητῶς ἐστιν, ὅτε καὶ τοῦτο ἐκχωρηθῇ τούτοις παρὰ τῆς Βασιλείας μου* [1]).

Tomaschek admite că porturile coastei taurice şi regiunea muntoasă a Goţilor se aflau în posesiunea lui Manuel, care a putut să-şi adauge astfel la titlurile sale pe acela de *Γοτθικός*. Bosporos era de asemenea bizantin, deoarece sub Isaac II (1185—1195) se restaurează întăririle căzute în ruine ale cetăţii [2]). Când aceasta era situaţia în Crimea, stăpânirea Bizanţului apare foarte firească şi dincolo de strâmtoare, pe ţărmul de răsărit, la Matracha, unde se instalase, cum ne-o mărturiseşte sigiliul, înainte de împăratul Manuel. Ea se întinsese, în această epocă, şi mai la Nord, în teritoriul pomenit alături de Matracha prin termenul de *'Ρωσία*, şi care nu poate fi, vom vedea, decât ţinutul dela gura Donului.

Lunga înrâurire bizantină la Matracha a prefăcut ţinutul, care, în prima jumătate a veacului al XIII-lea, avea înfăţişarea unui ţinut grecizat. Misionarii trimişi, la 1230, de Ungurii dela Tisa la fraţii lor păgâni de pe Volga trecură pe la « Matrica » şi găsiră acolo un prinţ, o populaţie şi un cler de cultură greacă [3]).

---

1) Miklosich-Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi*, III (Vindobonae 1865), p. 35.

2) *Die Goten in Taurien* (Ethnologische Forschungen über Ost-Europa und Nord-Asien, I), Wien 1881, p. 41. El citează inscripţia (C. I. G., Nr. 8740).

3) Heyd, *o. c.*, p. 207, n. 5.

Zichia era ținutul ce se întindea de-a-lungul coastei Pontului de răsărit, la sud de Matracha. Influența bizantină se exercitase aici, prin Lazica, încă din epoca lui Iustinian. Legăturile religioase constatate în veacurile următoare ne atestă această influență. In lista episcopatelor atribuită Sf. Epiphanios și datată din secolul al VII-lea, scaunele arhiepiscopale autocefale de Cherson, Bosporos și Nikopsis se țin de diecesa Zichiei. Hotarul de nord al acestei țări îl forma, după descrierea împăratului Constantin VII, fluviul *Οὐκρούχ* (identificat de Marquart cu gura cea mai de sud a Cubanului [1]), care desparte Zichia de Tamatarcha, *ὁ διαχωρίζων τὴν Ζιχίαν καὶ τὸ Ταμάταρχα*. Dela această gură a Cubanului până la fluviul Nikopsis, unde se află și o cetate cu acelaș nume, se întinde țara Zichiei, afirmă împăratul [2]). Ea forma, împreună cu Matracha, o strânsă unitate religioasă: *Notitia* din timpul domniei lui Tzimiskes înscrie în locul al 50-lea printre arhiepiscopiile autocefale: *ὁ Ματράχων ἤτοι Ζικχίας* [3]). Această strânsă unitate religioasă a celor două ținuturi vecine apare acum în legenda sigiliului nostru, pe la jumătatea domniei lui Alexios I Comnenul, și ca unitate politică, sub comanda aceluiași guvernator numit de imperiu.

Rămâne acum să lămurim geografic noțiunea de *Chazaria* din titulatura înregistrată de sigiliu.

Către sfârșitul războaielor sale cu Bulgarii, împăratul Basilios II trimise o flotă în Chazaria, sub comanda lui Bardas Mongos. Știrea ne-o dă Skylitzes-Kedrenos (II, 464), care mai spune că această expediție, cu ajutorul lui Sphengos, «fratele lui Vladimir», cumnatul împăratului, supuse țara *(ὑπέταξε τὴν χώραν)*; căpetenia ei, Georgios Tzulos, căzu în mâinile Bizantinilor, dela prima ciocnire. Comentând această știre a cronicarului bizantin, G. Schlumberger, în cunoscuta sa lucrare închinată domniei Bulgaroctonului [4]), socotește că

---

[1]) *O. c.*, p. 57, nota 3.
[2]) *De adm. imp.*, cap. 42, p. 181, ed. Bonn.
[3]) H. Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veroffentlichte Texte der Notitiae Episcopatuum*, München 1901, p. 572, Nr. 118.
[4]) *Basile II le tueur -de-Bulgares*, Paris 1900, pages 367—368.

acest Tzulos, « au nom barbare grécisé, était simplement un archôn ou chef local, peut-être l'archôn des territoires khazares en Crimée ». In lipsă de orice informaţie asupra causelor expediţiei şi locului unde luptele s'au desfăşurat (cronicele ruseşti nici nu pomenesc măcar de această expediţie [1]), savantul francez nu exprima cel dintâi o asemenea hipoteză. Tomaschek punea expediţia tot în Crimea, socotind că, în jumătatea de est a peninsulei, Chazarii aveau « mici dependinţe », pe care le-au pierdut definitiv în 1016 [2]). In lucrarea sa asupra Goţilor din Crimea, d. A. A. Vasiliev afirmă şi dânsul, ca un fapt sigur că expediţia lui Mongos s'a îndreptat în Crimea, « deoarece Chazaria sau Gazaria, adaugă d-sa, a fost numele dat Crimeii în Evul mediu, din pricina stăpânirii de mai înainte a Chazarilor acolo [3]) ». Invăţatul rus crede, ca şi Tomaschek, că expediţia Bizanţului a avut de scop să înlăture cele din urmă resturi ale Chazarilor din Crimea, ostile imperiului. Dar acest lucru e foarte puţin probabil, fiindcă stăpânirea chazară se retrăsese, în această epocă, din Crimea, respinsă către est de Pecenegi [4]). Incă dela mijlocul veacului al X-lea, când Porphyrogennetos îşi compuse opera sa *De administrando imperio*, nu se mai vorbeşte de Chazaria în Crimea. Impăratul ne spune limpede, într'un loc, că « Patzinakia este departe de ţara Uzilor şi de Chazaria cale de cinci zile » (*ἀπῴκισται δὲ ἡ Πατζινακία ἐκ μὲν Οὐζίας καὶ Χαζαρίας ὁδὸν ἡμερῶν πέντε*; « ea e foarte aproape de Cherson, adaugă dânsul, iar de Bosporos şi mai aproape » (*καὶ εἰς Χερσῶνα μέν ἐστιν ἔγγιστα, εἰς δὲ τὴν Βόσπορον πλησιέστερον* [5]). Pecenegii locuiau, pe vremea împăratului Constantin VII, de cele două părţi ale Dniprului şi ajungeau către apus până la apele Moldovei noastre. Ei pătrunseseră şi în Crimea, unde erau atât de aproape de Cherson, postul înaintat al Bizanţului, şi de Bosporos, cetatea dela gura mării de Azov, care ajunge chiar în puterea lor. In cap. 42 al operei sale, după ce descrie apele care străbat ţinutul dela Dunăre

---

[1]) A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Cambridge-Massachusetts 1936, p. 134, n. 4.

[2]) *O. c.*, p. 32.

[3]) *Ibidem*, p. 134.

[4]) D-l Vasiliev însuşi o afirmă, în altă parte (pp. 116 şi 127) a lucrării sale.

[5]) *De adm. imp.*, cap. 37, p. 166 sq., ed. Bonn.

până la fortăreața Sarkel, Constantin VII însemnă precis situația geografică a Rușilor, afirmând că ei locuesc în părțile mai de sus ale Dniprului, « iar Patzinakia, continuă dânsul, stăpânește tot ținutul și al Rusiei și al Bosforului și până la Cherson *(ἡ δὲ Πατζινακία πᾶσαν τὴν γῆν τῆς τε Ῥωσίας καὶ Βοσπόρου κατακρατεῖ καὶ μέχρι Χερσῶνος)* [1]).

Dacă prin urmare Chazaria, împotriva căreia trimetea expediția sa Basilios II, trebue căutată în Crimea, nu vedem cum Pecenegii, stăpâni pe ambele maluri ale Dniprului și pe teritoriul Bosforului până la Cherson, ar mai putea fi cinci zile de drum departe de Chazaria, căci situația din vremea Porphyrogennetului nu se schimbase în acele părți. La cinci zile de drum de Pecenegi nu putea fi decât țara însăși a Chazariei dintre Caspica și Don. Numele de « Gazaria », pe care îl întâlnim cu mult mai târziu pentru Crimea, la Genovezi, nu probează altceva decât amintirea îndelungatei stăpâniri chazare de odinioară în acea peninsulă. In secolul al XI-lea termenul nu s'a întrebuințat pentru Crimea; întâia oară l-au aplicat acestui ținut, mai târziu, Italienii [2]). Chazaria era de fapt teritoriul dela est de marea de Azov și Don până la Caspica, numită multă vreme « marea Chazarilor ». De aici ei s'au întins, pe la sfârșitul secolului al VII-lea, dincolo de Kerč în Crimea, unde dominația lor a fost efectivă în tot cursul secolului al VIII-lea. Centrul puterii Chazarilor a fost însă ținutul dintre Don și Caspica, împreună cu stepa către Sud; acolo îi află și Porphyrogennetos, în veacul al X-lea. Vorbind despre Chazaria, în lucrarea adesea citată [3]), împăratul ne spune că suveranul Alaniei poate să le facă războiu, căci « cele nouă ținuturi ale Chazariei sunt vecine cu Alania *(ὅτι τὰ ἐννέα κλίματα τῆς Χαζαρίας τῇ Ἀλανίᾳ παράκεινται)*. Cele consemnate în cap. 11 dovedesc că, încă dela mijlocul secolului al X-lea, Chazarii nu mai erau stăpâni în Crimea. Constantin VII afirmă în adevăr, că prințul Alaniei, *ὁ ἐξουσιοκράτωρ Ἀλανίας*, poate să le facă mult rău, pândindu-i la drumuri

[1]) *O. c.*, p. 179.

[2]) E. Skrzinska, *Inscriptions latines des colonies Génoises en Crimée.* Atti della soc. ligure di storia patria, t. LVI, Genova 1928, p. 8.

[3]) *De adm. imp.*, cap. 10. *Περὶ τῆς Χαζαρίας.*

şi atacându-i prin surprindere, « când ar trece spre Sarkel, spre regiunile Crimeii şi spre Cherson » (*ἐν τῷ διέρχεσθαι πρός τε τὸ Σάρκελ καὶ τὰ κλίματα καὶ τὴν Χερσῶνα*). Dintr'alt capitol (6) aflăm că Pecenegii, vecini cu ţinutul Cherson, mijloceau comerţul acestuia cu Rusia, Chazaria şi Zichia, ceea ce iarăşi exclude existenţa Chazariei, la mijlocul secolului al X-lea, în Crimea.

Dacă aceasta era situaţia în acea epocă, ea nu s'a putut schimba după 65 de ani, căci nimic nu se poate invoca, în acest interval, în favoarea unei restaurări a puterii chazare în Crimea. Dimpotrivă, sunt date istorice care nu admit o asemenea restaurare. In a. 965, Sviatoslav întreprinse o expediţie împotriva Chazarilor, pe care-i bătu, luându-le oraşul Bĕlawĕža [1]). El se coborî apoi la sud şi bătu pe Iasi (Alani s. Osseti) şi pe Kassogi (Circasieni) [2]) şi se întoarse la Kiev. Izvoarele arabe contemporane ne dau acelaşi curs al operaţiilor lui Sviatoslav. Ibn Hauqāl, care pune expediţia câţiva ani mai târziu, arată pe Ruşi devastând şi Semender, vechea reşedinţă a haganului [3]), pe care Edrisi o aşează la opt zile de drum de Itil [4]). Marele prinţ de Kiev nu caută prin urmare pe Chazari în Crimea, unde ar fi fost mai aproape de dânsul, pentru a-i lovi. Invazia se face în vechea ţară chazară dintre Don, Pont şi Caspica, unde o află şi mai târziu geograful arab amintit. Vorbind de Chazaria, Edrisi afirmă în adevăr că « e o mare ţară, situată între cele două mări (Caspica şi Pontul) », şi oraşele ei principale sunt: Semender, dincolo de Bab-el-abwab (Derbend), Balendjur, Beidha şi Khalidj » [5]).

In Crimea, dominaţia bizantină se afirmase din nou către începutul secolului al XI-lea; avem dovada că ea se restaurase şi în Bosporos, cetatea dela capătul ei de răsărit, la strâmtoarea care uneşte Pontul cu Palus Maiotis.

---

[1]) Mulţi identifică acest oraş cu S a r k e l, dar M a r q u a r t (*o. c.*, p. 1-2) crede că trebue să înţelegem mai de grabă sub acest nume I t i l, la gurile Volgăi, reşedinţa de atunci a haganului, numită turceşte *Sarygšar*, adecă « oraşul alb (galben)».

[2]) Aceştia ocupau acum stepa din spre Cuban. V. M a c a r t n e y, *On the Black Bulgars*, Byz.-neugr. Jahrbücher, VIII (1931), 153.

[3]) A p. D ' O h s s o n, *Des peuples du Caucase*, Paris 1928, p. 198.

[4]) *Géographie*, trad. J a u b e r t, p. 402.

[5]) *Ibidem*.

Schlumberger a publicat odată sigiliul de plumb al unui *Ἀρκάδιος πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Βοοσπόρου*, datat de dânsul dela sfârșitul secolului al X-lea, începutul secolului al XI-lea [1]). Corespunde așa dar tocmai epocei care ne interesează. Invățatul francez e surprins de această titulatură și crede că ea se referă la Bosforul Thraciei: « C'est pour la première fois que je rencontre sur un sceau byzantin le nom du bras de mer célèbre qui sépare l'Asie de l'Europe », scrie dânsul, adăogind că nu știe ce era acest « șef al strâmtorii ». Intr'o notă, arată însă că Mordtman era de părere că e vorba aici mai de grabă de Bosforul Crimeii, și Mordtman a avut dreptate: protospatharul Arcadios a fost strategul orașului Bosporos din Crimea. Forma chiar *Βοόσπορος* e caracteristică, în unele liste episcopale, pentru diecesa taurică. Intâmplător mai putem aduce un exemplu: în adunarea ținută în Iulie 1069, în așa zisul *μικρὸν σέκρετον* al Patriarchiei ecumenice, figurează printre prelați și *Γρηγόριος Βοοσπόρου* [2]). Un dregător al strâmtorii de lângă Constantinopole, după cum ne asigură d. Laurent, nu se intitulează niciodată în sigilografie *τοῦ Βοσπόρου*, ci *τοῦ Στενοῦ*. Bosforul era cunoscut, în adevăr, sub numele de *τὸ Στενόν*, (Strâmtoarea), și un *στρατηγὸς τοῦ Στενοῦ* e pomenit până în epoca lui Manuel Comnenul [3]). Dacă datarea sigiliului e justă, se confirmă odată mai mult inexistența Chazarilor în Crimea, în acea epocă.

Expediția trimeasă de împăratul Basilios II împotriva Chazariei, în 1016, n'a putut avea loc, prin urmare, în Crimea. Ea s'a îndreptat de sigur dincolo de Matracha, în stepa dintre marea de Azov și Caspica. Acel Sphengos, greșit identificat de Skylitzes-Kedrenos cu « fratele » lui Vladimir, n'a putut fi,

---

[1]) *Mélanges d'archéologie byzantine*, I-ère série, Paris 1895, pp. 206—207. Sigiliul a intrat de atunci în posesia Muzeului din Athena și a fost republicat de K. Konstantopulos, *Βυζαντιακὰ μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐθνικοῦ νομισματικοῦ Μουσείου*, Athena 1917, p. 6, Nr. 15 Iată legenda, în transcripție exactă: *ΑΡΚΑΔΙ—ΑСΠΑΘ,S—CΤΡΑΤ,Γ,—ROOCΠΟ—~Ρ~*. Având pe prima față bustu Născătoarei (Theotokos), inscripția se întregește astfel: [*Θεοτόκε Βοήθει*] *Ἀρκαδί*[*ῳ*] *(πρωτο)σπαθ (αρίῳ) (καὶ)σ τρατ (η)γ(ῷ) Βοοσπόρ(ου)*. Invățatul grec îl datează din aceeași epocă, nu se preocupă însă de înțelesul termenului de *Βοόσπορος*.

[2]) Vezi S. Kougeas, *Γράμμα τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Ῥωμανοῦ Διογένους (Εἰς μνήμην Σπυρ. Λάμπρου*, Athena 1935, p. 575).

[3]) W. Heyd, *o. c.*, I, 449—450.

cum arată De Baumgarten, decât Mstislav, fiul lui Vladimir [1]). Cu ajutorul său, Bizanțul supuse țara Chazarilor. Cât despre Georgios Tzulos, căpetenia regiunii, căzut în mâinile Bizantinilor, el a fost de sigur unul din acei *tuduni* cari cârmuiau în numele haganului, cum au fost în secolul al VIII-lea în Crimea, în al X-lea la Semender (azi Tarchu) [2]). Către sfârșitul veacului al XI-lea, imperiul ajunse stăpân asupra acestor ținuturi și puse în fruntea lor un *archon*, ca cel atestat de sigiliul nostru.

Această situație politică din răsăritul Pontului ne este de două ori confirmată, câtva timp mai în urmă, în domnia lui Manuel Comnenul: mai întâi, prin titlul de « Chazaricul », pe care împăratul îl poartă, într'una din novellele sale; apoi, prin acea interdicție a genovezilor de a intra cu corăbiile lor la Matracha și Rosia, despre care am vorbit.

Asupra titlului trebue să ne oprim mai mult, căci o mare confusie s'a făcut până acum cu privire la dânsul.

In novella sa din aprilie 1166, Manuel se împodobește cu o serie de titluri care nu se mai auzise de veacuri. Edictul împăratului, privitor la o chestie dogmatică, se află printre actele sinodului ținut în acel an la Constantinopole și publicate de Angelo Mai, după un manuscris Vaticanus [3]). Zachariae von Lingenthal a publicat textul, folosit de atunci de cercetători, după manuscrisul *Paris reg. supplem. 131*, în care copistul a alterat însă tocmai termenul care ne interesează [4]). O eroare s'a strecurat și în textul colecției lui A. Mai, consultat de învățatul german, și ea n'a fost observată de acesta, încât s'a transmis și altora, ca d-lui Vasiliev, dând naștere la o dscuție inutilă.

Titlurile, după textul dat de v. Lingenthal, sunt: *ἰσαυρικὸς, κιλικικὸς,* [*'αρμενικὸς*] *δαλματικὸς. οὐγγρικὸς, βοσεντικὸς, χροβατικὸς, λαζικὸς, ἰβηρικὸς, βουλγαρικὸς, σερβικὸς, ζηκχικὸς, ἀζαρικὸς, γοτθικός.* După *ἀζαρικός*, editorul pune o notiță de coprinsul următor:

---

[1]) *O. c.*, p. 34, nota 1.
[2]) Marquart, *o. c.*, p. 21.
[3]) *Scriptorum veterum nova collectio e vaticanis codicibus edita*, IV, Romae 1831, p. 75.
[4]) *Jus graeco-romanum*, Pars III. Lipsiae 1857, p. 485.

« verba σερβ. ζηκχ. ἀζαρ. apud Maium desunt ». Termenul de ἀρμενικός a fost introdus după textul lui Mai.

In lucrarea sa despre Goții din Crimea, d. Vasiliev, căutând a dovedi că toate aceste titluri ale împăratului Manuel aveau o semnificație reală, că ele corespundeau situației politice din timpul domniei lui (și are, credem, dreptate), ia epitetul de ἀζαρικός drept bun și, pentru a-l explica, ne spune că el « indică suveranitatea imperiului asupra regiunii caucasiene *Atzara* (Azara, Adjara) care, după Constantin Porphyrogennetos, era o regiune vecină cu Romania, deci cu imperiul bizantin » [1]).

Lucrul acesta ni s'a părut dela început suspect. Valea râului 'Ατζαρὰ de care Constantin VII amintește, în cap. 46 al lucrării sale, vorbind despre genealogia Iberilor [2]), ni se părea cu totul lipsită de însemnătate pentru a figura între epitetele sonore ale titulaturii împăratului. Am bănuit îndată că enigmaticul epitet trebue să fie o deformare a cuvântului Χαζαρικός și, controlând textele, am descoperit că acesta e în realitate titlul din original.

In actele sinodului, publicate de A. Mai, edictul lui Manuel, tipărit la pag. 75, omite, în adevăr, trei din titlurile ce figurau în textul manuscrisului parisian, folosit de Zahariae.

Ele au fost sărite însă printr'o eroare de tipar, căci în traducerea latină care însoțește textul grec aceste titluri figurează (*servicus*, *zecchicus*, *chazaricus*). Von Lingenthal n'a observat acest lucru și a transcris titlurile din manuscrisul parisian, în care se afla ἀζαρικός, în loc de χαζαρικός. Dar edictul împăratului Manuel se mai repetă odată, pe scurt, la pag. 88 a publicației lui Mai, ceea ce iarăși i-a scăpat lui v. Lingenthal. Titlurile împăratului sunt date aici exact, fără eroarea dela pag. 75: după titlul de ζηκχικός cetim de astădată χαζαρικός. Am aflat apoi, în colecția de manuscrise filmate de d-l Laurent, la Institutul francez de studii bizantine, originalul manuscrisului dela Vatican, cuprinzând actele

---

[1]) Pag. 144.
[2]) *O. c.*, p. 206.

sinodului din 1166, şi am putut constata, şi pe această cale, că în adevăr χαζαρικός e forma corectă a manuscrisului.

Este prin urmare în afară de orice îndoială că Manuel Comănenul purta şi titlul de « Chazaricul », şi acest titlu ne arată că stăpânirea bizantină, atestată de sigiliul nostru în persoana lui Mihail, ἄρχων Ματράχων, Ζιχίας καὶ πάσης Χαζαρίας, se păstrase şi în timpul domniei sale. Formula πάσης Χαζαρίας e şi ea o indicaţie a stăpânirii bizantine asupra ţării întregi a Chazarilor, nu a unui singur ţinut, cum ar fi fost Crimea, cu mult înainte chazară. De altmintreli, aplicarea titlului de *Chazaricus* la Crimea e exclusă prin însuşi titlul de *Gothicus*, pe care, în aceeaşi novellă, îl poartă împăratul. Manuel era « Gothicus » tocmai prin suveranitatea ce exercita asupra Crimeii (« Gothia » i se zicea de multă vreme).

Micul monument de plumb, care ne destăinueşte un fapt atât de important, are, cum am spus, toate caracterele sigilografice dela sfârşitul secolului al XI-lea, începutul celui de-al XII-lea. Trebue prin urmare să admitem că un comandant bizantin în ţinutul Chazariei, la răsărit de Azov şi Don, se instalase sub Alexios I, ca şi la Matracha şi Zichia, şi că el s'a păstrat acolo în tot timpul glorioasei dinastii. Ştim cât de mult s'a exercitat influenţa împăratului Manuel în ţinuturile dela nordul Pontului. El a intervenit stăruitor în Rusia, susţinând pe George de Suzdalia împotriva lui Isiaslav II de Kiev, sprijinit de Unguri; odată scria prinţilor diferitelor popoare din Orient, pentru a-i solidariza cu dânsul împotriva lui Frederic, şi între aceşti prinţi se afla şi al Cumaniei [1]), în aceleaşi părţi ale Pontului.

Prezenţa imperiului în aceste regiuni din nordul Caucasului a fost, de sigur, şi urmarea expediţiei din 1016 a Bulgaroctonului. In timpul succesorilor acestuia, Bizanţul a purtat multe lupte la această depărtată frontieră.

II

Sunt fapte care ne arată că în timpul dinastiei Comnenilor Bizanţul şi-a întins efectiv dominaţia şi în părţile Rusiei.

[1]) F. Dölger, *Regesten*, 2. Teil, München-Berlin 1925, Nr. 1443 (p. 75).

Tratatul din 1166 al împăratului Manuel cu Genovezii, am văzut, acorda acestora libertatea de a-şi trimite corăbiile de comerţ în toate teritoriile imperiului, afară numai de Matracha şi « Rosia ». Pentru a impune această interdicţie în teritoriul cuprins sub denumirea de « Rosia », acest teritoriu trebuia să facă şi el parte din imperiu. Expresia clausei tratatului nu lasă vreo îndoială în această privinţă: *ἐν πάσαις ταῖς ὁπουδήποτε χώραις τῆς βασιλείας μου* (în toate teritoriile de oriunde ale Maiestăţii mele) zice textul. E vorba prin urmare de un ţinut aflat în stăpânirea imperiului. Rămâne numai să determinăm ce trebue să se înţeleagă sub această denumire de « Rosia », în epoca de care ne ocupăm. Nu poate fi vorba — trebue s'o spunem dela început — decât de un ţinut vecin cu hotarele imperiului.

Heyd a dat o explicaţie destul de plausibilă acestui termen. Edrisi, contemporan cu împăratul Manuel, ne vorbeşte de un oraş « Rusia », « ai cărui locuitori sunt în războiu continuu cu cei din Matracha, şi care e situat pe malurile unui mare fluviu, provenind din munţii Kokaïa » [1]). E vorba de fluviul Don, care la acelaş Edrisi apare ca « fluviul Rusiei » [2]). Geograful arab pune prin urmare oraşul « Rusia » la gurile Donului, şi tot acolo portulanele dela începutul veacului al XV-lea înseamnă *Casal degli Rossi* [3]), resturile unei vechi aşezări a Ruşilor. Stăpâni la început pe cursul superior al Donului, ei au organizat apoi o navigaţie activă pe fluviu, ceea ce a atras acestuia, în epoca lui Edrisi, numele de « fluviul Ruşilor ». Acest teritoriu dela gura Donului a fost deci cuprins, socoteşte Heyd, în interdicţia impusă de împăratul Manuel Genovezilor. Căutând o explicaţie faptului, Heyd, care nu s'a gândit, fireşte, la o posesiune a imperiului în aceste părţi, crede că măsura avea de scop să înlăture pe Genovezi dela Matracha şi Rusia din pricina bogăţiei peştelui, pe care Bizantinii veneau să-l caute la gura Donului. D-l Vasiliev recunoaşte acelaş teritoriu sub denumirea de « Rosia » [4]).

---

1) *Géographie*, trad. Jaubert, t. II, Paris 1840, p. 400.
2) *Ibidem*, p. 395.
3) Heyd, *o. c.*, I, pp. 208—209.
4) *O. c.*, p. 145.

Mai este însă un fapt, care ne face a crede că stăpânirea Bizanțului a fost, în aceasă epocă, efectivă la gurile Donului. Schlumberger a descris odată în « Revue numismatique », reproducându-l apoi în a sa *Sigillographie de l'empire byzantin* [1]), sigiliul unei femei care se intitulează *Archontissa de Rosia* și care poartă numele de familie Muzalon. Pe prima față, de tot ștearsă, se recunosc două figuri, care nu se mai pot determina, de o parte și de alta a chipului Mântuitorului înfățișat într'un disc. Pe cealaltă față, se cetește legenda: *Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῇ σῇ δούλῃ Θεοφανοῦ ἀρχοντίσῃ Ῥωσίας τῇ Μουζαλωνίσῃ* (Doamne, ajută roabei tale Theophano, arhontissei Rosiei, Muzalonissei). După toate caracterele ce prezintă plumbul, Schlumberger îl datează din secolul al XI-lea sau al XII-lea [2]). El vede în Theophano o fiică a cunoscutei familii bizantine Muzalon, cărătorită cu un prinț rus. Sigiliul, prin toată factura lui, e de fabricație curat bizantină.

Invățatul rus N. P. Lichacev s'a ocupat și dânsul, într'un studiu destul de recent, de acest sigiliu, pe care îl reproduce în fotografie, căutând a determina cine a fost anume prințul rus căsătorit cu această femeie din aristocrația Bizanțului [3]). El aduce argumente spre a dovedi că nu poate fi vorba decât de Oleg-Mihail Sviatoslavić (născut în preajma anului 1055 [4]). Cel mai tare argument al său e sinodicul din Liubețc, care pomenește pe « marele Kneaz Mihail de Cernigov și pe Kneajina sa Theofania ». Sigiliul s'ar raporta la Oleg ca prinț de Tmutorokan. Identificarea e însă problematică; simpla coincidență de nume nu probează nimic.

Noi credem că titlul de *ἀρχόντισσα* de pe sigiliul Theophanei nu se referă la calitatea ei de principesă a Rusiei. Ar părea curios, în acest cas, indicarea numelui său de familie, dela sfârșitul legendei, căci nu e vorba de o principesă de sânge (o Dukas, Comnenă sau Paleologină). Familia Muza-

---

[1]) Pag. 432—433.

[2]) Sigiliul lui Nikephoros, patriarh de Antiochia, datat din 1089—1090, și a cărui fotografie se află în colecția păr. Laurent, prezintă o perfectă asemănare cu acesta. Infățișarea iconografică e aceeași, caracterele inscripției identice.

[3]) *Material dlja istorii bizantijskoj i russkoj sphragistiki* (Trud Muzeja Paleographii, I), Leningrad 1928, p. 136 sq.

[4]) Părerea aceasta fusese exprimată mai înainte de H. Loparev.

lon, documentată în veacurile al XI-lea şi al XII-lea, nu ajunsese încă la marele ei rol istoric din veacul al XIII-lea. Afară de aceasta, pe sigiliile soţiilor de funcţionari, numele patronimic e de obiceiu cel al soţului. Singure principesele fac excepţie. Muzalonissa înseamnează prin urmare aici *soţia*, nu fiica, *lui Muzalon*. Termenul de ἄρχων întrebuinţat obişnuit în protocolul Curţii bizantine pentru prinţul Rusiei [1]), ca şi pentru alţi prinţi barbari, nu poate fi aici un argument hotărîtor. Nu trebue să uităm că ἄρχων era la Bizantini şi funcţionarul care se afla în fruntea unui serviciu civil sau militar. In ierarhia militară a Bizanţului, termenul acesta desemna pe comandantul unei theme sau unei cetăţi, el fiind de multe ori sinonim cu cel de στρατηγός. Soţia unui astfel de ἄρχων era prin urmare ο ἀρχόντισσα, după cum soţia unui δούξ era δούκισσα, a unui στρατηγός—στρατήγισσα, a unui κόμης—κομήτισσα. Legenda sigiliului de care ne ocupăm ar putea deci foarte bine indica pe *Theophano, soţia unui archon de Rosia, Muzalon.*

Numărul sigiliilor de femei, ce ni s'au transmis, este extrem de rar. In cele mai numeroase colecţii abia dacă numărăm câteva. Cu toate acestea avem o paralelă caracteristică la legenda sigiliului nostru. Intre sigiliile Museului numismatic din Athena, publicate de K. Konstantopulos, se află unul, deteriorat, a cărui legendă a fost descifrată de dânsul numai în parte [2]). Păr. V. Laurent, care a examinat originalul, a transcris legenda astfel:

Θε[ο]φανὼ [δ]ουκήσ[ς] Ὀψι(κίου).

Paralelismul e perfect.

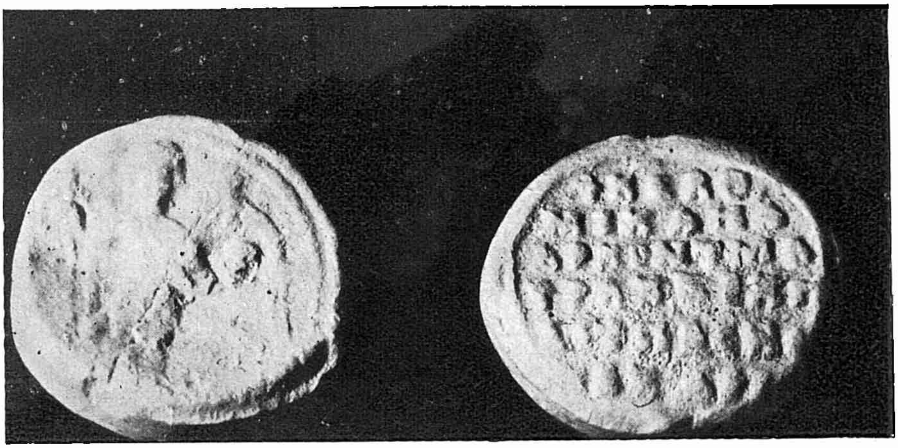
După cum prin urmare soţia ducelui de Opsikion se intitulează δούκισσα, adăogind, pentru mai multă precisie, numele provinciei în care soţul său îşi exercita atribuţiile de duce, tot atfel şi Theophano s'a putut întitula ἀρχόντισσα după soţul său Muzalon, adăogând numele provinciei (Rosia), peste care acesta comanda în calitate de ἄρχων.

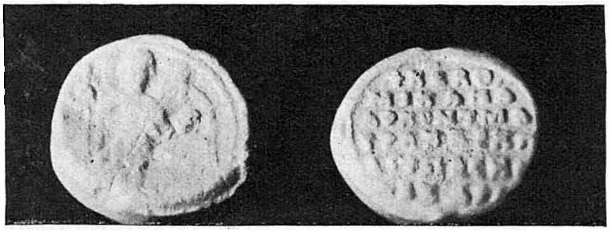
[1]) *De Caerim.* II, 48 (ed. Bonn.).
[2]) *O. c.*, Nr. 1042, p. 248.

Când, în convenţia sa cu Genovezii, Manuel Comnenul număra între ţinuturile imperiului Matracha şi *Rosia* ; când, cu puţin înainte de domnia sa, imperiul îşi punea în acele părţi un arhon de Matracha, Zichia şi Chazaria, nu e de mirare ca el să fi avut şi un *ἄρχων Ῥωσίας* în persoana lui Muzalon, înţelegându-se prin « Rosia », cum am arătat mai înainte, ţinutul dela gurile Donului.

Conclusia noastră, care, prin noutatea ei, poate face senzaţie, este aceasta: toată regiunea de-a-lungul Pontului de răsărit şi mării de Azov, până la Don (Zichia, Matracha, întreaga Chazarie şi Rosia) a fost supusă Bizanţului, în epoca dinastiei Comnenilor.

Sigiliul mărit.

Sigiliul, mărime naturală.

LUCIUS APROVIANUS
— EROUL ŢĂRII ŞIPENIŢULUI —

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 25 Octomvrie 1940

L u c i u s A p r o v i a n u s este numele eroului român din Ţara-Şipeniţului pe care umanistul italian Filippo Buonaccorsi Callimaco ni-l prezintă în luptă cavalerească cu eroul polon S b i g n i e v O l e š n i c k i. Autorul ni înfăţişează eroii luptând după regulile turnirilor medievale în faţa oştirilor adverse, care aşteaptă rezultatul duelului pentru ca şi ele, la rândul, lor să se încaiere la luptă. Numele eroului român L u c i u s A p r o v i a n u s este incontestabil un nume alegoric, simbolizând vitejia românească în luptă deschisă cu vitejia polonă, luptă care s'a repetat de nenumărate ori în trecutul istoric al ambelor popoare. Duelul românopolon din *Ţara-Şipeniţului*, pe care Buonaccorsi ni l-a descris într'o frumoasă limbă latină medievală, îşi are substratul său istoric, asupra căruia urmează să insistăm mai pe larg în cuprinsul acestei comunicări.

Descrierea lui Buonaccorsi este brodată pe fapte istorice ce s'au petrecut la 1359 în Ţara-Şipeniţului, adecă în regiunea de Nord a Moldovei, aşezată între Ceremuş, Prut şi Nistru în triunghiul fortificat de cetăţile *Ţeţin*, *Hotin* şi *Chmelov*. Ţeţinul, situat pe o înălţime la Nord-Vest de Cernăuţi, şi Chmelovul de lângă Sniatin străjueau din vechime vadurile Prutului, iar Hotinul păzea vadul Nistrului din dreptul cetăţii.

Triunghiul acesta de țară moldovenească apare în literatura istorică dela sfârșitul veacului al XIV-lea sub nume de « *Terra Sepenicensis* », « *Sepeniczenskaja Zemlja* », « *Sepeniker-Land* », adecă « *Țara Șipenițului* », numită astfel după localitatea *Șipeniț*, o veche proprietate a familiei cronicarului Costin, așezată pe malul stâng al Prutului, în fața cetății Țeținului. Șipenițul este totodată și una din cele mai reputate stațiuni preistorice din valea Prutului, vestită prin bogata și variata sa *ceramică pictată* care îmbogățește colecțiile neolitice din multe muzee europene.

Ziceam că descrierea umanistului italian este brodată pe un real substrat istoric. Și cu drept cuvânt, fiindcă Filipo Buonaccorsi Callimaco nu era numai literat, ci și istoric; el era și unul dintre cei mai activi și mai erudiți umaniști din secolul al XV-lea. Originar dintr'o veche familie toscană, ca de altfel și omonimul său Buonaccorsi Pierino del Vega de la începutul secolului al XVI-lea, cunoscutul discipol și colaborator al lui Rafael. Fillipo s'a născut pe la anul 1437 la San-Gemignano, a primit în casa părintească o temeinică educație, pe care a continuat-o la Roma, mai întâi ca discipol și apoi ca colaborator al lui Pomponio Leto, un adânc cunoscător a vechei civilizațiuni eleno-latine, cu care înființă mai apoi *Academia Romana*, numită după el *Callimachus Experiens*. Cursurile sale asupra istoriei romane erau foarte apreciate, deși și ele nu erau după placul curiei papale, care nu vedea cu ochi buni manifestațiunile prea libere și emancipate ale membrilor Academiei. In deosebi Buonaccorsi Callimaco era bănuit de impietate și imoralitate. Pe la 1468 el, simțindu-se urmărit ca unul dintre conspiratorii la vieața papei Paul al II-lea, fugi subit din Roma. După o pribegie mai îndelungată în Orient, Buonaccorsi ajunse pela 1472 în Polonia, unde fu bine primit de archipiscopul Grigore Sanocki din Liov. Cu recomandația înaltului prelat Buonaccorsi ajunse la curtea regelui Cazimir al IV-lea. Acolo el fu angajat ca preceptor al prinților regali Ion-Albert, Sigismund, Alexandru și Frideric și anume cu însărcinarea specială de a-i introduce în tainele literaturii latine, « ut latinis litteris istrueret ». Ca apărător convins al creștinătății, el insuflă învățăceilor săi

princiari o ură fanatică contra Turcilor păgâni, cari tocmai pe vremea aceea amenințau creștinătatea prin faimoasele campanii ale sultanului Mohamet al II-lea contra Moldovei lui Ștefan-cel-Mare. Din imboldul său s'au zemislit în sufletul discipolului său Ion Albert fantasticele planuri de lupte și cuceriri contra Turcilor cari s'au prăbușit lamentabil în Codrul-Cozminului numai la un an după moartea inspiratorului lor. Cât despre relațiunile sale cu regele Ion-Albert găsim în « *Vieţile Arhiepiscopilor de Gnieznò* », care s'au păstrat în Biblioteca Zamoiski din Varșovia, următoarea notă: « Erat Callimachi apud Ioanem Albertum Regem magna auctoritas; qui illius potissimum consilio untebatur atque in intimis eum habebat », o influență care stârnea invidia tuturor și din care motive Buonaccorsi a avut să îndure multe neplăceri și inadvertențe.

Dar pe lângă însărcinarea sa de preceptor, Buonaccorsi Callimaco mai îndeplinea și funcțiunea de secretar intim al regelui Cazimir, bucurându-se în genere de mare trecere la curtea iagelonică. In calitatea aceasta el îndeplini mai multe misiuni diplomatice în străinătate. Pe timpul luptelor lui Ștefan-cel-Mare cu Turcii (1475—1476) Buonaccorsi Callimaco se găsea în misiune politică la Constantinopol. De acolo el trecu la Veneția și la Roma, iar la 1487 îl întâlnim din nou la Constantinopol, purtând tratative de înțelegere cu Poarta. Ințelegerea s'a și încheiat, precum știm, în 1489, dar cu nesocotirea revendicărilor moldovenești privitoare la redobândirea Chiliei și Cetății-Albe, care la 1484 fuseseră prefăcute în raiale turcești. La 1490 Buonaccorsi trata la Roma încheiarea unei alianțe creștine contra necredincioșilor. Ca mare instigator contra Turcilor, el preconiza ideia unei mari cruciate contra păgânilor și determină chiar pe regele Ion-Albert să se pună în fruntea ei. Dar Buonaccorsi nu mai ajunse să vadă realizarea planurilor sale, căci el muri la 1 Noemvrie 1496. El fu înmormântat în biserica Sf. Treimi din Cracovia. O frumoasă placă de bronz din epoca timpurie a renașterii împodobește mormântul său din biserica Dominicanilor. In testamentul său scris, cu doi ani înaintea morții, el lăsă averea discipolilor săi princiari și anume principelui

Friederic îi lăsă cărțile și o caretă cu 4 cai; lui Sigismund bogatul său mobilier iar regelui Ion-Albert cota de 4.000 de galbeni în numerar. La funerariile sale luară parte 14 episcopi precum și numeroșii săi admiratori din lumea politică și literară a Poloniei.

Pe lângă vasta sa acțiune diplomatică, Buonaccorsi a desvoltat și o foarte variată activitate literară. Pe urma sa au rămas poezii, cuvântări ocazionale, precum și o bogată corespondență. Deosebit de interesante sunt sfaturile pe care el le recomandă discipolilor săi regali, principilor iageloniemi pentru ca să li servească de îndreptar pentru crăiasca lor misiune. *Sfaturile* sale cunoscute sub numele de « *Consilia Callimachi* »—*Rady Kallimachowe*—. Ele aduc aminte de « *Invățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* », cuprinzând prescripte religioase și morale, dar și sfaturi practice privitoare la opera de guvernare. O comparație a « *Sfaturilor* » lui Buonaccorsi cu « *Invățăturile* » lui Neagoe s'ar impune, pentru a vedea dacă nu există cumva vreo legătură oarecare între ele.

* * *

Deși Buonaccorsi era mai mult literat decât istoric, totuși ni s'au păstrat dela el și câteva lucrări istorice de interes. Reținem între altele lucrarea sa intitulată « *Atilla* » apărută la Treviso în 1489. O altă lucrare a sa, « *Historia de Rege Vladislao seu clade Varnensi* » a apărut la Augsburg în anul 1519 numai după moartea autorului. Tot după moartea sa a apărut și « *Vita et mores Sbignei Cardinalis* » adică « *Vieața și moravurile cardinalului Sbiegniev Olešnicki* », după care s'au păstrat trei copii și anume una, cea mai veche din secolul al XVI-lea, se păstrează în *Biblioteca iagelonică din Cracovia* sub Nr. 59. O altă copie, ceva mai nouă, se găsește în aceeași bibliotecă sub Nr. 2198; iar a treia copie se află în *Archiva Przeczdzecki* din Varșovia. Copiile acestea au fost studiate și date publicității de Ludowig Finkel în « *Monumenta Poloniae Historica — Pomniki dziejowe Polski* » — tomul VI, apărut în editura Academiei Polone de Științe în anul 1893.

Opera aceasta a umanismului italian prezintă un vădit interes și pentru istoria română, întru cât autorul, în capitolul al VIII-lea, se întreține asupra originii și începuturilor Românilor [1]). In capitolul IX Buonaccorsi insistă asupra campaniei lui Sbigniev contra Moldovei din anul 1359 [2]). După cercetările lui Finkel, Buonaccorsi a scris lucrarea aceasta între anii 1479—1480 sau poate chiar ceva mai târziu.

Capitolul al VIII-lea care tratează despre *Originea și începuturile Românilor* are următorul cuprins, pe care îl dăm în traducere românească:

« Sciții s'au distins chiar dela început atât de mult prin dorința aprigă după războaie și prin desciplină în purtarea lor, încât cu drept cuvânt celelalte popoare credeau că Marte, zeul războiului, s'a născut la ei și că sălăsluește între ei. Numai puțini li-au făcut războiu și aceștia nu cu succes norocos. Cutreerând în diferite epoci biruitori aproape întreg pământul, ei n'au găsit pe nimene afară de Romani, cari să-i poată doborî sau înlătura atacurile. Luptându-se lungă vreme și mult cu ei, Sciții fură siliți în cele din urmă să mărturisească că Marte este și pentru Romani creator de neam. Cel dintâi care a arătat Sciților armele romane a fost M. Lucullus, după ce a fost cucerită Tracia. Apoi diferiți comandanți s'au luptat împotrivă cu succes diferit al războaielor și al luptelor. Și Domițian, punând în fruntea Mysiei pe Haelius Adrianus, i-a oprit între hotarele lor. Mai târziu nepăsarea cesarilor (împăraților romani) li-a dat prilejul și îndrăsneala să treacă Dunărea și să invadeze provinciile Romanilor. Dar sub Alexandru ei au fost împrăștiați și puși pe fugă la Mammea în Iliricum de către generalul Pupienus. Indată după aceea au fost aruncați de către Atenianul Dexippos dincolo de Dunăre, pe timpul când Gallienus Augustus pregătea o expediție împotriva lor, o veste care asigură izbânda lui Dexippos. Căci îndată ce află despre retragerea dușmanilor, Gallienus trimise pe Cleodamus și pe Athenaeus din Bizanț, ostași de garnizoane, dându-li-se în grijă întărirea orașelor de pe malurile

[1]) Textul latin este reprodus în Anexă. Nr. I.
[2]) Textul latin este reprodus în Anexă. Nr. II.

Dunării și oprirea pe viitor a incursiunilor scitice. Și Regillianus a purtat cu succes multe lupte împotriva lor înainte de ce a fost înconjurat. Mai târziu Claudius i-a strivit aproape prin Aurelianus care îndată după aceea a devenit împărat și a pus în capul administrației teritoriului scitic pe Saturninus, mutând în același timp locuitorii din Dacia în Mysia Inferioară, peste care Sciții invadau adeseori în Dacia. De altfel despuierea Statului roman de către cei 30 de tirani a impus unui număr mare de patriciani, pe cari îi cuprinse desgustul și rușinea de desmățul public, nevoia de a emigra. Dintre aceștia o parte a familiei Censorilor se regufiă în Bithinia, ceialaltă parte în Tracia și de aici în Mysia Inferioară, unde cunoscând Sciția și fertilitatea regiunii, care părea anume creată de natură pentru nutrirea vitelor și oamenilor, convinse Senatul și Poporul Roman să trimită acolo o colonie, pentru a îndepărta pentru totdeauna primejdia unui războiu scitic din ceafa Traciei, Iliriei și Macedoniei. Cu toate că și atunci stăpânea aceeași turburare a situației politice, care punea în evidență oricui că trebuia să se preocupe mai mult de conservarea și starea neatinsă a Romei, decât de trimiterea de colonii, Senatul, înduplecat de autoritatea censorilor, hotărî că îndată ce se va ivi oarecare nădejde de liniște, să trimită o legiune, călită în războiu, împreună cu 2.000 cetățeni, cari, formând o colonie sub conducerea și autoritatea censorilor, să se așeze în Mysia Inferioară. Nu mult după aceea imperiul roman, refăcându-se pretutindeni printr'un miraculos noroc al războaielor, Probus Augustus, e asasinat în Iliria într'o răscoală militară, și atunci senatului i se păru oportun să trimită colonia din armata lui Probus. Desemnând pentru aceasta 2.000 de cetățeni, cărora li se adaugă o legiune din oștirea lui Probus, îi trimise peste Iliria la Censorini. Știrea despre această nouă colonie domoli pentru un timp mișcările Sciților. Mai târziu însă Romanii, nemulțumindu-se numai să respingă, ci și să poarte în mod strălucit războiul pe teritoriul dușman, s'au dat și s'au primit din ambele părți aproape nenumărate plângeri, împărații, trimițând concetățenilor lor întăriri și ajutoare. In sfârșit însă când acea colonie a început să fie ajutată cu mai multă nepăsare, fărimițată de continuele atacuri ale

Sciților, ea trecu sub stăpânirea și puterea Polonilor, care o apără apoi cu bărbăție, schimbând deodată cu stăpânirea moravurile și normele legale. Căci Polonii cari îi știau pe acești coloniști — Italici — îi numeau în limba lor cu același nume, cu care îi numeau pe ceilalți locuitori indigeni ai Italiei, numai cu un accent mai dur. Indată însă ce a fost introdus în Polonia alfabetul latin, cuvântul, primind o înfățișare mai dulce printr'un accent mai lin, ei i-au numit *Valahi*. Acest nume durează ca și cum ar fi un consens al tuturor celorlalte popoare până în timpurile noastre ».

Pentru o mai bună documentare am reprodus textul original latin în anexă sub Nr. 1.

Din expunerile de mai sus vedem că Buonaccorsi considera deopotrivă cu Herodot, pe *Sciți* ca pe cei mai vechi locuitori ai teritoriului românesc de azi. In luptă cu Sciții, dar în deosebi cu *Geții* și *Dacii*, pe cari Buonaccorsi nu-i menționează, au reușit *Romanii* să supună acest teritoriu puterii lor și să-l colonizeze cu *Romani*, pe cari umanistul îi numește *Italici* și apoi *Valahi*, un nume gentilic folosit pentru Romani de contimporanii lui Buonaccorsi. El lasă însă să se înțeleagă că, cu vremea, Polonii ar fi pus stăpânire pe acest teritoriu, impunându-i legile și moravurile lor. Buonaccorsi, ca și toți cronicarii umaniști deopotrivă cu Miron Costin și Dimitrie Cantemir susțin originea Românilor dela coloniștii romani dela Dunăre precum și continuitatea așezărilor lor pe pământul Daciei Traiane. Obiecțiuni contra acestei concepțiuni cu suport real istoric s'au ridicat, din motive politice, numai în secolul al XVIII-lea și în deosebi în istoriografia maghiară, în concepțiunea priorității Ungurilor în Transilvania. Originea latină a Românilor o afirmă și cronicarul Dlugosz, care îi considera ca fiind de « ginta și nația Voscilor » — genus et natio Volscorum esse fuisseque creduntur —.

* * *

In capitolul IX al « Vieții » cardinalului Sbigniev, Buonaccorsi insistă asupra campaniei pe care *bunicul* cardinalului o întreprinse în Țara-Valachilor sau mai precis în Țara-Șipenițului. In narațiunea sa asupra acestei expediții, Buo-

naccorsi pornește dela afirmația făcută în capitolul precedent, că această țară trecuse de sub dominațiunea Romanilor sub puterea Polonilor care, impunându-i legile și moravurile lor, urmau s'o apere cu bărbăție. Căci iată ce ne relatează Buonaccorsi Callimaco asupra acestei campanii:

« Cum prin armele și autoritatea Polonilor, Valachii se simțiră timp de mai mulți ani siguri la ei acasă, ei începură să se agite și, ispitiți de nădejdea libertății sau impacientați de atâta abținere dela luptă, să uneltească pentru desfacerea lor fățișă de Polonia. In vremea aceea domnea asupra Polonilor regele Cazimir al II-lea [1]) care, auzind despre defecțiunea Valachilor, puse fără întârziere la cale o expediție împotriva lor. In fruntea acestei expediții, pe lângă alți bărbați mari și viteji, regele rândui pe *Sbigniev de Olecznycza*, pe care, dintre toți sfetnicii și colaboratorii săi în treburile statului, îl considera ca pe cel mai destoinic, fiindcă el se distingea înaintea tuturora prin vitejie și iscusință în meșteșugul războiului. Oștirea polonă trecu fără zăbavă Nistrul și își așeză tabăra în Țara-Valachilor, ceea ce insuflă acestora o așa de mare frică, încât ei erau gata să se supună din nou regelui și să-i ceară iertare.

Dar în clipa aceea critică străbătu în mijlocul celor ce tremurau de frică Lucius Aprovianus, un bărbat de gravitate antică, romană, care prin impunătoarea sa înfățișare insuflă curaj celor ce tremurau de frică și îi îndemnă cu meșteșugite cuvinte la rezistență contra dușmanului, căruia îi pregătise o cursă. Nu departe de oștirea agitată a Valachilor se întindea o pădure deasă, cu arbori groși și înalți, printre care se putea circula ușor, fiindcă pădurea era lipsită de tufișuri și desimi. Lucius porunci ca arborii să fie tăiați, dar în așa fel, ca trunchiurile să rămână numai ușor înținate pe rădăcini, pentru ca la cea mai mică atingere să poată fi prăvăliți.

In ziua următoare când Polonii, disprețuind numărul mic al Valachilor, ridicară steagurile și porniră la atac, fără regulă și ordine de bătaie, fuduli și aroganți, gândindu-se mai curând

[1]) Era regele Cazimir-cel-Mare.

la o învălmășeală ușoară, decât la o luptă serioasă, ei se treziră deodată în fața lor cu Lucius, care la început se gândise să se retragă în pădure, dar care în fața acestei priveliști își schimbă planul și se hotărî să-și încerce norocul în luptă dreaptă. De aceea când Vlahii stăteau la pândă, gata să se retragă în pădurea cu vicleșug, el îi determină să-și pregătească armele, să se alinieze în ordine strânsă de bătaie și, conduși de un om viteaz și îndrăsneț, să lovească pe Poloni printr'un atac subit și năpraznic, repezindu-se de pe înălțimea colinilor asupra lor cu hotărîrea fermă de a li sparge rândurile și, dacă norocul li va fi prielnic, de a-i împrăștia și a-i pune pe fugă. Pentru atingerea acestui rezultat norocos, trebuia urmat sfatul său înțelept.

Când însă Polonii, în disprețul ordinului dat de Sbigniev, de a nu trece la atac, decât în ordine de bătaie și numai după ce se vor fi încredințat că nu li s'a întins undeva vreo cursă, începură să se apropie de poalele colinei fără nicio precauțiune nu era mirare dacă nimeni nu mai putea opri atacul Valachilor, cari se repeziră din deal, cu chiote și strigăte, asupra lor. In clipa aceea n'a lipsit mult ca Polonii să o apuce la fugă, dacă Sbigniev nu și-ar fi păstrat cumpătul în momentul critic de spaimă, n'ar fi împins pe ai săi în linia de luptă și n'ar fi înfruntat aproape singur primejdia acolo unde ea era mai mare și mai amenințătoare. Indată ce prin curajoasa sa intervenție linia de bătaie fu restabilită, Polonii începură să se reculeagă, redobândindu-și curajul și silindu-se să șteargă, printr'o luptă bărbătească, rușinea provocată de spaima ce-i cuprinsese mai înainte. Dar și Valachii stăruiau aprigi în luptă, încurajați pretutindeni de Lucius Aprovianus, care striga cât îl ținea gura, că Polonii sunt învinși și sdrobiți. Atâta putere și energie se manifestă în omul acesta, încât de îndrăzneala lui depindea de partea cui se va prăvăli izbânda.

Dar în clipele în care Lucius, dând pinteni calului, sbura prin rândurile Valahilor, îndemnându-i la luptă, se repezi Sbigniev în galop asupra lui, deschizându-și drum larg printre dușmani. Tot atât de sprinten însă îl întâmpină și Lucius, cu sulița în mână ca un arhanghel, lovind cu așa învierșunare, încât părea că izbânda zâmbea amândurora deopotrivă. Ochii

tuturor erau ațintiți asupra lor și pe ambele fronturi conteni lupta, așteptându-se sfârșitul acestui înverșunat duel. Lucius, încrezător în agerimea calului său buestru, hărțuia pe Sbigniev cu variate salturi, când la dreapta, când la stânga, când se prefăcea că fuge, când se oprea subit în loc, fulgerând asupra adversarului lovituri și împunsături cu lancea, când în față, când în spate, până ce acesta, fie din mânie, fie din mândrie, își încordă toate puterile și se repezi cu furie asupra capului adversarului său, pe care, lovindu-l mortal, îl răsturna de pe cal. Atunci Polonii, văzând pe Lucius rostogolindu-se la pământ, izbucniră în chiote de bucurie și reîncepură lupta. Invierșunarea Polonilor determină pe Valahi, rămași fără comandant, să recurgă la vicleșug. Ei părăsiră în grabă colinile pe care le ocupaseră și se îndreptară fugind spre pădurea apropiată, urmăriți de aproape de inimic. Sbigniev, fiind ocupat cu despuierea voievodului căzut de scutul și armătura sa, rămăsese în urmă, și numai când observă neprecauția lor alergă în zadar după ei, căutând să-i ajungă, strigându-li să se oprească, ca nu cumva să cadă în vreo cursă. Dar văzând că nu-i poate opri în pornirea lor, el îi ajunse și se amestecă în luptă împreună cu ei. Valahii însă, îndată ce observară că Polonii intraseră în codru în mare dcsordine, năruiră asupra lor arborii înținați iar aceștia prăbușindu-se unul peste altul, acoperiră sub trunchiurile lor oștirea polonă împreună cu Sbigniev. Astfel se întâmplă că acesta nu avu răgaz să se bucure de prada de războiu și de trofeele izbânzii sale, ca și cum însuși Lucius, în presimțirea tragicului său sfârșit, ar fi avut grijă de prăbușirea pădurii în semn de răzbunare. Dar această răzbunare a găsit desaprobarea nu numai a Polonilor, ci chiar și a Valahilor ca fiind incompatibilă cu un om așa de viteaz ca Sbigniev, pe care numai cu câteva clipe înainte norocul războiului nu numai că-l favorizase, ci îl și înzestrase cu cea mai bogată pradă de războiu, noroc care nici prin moartea eroului nu putu fi risipit ».

O traducere fragmentară a textului latin a fost publicată de Ioan Bogdan [1]. In anexa Nr. II reproducem după Finkel textul original latin.

[1]) *Convorbiri Literare*, 1890, vol. XXIV, pp. 538 urm.

Buonaccorsi Callimaco concentră povestirea sa în jurul lui Sbigniev Olecznicki, care era bunicul prietenului şi contemporanului său Sbigniev, cardinal şi episcop de Cracovia, a cărui biografie o scria. Informaţiunile sale asupra acestui interesant personaj din istoria Poloniei le culese de sigur din archivele papale dela Roma, unde şi după fuga sa se reîntoarse de mai multe ori în misiuni diplomatice, precum s'a arătat mai sus. Dar lui trebue să-i fi stat la îndemână şi informaţiuni directe din *arhiva familiei cardinalului* Sbigniev care i-au fost de sigur accesibile şi a căror existenţă este confirmată de cronicarul Sarnicki care afirmă că: «habet hoc gens peculiare chronicon rerum a suis majoribus gestarum» [1]). De acolo a scos Buonaccorsi Callimaco principalele elemente pentru alcătuirea descrierii dramatice a luptei din Ţara-Şipeniţului şi a cursei în care căzuse eroul polon victorios. In realitate Sbigniev Olešnicki n'a căzut pe câmpul de luptă din Ţara-Şipeniţului, ci el a fost lovit numai la un picior de crengile unui copac ce se prăbuşise asupra lui, din care cauză el rămase schiop vieaţa sa întreagă.

Cât despre eroul român Lucius Aprovianus putem susţine că numele lui nu este decât un pseudonim împrumutat din istoria romană după obiceiul umaniştilor din vremea renaşterii. Sub acest nume fictiv Bounaccorsi Callimaco a încercat să acopere pe adevăratul învingător din Ţara-Şipeniţului, care nu era altul decât Petru-Vodă, fiul lui Ştefan-Vodă. El a susţinut lupta contra Polonilor în Ţara-Şipeniţului şi, recurgând la vicleşugul retezării copacilor din pădure, a înfrânt oştirea polonă a lui Cazimir-cel-Mare, asemenea energicului său contemporan din Ţara-Românească Basarab-Vodă care, cu trei decenii mai înainte, înfrânse în condiţiuni asemănătoare, armata ungurească la Posada, strivind-o sub stâncile răsturnate de sus asupra ei. Ca şi în Ţara-Românească, astfel şi în Ţara-Şipeniţului armata duşmană fu distrusă, aci prin prăbuşirea copacilor asupra inimicului, acolo prin năruirea stâncilor. Buonaccorsi numeşte

[1]) I. Niemczewski *Untersuchungen des polonischen Oberhoheitsrechtes über die Moldau*, Lipsca, 1872, p. 10, notă; Sarnicki, *Annales Polonorum*, Cracoviae, 1587, p. 326 urm.

pe Lucius Aprovianus « *dux* », ceea ce în limbajul cronicelor noastre indigene înseamnă « *voievod* ». Aceasta dovedește că, la alcătuirea scrierii sale, umanistul a avut în vedere pe voievodul Petru, pe care el însă îl lasă să fie biruit de Sbigniev, ceea ce în realitate s'a petrecut tocmai în mod invers.

Lupta s'a desfășurat dincoace de Nistru, pe care Sbigniev îl trecu pentru a ajunge în Țara-Valahilor, unde întâmpină rezistența lui Petru-Vodă. Câmpul de luptă se găsea în apropierea unei păduri în care s'a pregătit cursa, iar oștirile erau postate pe colinele care constitue caracteristica geofizică a acelei regiuni.

* * *

Din fericire, indicațiunile ce se desprind din poemul lui Buonaccorsi Callimaco găsesc o amplă completare în opera cronicarului polon I o a n D l u g o s z, pe care umanistul îl supraviețui cu 16 ani. Dlugosz s'a născut la 1415 și a murit la anul 1480. Și dela Dlugosz ne-a rămas o biografie a cardinalului Sbigniev Olešnicki intitulată: « *Vita Sbiegniei Cardinalis et Episcopi Cracoviensis, a Ioane Dlugosz edita* ». Din această biografie ni s'a păstrat un fragment în manuscriptul Nr. 107 ce se găsește în Biblioteca Jagelonică din Cracovia. Finkel reproduce din acest manuscript un pasaj, care vine să confirme relațiunea lui Buonaccorsi privitoare la înfrângerea lui Sbigniev în Țara-Șipenițului și la căderea acestuia în captivitatea românească, zicând: « *Acesta, luptând vitejește, restabili linia polonă de bătaie ce era așezată între dealuri; dar când gloata Polonilor, ale căror nume mă sfiesc a le pomeni, începu să fugă, Sbigniev fu lovit la un picior de un copac ce se prăbușise asupra lui și făcut prizonier, ceea ce provocă mare sensație la ai săi, dar și la inamic* ». Din toate acestea se vede că și Dlugosz ca și Buonaccorso Callimaco la rândul său și-a cules informațiunile sale din același izvor comun, care nu putea fi altul decât arhiva familiei Olešnicki, de care face mențiune Sarnicki cronicarul.

Dar Dlugosz, ca istoric al Poloniei, nu s'a mulțumit să lase posterității numai această fragmentară informație cu privire la bătălia polono-română din Țara-Șipenițului, ci din

potrivă, el reveni pe larg asupra celor întâmplări în vestita sa cronică: « *Historia Poloniae* » care precum se știe a apărut în ediția de la Frankfurt în 1711.

In capitolul al III-lea din « Istoria Poloniei » găsim următoarea relațiune asupra bătăliei din Țara-Șipenițului, al cărei text latin a fost reprodus de Ioan Bogdan în « Convorbiri Literare »[1]). Noi dăm aci traducerea românească a textului, fiindcă el constitue o contribuție însemnată la istoria Moldovei. Iată ce relatează Dlugosz *la anul 1359* :

« Murind la Valahi voievodul Moldovei Ștefan, izbucni între Ștefan și Petru, fiii decedatului palatin, lupta pentru voievodat și pentru succesiune. In adevăr Petru, cu toate că era mai tânăr, era iubit de cea mai mare parte a Valahilor fiindcă era de fire mai îngăduitoare. El întrecea pe fratele său în agerime și iscusință și trase și pe *provincialii unguri* de partea sa. Așa fiind, el izgoni pe fratele său Ștefan și pe boierii pe cari nu izbutise să-i atragă de partea sa și ocupă însuși voievodatul Moldovei, Intre timp fratele său mai mare Ștefan împreună cu boierii care-i rămăseseră credincioși, neputând răbda nedreptatea și înjosirea suferită și temându-se ca nu cumva fratele său Petru, ajungând la domnia voievodatului, să se poarte și mai crud față de ei, fugi la Cazimir craiul Poloniei, care avea oștiri puternice și comori nenumărate, și-l rugă să-l așeze din nou în domnia părintească și să-i dea ajutor în situația așa de critică în care se afla. Ștefan făcu declarație solemnă sub jurământ, că atât el, cât și palatinii cari vor urma după dânsul precum și toată Țara-Moldovei [2]) vor păstra totdeauna credință și supunere față de regele Cazimir și față de urmașii săi pe tronul Poloniei.

Regele Cazimir dădu ascultare rugăciunii voievodului Ștefan și, bizuindu-se pe consimțământul unanim al nobililor și sfetnicilor săi, îi îngădui să-i trimită în ajutor contingentele de cavaleri din Țara-Cracoviei, a Sandomirului, a Lubolinului și a Rusiei pentru ca să-l așeze din nou în scaunul domniei; oștirea polonă astfel alcătuită porni de acasă după

[1]) Anul 1890, vol. XXIV, p. 538.

[2]) Dlugosz are în vedere situația Moldovei din timpul său. El muri precum se știe la 1480. El transpune stările de atunci cu 100 ani în urmă.

Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel, năvăli în ţara inimicului şi avu acolo mai multe ciocniri şi hărţueli neînsemnate precum şi câteva conflicte particulare, dar fără să ajungă la o încăerare generală şi în plin cu inimicul. Şi aceasta din cauză că Petru-Vodă nu îndrăznea să primească lupta în câmp deschis cu Ştefan şi cu Polonii, ci se hotărî să-i tragă în cursă cu vicleşug. Erau în Ţara-Şipeniţului cu păduri mari şi lungi, *plonine* inaccesibile care nu aduceau niciun folos, nefiind cultivate şi nici brăzdate de plug, pe care cum am mai amintit, Valahii le numiau *plonine* şi prin care oştirea polonă trebuia să treacă pentru ca să poată înainta înlăuntrul ţării şi în regiuni mai largi şi mai deschise. In această pădure Valahii tăiară de-a-lungul drumului în dreapta şi în stânga copacii în aşa fel, ca trunchiurile să rămână numai înţinate pe rădăcină pentru ca prin o uşoară atingere să poată fi prăvălite la pământ. După isprava aceasta Valahii pândeau din ascunzişurile lor din apropiere, camuflate cu crengi, nisip şi pietriş, aşteptând intrarea Polonilor. Indată ce Polonii intrară în pădure, Valahii răsturnară copacii asupra lor, care, căzând unul peste altul, acoperiră oştirea polonă şi-i pricinuiră, fără luptă, ci prin simpla lor prăbuşire, pierderi simţitoare în oameni, cai şi efecte. Căci arborii răsturnându-se loviră cu crengile lor pe cei mai viteji cavaleri, strivindu-le la mulţi braţele, picioarele şi alte mădulare ale corpului. Unii dintre cavaleri, îngroziţi de catastrofa aceasta neaşteptată, preferiră să se predea inamicului, astfel că numărul prizonierilor era mai mare decât al morţilor. Efectele militare şi subsistenţele căzură pradă masivă în mâinile duşmanului, care erau cu atâta mai de preţ, cu cât rămăseseră întregi şi neatinse. Caii fură striviţi cu duiumul sub copacii prăbuşiţi, tot armamentul şi subsistenţele militare căzură în întregime pradă în mâinile inimicului, fiindcă nimeni nu le putu salva, Polonii căzură în cursa aceasta nu aşa mult din propria lor lipsă de precauţiune, cât mai ales din cauza trădării acelei părţi dintre Moldoveni, în ajutorul cărora venise armata polonă. Căci aceştia, înţelegându-se în taină cu conaţionalii lor din tabăra adversă, ademeniră pe Poloni în mod viclean şi trădător să năvălească în codru şi să cadă în cursă.

Indată ce regele Cazimir luă cunoştinţă de înfrângerea armatei sale, el se grăbi să trimită bani pentru răscumpărarea prizonierilor. Şi cum Valahii nu făceau nicio dificultate în această privinţă, în schimbul sumelor de bani depuse, au putut fi răscumpăraţi toţi seniorii, cavaleri şi oameni de rând cari luaseră parte la această campanie. Atunci a ajuns în captivitate Sbigniev de Olesznicza, cavaler al stemei Debno, bunicul cardinalului Sbigniev şi episcop al Cracoviei, care schiopătă până la moarte, pentrucă i-au fost strivite fluerele picioarelor în acea catastrofă. Navoj de Teczyna, fiul lui Andrei de Teczyna, voievodul Cracoviei, se furişă în timpul învălmăşelii din mâinile Valahilor, fugind din locul dezastrului direct la Roma, unde se făcu cleric, pentrucă între timp îi murise soţia. Multă vreme el nu îndrăzni să se arate în faţa tatălui său şi a prietenilor. Numai mai târziu se reîntoarse în patrie şi îndeplini funcţiunea de decan al Cracoviei. Desişurile acestei păduri au fost cu timpul redate culturii şi prefăcute în câmpii deschise şi pământuri arabile. Au fost capturate şi steaguri în acea înfrângere, dintre care 3 steaguri regale sau ale ţării şi anume steagul de Sandomir, de Cracovia şi de Liov şi 8 steaguri senioriale cavalereşti şi anume steagul Topocicovilor, comandat de susmenţionatul Navoj, steagul Lolivitovilor, steagul Lisovilor, al Ravitovilor, al Grefitovilor, al Srenavitovilor, al Habdancovilor şi al Stârcemirnicovilor ». Dăm în anexa Nr. III textul latin al relatării lui Dlugosz.

* * *

Din relatările revelatoare ale cronicarului Dlugosz aflăm că pe timpul luptelor lui Bogdan contra Dragoşizilor, aserviţi politicii ungare, Ţara-Şipeniţului era teatrul unor lupte sângeroase între Petru şi Ştefan, fiii decedatului voievod Ştefan, lupte care se sfârşiseră prin înfrângerea Polonilor în « *ploninele* » Şipeniţului şi prin strălucita izbândă a lui Petru-Vodă. Concomitenţa sau coexistenţa simultană a luptelor din Moldova cu cele dela Şipeniţi a dat naştere la serioase nedumeriri în istoriografia română şi polonă. Istoricii poloni se întreabă prin rostul lui C z o l o w s k i cum se împăca personalitatea

lui Bogdan din Moldova cu personalitatea lui Ştefan din Ţara-Şipeniţului, când cronicile indigene nu amintesc nimic de acel Ştefan-Voevod [1]). Pentru a ieşi din această întunecime (tenebae) cronicarii poloni Cromer, Bielski şi alţii încearcă să identifice pe Ştefan şi pe fiii săi cu familia Basarabilor din Ţara-Românească [2]). Or, originea munteană, băsărabească a voievodului Ştefan Şipeniţeanul nu poate fi luată în serioasă considerare din motivul lipsei complete de documentare istorică. Czolowski se mai întreabă, cum putea Moldova chiar la începutul organizaţiunii sale politice să aplice o lovitură aşa de simţitoare unui vecin aşa de puternic, cum era regele Cazimir-cel-Mare? Dar noi ne-am putea întreba cum putea acea Moldovă să aplice în acelaşi timp o lovitură tot aşa de catastrofală regelui Ludovic-cel-Mare al Ungariei, izgonind pe vasalii săi din Moldova? Aceleaşi nedumeriri au stăpânit şi stăpânesc încă şi pe cercetătorii români, astfel că până în prezent, chestiunea aceasta aşa de controversată a rămas încă deschisă.

Credem că nedumeririle acestea pornesc dela o concepţie greşită asupra începuturilor vieţii de stat în Moldova. Cei mai mulţi cercetători ai trecutului Moldovei pornesc dela ideea preconceputã că statul moldovenesc, la începuturile sale, s'a întemeiat pe *un singur nucleu politic*, şi anume pe voievodatul dela Baia. In realitate însă « *Voievodatul a toată Ţara-Moldovei* » ca de altfel şi « *Voievodatul a toată Ţara-Românească* » s'a închegat din unirea şi contopirea succesivă a *mai multor nuclee sau organizaţiuni politice locale*, care fiinţau dincoace de munţi în Moldova după tradiţia de acasă din Maramureş. Acolo Românii trăiau în numeroase cnezate şi voievodate, fiecare cu o căpetenie în frunte. Organizaţia aceasta politică se atestă încă din vremea năvălirii Tătarilor în Ardeal din 1240 unde fiinţa organizaţia politică patriarhală a Românilor

---

[1]) Alexandru Czolowski, *Początki Moldawji i wyprawa Kazimierza Wielkiego r. 1359* în *Kwartalnik Historyczny*, IV, 1890, p. 258—288; recenzat de Ioan Bogdan în *Conv. Lit.*, XXIV, p. 538—558 sub titlul: *Două disertaţiuni despre începuturile Moldovei şi Ţării-Româneşti*.

[2]) Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, libri XXX. Basileae, 1568, p. 212; M. Bielski, *Kronika* wyd. Turkowsky, I, pp. 404—406.

cu cneji și voievozi în frunte, care împărțeau justiția între conaționali și răspundeau Tătarilor de dările în bani și în natură, pe care până atunci ei le datorau regilor unguri direct sau împuterniciților lor [1]).

Descălecătorii maramureșeni găseau dincoace de munți un puternic suport etnic în populațiunea românească, care, mânată de felurite nevoi, părăsise cu secole înainte pământul Transilvaniei și Maramureșului și, trecând munții, găseau în valea Prutului și a Siretului câmpii deschise și pământuri roditoare. Dlugosz ne arată că în măsura în care numărul imigranților români sporea din zi în zi — abundante în dies multitudo — ei cuprindeau tot mai mult pământ, împingând semințiile slave spre miazănoapte și anume la început prin șiretenie, iar mai apoi prin violență, adoptând la nevoie chiar și datinile și obiceiurile acestora [2]). Astfel ajunsese pământul Moldovei de mai târziu un loc de refugiu, de scăpare pentru toți Românii nemulțumiți cu dominațiunea ungurească. Ardealul și Maramureșul au constituit totdeauna rezervoriile etnice românești, din care s'a alimentat mereu elementul național din Moldova și Țara-Românească, întregind rândurile secătuite și rărite și conservând unitatea de limbă și credință, de datini și obiceiuri [3]).

* * *

In urma respingerii succesive a Tătarilor, mai întâi din valea Siretului și a Prutului, unde dominațiunea tătară era mai îndepărtată de centrul ei politic și mereu hărțuită de atacurile Lituanilor și Polonilor, au putut lua ființă, pe teritoriu eliberat de păgâni, mai multe înjghebări politice creștine care

[1]) Rogerius, *Carmen Miserabile*, în Monumenta Germanica Historica, vol. XXIX, p. 563 « constituerunt canesios, id est balivios, qui justitiam facerent et eis equos, animalia, arma, exenia et vestimenta utilia procurarent »; G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor* V—VI. Cântecul de jale de Rogerius, cap. XXIII, p. 35, cap. XXXIV, p 48.

[2]) Dlugosz, *Hist. Pol.*, ed. Frankfurt, IX, p. 1122 « veteribus dominis et colonis Ruthenis, primum subdole, deinde per violentiam expulsis, illam terram occuparunt, in Ruthenorum ritus et mores, quo facilior proveniret occupatis, a propriis degenerantes, transmigrarunt.

[3]) Ion I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, Anal. Acad. Rom. Ist., XXXVII; p. 815 urm.; Idem, *Bejenarii ardeleni în Moldova*, Codrul Cosminului, I, 1925, p. 445 urm.

se bizuiau pe reazimul unui substrat etnic românesc, veșnic întărit și împrospătat de elementele conaționale ce descălecau mereu de dincolo de munți, din Maramureș și din părțile Năsăudului. Acolo elementul românesc aborigen era foarte numeros și conștient de sine. Inainte ca și după legendarul descălecat al lui Dragoș, grupuri compacte de Români din Maramureș, sub conducerea cnejilor și voievozilor lor de acasă, treceau munții în văile Ceremușului, Prutului, Siretului, Moldovei și Bistriței și se îndreptau spre șes, unde câmpiile erau mai largi, ogoarele mai mănoase iar dările și prestațiile mai puțin apăsătoare ca cele de acasă de sub stăpânirea ungară. Deodată cu Dragoș descălecară dincoace de munți *mai mulți* voievozi maramureșeni — *plures Valachi rebellantes* — precum mai apoi nici Bogdan n'a descălecat singur în Moldova, ci însoțit de *nepotul său Ștefan*, care, după arătarea unui document din anul 1349, căzuse, deopotrivă cu unchiul său după tată — *patruo suo* —, în nota infidelității față de regele Ludovic-cel-Mare [1]).

Rezultatele cercetărilor istorice din ultima vreme nu ne mai îngădue să considerăm descălecatul voievodatelor române din Moldova ca rezultatul fericit al unei acțiuni războinice de o singură zi, cum ni-l înfățișează vechile letopisețe și cum și-l închipue multă lume. Descălecatul Țării-Moldovei trebue privit ca rezultatul final al unui lung șir de lupte și frământări, în cursul cărora descălecătorii maramureșeni, căci nu era *unul singur*, ci *mai mulți*, găsiseră timp suficient pentru a se oțeli în dârzenia și îndrăsneala lor războinică și pentru a putea determina ei înșiși mersul destinelor politice ale acelor meleaguri prin așezarea unei domnii trainice. Afirmă doar însuși cronicarul Thurocz că « tamen crescente magna numersositate Olacorum inhabitantium illam terram in regnum est dilatata » [2]).

Descălecătorii nu erau începători în isprăvile războinice. Ei moșteniseră meșteșugul războiului dela înaintașii lor cari îl deprinseră, în scurgerea timpurilor, în numeroasele expediții

[1]) I. Mihaly de Apșa, Diplome Maramurășene, p. 27.
[2]) Thurocz, ed. Schwandtner, I, p. 241, cap. 39; Küküllö, *Cronicon Budense*, p. 331.

și campanii pe care ei le făcuseră sub steagul unguresc. Voievozii și cnejii români din Maramureș și nordul Ardealului însoțeau cu contingentele lor pe regii ungari în expedițiile acestora contra Tătarilor, Polonilor, ba chiar și în Sicilia.

Din rândurile voievozilor maramureșeni se recrutau vajnicii apărători de graniță contra Tătarilor, cum fusese vestitul *Pintea*, pe care în 1324 regele Carol Robert îl trimise « in terram ipsorum Tartarorum » adecă în Moldova de mai târziu, pentru a pune stavilă invaziunilor tătare [1]. O expediție în stil mare contra Tătarilor fu întreprinsă în 1342. Atunci regele Ludovic-cel-Mare însărcină pe voievodul Ardealului *Andrei fiul lui Lațcu* cu comanda supremă asupra oștirii. Voievodul Andrei îndeplinea totodată și funcțiunea de *comite al Secuilor, al Brașovului, al Bistriței și al Maramureșului*. El bătu pe *Athlamos*, căpetenia Tătarilor, și înaintă adânc în țara lor, impunându-le respectul cuvenit față de crăia Ungariei. Cronicarul Kükülö [2] ne dă următoarea relație asupra acestei expediții care a fost hotărîtoare pentru înfrângerea Tătarilor și fundarea Moldovei:

« Năvălind Tătarii în crăia Ungariei, mai deseori în părțile Ardealului și ale Secuilor, regele a trimis pe viteazul, pe războinicul bărbat Andrei fiul lui Lațcu, voievodul Ardealului, cu oștire puternică contra celor Tătari. Voievodul Andrei, intrând cu putere în țara unde locuiau Tătarii, i-a biruit împreună cu principele lor Athlamos și au tăiat capul acelui principe al lor și au luat mulți Tătari în robie. Iar cei ce au mai rămas din acei Tătari, au fugit în părțile depărtate de ângă mare la alți Tătari ».

In oștirea lui Andrei luptară numeroși voievozi și cnezi maramureșeni, între cari de sigur și Dragoș, descălecătorul Moldovei vasale craiului. Voievodul Andrei însuși recomandă regelui pentru a fi răsplătiți pentru bravura lor în Moldova, pe Nicolai fiul lui Petru, pe Sărăcin, Nicolai, Valentin și Luca fiii lui Crăciun [3].

---

[1] Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 388.
[2] Kükülö, *Cronicon Budense*, p. 331.
[3] Mihaly, *o. c.*, p. 28—33.

Poate că, ținând seamă de aceste *repetate* lupte și expediții contra Tătarilor, cronicarii noștri nu sunt uniți în fixarea datei descălecatului. Grigore Ureche pune descălecatul Moldovei la 1299. In poema sa polonă Miron Costin așează descălecatul 1304, iar fiul său Nicolai Costin, luându-se după « Analele dela Putna », consideră anul 1342 ca anul descălecatului. Numai « *Letopisețul dela Bistrița* » dă anul 1359, care în realitate nu a fost anul descălecatului propriu zis al Moldovei, ci anul în care Bogdan dobândi neatârnarea Moldovei față de regatul Ungariei.

Dar ce dovadă mai puternică pentru virtutea militară a descălecătorilor putem avea, ca înfrângerea desăvârșită a oștirilor unguresti care fuseseră trimise în Moldova contra lui Bogdan? Acesta repurtă o strălucită izbândă asupra lor chiar în anul, în care voievodul Petru înfrângea armata de cavaleri a regelui Cazimir-cel-Mare în Țara Șipenițului. Infrângerea Ungurilor în Moldova a fost așa de grea, încât Balc împreună cu frații săi fură siliți să fugă din Moldova, lăsând acolo pe frații și rudele lor cele mai apropiate și pe cei mai mulți dintre credincioșii lor. Regele Ludovic consolă pe Balc și pe frații săi pentru rănile suferite în Moldova și îi despăgubi pentru pământurile și drepturile lor părăsite cu moșia sau domeniul *Cuhnea* din Maramureș, proprietatea lui Bogdan și a nepotului său Ștefan.

Acest Ștefan era fiul lui *Iuga*, fratele lui Bogdan, care la 1353 împărțeau între ei domeniul Cuhnea din valea Izei. Dealul Maxim (Maksenberch) lângă Vișău forma hotarul între posesiunile ambilor frați. Partea dela miazănoapte de acest deal trecea în proprietatea lui Iuga, iar tot ce era la miazăzi de dealul Maxim rămânea în proprietatea lui Bogdan care își avea conacul la Cuhnea. Dar Bogdan și fratele său Iuga nu se bucurară multă vreme de posesiunea acestui vast domeniu din valea Izei și a Vișeului, fiindcă odată cu izbânda lor din Moldova și din Țara Șipenițului, ei pierdură domeniul Cuhnea din Maramureș, și anume nu numai partea lui Bogdan ci și partea lui Iuga. Pierderea aceasta constitue o puternică dovadă că Ștefan, fiul lui Iuga, fugise deodată cu unchiul său Bogdan dincoace de munți unde se emancipase de supremația

ungurească, fapt care făcu pe regele Ludovic să tune și să fulgere contra lor — fulminante diabolo humanis generis inamico [1]). — Din cauza necredinței și vicleniei lor, regele Ludovic le confiscă domeniul Cuhnea și recompensă cu el pe voievodul Balc, fiul lui Sas Moldoveanul, care fusese bătut și izgonit de Bogdan din Moldova.

In actul din 2 Februarie 1360 regele împroprietări pe Balc împreună cu frații săi Drag și Dragomir cu domeniul Cuhnea care cuprindea satele Ieud, Băcicoi, ambele Vișeuri, Moisei, Borșa și ambele Seliști, deci și cu satele care după învoiala din 1353 reveneau lui Iuga și fiului său Ștefan, descălecătorul Țării-Șipenițului [2]).

Trecând munții, Bogdan descălecă în valea Moldovei și luptă acolo cu urmașii lui Dragoș pentru stăpânirea noului voievodat și pentru emanciparea lui de sub autoritatea regelui ungar. Nepotul său Ștefan descălecă cu ai săi în valea Ceremușului și a Prutului, pe unde păstorii și agricultorii maramureșeni străbătuseră cu multă vreme mai înainte, așteptându-și voievodul care să-i organizeze politicește într'un voievodat după bătrânile datine și obiceiuri ale voievodatelor din Maramureș. Astfel descălecă Ștefan, fiul lui Iuga și nepotul lui Bogdan, pe la 1350 voievodatul șipenițian dintre Ceremuș, Prut și Nistru.

Granițele noului voievodat șipenițian erau marcate la Sud-Est de « bucovinele mari și mici » — silvae fagiales bucovine dictae —, adecă de pădurile de fag care pornind dela Răstoace pe Ceremuș, treceau peste Cernăuți și ajungeau până la Hotin, unde o plasă poartă până azi numele Bucovina. Bucovinele mari se întindeau dela Cernăuți până la Răstoace, iar bucovinele mici se întindeau dela Cernăuți în direcția nord-vestică până la Hotin. Granița de Vest dinspre Pocuția o formau Ceremușul și Colacinul, iar graniță de Nord era marcată de cursul meandric al Nistrului până dincolo de Hotin. Hotarul dintre Țara-Șipenițului și Moldova îl găsim indicat cu preciziune în tratatul dela Lublau din 1412 în care

[1]) Mihaly, *o. c.*, pp. 30—45.
[2]) Ibid., p. 56 și *Hurmuzaki-Densușianu, Documente*, I, 2, p. 74.

se arată că pădurile mai mari, numite Bucovina, începând din munți sau din Alpii regelui Ungariei, *așezate între Țara-Moldovei și Țara-Șipenițului*, întinzându-se până la Sirete și până la o altă pădure mai mică, numită și ea Bucovina și întinzându-se până la Prut » [1]).

Intâmplările acestea se petreceau în timpul marei ofensive polono-lituaniene contra Tătarilor cari, în urma înfrângerii dela Sina-Voda (1351), fură alungați din Podolia și împinși spre Sud. Podolia reveni nepoților lui Olgert și fiilor lui Coriatovici cu numele: Teodor, Alexandru, Gheorghe (Jurg) și Vasile. La anul 1354 Teodor Coriatovici cedă Podolia regelui Ludovic al Ungariei «*lăsând cetățile în sama — Volohilor* » — a horody osadyl Volochi — [2]).

Cetățile dela granița Podoliei care rămase în sama Românilor descălecători erau fără îndoială *Hotinul*, *Țeținul* și *Chmelovul*, așezate câteștrele în Țara-Șipenițului. Cetățile acestea, părăsite de Lituanieni fură ocupate și restaurate de voievodul descălecător Ștefan, după cât se pare cu ajutorul tehnic al craiului Cazimir-cel-Mare, ceea ce făcea pe senatorii poloni să se laude la 1448 în seimul dela Piotrkov, că aceste cetăți ar fi fost ridicate de Cazimir-cel-Mare [3]). In schimbule Podoliei Teodor Coriatovicz primi dela regele Ludovic domeniul *Muncaci* din Rusia-Subcarpatică, unde principe e podolian fundă la 1360 mânăstirea Sf. Nicolai « ad ritum et morem graecorum seu ruthenorum » [4]). In baza acestei investituri regele Ludovic își însuși titlul de moștenitor al Podoliei (haeres Podoliae). Cetățile Hotin și Țețin se găsesc menționate și în izvodul « cetăților rusești » care s'a păstrat ca anexă la faimosul « Voskresenkaja Letopisъ » și publicat

---

[1]) Hurmuzachi — Densușianu, Docum. I. 2. Nr. CCCCI, p. 485. Quod silvae maiores Bukowina dictae, incipiendo a montibus seu ab Alpibus regis Hungariae, inter eandem terram Moldaviae et terram Sepienyecensem situatae, penes Sereth protendentes sed ad alliam silvam minorem Bukowina dictam, usque ad fluvium Pruth ».

[2]) Niemeczewski, *o, c.*, p. 21 cu citate din cronica lui Bychowič, ed. Narbut, p. 19.

[3]) Dlugosz, *Hist. Pol.* ed. Przezdziecki, V. p. 48 « multa castra videlicet Kamyeniecz, Choczim, Czeczin Bacota et alia vel muro vel lignis construxit.

[4]) Mihaly, *o. c.*, p. 120; S. Basilovicz, *Brevis notitia fundationis Theodori, olim dux de Munkacz*, Casovia, 1799—1804; E. Perfecky, *Principele T. Koriatowicz*, în *Sborìek fil. fakulty university*, v. Bratislavě, fac. I.

în « Culegerea complectă de anale rusești » [1]). Letopisul voscrescian continuă până la anul 1347 și face mențiune de orașele moldovene: *Romanovъ Torgъ*, *Nemecъ*, *Koročjunovъ*, *Kamenъ*, *Sočavъ*, *Seretъ*, *Baniaъ*, *Nečjunъ*, *Kolomia*, *Gorodok* pe Ceremuș și la Nistru Hotin, care este arătat ca *târg bulgaro-valah*. Intre orașele sus menționate nu este greu să distingem orașele Roman, Neamț, Crăciuna, Piatra, Suceava, Sirete, Baia, Țeținul (Necjunъ) și Calomeia în Pocuția. Gorodocul pe Ceremuș pare să fi fost Chmelovul sau Sniatinul, care trebue să fi fost aproape unul de altul. Deși contra autenticității și în deosebi contra datării izvodului s'au putut ridica cu drept cuvânt obiecțiuni serioase, totuși rămâne fapt istoric indiscutabil că descălecatul Moldovei și a Țării-Șipenițului nu s'a făcut într'un teritoriu pustiu, ci într'un teritoriu locuit de Români emigrați de dincolo de munți și presărat cu numeroase cetăți de proveniență slavo-litvane, ca cele menționate mai sus.

Cât despre prințul litvan Gheorghe Cariatovici, despre care analele litvane spun că ar fi domnit în Moldova, nu se poate susține altceva decât că el ar fi *dorit* să domnească în Moldova, dar că dorințe sale au rămas zadarnice; și aceasta cu atât mai mult cu cât documentele interne, pe care s'ar fi putut sprijini ipoteza domniei sale în Moldova, s'au adeverit ca falsificări grosolane deopotrivă cu faimoasa «*diplomă bârlădeană*» [2]) In niciun caz numele yury (Gheorghe) al prințului lituanian nu poate fi confundat cu numele Iuga (Ignatie) fratele lui Bogdan-Vodă Descălecătorul.

Mai în urmă voievodul Ștefan se raliă la lupta unchiului său Bogdan pentru emancipare față de Ungaria. In lupta aceasta contra atotputerniciei regelui Ludovic, Ștefan și Bogdan găsiră sprijin la regele Cazimir al Poloniei, care, după moartea ultimului principe de Halici Gheorghe Troidenowicz (1340), cuprinse *Galiția (Halicia)* și *Pocuția* și le înglobă regatului polon, lărgind astfel, tocmai pe vremea descăleca-

[1]) *Polnoe Sobranea Russkichъ Letopisъ*, VII, p. 240. Cfr. Ios. Lad. Pič, *Über die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880, p. 106; și Ion I. Nistor, *Problema ukraineană*, Cernăuți, 1934, p. 55 urm.

[2]) P. P. Panaitescu, *Diploma bârlădeană și documentul lui Koriatowicz*, în *Revista Istorică Română*, II, 1, p. 46—51.

tului Moldovei, granițele sudvestice ale Poloniei până la Ceremuș, Colacin și Nistru. Cum însă nouile granițe ale regatului polon erau mereu amenințate de Tătarii din Moldova, regele Cazimir nu putea vedea decât cu ochi buni înjghebarea voievodatelor românești dela Șipeniț și Baia, care, ca bariere creștine în drumul Tătarilor, îndeplinea un rol istoric pe care Moldova l-a continuat în tot cursul veacurilor următoare. Prin fundarea nouilor voievodate moldovene se ridicase, după vorba cronicarului, acel *părete românesc*, după care Polonii obișnuiau să se ascundă mereu în luptele lor contra Tătarilor și mai apoi contra Turcilor.

De altfel Țara-Șipenițului, cu făgetele sau *bucovinele sale mari și mici* care îi conturau marginele la Nistru și Ceremuș, cu ramificațiunile lor din *Codrii Cozminului* și al *Herței*, îndeplinea, deopotrivă cu « *silva Blaccorum* » din masivul Bucegilor, cu *Codrii Vlăsiei și Teleormanului*, cu *Codrii Tigheciului* din Basarabia și cu *Codrul Vrancei* din sud-vestul Moldovei, rolul strategic de fortăreață naturală a țării dinspre miazănoapte, de a cărei rezistență s'a frânt totdeauna furia atacurilor polono-litvane dela Nord și tătaro-turce dela Sud. In secolul al XIV-lea « bucovinele » din Țara-Șipenițului erau cu mult mai întinse decât în secolul următor, când Dlugosz ne arată că pe vremea sa o parte din pădurile Șipenițului, unde se întâmplase catastrofa armatei polone, fuseseră defrișate sau lăzuite de mult, iar terenul curățit de rădăcini și redat culturii — *silvae vastae nunc temporis processu in culturam et camporum* planiciem *redactae*. Termenul slav de « plonina, pl. ploniny » pentru această regiune pare să redea pe latinescul « *planicies* », ceea ce înseamnă câmpie netedă, șes sau câmp deschis, cum a rămas în adevăr până astăzi regiunea șipenițiană, în care numai câteva pâlcuri de pădure ce s'au păstrat în preajma Cozmenilor mai indică locul bucovinelor de odinioară.

* * *

Voievodul Ștefan, descălecătorul Țării-Șipenițului și restauratorul cetăților Hotin, Țețin și Chmelov, își consolidase situația politică cu ajutorul unchiului său Bogdan din Țara-Mol-

dovei și cu sprijinul politic al vecinului său dela Ceremuș, regele Cazimir-cel-Mare al Poloniei. El pare să fi fost căsătorit cu o princesă polonă sau litvană de credință catolică. Numele ei era M a r g a r e t a sau M u ș a t a. Ea dărui soțului ei trei fii și anume pe Ş t e f a n, P e t r u și R o m a n. Fericirea acestei căsătorii a fost însă turburată prin moartea soțului ei, Voievodul Ştefan, întâmplată în anul 1359. Cniaghina Margareta sau Mușata a supraviețuit mulți ani moartea soțului ei. O găsim menționată sub numele de Margareta într'un document al fiului ei Petru din 1384 [1]) iar într'un act al fiului ei Roman din 1393, ea apare sub numele de Mușata [2]). După anul acesta pare să se fi stins din vieață la adânci bătrânețe, căci niciun izvor istoric nu mai face mențiune de ea.

La moartea lui Ştefan Descălecătorul, domnia Ţării-Şipenițului revenea după drept primului său născut și botezat Ştefan după numele tatălul său. Tânărul Ştefan ocupă tronul voievodal cu asentimentul regelui Cazimir care vedea în el un vasal devotat al său. Dar împotriva lui se ridică fratele său mai mic Petru, care, fiind mai energic și mai îndrăsneț, atrăsese o bună parte din boieri pe partea sa și mai ales pe «*provincialii unguri*» (provinciales Hungarorum) adecă pe vitejii cari descălecaseră deodată cu tatăl său din părțile Maramureșului, de sub dominațiunea Ungurilor.

Cu ajutorul acestora Petru răsturnă pe fratele său Ştefan din scaunul voievodal și se urcă el însuși pe tron, alungând pe fratele său din țară. Acesta se refugiă, firește, la curtea protectorului său, regele Cazimir și-i ceru scut și ajutor pentru redobândirea coroanei părintești. Şi cum craiul polon era dornic de a-și menține influența sa în Ţara-Şipenițului, el trimise oaste în ajutorul voievodului detronat. Dar Petru știu să preîntâmpine primejdia prin rezistența ce i-o puse și prin izbânda pe care o reportă asupra oștirii polone în «*ploninele*» Şipenițului.

Bătălia s'a dat la anul 1359 după Sf. Petru. Comandanții oștirilor adverse erau Sbigniev Olešnicki și Petru-Voievod, pe care

[1]) M. C o s t ă c h e s c u, *Documente moldovenești înainte de Ştefan-cel-Mare*, I, Nr. 2, p. 4.
[2]) Ibid., Nr. 4, p. 14.

Buonaccorsi Callimaco îl travesti în armura unui legionar roman cu numele fictiv de Lucius Aprovianus. Cronicarul umanist lasă pe eroii poemului său să moară pe teren, Lucius străpuns cu lancea, iar Sbigniev strivit de un buștean. Dar în realitate ambii eroi scăpară cu vieață. Voievodul (dux) Petru ieși victorios din luptă, iar Sbigniev schiopătă vieața întreagă din cauza piciorului strivit de un trunchiu de copac.

Infrângerea Polonilor în «*ploninele*» Șipenițului a fost însă cu mult mai serioasă de cum ne-o descrie Buonaccorsi. In schimb izbânda voievodului Petru a fost desăvârșită. El captură 11 steaguri inimice dintre care *trei regale* iar *opt senioriale*. In urma izbândei sale Petru-Vodă își consolidă domnia și se emancipă de sub supremația polonă, menținându-se ca voievod independent al Țării-Șipenițului până la 1374, când unì voievodatul său șipenițian cu voievodatul Moldovei care avea capitala mai întâi la *Baia* și apoi la *Sirete*.

Unirea ambelor voievodate sub sceptrul lui Petru-Vodă s'a putut înfăptui numai după moartea voievodului Lațcu, fiul lui Bogdan Descălecătorul, care își doarme somnul de veci în ctitoria sa dela *Rădăuți*. Pe la anul 1374 Lațcu-Vodă muri la Sirete și fu înmormântat și el alăturea de tatăl său în gropnița *Bogdanizilor* dela Rădăuți. El nu lăsă însă în urma sa decât o fată Anastasia, care era proprietara domeniului *Cotmani*, azi *Cozmeni* din Țara-Șipenițului, pe care ea îl închină ctitoriei bunicului său Bogdan dela Rădăuți. O știm aceasta din cuprinsul inscripției de pe lespedea ce acopere mormântul ei din pridvorul catedralei din Rădăuți, pe care Ștefan-cel-Mare o așezase « chneaghinei Anastasia, străbunica noastră, care a dăruit Coțmanii acestei biserici, fiica lui Lațcu-Voievod. Ea murise la 20 Martie 6928 (1420) » [1]. Posesiunile ei din Țara-Șipenițului indică legătura strânsă familiară ce exista între tatăl ei Lațcu-Vodă și între vărul acestuia Petru-Vodă Șipenițianul.

Pretinsa căsătorie a cniaghinei Anastasia cu Roman-Vodă, fratele lui Petru-Vodă, nu se adeverește, întrucât soția lui Roman-Vodă și mama lui Alexandru-cel-Bun, numită și ea

[1]) E. Kozak, *Inschriften aus der Bukowina*, Viena, 1903, p. 109.

Anastasia, murise înaintea verişoarei sale Anastasia, fiica lui Laţcu şi fu înmormântată în ctitoria soţului ei din Roman. Piatra de mormânt a fost aşezată de fiul ei, Alexandru-cel-Bun, care o arată ca fiind maica sa [1]).

Prin moartea lui Laţcu-Vodă succesiunea la tronul Moldovei era deschisă. Singurii pretendenţi legiuiţi la tronul Moldovei erau fiii lui Ştefan-Şipeniţianul şi anume Ştefan, Petru şi Roman. Dintre aceştia Petru-Vodă se dovedise, precum s'a arătat mai sus, ca cel mai viteaz şi mai destoinic. De aceea el revendică pentru sine şi domnia Ţării-Moldovei, fiind coborîtor direct din acelaşi strămoş. Laţcu era fiul lui Bogdan, iar Petru fiul lui Ştefan şi nepotul lui *Iuga* fratele lui Bogdan din Maramureş. Bizuindu-se deci pe drepturile sale de continuator al dinastiei Bogdanizilor în linie bărbătească, el ocupă, în împrejurări necunoscute în deajuns, tronul Moldovei, unind sub sceptrul său ambele ţări româneşti şi anume voievodatul Moldovei cu voievodatul Ţării-Şipeniţului într'un singur voievodat a *toată* Ţara-Moldovei sau *Bogdania*, cum o numeşte Chalkondylas, mutând şi capitala dela Sirete la *Suceava*.

Domnia lui Petru I în Moldova unită cu Ţara-Şipeniţului începu deci pe la anul 1374 şi dăinui până pe la anul 1391. Letopiseţul dela Putna arată pe Petru cu 16 ani de domnie, ceea ce corespunde exact cu încetarea domniei lui Laţcu pe la 1374 şi începutul domniei nepotului său de văr Petru.

Unirea ambelor voievodate în unul singur cu reşedinţa la Suceava o găsim confirmată prin documentul lui Roman-Vodă, fratele lui Petru I, din 1393 în care Roman se intitulează: *Mare şi singur stăpânitor şi Voievod al Ţării-Moldovei din plonine până la marginea mării* [2]).

Titlul acesta arată că Roman-Vodă se considera domn a *toată* ţara Moldovei, care se întindea dela *ploninéle* Şipeniţului — câmpul bătăliei din 1359 — până la ţermul Mării Negre. Traducerea terminului «*plonine*» prin «*munţi*» adecă Carpaţii nu corespunde nici în fond nici în formă cu textul

[1]) M. Costăchescu, *o. c.* I, Nr. 2, p. 61.
[2]) Hurmuzaki-Densuşianu, I, 2, p. 815—816, «ot planini do beregu moria»; cfr. Costăchescu, *o. c.*, I, Nr. 4, p. 3.

documentului din anul 1393. *Ploninele* nu se găseau în Carpați ci la poalele nord-vestice ale Carpaților între Ceremuș și Nistru, iar titulatura pe care și-o dă voievodul Roman vine să ateste în mod neîndoios unirea Țării-Șipenițului cu Moldova. De altfel titulatura indică întinderea longitudinală a Moldovei dela Nord la Sud, și nicidecum întinderea în lățime care nu ar avea nici un sens întru cât Carpații formează granița de vest a Moldovei dela Ceremuș până la Milcov și în cazul acesta distanța până la mare ar urma să fie variabilă ceea ce nu putea fi în intențiunea voievodului Roman.

In sprijinul acestei contopiri de voievodate mai vin în considerare alte două documente și anume unul din Ianuarie 1395 și altul din 1400. Prin documentul dela 1395 boierii lui Ștefan-Vodă, fratele lui Petru I, făgăduiau regelui Vladislav Jagiello, în numele stăpânului lor, retrocedarea Pocuției ce fusese amanetată lui Petru-Vodă, iar cât privește chestiunea cesiunii *Țeținului și Chmelovului*, adecă a Țării-Șipenițului, care numai de curând fusese înglobată Moldovei, rămânea ca voievodul Ștefan să se înțeleagă personal cu regele Vladislav Jagiello cu ocazia întâlnirii lor [1]).

O a treia dovadă pentru unirea Țării-Șipenițului cu Moldova oferă însuși fiul lui Petru-Vodă, *Ivașco*, care, din motive necunoscute încă, fusese înlăturat de unchii săi Roman și Ștefan și de verii săi Iuga și Alexandru-cel-Bun, ca un candidat fără noroc, dela tronul Moldovei unite. Pentru obținerea tronului părintesc el oferi regelui polon restituirea Țării-Șipenițului *cu orașele ei în vechea sa graniță*. Pentru cazul când Dumnezeu l-ar ajuta să ocupe scaunul domnesc al tatălui său, Ivașcu jură pe lângă credință nestrămutată față de rege, să cedeze și Țara-Șipenițului odată cu orașele ei până la granița cea veche [2]).

Foarte semnificativă pentru starea de lucruri din Moldova după înglobarea Țării-Șipenițului este și titulatura pe care *Patriarhul Ecumenic* o da lui Alexandru-cel-Bun, numindu-l

[1]) Costăchescu, *o. c.*, II, Nr. 166, p. 610.
[2]) Hurmuzaki-Densușianu, I, 2, p. 821; cfr. Costăchescu, *o. c.*, II, Nr. 170, p. 619.

în gramata patriarhală din 26 Iulie 1401 « *mare voievod al Moldovei întregite* », *cu Țara-Șipenițului* adăugăm noi [1]).

Dintre cronicarii indigeni singur Nicolai Costin pare să fi avut intuiția clară asupra unirii Țării-Șipenițului cu Moldova sub Petru I, când afirmă că: « Petru-Vodă, fratele lui Ștefan-Vodă, după gâlceava ce-a avut-o cu Leșii (în ploninele Șipenițului), pe urmă s'a așezat (și în Moldova), și singur Petru-Vodă, în zilele acelui craiu Vladislav Jagiello au mers la Liov împreună cu boierii țării. Acolo, aflând pe craiul, s'a așezat legătura de pace de ambele părți, căci Petru-Vodă văzuse că craia Ungariei rămăsese la moartea lui Ludovic fără craiu și s'a închinat sub ascultarea lui Vladislav, craiul leșesc ».

Era firesc că Petru-Vodă, după moartea regelui Ludovic-cel-Mare (1382) să caute legături de prietenie cu regele Vladislav-Jagiello, ginerele lui Ludovic-cel-Mare care, prin căsătoria sa cu fiica acestuia Hedviga, moștenise crăia Poloniei în tot cuprinsul ei până la granița Moldovei dela Ceremuș, Colacin și Nistru.

Prin proclamarea lui Petru-Vodă de domn și *singur* stăpânitor a *toată* țara Moldovei se realizase la început numai *unirea personală* a ambelor voievodate, adică al Moldovei și al Șipenițului. Cu vremea, unirea personală se desvoltă succesiv într'o *unire reală* a ambelor organisme de stat. In timpul acesta de transiție Petru-Vodă se considera el însuși ca un fel de guvernator sau *staroste de graniță* a Țării-Șipenițului. Mai apoi el trecu această demnitate de staroste cu titlul de protie primului boier din sfatul domnesc. Dar pe lângă autoritatea superioară de staroste apar în Țara-Șipenițului și dregători sau castelani de Hotin și Țețin cari își aveau cercul lor de activitate. Atribuțiunile administrative ale acestora sporeau mereu în dauna autorității starostelui până la completa lichidare a acesteia precum și a administrațiunii autonome a Țării-Șipenițului. Atribuțiunile voievodale de odinioară trecură deci mai întâi asupra starostelui iar mai apoi asupra dregătorilor ținuturilor Cernăuți și Hotin, ținuturi

[1]) *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, ed. Miklossichet Müller, II, 258.

care luaseră ființă prin împărțirea în două a teritorului șipenițan. Căpeteniile acestor ținuturi păstrară titulatura de staroste, care numai pentru Hotin fu mai apoi înlocuită prin cea de pârcălabi [1]).

Totuși reminiscența contopirii a *două țări* în *una singură* pare să se fi păstrat în vechea împărățire a Moldovei în « *Țara-de-Sus* » acu « *Țara-de-Jos* » fiecare cu câte un mare vornic în frunte. De asemenea rămâne de cercetat dacă faimosul tratat de împărțire a Moldovei dela Lublau din 1412, nu viza divizarea teritoriului Moldovei în vechile sale componente: *voievodatul Șipenițului* și *voievodatul Moldovei* propriu zis. Regele Poloniei revendica « *Țara-de-Sus* » iar regele Ungariei « *Țara-de-Jos* », dar fiecare cu ieșire propie la mare, și anume Polonia prin Cetatea-Albă, iar Ungaria prin Chilia.

Vechile întăriri militare în legătură cu apărarea graniței din spre Polonia par să fi trecut încă din vreme asupra unei *căpitănii de graniță*, după felul căpităniilor similare de *Tigheciu* și de *Vrancea*. Căpitănia șipenițiană care se bizuia pe « *bucovinele mari și mici* » dintre Ceremuș și Nistru, își avea mai târziu reședința la *Coțmani*, Cozmenii de astăzi, localitatea principală în « *ploninele* » șipenițene. Un « *capitaneus* » Dzula este pomenit în actul omagial al lui Petru I din 1387 [2]). Pe un al doilea « *capitaneus moldaviensis* » Mihai îl întâlnim în actul lui Ștefan din 1397 [3]). Dela începutul secolului al XVIII-lea căpitanii de Coțmani apar tot mai des în mărturiile istorice ale vremii ca vajnici apărători de graniță și ca chezași pentru ordinea și liniștea din ținutul Cernăuților [4]).

Prin lărgirea hotarelor sale spre Nord-Vest până la Ceremuș, Colacin și Nistru, o consecință firească a încorporării voievodatului șipenițian în granițele Moldovei, țara aceasta deveni un stat mare și puternic. Cu întinderea hotarelor până la gurile Dunării, Moldova intră în spațiul comerțului levantin și în deosebi a ramurii sale pontice. Comerțul de transit spre Polonia se strecura prin Moldova, ceea ce contribui

---

[1]) *George Popovici, Starostia Sepenicensă*, în *Lui Tit Maiorescu Omagiu*, p. 476.
[2]) M. Costăchescu, *o. c.*, II, Nr. 163, p. 601.
[3]) Ibid., II, Nr. 668, p. 616.
[4]) Ion I. Nistor, *Vechea graniță de Nord a Moldovei*, București. 1939.

foarte mult la prosperitatea economică a țării. Bogățiile Moldovei ispiteau mereu lăcomia de bani a regelui Vladislav Jagiello, care la 1387 zălogi voievodului Petru I *Țara-Pocuției* cu cetățile Sniatin și Colomeia, drept chezășie pentru un împrumut de 4.000 lire sau ruble genoveze [1]); zălogirea aceasta a dat naștere la lupte seculare între Români și Poloni pentru stăpânirea Pocuției [2]). *Harta Pocuției de Beauplan*, pe care o anexăm în copie, ne orientează asupra întinderii și așezării acestei provincii vecine, pe care numai apa Ceremușului o despărțea de Țara-Șipenițului.

Singurul document intern care ni s'a păstrat dela Petru I este actul de danie din 1384, prin care voievodul, la cererea « *strălucitei și prea nobilei doamne Margareta, maică-sa mult iubită și venerată*, închină bisericii Sf. Ioan Botezătorul din Sirete veniturile « *cântarului orășenesc* » — libra seu pensatarium — pentru mântuirea sufletului ei, al său și al părintelui său. Din faptul că biserica Sf. Ion Botezătorul din Sirete era catolică, a Dominicanilor, s'a conchis că cneaghina Margareta sau Mușata ar fi fost și ea catolică de origine polono-litvană. Actul a fost semnat « *în villa Horloganoio, curia matris nostrae carissimae* ». « Villa Horloganoio » a fost identificată de unii cu *târgul Hârlăului*. Mormântul cneaghinei Margareta sau Mușata n'a putut fi descoperit în biserica Sf. Ion Botezătorul din Sirete. De asemenea nu cunoaștem nici anul trecerii sale la cele eterne. Ea trebue să fi murit numai după 1393, căci în anul acela o găsim încă intervenind ca martoră într'un act al fiului ei Roman-Voievod [3]).

Nu cunoaștem precis nici anul morții fiului ei Petru I. El fusese căsătorit cu o princesă polono-litvană, rudă de aproape a regelui Vladislav Jagiello, care îl întitula « *ziat* », ceea ce înseamnă *cumnat* [4]). La 1391 Petru pare să fi fost încă în vieață, întru cât în anul acela s'a semnat la Suceava pactul de alianță munteano-polonă între Mircea-cel-Bătrân

[1]) M. Costăchescu, *o. c.*, II, Nr. 164, p. 603 urm.

[2]) Ion I. Nistor, *In moldauischen Aussprüche auf Pokutien*, în *Archiv für Österreischische Geschichte*, vol. 101, Viena, 1941.

[3]) M. Costăchescu, *o. c.*, I, Nr. 2, p. 14 « vera matiꙇi nașei kneaghinei Mușatei » (Мушатъı).

[4]) Ibid., II, Nr. 642, p. 605.

și Vladislav Jagiello, pact care s'a încheiat prin mijlocirea lui Petru-Vodă [1]). In același an se mai face mențiune de Petru-Vodă într'un raport din Suceava asupra unui miraculos procovăț sau acoperiș de potir [2]). De curând profesorul Nicolae Grămadă crede a fi descoperit în Muzeul Regional din Cernăuți o pecete originală dela Petru I. Copia peceții a fost prezentată Academiei Române iar reproducerea o dăm în anexă. Osemintele viteazului domn și întregitor al Moldovei nu se găsesc la Rădăuți alăturea de osemintele fraților săi Roman și Ștefan. Ele trebue să fi fost așezate pentru odihna de veci fie la mânăstirea Neamțului, fie la biserica Mirăuților din Suceava, ambele ctitorii ale sale [3]). Numele consoartei sale nu ni s'a păstrat, iar despre fiul său *Ivașcu*, știm că trăia în Polonia ca pretendent la tronul Moldovei, declarându-se gata să renunțe la Țara-Șipenițului în vechile ei hotare în schimbul ajutorului polon pentru dobândirea tronului părintesc.

* * *

Letopisețele dela Bistrița și Putna atribue voievodului Petru I supranumele de Mușat, ceea ce a determinat pe Xenopol să-l considere drept întemeetor al dinastiei «*Mușateștilor*» din Moldova și aceasta pentru considerațiunea că «Mușat înseamnă frumos și se întâlnește destul de des în Valahia ca nume de localitate» [4]). Onciul a pus supranumele Mușat în legătură cu Mușata sau Margareta maica voievozilor Petru, Roman și Ștefan. In ipoteza aceasta Petru Mușat n'ar avea altă semnificație decât aceea de *Petru al Mușatei*.

Interpretarea aceasta pare să fie singura admisibilă, dacă ținem seama de faptul că Mușata, văduva voievodului Ștefan, supraviețuise cu decenii moartea soțului ei și că fiii ei Petru, Roman și Ștefan, cari au domnit în Moldova întregită cu Țara-Șipenițului, au putut fi priviți de Moldoveni ca fii ai Mușatei, care era în viață pe vremea când s'a înfăptuit

[1]) Hurmuzaki-Densușianu, *Doc.*, I, 2, pp. 315—334.
[2]) Alex. Czolowski, *o. c.*, p. 28.
[3]) Isidor-Onciul, *Biserica Mirăuților*, Cernăuți, 1891.
[4]) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III, vol. III, p. 117.

unirea ambelor voievodate carpatine. Astfel Petru al Mușatei n'a fost ctitorul unei noi dinastii a Moldovei, ci continuatorul dinastiei Bogdanizilor în linia laterală a lui Iuga-Voievod.

Pomelnicul dela Bistrița [1]) care începe cu anul 1407 și continuă lista ctitorilor și a dregătorilor sfintei mânăstiri până în secolul al XIX-lea, intercalează între Lațcu și Petru numele unui voievod Costea care, după părerea unor istorici, ar fi fost soțul Margaretei sau Mușatei și tatăl lui Petru I și al fraților săi Roman și Ștefan. Cum niciun alt izvor istoric nu face mențiune de un voievod Costea, credem că această singură mărturie nu este suficientă după dictonul latin: « *unus testis, nullus testis* ». De altfel credem că intercalarea numelui Costea între voievozii Lațcu și Petru nu este decât o eroare de transcripțiune, izvodindu-se poate din nebăgare de seamă, Costea în loc de Ștefan, adevăratul soț al Mușatei și tatăl al lui Petru I.

Autenticitatea pomelnicului dela Bistrița trezește din capul locului serioase bănueli, întru cât este omis din lista domnitorilor numele voievodului Ștefan, fratele lui Petru și Roman, care a domnit în Moldova între anii 1394 și 1399. Afirmația că Ștefan ar fi fost omis cu intenție din pomelnicul oficial al dinastiei *Bogdanizilor*, fiind considerat ca *uzurpator*, pare lipsită de temeiu, întru cât pretinsul uzurpator Ștefan își doarme somnul de veci în cripta catedralei dela Rădăuți, alăturea de frații săi Petru și Roman. Dar ipotezele acestea cad dela sine în fața documentului datat din Suceava 7 Ianuarie 1403, prin care Alexandru-cel-Bun dăruia mitropoliei Moldovei două sate « pentru sufletul întru Domnul adormiților voievozi » și anume « *pentru sufletul lui Bogdan-Voievod, pentru sufletul lui Petru-Voievod, pentru sufletul tatălui meu Roman-Voievod și pentru sufletul lui Ștefan-Voievod* » [2]). In cazul cel mai bun pretinsul voievod Costea putea să fie unul din boierii cu influență dela curtea domnească, fiindcă, în adevăr, întâlnim numele acesta în mai multe acte oficiale din epoca unirii Țării-Șipenițului cu Moldova. Numele Costa sau

[1]) I. Minea, *Pomelnicul dela Bistrița*, în *Cercetări Istorice*, vol. V-VII, p. 344 și vol. VIII-IX, pp. 30—80.
[2]) N. Costăchescu, *o. c.* I, Nr. 16, p. 46.

Costea era foarte obişnuit în Maramureş. Aşa Costea din Apşa, Costea din Corneşti, Costea din Giuleşti şi Costea din Vişău [1]). Asemenea se face menţiune de un Costea (Kuszta) într'un act de punere în posesiune din 1395 alăturea de fraţii săi Stan, Tatar şi Mirislău [2]). Originea maramureşană a pretinsului voievod Costea din pomelnicul dela Bistriţa ar fi cu mult mai probabilă, decât de pretinsa obârşie munteană cum pretindea Xenopol. In însuşi sfatul lui Roman-Vodă găsim menţionaţi între « *viteji* » (milites) pe un anumit Costea, Dragoş şi alţii [3]). Intr'un act din 22 Mai 1398 care emană dela voievodul Ştefan se face menţiune de un boier « *Ioan fiul lui Coszthа* » (Costea), care dăduse, în locul stăpânului său, unui anumit Toth o procură de judecată în faţa tribunalului din Solnoc [4]). Din consideraţiunile aceste pare deci să rezulte că arătările pomelnicului dela Bistriţa, privitoare la pretinsul Costea-Voievod nu pot rezista unei criticii serioase.

* * *

Urmaşul lui Petru pe tronul Moldovei a fost fratele său Roman, care la 1380 apărea ca martor într'un proces la Liov [5]). El era căsătorit cu cneaghina Anastasia, înmormântată la Roman, care însă nu este identică cu Anastasia fiica lui Laţcu, înmormântată la Rădăuţi. Alexandru-cel-Bun aminteşte de maica sa Anastasia într'un act de danie din 16 Sept. 1408 [6]). Din căsătoria aceasta s'au născut trei fii şi anume: Iuga, Alexandru şi Bogdan, dintre care cel dintâi purta numele străbunicului său Iuga din Maramureş, fratele lui Bogdan Descălecătorul. Roman se mândrea cu titlul său de domn *singur* stăpânitor a toată Ţara Moldovei, din « *plonine* » până la mare; o titulatură care venea să dea o confirmare oficială a contopirii politice a Ţării-Şipeniţului cu Voievodatul Moldovei.

* * *

1) N. Costăchescu, *o. c.*, Nr. 16, p. 46.
2) Mihaly, *o.*, *c.* pp. 26, 33, 94, 274, 298, 367, 417, şi 521.
3) N. Costăchescu, *o. c.*, I, Nr. 3, p. 8.
4) N. Iorga, *Revista Istorică*, VIII, pp. 193—194.
5) Czolowski, *Pomniki Dziejowe Lwocva z Archivum Miasta*, V, Nr. 350, p. 56.
6) Costăchescu, *o. c.*, I, Nr. 21, p. 61.

După moartea lui Roman-Vodă, întâmplată pe la 1393, căci după anul acesta documentele nu mai fac mențiune de el, succesiunea la domnie nu trecu direct asupra fiilor săi Iuga, Alexandru și Bogdan, ci în baza *principiului din seniorat*, ea reveni lui Ștefan, fratele mai mare al repausatului voievod. Era acel Ștefan-Voievod care la 1359 fusese detronat de fratele său Petru și alungat din Țara-Șipenițului. Ștefan petrecuse multă vreme în Polonia unde aștepta prilej fericit pentru a redobândi tronul părintesc. In anul 1394 îl găsim la Chelm în Polonia, unde regele Vladislav Jagiello îi face dar o platoșă aurită și un coif de cavaler [1]). Moartea fratelui său Roman îi dădu prilej de a-și încerca din nou norocul la tronul Moldovei, de astădată el reuși cu ajutorul puternicului său protector regele Vladislav-Jagiello [2]). Și astfel Ștefan-Vodă ocupă tronul Moldovei și domni până la 1399 în țara lărgită de fratele său Petru cu teritoriul Șipenițului. Pentru sprijinul obținut din partea regelui la dobândirea domniei, Ștefan-Vodă trebui să renunțe la Pocuția, ce fusese zălogită Moldovei, și era chiar gata să cedeze Poloniei chiar și Țara-Șipenițului, ceea ce însă din fericire nu s'a întâmplat [3]). Aservirea sa la politica polonă îi atrase dușmănia regelui Sigismund al Ungariei [4]), care în iarna anului 1395 năvăli cu armată puternică în Moldova, cu scopul de a lovi pe Ștefan și a-l supune vasalității sale. Ștefan izbuti însă să țină piept invaziei ungurești și să înfrângă oștirea ungară la « *Hindova* », o localitate care a fost identificată de unii cu *Ghindoanii*, iar de alții cu Hârlăul. După izbânda sa asupra Ungurilor, Ștefan reuși să-și consolideze situația în Moldova și să domnească în pace până la sfârșitul vieții sale. El muri la 1399 și fu înmormântat în catedrala dela Rădăuți alăturea de fratele său Roman. Inscripția de pe lespedea de mormânt

---

1) G. Popovici, *Anul dela Martie*, p. 21.
2) Hurmuzaki-Densușianu, *Doc.*, I, 2, p. 817
3) M. Costăchescu, II, Nr. 166, p. 610.
4) Thurocz, I, p. 218 Cfr. Hurmuzaki-Densușianu, I, 2, p. 333 — 362 urm. și 383 — 414.

pe care i-a așezat-o Ștefan-cel-Mare, Ștefan este arătat ca cel Bătrân, ceea ce indica că ajunse la o vârstă înaintată la domnie [1]).

* * *

După moartea voievodului Ștefan I, coroana Moldovei fu dobândită de Iuga, fiul mai mare al lui Roman-Vodă. In analele vremii Iuga-Vodă apare cu supranumele Ologul, probabil din cauza unui defect corporal. Dela el nu ni s'au păstrat decât trei documente, dintre care unul din 28 Noemvrie 1399, prin care Iuga-Vodă împreună « *cu frații domnieisale Alexandru și Bogdan* » dăruia unui oarecare Țiban două sate. Din contextul acestui document reiese că Iuga-Vodă era fiul din Roman-Vodă și fratele lui Alexandru și Bogdan [2]). Din motive necunoscute încă în deajuns, poate și din cauza infirmităților sale corporale, Iuga-Vodă nu se putu menține multă vreme pe tronul Moldovei, fiindcă la începutul anului 1400 apare în documentele vremii fratele său Alexandru ca Domn al Moldovei. Este *Alexandru-cel-Bun* (1400—1430), cu care se încheie epoca de lupte și frământări dinastice și teritoriale în Moldova și se deschide țării o eră nouă de propășire și prosperitate.

* * *

Ajungând la sfârșitul comunicării credem a putea desprinde din relatările umanistului Filippo Buonaccorsi Callimaco, confirmate și întregite de cronicarul polon Ioan Dlugosz precum și din alte știri contemporane, figura măreață a adevăratului erou al Țării-Șipenițului, care era Petru-Vodă, fiul lui Ștefan-Vodă Maramureșanul, Descălecătorul voievodatului de Șipeniți. El atrase în cursă și bătu la 1359 oștirea polonă a regelui Cazimir-cel-Mare, comandată de Sbigniev Olešnicki și captură cu acel prilej nu mai puțin de 11 steaguri polone. Vitejia sa fără seamăn trezi admirația umanistului Buonaccorsi Callimaco și îi inspiră poemul istoric,

1) E. Kozak, *o. c.* p. 105.
2) M. Costăchescu, I, Nr. p. 21 urm.

în care Petru-Vodă apare învestit în armătura unui legionar roman sub numele alegoric de Lucius Aprovianus.

La stingerea descendenților în linia bărbătească ai familiei lui Bogdan, Petru-Vodă, coborîtor din linia laterală a lui Iuga-Vodă, reclamă coroana Moldovei pentru sine și o obținu cu prețul înglobării voievodatului șipenițean în granițele lărgite ale Moldovei. De aceea el nu poate fi privit ca întemeetorul unei noi dinastii, pretinsă a *Mușatinilor*, ci el trebue să fie considerat ca legitimul continuator al dinastiei Bogdanizilor în linia secundară a lui Iuga-Vodă, fratele lui Bogdan-Vodă. Din considerațiunile acestea nu se poate vorbi de o dinastie a « Mușaților » sau Mușatinilor, întru cât porecla « *al Mușatei* » nu poate prezenta nicio semnificație dinastică.

Prin unirea Țării-Șipenițului cu Moldova, granițele acestei țări se întindeau din « *ploninele* » Șipenițului, până la litoralul Mării Negre, având reședință la Suceava. Acolo fu parafat la 1391 actul de alință munteano-polonă dintre Mircea-cel-Bătrân și Vladislav-Jaghiello, act politic care s'a săvârșit prin mijlocirea lui Petru-Vodă. Dar pentru Petru-Vodă și aceste hotare păreau prea înguste. De aceea el, folosindu-se de veşnica penurie de bani a regelui Vladislav Jagiello, se oferi să-i împrumute suma de 4.000 ruble sau lire genoveze, primind în schimb drept chezășie pentru restituirea împrumutului, *Țara Pocuției* cu cetățile Sniatin și Colomeia. Prin noua achizițiune teritorială voievodul Petru împinse granițele Moldovei departe peste hotarele șipenițiene până în părțile Haliciului, dând astfel statului moldovenesc cea mai mare întindere teritorială spre miazănoapte din câte a avut vreodată. Pentru apărarea acestor hotare au luptat Moldovenii veacuri întregi sub cei mai mari și mai războinici domnitori ca Alexandru-cel-Bun, Ștefan-cel-Mare, Petru-Rareș, Ion-Vodă cel Cumplit și chiar sub Mihai Viteazul, care-și întemeia pretențiile asupra coroanei Poloniei pe vechile drepturi ale Moldovei asupra Pocuției.

Dar din nenorocire granițele acestea erau prea avansate spre miazănoapte, pentru ca ele să fi putut fi menținute și apărate multă vreme. Moldova pierdu mai întâi Pocuția, cu toate jertfele de sânge pe care ea le făcuse pentru apărarea

şi păstrarea ei. Şi ca dovadă că adesea istoria se repetă, ţinem să amintim că în toamna anului 1918 oştirea regelui Ferdinand-Intregitorul, regăsi vechile vaduri ale Ceremuşului, pentru a intra din nou în Pocuţia, pe care pacificând-o, o remise Poloniei.

Dar nici Ţara-Şipeniţului nu se bucură de o soartă cu mult mai bună, căci şi această străveche *marcă de hotar*, sau *banat* al Ţării-Moldovei, după ce hălăduise mai bine de trei veacuri sub oblăduirea domnitorilor moldoveni, fu ocupată la 1775 de oştirile austriace şi întocmită ca provincie de coroană a imperiului habsburgic, sub numele împrumutat dela « *bucovinele* » Şipeniţului. Nedreptatea dela 1775 s'a reparat la 1918, când vechiul voievodat şipeniţian, fu reîncorporat Moldovei, pentru ca în zilele noastre să fie răşluit din nou. Dar cum drepturile popoarelor la vieaţă în spaţiul lor istoric, prorogate vremelnic, nu se sting niciodată, Ţara-Şipeniţului aşteaptă cu resemnare ivirea unui al doilea Lucius Aprovianus.

ANEXA I.

Consideraţiuni asupra originei Românilor de Filippo Buonaccorsi-Callimaco.

Reproducere din: *Monumenta Poloniae Historica,* — *Pomniki Dziejowe Polski.* — Tom. VI, pp. 235—236.

I.

Scythae ab ipso initio bellorum ardore ac desciplina eousque floruere, ut merito Mars apud eos natus illicque habitare a ceteris nationibus crederetur. Pauci admodum et haud felici eventu bellum illis intulere. Ipsi diversis temporibus propemodum terrarum orbem victoriis provagati praeter Romanos, qui frangerent aut submoverent impetus suos, non invenere. Cum illis diu multumque luctati, tandem coacti sunt fateri Romanis quoque Martem Generis auctorem esse. Primus M. Lucullus, subacta Thracia, Scythis Romana arma mostravit. Deinde vario eventu et bellorum et proeliorum a diversis ducibus contra eos pugnatum. Et Domitianus quidem, praefecto inferiori Mysiae Haelio Hadriano, intra fines suos ipsos continuit. Deinde caesarum ignavia occasionem et audaciam praebuit superandi Danubium irrumpendique in provincias Romanorum. Verum sub Alexandro Mammeae a Pupieno legato in Illyrico fusi fugatique sunt. Moxque a Dexippo Atheniensi ultra Danubium acti, cum Gallienus Augustus expeditionem pararet, cuius fama Dexippo victoriam dedit. Gallienus enim, audita hostium fuga, Cleodamum et Athenaeum Byzantios cum praesidio misit, data eis cura muniendorum oppidorum in ripis Danubii ad arcendas in posterum Scytharum incursiones. Regillianus etiam, antequam circumveniretur, multa proelia feliciter adversus illos commisit. Claudius postea paene attrivit per Aurelianum, qui mox caesar fuit, et finibus Scythicis Saturninum praefecit, translatis Daciae habitatoribus in inferiorem Mysiam, per quam Scythae in Traciam saepius irrumpebant. Ceterum discerpta Romana res per rigitnta tyrannos, quam plurimis patriciis, quos publicae indignitatis taedebat pudebatque, migrandi necessitatem intulerat. Inter quos Censorinorum pars in Bithyniam, reliqui in Thraciam et subinde in inferiorem Mysiam se receperant, ubi cognito situ et fertilitate regionis, quae propemodum alendo pecori atque hominibus a natura procreata videretur, persuaserunt senatui populoque Romano mittendam illuc coloniam ad submovendum in perpetuum bellum Scythicum a cervicibus Thraciae Illyricique.

et Macedoniae. Senatus, etsi ea fere tunc erat publici status perturbatio, ut magis de conservanda incolumi Romana urbe quam de coloniis mittendis cogitandum appareret, motus tamen auctoritate Censorinorum, decrevit primo quoque tempore, quo lux aliqua quietis exoriretur, mittendam legionem unam, bellorum expertam cum duobus millibus civium, qui nutu et auspicio Censorinorum, locata colonia, in inferiori Mysia habitarent. Nec multo post, cum mira bellorum felicitate Romanum imperium undique restituisset, Probus Augustus militari seditione in Illyrico interficitur, visaque est senatui adesse opportunitas mittendae coloniae ex Probiano exercitu. Scriptis itaque duobus millibus civium, quibus legio una ex militibus Probi adiungeretur, per Illyrios misit ad Censorinos. Fama novae coloniae aliquamdiu motus Scythios compescuit. Deinde non solum propulsantibus, sed egregie etiam inferentibus bellum Romanis datae acceptaeque sunt utrinque paene innumerabiles clades, cum pleraque a Caesaribus supplementa et auxilia suis mitterentur. Ad extremum cum iam negligentius iuvari a suis ea colonia coepisset, attrita continuis Scytharum incursionibus facile in Polonorum ditionem ac ius concessit, a quibus postea strenue defendebatur, verum cum imperio suorum nomen quoque immutavit. Nam Poloni, qui eos Italos scirent, lingua sua appellarunt eodem nomine, quo ceteros Italiae indigenas vocant, sed rudi admodum accentu. Mox, ubi latinae litterae in Poloniam illatae sunt, emollito paulatim vocabulo submitiori accentu Valachos dixerunt. Quod nomen veluti quodam consensu ceterarum gentium ad haec usque tempora in illis perdurat.

ANEXA II.

Descrierea luptei dintre Lucius Aprovianus și Sbigniev Olesznicki de Filippo Buonaccorsi-Callimaco.

Reproducere din *Monumenta Poloniae Historiae. — Pomniki Dziejowe Polski*. Tom. VI, pp. 236—238.

Cum igitur per multos annos armis atque auctoritate Polonorum Valahi foris tuti fuissent, seu spe libertati serecti, seu quietis impatientes domi tumultuari coeperunt, moxque a regno Poloniae palam defecere. Regnabat tunc apud Polonos Casimirus secundus, qui, audita eorum defectione, illico expeditionem paravit. In qua praeter alios magnos et fortes viros, quem consiliorum solium adiutoremque actionum suarum haberet, delegit *Sbigneum de Olesznycza*, cuius et virtus et felicitas in rebus bellicis per id tempus plurimum eminebat. Nec mora, superato Tyrae amne positisque castris in solo Valachorum, tantum terroris illis incussit, ut parum abfuerit, quin in ipsa trepidatione ad veniam confugerent et se regi restituerent. Sed exsanques ac trepidos Lucius Aprovianus, vir gravitatis antiquae in medium concionabundus prorumpens, ad defendendum se per spem decipiendi hostis animavit.

Erat non procul a tumultario exercitu Valachorum silva frequentibus procerisque arboribus spectabilis, ceterum nullis vepribus aut virgultis implicita. Eas arbores Lucius succidi iubet eo libramento, ut per se starent sed levi motu impelli ad ruinam possent. Postero die, cum Poloni signa infesta inferrent et spreta Valachorum paucitate procederent acie incomposita magis more tumultuantium per insolentiam, quam progredientium ad iustum proelium, Lucius, qui antequam pugna iniretur, in succisam silvam profugere cogitaverat, mutato consilio fortunam tentare instituit. Itaque cum Valachi tumultum insiderent, arma expedienda suadet, aciem densissime conglobandam, forti et audaci cuiquam in prima fronte consistendum, ut subeuntes per acclivum Polonos superne impetu facto deturbarent, et si fortuna affuisset, disruptis ordinibus caederent ac fugarent. Prosper (ut fit) eventus rationabile consilium secutus. Nam quum praeter persuasionem Sbignei, qui non nisi ordinata acie exploratisque omnibus, ne qua fraus subesset, signa movenda dicebat, Polonus incautius et interlucenti agmine in acclivum niteretur, Valachorum desuper cum clamore irruentium, adeo impetum non sustinuit, quod subito in fugam conversus esset, nisi Sbigneus, in re trepida minime consternatus, pluribus in locis suos in aciem reduxisset, et impigre, ubi plurimum periculi erat, accurrendo propemodum solus hosti subitam victoriam eripuisset. Instaurata per Sbigneum pugna, reliqui quoque animos collegere, coepitque per se quisque anniti, ut primae trepidationis ignominiam strenue pugnando deleret. Sed et Valachi non minus acriter instabant, accurrente ubique Lucio et iam Polonos victos vociferante. Tantumque momenti in eo viro esse apparebat, ut ab ipso uno penderet utrorumque victoria. Itaque Sbigneus, cum ille inter suos adhortando monendoque obequitaret, concitato equo, per medios hostes in eum irruit. Nec segnius Lucius infesta hasta contra se venienti occurrit, tanto ardore animorum, ut videretur uterque ad certam victoriam properare; fractis hastis [1]) fragor et nudati enses ad se omnium oculos attraxere, ita ut in eventum tam feri certaminis a pugna utrimque cessaretur. Lucius, fretus equi agilitate, cliversis gyris destra levaque Sbigneum eludere, nunc fugere nunc instare punctimque et caesim [2]), a tergo, a fronte lacessere, donec ille seu ira seu virtute stimulatus, contorta totis viribus in adversarii caput bipenne [3]), attonitum ex equo deturbavit. Labante ad terram Lucio, tantus clamor a Polonis exortus, reintegrato proelio, quod diffisi viribus Valachi subito ad dolum se convertunt. Relicto igitur tumulo, quem insederant, paulatim veluti fugientes in proximam silvam se recipiunt insequentibus effuse Polonis, quos, ubi clipei armorumque a se interfeci ducis potitus, supervenit Sbigneus, septa, identidem clamando, insidias timendas, ab insequendo ulterius frustra revocare conatus est. Ceterum

[1]) In manuscript *hostis*.
[2]) In manuscript *caesum*.
[3]) In manuscript *bipeme*.

quia magis non probare suorum factum, quam non adiuvare licebat et ipse quoque fugientibus coepit instare. Valachi, postquam Polonos silvam temere ingressos conspexere, proximas arbores ad ruinam compellunt, illae ulteriores, aliae alias super aliis cadendo, eaque propagatione ruinae Poloni fere omnes obtriti cum Sbigneo, qui non diu laetatus super spoliis tam insignis victoriae in gentis abiectis ruina crure arboreo [1]) mulctatus est, quasi plane Lucius mortis suae praescius in ultionem suam succidi silvam curasset.

Id vero non solum Polonis sed etiam Valachis indignum visum et miserabile, tam strenuum virum, cui paulo ante fortuna belli non solum pepercisset, sed propemodum opimis spoliis decorasset, ne hominis quidem morte absumi [2]).

ANEXA III.

Descrierea bătăliei din Ţara-Şipeniţului din anul 1359 de Ioan Długosz (Longinus).

Reproducere din Ioannis Dlugossi sau *Longini Historiae Polonicae Libri XII*. Francfurti, anno 1711. Tom. I. *Liber novus*, pp. 1122-24.

III.

« Stephano Moldaviae Voievodae, apud Valachos mortuo, dura inter duos filios mortui Palatini, videlicet Stephanum et Petrum, contentio de Principatu et illius successione, suboritur. Petro enim, quamvis minori natu, quod ingenii liberalioris esset, maior pars Valachorum favebat. Is quoque et industria qua pollebat, et Provincialium Hungarorum favore, pulso Stephano et Boiaris, quos in suam partem pellicere non poterat, solus occupat Moldaviae Principatum. Stephanus autem natu maior, cum suarum partium Boiaris, et indignitatem suarum

---

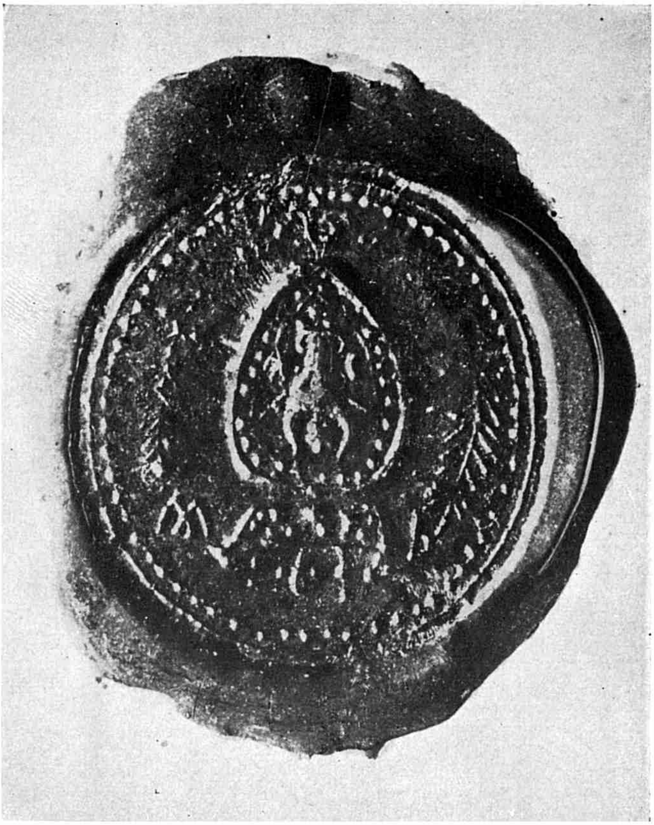
1) In manuscript *altero*.

2) Nota lui Finkel. Dlugosz *(Hist.*, IX. A. 1359, t. III, pp. 277-8), descriind dezastrul Polonilor, adaugă pe scurt: « Captus fuit in clade huius modi Sbigneus de Oleschnicza, miles de domo Dambno, Sbignei Cardinalis et episcopi Cracoviensis avus, qui in diem mortis claudicare coactus propter tibiarum violationem, quae tunc illi provenerat ». Despre luptă şi duel, despre moartea lui Zbigniev n'are nimic (Dlugosz). Zbigniev trăieşte mai departe (Dlugosz). Altfel « Vita Sbignei Cardinalis et Episcopi Cracoviensi a Ioanne Dlugosz edita » (a cărei fragment se află în manuscript. Nr. 107 (Bibl. Jagiell.). *(Opera Dlugossii*, I, 652-3, cap. 3): « Animose pugnans proelium in locis aliquibus restituit, et pluribus Polonis, quorum nominibus abstineo, fugientibus, captus ipse et in pede uno arbore una ruente truncatus, magno et propriis et hostibus spectaculo fuit ». Aceasta n'a putut s'o scrie Dlugosz. Pe ce se bazează alte veşti ale lui Calimach (numele comandantului moldovean, ce sună ca luat din istoria Romanilor ş. a. d.) nu se ştie; cel mai probabil pe fantezie şi combinaţie. Vezi şi A. Czonowski: « Inceputurile Moldovei» (Wołoszczyzny) şi expediţia lui Cazimir-cel-Mare, anul 1359 (Kwartalnik Historyczny, 1890, p. 258. Lwov 1890) în care se dă în traducere capitolul lui Callimachus, însă asemenea nu-l poate susţinea cu dovezi.

iniuriarum non ferens, et veritus, ne Petrus frater, nactus Principatum, crudetius in se quicquam consuleret, ad Casimirum Poloniae Regem, et thesauris et milite abundantem confugit, petens *se per illum in Principatum restitui, et suae necessitati propitia subventione misereri*: Spondens et obligans tam se, quam universos suos Successores Palatinos, et terram Moldaviae, in fide, obedientia, et subiectione Casimiri Regis, et suorum successorum Regum Poloniae, perpetuo mansuros. Quae quidem conditio, cum a Casimiro Rege, Consiliariis Regni probantibus, accepta esset, mittit Casimirus Rex, ex Cracoviensibus, Sandomiriensibus, Lublinensibus, et Russiae militibus exercitum, cum Stephano, qui illum in Sedem Moldaviae restituat. Is post diem SS. Apostolorum Petri et Pauli, ex penatibus egressus, dum terram hostilem attigisset, pluribus secundis successibus usus, aliquot ètiam particulares conflictus, feliciter cum hoste, in plenam et universalem dimicationem non veniente, reportavit.

Petrus autem minor natu, dum cum Stephano et Polonorum exercitu apertè decernere sibi periculosum vidisset, astu et dolo rem tentare aggressus est. Sylvae erant vastae, et in longum porrectae, Plonyni a solitudine, et quod profectum non afferunt, nec cultae sunt aut arabiles, in terra Sepenicensi sitae, quas, ut praemisimus, Plonyni Valachi vocant, quibus exercitus Polonicus, ut gradum ad interiora et plana promoveret, transiturus erat; Earum sylvarum dextra laevaque secus viam Valachi de parte hostili, ita ferris arbores inciderant, ut immotae starent, ictu facile impulsae prociderent, easque accuratissime, sabulo contecti et gramine observabant. Polonis itaque saltum intrantibus, Valachi extrema arborum succisarum impellunt, aliam in aliam cadentem et ruentem, atque viciniorem praecipitantem, et strage ancipiti viros, equos, armaque sine bello obruunt et devincunt. Arborum siquidem truncis, et ramorum fragmentis, milites insignes examinati et oppressi sunt, plerique in pedibus, aut manibus, aut aliqua parte corporis mutilati. Caetera omnis multitudo inopinato malo perculsa, sub iugum et deditionem venit: maiorque aliquanto captorum, quam caesorum numerus fuit. Praeda omni et spoliis hostes potisi, tanto hosti gratior, quanto integrior. Nam etsi equorum magna pars strage arborum conciderit; arma tamen, vestes, et caeterae res; quoniam per fugame vadere quisquam, nec referre quicquam valuit, a victoribus occupatae. Ad eas insidias Polonorum exercitus, Valachorum parte, cui ferebat suffragia, prodente, praecipitatus est magis, quam sua negligentia aut ignavia, quae cum parte adversa reconciliatione et intelligentia habita, auxiliares suos Polonos, insidias huiusmodi et laqueos, maligna vafricie perferre coegit. Ea clade Casimiro Regi nunciata, illico misit, qui omnes captivos redimerent. Et Valachis potestatem redimendi captivos facilè facientibus, omnes milites, et omne vulgus permiscuum, facili aere redemptum est. Captus fuit in clade huiusmodi, Sbigneus de Oleschnica miles, de domo Dąmbno, Sbignei Cardinalis et Episcopi Cracoviensis avus. Qui in diem mortis claudicare coactus, propter tibiarum violationem, quae tunc illi

provenerat Navogius de Thącin, filius Andreae de Thącin Cracoviensis Palatini, cum inter tumultum manus Valachorum effugisset, patris et amicorum devitans conspectum, ex cladis loco Romam abiit, et se fieri Presbyterum (iam enim unica consors quam duxerat diem obierat) ordinavit. Qui postea in patriam reversus, in Decanum Cracoviensem fuit promotus. Sylvarum huiusmodi densitas, temporis processu in culturam et camporum planiciem redacta. Undecim signa ea clade capta, quorum tria Regia sive terrestria, Cracoviense, Sandomiriense, et Leopoliense, novem militaria, videlicet Bipennium, quod praefatus Navogius erexerat, alterum de Leliwa, tertium Vulpium, quartum Ravitarum, quitum Gryphonum, sextum Srzeniavitarum, septimum Habdancorum, octavum Polucosarum et nonum Streparum erant ».

Pecetea voevodului Petru I, copie de pe originalul din Muzeul Regional din Cernăuţi

HARTA POCUȚIEI DE BEAUPLAN

CONTINUITATEA ROMÂNILOR ÎN DACIA

DOVEZI NOUĂ

DE

G. POPA-LISSEANU

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința secțiunii istorice dela 8 Noemvrie 1940

PREFAȚĂ

Cercetarea aceasta a noastră am mărginit-o numai la epoca istorică de după părăsirea Daciei și până la întemeierea Principatelor Române și numai la evenimentele petrecute la Nordul Dunării. Datele privitoare la Românii din dreapta marelui fluviu, oricât de importante ar fi ele, dacă nu tind să dovedească persistența elementului roman în Dacia cucerită de Traian, le-am lăsat la o parte nerelevate.

N'am menționat, de asemenea, nici datele ce le putem scoate din studiul portului — cum ni se arată acest port, bunăoară, pe Columna lui Traian dela Roma — sau din studiul datinelor, al credințelor religioase și de mitologie populară, precum și în genere datele ce ni le procura știința antropologică și etnologică.

Din dovezile ce vom produce sperăm să se vadă în mod lămurit că neamul nostru s'a format pe un teritoriu foarte extins, pe ambele maluri ale Dunării și ale afluenților acestui fluviu, că

persistența sa n'a fost niciodată întreruptă în aceste regiuni și că unitatea poporului nostru, ca și a limbii noastre, se explică nu prin admigrațiuni, ci prin continue intermigrațiuni.

In fața dovezilor ce vom produce nădăjduim că va amuți cu totul glasul acelora cari mai continuă încă să susțină că neamul românesc s'ar fi infiltrat în Ardealul unguresc [1]).

G. POPA-LISSEANU.

[1]) Cu prilejul intrării în Cluj, în primele zile ale lui Septemvrie 1940, regentul Ungariei N. Horthy a pronunțat următoarele cuvinte: «In decursul veacurilor, s'au infiltrat în această țară a Ardealului unguresc minorități primite de strămoșii noștri. In urmă, Ardealul ne-a fost răpit în numele protecției datorite acestor minorități...». *Le Temps*, din 17 Sept. 1940.

I. INTRODUCERE

Problema de natură curat istorică, privind continuitatea elementului romanic în Dacia cucerită de Traian, a fost trecută, în secolele din urmă, din domeniul senin al istoriei pe tărâmul politic, întunecat de patimi. Căci, pornindu-se dela principiul de drept *prior tempore, potior iure* și invocându-se lipsa unor documente precise, adversarii acestei continuități, și am putea spune fără să greșim, dușmanii de veacuri ai neamului românesc, dușmani cari socotesc astăzi că desechilibrul survenit în Europa postbelică s'ar datora numai tratatelor de pace și în special celui dela Trianon, — deși acesta n'a făcut decât să înlăture o nedreptate seculară săvârșită împotriva neamului nostru — susțin cu o tenacitate vrednică de o cauză mai bună că Românii n'ar fi autohtoni în țara lor, ci că ar fi venit în Carpați și la Dunărea de jos, numai târziu, înfiltrându-se aci de abia prin secolul al XII-lea și al XIII-lea.

II. GENEZA PROBLEMEI ROMÂNEȘTI

In adevăr, mutismul aparent al unor documente care să ateste persistența Românilor în regiunile fostei Dacii, a făcut pe unii scriitori din veacul al XVIII-lea, Germani de origine, să pună la îndoială, din considerațiuni de ordin politic, continuitatea Românilor la Nordul Dunării. Și, de unde până atunci, toți istoricii erau unanimi întru a considera pe Români ca urmași ai Romanilor — începând cu umaniștii secolului al XV-lea, cu Enea Silvio Piccolomini și cu Bonfini — deodată, ca prin minune, li s'a negat autohtonia în ținuturile, în care trăiesc și li s'a căutat proveniența fie la Sudul Dunării, fie chiar în stepele îndepărtate ale Asiei.

In adevăr, veacul al XVIII-lea se deschisese pentru Români subt niște auspicii promițătoare. Căci, după înfrângerea Turcilor, cari ajunseseră prin cuceririle lor până subt zidurile Vienei și după întronarea dominațiunii Habsburgilor în Translaitania și în Cislaitania, precum și, mai ales, după unirea unei părți a bisericii ortodoxe din Transilvania cu biserica din Roma, Românii de peste Carpați începură să privească viitorul cu mai multă încredere.

Dar, în special, trei evenimente de o covârșitoare importanță istorică făcea ca, mai ales în jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea, să se trezească conștiința națională la Românii de peste Carpați.

In primul rând erau reformele pe care împăratul, cu largi vederi politice, Iosif al II-lea, le-a anunțat *urbi et orbi* tuturor popoarelor sale [1]) și în urma cărora Românii de peste Munți prinseră nădejde să scape din starea lor de șerbie la care îi adusese, după un răstimp de relativă bună stare politică și socială, *Unio trium nationum* din 1437 și mai ales Tripartitul lui Verböczy din 1516. Reformele liberale ale lui Iosif al II-lea le aduceau Românilor nădejdea de a se bucura și ei de drepturi constituționale.

In al doilea rând, erau mișcările revoluționare din anii 1784 și 1785 ale lui Horia și ale tovarășilor săi Cloșca și Crișan, mișcări la care luaseră parte toți conducătorii neamului românesc: preoți, învățători, cărturari și care mișcări erau puse la cale, poate, cu asentimentul Vienei.

In al treilea rând, era acțiunea politică întreprinsă de întregul neam românesc de peste Carpați, în frunte cu tot clerul, prin faimosul memorand numit de un contemporan, cam în ironie, *Supplex libellus Valachorum*.

« Tustrele aceste evenimente, dar mai cu seamă cel din urmă — spune un istoric român [2]) — avură darul de a provoca o mare îngrijorare, turburare chiar, printre Unguri și Sași, aflați, tocmai atunci, după revocarea ordonanțelor libe-

[1]) Prin edictul de toleranță din 1781 s'a proclamat egalitatea de drept, civilă și religioasă, a Românilor cu celelalte națiuni. Dar, în anul 1790, murind Impăratul, edictul de toleranță a fost revocat.

[2]) Al. Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană*, în *An. Ac. Rom. Disc. de recept.*, 1923.

ratoare [1]), într'o acută dispoziție de reacționarism, în vederea reîntronării și asigurării pentru totdeauna în viitor a poziției lor — privilegiate și dominante — poziție clătinată și amenințată pe cât de neașteptat, pe atât de serios, prin efemerele reforme iosefine. Căci, în cazul când postulatele politice naționale române, de egală îndreptățire la vieața publică a țării, reclamate prin « *Supplex libellus* » ar fi fost cucerite, numărul cel covârșitor al Românilor și, negreșit, vigoarea și calitățile ce ei afirmaseră în ultimul timp pe terenurile, unde propășirea nu le putuse fi cu totul impiedecată, trebuiau să fie pentru cei ce până atuncea profitaseră exclusiv de munca și jertfa acestui popor, serioase motive de îngrijorare, de turburare, cum s'a vădit aceasta în desvoltarea de mai târziu a vieții publice din Transilvania. De aci necesitatea pentru dânșii a unei serioase lupte împotriva cererilor române, nu *numai pe teren politic, ci și științific*. Și de aci prilejul binevenit ca noua teorie istorică a lui Sulzer, privitoare la originea balcanică a poporului român, să fie pusă în serviciul luptelor politice, prin acei scriitori ai timpului cari se făcuseră exponenți ai concetățenilor sași și unguri în aceste lupte ».

Cel dintâi scriitor care s'a identificat cu nouăle idei care circulau pe atunci, atât în Ungaria cât și în țările vecine, a fost, nu un ungur și nici un sas, ci un german din Elveția, Franz Joseph Sulzer care a trăit în Transilvania și apoi în Țara Românească, unde a și murit ca jurisconsult al lui Alexandru Vodă Ipsilanti. Fiind ginerele patricianului sas din Brașov Johann von Drauth, acest Sulzer se identificase cu ideile politice ale Sașilor privitor la originea, trecutul și drepturile politice ale Românilor.

In cartea sa [2]), Sulzer a formulat, el cel dintâi, teoria expusă cu un caracter quasi-științific despre originea balcanică a Românilor, voind să dovedească neautohtonia Românilor din situația de robie politică și socială a acestora la Nordul Dunării. Argumentarea lui Sulzer s'a dovedit în urmă a nu fi fost serioasă [3]).

[1]) Edictul de toleranță al lui Iosif al II-lea.

[2]) Fr. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, I—III. Viena, 1781-82.

[3]) Cf. Aur. A. Mureșanu, *O nouă contribuție la istoria Românilor în evul mediu*. Extr. din *Țara Bârsei*, 1940, p. 40.

Această teorie a lui Sulzer a fost îmbrățișată apoi cu multă căldură de urmașii săi, și nu mult după el sasul Eder a publicat *Supplex libellus Valachorum* [1]), scriere oficială, redactată anume pentru reprezentanții țării în dietă, scriere în care combate punct cu punct toate cererile Românilor și în care se oglindește toată ura conaționalilor săi.

Chestiunea aceasta însă a fost făcută cunoscută în cercuri mai largi din străinătate de Șvabul din Ungaria, Johann Christian Engel, mare istoric german, care se deosebește de Sulzer prin aceea că admite admigrațiunea Românilor în veacul al IX-lea, deci înainte de cucerirea ungurească și de colonizarea Sașilor. Cărțile lui Engel [2]) au stârnit în urmă o întreagă literatură care a dat la iveală argumente și pro și contra și la care au luat parte dintre Români mai ales Samuel Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, literatură ce a culminat în veacul al XIX-lea prin studiile lui Rösler, Hunfalvy, Rethy și alții și prin răspunsurile lui Xenopol, Onciul, Burlă și alții, ca să nu mai vorbim de istoricii de astăzi încă în vieață.

III. CUM MOTIVEAZĂ STRĂINII NEAUTOCHTONIA ROMÂNILOR

Adversarii continuității Românilor, susținători ai admigrării dela Sudul Dunării în regiunea Carpaților, au două feluri de argumente: unele negative — ex silentio — iar altele pozitive. Cele negative se reduc la următoarele trei:

1. Timp de o mie de ani, dela 271 sau 275, și până în secolul al XIII-lea — susțin adversarii continuității — izvoarele istorice nu ne-ar da nicio informație asupra Românilor din actualul lor teritoriu, deși, în ce privește pe Românii din Peninsula Balcanică, aceștia sunt amintiți cu trei sute de ani înaintea celor din stânga Dunării. Mutismul acesta al documentelor nu s'ar explica decât prin nepersistența Românilor în țara lor.

---

[1]) Eder, *Supplex libellus Valachorum cum notis historico-criticis.* Claudiopoli, 1791.

[2]) Engel, *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum,* 1794 și *Geschichte der Moldau und Walachei,* 1804. Cf. Al. Lapedatu, *oc. cit.*, p. 13.

Același mutism însă îl întâlnim pentru toți locuitorii Ardealului până la începutul secolului al XIII-lea, fie din cauză că în aceste teritorii nu exista o vieață ordonată, fie că invazia Tătarilor din 1241 a contribuit la distrugerea totală a documentelor ce vor fi existat [1]).

2. In al doilea rând — susțin adversarii continuității — în tot teritoriul românesc dela Nordul Dunării, nu s'ar găsi o singură numire de localitate ce s'ar fi păstrat din epoca romană și care să poarte caracterul fonologic al limbii române. Diferitele numiri de munți și râuri ca Tisa, Criș, Olt, Mureș etc. ar fi intrat în limba română din limba slavă sau din limba maghiară și prin mijlocirea lor, iar nu invers din limba română în limba slavă sau în limba ungurească.

3. In al treilea rând, după retragerea cârmuirii romane din Dacia, țara ar fi trecut subt stăpânirea Goților, «federați» ai Romanilor, cari au condus-o timp de o sută de ani, dela 271 sau 275 până la 375, când s'a produs invazia Hunilor, iar dela 453 până la 566 au stăpânit în Transilvania Gepizii. Urmele acestor două popoare germane se constată neîndoios până în secolul al IX-lea. Cu toate acestea, semințiile germane n'ar fi lăsat nicio urmă în limba română. Și, dacă Românii ar fi trăit tot timpul în țara lor de astăzi, ar fi cu neputință să nu fi păstrat și ei, în tezaurul lor de cuvinte, vorbe și expresiuni din limba germană, cum s'a întâmplat aceasta în Italia, unde Goții și Longobarzii au lăsat urme neîndoielnice în limba italiană, sau în Sudul Franței și în Peninsula Iberică, unde se întâlnesc urmele Francilor și ale Vizigoților. In limba română nu s'ar găsi nimic asemănător.

4. Pe lângă aceste trei argumente, negative, în aparență destul de puternice, s'ar mai adăuga și un al patrulea argument, acesta însă pozitiv. Structura limbii românești prezintă o foarte apropiată înrudire cu limba albaneză, ceea ce nu s'ar putea explica decât printr'o nemijlocită vecinătate. Și cum istoricește nu s'ar constata, — susțin adversarii autohtoniei românești, — ca să fi locuit cândva la Nordul Dunării Ilirii, strămoșii Albanezilor de astăzi, urmează ca Românii să fi

[1]) Cf. Aurel Decei, *La situation des Roumains*, în Revue de Transylvanie, VI, 2.

locuit la dreapta acestui fluviu, de unde apoi, cu timpul, ar fi imigrat în regiunea Carpaţilor.

Inlăturându-se astfel autohtonia Românilor şi negându-li-se pe această cale, şi ştiinţificeşte, pretenţiile lor asupra regiunilor transcarpatine, s'ar introna drepturile şi privilegiile Ungurilor şi chiar ale Saşilor asupra acestor regiuni şi trecutul în întregime şi-ar dobândi justificarea sa. Transilvania şi ţinuturile din câmpia de răsărit a Tisei, aparţinând deci Ungurilor de drept istoric, Românii ca venetici nu şi-ar mai putea justifica niciun drept al lor asupra ţării. Ei au fost şi trebue să rămână ca naţiune numai tolerată faţă de Unguri, Secui şi Saşi. In Ungaria milenară drepturi istorice n'ar avea decât Ungurii.

IV. ORIGINEA UNGURILOR ŞI CUCERIREA TRANSILVANIEI

Asupra originei Ungurilor s'au produs în decursul vremurilor două teorii mai de seamă. Prima este teoria lui Vambery care susţine că Maghiarii sunt de obârşie mongolă, din Asia, unde acest învăţat ungur i-a şi căutat. A doua teorie, adoptată azi de întreaga istoriografie maghiară, este cea a germanului Budenz, care pare a fi dovedit în mod definitiv că Ungurii sunt de origine europeană din ramura finno-ugrică.

După cronicarul rus Nestor, părintele istoriografiei ruseşti, care a scris prin secolul al XI-lea, Finnii, din al căror neam se trag Ungurii, locuiau în Nordul Europei, deasupra unei linii ce s'ar trage dela lacul Ladoga până la Samaria din regiunea Volgei. Subt această linie, trăiau o amestecătură de popoare finice şi tătare care, întinzându-se până la Marea Neagră, erau într'o necontenită mişcare. Intre aceste popoare erau şi Ugrii, adecă Ungurii.

La începutul evului mediu, după ce a început să slăbească puternicul zăgaz ce li-l pusese poporul roman, toate aceste neamuri împinse unele de altele, se mişcă şi-şi caută loc şi hrană spre apus, unde se găseau Slavii, Germanii, Celto-Galii şi Greco-Romanii.

Dintre popoarele finno-tătare care s'au pus atunci în mișcare, nu s'au menținut astăzi decât Bulgarii cari, ca o compensare a rămânerii lor pe locurile pe care le-au ocupat, au fost nevoiți să-și jertfească limba și cultura lor primitivă și să-și însușească limba și cultura slavă, (indo-europeană) și apoi Ungurii cari, deși înconjurați de toate părțile de popoare de rasă arică, au izbutit totuși să se adapteze nouălor împrejurări și să intre, grație elementelor ce le-au absorbit în sânul său, în concertul popoarelor indo-europene. Turcii au apărut în Europa numai după ce invazia popoarelor s'a potolit.

Ungurii de viță finno-ugrică n'au de a face cu Lappii și cu Finnii din Nordul Europei. Ei sunt originari din regiunea Wogul, de lângă munții Urali și atât ca limbă, cât și ca neam, fac parte din Finno-ugro-vogulici.

Existența Ungurilor istoricește se constată mai întâi la anul 884 de împăratul scriitor Constantin Porfirogenitul [1]), fiul lui Leon Filosoful și care a domnit în Bizanț dela 913—959.

După informațiile lui Porphyrogenitus, Pecenegii — numiți și Pacinați, iar mai târziu Bisseni — trăind între Volga și Urali, nelinișteau neîncetat, când pe Uzi când pe Chazari, popoare ce locuiau la Sudul Pacinaților. Unindu-se atunci Uzii și Chazarii se aruncară asupra Pecenegilor pe cari îi goniră din lăcașurile lor; aceștia, la rându-le năvăliră asupra Ungurilor pe cari îi scot din așezările lor.

Fiind deci bătuți de Pecenegi, Ungurii se împart în două. Unii se îndreaptă spre Sud-Est și se stabilesc în Persia, iar alții sunt nevoiți să plece spre apus, sub conducerea voevodului Lebedias și ajung în regiunea numită Atelkuz [2]).

Când au venit Ungurii în Atelkuz erau șapte seminții sau triburi, constituind, după cum ne spune cronicarul Simon de Kéza, 108 familii. La aceste șapte triburi, s'a adăugat, în

---

[1]) Constantin Porfirogenitul în scrierea sa *De administrando imperio* consacră Ungurilor — pe cari îi numește Turci — patru capitole în întregime.

[2]) După Gombocz-Melich, *Lexicon*, sub voce, ar fi vorba de unul dintre fluviile Don, Nistru sau Volga. Mulți cred că ar putea fi vorba de Basarabia și Moldova, regiuni care, pe când scria Porphyrogenitus, erau în stăpânirea Pecenegilor. Atelkuzu ar însemna « lângă apa Atel », cum ar fi Bodrogköz, Rábaköz, Sárköz, lângă Bodrog, lângă Rába, lângă Sár.

urmă, și al optulea, tribul Chazarilor, numiți Cabari. Căci, ivindu-se o ceartă între semințiile Chazarilor, s'au desbinat Cabarii și s'au unit cu Ungurii, ca al optulea trib, cu drepturi egale.

Din acești Cabari, trib al Chazarilor, socotesc unii scriitori unguri că se trag Secuii. Argumentul, cel puțin în aparență, pare plausibil, cu atât mai vârtos cu cât Cabarii mergeau în lupte înaintea celorlalte triburi, întocmai după cum, mai târziu, Secuii formau avangarda trupelor ungurești [1]).

Pe când Ungurii se găseau în Atelkuz, era împărat la Bizanț Leon Filosoful care se afla în războiu cu marele țar Simion al Bulgariei. Fiind de mai multe ori biruit, împăratul Leon atrage în alianță, la anul 890, pe Arpad, șeful Ungurilor, cu care împreună învinge în mai multe lupte pe țarul Simion și-l silește să încheie pace.

Doi ani în urmă însă, țarul Simion ca să se răzbune pe Unguri, dela cari avusese atâta de suferit, se unește cu Pecenegii, dușmanii de totdeauna ai Maghiarilor și năvălesc împreună în Atelkuz, nimicesc pe apărătorii țării, duc în sclavie o mare parte din populație, pustiesc țara în lung și lat, și o lasă în urmă în stăpânirea Pecenegilor.

Hordele ungurești erau cu totul neputincioase, căci ele erau duse în apus, fiind chemate de Arnulf din Carintia, în războiul ce acesta purta cu Suatopluc, regele Moraviei, războiu care nu s'a sfârșit decât odată cu moartea lui Suatopluc. Pe vremea aceea Moravia cuprindea și partea de Vest a Ungariei, împreună cu Pannonia.

Dintre Maghiarii ce vor fi scăpat de furia pecenego-bulgară, o parte vor fi trecut munții, fugind în regiunea de sus a Oltului și se vor fi păstrat subt numirea de mai târziu de Secui [2]). Cealaltă parte, marea lor masă, a fugit spre Nord, a trecut Prutul și a căutat să se întâlnească cu trupele lui Arpad ce se întorceau din expediția împotriva Moravilor.

---

[1]) Const. Porphyrogenitus, *De adm. imp.*, 39: προεξάρχειν τοῦ πολέμου, în traducerea lui Marczali: a háborùban elöljárjanak. Cf. *A magy. honfog. Kútfői*, p. 124.

[2]) Meitzen, *Siedlung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen*, Berlin, 1895, II, p. 161 crede că Secuii ar fiu rmașii acestor Unguri fugiți din Atelkuz.

Cu gândul, probabil, să se întoarcă înapoi, în vechia lor patrie din Urali, Ungurii au luat drumul spre Nord și ajung la Kiew, unde domnea varegul Oleg. Vorbind în general despre Unguri, fără să ne precizeze datele nici ca timp nici ca loc, cronicarul rus Nestor ne spune că « Ungurii au trecut șirul de munți, cari până astăzi se numesc munții Ugrici și s'au așezat cu corturile lor înaintea Kiewului. Fiind nomazi, ca și Polovcii, ca unii cari veneau din Orient, începură să se lupte cu Volochii și cu Slavii cari trăiau acolo amestecați, după ce se sfâșiaseră între ei și se foloseau de același teritoriu. Sosind mai târziu Ungurii, bătură și pe unii și pe alții și locuiră în urmă, în aceeași regiune, ceea ce făcu să i se dea unei părți din țară numele de țara Ugrilor ». Aci se vede că inserează cronicarul Nestor evenimentele petrecute ceva mai târziu.

Pentru ca să părăsească asediul Kiewului, Ungurii au primit dela regele Oleg un preț de răscumpărare și întărindu-se cu elemente nouă, probabil cu Chazarii cu cari trăiau în strânsă prietenie, se întorc înapoi și se hotărăsc să intre din nou în Ungaria, în care altădată luptaseră ca ajutoare ale lui Arnulf, și, fiind sprijiniți de popoarele prin mijlocul cărora treceau, cu merinde și călăuze, spre a le scuti țara de prădăciuni, ajung pentru a doua oară în Ungaria.

In Ungaria, Maghiarii intră pe la Nord, pe la râul Latorța și ajung curând la Muncaci. De aci se întind spre Nord către Ungvar, la Sud către Borsova și Ugocea din valea Tisei de Sus, iar la Vest până la Sajo și Tokai.

Pe cine va fi găsit Arpad în Ungaria dela sfârșitul veacului al IX-lea? Meitzen, conducându-se după informațiunile cronicarilor, crede că în regiunea dela Muncaci se găsea un vasal al regelui Simion care va fi fugit la apropierea trupelor ungurești, în vreme ce populația slavă și valahă se va fi supus [1]).

Inaintarea Ungurilor se va fi făcut destul de repede. Rezistență mai puternică le-au opus numai Moravii din Occident,

[1]) Meitzen, *op. cit.*, II, p. 162: Bis hirher soll sich ein unter Simeon von Bulgarien stehendes Vasallenreich erstreckt haben, dessen Statthalter entfloh, während sich die bis heut slawische und walachische Bevölkerung unterwarf und mit ihren Gebiete den aus Kiew mitgekommenen Ruthenen überwiesen wurde.

cari însă fiind şi ei bătuţi, le-au cedat toate localităţile întărite, toate burgurile lor, până la Morava şi Leitha. La anul 896, partea Nord-Vestică a ţării era în întregime în mâinile Ungurilor.

Regiunea dintre Dunăre şi Tisa, precum şi partea de Nord-Vest a ţării, era în stăpânirea ţarului bulgar Simion care îşi avea aci, după obiceiurile medievale, vasalii săi. Era însă o vasalitate economică pentru procurarea sării şi ale altor minereuri. Dar în lupta decisivă dela Alpar, trupele bulgare sunt sdrobite de Arpad care pune mâna pe toată regiunea până la Belgrad.

Expediţiunile războinice ale Ungurilor continuară spre apus şi miazăzi, prădând Bulgaria şi devastând tot teritoriul până la Constantinopol, pustiind Italia de Nord şi ucizând, într'o singură zi, după cum spun Analele dela Fulda, 20.000 de oameni [1]). Au cucerit apoi Croaţia [2]) şi Carintia care pe vremea aceea se întindea până la Drava şi a fixat graniţa ţării la Raab.

Urmară apoi războaiele de pradă conduse de Arpad, şi după moartea acestuia, la 907, de fiul său Zoltan şi furia pustiitoare ungurească n'a încetat decât prin înfrângerile din 933 dela Merseburg, din 955 de pe câmpia Lech şi cea dela Adrianopol din 970.

Toate aceste expediţii războinice, de pustiire şi de jaf, au contribuit să se năruiască toată opera de civilizaţie şi de cultură pe care a încercat să o creeze în această parte a Europei Carol cel Mare şi urmaşii săi.

Organizarea Ungariei, începută de Arpad şi continuată de succesorii săi, Zoltan şi Taksony, a fost completată de Geiza I (972—997) şi mai ales de marele rege Ştefan cel Sfânt. Zoltan şi fiul său Taksony, spre a-şi întări puterile, aduc colonişti germani cari au contribuit enorm, pe de o parte la

[1]) Iată ce spun Analele dela Fulda sub anul 894: Avari qui dicuntur Ungari in his temporibus ultra Danubium peragrantes multa miserabilia perpetravere. Nam homines et vetulas matronas penitus occidendo, iuvenculas tantum, ut iumenta, pro libidine exercenda secum trahentes, totam Pannoniam usque ad internecionem deleverunt.

[2]) Incorporarea definitivă a Croaţiei s'a făcut numai în anul 1076, sub regele maghiar Ladislau, a căruia soră fusese soţia regelui croat Zwonimir. Cf. H u b e r-D o p s c h, *Österreichische Reichsgeschichte*, p. 122.

încreştinarea Ungurilor şi la alipirea lor de sfântul Scaun apostolic al Romei, făcându-se astfel Ungurii aparătorii catolicismului în această parte a Europei, iar pe de altă parte, la civilizarea şi introducerea acestui popor în concertul celorlalte popoare europene.

Ardealul, înconjurat din toate părţile de munţi înalţi şi având prea puţine porţi de intrare în el, a fost relativ mai ferit de invaziile barbarilor şi în orice caz, mai ferit decât câmpia Moldovei şi a Munteniei. Totuşi, a trebuit şi el să sufere invazia Goţilor şi a Gepizilor precum şi invaziile Hunilor, Slavilor şi Bulgarilor, iar mai târziu ale Pecenegilor şi ale Cumanilor.

Ungurii, în afară de năvălirile lor de pradă şi jaf, au intrat în Ardeal destul de târziu şi în orice caz cucerirea acestei ţări nu s'a făcut decât spre sfârşitul secolului al XI-lea, subt domnia regelui Ladislau cel Sfânt

V. ORIGINEA POPORULUI ROMÂN ŞI A LIMBII ROMÂNE

După ce am văzut în cele precedente, — poate cu prea multe, dar de sigur necesare amănunte — care este originea Maghiarilor şi cum au cucerit ei ţara, numită Ungaria, să cercetăm în cele următoare originea Românilor, precum şi a limbii române, şi să vedem când şi cum s'au stabilit ei în teritorul pe care îl ocupă astăzi.

Asupra acestor chestiuni, discuţiile au fost şi sunt încă fără de sfârşit, adversarii continuităţii noastre în aceste locuri, cu toate dovezile ce li s'au adus, menţinându-se pe poziţiile lor.

Nu vom aduce aci din nou toate argumentele, ci vom spicui numai rezultatele la cari au ajuns în studiile lor diferiţii istorici ce s'au ocupat cu aceste probleme.

Scriitorii noştri din veacul al XVIII-lea şi, pe ici pe colea, chiar şi cei din veacul al XIX-lea, au susţinut la început că Românii sunt urmaşii direcţi ai Romanilor din Italia, că limba noastră este chiar limba latină. Teza pusă astfel s'a văzut

că este neîntemeiată și atât istoricii cât și lingviștii au renunțat la ea. La ceea ce nu s'a renunțat însă a fost latinitatea limbii. Și, cu toate că se știe că trei cincimi din lexicul românesc sunt cuvinte slave [1]), constatându-se în circulația limbii noastre 90% cuvinte latine și numai 10% cuvinte străine, s'a recunoscut în urmă de toți latinitatea fără discuție a limbii române [2]).

Teritoriul de formațiune însă al limbii, și prin urmare și al poporului român, și dacă această formațiune a avut loc la Sudul Dunării, sau la Nordul Dunării, ori și de o parte și de cealaltă parte a marelui fluviu, această chestiune a rămas în discuție și ea constitue ceea ce se numește problema românească.

Astfel s'a născut teoria așa numită a admigrațiunii precum și teoria numită a intermigrațiunii, adică prima arătând plămădirea limbii și a poporului român la Sudul Dunării, de unde ar fi emigrat spre Nord numai după venirea Ungurilor și a doua, indicând formarea limbii și a poporului românesc pe ambele maluri ale marelui fluviu și poporul găsindu-se într'o continuă și periodică migrațiune, după împrejurările determinate de evenimentele istorice.

VI. DACIA INAINTE DE ROMANI ȘI SUB ROMANI

De origine indo-europeană și făcând parte din marea familie a Tracilor, Dacii, înrudiți de aproape cu Ilirii, înainte de a-și fi consolidat statul lor, pentru prima oară subt Burebista, în secolul întâi înainte de Christos, și apoi, după mai bine de un veac, subt Decebal, au avut să sufere mai multe influențe care le-au modificat firea și caracterul. Unele din aceste influențe au avut un rol deciziv asupra formării lor, cum a fost influența Celților și apoi cea a Grecilor. A urmat apoi influența Germanilor și a Sarmaților iranieni, Iazygii și Roxolanii. In urmă, după Burebista vin Quazii și Marcomanii

[1]) Multe din aceste cuvinte care trec astăzi ca vorbe de origine slavă sunt în realitate vorbe de origine tracă sau traco-dacă.

[2]) Cf. *Cultura Romană în lectură ilustrată*, vol. I, p. 96.

cari, amestecându-se cu Carpii, neliniștesc triburile dace, influențându-le.

Populațiunile geto-dace din Carpați și dela Dunărea de jos au avut însă un contact neîntrerupt cu rubedeniile lor din Peninsula Balcanică, cu Tracii propriu ziși și cu Ilirii. Căci Dunărea n'a fost decât în timp de războiu o barieră între popoarele riverane. Dovada despre aceasta avem în mulțimea de bărci de lemn pe care le utilizau locuitorii și pe care le-a folosit și Alexandru cel Mare în expediția sa [1]) în stânga Dunării, după cum ni-o spune Arrian [2]).

Și spre deosebire de alți barbari, pe Geto-Daci îi întâlnim chiar dela apariția lor în istorie, lipiți cu totul de solul în care viețuiau. Ei nu erau, ca ceilalți barbari, oameni cari să trăiască din jaf și prădăciuni. Fiind un popor sedentar, fixați de pământul pe care-l cultivau, chiar dacă pentru moment erau, uneori, siliți să-l părăsească, ei reveneau, căci o legătură intimă și indisolubilă era între ei și țarina lor.

Popor de agricultori și de gospodari, popor auster, cum îi caracterizează Scarlat Lambrino, Geto-Dacii nu trăiau izolați de restul lumii civilizate. Ei primeau pe negustorii ce le mijloceau schimbul mărfurilor pe care ei le produceau sau de care aveau nevoie să le importe. Ei aveau o industrie de casă, exploatau minereuri: sare, argint, aur; ei aveau o artă geto-dacă.

In special, contactul Dacilor era frecvent cu lumea greco-romană, iar popoarele scitice și celtice cu care veniseră în contact și care se stabiliseră între ei, erau deplin dacizate la venirea Romanilor. Și, după cum prea bine observă C. Daicoviciu, era în Dacia o « unitate de civilizație și o unitate politică care îmbrățișase regiunile muntoase ale Transilvaniei ca și regiunile de șes ale Moldovei, Munteniei și Olteniei; este proba unității desăvârșite între cele două versante ale Carpaților, unitate care nu s'a desmințit până în ziua de astăzi » [3]).

---

[1]) Cf. C. Daicoviciu, *Le problème de la continuité en Dacie*, în *Revue de Transylvanie*, VI, p. 14.

[2]) Arrianus, *Historia*, I, 3, 6.

[3]) C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 18.

Cu cât Romanii se apropiau mai mult de Dunăre, cu atât și influența lor asupra Dacilor era mai mare. Astfel, arheologia și în special monetele ne fac dovada că începând încă din secolul al II-lea în. d. Chr. înrâurirea civilizației romane asupra țărilor dela Nordul Dunării era din ce în ce mai simțită.

Contactul direct, din timp de pace și din timp de războiu, dăinuise două secole înainte de cucerirea Daciei și a încorporării ei la imperiul roman. « Căci — zice C. Daicoviciu — în afară de lupte, incursiunile, rapturile de prizonieri făcute de Daci, expedițiile de pedeapsă și transplantațiunile de populații geto-dace în imperiu făcute de Romani, au fost relațiuni pacifice care au pregătit viitoarea romanizare a țării [1]).. ». Dacia a fost încă din epoca lui August, o țară deschisă Romanilor [2]). Se poate spune chiar că și aci, ca și în alte părți, sistemul statelor clientelare s'a aplicat și față de Dacia. De aceea, nu e de mirare că anumite triburi dace dela Sudul Carpaților cunoșteau limba latină și au trimis în această limbă scrisori Impăratului Traian la începutul primului războiu dacic, cum ne spune istoricul Dio Cassius [3]).

Provincia Dacia nu avea să constitue, cum se crede de obiceiu, un cap de pod, ci o bază puternic organizată care să asigure romanitatea orientală și să permită expansiunea sa la Nord, la Dunărea mijlocie și la Dunărea de jos.

De aceea, cucerirea Daciei s'a făcut deodată în întregime, iar romanizarea ei s'a adus la îndeplinire cu o rapiditate extraordinară, căci în noua sa provincie, împăratul Traian a dat ordin să se așeze nenumărate trupe, să fie aduși negustori, meșteșugari, oameni de afaceri și tot felul de funcționari și mai ales coloniști din provinciile romanizate mai de mult, favorizându-se astfel formarea orașelor în noua provincie.

Tablele cerate descoperite în Transilvania, la Roșia Abrudului, și datând de pe la anul 160 d. Chr. ne arată o sumedenie de mineri specialiști, aduși din Dalmația, iar numărul cel

---

1) C. Daicoviciu, *Ibidem*, p. 19.

2) Patsch, *Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Sudeuropas*, I, p. 113 și 165, la Sext. Pușcariu, *Limba Română*, I, p. 337: sub Augustus au fost așezați la Sudul Dunării 50.000 de Geți și Daci, iar Silvanus aduce pe malul drept al râului 100.000 de transdanubieni strâmtorați de invazia Sarmaților.

3) Dio Cassius, *Istoria Romană*, LXVIII, 8.

neobişnuit de mare de inscripţii găsite în Dacia ne fac dovada unei romanizări extraordinar de intense [1]). Pentru această romanizare terenul fusese pregătit de mai înainte, încă cu câteva generaţii. De aceea C. Daicoviciu are dreptate când ne spune că epoca lui Traian este momentul cel mai frumos al dinamismului roman. Se înţelege dela sine că această romanizare nu se va fi făcut peste tot locul cu aceeaşi intensitate; mai ales în regiunile dela Nord-Est, unde vieaţa rurală era mai desvoltată decât vieaţa urbană, romanizarea se va fi făcut, fără îndoială, mai încet.

Un pasaju din Breviariul lui Eutropius care ne spune că Dacia a fost golită de bărbaţi — viris fuerat exhausta — a făcut pe adversarii continuităţii să susţină că, odată cu cucerirea acestei ţări, Dacia a fost pustiită de locuitori, ea rămânând deşartă şi goală de autohtoni.

Ar fi un caz unic şi fără precedent în istorie, să se creadă că prin războiu au pierit şi au dispărut toţi Dacii. Trupele recrutate dintre Daci, cari se vor fi dat drept Romani, şi faptul că aceştia se întâlnesc aşa de numeroşi în armata romană, că ei aveau un steag al lor naţional, un steag cu balaur *(draco)* [2]), că aveau arme naţionale şi un strigăt al lor propriu de războiu, sunt atâtea dovezi cari ne fac să vedem că Romanii, conform politicei lor de mai 'nainte, n'au căutat să stârpească populaţiunile cucerite ale Dacilor, ci că atât populaţiunea dacă cât şi limba Dacilor vor fi supravieţuit cuceririi încă multă vreme.

Sumedenia de nume latine ce se întâlnesc în inscripţiile din Dacia ne dau dovadă că, pe de o parte, au fost aduşi aci colonişti « ex toto orbe romano », iar, pe de altă parte, că Dacii s'au romanizat şi şi-au făcut o modă din a adopta nume romane. In special nenumăraţi Daci au primit numele de

---

[1]) L. Galdi, în *La Romanité dace et les Roumains*, din *Nouvelle revue de Hongrie* a. 1940, p. 324, admiţând părerea lui Alföldi că Dacii ar fi fost stârpiţi cu totul, susţine că din 2300 de nume ce se întâlnesc în inscripţii ar fi 1600 latine, 300 gote sau orientale, 200 ilire sau celtice şi cel mult 20 traco-dace. Dar tocmai această latinizare aşa de largă doveşte romanizarea intensă a Dacilor.

[2]) Cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 522. Vezi şi D. Berciu, *Asupra Balaurului dacic*, în *Bul. Com. Mon. Ist.* a. 1937, p, 87.

Aelius, numele liberatorului lor Aelius Hadrianus. Uneori inscripțiile ne spun precis « natione Dacus ».

Cercetările arheologice întreprinse în diferite regiuni ale țării au scos la iveală coexistența daco-romană. Și, alături de morminte romane, s'au descoperit necropole daco-gete care ne dovedesc, în special, în mediul rural, o conviețuire comună. Iar colegiul aurarial ca și colegiul funerar despre care ne vorbesc tablele cerate descoperite la Abrud ne sunt dovezi sigure despre cohabitațiunea romană alăturea de cea dacă [1]).

« Stabilimentul daco-roman dela Poiana-Piroboridava din Sudul Moldovei, în lungul drumului ce lega Dacia, prin Brețcu, de Basarabia și Dobrogea, descoperit și studiat de R. Vulpe, este un centru cunoscut de cohabitare daco-romană, iar coexistența celor două elemente, în decurs de două trei secole, a avut o mare importanță pentru continuitatea română, după părăsirea Daciei » [2]).

Câmpia Munteniei, la răsărit de Olt, între Dunăre și Carpați era un loc favorabil, zice C. Daicoviciu, pentru supraviețuirea autohtonilor. Aci era poarta viitoarelor invazii; ea nu era organizată în provincie, ci era probabil pusă subt controlul guvernatorului roman din Moesia Inferioară. O porțiune de pământ de 40—60 km la Est de Olt a intrat de fapt în stăpânirea romană în timpul lui Septimiu Sever prin crearea unui Limes — numit astăzi — Valachicus, paralel cu Limes Alutanus, dela Dunăre până în Carpați [3]).

Intre regiunile dela Sudul Dunării și între cele dela Nordul acestui fluviu era un contact neîntrerupt.

VII. DACIA DUPĂ PĂRĂSIREA EI OFICIALĂ

In studiul ce însoțește traducerea noastră a textului lui Flavius Vopiscus « Vita Aureliani » am discutat amănuntele părăsirii Daciei și am ajuns la concluziunea că o evacuare

[1]) Vezi G. Popa-Lisseanu, *Tablele cerate*, p. 118. Asupra cohabitării daco-romane, a se vedea C. S. Nicolaescu-Plopșor, *Vechimea creștinismului în Oltenia*, p. 19.

[2]) Daicoviciu, *loc. cit.* p. 34.

[3]) C. Daicoviciu, *ibidem*. Cf. și *Anuar. Iustit. de studii clasice* II, Cluj p. 248 : Limesul acesta ducea dela Flămânda prin Pitești, Câmpulung la Râjnov.

completă a populațiunii era o imposibilitate[1]). Și, chiar dacă ne-ar fi spus aceasta istoricii, n'ar fi trebuit să o credem. De altfel, Aurelius Victor, deși ne spune că subt Diocletian, întregul popor al Carpilor a fost trecut în imperiul roman — Carporum natio translata (est) omnis in nostrum solum [2]) — noi totuși știm precis că au mai rămas Carpi la Nordul Dunării și după această epocă.

« Nu se părăsește o provincie atât de frumoasă ca Dacia, observă cu drept cuvânt Friedwagner, care invocă — referindu-se la Jung — analogia provinciilor Noricum și Vindelicia, unde stăpânirea romană durase de trei ori mai mult decât în Dacia. Deși la 488 a fost dată poruncă pentru părăsirea acestor provincii și e vorba în știrile istoricilor de toți locuitorii *(universi)*, cari ar fi ascultat de ordinul dat, știm că mulți dintre ei rămaseră locului. Nici oficialitatea n'avea interes să insiste prea mult asupra evacuării, îndată ce era acoperită și nu mai avea răspundere. Astfel, încă în secolul al IX-lea se mai găseau în mare număr, țărani cari vorbeau o limbă romanică pe moșiile Mănăstirii St. Emmerau în Regensburg și St. Peter în Salzburg, trăind în satele lor (« vici Romanisci ») și lăsând în toponimie atâtea urme netăgăduite despre existența lor: Lentia > Linz, Batava (Castra) > Passau, etc. » [3]).

Cei dintâi barbari cari s'au așezat printre populațiunile din Dacia au fost Goții. Ei însă n'au venit în regiunile noastre — și e bine să se știe aceasta — după părăsirea Daciei, ci îi întâlnim și mai înainte printre Daci. Descoperirile arheologice făcute în diferitele regiuni ale țării și mai ales în Valea Mureșului, la Sântana, Lechința, Tg. Mureș și în alte părți ale Ardealului, fac dovada că ei, încă din secolul al II-lea și al III-lea, se găseau în mijlocul populațiunilor dace. Ei continuau să trăiască în Dacia, ca federați ai Romanilor, și după

[1]) G. Popa-Lisseanu, *Fontes historiae Dacoromanorum*, IX. O plecare în masă zice Zeiller *(Origines chrétiennes)*, p. 39: ar fi fost inexecutabilă fără de războiu. Goții, înaintea cărora se rătrăgeau Romanii n'ar fi admis o evacuare a întregii populațiuni civile. Dacă această populațiune se acomoda noului regim, Aurelian n'avea niciun motiv să se arate mai intransigent decât ea.

[2]) Aurelius Victor, *De Caesaribus*, XXXIX.

[3]) Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen*, în *Zeitsch. für rom. Phil.*, LIV, p. 605. Cf. și Sext. Pușcariu, *Limba Română*, I, p. 330.

părăsirea țării de Romani, și urmele lor se întâlnesc peste tot locul. Tezaurele descoperite la Pietroasa, Chiojdul, Apahida, Șimlăul Silvaniei și în alte părți ne arată nu numai existența acestor neamuri, dar și gradul lor de civilizație, după cum se vede aceasta, din arta lor.

Autohtonii, neavând un rol politic, nu apar în izvoarele istorice, dar ei se întâlnesc peste tot locul, alături de barbari, în monumentele arheologice, exercitându-și influența lor asupra lumii barbarilor și în special asupra artei lor. Dar, în același timp, ei sunt supuși, la rândul lor, influenței artei barbare. « Autohtonii — zice C. Daicoviciu — formează masa populațiunii acestor regiuni stăpânite de poporul înarmat al năvălitorilor. Ei vor absorbi resturile năvălitorilor germani, după cum Sciții și Celții s'au topit în masa geto-dacă » [1]).

Dar, în anul 375, atât Goții cât și ceilalți barbari pripășiți prin Dacia, Gepizii, Sarmații și Vandalii, sunt mișcați din locurile lor de cei mai cumpliți barbari, de Huni, a căror apariție umple de groază nu numai pe barbarii din țările noastre, făcându-i să-și părăsească locașurile și plecând unii spre Italia, alții spre Occident, iar alții trecând Dunărea sau supunându-se năvălitorilor, dar și cele două imperii romane.

Discutând în « Introducerea » noastră la Ambasadele lui Priscus, situațiunea generală ce s'a creat în Europa cu prilejul venirii Hunilor, am atras atenția asupra faptului că barbarii cari au trecut pe la noi erau departe de a fi așa de fioroși, cum ni-i prezintă izvoarele istorice de mai târziu. Această nedreaptă judecată asupra oamenilor și asupra evenimentelor se datorește mai ales humaniștilor, mari admiratori ai antichității clasice. Aceste exagerări, de o evidență netăgăduită, sunt desmințite la tot pasul de constatările realităților. In adevăr, nici Attila n'a fost atât de barbar, cum ni-l înfățișează scriitorii de mai târziu, nici vieața locuitorilor n'a fost atât de nesuferit cum ne este ea descrisă. Dimpotrivă, grecul dela Curtea lui Attila caută să convingă pe Priscus, că vieața subt barbari e de preferat chiar vieții de subt Romani, la cari domnește nedreptatea, bunul plac și prigoana fiscului.

---

[1]) C. Daicoviciu, *loc. cit.*, p. 61.

Dacă, totuşi, autohtonii din Dacia, acomodându-se cu împrejurările cele nouă de subt barbari, nu sunt amintiţi de cronicarii din Apus şi de cei din Bizanţ, aceasta se explică prin faptul că ei nu aveau niciun rol politic. Ei însă nu trăiau izolaţi de vieaţa romană spre care gravitau şi care era singurul loc de atracţie pentru ei.

Roma este prezentă la Nordul Dunării — spune C. Daicoviciu — subt două forme, direct şi indirect. Direct prin intervenţii de ordin politic şi militar, pe care le face în chip permanent la Nordul Dunării până în secolul al VI-lea şi prin populaţia romanizată autohtonă ce a lăsat aci; iar indirect prin influenţa civilizatoare pe care ea o răspândeşte pe cale de schimb în teritoriile dela Nord cari depăşesc mult vechile frontiere ale provinciei [1]).

Diferitele fortăreţe descoperite în toate părţile ţării precum şi diferitele vallum-uri ce întretaie Oltenia şi Muntenia, ne dovedesc relaţiile dintre cele două maluri ale Dunării [2]) şi ne duc la constatarea că până la venirea Bulgarilor puterea imperială a fost totdeauna simţită la Nordul Dunării, iar rolul principal de mijlocitori între Romani şi între barbari l-a jucat latinitatea din Dacia.

Acest contact între Nord şi Sud va fi fost de sigur şi mai simţit după încreştinarea Goţilor, al căror episcop Ulfila, — despre care se ştie că a predicat şi în latineşte, — fără îndoială va fi predicat evanghelia lui Christ printre Romanicii din Dacia.

Lipsa de monete bătute în Dacia nu este o dovadă a dispariţiei populaţiunilor dace. Această dispariţie de monete bătute în Dacia a început înainte de Aurelian şi este generală în tot imperiul roman, nu numai în Dacia.

Şi apoi, după cum am arătat-o şi altădată, atacurile barbarilor se îndreptau în special spre cele două capitale ale imperiilor romane, mai mult decât împotriva provinciilor părăsite, şi chiar înainte de Aurelian teatrul războaielor era în Sudul Dunării. Nu numai atât, dar d. Sext. Puşcariu ajunge

[1]) C. Daicoviciu, *loc. cit.*, p. 61.
[2]) Cf. D. Tudor, *Un miliarium dela Constantin cel Mare*, în *Arhiv. Olteniei*, XVII, p. 19.

chiar la paradoxala constatare că romanitatea din stânga Dunării a fost salvată de pieire tocmai din cauza retragerii legiunilor din Dacia.

Căci aci s'a putut desvolta o comunitate de vieață între autohtoni și între năvălitorii barbari. Și, precum s'a putut stabili o comunitate de vieață carpo-gotică în regiunea Nord-Estică a Daciei, tot așa s'a putut stabili în restul Daciei o comunitate geto-daco-romană.

Numai Hunii sunt singurii barbari cari au împiedecat pe Romani să intervină în afacerile dela Nordul Dunării și numai ei au fost aceia cari au putut să împiedece desvoltarea vieții orășenești și să facă ca această vieață a autohtonilor să se refugieze numai la țară, la agricultură și la păstorit.

Descoperirile archeologice făcute în timpul din urmă și ceramica, mai ales a necropolelor, ne fac dovada cohabitării Daco-Romanilor cu navălitorii barbari.

VIII. ARĂTĂRILE ARHEOLOGIEI

Dar, dacă izvoarele literare care să ne arate persistența Românilor în Dacia nu sunt prea bogate, știința arheologiei a venit în vremea din urmă să constate, de astădată prin dovezi oarecum palpabile, că vieața autohtonilor n'a încetat un singur moment să se manifeste în tot timpul, chiar și în decursul vijeliei năvălirilor și al stăpânirilor barbare.

Căci, atât arta în general cât și în special ceramica, purtând timbrul artei populare, s'a desvoltat în contactul și subt înrâurirea barbarilor, stăpânitori vremelnici ai țării.

Și, precum în regiunile din Occident, vechiul spirit celtic și iberic a reînviat la începutul evului mediu, dând la o parte sau înlăturând cu totul spiritul clasic, roman, tot astfel în Dacia, elementele populare dacice, stânjenite sau reduse de proaspeții coloniști romani, și-au reclamat locul și, subt înrâurirea barbarilor și a civilizației bizantine, s'a ivit o nouă civilizație și o nouă artă, de astădată romano-barbară. Dacismul și-a reclamat locul său de cinste de altădată.

Astfel, apar numiri de localități preromane, înlăturând pe cele ale administrației romane imperiale. Așa se explică cum

de se întâlnesc, bunăoară, în locul lui Mariscus [1]), din timpul dominațiunii romane, vechia numire de Ordessus-Argeșul, supraviețuind nu numai epocei de cucerire romană, dar chiar și epocelor de invaziune gotică, după cum în Tracia în locul grecescului Philippopolis, se întâlnește vechiul Pulpudeva tracic, din care, în urmă, a provenit bulgarul Plovdiv. Tot astfel va fi dispărut și Potaissa din Transilvania spre a-i lua locul vechiul Tur(i)dava, dac, prefăcut în urmă în Turda, iar Prutul moldovenesc, Pyretos, numire de origine getă sau scită, reia locul numirilor din timpul stăpânirii romane [2]).

Căci, din cauza marilor crize ale vieții orășenești din secolul al III-lea, se ridică triumfător particularismul provinciilor. Și atât în Asia Mică și în Africa cât și în Galia și în Spania, reînviază, spre sfârșitul imperiului, spiritul local, înlăturând spiritul de până aci al stăpânitorilor. Și, în chip firesc, Dacia nu putea să rămână neînrâurită de acest spirit nou.

Nu numai atât. Dar chiar și graiul autohtonilor se desvoltă ca un graiu local, ca o limbă deosebită atât de cea latină clasică cât și de cea latină vulgară, deși ca o limbă latină într'o nouă fază de evoluție [3]).

Vieața orășenească, din cauza jefuirilor barbare, dispare aproape cu totul și în locul ei se ridică vieața dela țară cu particularismul ei adesea străvechiu. Această redeșteptare a forțelor locale ne este arătată de descoperirile arheologiei. Locuitorii de dincolo de *limes*-ul, schimbat și el, din pricina bulversărilor istorice, sunt determinați de împrejurările cele nouă să revină la felul lor de vieață, o vieață mai organică, de odinioară, dar să primească influențele ce le exercitau asupra lor stăpânitorii cei proaspeți.

Un pasaj al lui Lactantius [4]) pare că ne face dovada despre redeșteptarea spiritului provincial al Dacilor. Căci împăratul Galerius, dac de origine, — ne spune Lactantius într'un pasaj, de altfel, socotit de mulți critici ca neautentic — fiind

---

[1]) Mariscus, după care s'a numit Transmarisca — Turtucaia și de sigur și Marisca, pe malul din stânga Dunării, pare a fi de origine germană marsk, marais.

[2]) Cf. G. Brătianu, *Les origines du peuple roumain*, p. 30.

[3]) Cf. G. Popa-Lisseanu, *Limba română în izvoarele istorice medievale*, p. 6 sq.

[4]) Lactantius, *De mortibus persecutorum*, 23.

împins de mama sa [1]), care era păgână, să persecute pe creștini, s'a ridcat împotriva Romanilor. Acest dacism al împăratului trebue socotit ca o manifestare a noului spirit provincial ce s'a produs în socolul al III-lea în imperiul roman [2]).

Spiritul provincial cel nou a fost favorizat în Dacia, pe de o parte de doctrina creștinismului, iar, pe de altă parte, de elementele de cultură, rudimentară ce e drept, ale noilor stăpânitori. Nu știm dacă creștinismul va fi fost introdus în mase mai largi, înainte de Ulfila, sau va fi fost primit și îmbrățișat numai de indivizi singuratici. Ceea ce este sigur este faptul că acest episcop al Goților, urmaș de o cultură aleasă greco-romană, al unui prizonier capadocian, nu putea să propovăduiască învățătura evangheliei, în limba latină, decât unei populațiuni de limba latină.

Arheologia ne dă dovezi că în veacul al IV-lea creștinismul se găsea la Drubeta-T. Severin și că era răspândit în mai multe locuri în Ardeal. In același timp, în foarte multe localități ale Daciei, se întâlnesc urmele civilizației gotice și, mai apoi, ale civilizației gepidice. Descoperirile arheologice făcute la Alba Iulia, Oradea, Timișoara, Șimlăul Silvaniei, Apahida, Turda, Lechința, etc., precum și în Moldova și Muntenia, sunt dovezi ale civilizației Goților din epoca năvălirilor și mai ales din ajunul invaziei Hunilor. Și precum în necropolele din Occident întâlnim morminte galo-romane, tot astfel la noi întâlnim morminte daco-romane.

« Continuitatea romano-sarmată, constatată de învățatul Patsch în Banat se dovedește a fi și în Ardeal [3]). Cimitirele dela Sântana și Lechința cu ceramica lor gotică, *romană și provincială*, dar și *autohtonă*, fac dovada acestei continuități... Ceramica autohtonă dela Lechința se găsește mai târziu, în secolul al V-lea și al VI-lea, în cimitirul gepid dela Bandul de

---

[1]) Lactantius, *loc. cit.* 9: mater eius Transdanuviana, infestantibus Carpis in Daciam novam transiecto amne confugerat.

[2]) Nepotul lui Galerius, împăratul Maximin, de asemenea de origine dacă, — Daia — fiind păstor, înainte de a fi ajuns împărat, pledează pentru autenticitatea pasagiului de mai sus al lui Lactantius.

[3]) Patsch, *Die Völkerbewegung an der unteren Donau.* Cf. G. Brătianu, *Les origines*, p. 38.

Câmpie, iar la Teiuş, în cimitirul din aceeaşi epocă, se găsesc vase romane provinciale târzii »[1]).

Cimitirul dela Sântana de Mureş ne arată că a existat acolo o populaţie autohtonă care îşi înmormânta morţii ei fără arme ofensive; iar fibulele găsite aci, în aceleaşi morminte, ne arată influenţa Goţilor. Aceştia puteau prea bine să trăiască, în această epocă, în bună înţelegere cu indigenii, epocă în care împăratul Constantin încheiase pace, în 332, cu Goţii.

Dovadă despre cohabitarea daco-gotă ne dă şi inscripţia funerară a gotului Aurgais descoperită de Gr. Florescu la Capidava-Calachioi [2]).

De asemenea, cercetările făcute la Dămăroaia, de lângă Bucureşti, au scos la iveală o ceramică de influenţă romană provincială şi o monetă din timpul Impăratului Justinian, ceea ce ne indică timpul secolului al VI-lea [3]).

Expansiunea artei romano-getice s'a întins până în Polonia de Sud-Est, şi ea de sigur a fost favorizată de Dacii « liberi » cari trăiau în afară de limes-ul roman. Aceşti Daci au rămas credincioşi formelor şi tradiţiilor preromane.

Dar dacă, zice G. Brătianu, se poate invoca persistenţa formelor preistorice ale ceramicei ţărăneşti, ca un argument în favoarea continuităţii romane în Dacia, este imposibil să ne explicăm supravieţuirea lor, dacă nu se recunoaşte dăinuirea lor oarecum latentă, în timpul ocupaţiei romane şi renaşterea particularismului local care se manifestă în Dacia, ca în tot imperiul, în epoca invaziilor [4]).

Acest particularism dac, Vladimir Dumitrescu îl consideră ca o nouă epocă preistorică [5]).

Odată cu dispariţia vieţii orăşeneşti din Dacia, dispariţie pricinuită mai ales de invaziile barbare, s'a putut desvolta într'o relativă linişte, numai la sate, vieaţa şi civilizaţia autohtonilor. Aci, la agricultură şi la păstorit, ocupaţiuni predilecte

[1]) C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, p. 81-82. Cf. G. Brătianu *op. cit.*, p. 39.

[2]) Gr. Florescu, *Istros*, I, 2.

[3]) G. Brătianu, *Les origines*, p. 42.

[4]) G. Brătianu, *ibidem*, p. 47.

[5]) Vladimir Dumitrescu, *L'art préhistorique en Roumanie*, p. 32: « Romanii n'au făcut decât să întrerupă în Dacia lui Traian, în curs de două secole, preistoria care continuă în evul-mediu şi care poate fi numită « o nouă epocă preistorică ».

ale strămoşilor noştri, s'a întors cu drag, după căderea civilizaţiunii romane, populaţiunea băstinaşă a Daciei [1]).

IX. ARĂTĂRILE LUI AMMIAN MARCELLIN

Descriind evenimentele întâmplate în timpul împăratului Valens, contemporanul său, istoricul Ammian Marcellin ne spune că la anul 367, împăratul Valens spre a purta războiu împotriva Goţilor a venit personal în fruntea armatelor sale până la Dunăre, în regiunea de astăzi a Turtucaiei, Transmarisca, din faţa gurii Argeşului, numit pe atunci Mariscus. De aci trece, la Daphne, peste Dunăre, lângă Olteniţa, unde împăratul Constantin refăcuse vechea cetate, ca un cap de pod la Nordul marelui fluviu.

Goţii îngroziţi, ne spune autorul, se retrag spre munţii Serrilor, (Carpaţii de astăzi), înalţi şi prăpăstioşi, unde împăratul neputându-i urmări şi-a trimis cavaleria împreună cu cete de jefuitori ca să prădeze tot ce ar găsi în calea lor.

Expediţiile din anii următori, — căci împăratul a făcut împotriva lor, în trei ani, trei expediţii de războiu, — n'au fost mai norocoase şi, în cele din urmă, războiul s'a terminat, încheindu-se pace între Romani şi între Goţi.

Din această relatare a istoricului Ammian Marcellin, contemporan cu evenimentele ce descrie, reţinem faptul precis că împăratul Constantin a refăcut vechea cetate Daphne dela Nordul Dunării şi că, prin urmare, imperiul roman nu se desinteresa cu totul de teritoriile din Dacia, părăsită în timpul lui Aurelian [2]).

Mai importantă este a doua relatare ce ne dă Ammian Marcellin. La anul 375, anunţându-se cu groază apropierea Hunilor şi Goţii neputându-li-se împotrivi şi nefiind nici primiţi cu toţii, în imperiul roman, s'au retras în regiunea Caucalandului, — ad Caucalandensem locum altitudine silvarum

[1]) Cuvinte din terminologia păstorească ca *brânză, căciulă, zer*, neexplicate până acum din punct de vedere etimologic, par a fi rămas în limba noastră din graiul strămoşesc, de dinainte de romanizare. Cf. S e x t. P u ş c a r i u, *Limba Română*, I, p. 352.
[2]) A m m i a n M a r c e l l i n, *Bellum Gothicum*. Cf. F. H. *Dacorom.*, XIII, p. 6.

inaccessum et montium — gonind de aci pe Sarmaţi — Sarmatis inde extrusis [1]).

Atât munţii Serrilor, adecă ai Sarmaţilor-Serri, cari veniseră din regiunile Caucasiene şi se stabiliră în regiunile Carpatice — inscripţia dela Köln a soldatului Mansuetus numeşte Carpaţii Caucasus [2]) — cât şi ţinutul Caucaland de care apropiem numeroase localităţi ale noastre, numite Coca, din ţinutul Buzăului, unde s'au găsit atâtea tezaure gotice, ca tezaurul dela Pietroasa şi cel dela Chiojd, ne dau dovadă despre persistenţa Românilor ca autohtoni la Nordul Dunării. Persistenţa numirilor Coca, Cocani, Gotesul, Gotanul şi altele ce ne păstrează amintirea Goţilor ce au stăpânit ţara înainte de venirea Hunilor, presupune continuitatea elementului autohton [3]).

Părerea unor istorici români că Goţii n'ar fi fost niciodată stabiliţi în Dacia este deci pe de-a'ntregul eronată. Cohabitarea româno-gotă este dovedită atât de descoperirile arheologice cât şi de arătările izvoarelor istorice.

X. ARĂTĂRILE LUI PRISCUS

Existenţa graiului popular latin la Nordul Dunării, ἡ ἐπιφώριος γλῶσσα sau ἡ πατρῴα φωνή constatată de istoricul Priscus în veacul al V-lea d. Chr. presupune şi existenţa unui popor care întrebuinţa acest graiu şi acest popor nu putea fi decât poporul român. Căci ne spune acest scriitor, Priscus, însărcinat de împăratul din Bizanţ să însoţească în a. 448 ambasada condusă de generalul Maximin la curtea lui Attila: « ni se aducea de prin sate ca hrană în loc de grâu, mălaiu (meiu), în loc de vin, mied, numit astfel în graiul locuitorilor indigeni » [4]).

Este acelaşi graiu cu *limba Ausonilor*, despre cari Ausoni tot Priscus ne vorbeşte în trei pasaje ale sale, deşi pe Romani

---

[1]) După Patsch, *Beiträge*, III, p. 65, Caucalardul ar fi în munţii Banatului.

[2]) Ackner und Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien, Anhang*, p. 239.

[3]) Vezi amănunte în *F. H. Dacorom.* XIII, p. 27 sq.

[4]) F. H. *Dacorom.*, VII, p. 47.

el nu-i numește decât sau ca Romani orientali sau ca Romani occidentali, iar niciodată Ausoni sau Latini. Dar, chiar dacă prin Ausoni am avea să înțelegem pe Romani sau pe Latini, nu e mai puțin adevărat că la Curtea lui Attila și în genere, la Nordul Dunării, constatăm această existență a lor.

Iată cele trei pasaje:

1. « Hunii — zice Priscus — fiind o amestecătură de diferite popoare, pe lângă limba lor barbară — πρὸς τῇ σφετέρᾳ βαρβάρῳ γλώσσῃ — se silesc să învețe și pe cea a Hunilor, a Goților și a Ausonilor și anume aceia cari au de a face cu Romanii. Grecește știu numai aceia cari sunt prizonieri de războiu de prin Tracia și de prin Iliricul maritim ».

Din acest pasaj al lui Priscus rezultă că el considera cele trei limbi: hunică, gotică și ausonică, ca limbi barbare și că cele trei populațiuni, a căror limbă o amintește — în imperiul Hunilor erau și alte mai multe neamuri — se văd silite să învețe aceste limbi și, prin urmare și pe cea a Ausonilor, când au de a face cu Romanii, nu însă și pe cea grecească. Limba latină a autohtonilor din « Barbaricum », regiunea dela Nordul Dunării sau din Scitia, cum, după tradiție, se mai numeau ținuturile norddanubiene, nu putea fi, în fața scriitorilor greci, cum era și Priscus, decât o limbă barbară, o limbă scitică [1]).

2. La banchetul din palatul lui Attila veni și bufonul Zercon care — zice Priscus — « amestecând în graiul Ausonilor vorbe de ale Hunilor și Goților, a produs veselie și i-a făcut pe toți să izbucnească în hohote de râs ».

3. Mirându-se Priscus că Attila a desmierdat numai pe cel mai mic dintre fiii săi, unul dintre barbari care ședea lângă mine și care cunoștea graiul Ausonilor — zice Priscus —

[1]) Că limba latină era considerată într'o vreme (în secolul IX), în imperiul roman de răsărit, ca o limbă barbară și scitică rezultă și din scrisoarea adresată de papa Nicolae împăratului din Bizanț, Michael, scrisoare în care se spune: « La cele mai însemnate festivități, voi amestecați în vorbele voastre grecești cuvinte din limba latină pe care o socotiți ca *barbară* și *scitică* ca și cum n'ar fi spre cinstea voastră să vă folosiți în întregime de această limbă — in praecipuis festivitatibus inter Graecam linguam veluti quiddam pretiosum, hanc (Latinam) quam barbaram et scythicam linguam appellatis, miscentes, quasi minus decori vestro facitis, si hac etiam bene ac ex toto intellectu in vestris obsequiis ac officiis non utamini. Cf. Du Cange, *Glossarium:* Obsequium. Cf. și Ar. Densușianu, *op. cit.*, p. 63.

dându-mi cuvântul că nu voiu destăinui nimic din ceea ce îmi va comunica, îmi spuse că nişte ghicitori ar fi prevestit că neamul lui Attila se va prăpădi şi că nu va fi restabilit decât prin acest copil ».

Graiul Ausonilor nu putea fi, fără îndoială, decât graiul autohtonilor, constatat ca un graiu aparte de Priscus, la anul 448 d. Chr. iar aceşti autohtoni ce vorbeau limba latină nu puteau fi, în regiunea dela Nordul Dunării decât poporul Dacilor romanizaţi, adică poporul român.

XI. ARĂTĂRILE LUI JORDANES

Cât de mult s'a identificat poporul barbar al Goţilor cu elementele romanizate ale Daciei, rezultă şi din înlocuirea numelui de Got sau Gotic cu cel de Get sau Getic. Astfel istoricul goto-alan din veacul al VI-lea, Jordanes, îşi întitulează cartea despre originea şi faptele Goţilor « De origine actibusque Getarum », deşi în expunerea sa el nu se gândeşte la Geţi, un trib al Dacilor, stabiliţi mai ales la gurile Dunării, ci la poporul de rasă germană, la poporul Goţilor.

In special două pasaje din Getica lui Jordanes ne fac dovadă despre continuitatea Românilor în regiunile vechei Dacii-Traiane.

1. In capitolul XVII.10, ni se vorbeşte despre războiul ce a purtat Fastida, regele Gepizilor cu Ostrogota, regele Ostrogoţilor, uniţi cu Vizigoţii, la anul 262. Fastida ce se găsea împreună cu Gepizii în părţile de apus al Daciei, într'un teritoriu, închis de munţi prăpăstioşi şi strâmtoraţi de păduri dese, a cerut dela Ostrogota să-i cedeze o parte din ţara sa. Acesta răspunzându-i că, deşi are groază să se războiască cu un popor înrudit, teritoriu nu-i cedează, Fastida a pornit cu războiu asupra Goţilor, dar în lupta dela Galtis, de lângă fluviul Auha, este biruit şi a trebuit să se întoarcă umilit în patria sa.

Vechea numire de Galtis, unde s'a dat lupta între Fastida şi Ostrogota, o întrebuinţează astăzi numai Saşii din Ardeal, în forma de « Galt ». Românii au adoptat numirea de « Ungra », pentru aceeaşi localitate, dela maghiarul Ugra, fie că se va

fi stabilit acolo o colonie de Unguri, adică de Secui, în drumul lor de colonizarea regiunii de răsărit a Transilvaniei, fie că Ungurii vor fi găsit acolo o cetate veche din epoca romană sau din timpul stăpânirii Goților în Ardeal, cetate pe care au ocupat-o ei. Numirea cea veche — să admitem că va fi fost Galtis — s'a pierdut din graiul Românilor, cum s'a pierdut bunăoară și numirea orașului Morisena, dela gura Mureșului, care s'a înlocuit cu numirea cea nouă de Csanad [1]), și unde se constată o *Zemlja Vlașca*, — Țara Românească.

Și dacă numirea de Galt provine din vechiul Galtis al lui Jordanes, dela cine au putut împrumuta Sașii, la venirea lor în Ardeal pe la jumătatea secolului al XII-lea, această numire dacă nu dela autohtonii ce se vor fi găsit în văile Oltului; după cum pe de altă parte, Ungurii n'au putut împrumuta decât tot dela autohtoni numirea Morisenei dela gura Mureșului, înainte de a o fi înlocuit cu numirea cea noua de Csanad?

Localitatea Galt ne este atestată și prin documente. Astfel documentul din 1211 ne vorbește despre Castrum Noilgiant, cel din 1222 Castrum Noialt, cel din 1222, emanat dela cancelaria papei Honorius al III-lea Castrum Noigiant [2]) ca să nu vorbim de cât de cele mai cunoscute documente.

Lupta dela anul 262 s'a dat la Galtis, lângă râul Auha, care nu poate fi decât Aluta-Oltul. Toți istoricii câți s'au ocupat de această numire — pe care o întâlnim, ca și numirea de Galtis, numai la Jordanes — au căzut de acord că Auha nu poate să fie decât numirea Oltului și au admis părerea că am avea aci o transcriere greșită a cuvântului Aluta sau Alutus, istoricește bine constatat [3]).

---

[1]) Walter Scheiner, *Die Ortsnamen*, in *Balkanarchiv*, II, p. 55, emite ipoteza că acest Galt ar fi o traducere a ungurescului « ugar », paragină, ogor necultivat. Mommsen, în *Mon. Germ. Hist.*, V; *Iordanis Rom. et Get.*, p. 150, crede că e vorba de Galt de lângă Olt.

[2]) Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 546, I, p. 71 și I, p. 77. Cf. Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch.*, I, p. 12, 19 și 23. I. Kniezsa, în *Arch. Europ. centro-orient.*, IV, p. 356 nu crede că acest Galtis s'ar regăsi în Galt din jud. Târnava-Mare. *Galtis* pare a fi transcrierea latină a goticului **galtheis*, care însemnează « neroditor, sterp ». Același sens îl are și numirea ungurească a satului *Ugra* (de unde românescul Ungra) dela slavul ugor, rom. ogor « pământ nelucrat ». Vezi și Sext. Pușcariu, *Daco-romania*, VIII, p. 290.

[3]) Diculescu, *Die Gepiden*, I, p. 90 crede că ar fi vorba aci de un nume german al Oltului, *Auha* sau *Ahua* însemnând apă, râu.

In capitolul XXII, 113 din Getica, Jordanes vorbind despre regele Goților, Geberich, care pornește cu războiu împotriva Vandalilor, ne spune că aceștia ocupă teritoriul unde locuiau pe atunci Gepizii — el scrie pe la an. 551 — și anume lângă râurile Marisia, Miliare, Gilpil și Grisia care întrece în mărime pe toate celelalte [1]).

Acest pasaj, socotit ca neclar, a dat mult de lucru cercetătorilor. Căci, dacă cel dintâi dintre cele patru râuri enumerate este fără îndoială Mureșul, iar cel din urmă Crișul, celelalte două Miliare și Gilpil n'au putut fi identificate, deși unii au propus pentru Gilpil identificarea cu Jiul. Și apoi, în al doilea rând, cum se poate spune că râul Crișul este cel mai mare din toate? [2]).

In capitolul V, 33, din Getica, Jordanes, vorbindu-ne despre popoarele din vechea Scitie, ne spune că în partea de apus locuesc Gepizii, a căror țară este străbătută de râuri mari și vestite. Căci, Tisia îi străbate Nordul și apusul, iar dinspre miazăzi se mărginește cu Dunărea cea mare și dinspre răsărit cu Flutausis care se varsă cu furie, repede și vijelios, în apele Istrului. Inlăuntrul acestor râuri este Dacia apărată de munți înalți în formă de coroană [3]).

In capitolul XXIV al Geticei sale, Jordanes, orientându-se după arătările scriitorului grec Priscus, care a descris cu amănunte călătoria ce a făcut ca delegat la curtea regelui Attila, ne citează, între altele, râurile Tigas, Tifisas și Drencon, peste cari a trecut ambasada, în care el se găsea. Despre aceste râuri vorbim în altă parte [4]).

In capitolul XII al Geticei, Jordanes, vorbindu-ne despre Dacia, ne spune: Inteleg Dacia cea veche — spre a nu o confunda cu Dacia Aureliană, — pe care o ocupă acum popoarele Gepizilor. Această țară, situată în fața Moesiei,

---

[1]) I o r d a n e s, *Getica*, XXII, 113.

[2]) Vezi discuția acestei chestiuni în *Font. Hist. Dacor.*, XIV, p. 16 și în *Rom. in izv. ist. mediev.*, p. 67.

[3]) I o r d a n e s, *Getica*, V, 33. A se vedea discuția acestui pasagiu la Daicoviciu, în *Rev. de Transylvanie*, VI, 1, p. 12 și în *Font. Hist. Dacorom.*, XIV, p. 68.

După C. Daicoviciu, Flutausis nu poate fi decât Siretul. Numirea aceasta de *Flutausis* trebue să fie o greșală sau o corectare a cuvântului Aluta, corectat Hierasus de vr'un copist.

[4]) Vezi P r i s c u s, *Ambasadele* în *Font. Hist. Dacor.* VIII, p. 35.

dincolo de Dunăre, este mărginită de o cunună de munți, având numai două intrări, una pe la « Butae » și alta pe la « Tapae » [1]).

In privința acestor localități, principalele intrări în inima Daciei, istoricii, până acuma, nu s'au pronunțat decât asupra Tapei, identificând-o cu defileul Porții de Fier, Poarta Transilvană, prin care se străbate dinspre Banat în regiunea Hațegului, unde se găsea capitala țării.

Cât privește localitatea Butae, ea a rămas neidentificată până acum. Propunerea lui I. Conea de a o identifica cu Boița, nume slav ce ar însemna Războieni, unde s'ar fi dat lupte între Romani și Daci, la ieșirea din defileul Oltului, pare plausibilă [2]).

Toate aceste date ale lui Jordanes ne fac dovada existenței unei populațiuni autohtone care a păstrat aceste numiri.

XII. ARĂTĂRILE LUI ZOSIMUS

Istoricul grec din secolul al V-lea, Zosimus, autorul unei mari opere istorice a imperiului roman dela August și până la Theodosiu al II-lea, păgân de credință și deci protivnic împăraților creștini, ne dă unele informațiuni prețioase asupra unei ramuri a Dacilor, asupra Carpilor, populațiune daco-getă nesupusă de Romani și care niciodată nu și-a părăsit definitiv țara sa dela Nordul Dunării.

Iată informațiile ce ni le procură Zosimus:

Vorbindu-ne despre Sarmați, pe cari îi întâlnim alături de Decebal, în luptele acestuia împotriva împăratului Traian, iar mai târziu, după retragerea legiunilor, locuind între Prut și Nistru și în câmpia Ungariei, ne spune că la anul 322 cete de Sarmați au venit la Dunăre și trecând peste acest fluviu au început să jefuiască teritoriul roman. Impăratul Constantin pornește personal împotriva lor, îi birue și silește pe regele lor Rausimod să se refugieze peste Dunăre cu o parte din

---

[1]) Iordanes, *Getica*, XII, 73 în *Font. Hist. Dacor.*, XIV, p. 34.
[2]) I. Conea, *Corectări geografice în Istoria Românilor*, I, p. 25.

armată. Noua încercare a Sarmaților de a ataca pe Romani a fost repede oprită de împărat care trece Dunărea și-i învinge pe « o colină plină de păduri », —συμφυγοῦσι πρός τινα λόφον ὕλας ἔχοντα πυκνὰς ἐπιτίθεται — omorînd între alți mulți și pe regele lor Rausimod [1]).

Vorbindu-ne, mai apoi, de cele ce s'au petrecut subt domnia împăratului Theodosie, istoricul Zosimus ne spune:

S'au mai întâmplat în timpul lui Theodosie și alte evenimente fericite, căci el a respins pe Sciri și pe Carpodaci, uniți cu Hunii și, înfrângându-i în războiu, i-a silit, să se întoarcă peste Dunăre, la locuințele lor. — Σκύρους γὰρ κὰι Καρποδάκας Οὔννοις ἀναμεμιγμένους ὑμύνατο, καὶ ἐλαττωθέντας τῇ μάχῃ περαιωθῆναι τὸν Ἴστρον κὰι τὰ οἰκεῖα καταλαβεῖν συνηνάγκασεν [2]).

Atât Sarmații — Sarmații-Serri se constată a fi trăit în regiunea Carpaților [3]) — cât și Carpii și Carpodacii — aceștia din urmă identificați de cei mai mulți istorici cu Dacii liberi [4]) s'au romanizat cu timpul sub influența celorlalți Daci deja romanizați și se întâlnesc când la Nordul Dunării, când la Sudul acestui fluviu, după nevoile impuse de împrejurări și după necesitățile politicei de basculă practicată de imperiul roman [5]).

Acești Carpodaci reprezintă tipul indogermanic: înalți, blonzi, cu ochii albaștri, svelți, tip ce se întâlnește din Moravia până în Moldova, ceea ce însemnează că acest neam de oameni n'a dispărut, ci că a rămas pe loc, suferind influențe străine în patria lor de baștină.

---

[1]) Zosimus, II, 21, p. 86 în *Corp. scrip. hist. Byz.*, ed. Bonn.; cf. și N. Bănescu, *Bizanțul și Romanitatea* în *An. Ac. Rom.*, LXXII, p. 16.

[2]) Zosimus, IV, 34, p. 213 ed. Bonn. Despre vicus Carporum vezi amănunte în *F. H. Dacorom.*, XIII, p. 20.

[3]) *F. H. Dacorom.* XIII p. 19.

[4]) C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 35.

[5]) In vreme ce Zosimus ne vorbește în pasagiul de mai sus despre lăcașurile — τὰ οἰκεῖα — Carpilor din stânga Dunării, Ammian Marcellin ne vorbeșre despre sălașul — vicus Carporum — dela dreapta Dunării. De asemenea îi așează în dreapta Dunării Iordanes, *Romana*, 299: Carporum gens tunc devicta et in Romanorum solum translata, și Aurelius Victor, *Caesares* 39, 43: Carporun natio translata omnis in nostrum solum.

XIII. ARĂTĂRILE LUI PROCOPIUS

Din scrierile lui Procopius, mai ales din « De aedificiis » ale acestuia, constatăm că limba latină, — modificată subt influența graiurilor locale și în special prin evoluția limbii vulgare ce se desvoltase după încetarea limbii latine culte, — avea o extindere foarte mare, în special în partea de apus a Peninsulei Balcanice. Numirile de localități cu caracter latin sunt nenumărate, atât la Sudul cât și la Nordul Dunării [1]).

Dar, înafară de numeroasele numiri de localități, cu un caracter latin, indicate de Procopius în « De aedificiis », un pasaj din același autor grec, însă din opera sa « Războiul cu Goții », ne dă o informație care aruncă o vie lumină asupra graiului popular și a locuitorilor ce întrebuințau acest graiu și ne arăta extinderea lor pe acele vremuri.

Cineva din neamul Antilor, Slavi cari trăiau pe atunci prin Moldova și prin Sudul Rusiei, s'a dat drept un strateg trac, căzut într'o expediție (pe la 545), împotriva Slavinilor. Faptul a părut plausibil, fiindcă omul știa latinește καίπερ τήν τε Λατίνων ἀφιέντα φωνήν [2]).

Slavii aceștia Σέρβλοι, cum îi numește mai târziu Porphyrogenitus [3]), purtau acest nume, fiindcă erau supuși împăratului Romanilor — ταύτην δὲ τὴν ἐπωνυμίαν ἔσχον οἱ Σέρβλοι διὰ τὸ δοῦλοι γενέσθαι τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων, adică de aceea poartă această numire, fiindcă slujesc împăratului Romanilor [4]).

Constatăm deci că un străin din părțile norddunărene știa latinește. Și de sigur nu va fi fost singur. Era o ambianță latină și în stânga Dunării, un leagăn sau o vatră a unei populații romanice în mediul rural din Dacia.

Această limbă a Latinilor dela Nordul Dunării este, credem noi, una și aceeași cu limba Ausonilor, de care ne vorbea mai

[1]) Vezi *Limba Română în izvoarele istorice medievale*, p. 9 sq.

[2]) Procopius, *De Bel. Goth.*, III, 14.

[3]) Porphyrogenitus, *De adm. imp.* p. 152, ed. Bonn.

[4]) In Serbli vedem articolul românesc postpus, constatat în aromâna *li*, în dacoromâna *i*. Cf. *Limb. rom. în izv. ist. med.*, p. 24. Vezi tot aci, pag. 25 vorba populară κασοῦλα.

sus Priscus și care nu este aceeași cu limba latină clasică a Romanilor. Căci istoricul Priscus, de câte ori ne vorbește despre Romanii din răsărit ca și de cei din apus, îi numește întotdeauna, după cum am arătat-o și mai înainte, numai Romani sau Romei și niciodată Ausoni sau Latini. Ἡ φωνὴ τῶν Λατίνων este, după părerea noastră, graiul popular al Daco-Romanilor sau graiul străromân, cum i se mai zice, al autohtonilor din Dacia.

Tot Procopius, în *De aedificiis*, V, 8, ne vorbește despre un castel pe care l-a clădit în anul 536 împăratul Justinian, împotriva barbarilor Saraceni, la poalele muntelui Sinai din Asia. După legenda ce s'a născut în urmă, împăratul ar fi adus aci o sută de *sclavi ai Romei*, împreună cu soțiile și cu fiii lor. Pentru aceștia a zidit lângă mănăstire case, în care să poată locui și să străjuiască mănăstirea și pe călugări. Formându-se în colonie aparte, fără amestec cu alte nații, acești fii ai creștinilor păstrau amintirea venirii lor din țara numită Llah [1]).

In afară de numeroasele cetăți și fortificații pe care le-a zidit împăratul Justinian la dreapta Dunării, a mai construit, și la stânga acestui fluviu, mai multe cetăți și turnuri de observație, sau burguri, spre a-și apăra cu ele fruntariile vastului său imperiu [2]). Acestea sunt:

a) *Lederata*, prin etimologie populară Literata, se găsea în Banat, în fața orașului Novae, Brnița de astăzi din Jugoslavia. Această Lederata, pe care Procopius o numește turn, pyrgos, era de fapt o cetate însemnată. Căzută în ruină, Impăratul Justinian a prefăcut-o, după cum ni se spune în « De aedificiis », într'o fortăreață mare și mai ales foarte puternică.

Și după cum, și în alte părți, exista un oppidum și un transoppidum, tot astfel exista și aci o Lederata și o Translederata. In dreapta Dunării, în locul Translederatei, avem astăzi localitatea numită Rama, iar în stânga fluviului, în

[1]) Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul Ortodox*, p. 4.

[2]) Procopius, *De aedificiis* IV, 5: nu numai în partea dreaptă a fluviului, ci pe alocurea și pe cealaltă parte a zidit orașe și castele — ἐνιαχῇ ἐπὶ θάτερα πολίσματα τε καὶ φρούρια — și IV, 6: și pe malul de pe continentul din față altele multe castele pe cari le-a zidit din temelie — ἐν δὲ τῇ ἀντιπέρας ἠπείρῳ ἄλλα τε πολλὰ φρούρια ἐκ θεμελίων. —

Banat, în locul Lederatei, sau în apropierea ei, avem localitatea numită Palanca Nouă. Aci s'a descoperit și «balaurul» ce-l întâlnim de atâtea ori pe *Columna lui Traian*, ca steag național al Dacilor [1]).

b) *Recidava* sau Recidiva [2]). După V. Pârvan, Recidiva ar fi o transcriere coruptă a Arcidavei [3]), oraș populat, în calea militară spre Sarmizegetusa, și ai cărei locuitori treceau acum subt ierarhia bisericească a Justinianei Prime.

c) *Drobeta*-Theodora. Procopius neamintindu-ne nimica despre Drobeta sau Drubeta, oraș care neapărat trebuia să fie numit, V. Pârvan, și după el alții, a crezut că trebue considerată numirea de Theodora ca un dublet al Drobetei. Alăturea era Podul lui Traian dela Drobeta-T. Severin, care era în ruină în timpul lui Justinian [4]).

Monetele găsite în castrul dela Drobeta, provenind dela împărații Constantin și Licinius și până la Valens și Gratian, apoi țiglele având inscripții, ce e drept fragmentare, dar prezentând caractere specifice secolului al IV-lea și, în sfârșit, un capitel de pilastru, având săpată în relief o cruce, în forma în care se întâmpină pe monumentele funerare creștine, găsite la Constanța, din secolul al V-lea și al VI-lea, toate acestea ne dovedesc că la Drubeta vieața romană n'a încetat să pulseze după părăsirea Daciei.

d) *Sucidava* (Sucivida)-Celei. După strămutarea în răsărit, la Constantinopol, a celui de al doilea imperiu roman, căile de comunicație nu mai duceau spre Dacia și Carpați pe la Drobeta, rămasă oarecum izolată, ci pe valea Oltului. Pe aci era drumul cel mai scurt dela Constantinopol spre inima Daciei. Dela Oescus-Gigen din Bulgaria, se trecea Dunărea pe la Sucidava, azi Celei, și pe valea Oltului se ajungea în Carpați. Cu gândul de a ocupa din nou Dacia, împăratul Constantin cel Mare, a construit aci un pod peste Dunăre, la gura Oltului. Podul acesta ne este atestat de scriitorii latini

---

1) D. Berciu, *Bul. Com. Mon. Ist.* a. 1937. p. 87.
2) Vezi mai jos Novella XI a lui Justinian, p. 40.
3) Asupra Arcidavei-Vărădia, a se vedea și Gr. Florescu, *Istros*, I, p. 60.
4) Cf. A. Bărcăcilă, *Drubeta*, p. 38.

şi greci: Aurelius Victor, Cedrenus şi Chronicon Paschale [1]). Despre Sucidava Procopius ne spune: « Nu departe de aci, de cetatea Hunilor, se găseşte o localitate în care, de ambele părţi ale Istrului, erau două castele, cel din Iliria numit Palatiolum, iar cel din faţa lui Sycivida. Acestea ruinate cu timpul, împăratul Justinian le-a renovat şi le-a tăiat prin aceasta barbarilor drumul » [2]). Aci, la Celei, s'a descoperit, între altele, şi o cărămidă purtând stampila cu inscripţia L(egio) V M(acedonica) Oes(ci), dovadă că un detaşament din această legiune, mutată la Oescus-Gigen, în Bulgaria, a rămas şi pe mai departe în castrul Sucidava-Celei [3]).

e) *Turris Traiani*-T. Măgurele. Turris Traiani, de care ne vorbeşte Procopius într'una din cărţile sale asupra războaielor cu Goţii, socotim că trebue identificat cu actualul T. Măgurele. Căci iată ce ne spune acest istoric: « Impăratul Justinian a trimis o solie la barbari, (la Anti şi Sclavoni), cerându-le să se ducă cu toţii în vechea cetate Turris care, aşezată dincolo de Dunăre, şi clădită odinioară de Impăratul Traian, era pustie de mai mulţi ani, fiind jefuită de barbari. Şi le mai făgădueşte să le dea şi câmpiile din împrejurime care erau ale Romanilor, *în virtutea drepturilor lor celor vechi* şi pe deasupra mulţi bani, cu o singură condiţie ca, încheind un tratat cu Romanii, să se împotrivească Hunilor ce şi-au pus în gând să invadeze în imperiul roman ». Antii şi Sclavonii primiră propunerea Romanilor [4]).

Din acest interesant pasaj al lui Procopius rezultă că pe la mijlocul veacului al VI-lea, veac în care, precum ştim s'a plămădit neamul românesc şi s'a format limba română, imperiul roman stăpânea regiunile din stânga Dunării şi le stăpânea în virtutea unor drepturi pe care le considerau ca drepturi vechi. Această stăpânire nu va fi fost, de sigur, întotdeauna efectivă; o stăpânire spirituală însă nu va fi încetat niciodată să existe.

---

[1]) *Font. hist. Dacor.*, XV, p. 26.
[2]) Procopius, *De aedificiis*, IV, 6. In Sycivida, C. Diculescu, *Die Gepiden*, I, p. 94 vede o germanizare a Sycidavei.
[3]) C. I. L. III 8068a (=6241), Cf. D. Tudor, *Podul dela Celei*, p. 120.
[4]) Procopius, *De Bello Gothico*, III, 14.

f) *Daphne* (Constantiana)-Spanțov. In fața Transmariscei, Turtucaia de astăzi, cetate ce se găsea pe malul drept al Dunării, la gura râului Mariscus — Argeșul din zilele noastre — Ordessus de odinioară, se afla odată castelul Daphne. După cercetările făcute de Gr. Tocilescu acest castel s'ar găsi în vatra satului Spanțov, de lângă Oltenița, după cele ale lui V. Pârvan, el s'ar fi aflând probabil chiar la Oltenița de astăzi sau poate la Ulmeni. Castelul se mai numea și Constantiana, după numele fundatorului său.

Iată ce ne spune Procopius, singurul izvor ce ne vorbește despre această Daphne [1]: « Urmează fortăreața Transmarisca, căreia, pe continentul din față, îi răspunde Daphne, un castel întemeiat odinioară de împăratul Constantin; căci el a socotit că e necesar să fie aci o garnizoană pe ambele maluri ale fluviului. Cu vremea însă barbarii au distrus-o cu totul, dar împăratul Justinian a rezidit-o din temelie ». Textul lui Procopius nu ne lasă să cunoaștem, dacă Justinian a rezidit numai Transmarisca sau și Daphne.

Insemnătatea acestei cetăți de lângă actuala Olteniță în războaiele ce împăratul Constantin a purtat împotriva Goților și Sarmaților rezultă și din împrejurarea că el a pus să se bată monete de aur, de argint și de aramă pentru victoriile sale. O astfel de monetă ni s'a păstrat până astăzi și ea se găsește în colecția Netzhammer [2]).

Moneta aceasta ne face să credem că întemeierea cetății Daphne trebue pusă în legătură cu expediția de războiu a împăratului Constantin împotriva Goților.

Cu toate că această Daphne va fi fost în secolul al VI-lea, când scrie Procopius, mai mult un cap de pod, totuși, deoarece la Transmarisca din față se găsea o garnizoană puternică, formată, la un moment dat, din legiunea XI Claudia ce staționa la Durostorul din apropiere, și fiindcă la Transmarisca funcționa și o episcopie, e de presupus că și Daphne se bucura, după părăsirea Daciei, de protecția legiunilor romane dela Sudul Dunării. Un cap de pod, pe malul stâng al Dunării,

---

[1]) Cetăți cu numirea de Daphne se mai aflau și în Licia, Palestina și Siria.

[2]) Cf. Netzhammer, *Aus Rumänien*, II, p. 211; G. Popa-Lisseanu, *Cetăți și orașe în noul teritoriu al Dobrogei*, p. 63.

se găsea și la Desa, județul Dolj, aproape de Calafat, unde s'a descoporit o cărămidă cu stampila LEG. XIII G. RAT, adecă Legiunea XIII Gemina Ratiaria. După părăsirea Daciei, când legiunea XIII Gemina s'a mutat la Ratiaria din fața Desei, a rămas, în această localitate dela Nordul Dunării, un detașament din această legiune, dela care provine cărămida ce poartă stampila cu inscripția de mai sus [1]).

XIV. DOUĂ NOVELLAE ÎMPĂRĂTEȘTI

Existența Românilor la Nordul Dunării se constată și prin două novellae împărătești, una emanând dela împăratul Justinian (527—565) din secolul al VI-lea, cea de a doua dela împăratul Leon Filosoful (886—912) dela sfârșitul secolului al IX-lea.

1. *Justiniana Prima.* Ca recunoștință pentru localitatea în care Justinian a văzut pentru întâiași dată lumina zilei, a ținut să prefacă această localitate dintr'un sat modest într'o frumoasă cetate, numind-o după numele său, Justiniana Prima. Și nu numai că a împodobit acest oraș, fortificat ca cetate, cu admirabile edificii și monumente publice, de care ne vorbește cu entusiasm Procopius, dar l-a ridicat și la rangul de capitală a regiunii, făcându-l un important centru administrativ și, în același timp, un centru bisericesc.

Reședința prefecturii Iliricului ce fusese mai înainte vreme la Sirmium, precum și reședința archiepiscopală dela Tesalonic le-a mutat acum la Justiniana Prima, dând astfel acestui oraș o strălucire împărătească. Deci arhiepiscopatul întregului Iliric, precum și vicariatul papei, trec acum în acest oraș împărătesc și rămân aci până în veacul al VII-lea, când arhiepiscopia latină a Iliricului se refugiază din nou, subt presiunea Slavilor, la Tesalonic. Această trecere a centrului administrativ oriental când la Sirmiu, când la Salonic, când la Justiniana, ne arătă că nu e vorba de o părăsire și de o

---

[1]) C. I. L. III 14597[3]. Cf. D. Tudor, *Anuar. Inst. de stud. clas. Cluj,* II, p. 187.

creațiune, ci de necontenita înaintare, retragere, prefacere a frontului militar roman [1]).

Ni s'a păstrat și actul de fundație al acestei cetăți. In novella a XI-a, redactată numai în limba latină, într'o frumoasă scrisoare, împăratul Justinian, adresându-se arhiepiscopului Catellianus, ne spune:

« Multis et variis modis nostram patriam augere cupientes, in qua primo deus praestitit nobis ad hunc mundum, quem ipse condidit, venire et circa sacerdotalem censuram eam volumus maximis incrementis ampliare, ut primae Justinianae patriae nostrae pro tempore sacrosanctus antistes, non solum metropolitanus, sed etiam archiepiscopus fiat, et ceterae provinciae sub eius auctoritate, id est tam ipsa mediterranea Dacia, quam Dacia Ripensis, nec non et Mysia secunda, et Dardania et Praevalitana provincia et secunda Macedonia et pars secundae etiam Pannoniae quae in Bacensi est civitate... » [2]).

Și ceva mai jos: « Cum igitur in praesenti deo auctore ita nostra respublica aucta est, ut utraque ripa Danubii iam nostris civitatibus frequentaretur et iam Viminacium quam Recidiva [3]) et Litterata, quae trans Danubium sunt, nostrae iterum dicioni subactae sint, necessarium duximus ipsam gloriosissimam praefecturam, quae in Pannonia fuerat constituta, iuxta Pannoniam in nostra felicissima patria collocare, cum nihil quidem magni distat a Dacia Mediterranea secunda Pannonia » [4]).

Din această scrisoare a împăratului Justinian rezultă că provincia Dacia dela Nordul Dunării ce încăpuse pe mâinile barbarilor de aproape trei sute de ani, n'a fost cu totul năpustită de Romani, ci a fost părăsită numai temporar, în interesul apărării imperiului, că, din când în când, ea reintra din nou în stăpânirea romană și că pe la mijlocul veacului al VI-lea ea se găsea, cel puțin în parte, subt dependența

---

[1]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, I, 2, p. 350.

[2]) In Bacensi civitate. Acest oraș se identifică de obiceiu cu Bassiana, despre care ne vorbește și Iordanes în *Getica* 53 și Geogr. Ravennas, *Cosm.*, p. 214-16, localitate între Sava și Dunăre, la extremitatea de apus a împărăției lui Justinian.

[3]) Unele manuscrise au Recidua.

[4]) Justinianus, *Novella*, XI, *Praefatio*.

imperiului. Iar dacă, din punct de vedere administrativ și al apărării de dușmani prin legiuni, Dacia lui Traian a putut fi părăsită, din punct de vedere spiritual și bisericesc și din punct de vedere economic și comercial, ea a rămas întotdeauna subt influența împărăției romane și subt protecția acestei împărății.

Cât privește cele două orașe dela Nordul Dunării, despre care scrisoarea împărătească ne spune că au revenit din nou subt stăpânirea romană — nostrae iterum dicioni redactae sunt — deși nu cunoaștem data când se va fi petrecut acest fapt, constatăm totuși că ele nu sunt două turnuri de observație, cum ne spune Procopius, cel puțin pentru Lederata — « în fața cetății Novae, pe continentul din față se ridică un turn de mult părăsit, așa numitul Lederata, din care împăratul a ridicat un castel mare și mai aleș foarte puternic » [1]) — ci sunt două orașe populate cu locuitori creștini, asupra cărora avea să se întindă jurisdicțiunea civilă și bisericească ce se stabilise acum în Prima Justiniana din Dardania.

Cât despre orașul Recidiva sau Recidava, despre care ne vorbește această Novellă a împăratului Justinian, ea nu ne este cunoscută din alte izvoare istorice. După V. Pârvan, Recidiva ori Recidava (și Recidua) n'ar fi decât o formă coruptă a Arcidavei, oraș citat de Geogr. Ravennas între Bersovia și Potula [2]), pe drumul dela Lederata spre Tibiscum și Sarmizegetusa; Arcidava este satul de astăzi Vărădia.

Se înțelege că o localitate în interiorul Daciei, — observă V. Pârvan — nu putea fi ocupată și întărită de Justinian, dacă Gepizii, stăpânitorii de atunci ai acestor regiuni, nu s'ar fi învoit la aceasta, în schimbul unor avantaje acordate lor de împărat [3]).

2. Din timpul împăratului Leon Filosoful (886—912), tatăl lui Constantin Profirogenitul, avem o novellă, un decret împărătesc, τάξις, prin care se legalizează mitropoliile și epis-

---

[1]) Procopius, *De aedific.*, IV, 6.
[2]) Geogr. Ravennas, *Cosmogr.*, p. 204, 4.
[3]) V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului Daco-Roman*, p. 187. Cf. și *Font. Hist. Dacor.*, XV, p. 17.

copiile enumerate într'un catalog al patriarhiei din Constantinopol [1]).

Intre cele 81 de metropolii ce atârnau de această patriarchie întâlnim în rândul al 56-lea mitropolia Celtinei, iar în al 72-lea rând mitropolia Dristei [2]).

XV. ARĂTĂRILE LUI THEOPHILACTUS

Cronicarul Theophylactus Simocattes, dela începutul veacului al VII-lea, ne arată în Istoria împăratului Mauricius (583—602) mai multe cuvinte din graiul popular al unei populațiuni băștinașe și ne relatează în același timp și unele fapte care ne dovedesc persistența Românilor în Dacia:

Fiind înlocuit generalul Priscus prin Petrus, un frate al împăratului, acest Petrus a fost trimes la armata care cantona la Marcianopolis, metropola regiunii din Balcani. O mie de soldați plecând de aci, au întâlnit în drumul lor o bandă de 600 Sclavini, încărcați cu prăzi pe care le luaseră jefuind Zaldapa-Bazargicul (probabil), Aqua-Vidrovaț și Scupi-Üsküb. Barbarii, zărind pe Romani și neîndrăsnind să dea lupta cu ei, se baricadară în mijlocul carelor lor, pe care le-au așezat, după obiceiul barbarilor, în formă de cerc. Dar, fiindcă Romanii se temeau să nu le prăpădească mai ales caii, dacă s'ar lupta în jurul baricadei, prefectul Alexandru îi îndemnă în limba lor părintească — τῇ πατρίῳ τῶν Ῥωμαίων φωνῇ. Această limbă este limba autohtonilor romanici din împrejurimile munților Balcani.

De notat mai este și faptul că în acest pasaj al lui Theophylactus, Sclavinii sunt numiți Geți, «căci numele cel vechiu al barbarilor acesta era» — τοῖς Γέταις τοῦτο γὰρ τοῖς βαρβάροις τὸ πρεσβύτερον ὄνομα. Această numire de Geți dată Sclavinilor provine, credem noi, din faptul, fie că ei veneau din Dacia, dela Nordul Dunării, fie că veneau numai din

[1]) Semnalăm această Novella împărătească numai în treacăt și fără a-i atribui o prea mare importanță probatorie, deoarece identificările localităților arătate în ea nu sunt de tot sigure.

[2]) D. Stănescu, *Mitropolia Celtzinei cu a Dealurilor și a Tarilor*, p. 9.

Dobrogea, unde i-am întâlnit în Procopius, constituiți în bande, în regiunea cetății Adina-Slava Rusă și Ulmetum-Pantelimonul de Sus și unde, altădată, locuiau populațiunile gete.

In același capitol, Theophylactus ne mai vorbește și de o altă întâmplare, petrecută aceasta în stânga Dunării:

La începutul primăverii — ne spune cronicarul acesta — generalul Priscus a plecat din Bizanț și, după ce a făcut cincisprezece popasuri, a ajuns cu armata sa la Dunăre, pe care trecând-o, a venit în ziua a patra la Nova de Sus-Novas Superiores [1]). Aflând despre aceasta Chaganul a trimis delegați la Priscus ca să se informeze în privința sosirii lui. Priscus îi răspunde că a venit la vânat și la călărit, fiind acele locuri mai potrivite dela natură și bogate în ape. Chaganul îi arată atunci că a pus piciorul într'o regiune străină, că Priscus calcă tratatul și că într'ascuns turbură pacea. Atunci Priscus îi răspunde că «pământul acela este pământ roman»; iar barbarul, că Romanii l-au pierdut prin arme și prin legea războiului ἔφασκε τοίνυν ὁ Πρίσκος Ῥωμαϊκὸν ὑπεῖναι τὸ ἔδαφος, ὁ δὲ βαρβαρος ὅπλοις καὶ νόμοις πολέμων Ῥωμαίους ἀποκτήσασθαι τοῦτο [2]).

Rezultă din acest pasaj că în conștiința Romanilor teritoriul dela Nordul Dunării era de drept teritoriu roman și că el era lăsat în stăpânirea barbarilor în urma unor tratate pe care Romanii le încheiau din când în când cu noii stăpânitori. Dar, la rândul lor, și barbarii țineau să arate foștilor stăpânitori realitatea lucrurilor.

Că raporturile dintre Romani și barbari nu erau totdeauna rele rezultă și din următorul pasaj al aceluiași cronicar:

Pe când se aflau trupele romane la Tomea, — vechea Tomis, — în Dobrogea, în primăvara unui an, li se isprăviseră Romanilor proviziile și o foamete îi ajunsese tocmai de sărbătorile morții și învierii Mântuitorului. Atunci, fără ca cineva să se

[1]) Novae superiores sunt probabil Novele din fața Novelor dela Sud — azi Șistov. Erau de sigur Novae și Transnovae, după cum erau o Laderata și o Transléderata, o Marisca și o Transmarisca, etc.

[2]) Theophylactus, VII, 7, p. 281 ed. Bonn. Cf. și Anastasii, *Chronographia Tripertita*, p. 170.

fi așteptat, Chaganul, trimițându-le o solie, i-a întrebat, dacă n'ar voi să fie scăpați de acea foamete. Priscus, surprins de noutatea cererii, nu știa ce să facă. Urmându-se însă pertractări dintr'o parte și dintr'alta, s'a făcut un armistițiu pentru cinci zile și Chaganul le trimise care încărcate cu provizii pentru cei flămânzi. De aceea — zice Theophylactus — până în ziua de astăzi a rămas de pomină această omenie neașteptată din partea unor barbari.

După ce au trecut sărbătorile Paștilor, armatele s'au separat și atât Romanii cât și barbarii au trecut în rândurile alor lor [1]).

Din acest pasaj reiese clar că între Romani și între barbari raporturile nu erau totdeauna dușmănoase și că, probabil, în rândurile barbarilor vor fi fost și autohtoni localnici. Altfel nu ne putem explica atenția barbarilor pentru Paștile creștinești. In același timp, ne punem întrebarea, de unde vor fi dispus barbarii de grâne și în genere de alimente, căci doar știm că ei nu se ocupau cu agricultura, ci că trăiau din jafuri și din prădăciuni.

Trebuia ca cineva să se îngrijească de hrana barbarilor și acești cineva de sigur erau autohtonii. Numai ei puteau să se ocupe de agricultură, numai ei puteau să cultive viile care să producă vinul cu care de atâtea ori găsim pe barbari că se îmbătau [2]), numai ei puteau să se ocupe cu facerea de bărci, de obiceiu bărci monoxile, pe cari stăpânitorii vremelnici le aflau gata și în mare număr spre a le servi de îmbarcare pentru trecerea Dunării. Hoardele de barbari veneau din țări, unde nu se știa ce este agricultura și unde nu se cultiva vița de vie.

XVI. LEGENDA SFÂNTULUI DUMITRU

Pentru poporul român, format pe ambele maluri ale Dunării, acest fluviu n'a fost un zid despărțitor, ci mai de grabă o punte de trecere, atât în împrejurări critice cât și în vreme de pace. Căci în vremuri de restriște, apa aceasta putea să

---

[1]) Theophylactus, VII, 13, p. 293 ediț. Bonn.

[2]) Idem, p. 259: ἔξοινοί τε γεγονότες λίαν τῶν ἐνυπνίων ἀντείχοντο = noctu barbari somno vinoque sepulti somniis suis detinentur.

scape pe locuitori, oferindu-le scut și refugiu pe malul celălalt, iar în timp de pace, servindu-le aci bune emporii pentru comerț și pentru tot felul de schimburi materiale și spirituale.

O trecere în masă însă peste Dunăre spre regiunea Carpaților se cunoaște o singură dată în decursul istoriei, și anume în jumătatea a doua a veacului al VII-lea. Iată această împrejurare descrisă de Legenda Sfântului Dumitru.

Când Slavii, subt conducerea șefului lor Chatzo au pustiit împreună cu Avarii — în numărul cărora erau socotiți și Bulgarii — aproape întregul Iliric și anume cele două Pannonii, ambele Dacii, (ripensis și mediterranea), Dardania, Mysia, Praevalitana, precum și Rodope și Tracia și au ajuns până subt zidurile Bizanțului, au dus întreaga populație de aci dincolo de Dunăre, în ținutul Pannoniei din fața Sirmiului. Poporul luat ca prizonier, chaganul Avarilor l-a așezat aici ca supus al său [1]).

Amestecându-se cu Bulgarii, cu Avarii și cu alte neamuri și înmulțindu-se, cu timpul, aceștia au ajuns să fie un popor mare și numeros — λαοῦ ἀπείρου καὶ παμπόλλου γεγονότος. — Păstrându-și felul lor de vieață, precum și *moravurile lor romane* — în tocmai ca și Ovreii din Egipt, în timpul Faraonilor — s'au înmulțit în credința ortodoxiei și a sfântului botez, ca popor creștin.

După ce au trecut mai bine de șaizeci de ani — continuă să ne spună legenda Sfântului Dumitru — de când părinții lor fuseseră supuși pustiirii barbarilor și ajungând cea mai mare parte dintre acești locuitori oameni liberi, ca un popor de sine stătător — ὡς ἴδιον ἔθνος — chaganul Avarilor le-a dat un prinț al lor propriu, cu numele de Kuber (principe bulgar). Acesta a unit la un loc *poporul roman* de bejenari și, în dorul după căminurile lor de odinioară, s'au hotărît, împreună cu alte neamuri să plece în vechia lor țară, de unde veniseră

---

[1]) *Acta S. Demetrii, Miracula,* II, c. 195—196, la Migne, *Patrol. gr.*, CXVI, p. 1362. Cf. O n c i u l, *Mitteilungen des Inst. f. österr. Geschichtsforsch.* Erg. II, 2 și *Conv. Lit.*, XIX, p. 596. Actele Sf. Dumitru se datoresc mai multor autori din diferite timpuri. Cf. O. T a f r a l i, *Thessalonique*, p. 101 și I, S i a d b e i, *Ann. de l'Inst. de Phil.* II, a. 1934.

odinioară. Dar, chaganul Avarilor, prinzând de veste, s'a pus pe urma lor; fiind însă biruit, s'a retras în ținuturile dela miazănoapte, iar Kuber, cu poporul său, a trecut Dunărea și mergând înainte s'a stabilit în câmpia Ceramisia — κεραμήσιος κάμπος — din Macedonia.

Faptul acesta, istorisit de legendă, s'a petrecut în jumătatea a doua a veacului al VII-lea și este singura știre istorică precisă, privitoare la admigrațiunea Românilor, deși autorul anonim al legendei acesteia, cu reminiscențe biblice, pune pe emigranți ca, după șaizeci de ani și mai bine, să se întoarcă dela Nordul Dunării, în regiunile dela Sudul acestui fluviu și să se stabilească în regiunile Macedoniei.

Evenimentul acesta, confirmat în parte și de Porfirogenitul, coincide cu venirea slavo-bulgară în Sudul Dunării. Porfirogenitul însă, vorbindu-ne despre invazia Slavilor și Avarilor nu ne spune încotro au apucat popoarele dislocate din locuințele lor. Legenda Sfântului Dumitru însă ne spune clar că Romanii din Peninsula Balcanică — cari acum erau Români — au trecut la stânga marelui fluviu, unde s'au amestecat cu Bulgarii și cu alte popoare de același neam cu ei [1]), iar după șaizeci de ani și mai bine s'au întors din nou în vechile lor locuințe.

---

[1]) In două capitole, întâlnim următoarele pasagii, rău interpretate de traducători: ἐξ ἐκείνου οὖν ἐπιμιγέντες μετὰ Βουλγάρων καὶ 'Αβάρων καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνικῶν καὶ παιδοποιησάντων ἀπ'ἀλλήλων καὶ λαοῦ ἀπείρου καὶ παμπόλλου γεγονότος..... iar în capitolul următor: κὰι ἀνάστατον λαμβάνει τὸν πάντα 'Ρωμαίον λαὸν μετὰ καὶ ἑτέρων ἐθνικῶν......, adică din acel timp amestecându-se cu Bulgarii și Avarii și cu *celelalte populațiuni* și dând naștere între ei unei generații de copii și prefăcându-se într'un popor mare și numeros... și apoi, în capitolul următor, a luat întregul popor bejenar, *împreună cu alte neamuri*. De traducătorul din grecește în latinește al acestor două pasagii s'a spus: *reliquisque gentilibus fuit commixum*, în primul pasagiu, și în al doilea pasagiu *omnemque populum Romanum extorrem aliosque gentiles*.

Dar vorba *gentiles* numai în sens impropriu însemnează păgân, cum a tradus pe acest gentiles Dumitru Onciul, fără să aibă în vedere textul grecesc ἔθνος și ἐθνικός. Aci traducerea corectă ar fi trebuit să fie de același « neam » sau de alte neamuri, iar nu « cu alți păgâni ».

Aci, în ambele capitole este vorba de Romanicii dela Nordul Dunării, iar nu de păgâni. Căci spune Onciul, *Conv. Lit.*, XIX, p. 595: amestecându-se cu Bulgarii și Avarii și *cu ceilalți păgâni*, și înmulțindu-se prin copii, crescu un popor foarte extins și mare... și mai jos: Acesta cunoscând dorința poporului după țara părintească, luă tot poporul roman expatriat, împreună cu *alți dintre păgâni* și desfăcându-se de chagan, porni să iasă cu ei din țară...

Prin această dislocare a Românilor dela Sudul Dunării s'a slăbit elementul romanic de aci și s'a întărit elementul romanic dela stânga marelui fluviu [1]).

Traducerea greșită a celor două pasaje din *Acta S. Demetrii* — τῶν λοιπῶν ἐθνικῶν și ἑτέρων ἐθνικῶν, prin alți « păgâni », în loc de « alte popoare » — servindu-i drept premisă, a condus pe istoricul Onciul și la o altă concluzie greșită. Căci el socotește că și creștinismul dela Nordul Dunării s'ar fi introdus prin localnicii emigrați din Peninsula Balcanică.

Singura concluzie logică ce se poate trage este anume aceea că la sfârșitul secolului al VII-lea și la începutul celui de al VIII-lea o populație numeroasă, provocată de invazia Slavilor și Bulgarilor, a fost dislocată; o parte din această populație a plecat să-și găsească un refugiu spre Sud, iar alta a fost trecută spre Nord, peste Dunăre. Și faptul că peste o jumătate de secol și mai bine populația dela Nordul Dunării a ajuns să fie un popor mare și numeros — ἀπείρου παὶ παμπόλλου — nu se poate explica decât prin aceea că a fuzionat cu neamurile dela Nordul marelui fluviu, cu Slavii, cu Bulgarii și cu Romanicii adică, cu Români găsiți aci. Că unii se vor fi întors în Peninsula Balcanică, aceasta este posibil; dar mulți vor fi rămas în locurile poate mai sigure din regiunea Carpaților..

Evenimentul acesta, relatat de legenda Sfântului Dumitru, s'a petrecut înainte de venirea Ungurilor și el este o dovadă a teoriei intermigrațiunii.

XVII. ARĂTĂRILE LUI THEOPHANES

Inafară de un șir întreg de cuvinte latine în graiul popular, τῇ πατρῴᾳ φωνῇ, cronicarul bizantin Theophanes, din veacul al VII-lea ne dă și unele informații de ordin istoric, privind populațiunile din stânga Dunării.

Astfel, ne spune acest cronicar: « Impăratul Mauricius a dat ordin fratelui său Petrus să treacă cu armata peste

[1]) Tradiția păstrată de cronicarii noștri privitoare la o admigrațiune dela Sud la Nord pare a-și avea originea în acest eveniment istoric. Cf. O n c i u l, *Conv. Lit.*, XIX, p. 600

Dunăre, [1]) pentru ca să ia din țara Sclavinilor—pe cari mai sus Theophylactus îi numise Geți [2]) —alimente pentru iarnă, pe seama trupelor sale, spre a nu fi silite aceste trupe să consume din proviziile publice —καὶ τὰς χειμερινὰς ἀποτροφὰς τοῦ λαοῦ ἐκ τῆς τῶν Σκλαβινῶν χώρας ἀρύσασθαι, ὅπως μὴ δημοσίας σιτήσεις ἀναγκασθῇ τοῖς Ῥωμαίοις παραχέσθαι. Cu această împrejurare soldații s'au revoltat, nevoind să treacă peste Dunăre și urmarea acestei răzvrătiri a fost că împăratul Mauricius și-a pierdut tronul, la anul 602, și a venit la domnie Phocas, alesul oștirii.

Cine erau agricultorii dela Nordul Dunării cari puteau să procure hrană —χειμερινὰς ἀποτροφάς (annonam) —pentru oastea împărătească? Bandele de Sclavini care nu de mult veniseră în Dacia, ori populațiunile autohtone, sedentare, numite mai târziu Volochi de cronicarul rus Nestor?

Regiunile nord-danubiene formau și în evul mediu un mare grânar din care se alimentau, la nevoie, oștirile împărătești ce cantonau în Peninsula Balcanică, iar populațiunile ce cultivau întinsele câmpii ale Daciei nu puteau fi hoardele de barbari ce trăiau numai din jaf și din prădăciuni. Altfel, nu se poate explica nici apariția, în veacul al XII și al XIII-lea, când ies la iveală primele documente, a unui număr atât de mare de Români și apoi apariția unui popor atât de numeros, mai numeros decât toți vecinii săi: Bulgari, Sârbi și Unguri.

Românii nu puteau să apară așa deodată ca din senin, și nesemnalați de niciun izvor istoric din evul mediu, dacă n'ar fi fost autohtoni concrescuți oarecum cu teritoriul în care îi găsim în urmă. Și, cu toate acestea, scriitorul ungur L. Tamás-Treml susține că niciun fapt istoric nu dă dovadă despre existența populațiunilor romanice, la stânga Dunării, în această epocă [3]).

Nu putem trece sub tăcere niei următorul fapt ce ni-l relatează cronicarul Theophanes: Vorbindu-ne despre războaele bizantino-avare, autorul ne spune că generalul Priscus, după ce a biruit pe chaganul Avarilor, i-a luat 9000 de

[1]) Theophanes, *Chronogr.*, I, p. 286, ediț. De Boor.
[2]) Theophylactus, *Histor.*, VII, 2, p. 272, ediț. Bonn.
[3]) L. Tamás, *Nouvelle Revue de Hongrie*, a. 1939, p. 22.

prizonieri, dintre care 3000 de Avari, 800 Slavi, 3200 Gepizi şi 2000 Barbari. Cine sunt aceşti barbari? C. Diculescu care a discutat amănunţit chestiunea acestor « barbari » [1]), ajunge la concluziunea că ei nu puteau fi decât Daci latinizaţi, adică Români. Ca μιξοβάρβαροι de la Nordul Dunării, ei formau acum o nouă *natio barbara*.

XVIII. ARĂTĂRILE CRONICARULUI RUS NESTOR

Informaţiunile ce ni le dă cronicarul rus Nestor, cu privire la persistenţă Românilor în Dacia, sunt de cea mai mare importanţă, atât din cauza vechimii acestor informaţii cât şi pentrucă ele ne sunt coroborate de spusele cronicarilor unguri. Şi la Nestor, ca şi la cronicarul ungur Anonymus, nu este vorba numai despre o populaţiune românească, ci de un popor român, de sigur cu organizaţie politică, ce va fi fost primitivă, dar totuşi aşa fel, încât poporul românesc să poată purta războaie.

Faptele date la iveală de Nestor sunt cu atât mai surprinzătoare, cu cât între cronicarul rus şi cronicarul ungur, ori cronicarii unguri, nu se constată nicio relaţie. Nu se poate stabili nicio legătură între unii şi între alţii, deşi ei ne povestesc despre aceleaşi evenimente şi deşi arătările lor coincid.

Trecerea Ungurilor pe la Kiew, în drumul lor spre Apus, popoarele întâlnite în cale şi mai ales luptele ce au purtat Ungurii, la venirea lor, cu Românii spre a cuceri ţara ocupată de aceştia şi de Slavi, sunt fapte care sunt istorisite la fel şi de cronica rusească şi de cronicele ungureşti. Şi, fără îndoială, dacă procesul de desnaţionalizare a Slavilor ar fi fost cu totul terminat în vechea Ungarie la sosirea Maghiarilor, arătările analiştilor ar fi fost mai precise şi nu ar fi lăsat ca uneori să se înţeleagă numai că atunci când ele vorbesc de Slavi este a se înţelege, în acelaşi timp, şi poporul românesc.

[1]) C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 224. Cf. Il. Gherghel, *Zur Geschich. Siebenb.* p. 22. Vezi şi mai sus p. 28 *lingua barbara et scythica*.

Nestor ne vorbește în patru pasaje despre Români, pe cari el îi numește Volochi. Mai importante sunt următoarele date pe care le redăm în rezumat [1]:

Vorbind despre popoarele slave, cronicarul Nestor ne spune: « Mulți ani în urmă, Slavii se stabiliră la Dunăre unde este acum țara Ungurilor și a Bulgarilor... Iar când Volochii atacară pe Slavii dela Dunăre și se stabiliră între ei și-i asupriră, acești Slavi plecară și se stabiliră pe Vistula și se numiră Leși » [2].

Vorbind despre invazia Bulgarilor, Ugrilor și Obrilor, zice: « Pe când poporul slav trăia la Dunăre, veniră din Scitia, anume dela Chazari, popoarele numite Bulgari și se stabiliră la Dunăre și oprimară pe Slavi. In urmă veniră Ugrii cei Albi și luară în stăpânire țara slavă, după ce alungară pe Volochi cari mai înainte ocupaseră țara slavă » [3].

Vorbind despre războaiele lui Oleg cu popoarele vecine ne spune:

« In anul 6406 (898 d. Chr.), Ungurii trecură pe la Kiew, peste muntele care și astăzi se numește Ugorskoje și au ajuns la Nipru și-și întinseră corturile, căci ei erau nomazi, cum sunt și Polovcii. Venind din răsărit, ei mergeau în grabă prin munții cei înalți, cari se chiamă ungurești și începură să se lupte cu Volochii și cu Slavii ce locuiau acolo. Căci mai înainte vreme locuiau acolo Slavii, iar Volochii supuseră țara Slavilor. In urmă însă Ungurii goniră pe Volochi și luară în stăpânire această țară și se așezară cu Slavii împreună, pe cari îi supuseră, și de atunci țara se chiamă Ungaria » [4].

Iată părerea marelui istoric Schlözer, privitoare la Volochi: « Acești Volochi nu sunt nici Romani [5], nici Bulgari, nici Wälsche, ci Vlachi, urmași ai marei și străvechii seminții de

[1]) Deși, după unii istorici români — între cari N. Iorga — pasagiile privitoare la Valachi, atât cele din codicele Laurentin, din 1377, cât și cele din codicele Hypatic, câțiva ani mai în urmă, ar fi interpolate ulterior, totuși, fiindcă scriitorii străini nu le contestă autenticitatea și le reproduc în edițiile lor, le-am reprodus și analizat și noi, în ediția noastră din *F. H. Dacorom.* VII.

[2]) Nestor, *Povest vremennych let*, III.

[3]) Nestor, *ibidem*. VIII.

[4]) Nestor, *ibidem*. XIX.

[5]) Unii istorici au crezut că aci ar fi vorba despre Francii lui Carol cel Mare, părere dovedită în urmă a fi neîntemeiată.

popoare a Tracilor, Dacilor și Geților cari, și acum, își au limba lor proprie și, cu toate asupririle, locuesc în Valachia, Moldova, Transilvania și Ungaria în număr de milioane. Să admitem, — continuă Schlözer — că subt acest nume nu se vorbește nicăirea de ei în istorie, înainte de veacul al XI-lea. Ei însă au locuit într'un colț de lume care, după ce împăratul Aurelian și-a retras din Dacia pe toți coloniștii romani și a părăsit lumea dela Nordul Dunării, a rămas, în decurs de mai multe secole, o terra incognita. Ca să fi pierit cu totul de atunci acele națiuni de pe suprafața pământului este *a priori* cu totul neprobabil. Vor fi fost, timp îndelungat, apăsați de Goți și apoi de Huni și de alții, de toți însă s'au liberat. Ce s'a petrecut după aceea în marea lor țară primitivă, între secolul al V-lea și al IX-lea, despre aceasta istoria nu știe decât puțin sau nimic »... [1]).

Aceste pasaje ale cronicei lui Nestor au dat ocazie la diferite interpretări; dar, oricare ar fi aceste interpretări, de nediscutat rămâne arătarea că Ungurii, la sosirea lor, au avut de purtat, spre a-și asigura stăpânirea, lupte cu Românii pe cari i-au găsit în teritoriile ce le-au cucerit în urmă.

Principate valache se întâlnesc, în tradiția analistică, nu numai în fosta Ungarie, dar și în regiunile nordice ale țării noastre, în Galiția și până la Bugul superior. Și întru cât Vlachii s'au numit de Ruși întotdeauna Volochi, socotim că nu trebue pusă la îndoială naționalitatea acelor populațiuni valache care se întâlnesc la Nordul Carpaților și nici naționalitatea Volochovenilor. Originea însă a numelui Volocholov, dela Voloch, a dovedit-o mai întâi E. Kaluzniacki prin documente, în care localitatea Bolechov din Galiția este numită *Villa Valachorum dicta*.

O țară a Bolochovenilor, zemlia Bolochovskaja, se găsește menționată în Podolia, încă din anul 1150, iar în izvoarele bizantine se vorbește despre Bolochoveni pe la anul 1164. Și întru cât acești Bolochoveni erau conduși de cneji, pe cari îi întâlnim mai ales în Ungaria, se crede că ei au venit la Nord din părțile ungurești [2]).

[1]) Schlözer, *Russische Annalen*, III, p. 145.
[2]) Cf. D. Onciul, *Originea Principatelor*, p. 287.

Volochii ce se găsesc în anul 1070 ca făcând parte din armata lui Iziaslav, principele Kiewului, amintit după Dlugosz de Cantemir, nu credem că vor fi fost niște simpli ciobani cari își căutau noi locuri de așezare prin Galiția sau niște mercenari ce-și căutau angajamente în armatele principilor vecini [1]).

In cronica lui Nestor însă întâlnim o dată foarte importantă în ce privește familia Asaneștilor, întemeietorii imperiului româno-bulgar, din veacul al XII-lea. Numele de Osen sau Asen îl întâlnim de două ori în cronică; el e nume de principe cuman.

Intre Vlachi și între Cumani, născându-se o comunitate de interese, în timpul celor peste o sută cincizeci de ani de conviețuire în același teritoriu, se vor fi născut, fără îndoială, și legături familiare între conducătorii celor două națiuni și mai ales după increștinarea Cumanilor — pentru biserica de rit catolic ei au fost atrași numai în preajma marei invazii tătărești din 1241 — și astfel atât numele de Basarab, cât și cel de Asan au putut fi împrumutate dela Cumani cu cari Volochii lui Nestor au trăit în simbioză.

Constatăm deci că studiul cronicei lui Nestor și a celorlalți cronicari din evul mediu dau o desmințire categorică tuturor acelor cari susțin că naționalitatea română s'ar fi închegat peste Dunăre — deși Dunărea ca și Carpații n'au constituit niciodată hotar de țară — și că de acolo în urmă poporul românesc s'ar fi răspândit în regiunile carpatine.

XIX. ROMÂNII DELA SUDUL DUNĂRII IN IZVOARELE BIZANTINE

Cu mult înainte de a fi amintiți în izvoarele istorice Românii dela Nordul Dunării, sunt amintiți în aceste izvoare Românii dela Sudul acestui fluviu. Și, Românii sunt pomeniți subt numele de Vlah [2]), cu însemnarea de păstor, în Peninsula Balcanică și în Carpații nordici, și subt numirea de « rumân », cu însemnarea

[1]) D. Cantemir, *Hronicul*, p. 385, ed. Tocilescu. Cf. și Th. Holban, *Arhiva*, a 1930, p. 134.
[2]) Asupra originii numelui de Vlah, vezi *F. H. Dacorom.*, VII, p. 22.

de agricultor în stare de șerbie, în celelalte regiuni dela Nordul Dunării. Numirea de Vlah, păstor, ca și cea de rumân, șerb, le-a fost dată, mai întâi, de Slavi cari îi supuseseră economicește și politicește.

Cea dintâi amintire a numelui de Vlah o întâlnim în cuvântul Blachernae, citat în cronice, ca fiind un însemnat cartier din Constantinopol [1]), unde se găsea o prea vestită biserică, închinată în cinstea Maicii Domnului și în care se găsea o mantie făcătoare de minuni a prea Sfintei Fecioare. După istoricul Genesios, contimporan cu Porphyrogenitus și care făcea parte din istoricii dela curtea acestui împărat, numirea de Blachernae, sau mai bine Vlachernae, ar proveni dela Blachernos, un duce scit, omorît la Constantinopol, iar Blachernos ar fi un nume compus din Βλάχ și ἔρνος, vlăstar. Cuvântul Blachernos ar însemna deci vlăstar sau fiu de Vlah, iar Vlachernae ar fi o colonie a populațiunii românești, de lângă Constantinopol, venite dinspre Sciți, dela Nordul Dunării, înainte de mijlocul veacului al V-lea [2]).

Amintirea acelorași Vlachi ne-a păstrat-o și Procopius [3]), care ne spune că la anul 536 împăratul Justinian a făcut un castel în Asia la poalele muntelui Sinai, împotriva barbarilor Saraceni. Aci împăratul ar fi adus, după legenda ce s'a născut în urmă, o sută de sclavi ai Romei, împreună cu soțiile și copiii lor. Pentru aceștia a zidit lângă mănăstire case, în care să poată locui și să fie de straje pentru mănăstire și pentru călugări. Formându-se în colonie a parte, fără amestec cu alte nații, acești fii ai creștinilor păstrau amintirea venirii lor din țara numită Llah [4]).

Ca popor, Vlachii ne sunt amintiți mai întâi, la a. 617—619 de Cedrenus care ne vorbește de Vlachorichini — Βλαχορηχῖνοι, —

---

[1]) G e n e s i o s, *Regum lib.*, IV, p. 85 ed. Bonn: Βλαχέρναις ἀπό τινος ἀρχηγοῦ Σκύθου Βλαχέρνου ἀναιρεθέντος 'εκεῖσε πεφήμισται.

[2]) Cf. I l. G h e r g h e l, *Câteva contribuțiuni la cuprinsul noțiunii cuvântului* « Vlah » în *Conv. Lit.*, LII, a. 1920.

[3]) P r o c o p i u s, *De aedificiis*, V, 8.

[4]) M a r c u B e z a, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, p. 4. Asupra numelui de Llah vezi și G. B r ă t i a n u, *Cercetări istorice*, I, p. 369. Vezi și mai sus, p. 35, că Llah este identic cu Vlach rezultă și din Rubrouq, *Itinerarium* în *Recueil de voyage*, p. 275: Et iuxta Piscatir sunt Illac, quod idem est quod Blac, sed B nesciunt Tartari sonare.

adică de Vlachii de lângă râul Richios. Ei pornesc cu războiu, împreună cu Slavii, împotriva Salonicului, numit de Aromâni Saruna. Mai târziu, subt conducerea lui Cuber, chaganul Avarilor, aceiaşi Vlachorichini iau parte din nou la un atac împotriva aceleeaşi bogate cetăţi. Tot ei, în unire cu alte neamuri de pe ambele maluri ale Dunării, se întâlnesc în secolul al VIII-lea luând parte în luptele dintre iconoclaşti şi iconoduli »[1]).

Acelaşi Cedrenus ne vorbeşte şi despre uciderea lui David spre sfârşitul veacului al X-lea între Castoria şi Prespa, lângă Stejarii cei Frumoşi, de nişte Vlachi drumeţi — παρά τινων Βλάχων ὁδιτῶν — iar, câţiva ani în urmă, un autor necunoscut ne vorbeşte despre Vlachii din Elada.

Incepând cu veacul al XI-lea ştirile ce le avem despre Vlachii din Sudul Dunării sunt din ce în ce mai numeroase şi aproape toţi scriitorii cari ne vorbesc despre acest popor, ni-l prezintă, în frunte cu Kekaumenos, ca venind dela Dunăre [2]).

XX. ARĂTĂRILE SCRIITOAREI ANNA COMNENA

Impărăteasca scriitoare Anna Comnena, descriind în « Alexiada » evenimentele întâmplate în timpul domniei părintelui ei, Alexis Comnenul, numeşte pe Români — nu ştim în stil propriu sau figurat — nomazi, o caracteristică ce li s'a menţinut în urmă Românilor şi de istoricii moderni, începând cu Thunmann, din secolul al XVIII-lea.

In acelaşi pasaj din Alexiada ni se dau două informaţiuni: una despre nomadismul Românilor şi alta despre limba vulgară, despre graiul localnic al locuitorilor. Căci iată ce ne spune scriitoarea:

Impăratul a trimis îndată pe Cesarul Melissenus să cuprindă regiunea Haemului (Balcanilor) şi să strângă cât va putea mai

---

[1]) Aur. Sacerdoţeanu, *Vlachii din Calcidica*, p. 6-9. Vezi şi *Consideraţii asupra Ist. Rom. în evul-mediu*, p. 231.

[2]) Aur. Sacerdoţeanu, în *Consideraţii asupra Istoriei Românilor în evul-mediu*, p. 245 sq. ne dă o întreagă serie de amănunte asupra Vlachilor din Sudul Dunării.

mulți soldați, nu dintre bătrâni, pe cari îi orânduise să stea de paza cetăților, ci să adune tineri recruți atât dintre Bulgari cât și dintre aceia ce-și duc vieața de nomad (graiul popular îi numește pe aceștia Vlachi) și pe alții din alte părți veniți din toate ținuturile, călări și pedeștri — ἀλλὰ κατὰ μέρος νεολέκτους καταλέγων, ὁπόσοι τε ἐκ Βουλγάρων καὶ ὁπόσοι τὸν νομάδα βίον εἵλοντο (Βλάχους τούτους ἡ κοινὴ καλεῖν οἶδε διάλεκτος), καὶ τοὺς ἄλλοθεν ἐξ ἁπασῶν χωρῶν ἐρχομένους ἱππέας τε καὶ πεζούς [1]).

Aceeași scriitoare ne arată, subt anul 1096, pe un oarecare Budilă, bărbat ales, din neamul Vlachilor, care a dat de veste, în timpul nopții, împăratului Alexis ce se găsea la Anchialos că au trecut Dunărea Cumanii — ei stăpâneau pe vremea aceasta în Muntenia — : νυκτὸς δὲ καταλαβόντος Πουδίλου τινὸς ἐκκρίτου τῶν Βλάχων καὶ τὴν τῶν Κομάνων διὰ τοῦ Δανούβεως διαπεραίωσιν ἀπαγγείλαντος; pe Cumani însă i-a învățat Vlachii să treacă prin cheile clisurilor: τῶν γοῦν Κομάνων παρὰ τῶν Βλάχων τὰς διὰ τῶν κλεισουρῶν ἀτραποὺς μεμαθηκότων [2]) — Acești Cumani cari, precum știm, trăiseră peste o sută cincizeci de ani în simbioză cu Românii, și subt numele cărora treceau de multe ori și Românii, au învățat dela compatrioții lor români toate obiceiurile și toate deprinderile lor de luptă.

De o însemnătate cu totul deosebită este și următorul pasaj din opera istorică a scriitoarei Anna Comnena:

Vorbindu-ne despre Tzelgu [3]), comandantul suprem al armatei Sciților, care cu optzeci de mii de Sciți și Sauromați și cu un număr nu mic de Daci — καὶ ἀπὸ τοῦ Δακικοῦ στρατεύματος οὐκ ὀλίγους — al căror conducător era Solomon, a trecut Dunărea, ne spune, « a ajuns până la cetatea Chariopolis pe care a început să o pustiască ».

Cine puteau fi acești Daci, deosebiți și de Sauromați și de Sciți?

---

[1]) Anna Comnena, *Alexiadis lib.*, I, p. 395, ed. Bonn. Cf. și Aur. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 238.

[2]) Anna Comnena, *Alexiadis lib.* Cf. Aur. Sacerdoțeanu, *ibidem*. p. 239.

[3]) Anna Comnena, *Alexiadis lib.*, VII, 1, p. 227 ed. Reifferscheid.

Dacă, politicește, ar putea fi vorba, după cum o observă și C. Brătescu [1]), de Ungurii conduși de regele lor Solomon ce se găsea pe acea vreme în războiu cu fratele său Geiza, etnicește, însă acești Daci nu puteau fi decât Românii dela Nordul Dunării și din Carpați.

Constatarea, în atâtea rânduri, a Dacilor dela Nordul Dunării, în *Alexiada* acestei scriitoare, a făcut pe Ed. Sayous să conchidă că, la descălecarea sa în teritoriul Ungariei, Arpad a găsit aci o populațiune în mare parte de limbă latină [2]).

XXI. ARĂTĂRILE LUI CINNAMUS

Scriitorul Cinnamus, din secolul la XII-lea, vorbind despre expediția de războiu a împăratului Manuel Comnenul împotriva Ungurilor, pe cari el îi numește Huni, ne dă unele informațiuni care ne sunt o dovadă despre existența Românilor la Nordul Dunării. Faptele s'au petrecut în anul 1161.

Iată un rezumat din pasajul lui Cinnamus:

Impăratul, spre a înșela pe Unguri, a dat ordin generalului său Alexe, care îi era ginere, și pe care îl făcuse protostrator, să se ducă cu armatele la Dunăre, simulând un atac împotriva Ungurilor. In același timp, trimise pe Leon Vatațe cu o armată și mai mare și mai ales cu o mare mulțime de Valachi, de cari se spune că ar fi fost odinioară coloni din Italia — καὶ Βλάχων πολὺν ὅμιλον, οἵ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται...—ca să facă, din spre Marea Neagră o invazie în Ungaria, pe unde nimenea n'a mai atacat până atuncia pe Unguri. Deci, Alexe și restul armatei romane, ajungând la Dunăre a băgat groaza în Unguri, ca și când ar fi voit să treacă îndată peste fluviu. Iar Vatațe, făcând o invazie din locurile din care am spus, a pustiit totul în calea sa, făcând un mare măcel de oameni și robind nu puțini prizonieri; pe lângă aceasta, a luat turme de oi și de cai și alte animale cu care se întoarse la împărat. Acesta, vrând să dea Ungurilor și a treia lovitură, trimise o nouă oștire, dând ordin

[1]) C. Brătescu, *Dobrogea în secolul al XII-lea*, p. 12.

[2]) Ed. Sayous, *Histoire générale des Hongrois*, III, cf. A. A. Mureșanu, *O nouă contribuție*, p. 53.

să-i atace mai din spre Nord, din direcția Taurosciților. In fruntea acestei oștiri erau Andronicus Lampadas și Nicefor Petralipha și alții, iar conducerea o avea Ioan Ducas.

Aceștia năvăliră numaidecât prin regiuni neumblate și prin ținuturi lipsite de oameni. Intrând în Ungaria ajung în sate dese și după ce făcură o mare pradă, omorînd și robind pe oameni, au plecat ridicând o cruce pe care puseră următoarea inscripție:

Aici, cândva, numeroasele neamuri de Pannoni
Le-a nimicit Marte și puternica trupă de Ausoni,
Pe când puterea o avea la Roma divul Manuel
Gloria strălucită a augustei familii a Comnenilor.

Din acest pasaj al lui Cinnamus rezultă că Bizantinii, pe cari autorul îi numește Romani, au atacat pe Unguri cu trei armate: un atac simulat la Dunăre și Sava, un altul la Nord, din spre Taurosciti și al treilea dela Marea Neagră, prin trecătoarea Oituzului.

In armata ce a pornit dela Marea Neagră se găseau și un *număr însemnat de Vlachi, cari se spune că ar fi o colonie din Italia.* Acești Vlachi, după toate probabilitățile, erau recrutați din ținuturile prin care treceau trupele bizantine și despre cari autorul afla acum că sunt de origine romană, din Italia. Altfel el n'ar fi avut niciun motiv să-i numească în special și să insiste asupra originii lor. Iar dacă ei ar fi fost Vlachi din Peninsula Balcanică, iar nu din regiunile dela Nordul Dunării, n'ar fi fost amintiți numai în armata lui Vatațe, iar nu și în celelalte două armate, în cea dela Dunăre și Sava și în cea care lupta dela Nord, din Galiția [1]).

XXII. BORDONII-BRODNICII ÎN CRONICA LUI NICETAS

La anul 1185, din cauza birurilor prea mari pe cari le-a pus împăratul Isaac Angel pe poporul de jos și în special pe Românii din munți Balcani, pentru ca el să facă față enormelor cheltueli ce avea la nunta sa cu fiica regelui Bela al III-lea al Ungariei, doi

[1]) Cinnamus, *Epitome*, ediț. Bonn, p. 260. Bibliografia chestiunii în Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 241.

frați, Petru și Asan, pornesc în solie la împărat, la Constantinopol, ca să protesteze împotriva impunerilor ce-i loveau atât de greu. Impăratul nu numai că n'a dat ascultare soliei, dar a primit-o cu palme. Atunci Petru și Asan, întorcându-se acasă, încearcă și izbutesc să provoace o răscoală printre Români și Bulgari. In același timp Asan este proclamat ca rege.

Uniți cu Bulgarii, Românii poartă mai multe lupte cu Bizantinii. Intr'una din aceste lupte, fiind biruiți, Petru și Asan se văd nevoiți să treacă Dunărea, pentru ca să ceară ajutor dela popoarele cari, pe acea vreme, stăpâneau teritoriile dela Nordul Dunării.

Cu sprijinul primit de peste Dunăre, Asaneștii înving la anul 1190 armatele bizantine, le pun pe fugă și le pricinuesc un adevărat dezastru.

Scriitorii bizantini cari ne vorbesc despre aceste evenimente ne spun că alături de Cumani au venit în ajutorul Vlachilor și Bulgarilor dela Sudul Dunării și Vlachii din Nordul acestui fluviu [1]). Scriitorul Nicetas Choniates Acominatus într'un pasaj reprodus de noi în original [2]), ne arată că alături de Cumani se găseau și Brodnicii (Bordoni), adăugând că aceștia sunt o ramură a Taurosciților, că sunt viteji și disprețuitori de moarte [3]).

Și este de remarcat că atunci când Nicetas ne vorbește despre Bordoni, alăturea de Cumani, nu ne pomenește niciun cuvânt despre Vlachii dela Nordul Dunării; aceasta ar putea să ne servească drept dovadă că, în mintea sa, identificarea între Vlachi și Bordoni era un lucru dela sine înțeles; în același timp, mai rezultă și faptul indiscutabil că Bordonii nu sunt Cumani, dar că locuiau în vecinătatea lor, la stânga Dunării, într'o regiune pe care el nu o determină.

Informația lui Nicetas asupra Românilor-Brodnici (Bordoni) ne este coroborată de izvoarele rusești și de cele ungurești [4]).

---

[1]) Nicetas Choniates, *Hist.*, ed. Bonn, p. 663: Σκύθαι μετὰ μοῖρας Βλάχων τὸν Ἴστρον διαβάντες.

[2]) *F. H. Dacom.*, XI, p. 41.

[3]) Aur. Sacerdoțeanu, *Rev. Ist.*, XXIV, p. 198, și Ilie Minea, într'o conferință ținută la Liga Culturală, nu cred că se poate face o apropiere între Bordoni (Brodoni) și Brodnici.

[4]) Vezi, G. Popa-Lisseanu, *Românii în izv. istor. medievale*, p. 148.

XXIII. ARĂTĂRILE LUÌ NICETAS CHONIATES

Despre Vlachii din Peninsula Balcanică, cunoscuți cu trei secole înaintea Vlachilor din stânga Dunării, informațiile ce ne dă Nicetas Choniates, scriitor bizantin din secolul al XII-lea și al XIII-lea sunt numeroase. Asupra Vlachilor dela Nordul Dunării însă informațiunea ce ne dă acest cronicar este de o importanță deosebită. Căci, el ne spune că Andronicus Comnenus, fiind prins, fiindcă uneltise o răscoală împotriva nepotului său, împăratul Manuel Comnen, a fost aruncat în închisoare (a. 1167). Scăpând de aci, a voit să fugă în Galiția. Dar, după ce, ajungând aci, s'a crezut în siguranță, a fost prins de niște Vlachi, cari aflaseră despre el și a fost dus înapoi la împărat. Şi pentru a doua oară, păcălind sentinelele, scapă și se refugiază în Galiția [1]. — Καὶ λαβὼν τὰ ἐφόδια καὶ ἡγεμόνων ὁδοῦ εὐπορήσας τὴν ἐς Γαλίτζαν ἐπορεύετο. 'Αλλ' ὅτε τοῦ δειμαίνειν ἀπεῖχεν 'Ανδρόνικος ὡς ἤδη τὰς χεῖρας τῶν διωκόντων λαθὼν καὶ τῶν τῆς Γαλίτζης ὁρίων λαβόμενος, πρὸς ἥν ὡς ἐις σῶζον κρησφύγετον ὥρμητο, τότε θηρευτῶν ἐμπίπτει ταῖς ἄρκυσι. συλληφθεὶς γὰρ παρὰ Βλάχων οἷς ἡ φήμη τὴν αὐτοῦ φθάσασα φυγὴν ὑφηγήσατο ἐς τοὐπίσω πρὸς βασιλέα πάλιν ἀπήγετο... ὁ δὲ παλίμπους γενόμενος δἰ'ἄλλης εἰς Γάλιτζαν ᾤχετο.

Adică: Andronicus, luând dela el (Pupace) merinde și călăuze de drum, plecă în Galiția. Dar, tocmai când începuse să prindă curaj, crezând că scăpase de mâna urmăritorilor săi și tocmai ajunsese la hotarele Galiției, la care tindea ca la un azil de scăpare, tocmai atunci a căzut în lațurile vânătorilor, pentrucă niște Vlachi, la cari ajunsese vestea despre fuga lui, au pus mâna pe dânsul și s'au apucat să-l ducă înapoi la împărat.

In acest pasaj al lui Nicetas nu poate fi vorba, după cum a observat-o de mult și Xenopol, de orașul Galați, ci de hotarele țării Galiției — τῶν τῆς Γαλίτζης ὁρίων — țară ce, pe acele vremuri, se vede că se întindea mult mai spre miazăzi.

---

[1]) Nicetas Choniates, *De Manuele Comneno*, IV, p. 171, ed. Bonn.

In acelaşi timp, din arătările cronicarului Nicetas rezultă că raporturile dintre Vlachii dela Nordul Dunării şi împăratul din Bizanţ au trebuit să fie raporturi bune, întru cât aceşti Vlachi au căutat să îndatoreze pe împărat, dându-i în mână pe răzvrătitul lui unchiu.

XXIV. BRODNICII-ROMÂNI ÎN IZVOARELE MEDIEVALE

Inafară de numirea generală de român, pronunţat rumân, cum s'a chemat întotdeauna pe sine Românii şi înafară de numirea de Vlach, dată de străini, noi am mai purtat şi numiri speciale date mai ales după apele în jurul cărora am trăit: Olteni, Moldoveni, Timoceni, Buzoieni, Mureşeni şi Maramureşeni, Pruteni, etc.

Intre aceste numiri a fost şi cea de Brodnici, numire ce o întâlnim pentru întâiaşi dată la anul 1147, iar pentru ultima oră la anul 1359, deci într'un răstimp destul de apreciabil, de 212 ani.

Numele Brodnicilor îl găsim în cronicele ruseşti, în izvoarele bizantine, în acestea subt forma de Bordoni, şi în diplomele regilor unguri şi în bulele papale.

a) Brodnicii după cronicele ruseşti iau parte, alături de Cumani, în luptele împotriva Viaticilor la anul 1147, împotriva lui Jaroslav din Susdali, la anul 1216, şi împotriva lui Mstislav, la anul 1223, cu care împrejurare voevodul lor Ploscânea, alături de Tătari, călcându-şi jurământul, a făcut ca, lângă Calca, Ruşii să fie biruiţi [1]).

b) Brodnicii, subt numirea de Bordoni, sunt amintiţi de scriitorul bizantin Nicetas Choniates Acominatus, ca luând parte, alături de Cumani, în luptele Româno-Bulgarilor împotriva imperiului constantinopolitan, din anul 1190. Că aceşti Bordoni, despre cari ni se spune că sunt o ramură a Tauroscitilor, locuiau la Nordul Dunării, despre aceasta nu încape nicio îndoială [2]).

[1]) *F. H. Dacorom.*, XI p. 3 sq.
[2]) *F. H. Dacorom.*, XI, p. 5. Vezi şi pagina 58 de mai sus.

c) Brodnicii ne sunt amintiți, în izvoarele ungurești, atât în diplomele regale, cât și în bulele papale, cu începere dela anul 1222 și până la anul 1359. Numele lor este identic cu cel al Românilor [1]).

Numele de Brodnic este, după părerea noastră, traducerea în limba slavă a numelui de Prutean, locuitor al regiunii de lângă Prut. Această numire de Prutean pe care o întâlnim în cronice și în documente, găsindu-se, în întrebuințarea sa, în luptă de întrecere cu numirea de Moldovean, subt care nume odinioară erau cunoscuți numai locuitorii de lângă râul Moldova, a fost biruită și ea a cedat locul. Astfel, s'au numit, cu trecerea vremii, Moldoveni nu numai locuitorii din valea Moldovei, ci și cei din valea Siretului, din valea Prutului și din alte văi. Și s'ar putea ca înlăturarea cuvântului Prutean să se fi datorat tocmai faptului că s'a generalizat întrebuințarea cuvântului tradus în limba slavonă: brodnic.

Românii Pruteni, în traducere slavă Brodnici, se întâlnesc pe întreg teritoriul locuit de poporul nostru și în special în Moldova, patria lor de origine. Deci îi găsim, în același timp, după cum o constată documentele, și în Muntenia și în Ardeal [2]).

Ei sunt o dovadă despre autohtonia noastră la Nordul Dunării; iar părerea acelora cari susțin că numele de brodnic ar fi numele unei profesiuni ni se pare lipsită de orișice temeiu.

XXV. ARĂTĂRILE LUI THOMAS TUSCUS

Vorbind despre expediția de războiu a împăratului Conrad al III-lea, împotriva Turcilor, în cruciata ce acesta a făcut în anul 1140, d. Chr., Thomas Tuscus ne spune:

Tempore Urbani secundi Romani pontificis, procurante Petro heremita, nepote episcopi Meldensis, magna cruce signatorum multitudo de Provincia, Francia, Lotoringia atque

---

[1]) *F. H. Dacoroman.*, XI p. 6 sq.
[2]) Vezi amănunte în *F. H. Dacoroman.*, XI.

Alamania per Ungariam, Blachiam [1]), Pannoniam et per mare venit Constantinopolim, ubi Alexius imperabat et habito consilio per terram iter aggressi per Turchiam cum Turchis multis preliis habitis tandem Antiochiam venerunt eamque recuperaverunt et multas alias civitates [2]).

Trupele pornite din Provence, din Franța, Lotaringia și Germania au trecut spre Constantinopol prin Ungaria prin Blachia și Pannonia. Ce este această Blachia? Dacă scriitorul ține seama de poziția geografică a țărilor prin care s'au scurs trupele, atunci suntem înclinați să credem că aci este vorba de Vlachii cari se găseau în regiunea numită Pascua Romanorum, din Nordul Pannoniei; dacă însă enumerarea țărilor se face fără considerare la poziția țărilor, atunci prin Blachia înțelegem sau regiunea dintre Carpați și Dunăre sau poate numai regiunea Vlachilor din Sudul Dunării.

Intru cât însă Thomas Tuscus este considerat ca un scriitor scrupulos, suntem înclinați să credem că aci este vorba de regiunea dela Nordul Pannoniei, unde pe acea vreme mai existau așa numitele «Pascua Romanorum». De altfel, indicația cronicarilor că «et modo Romani pascuntur de bonis Ungariae», este interpretată de unii istorici unguri, ca raportându-se la trecerea trupelor germane prin teritoriul Pannoniei.

Același călugăr Thomas Tuscus ne dă o informație și privitoare la existența Românilor din stânga Dunării. In lupta sa împotriva regelui Ungariei, regele Boemiei Ottocar al II-lea se bizuia, în anul 1277 pe sprijinul Rutenilor. Aceștia însă, tocmai când erau să pornească în Boemia, au fost atacați de Românii ce veneau în ajutorul Ungurilor și astfel Rutenii nu și-au putut ținea făgăduiala dată regelui Boemiei — temptat cum multis nobilibus Alamanie machinari rebellionem, Brutenos et infideles sibi in adiutorium vocat, sed Deo disponente

[1]) Despre o *Blachina* ne vorbește și poetul Gottfried din Viterbo, din secolul al XII-lea. Dacă această Blachina — sub formă adjectivală dela Blachia — este Blachia dela sudul Dunării sau țara locuită de Vlachii dela nordul Dunării, ori chiar Vlachia identificată cu Pascua Romanorum din Pannonia, versurile clericului din Viterbium nu ne dau nicio lămurire. Cf. *F. H. Dacorom.*, III, p. 7.

[2]) *Mon. Germ. Hist.*, SS., p. 503, *Gesta Imperatorum et Pontificum.*

Brutenis et Blacis inter se discordantibus suo rex Boemie proposito defraudatur [1]).

Acești Bruteni, puși alături de «infideles», adică de necatolici, apoi alături de Blaci, probabil erau Prutenii brodnici, iar nu Rutenii cum îi socotea Aur. Sacerdoțeanu [2]). N. Iorga e de părere că acești Bruteni nu pot fi Rutenii din Galiția, ci mai mult Brodnicii moldoveni [3]).

XXVI. ARĂTĂRILE CRONICELOR UNGUREȘTI

Provinciile romane dela Dunărea de jos, pe ale cărei ambe maluri s'a desvoltat vieața românească, au fost cotropite — înafară de neamurile germanice ale Goților și Gepizilor cari le-au stăpânit mai ales ca federați și înafară de Slavi — de popoare în special de rasă turanică. Intre aceste popoare turanice, începând cu Hunii și cu Avarii cari tot timpul cât au stat prin regiunile noastre au trăit numai din jaf și din prădăciuni, trei popoare mai ales au avut o influență hotărîtoare asupra destinelor neamului nostru: Bulgarii, Ungurii și Turcii.

Bulgarii, făcându-și apariția din spre răsărit, în anul 679, s'au îndreptat, ca toți ceilalți barbari, spre inima imperiului roman de Răsărit și cucerind ținuturile din Sudul Balcanilor, până în Macedonia, Epir și Tesalia, au întemeiat un imperiu care a durat până la anul 1018, timp de aproape trei secole și jumătate și și-au întins hegemonia și la stânga Dunării, în Dacia ce fusese liberată de Avari.

Slavizându-se în contactul cu Slovenii pe cari i-au supus și cari se așezaseră la Sudul Dunării la începutul veacului al VII-lea, Bulgarii s'au contopit cu ei și au avut o covârșitoare influență asupra neamului românesc ce se găsea peste tot locul în Peninsula Balcanică, atât politicește cât și prin biserică.

Ungurii, la rândul lor, apar din spre miazănoapte tocmai când Bulgarii, după înfrângerea Avarilor de Carol cel Mare

---

[1]) *Mon. Germ. Hist.*, XXII, p. 525. Cf. *F. H. Dacoroman.*, XI. p. 31.

[2]) Aur. Sacerdoțeanu, *In jurul unei lupte a Românilor cu Rutenii, în anul 1277*, în *Archivele Olteniei*, XIV, p. 285.

[3]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 150.

la a. 796, în culmea puterii lor, subt țarul Simion (893—927) își întinseseră supremația lor la Nordul Dunării. Noii năvălitori, după ce au biruit pe Slavii și pe Romanicii din Pannonia, și-au întins stăpânirea lor până la Dunărea de jos și subt egida bisericii catolice au influențat pe viitor destinul poporului românesc din Carpați.

Iar, prin înființarea la anul 1186 a noului stat al Asaneștilor, stat poliglot, cu capitala Târnova, având la început ca element preponderent pe Români, iar, în urmă, preponderența trecând asupra Bulgarilor, a fost influențată formarea voevodatelor Țării Românești, în dependență de Ungaria, dar cu organizație bizantino-bulgară, ca stat și biserică.

Influența ungurească a fost în curând înlocuită de influența turcească. Prin apariția *Turcilor*, din spre miazăzi cari, după ce au supus întreaga Peninsulă Balcanică au desființat în în lupta dela Mohaci (1526) regatul ungar, destinele viitoare ale neamului românesc au fost determinate de influența politică covârșitoare a Turcilor.

Revenind la Unguri, aceștia, stabilindu-se, după câteva decenii de vagabondaj, în Europa Centrală, izvoarele istorice medievale sunt firește mai bogate în informațiuni asupra lor din cauza prădăciunilor, decât sunt ele în privința celorlalți barbari de dinaintea lor. Dar, după cum humaniștii de mai târziu au căutat să exagereze și chiar să denatureze firea sălbatică a Hunilor și a celorlalți barbari, tot astfel și Ungurii ne sunt prezentați, de izvoarele istorice ca fiind de o cruzime excepțională și unanim recunoscută. Căci iată ce ne spune cronica lui Regino subt anul 889:

« Neam feroce și mai crud ca orice fiară... Ei trăiesc nu ca oamenii ci ca fiarele: se hrănesc cu cărnuri crude, beau sânge și inima oamenilor prinși în războaie o mănâncă drept leac; ei nu știu ce este mila și niciun sentiment de pietate nu mișcă inima lor » [1]).

---

[1]) Reginonis *Chronicon*, a. 889. *Mon. Ger. Hist.*, SS. I, 599—600: Gens Hungarorum ferocissima et omni belua crudelior... Vivunt non hominum sed beluarum more. Carnibus si quidem, ut fama est, crudis vescuntur, sanguinem bibunt, corda hominum quos capiunt particulatim dividentes pro remedio devorant, nulla miseratione flectuntur, nullis pietatis visceribus commoventur.

Despre venirea și așezarea Ungurilor în noua lor patrie ne vorbesc aproape toate izvoarele istorice contimporane, fie ele rusești și bizantine, fie ele orientale sau din Occident. Dar, precum este natural, cele mai bogate în date sunt izvoarele ungurești și anume cronicele de prin veacul al XII-lea și al XIII-lea.

Intre aceste cronice cea mai de seamă este *Cronica notarului anonim al regelui Bela.*

Mai toate aceste izvoare istorice, vorbindu-ne despre Unguri, ne amintesc, în același timp, și despre Românii pe cari i-au găsit în țara în care cuceritorii s'au așezat.

Acești Români, când ei trăiesc o simplă vieață rurală, fără pretenții de popor organizat, sunt numiți coloni sau păstori; când însă ei sunt numiți cu numele ce li-l dau străinii, de Vlachi, atunci este de a se înțelege că este vorba de un popor cu oarecare organizație, fie politică și socială, fie cu o simplă organizație judecătorească.

După informațiunile ce ni le procură Notarul anonim, Ungurii au aflat în Ardeal, la venirea lor, mai multe voevodate, numite de el « ducate », sub conducerea unor duci, și având ca populație pe Vlachi și pe Slavi.—Vlachii, fiind numiți în primul loc, erau probabil mai numeroși.— Cel dintâi voevodat era cel dela Gilău, din apropierea Clujului, unde se găsea o cetate (castrum) pe Someș. Al doilea voevodat era în Crișana, între Someș și Mureș, cu cetatea Bihor, al cărui duce se găsea în dependență de împăratul din Constantinopol. Al treilea voevodat se găsea în Banat, între Mureș și Dunăre, cu o oștire formată de Bulgari și Vlachi și în legături bisericești și politice cu Bulgarii și cu Bizantinii. Un al patrulea voevodat ni se amintește în timpul regelui Ștefan cel Sfânt, subt conducerea unui duce bulgar, în partea de Sud-Est a Transilvaniei.

Voevodatul dela Gilău era condus, după același Anonymus, de un oarecare Gelou sau Gelu [1]) care căzu în luptă cu Tuhutum, șeful unuia dintre triburile lui Arpad [2]). Din faptul

---

[1]) Asupra numelui de Gelu, vezi *F. H. Dacorom.*, XI, p. XXXIII.

[2]) Anonymus, făcând o operă literară, niște *Geste*, printr'un anacronism, atribue cucerirea Ardealului, care s'a produs cu cel puțin două secole în urmă, lui Arpad, întâiul duce al Ungariei din noua lor patrie Cf. *F. H. Dacorom.*, p. I. 45.

însă că aceleaşi cronice ungureşti numesc Ardealul Erdely-Zoltan rezultă că această ţară n'ar fi fost cucerită întâiaşi dată, în timpul lui Arpad, ci poate al urmaşului său, Zoltan.

Voevodatul de Bihor a fost şi el cucerit numai după lupte, şi încă după lupte grele, şi a fost încorporat la ţara cuprinsă de Arpad numai în urma căsătoriei fiicei ducelui Menumorut cu Zoltan, fiul lui Arpad.

De notat este discuţia dintre şeful tribului maghiar şi ducele Menumorut: La cererea ce i s'a făcut acestuia să cedeze ţara pe care Ungurii ar fi avut-o ca moştenire dela strămoşii lor Huni, Menumorut îi răspunse: « Dar Hunii, n'au cuprins ţara dela strămoşii mei? ». Aceştia, evident, nu puteau fi decât Romanii. In mod indirect Menumorut ne face dovada ca el era urmaş al Romanilor.

Voevodatul din Banat era condus de Glad-Claudius şi a fost şi el cucerit numai prin lupte. Acest voevodat, ca şi cel al lui Menumorut, recunoscând supremaţia ungară, s'a menţinut mai bine de un secol, până în timpul domniei regelui Ştefan cel Sfânt (995—1038), când a fost desfiinţat. Cel din urmă voevod de aci se numea Achtum care stăpânea ţara dela Criş şi până la Dunăre şi era creştin ortodox, botezat la Vidin. In capitala sa, Morisena [1]), numită mai târziu Csanad, făcuse şi o mănastire de călugări greci şi atârna, ca şi Menumorut, şi de sigur şi Gelou, de împăratul din Constantinopol.

De altfel chiar şi Ungurii înainte de Sf. Ştefan primiseră ortodoxismul, iar ducele lor Gyla, care stăpânea în Ardeal, fusese botezat la Constantinopol de împăratul Constantin Porfirogenitul, ca ortodox şi numit « patriciu » roman [2]).

In « locurile cele mai tari » ale Ardealului, adică în partea Sud-Estică a ţării întâlnim încă un voevodat, în timpul regelui Ştefan cel Sfânt, un voevodat condus de Kean, sau Khan, principe [3]), titlu întrebuinţat de Bulgari şi în dependenţă de statul bulgar.

---

[1]) Numele de Morisena, nume românesc — iuxta Morisium — a fost înlocuit cu numele unui general, Csenad-Cenadinus.

[2]) Cu ocazia botezului lui Gyla la Constantinopol, a fost numit ca episcop în părţile ardelene Ieroteu, primul episcop ce întâlnim aci.

[3]) Cf. D. Onciul, *Românii şi Ungurii în trecut*, p. 17.

Pe lângă aceste patru voevodate româneşti, Ungurii au mai întâlnit la venirea lor, în anul 896, în Pannonia pe Sclavi, Bulgari, Vlachi şi păstori ai Romanilor (Sclavi, Bulgari et Blachi ac pastores Romanorum) [1]. După lupte îndârjite date împotriva Romanilor din Pannonia, aceştia, pierzându-şi fortăreaţa lor Vesprém, au fost siliţi să fugă unii spre apus, iar alţii să se adapteze împrejurărilor, maghiarizându-se.

Arătările lui Anonymus sunt confirmate, în parte, şi completate de cronica lui Simon de Keza, autorul aşa numitelor *Gesta Hungarorum*, după care geste s'au călăuzit toate celelalte cronice ungureşti de mai târziu [2]) cronica actuală a lui Simon de Keza fiind numai un rezumat al marei sale opere care s'a pierdut [3]).

De o însemnătate deosebită este următorul pasaj, privind pe Secuii ce trăiau în mijlocul Românilor.

Vorbind despre urmaşii Hunilor în Europa, cronica ne spune: Remanserant quoque de Hunis virorum tria milia ex prelio Crimildino erepti per fuge interfugium, qui timentes occidentis nationes, in campo Csigle usque Arpad permarserunt, qui se ibi non Hunos sed Zaculos vocaverunt. Isti enim Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverant remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestrata, partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannonie, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis commixti litteris ipsorum uti perhibentur [4]).

Din acest pasaj vedem că Secuii-Zaculi locuiau nu numai în munţii Bihorului — însuşi Simon de Keza era un bihorean — ci şi în munţii Ardealului, împreună cu Românii, ducând aceeaşi soartă cu ei şi dela cari au împrumutat şi alfabetul [5]).

---

[1]) Urmele acestor Români se constată de Drăgan, *Românii în veacurile IX—XII.* Cf. şi G. Popa Lisseanu, *Maghiarizarea Românilor*, p. 12 sq.

[2]) Hóman Bál, *Revue des études hongroises*, a. 1925, p. 138.

[3]) Marczali, *Ungarns Geschichtsquellen*, p. 49.

[4]) Simon de Keza, *Gesta Hungarorum*, IV s. b. Cf. *F. H. Dacorom.*, IV, p. 15.

[5]) Asupra alfabetului secuesc a se vedea *Excursus* din vol. IV al *F. H. Dacorom.* p. 116 sq. Cf. şi P. P. Panaitescu, *Despre răboj*, în *Rev. Ist. Rom.*, VIII, p. 28,

XXVII. ROMÂNII ÎN DESCRIPTIO EVROPAE ORIENTALIS

Geograful anonim, un călugăr francez, ne vorbește în două pasaje din lucrarea sa, compusă în 1308 « Descriptio Europae Orientalis », despre Românii din Macedonia, pe cari el îi numește Blazi, și despre originea lor. Iată aceste două pasaje:

Notandum est hic quod inter Machedoniam, Achayam et Thessalonicam est quidam populus valde magnus et spaciosus qui vocantur Blazi, qui et olim fuerunt Romanorum pastores, ac in Ungaria, ubi erant pascua Romanorum, propter nimiam terre viriditatem et fertilitatem olim morabantur. Sed tandem ab Ungaris inde expulsi, ad partes illas fugierunt, habundat enim caseis optimis, lacte et carnibus super omnes nationes. Terram enim horum Blachorum que est magna et opulenta [1]...

Et est notandum quod regnum Ungarie olim non dicebatur Ungaria, sed Messia et Pannonia. Messia quidem dicebatur a messium proventu, habundat enim multum in messibus, Pannonia dicebatur etiam a panis habundantia; et ista consequenter se habent, ex habundantia enim messium sequitur habundantia panis. Pannoni autem, qui inhabitabant tunc Pannoniam, omnes erant pastores Romanorum et habebant super se decem reges potentes in tota Messia et Pannonia; deficiente autem imperio Romanorum egresi sunt Ungari de Sycia provincia et regno magno... et pugnaverunt... cum x regibus dictis et obtinuerunt eos [2]...

Informațiunea Anonimului geograf, în ce privește pe Vlachii din Peninsula Balcanică, concordă cu teoria lui Hasdeu asupra originii Aromânilor, teorie, în general, neadmisă de istoriografia românească. Hasdeu [3]), fără să fi cunoscut « Descriptio Europae Orientalis », apărută după moartea sa, susținuse că Românii din Peninsula Balcanică ar fi urmașii acelor

[1]) Anonymi, *Descriptio Europae Orientalis*, p. 7.
[2]) Anonymi, *Descriptio Europae Orientalis*, p. 17.
[3]) Hașdeu, *Strat și Substrat. Genealogia popoarelor balcanice*, în *An. Ac. Rom.*, 1892. Cf. și I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, în *An. Ac. Rom.*, XXXVIII, s. II, p. 221.

« pastores Romanorum », pe cari i-ar fi gonit Ungurii, la venirea lor în Pannonia. O parte dintre acești păstori romani, despre cari, de altfel, ne vorbesc mai multe cronice, s'ar fi dus spre Nord și s'ar fi slavizat în Moravia, alții ar fi trecut în spre apus și ar fi ajuns în Istria, iar o altă parte, mai numeroasă, ar fi fost impinși spre miazăzi, și ar fi cuprins mai multe regiuni din Peninsula Balcanică, dând naștere populațiunilor aromâne.

O mare parte din rămășițele acestor păstori romani din Pannonia se vor fi maghiarizat, de sigur, în masa mai numeroasă a Ungurilor. Urmele lor le-am semnalat și noi în două articole apărute în ziarul Universul subt titlul *Urme de sate românești lângă locul Balaton* și *Vechi sate românești în Pannonia* [1]), și au fost studiate într'o lucrare mai vastă a lui N. Drăganu [2]). In timpul Notarului anonim al regelui Bela, îi constată și scriitorul ungur Pais Dezsö care, în harta sa, semnalează pe *Az Olákok* în regiunea dela Sudul lacului Balaton [3]).

Dintre cele două grupuri de cronice, stabilite de Hóman B. [4]), fac parte din primul arhetip, cronicile mai mult sau mai puțin străine, a lui Odo de Deogilo, din 1147, a lui Godefrid din Viterbo, din 1185, Raportul lui Ricardus, din 1237, Cronica lui Thomas din Spalato, din 1266, a lui Albericus Triumfontium, din 1233 și a însuși Notarului anonim, de dinainte de 1200; iar din grupa a doua fac parte, între altele, cronica lui Simon de Keza, Chronicon pictum Vindobonense, din 1358, Chronicon Budense, din 1473, Chronicon Posoniense, Chronicon Dubnicense și Chronicon Monacense.

Atât cronicele de prima grupă, cât și cele din grupa a doua, ne vorbesc, aproape toate, cu mai multe sau mai puține amănunte, despre *pastores Romanorum* și despre *pascua Romanorum*.

Acești păstori romani, numiți uneori și « Vlachi » sau numai *coloni* ai Hunilor, trăiau în Pannonia, la venirea Maghiarilor,

---

[1]) *Universul* din 27.X.1930 a. 24, XII, 1932 cf. și *Date privitoare la maghiarizarea Românilor*, p. 12.

[2]) N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV, pe baza toponimiei și onomasticei*, 1923.

[3]) Pais Dezsö, *Magyar Anonymus*, Budapesta, 1926.

[4]) Hóman Bálint, *A szent László-kori Gesta Ungarorum*, Budapesta 1925.

constituiți, probabil, nu în regate, în sensul de astăzi al cuvântului, dar având șefii lor ce se vor fi numit uneori *regi* [1]), în sensul etimologic (*regere*, a conduce), ori *principi* ori *duci*, sau numai *voevozi* ori *cneji*.

Iată diferitele pasaje din cronicarii unguri și străini cari constată existența acestor păstori în Pannonia. Și cităm anume și pe scriitorii străini, fiindcă istoricii unguri susțin că numai izvoarele naționale ungurești ne-ar vorbi despre acești păstori romani [2]).

1. Notarul anonim care, deși face parte din prima grupă de cronicari, admite totuși, ca și cronicarii din grupa a II-a, teoria hunică, ne spune:

a) Rex Athila... de terra scithica descendens cum valida manu in terram Pannonie venit, et fugatis Romanis, regnum obtinuit (c. 1).

b) Quam terram (Pannoniam) habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum. Quia post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse, eo quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur. Et iure terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Ungarie (c. 9).

c) Dicebant enim eis sic, quod terra illa (Pannonia) nimis bona esset, et ibi confluerent nobilissimi fontes, quorum nomina hec essent, ut supra diximus: Danubius, Tyscia, Wag, Morisius, Crisius, Temus et ceteri, que etiam primo fuisset terra Athile regis. Et mortuo illo preoccupassent Romani principes terram Pannonie usque ad Danubium, ubi collocassent pastores suos (c. 11).

2. Odo din Deuil, cronicar francez ne spune: Terra hec (Ungaria) in tantum pabulosa est, ut dicantur in ea pabula Julii Caesaris extitisse [3]).

---

[1]) Almus însuși este numit uneori rege, *rex*, deși cronicile îl designează cu numele de duce, *dux*.

[2]) Cf. Ios. Deér, *Ungarn in der Descriptio Europae Orientalis* în *Mitteilungen des Oesterreich. Instit. f. Geschichtsforsch.*, XLV, 1931.

[3]) Oto de Deogilo — (Deuil, aproape de Paris) — *Liber de via Sancti Sepulchri*, p. 60. Schünemann crede a fi o confuzie între Cereris și Caesaris, *Ung. Jahrbüch*, 1926.

3. Thomas din Spalato, din Dalmaţia, afirmă:

Haec regio dicitur antiquitus fuisse pascua Romanorum [1]).

4. Richardus, călugăr din Ordinul praedicatorilor, scrie într'un raport al său:

Inventum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum quod esset alia Ungaria maior... de qua septem duces... venerunt in terram que nunc Ungaria dicitur, tum vero dicebatur pascua Romanorum, quam inhabitandam pre terris ceteris elegerunt, subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem [2]).

5. Simon de Keza, în două pasaje ale cronicei sale, ne spune:

a) Pannonie, Pamfilie, Macedonie, Dalmacie et Frigie civitates que crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigate, natali solo derelicto, in Apuliam per mare Adriaticum de Ethela licentia impetrata transierunt, Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni remanentibus sponte in Pannonia [3]).

b. Postquam autem filii Ethele in prelio Crumhelt cum gente scithica fere quasi deperissent, Pannonia, extitit X annis sine rege, Sclavis tantummodo, Grecis, Teutonicis, Messianis et Ulahis advenis remanentibus, in eadem qui vivente Ethela populari servicio sibi serviebant [4]).

Aceste două pasaje ale cronicei lui Simon de Keza le întâlnim cu mici variante, şi în Chronicon pictum Vindobonense [5]), în Chronicon Posoniense [6]) şi în Chronicon Dubnicense [7]). Evident, toate aceste cronice s'au inspirat din acelaşi izvor comun.

Inafară de aceste cronice, mai întâlnim pe păstorii Romanilor, după cum am văzut mai sus, şi în Anonimul geograf al Descrierii Europei orientale care însă nu cunoştea pe Vlachii din Ardeal. Că numirea de Vlach a ajuns cu timpul un apelativ, însemnând «păstor», aceasta este adevărat, însă numai

---

[1]) Thomas Spalatensis, *Historia Salonitana*, la Schwandtner, *Scrip. rer. Hung.*, III, p. 549.

[2]) Richardus, *De facto Ungaria Magne*, la Endlicher, *Rer. Hung. monum. Arpadiana*, p. 248.

[3]) Magistri Simonis de Keza, *Gesta Hungarorum* în *F. H. Dacorom.*, IV, 32.

[4]) *Ibidem*, p. 37.

[5]) *F. H. Dacorom.*, XI, p. XXIX.

[6]) Florianus, *Chronica minora*, IV, pp. 15 şi 21.

[7]) Florianus, *Chronic. Dubricense*, III, pp. 17 şi 23.

pentru o epocă târzie, după secolul al XII-lea, iar nu pentru primele veacuri ale istoriei ungare, nu pentru primele timpuri ale dinastiei arpadiene [1]).

Cu privire la acești *pastores Romanorum* pe cari izvoarele de căpetenie ale istoriei medievale ungurești îi numesc «Vlachi», învățații unguri de astăzi caută să dovedească, pe de o parte, că ei n'au existat în realitate, iar, pe de altă parte, că, dacă au existat, ei nu pot să fie «Valachi». Nu numai atât, dar prin faptul că Valachii sunt amintiți în cronicele maghiare ca trăind în Ungaria, ar fi o dovadă, susțin acești scriitori unguri, că pe acea vreme Românii nici nu existau în Transilvania, că adică n'ar fi posibilă, în același timp, existența Vlachilor din Ungaria și a Vlachilor din Ardeal.

Și se mai susține că acești «pastori romani» ar fi o invenție a cronicarilor unguri, și numai a acestora, deoarece existența lor nu s'ar constata în izvoarele străine [2]). Acești păstori ar fi fost identificați cu «Vlachii», tocmai fiindcă, în momentul compunerii cronicelor, își făcea apariția pe meleagurile Ardealului un neam de oameni, venetici, ciobanii «valachi».

Mai întâi de toate nu este exact că numai cronicele ungurești vorbesc despre «pastores Romanorum» din Pannonia.

Odo de Diogilo, călugăr din mănăstirea Sf. Dionisiu dela Deuil, și care a însoțit pe regele Francezilor, Ludovic al VII-lea, în expediția sfântă, n'a fost cronicar ungur.

Thomas, arhidiaconul din Spalato, în Dalmația, n'a fost cronicar ungur.

Ricardus sau Richardus, călugăr, n'a fost cronicar ungur, deși vorbește despre «Ungaria magna».

Croniștii cronicelor din Viena și München, deși s'au inspirat din izvoare ungurești, n'au fost Unguri.

Și mai presus de toate, geograful anonim al Descrierii Europei Orientale numai Ungur n'a putut să fie.

Cronicele ungurești și străine, mai toate, identifică pe acești pastori ai Romanilor cu Vlachii. Observăm aci, după cum a observat-o și Xenopol înaintea noastră, că nu poate fi vorba în aceste cronice nici de Romanii imperiului roman de

1) Ios. Deér, *ibidem*.
2) Cf. Silviu Dragomir, *Vlachii și Morlacii*, p. 51 sq.

apus, dispărut cu mulți ani înainte, nici de Romanii Peninsulei Balcanice, fără de legături pe acele vremuri cu popoarele din Pannonia.

Istoricul Deér, admițând părerea lui Schünemann [1]) care susținuse că numele de Vlach însemnează păstor nomad, iar nu numaidecât păstor de naționalitate română, crede că vorba Vlach este numele comun al păstorilor migranți.

Pentru un cercetător imparțial și lipsit de prejudecăți reiese în mod clar din cetirea cronicilor că, dintre toate popoarele lui Attila, numai Vlachii au rămas pe loc, fiindcă singuri ei au fost localnici, *coloni*, și au rămas de bună voie, *sponte*, fiindcă au rămas în țara *lor*. Numai această interpretare o putem da vorbelor din cronică: « Blackis qui ipsorum (Hunorum) fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia ».

Și nu poate să fie, mai departe, exact că acești cronicari unguri, aflând că s'au pripășit prin Ardeal niște păstori nomazi, numiți Vlachi, au putut să interpreteze că și păstorii romani din Pannonia vor fi fost tot Vlachi. Și, lipsiți de obiectivitate, scriitorii maghiari de astăzi nu-și dau seama de contrazicerea în care se găsesc, pe de o parte, afirmând că păstorii din Pannonia au fost numiți Vlachi, fiindcă nu se știa despre Vlachii din Ardeal, iar, pe de altă parte, susținând că păstorii din Pannonia au fost numiți Vlachi, după ce au aflat despre păstorii nomazi din Ardeal.

Istoricii maghiari uită intenționat faptul că Românii apar, în documente, încă din 1210, deci înainte de Gesta Hungarorum din timpul lui Ladislau al IV-lea Cumanul, după cari geste avem variantele cronicelor citate mai sus. Și Românii ne apar ca un popor de sine stătător, putând să dea o armată de Români. Căci la a 1210 comitele sas Ioachim pornește dela Sibiu cu războiu la Vidin în contra lui Ascenus Burul, cu o armată de Sași, Români, Secui și Pecenegi — associatis sibi Saxonibus, Vlachis, Siculis, Bisenis [2]).

Istoricii maghiari uită, de asemenea, faptul că în armata regelui Bela al IV-lea, împotriva Cehilor, iau parte, după cum

---

[1]) Schünemann, *Die Römer des anonymen Notars* în *Ung. Jahrb.*, 1926.

[2]) Századok, a. 1912, p. 292. Ascenus Burul este împăratul româno-bulgar, Borilă Assan.

ni-o arată Cancelaria regelui Ottocar al II-lea al Boemiei, și Românii — innumeram multitudinem Cumanorum, Ungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorumque et Valachorum. — Nici acești Vlachi nu puteau să fie păstori nomazi.

In rezumat, Descriptio Europae Orientalis a Geografului anonim vine să ne confirme, încăodată mai mult, spusele cronicilor ungurești în privința Vlachilor ce se găseau peste tot locul în fosta Ungarie, la venirea Maghiarilor.

XXVIII. ROMÂNII IN CÂNTECELE MEDIEVALE

Trecând subt tăcere datele ce ni le procură izvoarele istorice privitoare la existența Românilor din Peninsula Balcanică [1]), vom enumera aci numai informațiunile ce ni le dau izvoarele asupra Românilor dela Nordul Dunării [2]).

In primul rând, printre aceste izvoare, întâlnim cântecele medievale.

1. Cea dintâi amintire despre Români, în poezia medievală o găsim la clericul Godefridus din Viterbium, născut pe la anul 1120 care ne descrie în opera sa, compusă în versuri, *Gesta Henrici*, războaiele care s'au deslănțuit asupra Romanității. Intre țările din Romanitate ne este enumerată și *Blachina :*

> Mars, Bellona Tusciam turbat, Lombardiam,
> Apulos et Siculos, Iadera, Solontinam
> Ungaros et Bulgaros, Ysdros et Blachinam
> Grecos, Sardos, Siros et totam Romaniam [3]).

In acest pasaj al lui Godefridus este vorba despre Blachii din Peninsula Balcanică, veniți însă dela Nord, din țara Sciților [4]).

---

[1]) Cf. Aur. Sacerdoțeanu, *Românii în evul mediu*, care ne citează cronologicește aceste izvoare.

[2]) In ce privește izvoarele persane, nu destul de sigure, a se vedea *Românii în izv. ist. medievale*, p. 167. Cf. A. Decei, *Asupra unui pasagiu din geograful persan* Gardizi în volumul de omagiu al *Fraților A.* și *I. Lapedatu*, p. 881.

[3]) *Mon. Germ. Hist.*, SS. XXII, p. 334, ediția Waitz. Acesta crede că sub Blachina avem să înțelegem sau *terra Wlachorum* sau *Blacherna*-palatium Constantinopolitanum.

[4]) Cf. *F. H. Dacorom.*, III, p. 7 și Il. Gherghel, *Conv. Lit.*, 1920, p. 335.

2. Cea mai de seamă poemă medievală este, fără îndoială, cântecul *Nibelungilor*, compus între anii 1140—1160, și care se bazează pe o lucrare mai veche din secolul al X-lea.

In aventura XXII, — poema este compusă în 38 capitole, numite aventuri — întâlnim pasajul privitor la Vlachi și la Voevodul lor, herțogul Ramunc.

Erau popoare alese — e vorba de nunta lui Attila — și neamuri mari, vorbind tot felul de limbi. Intre acestea, în primul rând, se vede ducele Ramunc, însoțit de 700 voinici, cari, ca și pasările, își gonesc caii:

Vers. 1340.	Von Riuzen und von Kriechen	reit dâ manic man.
	den Poelânen und den Vlâchen	sach man swinde gân...
Vers. 1344.	Der herzoge Ramunc	ûzer Vlachen lant
	mit siben hundert mannen	kom er für si gerant

Faptul că întâlnim în acest poem personaje istorice care au trăit în epoce deosebite, ne îndreptățește să credem că acest Ramunc, în care recunoaștem pentru întâiași dată pe un Român [1]) — pronunțat potrivit fonetismului german, cu un c sau g final — a trăit nu în timpul lui Attila, ci mai de grabă în veacul al XI-lea sau al XII-lea.

De altfel, precum au observat-o și criticii unguri, în cântecul Nibelungilor, se constată o identitate desăvârșită între Attila și Ștefan cel Sfânt al Ungariei, pe de o parte, și între Kriemhilda și Gizela de Bavaria, soția primului rege creștin al Ungurilor, pe de altă parte.

Poetul care va fi avut de sigur înaintea sa *Gesta Ungarorum* n'a ținut seama de cronologie și a fixat în secolul al V-lea evenimente, petrecute cu câteva veacuri mai târziu.

Se înțelege dela sine că argumentul pe care îl scoteau, din acest pasaj al cântecului Nibelungilor, istoricii noștri din secolul trecut, în favoarea persistenței elementului roman în timpul lui Attila, nu mai poate rezista criticei. Pasajul poate să servească cel mult ca o dovadă că, prin veacul al XI-lea

---

[1]) N. Iorga crede, în *Rev. Ist.*, XIX a. 1933, că aci este vorba de regele Roman din Galiția din sec. al XIII-lea. Dar, Vlachii sunt amintiți de două ori în acest pasagiu și deci suntem îndrituiți să admitem că nu poate fi vorba de Galiția. Și apoi este absurd să admitem că un cântec din secolul al XII-lea putea să se refere la un rege din secolul al XIII-lea.

și al XII-lea, poporul român era constituit ca organizațiune teritorială de sine stătătoare, cu o conducere românească și cu legături, poate și de rudenie, cu vecinii lor Poloni, Ruși și Greci.

3. Dacă Vlachii, amintiți de două ori în cântecul Nibelungilor, ar putea să fie identificați, după cum o fac unii, cu Vlachii de peste Dunăre, constatați aci de atâtea alte izvoare istorice, Vlachii, amintiți în *Weltchronik* a lui Rudolf din Ems, nu pot fi decât Românii dela Nordul Dunării și din Ardeal.

Autorul care scrie pe la anul 1250 după ce enumeră în versurile sale diferitele țări așezate la Dunăre, ajunge și la Ungaria. Referitor la acesastă țară ne spune în versurile 2560—2564:

In vromdin sundir sprachin
Valwen und wilde Vlachin
jensit des sneberges hant
sint lant du si begant [1])

Din versurile lui Rudolf din Ems se pot scoate, între altele, următoarele constatări:

Că Ungurii trăiau pe la anul 1250 într'un teritoriu împreună cu alte popoare care vorbeau diferite limbi. Intre aceste popoare erau și Valwii, adică poporul Cumanilor, și Vlachii.

Și că acești Valwi și acești Vlachi locuiau dincolo de munți de zăpadă — *ultra Alpes nivium* — adică de Carpați.

Insemnătatea acestei informațiuni pentru dovedirea stăruinței elementului românesc în Dacia nu trebue pierdută din vedere, cu atât mai vârtos cu cât același pasaj al poetului Rudolf ne vorbește despre popoare pe care le-au găsit Ungurii la venirea lor în patria cea nouă.

Iar dacă, din cântecul Nibelungilor, nu rezultă că Vlachii ar fi fost numai decât dela Nordul Dunării, că ar fi putut fi Vlachii de peste Dunăre, din cântecul lui Rudolf din Ems se constată neîndoios că este vorba de Vlachii dela Nordul Dunării, iar nu de cei dela Sudul acestui fluviu [2]).

---

[1]) *F. H. Dacorom.*, III, p. 12 reproduce textul întreg și dă amănunte asupra acestui text.

[2]) Asupra însemnării epitetului de *wilde*, a se vedea *F. H. Dacorom.*, III, p. 15.

4. Mențiune despre Români se face apoi în marea operă a vienezului Jansen Enikel, în *Weltchronik a* sa, compusă cam în același timp cu cea a lui Rudolf din Ems.

Poetul, printr'un anacronism, admis în poezie, identifică pe Avarii cari stăpâneau în secolul al IX-lea peste popoarele din Ungaria cu Maghiarii cari, de fapt, au cucerit Pannonia numai pe la sfârșitul acestui veac. Scopul de căpetenie al lui Carol cel Mare, după concepția de pe atunci, nu putea fi altul decât încreștinarea popoarelor ce avea să cucerească.

Faptele se petreceau pe la anul 800 după Cristos.

Intre popoarele cucerite de Carol cel Mare erau, în primul rând, Ungurii, adecă Avarii. Viteazul rege « wigant Künig », pleacă în Ungaria și începe să încreștineze pe Unguri, până la Valachi, *unz in Walachen*, și-și așează acolo armatele sale:

Dâ mit fuor der wîgant
hin zu Ungern in daz lant
und begund si Kristen machen
die Ungarn unz in Walachen [1])

Poetul descrie evenimentele petrecute pe la anul 800, deși el își scrie opera în anul 1277. La această dată, după izvoarele istorice ce Jansen Enikel avea la îndemână, existența Românilor, ca națiune constituită, nu mai putea fi pusă la îndoială.

Dar, chiar dacă am admite ipoteza că Jansen Enikel fixează, în vremuri trecute, evenimentele despre a căror existență aflase numai în timpul său, totuși se pare că pe atunci era credința că în vremea cuceririlor lui Carol cel Mare, Valachii ocupau partea de răsărit a Ungariei, ale cărei limite orientale, evident, nu se pot stabili, Carpații nefiind în acele timpuri o frontieră de țară.

Totdeodată, din pasajul citat mai sus, pare că rezultă în mod indirect, că Valachii erau creștini și că se făceau acum sforțări ca să fie aduși la creștinism și Avarii.

5. Robia lui Otto de Bavaria, competitor la tronul Ungariei, împreună cu Venceslav din Boemia și Carol Robert din Neapole, precum și peripețiile vieții sale la Deva, capitala

[1]) *F. H. Dacorom.*, p. 16 și *Mon. Germ. Hist. Deutsche Chroniken*, III, p. 501.

Ardealului și la Hațeg, reședința voevodului român, sunt descrise amănunțit în frumoasa poemă a lui Ottocar din Stiria, scrisă între anii 1285—1309 și întitulată *Oesterreichische Reimchronik*.

Mai importantă decât legenda versificată, privind pe regele Otto în robia domnului român, este mențiunea ce se face în cronică despre Români, ca unii cari constituesc o unitate etnică aparte și sunt amintiți, alături de alte popoare și mai ales de Secui, cu cari trăiau împreună pe acele vremuri. In nu mai puțin de opt strofe sunt amințiti: Zôkel (Siculi) und Walachen [1]).

6. Fără să fie anume amintiți Românii, îi întâlnim totuși, subt aspectul lor de schismatici și pseudo-creștini — căci astfel erau ei considerați de catolicii bisericii din Apus — într'un cântec de consolare, adresat Ungurilor de un autor necunoscut, în urma invaziei celei mari a Tătarilor. Cântecul poartă titlul de *Carmina de regno Ungariae destructo per Tartaros* și se păstrează între manuscrisele provenite dela arhiepiscopia din Salsburg.

Românii, a căror țară o fost cotropită de Tătari, au luat parte alături de aceștia, împreună cu celelalte popoare ortodoxe, la devastările făcute în Ungaria, la anul 1241. Cităm numai următoarele versuri:

Quam plurimi continuis congressibus se cedunt
Incendiis et spoliis in vicem se ledunt
Heretici apercius securius incedunt
Schismatici apostate iudicium non credunt [2]).

7. Țara noastră și locuitorii țării noastre sunt pomeniți, fără să se vorbească anume despre Români, într'o scrisoare în versuri a călugărului Ermericus din Elwange, german de origine — *Ermericus Alamannus natu, Elwagensis monachus* — de pe când se găsea în mănăstirea dela Fulda. Scrisoarea lui Ermericus, fost predicator la Bulgari, a fost scrisă pe la anul 860.

[1]) *Mon. Germ. Hist. Deutsche Chroniken* V, V, 1, 2 Cf. *F. H. Dacorom.* III. p. 18.
[2]) *Mon. Germ. Hist.* SS. XXIX, p. 600, ed. Holder-Egger. Cf. *F. H. Dacorom.*, III, p. 21.

Vorbind despre Istru care își varsă apele în Marea Neagră și la Nordul căreia se află o țară barbară — barbara tellus — și nenumărate popoare — gentes innumeras — Ermericus ne spune în versuri hexametre:

> Sunt hic Germanique truces et Sarmata bellax
> Atque Gete nec non Bastarne semina gentis
> Dacorumque manus et Martia pectora Alani [1])

In secolul al IX-lea, înainte deci de venirea Ungurilor, subt denumirea de cetele de Daci — manus Dacorum — alături de Geți, Germani și Bastarni, credem că nu putea fi vorba de altcineva decât de Români, plămădiți din populațiunile daco-romane.

8. Nu rareori, întâlnim amintită țara noastră sau locuitorii țării noastre în poemele populare italiene și franceze din evul mediu. Numirea țării și a poporului nostru ne apare însă aci mai adeseori subt forma de Dacia și Daci, fie că numele era o reminiscență a studiilor clasice, fie că aceste cuvinte erau bine cunoscute pe atunci și erau, deci, mai mult sau mai puțin curente în gura cărturarilor din acele vremuri. Numirea de Valachia și cea de Valachi o întâlnim mai rar.

Astfel de mențiuni găsim în poema *Le Laude* a franciscanului Iacopone din Todi, din secolul al XIII-lea, în poema didactică *Il Dittamondo* a lui Fazio degli Uberti, din secolul al XIV-lea, în poema geografică *La Sfera* a lui Stagio Dati, din secolul al XIV-lea și în alte cântece de mai târziu [2]), precum și în poema lui Philippe Musket, *Historia regum Francorum*, din secolul al XIII-lea [3]).

Informațiile ce ne dau toate aceste poeme ne duc la constatarea că, înainte de organizarea istorică a primelor state românești, neamul nostru se găsea la stânga Dunării ca popor închegat, deși supus de multe ori unor dominațiuni străine.

---

[1]) *Mon. Germ. Hist. Epist.*, V, p. 576. Cf. *F. H. Dacorom.*, III, p. 21.

[2]) Cf. Al. Marcu, *Reflessi di storia rumena in opere italiane* și Claudiu Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella Litteratura Italiana* și *F. H. Dacorom.*, III, 22 sq.

[3]) Vezi amănunte în *F. H. Dacorom.*, III, p. 26 sq.

XXIX. ORGANIZAREA ROMÂNILOR ÎN CNEZATE ŞI VOEVODATE

Persistenţa Românilor în Dacia ne este atestată şi de organizaţia lor în cnezate şi voevodate.

Fiind supuşi de Unguri, Românii autohtoni din părţile Pannoniei au fost copleşiţi de numărul cel mare al cuceritorilor, mai bine înarmaţi decât ei şi, după cuprinderea cetăţii Vesprém, au fost o parte alungaţi spre Vest, iar altă parte asimilată lăsând doar de abia câteva urme după ei.

Românii autohtoni din părţile răsăritene însă, din stânga Tisei — în evul mediu Pannonia se întindea până la Tisa — fiind şi mai numeroşi şi mai bine organizaţi, s'au menţinut, păstrându-şi aşezămintele lor, cu toate încercările ungureşti de a le desfiinţa. Nu numai atât, dar au silit chiar şi pe stăpânitorii lor să le adopte organizaţiile.

Documentele ungureşti păstrate, începând din secolul al XIII-lea ne fac dovada că Românii erau organizaţi în districte autonome cu drepturi româneşti — *antiqua lex districtuum valachicalium* — subt conducători naţionali numiţi cneji şi voevozi.

Cnezatul era o veche instituţie românească, de dinainte de cucerirea Ungurilor şi ea se constată numai în regiunile locuite de Români. Vechea lor numire era de *iudecia* (dela iudex, iudico) cunoscuţi ca *judices vel Kenezii*. Originea acestei iudecia provine de sigur din organizaţia coloniilor şi municipiilor romane, conduse de iudeci (duumviri iuredicundo), organizaţie ce se va fi păstrat şi subt stăpânirile străine ce s'au succedat. Subt influenţa slavă, vechia numire de iudeci a fost înlocuită cu cea de cnezi, menţinându-se în urmă şi subt dominaţiunea maghiară, până târziu [1]). Jurisdicţia unui cneaz se găsea atât în satele dependente de castelele regale cât şi în satele nobililor. Cnezii aveau să strângă şi dările şi în special *quinquagesima*. Pentru faptele lor vitejeşti în războaie cnejii primeau adeseori, ca recompensă, proprietăţi, devenind astfel nobili— nobiles Olahi. — Deveneau de asemenea nobili şi cnejii ce

[1]) D. Onciul, *Românii şi Ungurii în trecut*, p. 18.

treceau la catolicism și cari, prin aceasta, se contopeau cu nobilimea ungurească [1]).

Voevodatul este și el o veche instituție românească. Cercetările făcute mai ales de I. Bogdan, D. Onciul și I. Lupaș ne sunt dovadă că organizația administrativă a Ardealului prezintă aceleași note caracteristice ca și voevodatul Țării Românești și al Moldovei, că, adică, spre deosebire de voevozii popoarelor slave, unde ei erau numai conducători de oaste, voevozii români, atât cei de dincoace de Carpați cât și cei din Ardeal aveau atribuțiuni și administrative și judecătorești, pe lângă cele militare.

Acest voevodat s'a impus și stăpânirilor ungurești cari au fost nevoite să-l adopte pentru partea de răsărit a țării, adică pentru Ardeal [2]). In Muntenia însă și în Moldova, pe lângă numirea de voevod (slav. voievoda, conducător de oaste *belli dux*), împrumutată dela Slavi, s'a mai păstrat în limba poporului și numirea de *domn*.

Atât instituția cneazului cât și cea a voevodatului, fiind legate de vieața națională a poporului român s'au păstrat până târziu subt stăpânirea ungurească ca organizații specific românești [3]).

Textele latinești din evul mediu traduc termenul de voevod prin dux sau duca. Astfel Anonymus, în cap. XIII, ne vorbește despre comitele fortăreții Hung, numit Loborcy care, în limba localnicilor, se numește duca [4]) — qui in lingua eorum duca vocabatur, — iar în cap. XLIV, vorbindu-se despre luptele Ungurilor împotriva voevodului Glad, ajutat de Cumani, Bulgari și Valachi, ne spune că au pierit în luptă doi duci de ai Cumanilor și trei cneji de ai Bulgarilor și însuși

[1]) Cf. *F. H. Dacorom.*, V. p. 15 sq. Cf. și Dinu C. Arion, *Cnejii Români, contribuții la studiul lor.*

[2]) Cf. I. Bogdan, *Originea voievodatului la Români* în *An. Ac. Rom.*, 1901—1902; D. Onciul, *op. cit.*, p. 20; I. Lupaș, *Voievodatul Transilvaniei în secolul XII și XIII, An. Ac. Rom.*, 1936 și *Realități în voievodatul ardelean* în *Anuar. Inst. de Ist. Naț.* VII p. 50, vezi și Aur. Decei, *tot aci*, VII, p. 526.

[3]) Cf. Mihály, *Diplome maramureșene din secolul XIV*, 63 sq.

[4]) Duca. Acest cuvânt este întrebuințat și ca nume propriu de persoană și ca nume apelativ, cu sensul de duce, voevod. Cum însă Anonymus ne spune că vorba se găsește în graiul localnicilor, pare evident că acești localnici erau Români. Cf. N. Drăgan, *op. cit.*, p. 357.

Glad a scăpat numai cu fuga — in eodem bello mortui sunt duo duces Cumanorum et tres kenezy Bulgarorum et ipse Glad dux eorum fuga lapsus evasit [1]).

In documentele din diferitele vremuri se întâlnesc o sumedenie de cneji şi de voevozi români. Toţi aceştia, ca cei mai aleşi fii ai neamului nostru, au primit, într'un stat clerical catolic, religia catolică şi prin aceasta s'au pierdut în masa stăpânitorilor. Cnezatul ca şi voevodatul a fost mormântul nobilimii române.

XXX. ARĂTĂRILE LUI ROGERIUS

Călugărul italian Rogerius care sosise într'o misiune la episcopia din Oradea, a căzut cu prilejul marei invazii a Tătarilor, din anul 1241, în mâinile acestora, cei mai cruzi barbari din câţi s'au abătut până atunci asupra Europei. Suferinţele sale din timpul celor doi ani de captivitate obiditul călugăr le descrie pe un ton plin de jale — maestos modos — într'o carte a sa întitulată *Carmen Miserabile*, în care ne dă preţioase informaţiuni despre stările din Ungaria din acea epocă.

Astfel Rogerius ne vorbeşte între altele despre Rudana — Rodna, cetate ce avea o colonie de Germani, bogată pentru minele sale de argint şi în care Tătarii au găsit mai mulţi ostaşi pe cari i-au luat împreună cu ei.

A cunoscut apoi « de visu » situaţia nenorocită dela Alba Iulia, unde n'a găsit decât oase şi capete de morţi şi zidurile bisericii catedrale dărâmate şi stropite de sânge.

A cunoscut în urmă, tot « de visu », pe sărmanii locuitori din satul ce se numeşte Frata, pe limba poporului — que Frata dicitur in vulgari — sat astăzi cu o populaţie covârşitoare românească, — deşi poartă numele de Magyar Frata, şi unde ţăranii, cu cari de sigur Rogerius nu se va fi înţeles în ungureşte, ci în limba românească — altfel nu i-ar fi spus numele in vulgari — l-au îmbiat cu pâine neagră, coaptă din

[1]) Anonymus, *Gesta Hungarorum*, pp. 35 şi 58 în *F. H. Dacorom.*, I. p. 57.

făină și din coajă de stejar măcinată — nigrum panem de farina et contritis corticibus quercuum pistum.

In cap. XXXV din « Carmen Meserabile » Rogerius [1]) ne dă unele informațiuni care sunt cu atât mai prețioase cu cât ele rezultă din ceea ce observă un străin și ne arătă cum un străin judecă stările din Ungaria dintr'o anumită epocă.

Rogerius ne vorbește adecă despre cnezatul românesc din județul Bihor. Acest cnezat este același cu cnezatul din celelalte părți ale țării, căci precum istoria bisericii noastre constată o unitate religioasă a Românilor de pretutindenea și precum studiul lingvisticei găsește o unitate a limbii pe întregul teritoriu ocupat de poporul nostru nord-dunărean, tot astfel istoria dreptului românesc descopere de asemenea o unitate a organizațiilor noastre administrative, politice și judecătorești.

Rogerius ne spune limpede că Tătarii au instituit cneji sau balivi cari să facă dreptate și să le procure animale, arme, veșminte etc.; că stăpânul său — el era captiv — era unul dintre acești cneji și avea subt conducerea sa o mie de case, cnejii fiind în total o sută la număr; că prin instituirea cnejilor s'a intronat pacea, s'au slobozit târgurile și s'a înscăunat dreptatea; că acești cneji se strângeau odată pe fiecare săptămână; că el se ducea, împreună cu cneazul său, la aceste adunări, pentru ca să observe vieața lor, să cunoască pe cei mari și să vadă dacă nu cumva ar putea găsi un mijloc de răscumpărare; că a preferit, când s'a dat ordin să se strângă la un loc tot poporul, să se ducă cu cneazul său la armată; că unii Unguri s'au pus în serviciul Tătarilor; și că după ce s'a strâns recolta, Tătarii au omorît pe toți oamenii într'o vale.

Instituțiunea cnezatului este o instituțiune curat românească. Ea nu se găsește nici la Unguri nici la Nemții din Ardeal. Ea n'a putut fi adusă nici de Tătari din Rusia, de pe unde au venit, fiindcă acolo, deși există numirea de Cneaz, ea are altă accepțiune. La popoarele slave cneaz este un titlu și înseamnă principe, duce sau rege. Cneazul n'a putut fi adus deci din Rusia, după cum susține Hunfalvy, fiindcă instituția cnezatului, ca instituție, nu o găsim acolo.

---

[1]) Rogerius, *Carmen Miserabile*, în *F. H. Dacorom.*, V, p. 13.

Ardealul, fiind o ţară ceva mai ferită de invaziuni, din cauza munţilor ce o împrejmuiau din toate părţile şi în orice caz mai scutită de atacuri neaşteptate, decât teritoriile de dincoace de Carpaţi, locuitorii autohtoni au putut să trăiască, după retragerea legiunilor romane, într'o relativ mai mare linişte şi siguranţă şi să-şi păstreze mai multă vreme rudimentarele lor organizaţii moştenite. Iar, după venirea Ungurilor şi după ce aceştia s'au hotărît să-şi părăsească traiul lor de jaf şi vagabondaj, aceşti locuitori autohtoni, subt condiţiunea de a se acomoda nouălor împrejurări, vor fi fost mai ocrotiţi în existenţa lor, decât locuitorii de dincoace de munţi. Acelaşi lucru se va fi petrecut de sigur şi cu Românii din câmpia Tisei şi cu cei din Pannonia. Ei vor fi fost mai la adăpost decât Românii dintre Carpaţi, Dunăre şi Nistru, fiind mai departe de drumul pe care se scurgeau cotropitorii şi întru câtva mai protejaţi şi de forţa ce se închega dincolo de Tisa.

Oricât de grele vor fi fost împrejurările în care se vor fi găsit Românii în evul mediu, ei şi-au putut păstra totuşi instituţiile lor cele vechi, cnezatul şi voevodatul — în timpuri turburi mai mult ca o amintire, în vremuri mai liniştite ca rudimente de organizaţie. Ambele aceste numiri, deşi sunt de origine slavă, instituţiile în sine însă sunt de origine romană, reprezentând prima, aşa numitele *judecia* (iudico, iudex) şi, a doua, *ducatul* (dux) sau principatul (princeps).

Voevodatul avea atribuţia principală de a organiza apărarea teritoriului, iar cnezatul de a împărţi, în special, dreptatea printre oameni. Voevodatul îşi exercita jurisdicţiunea asupra unui teritoriu mai întins, numit terra (ţară), pe care erau aşezate mai multe unităţi teritoriale; cnezatul era o unitate teritorială mai restrânsă, condusă de un cneaz [1]), care avea ca principală îndatorire distribuirea dreptăţii, *iustitia* [2]).

---

[1]) Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 250 ne vorbeşte de cnezatele dăruite de Bela IV cavalerilor Joaniţi şi confirmarea lor prin bula Papei Inocentiu al IV-lea din anul 1251 şi ne arată pe cneazul Lytivoi ajungând voievod.

[2]) Cele mai vechi cnezate le găsim dincolo de Carpaţi; totuşi cnezatul s'a desvoltat mai mult în Ardeal decât în teritoriul vechiului Regat. Aci cnezatul a fost înlocuit prin *boieronat*. Aşa se explică de ce în Ţara Făgăraşului, bunăoară, nu întâlnim cneji ci numai boieri (fem. boreasă). Fiind un feud dat domnilor români de regii Ungariei,

Această dreptate se împărțea în scaune de judecată, lat. *sedes*, ung. *székek*, germ. *Stühle*. Scaunele erau unități teritoriale, uneori mai mici — în Treiscaune (Harom-szék) erau trei — alteori mai mari, cât un județ. Nici Ungurii nici Germanii n'au cunoscut organizarea distribuirii dreptății pe scaune [1]).

Este interesant de a constata că primele voevodate sau ducate amintite de cronicele ungurești se găsesc la marginea de Vest a teritoriului românesc și că Ungurii, după ce au cucerit, mai târziu, Ardealul, n'au adus aci, ca guvernatori ai țării, pe comiți, n'au organizat țara, după modelul adoptat dela Germani de Ștefan cel Sfânt, în comitate, ci au păstrat voevodatele pe care le-au găsit în țară.

Existența voevozilor ne este atestată de nenumărate documente și toți voevozii, ca și toți cnejii, se găsesc funcționând mai numai în regiunile locuite de Români.

După retragerea legiunilor romane și a funcționarilor romani, destrămându-se provincia Dacia, era natural să se fi format stăpâniri minuscule, un fel de *republici minuscule*, conduse și administrate de o căpetenie a lor, de un funcționar ce ele și-l vor fi ales. Acesta va fi avut în mâinile sale conducerea satului și pronunțarea judecății între împricinați.

« Funcționarul acesta apărea în fața popoarelor slave care nu cunoșteau structura juridică a micilor republici, ca un suveran și stăpânitor, ca un egal al principelui lor, și l-au numit cneaz » [2]).

Imprumutând acest cuvânt, ca și pe cel de voevod și pe cel de boier, dela Slavi, Românii n'au renunțat la termenul latin de *jude* și în relațiile dintre ei vor fi întrebuințat mai mult vorba străveche. Dacă însă s'a menținut și cuvântul de cneaz — și el se mai întrebuințează și astăzi în Banat, indicând pe primar — aceasta se datorește împrejurării că în cancelarii

---

Țara Făgărașului a dat o mai mare desvoltare, întocmai ca și Țara Românească și Moldova, instituției boierimii. Tot din această cauză boierii Făgărașului n'au devenit nobili-nemeși, și nu s'au prefăcut Unguri. Cf. G. Popa-Lisseanu, *Sicules et Roumains*, p. 35.

[1]) Cf. Ios. Schiopul, *Diploma Andreiană din 1224*. Vezi și *F. H. Dacorom.*, V, p. 16.

[2]) Baltariu, *Vechile Instituțiuni juridice din Transilvania* (Manuscris), p. 149.

nu se găseau Români, ci străini, pentru cari era indiferent dacă se întrebuința o vorbă slavă sau o vorbă latină [1]).

Numele de cneaz îl întâlnim în două pasaje din « Miserabile Carmen », în cap. XXIII cu atribuțiunea de militar, conducător de trupă — Canesio id est maiori — și în cap. XXXV cu atribuțiunea de șef administrativ, având și putere judecătorească — canesios, qui iustitiam facerent et eis animalia, arma procurarent —.

Locuitorii băștinași din Bihor, împrăștiați prin păduri de frica Tătarilor, când aceștia au instituit pe cneji ca să organizeze strângerea recoltei, s'au întors pe la vetrele lor, nu fiindcă s'ar fi încrezut în Tătari, ci fiindcă aveau toată încrederea în autoritatea cnejilor lor. S'au lăsat deci să fie ademeniți nu de Tătari, ci de trecerea și de garanția ce le ofereau conducătorii lor firești, cari erau cnejii.

Cnejii nu erau oameni de rând. Ei erau șefi cu autoritate pe cari Rogerius, el însuși bărbat cu o vastă cultură și viitor arhiepiscop, îi numește *isti domini* [2]). Cneazul, om liber, spre deosebire de cneazul de mai târziu, reprezentant al regelui, era un ales al poporului, un om cu mare vază și trecere, după cum rezultă din chiar vorbele lui Rogerius, că prin ei s'a restabilit pacea și s'a întronat dreptatea — pacem habebamus et fora, iustaque unicuique iustitia servabatur.

Cnezatul primitiv, cu legile sale proprii și poate și cu procedura proprie, dispare încetul cu încetul, și în locul său se introduce cnezatul feudal, ca o funcție civilă și militară, acordată de rege și în care cnezat s'a înmormântat nobilimea românească.

Dar, ar putea cineva să întrebe: cum se înțelegea călugărul italian Rogerius cu cnejii și mai târziu cu poporul în mijlocul căruia era obligat să mănânce ceapă, usturoiu și câteodată și pită neagră? El venea numai în misie în Ungaria și numai

[1]) Instituția purtând două numiri, una curat românească și alta de origine slavă, faptul că s'a păstrat în limbă cuvântul de origine latină și că a dispărut aproape cu totul cel de origine slavă, cu toată puternica influență slavă, ne dovedește că Românii au întrebuințat între ei mai mult cuvântul latin.

[2]) Notarul anonim, Cap. XLIV, ne spune că în lupta Ungurilor împotriva ducelui Glad, din apropierea Timișului, luptă la care au luat parte Cumanii, Bulgarii și Blacii, au pierit doi din cumani și trei cneji bulgari. Acești cneji sunt ofițeri, conducători de oaste.

pentru scurtă vreme şi nu avea de unde să ştie ungureşte. Din arătările sale rezultă că el se ducea adeseori — saepius — la adunările cnejilor, iar, după retragerea Tătarilor, a petrecut mai multă vreme în mijlocul populaţiunilor din Ardeal. O singură explicare este posibilă: el vorbea limba indigenilor, înrudită cu limba latină şi cu limba italiană.

Din arătările călugărului italian Rogerius rezultă că la anul 1241, deci înainte de constituirea Principatelor române, se găseau în Ardeal câteva cetăţi ca Alba-Iulia şi Rodna care au fost pustiite de Tătari şi sate ca Frata şi că pentru administraţia rurală existau instituţii pe cari documentele ni le arată, ca fiind instituţii specific româneşti.

XXXI. DOVEZI SCOASE DIN STUDIUL LIMBII

Deslegarea problemelor istorice este, fără îndoială, mult uşurată de rezultatele la care a ajuns studiul limbii, această fiind, cel puţin pentru începuturile unei naţiuni, auxiliarul cel mai de seamă al istoriei. Căci, de sigur, esenţiala caracteristică a oricărui popor este limba sa. Dacă se constată, spre pildă, că o limbă s'a format în cutare localitate şi subt cutare influenţe, urmează fireşte ca şi poporul ce vorbeşte acea limbă să se fi născut în aceeaşi localitate şi subt aceleaşi influenţe.

Dar, admiţând că poporul românesc s'ar fi născut în Peninsula Balcanică, după cum susţin unii, ne punem atunci întrebarea pe care şi-au pus-o şi alţi istorici ai noştri, cum se face că el întorcându-se din Moesia în fosta Dacie norddunăreană, să ocupe tocmai aceleaşi ţinuturi pe care le ocupase înainte, în timpul cuceririi romane, şi să coincidă aceasta cu cel mai romanizat ţinut? Căci, este evident că dacă n'ar fi existat un element local care să ţină vie limba, n'ar fi fost cu putinţă această coincidenţă şi nici n'ar fi avut loc fenomenele caracteristice limbii daco-romane.

Având-se în vedere mutismul documentelor istorice, argumentul principal al adversarilor persistenţei noastre la Nordul Dunării este scos mai ales din structura limbii noastre precum şi din toponimie şi onomastică.

In adevăr, limba noastră prezintă unele caractere ce le găsim în limba albaneză și în celelalte graiuri balcanice. Și cum limba albaneză, fiică a limbii ilirice, o întâlnim astăzi numai la Sudul Dunării, a trebuit ca și limba română, ca și poporul român, — susțin adversarii continuității noastre — să se fi format numai în regiunea Peninsulei Balcanice, de unde apoi să fi venit la Nordul Dunării.

Limba română, după constatările mai nouă ale lingviștilor, nu este o limbă nouă, și nici nu este o limbă născută din latina vulgară, cum s'a susținut până acum, ci este însăși limba latină în evoluția ei actuală [1]). După o fericită comparație a lui Sext. Pușcariu, ea este ca pielea de pe corpul omului, piele cu care ne-am născut, având aceeași coloare și aceleași semne și alunițe, ca în pruncie, deși toate celulele ei s'au împrospătat în curgerea timpului [2]).

Limba română s'a format subt influența limbii Ilirilor.

Dar, acești Iliri n'au trăit numai în Albania de astăzi. Ei, în epoca de formațiune a limbii române trăiau pe un teritoriu cu mult mai extins, trăiau în Pannonia, în Moesia Superioară și în Dalmația. Procopius care își scrie lucrarea sa, « De aedificiis » în anul 551, ne spune precis că Ilirii se întindeau în Răsărit până la burgul Lucernaria, pe Dunăre, o localitate neidentificată până astăzi, dar care era în apropiere de Securisca-Gura Belii [3]). Acești Iliri, în cea mai mare parte romanizați erau separați de populațiunile traco-daco-gete, de asemenea romanizate, de o linie, să-i zicem ideală, care trecea prin munții Apuseni ai Transilvaniei, prin Carpații Olteniei și râurile Morava și Vardar dela Sudul Dunării [4]).

Care vor fi fost caracterele limbii traco-dace, ca, de altfel, și cele ale limbii ilirice, înrudite, nu putem ști și tot ceea ce cunoaștem în această privință constă numai din deducții. Până astăzi tracismul din limba română n'a fost îndeajuns de studiat și multe elemente din limba noastră sunt puse de scriitori în socoteala slavismelor. Ceea ce însă este sigur e

---

[1]) G. Popa-Lisseanu, *Limba română în izvoarele istorice medievale*, p. 3 în *An. Ac. Rom.*, 1940.

[2]) Sext. Pușcariu, *Limba Română*, I, p. 183.

[3]) *F. H. Dacorom.*, XV, p. 33.

[4]) Aur. Sacerdoțeanu, *Considerații asupra Istoriei Românilor*, p. 205.

faptul că limba română era formată, când se ivește influența Slavilor în secolul al VI—VII-lea.

Influența limbii slave asupra limbii noastre, mai accentuată decât alte influențe de mai târziu, și care ne-a lăsat importante și numeroase urme, mai ales în lexic, a trebuit să se producă mai mult în regiunea nord-dunăreană decât la Sudul acestui fluviu, căci în această parte Slavii apar mai târziu și la început de sigur în număr mai mic. De asemenea elementele românești constatate în paleoslavă au trebuit să se fi introdus tot în timpul vecinătății slavo-romane în Dacia [1]).

Și după cum poporul nostru, ori unde s'ar găsi el, se numește de străini Vlachi și formează o unitate desăvârșită, tot astfel și limba noastră are, în toate dialectele sale, aceleași trăsături caracteristice, ori unde ar fi ea. Aceasta este o dovadă că în epoca de formațiune a limbii române, strămoșii noștri încă nu erau despărțiți unii de alții și că între cei ce vorbeau românește exista o comunitate geografică; era o epocă pe care filologii o numesc străromână [2]).

Studiul limbii ne procură un argument decisiv pentru dovedirea continuității elementului romanic în Dacia. Este constatarea ce ni-o dă Atlasul linguistic al limbii române. El ne arată că vorbe de origine latină ca *nea* (din nix, nivis), în loc de zăpadă și omăt, acestea împrumutate din limba slavă, *moare de curechi* (din muria și cauliculus), în loc de zeamă de varză, acesta din urmă de asemenea din latinescul viridia, *cute* (din cos, cotis), în loc de slavul gresie, *sânt* (din sanctus, Sânpetru, Sânnicoară), în loc de slavul sfânt, *păcurar* (din pecorarius), în loc de cioban etc., s'au păstrat mai ales în părțile de Nord și Vest ale țării, unde latinitatea a fost odinioară mai intensă. Aceste cuvinte n'au fost aduse în teritoriul românesc din altă parte, și cu atât mai mult de peste Dunăre, ci au rămas pe loc din epoca romană și, în luptă cu echivalentele lor de origine străină, ele au biruit și s'au menținut în limba noastră [3]). Iar dacă Românii din România de azi ar

---

[1]) Capidan, *Raport. ling. slavo-române*, p. 141. Cf. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 206.

[2]) Cf. Sext. Pușcariu, *Limba Română*, I, p. 244.

[3]) In Vicleimul Secuilor, după cum am arătat-o în *Graiul Românesc* a. 1933, cuvântul păcurar se întâlnește chiar sub forma străveche de « pecular ».

fi venit din Peninsula Balcanică, în evul mediu, cum pretind unii, s'ar putea oare ca ei să fi adus cu sine aceste cuvinte de origine latină, — din care o parte lipsesc cu totul în Sudul Dunării — și să se fi așezat cu ele din întâmplare, tocmai în ținuturile în care odinioară populația romană era mai deasă? [1]).

Interesantă este și o altă concluziune ce se poate trage din Atlasul linguistic, privitor la continuitatea Românilor. Este harta în care se însemnează repartiția cuvintelor nea, zăpadă și omăt. In Transilvania de miazăzi se spune zăpadă, ca în Muntenia; în Transilvania de miazănoapte se spune omăt ca și în Moldova, Bucovina și Basarabia; în Transilvania de Apus se spune nea, ca în Banat și Crișana. Această hartă a Atlasului linguistic român, ca și alte hărți, confirmă constatarea, făcută întâi de Gust. Weigand, că munții n'au împiedecat pe Români să comunice unii cu alții, deși pe crestele lor înalte trecea granița care despărțea în curs de veacuri pe Transilvăneni de Munteni, Moldoveni, Bănățeni și Ungureni. Cu turmele lor păstorii transilvăneni coborau pentru iernat pe șesurile de dincoace de Carpați, prin ale căror numeroase trecători frații de același sânge se căutau necontenit. Carpații n'au despărțit pe Români, ci au format în toate vremurile șira spinării neamului nostru [2]).

Și, cu toate că Transilvania, centrul țării, este înconjurată din toate părțile, ca într'un cerc de munții Carpați, nu s'a produs nicio inovație importantă de limbă aci și numai aci, nu s'a produs un dialect transilvan. S'a produs însă în schimb de aci o scurgere a surplusului de populație spre Moldova și Muntenia care aveau o populație românească mai rărită din pricina deselor invazii de străini. Această scurgere de populaţie de peste munți s'a făcut până târziu în evul mediu, iar în Bărăgan chiar până spre mijlocul secolului al XIX-lea.

Structura particulară a limbii române care este una și aceeași pentru toate dialectele, precum și așa numitele balcanisme, sau mai bine zis traco-ilirismele ce se întâlnesc în ea, spre

[1]) Sext. Pușcariu, *Limba Română*, I, p. 339.
[2]) Sext. Pușcariu, *Limba Română*, I, p. 216.

deosebire de celelalte limbi romanice, precum şi, în sfârşit, caracterele fiecărui dialect în parte şi anume ungurismele şi germanismele în daco-româna, grecismele în aromâna, bulgarismele în dialectul meglenit şi elementele croate în istro-româna, ne fac dovada că limba noastră se formase înainte de a se fi produs aceste influenţe şi înainte de venirea Slavilor cari ne-au separat, împingându-ne pe unii spre miazănoapte, pe alţii spre miazăzi şi pe alţii în sfârşit spre apus.

Aceşti Slavi n'au venit unul câte unul, înfiltrându-se pe nesimţite în mijlocul Românilor, după cum susţin cei mai mulţi istorici de ai noştri, ci, precum ni-o dovedeşte, între alţii, cronicarul rus Nestor, ei au venit ca hoardă şi au purtat războaie crâncene cu autohtonii [1]), alături de cari s'au aşezat, după ce i-au biruit şi le-au influenţat în urmă felul de traiu şi limba şi, în special, vocabularul.

După constatările filologilor noştri cari ne arată o serie întreagă de cuvinte slave împrumutate în străromâna — adică în limba românească de dinainte de separarea Românilor şi de crearea dialectelor — cuvinte împrumutate care nu iau parte la cele mai caracteristice inovaţii de limbă, a existat o epocă a convieţuirii împreună cu Slavii. Deci nu prima năvălire a Slavilor a împrăştiat pe Români în grupele actuale şi, prin urmare, influenţa limbii slave asupra celei româneşti nu datează din timpuri prea îndepărtate. Numai după ce Slavii din Nordul Peninsulei Balcanice, s'au înmulţit şi numai după ce puterea lor s'a consolidat în stare naţionale, numai atunci au putut să înghită pe Românii rămaşi în mijlocul lor, despărţindu-i de cei ce se depărtaseră cu turmele lor spre Sud şi Vest [2]).

Asemănările mari între cele patru dialecte române, zice Sext. Puşcariu, au făcut pe mulţi să creadă că limba românească era unitară, iar această presupusă unitate i-a făcut să admită o patrie primitivă redusă ca întindere, din care poporul român ar fi roit apoi în toate părţile, ca albinele dintr'un stup [3]). Patria Străromânilor trebue căutată pe ambele maluri

[1]) *F. H. Dacoroman.*, VII, p. 38. Cf. C. C. Giurescu, *Ist. Rom.*, I, p. 218.
[2]) Sext. Puşcariu, *Limba Română*, I, p. 248.
[3]) Sext. Puşcariu, *Limba Română*, I, p. 251.

ale Dunării și a afluenților ei, între Marea Adriatică și Marea Neagră, între Marea Egee și Carpații Nordici.

Din cauza unor întâmplătoare coincidențe ce se întâlnesc în limba noastră și în cea a Albanezilor și a vechilor Iliri, precum și în cea a Sârbilor și Bulgarilor — articolul postpus, deși noi avem și pe cel prepus, formarea zecimilor la numerale și câteva fenomene de fonologie etc. — unii învățați, mai ales străini, au tras concluzia că leagănul Românilor ar fi în Peninsula Balcanică, la Nordul ei, când la Răsărit când la Apus. Unii își închipue că acest leagăn ar fi fost vechea Dardanie sau Dacia lui Aurelian dintre cele două Moesii, deși tocmai această regiune nu ne arată un singur topic în care să se fi păstrat fonetismul caracteristic limbii române.

Dar, dacă leagănul românismului ar fi fost la Scupi, din Dardania, Justiniana Prima de mai târziu, atunci n'am purta numele vag, nelegat de nicio noțiune geografică, cum a observat aceasta V. Pârvan [1]), numele de Români, ci ne-am fi numit cu un cuvânt derivat din cuvântul de Moesia, Dacia (Aureliana) sau Dardania, precum frații noștri din Apus se numesc Italieni, Spanioli sau Francezi.

Şi faptul că dintre toate popoarele romanice numai noi ni-am păstrat numirea străveche generică de Romani și că străinii ne numesc pe toți Românii cu aceeași numire generică de Vlachi este o dovadă despre autohtonia noastră, că noi singuri suntem baștinași în aceste regiuni și că numai noi reprezentăm romanitatea străveche orientală.

Este locul aci să observăm și contrazicerea între învățații unguri și învățații bulgari. Pornind și unii și alții din considerații de ordin politic, cei dintâi ne contestă continuitatea noastră în Dacia, prezentându-ne că am fi venit din Peninsula Balcanică, după așezarea Ungurilor în Ardeal, pe motivul că toponimia ardeleană n'ar păstra numele vechi cu fonetismul românesc. La rândul lor, Bulgarii, cari nu vor să știe că noi am avea drepturi istorice asupra țării de peste Dunăre, socotesc că n'ar fi putut să trăiască în Moesia, după secolul al VII-lea, o populațiune romanică fără să lase urmele lor.

[1]) V. Pârvan, *Contribuțiuni epigrafice*, p. 92, cf. Sext. Pușcariu, *ibidem*, p. 251.

Dar, dacă Românii n'au fost nici în România de astăzi, cum cred Ungurii, nici în Peninsula Balcanică, cum cred Bulgarii, se întreabă G. Brătianu, de unde au venit ei în veacul de mijloc?. Ori este un caz de generație spontană [1])?.

Patria primitivă a Românilor a fost pe un teritoriu foarte extins, și în dreapta și în stânga Dunării, Românii fiind împărțiți, după cum se constată din studiul dialectelor, în două grupe. O grupă a Românilor răsăriteni din care derivă Aromânii și Meglenoromânii și a doua grupă a Românilor apuseni din care derivă Daco-românii și Istroromânii, iar albanismele adecă balcanismele din limba noastră se explică prin contactul ce l-am avut cu Albanezii cari, ei înșiși, sunt urmași fie ai Ilirilor fie ai Tracilor ilirizați.

In afară de influența Ilirilor, s'a mai produs asupra limbii străromâne, influența limbii germane a Goților și Gepizilor. Câteva cuvinte ca nasture, strugure și a. sau câteva topice ca muntele și părăul Gotului, Gotești și Gotea ne fac să credem că limba noastră nu este lipsită cu totul de urmele ce a trebuit să lase conviețuirea cu noi a Goților și a Gepizilor [2]). Acest fapt este o dovadă evidentă a continuității noastre în Dacia.

Cohabitarea Romanilor cu Germanii era generală în secolul al IV-lea și al V-lea, nu numai în Dacia, ci în întreg imperiul roman. Căci Germanii nu numai că n'au fost distrugătorii civilizației romane, cum se susține de obiceiu, ci au fost continuatorii acestei civilizații pe care au modificat-o și transformat-o după nouăle lor concepții de vieață.

Pe Germani îi găsim în acest timp în toate ramurile de activitate: în armată, comerț, administrație, gospodărie etc.

Exista chiar o *modă* germană, fapt care a determinat pe împăratul Honorius 395—423 să ia măsuri prin trei edicte ale sale în contra exagerării modei germane. El a oprit să se

---

[1]) G. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique*, p. 34.

[2]) C. Diculescu, *Altgermanische Bestandteile*, în *Zeitschr. f. rom. Philol.*, XLIX ne enumeră vr'o treizeci de cuvinte comune germane vechi constatate în l. rom. Cf. și Ernst Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen*, p. 5.

poarte la Roma haine colorate, pantaloni largi, și părul lung, în felul « Barbarilor » [1]).

Dar, se înțelege, cea mai puternică influență asupra limbii noastre a fost influența limbii slave.

Slavii, invadându-ne țara și impunându-ni-se cu timpul, ne-au obligat, în virtutea dreptului lor de biruitori și de cuceritori, să le primim și limba, în biserică și în administrație și au izbutit chiar, cu trecerea vremii, să-și asimileze și o parte din clasa conducătoare. Acești Slavi, fiind în Peninsula Balcanică, asupra căreia s'au revărsat, mai numeroși, au putut să asimileze cu timpul pe Bulgari cari, la început, nu au fost, pe cât știm, prea mulți și să le impună și limba. La Nordul Dunării însă, populațiunea românească fiind mai deasă, acești Slavi au fost românizați și această românizare a Slavilor era un fapt împlinit la venirea Ungurilor.

Influența limbii slave asupra limbii române, s'a produs în două rânduri, în două epoci deosebite. In prima epocă a fost influența slavo-bulgară sau paleoslavă și, într'o mai mică măsură, și influența sârbească sau paleosârbă; ea s'a produs înainte de veacul al X-lea [2]), când dialectele române încă nu se formaseră. A doua epocă a influenței slave a avut loc după secolul al X-lea, când limba română s'a despărițit în cele patru dialecte.

După ce însă Slavii au cuprins regiunile din Balcani și după ce au slavizat pe Bulgari, liturghia a început să se slujească în limba slavă, accentuându-se aceasta cu timpul din ce în ce mai mult subt înrâurirea bisericii din Ochrida.

Iar adoptarea de toți Românii a liturghiei slave a trebuit să se petreacă înainte de cucerirea Ardealului de Unguri și « ea datează dintr'o epocă când Românii trăiau în mici principate libere, slavo-române, căci această mare reformă religioasă nu s'ar fi putut produce subt egida coroanei apostolice a Sfântului Ștefan » [3]).

[1]) A. Dopsch, *Wirtschafliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwickelung*, I, p. 105.

[2]) Cf. Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, în *Mem. lit. ale Ac. Rom.*, III, I, II, a. 1925; Ilie Bărbulescu, *Arhiva*, XXX, p. 19, susține că influența paleoslavă s'a produs după secolul al X-lea.

[3]) P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine*, p. 2.

XXXII. DOVEZI SCOASE DIN TOPONIMIE ŞI ONOMASTICĂ

Numele de râuri ca Dunărea, Tisa, Mureşul, Oltul, Crişul şi altele, precum şi numirile de localităţi ca Zârna, Cerna, Carpaţi, Turda, Deva, Goteşti, etc., ne dau şi ele dovezi sigure despre continuitatea noastră în Dacia. Dar, chiar dacă, cum prea bine observă Friedwagner [1]), un nume vechiu nu s'ar păstra, ci ar fi înlocuit cu un nume nou [2]), aceasta nu înseamnează că poporul n'ar fi continuat să trăiască în acelaşi loc. Căci, dacă, în locul Luteţiei, avem astăzi Parisul şi în loc de Ticinum avem Pavia, aceasta nu înseamnează că populaţia acestor oraşe s'a schimbat. Chiar râurile îşi modifică adeseori numele cum ne arată aceasta Allia şi Rubiconul.

Dăm numai câteva exemple de toponimie păstrate din antichitate şi până astăzi:

1. *Crişul.* Conform legilor fonologice ale limbii române, numele de Criş [3]) s'a desvoltat din Crisius, căci *s* urmat de *i* se preface în limba română în *ş*.

2. *Oltul.* Numele Oltului nu poate fi explicat, zice Sext. Puşcariu pe baza legilor noastre fonologice din vechiul Alutum, care în limbile slave putea da însă foarte bine Olŭtŭ. De aci s'a dedus că Românii n'au continuat să locuiască lângă acest râu, ci că ei s'au întors, după părăsirea Daciei, în ţinuturile străbătute de acest râu, unde au găsit pe Slavi. Dar, N. Drăganu a arătat [4]) că cea mai veche atestare a acestei ape este de fapt *Alt.* Ea se găseşte în documentele emanate din cancelaria

---

[1]) Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen*, în *Zeitschr. f. rom. Phil.*, LIV, p. 665. Cf. şi Sext. Puşcariu, *loc. cit.*, p. 323.

[2]) Este o impietate ce s'a făcut în timpul din urmă la noi de a se înlocui nume vechi istorice prin numiri noui, numiri mai ales de persoane. Căci, în vreme ce nume ca Besimbacul, dela Făgăraş bunăoară, ne aminteşte pe Bissenii-Besenyö (Pecenegii) de odinioară, constataţi de documente la începutul secolului al XIII-lea, nume ca Olteţul nu ne evoca nimica în minte.

[3]) Vezi discuţia asupra numelui de Criş la N. Drăgan, *Românii în veacurile IX—XIV*, p. 313. Drăgan ajunge la concluzia: « Fără a putea preciza cu siguranţă etymonul lui Criş, pot să spun că, fie el latin ori barbar (iliric ori traco-dac şi chiar slav), nu Ungurii au fost cei ce ni l-au dat, căci forma românească este mai veche decât cea ungurească.

[4]) N. Drăgan, *Românii în veacurile IX—XIV*, p. 537.

regelui Andrei, din anii 1211, 1222 şi 1223 şi se repetă într'un act al unui voevod român, din 1372. Numai din forma Alt se explică numirea de Alt pe care o dau Saşii până în ziua de astăzi Oltului şi tot din Alt s'a desvoltat în mod normal şi ungurescul Olt. A trebuit prin urmare ca la venirea Saşilor în Ardeal să fi existat o populaţie mai veche dela care ei să primească forma Alt, formă care corespunde legilor fonologice româneşti (căci Alutum, accentuat pe prima silabă şi-a pierdut prin sincopare foarte de vreme pe u din silaba ce urma celei accentuate). Se pare, deci, susţine Sext. Puşcariu, că până în secolul al XIII-lea Românii au păstrat această formă veche, pentru a primi mai târziu forma Olt, devenită între timp oficială, subt stăpânirea ungurească [1]).

3. *Târnava.* Numirea de Târnava ne dovedeşte că Ungurii, şi mai târziu Saşii, au aflat la venirea lor în Ardeal o populaţie românească care avusese aci, — şi nu în Peninsula Balcanică — o lungă convieţuire cu Slavii. Târnava este un derivat din trŭnŭ, spin, împrumutat de noi dela Slavi, înainte de venirea Pecenegilor şi a Cumanilor, cari au tradus în limba lor, probabil, pe trŭnŭ în kukel. Ungurii la rându-le au împrumutat, pare-se, din limba pecenegă sau cumană pe al lor Küküllö, din care derivă săsescul Kokel.

In ce priveşte pe Români, ei n'au putut să ia cuvântul dela Unguri, căci atunci ar fi primit cuvântul unguresc de Küküllö, întocmai ca şi Saşii. Ei se găseau prin urmare, pe Târnava, la venirea Ungurilor în Ardeal, fie singuri, Slavii fiind acum desnaţionalizaţi, fie împreună cu aceştia, în cazul că Slavii nu vor fi fost cu totul românizaţi. Iar, dacă ar fi fost Ungurii pe Târnava înainte de Români şi dacă aceştia nu ar fi putut primi în limba lor asprul cuvânt unguresc de Küküllö, ar fi tradus acest cuvânt în Spinoasa sau apa spinului, ori apa ghimpelui. Prioritatea Românilor între popoarele de azi din regiunea Târnavelor, nu poate fi deci pusă la îndoială [2]).

[1]) Sext. Puşcariu, *Limba Română,* I, p. 307.
[2]) Cf. G. Popa-Lisseanu, *Date privitoare la maghiarizarea Românilor,* p. 70.

4. *Bistrița*. Cele mai multe numiri de râuri și de localități au fost primite în limba română prin mijlocirea Slavilor şi având fonetism slav. Căci Slavii, după cum am spus-o și altădată, după ce au cucerit țara prin lupte, ni s'au impus ca stăpânitori. In această calitate a lor, numirile ce le-au găsit la autohtoni le-au tradus în limba lor și, astfel traduse sau numai modificate după legile fonologice ale graiului lor, au fost reprimite de băștinașii pământului. Și, în felul acesta, numirea râului Bistriţa este, foarte probabil, o numire slavă și are însemnarea de apă repede. Numirea aceasta însă, de Bistrița, este o traducere a vorbei latine *Repedele* și era la început numele râului pe tot parcursul lui, iar Slavii l-au tradus pe limba lor, numindu-l Bistrița. Unul dintre afluenții râului Bistrița, în regiunea muntoasă dela izvoarele lui, se numeşte încă și astăzi Repedele [1]). Același lucru se constată și în numirea satului din Dobrogea, Camena, (în slavul Kamenŭ, piatră). O inscripție găsită în aceeași localitate ne arată că pe vremea Romanilor satul se numea Petra [2]). E sigur că este o continuitate între numirea latină transmisă de Romani Slavilor și între traducerea ei slavă. Câteodată numirea slavă înlocuiește cu totul numirea veche românească. Astfel Cozia (din slav. koza, capră), a înlocuit vechiul nostru nume de Nucet, atestat în 1388 [3]).

5. *Bârsa*. Ţara Bârsei, ar fi în legătură, după Sext. Pușcariu [4]) cu verbul « lăbarța », prin disimilare « răbarța ». Fiind de origine traco-ilirică, el a fost moștenit de Români și întrebuințat încă din vechime ca topic și nume comun. Subt diferite variante el ne este atestat de documentele din veacul al XII-lea. In toponimia geto-dacă se găsește radicalul bârs, bârz [5]).

6. *Cerna*. Deși « cerna » însemnează în limba slavă « negru », apa Cernei este o apă limpede și curgătoare. Numirea ne este

[1]) Sext. Pușcariu, *ibidem*, p. 305.
[2]) T. Săveanu, *Analele Dobrogei*, XV, p. 93.
[3]) Sext. Pușcariu, *ibidem*, p. 305.
[4]) Sext. Pușcariu, *Dacoromania*, II, p. 818.
[5]) Aur. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 215.

atestată în izvoarele antice subt formele Tsernensis, Dierna, Διέρνα, Zernensium, Tserna, Ζέρνης. Forma românească este de sigur Tierna antică și a fost influențată de fonetismul slav al lui cerna [1]).

7. *Bârzava.* Râul Bârzava, pe care se găsea localitatea Berzovia, Bersovia, nu provine, după cum socotesc unii din slav. Brzŭ, « repede », căci acest râu nu curge repede, ci liniștit și domol. El este mai de grabă de origine traco-getă, din radicalul bere sau ber(e)z, alb și sufixul bis, vis [2]).

8. *Turda.* Originea acestei numiri pare a fi Turri-dava. Numirea ar fi deci formată din « Turris », turn și din des întrebuințatul « dava », ce însemnează în limba geto-dacă, cetate așezată pe o înălțime. Originea cuvântului este cu atât mai probabilă cu cât se găsește în apropiere un sat și un pârâu ce poartă numirea de Tur. Căderea lui v intervocalic din dava este frecventă, ca și în elementele latine [3]).

9. *Abrud.* Numele provine din latinescul Abruttum, Abrittum care la origine a însemnat « aur », ca și Zlatna din apropiere. Numele n'a putut intra în limba română nici prin mijlocirea slavă nici prin cea ungurească sau turco-tătară [4]).

Nu mai cităm numirile de râuri și localități preromane ca Dunărea, Tisa, Mureșul, Prutul, Tâmpa, Deva și alte multe.

XXXIII. ARĂTĂRILE DOCUMENTELOR
(DIPLOME REGALE ȘI BULE PAPALE)

Incepând din veacul al XI-lea, deodată cu apariția primelor documente unguregti, ies la iveală și Românii, atât cei din Răsăritul țării, cât și cei din Pannonia. Aceștia din urmă,

---

[1]) Aur. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 215. Asupra toponimicelor din limba română formate din radicalele trace *bor, gor* și *vis*, a se vedea și *Introducerea* la vol. IX din *F. H. Dacorom.*, p. 16 sq. Asupra lui Jupiter Cernenus a se vedea și *Tablele cerate* p. 141.

[2]) V. Pârvan, *Getica*, pp. 228—245. Cf. și Sacerdoțeanu, *loc. cit.*, p. 213.

[3]) Cf. Sext. Pușcariu, *Limba Română*, p. 176. Se înțelege că L. Tamás-Treml, *op. cit.*, p. 194 contestă această origine a cuvântului Turda.

[4]) Cf. Ernst. Gamillscheg, *loc. cit.*, p. 15.

nefiind pe atunci încă pe deplin asimilaţi de cuceritori, ne-au lăsat doar urme, cari sunt neîndoielnice, despre existenţa lor.

1. Cel mai vechiu document este cel emanat dela regele ungur Andrei I. Este actul de fundaţie a mănăstirii Tihany din anul 1055, din regiunea Lacului Balaton. In acest document ni se vorbeşte despre localitatea Petra şi ni se amintese şi alte câteva localităţi româneşti, nu destul de sigure [1].

2. Prin documentul din 1075 al cancelariei regelui Geza li se acordă călugărilor benedictini din Gran, între altele muntele Plesznicze-Plesniţa, piscina Rotunda, Kusticza-Costiţa, Sorul-Surul şi ni se aminteşte de castrul Turda şi de râul Crys-Criş.

3. Documentul din 1211 ne arată că regele Ungariei Andrei al II-lea a dăruit cavalerilor teutoni ţara Bârsei [2].

4. In anul următor, 1222, acelaşi rege, Andrei al II-lea, scuteşte printr'o diplomă nouă pe cavalerii Teutoni de a plăti vamă — tributum — când vor trece prin ţara Secuilor sau prin ţara Românilor — cum transierint per terram Siculorum et per terram Blacorum — iar Papa Honoriu al III-lea le întăreşte acest privilegiu [3].

5. Prin documentul din 1223, regele Andrei al II-lea dăruieşte mănăstirii cistercense dela Cârţa, Făgăraş, teritoriul luat dela Români — terram exemptam de Blaccis [4].

6. Cel mai important document este cel din anul 1224, emanat dela Andrei al II-lea aşa numitul « Andreanum », diplomă ce oferă Saşilor, între altele, dreptul de a se folosì împreună cu Românii şi cu Pecenegii de pădurea Românilor şi a Pecenegilor — hospites nostri Theutonici... silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis usus communes exercendo cum predictis scilicet Blacis et Bissenis [5].

---

[1] F e j é r, *Codex diplomaticus*, I. 388.

[2] Autenticitatea acestui document, împreună cu a tuturor celorlalte documente privitoare la cavalerii Teutoni, a fost contestată în timpul din urmă de J o s. S c h i o p u l, *Dacia Istorică*, I, p. 5.

[3] H u r m u z a k i, *Doc.*, I, 74.

[4] Cf. *F. H. Dacorom.*, XII. Cf. A u. D e c e i, *La situation de Roumains*, în *Rev. de Transylv.*, VI, 2, p. 202. Exemptam de Blaccis pare a însemna că teritoriul amintit a fost scos de sub jurisdicţiunea Românilor cari s'ar fi bucurat pe acea vreme de oarecare autonomie în Ţara Oltului. După A l. D o b o ş i *Dacia Istorică*, II, p. 13, documentul acesta ar fi în întregime falsificat.

[5] H u r m u z a k i, *Doc.*, I, p. 83.

7. In anul 1234 Papa Grigore al IX-lea într'o scrisoare adresată regelui Bela al IV-lea spune că în episcopatul Cumanilor se găsesc niște neamuri, numite Vlachi, cari, deși sunt creștini, au niște pseudoepiscopi de rit grecesc — quidam populi qui Walati vocantur, qui etsi censeantur nomine Christiano... a quibusdam pseudoepiscopis Graecorum ritum tenentibus...[1]).

8. Documentul din anul 1247, al regelui Bela al IV-lea conferă cavalerilor Ioaniți toată țara Severinului cu munții ce se țin de ea, apoi cnezatele lui Farcaș și al lui Joan până la Olt, în afară de cnezatul voevodului Litovoi, iar din țara lui Litovoi le acordă numai anumite venituri, exceptând țara lui Seneslau [2]).

9. In anul 1256, acelaşi rege, Bela al IV-lea, dă arhiepiscopului din Gran dreptul să perceapă a zecea parte din veniturile regale dela Secui și dela Români, nu însă și dela Sași, dar dela Români orice — in decimis percipiendis regalium proventuum ex parte Siculorum et Olacorum, in pecudibus, pecoribus et animalibus quibuslibet, exceptis terragiis Saxonum, sed ex parte Olacorum etiam ubique et a quocumque provenientium [3]).

10. In documentul din anul 1259 al lui Bela al IV-lea, ni se amintește că Joachim, comitele Sibiului, cu o armată de Sași, Vlachi, Secui și Pecenegi — associatis sibi Saxonibus, Vlachis, Siculis et Bissenis — a pornit cu războiu, la anul 1210 împotriva lui Ascenus Burul — Borilă Assan — dela Vidin [4]).

11. In anul 1260, regele Boemiei Ottocar al II-lea se plânge către Papă că regele Ungariei Bela al IV-lea a venit împotriva sa cu o mulțime nenumărată de ostași; între aceștia erau și Români — imnumeram multitudinem Cumanorum, Ungarorum et diversorum Sclavorum Siculorunaque et Valachorum [5]).

---

[1]) Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 132.
[2]) Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 249.
[3]) Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 276.
[4]) Szazadok, a. 1912, p. 292.
[5]) Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 287. Vezi mai sus, p. 74.

Toate aceste documente sunt dintr'o epocă în care Principatele române încă nu se constituiseră ca state organizate.

12. Din anul 1291 ni s'a păstrat cel mai important document, a cărui autenticitate n'a fost de nimeni pusă la îndoială şi care priveşte situaţia juridică a Românilor în timpul dinastiei regilor arpadieni. Acest document constitue în aceeaşi vreme şi o dovadă sigură că Românii nu s'au infiltrat în Ardeal ca păstori nomazi, ci că ei erau aici autohtoni din epocile cele mai îndepărtate.

In anul acesta, regele Andrei al III-lea, ultimul rege al Ungariei din dinastia lui Arpad, a convocat şi a prezidat, timp de o săptămână, o dietă a ţării, la Alba Iulia, o congregatio generalis, cea dintâi dietă prezidată în Ardeal de rege şi cu prilejul căreia magistrul Ugrinus îşi redobândeşte moşiile sale dela Făgăraş şi dela Sâmbăta, moşii care fuseseră mai înainte proprietatea sa şi a părinţilor săi.

Iată termenii convocării acestei Adunări: Quod cum nos universis nobilibus Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transylvanis apud Albam Jule pro reformacione status eorundem cum iisdem fecissemus de consilio omnium prelatorum et baronum regni nostri, eo tempore nobis assistentibus, magister Ugrinus, dilectus et fidelis noster quasdam possessiones suas Fugros et Zumbothely vocatas iuxta fluvium Olth existentes... [1]).

Din acest document se constată, în mod clar, drepturile politice ale Românilor, egale cu ale celorlalte naţionalităţi, drepturi pe cari ei le-au pierdut cu timpul, atât prin *Unio trium nationum*, adică prin unirea celor trei clase privilegiate, din anul 1437, cât şi prin neomenoasele legiuiri ale lui Verböczy din 1516, codificate în urma înnăbuşirei în sânge a revoluţiei secuiului George Doja, revoluţie la care au luat o mare parte şi populaţiunile române ale Ardealului [2]).

Oprindu-ne aci cu enumerarea documentelor privitoare la existenţa Românilor în regiunea Carpaţilor, nu putem să nu constatăm că aceste documente ne vorbesc chiar dela început,

[1]) Hurmuzaki, *Doc.*, p. 510.

[2]) Cf. Ioachim Crăciun, *Les classes sociales*, în *Revue de Transylvanie*, V, 4, p. 448.

de când apar ele, de Români, nu ca indivizi singuratici, ci de Români ca un popor închegat de agricultori şi de gospodari.

Inainte de a încheia această expunere, vom aminti vorbele unui scriitor român: « Dacă istoricii și cronicarii nu pomenesc de Români, nici la Nord nici la Sud de Dunăre, veacuri multe, e fiindcă unele izvoare nu văd starea, ci mișcarea, fiindcă existența Românilor în aceste regiuni, unde se găseau din vechime, era ceva firesc, ce nu trebuia relevat. Tot astfel nu se pomenește până târziu nici despre Albanezi, băstinași în regiunile locuite de ei. In cronici se notau evenimentele, nu curgerea uniformă a vremii; invaziile popoarelor nouă, nu stăruirea celor autohtone; războaiele, nu vieața pașnică; organizațiile de stat nouă, nu lipsa de organizație a celor cuceriți. Intâile știri despre Români apar abia când încep și ei să se miște, când se răscoală, iau parte la expediții războinice, sau au oarecare legătură cu anumite personalități istorice » [1]).

[1]) Sext. Pușcariu, *Limba Română*, I, 325.

XXXIV. INCHEIERI

Din cele expuse până aci și în baza probelor oarecum materiale ce am adus se desprind, după părerea noastră, următoarele concluziuni ce nu mai pot fi contestate:

1. Poporul român a rezultat din fuziunea elementelor romane colonizate în Dacia cu elementele găsite în această țară, cohabitarea daco-romană fiind dovedită de descoperirile arheologice.

2. Romanizarea Daciei a început înainte de cucerirea acestei țări de împăratul Traian și ea s'a făcut în mod intens subt dominațiunea romană.

3. Romanizarea aceasta intensă a fost favorizată și de firea poporului dac, popor de pastori și de agricultori, intim legați de pământul pe care s'au găsit fixați.

4. Părăsirea Daciei în timpul lui Aurelian de legiuni și de funcționarii administrativi s'a făcut numai vremelnic, populațiunea fiind lăsată subt ocrotirea Goților, federați ai Romanilor.

5. Intre Goți, ca primii stăpânitori ai Daciei, după părăsirea țării, și elementele dace băștinașe, se constată o conviețuire pașnică.

6. Cele două împărății romane, cea din Apus și cea din Răsărit, nu s'au desinteresat de provincia Dacia dela Nordul Dunării și, în politica lor de basculă, ele s'au folosit de barbarii din aceste regiuni, făcându-și-i de aliați ai lor.

7. Impărații mai capabili și mai viteji au considerat Dacia tot ca teritoriu roman, de drept public, întărind cetățile dela Nordul Dunării, unde vieața din orășenească s'a prefăcut în vieață rurală.

8. Limba latină ce se întâlnește la Nordul Dunării, și în care se propovăduia evanghelia lui Cristcs, era vorbită de populația romanizată a Dacilor. Acești Daci, în veacul al VI-lea erau Români, limba lor fiind la această dată formată, fie că ea se numea limbă latină, fie că se numea limbă ausonă.

9. Legăturile culturale şi spirituale, ca şi legăturile comerciale, n'au încetat să existe între locuitorii celor două maluri ale Dunării, acest fluviu nefiind o barieră, ci mai de grabă o punte de trecere. Justiniana Prima este în această privință o dovadă de netăgăduit.

10. Intre Sudul Dunării și Nordul Dunării n'a fost o admigrațiune, ci o continuă intermigrațiune, după cum nici munții Carpați n'au constituit niciodată o frontieră, ci au format şira spinării a neamului românesc.

11. Scriitorii bizantini cari ne vorbesc, în chip firesc, întâi despre Vlachii suddunăreni, nu sunt cu totul muți, când este vorba de cei norddunăreni.

12. Cronicile ungurești ne vorbesc, toate, despre Vlachi și unele ne indică și numele voevozilor ce au găsit Ungurii la venirea lor în Pannonia și în regiunea Carpaților.

13. Populațiunile romanice pe cari le-au găsit Ungurii la venirea în noua lor patrie le-au cucerit; pe cele din Pannonia le-au nimicit sau le-au asimilat; pe cele din stânga Tisei, le-au subjugat mai târziu, menținându-le însă cu instituțiunile proprii ce ele aveau.

14. Izvoarele istorice din Apus, cele mai multe dintre ele, vorbindu-ne despre Unguri, ne vorbesc și despre Români; printre aceste izvoare locul de frunte îl țin cântecele medievale.

15. Românii din Ardeal, când apar în izvoarele istorice, apar cu organizațiile lor proprii: boieronatul, cnezatul și voevodatul. Acestea s'au păstrat multă vreme și ne fac dovada că Românii s'au bucurat la început de drepturi constituționale, dar pe cari le-au pierdut la anul 1437 și mai ales prin Tripartitul Verbötzian din 1516, ajungând o « misera plebs contribuens glebae adstricta ». Inainte de pierderea acestor drepturi constituționale, Românii își pierduseră prin maghiarizare și catolicizare întreaga lor nobilime.

16. Persistența Românilor în Dacia ni-o dovedește și studiul limbii și în special Atlasul linguistic al limbii române.

17. Când apar primele documente ne apar și Românii, nu însă ca indivizi singuratici, ci ca popor constituit, putând să poarte războaie.

INDICELE NUMELOR PROPRII

C

T

CUPRINSUL

PARTICIPAREA POPULAȚIEI CIVILE LA RĂZBOIUL DIN 1877—1878

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 13 Decemvrie 1940

S'a scris, și s'a scris destul de mult, asupra acțiunilor politice și militare dinaintea și din timpul războiului anilor 1877—1878, dar nu s'a făcut încă vreun studiu asupra vieții populației noastre civile, în timpul acelui războiu.

Asupra acestui capitol, înfățișând îndeletnicirile zilnice ale marei majorități a locuitorilor României, nu se găsesc, cel puțin după cunoștința mea, decât puține însemnări, foarte incomplete de altmintrelea, risipite incidental prin scrierile despre acțiunea militară, despre cea politică sau în puține dintre amintirile și notele contimporanilor, date la iveală până acum.

Cunoașterea amănunțită a acelei vieți zilnice n'ar fi — cred — lipsită de interes, dacă tabloul ce ni s'ar înfățișa ar fi o expunere sinceră. O asemenea lucrare cere însă timp îndelungat, pentru că informațiile necesare sunt, precum am spus, răspândite în alte scrieri, în ziare — foarte puține — și în multe arhive publice, mai ales ale comunelor, arhive ce nu au fost cercetate încă. Ea ar fi destul de voluminoasă.

Nu este azi prilejul de a prezenta o asemenea lucrare. Dar fiind pus în situația de a cunoaște, mulțumită spiritului înțelegător al unor directori de arhive [1]), cuprinsul a câtorva

[1]) D-l C. Nicolaescu-Plopșor, director al Arhivelor Statului din Craiova și A. Sacerdoțeanu, director al Arhivelor din București, cărora le exprim, încă odată, mulțumirile mele.

dosare din arhive comunale și din cele ale Statului, îmi propun să înfățișez un capitol al vieții populației civile de atunci și anume acel al participării sale la făptuirea războiului.

Inainte însă de a începe cercetarea acestui capitol al vieții românești din anii 1877—1878, socotesc că nu este lipsit de interes să schițez condițiunile în care ne găseam la izbucnirea acelui războiu.

Care erau acele condițiuni?

O puternică redeșteptare a sentimentului național, a aceluia al demnității personale ca și a demnității neamului, transformaseră (influența culturii occidentale având mare parte la aceasta) într'o jumătate de veac principatele române, stăpânite de domnitori fanarioți în 1821, în România celui de al optulea deceniu al veacului al XIX-lea. Acest Stat avea acum un suveran dintr'o casă domnitoare occidentală, atârnând, e adevărat, încă de sultanul din Constantinopol, dar mai mult nominal și era pe cale de a rupe această legătură.

Starea de iobăgie a țărănimii se desființase și muncitorii de pământ căpătaseră locuri de hrană. De asemenea cetățenii în general câștigaseră drepturile elementare individuale, precum dobândiseră și pe cele politice.

Toate aceste schimbări fuseseră făcute însă în mare grabă și țara era încă în plină criză de desvoltare. Vechile năravuri nu dispăruseră cu totul, iar nouăle principii nu-și găsiseră, de asemenea, o pricepută și deplină aplicare.

Intre sate și orașe era o deosebire adâncă, satele fiind rămase încă într'o stare de adevărată primitivitate, care izbea pe străini [1]), iar orașele — și mai ales capitala — apărând acelorași ca un amestec de lux, de bun traiu, de petrecere pe de o parte și de lipsă de gospodărie pe de alta [2]).

Partidele politice, cu o vechime de mai puțin de două decenii, erau învrăjbite.

Nevoia războiului nu era admisă de toți; la unii din timiditate, la alții din nepricepere și la alții, în fine, din motive de opoziție politică sau de oportunism.

---

[1]) General R. Rosetti, *Notele unui ofițer norvegian înaintea și în timpul războiului de neatârnare 1876—1878*, p. 8.

[2]) *Idem*, pp. 8, 11, 31; *The Times*, 4 Mai 1877.

Masa populaţiei, cuminte, a plecat pe câmpul de luptă, pentrucă aşa i s'a spus [1]). A fost însă o oarecare şovăire la rezervişti, dintre cari mulţi s'au prezentat cu întârziere şi numai siliţi de autorităţile administrative [2]). Un ordin de atunci al Ministerului de Războiu [3]), cerând autorităţilor să pornească rezerviştii la corpurile de trupă, arată că, la concentrarea din toamna anului 1876, nu s'au prezentat 40% din rezervişti. Au fost însă puţini dezertori, deoarece, în răstimp de 16 luni (1 Iunie 1877—31 August 1878) şi pentru un efectiv de 65.999 de oameni ai armatei de campanie, consiliile de războiu nu au pronunţat decât 244 sentinţe de condamnare pentru dezertare, 6 pentru nesupunere şi 4 pentru automutilare, adică 3 la mie [4]).

Pe de altă parte starea economică şi financiară era precară. Condiţiunile interne nu erau deci cu totul prielnice.

România era însă condusă, în acele zile de grea cumpănă, de două personalităţi de seamă: Domnitorul şi primul său ministru. Cel dintâi se urcase pe tron, cu unsprezece ani mai înainte, hotărît fiind de a cuceri neatârnarea ţării pe câmpul de luptă. Pregătise armata în acest scop şi se convinsese, în cursul anului 1875, că criza din Orientul apropiat va îngădui îndeplinirea hotărîrii sale. Tot atunci căpătase convingerea că partidul conservator, aflat la putere, nu era partizan al unui asemenea războiu.

Cu hotărîrea nesdruncinată însă de a lua parte la războiu, Domnitorul pregăti schimbarea de guvern şi, în primăvara anului 1876, aduse la conducerea afacerilor publice partidul liberal. Acesta, condus de Ion C. Brătianu şi de C. A. Rosetti, pricepu nevoia războiului şi, în înţelegere cu Domnitorul, pregăti terenul diplomatic pentru ca România nu numai să nu se găsească izolată la izbucnirea ostilităţilor, dar să se afle alături de cel mai puternic dintre cei doi potrivnici viitori [5]).

[1]) « Aşa ne spuse 'n graiul său sergentul Mătrăgună » (V. Alecsandri, *Peneş Curcanul)*.

[2]) Arhivele Statului, Craiova, Dosar Nr. 1176, filele 48, 58, 76, 115.

[3]) Nr. 16 din 6 Aprilie 1877, în acelaşi dosar, filele 58, 76.

[4]) Acelaşi dosar, filele 262, 444. Tablourile lunare publicate în *Monitorul Oastei.*

[5]) O indicaţiune a orientării noastre o dă faptul că ofiţerul de marină Koslinsky a fost trimes, în toamna 1876, la Kronstadt—baza navală rusească din Marea Baltică—pentru a studia cestiunile privitoare la torpile *(Monitorul Oastei* pe 1877, p. 677).

Schițată fiind situația generală, trec la înfățișarea participării populației civile la făptuirea războiului.

Participarea cea de seamă a fost, bine înțeles, acea a fiilor populației, aflați sub arme sau chemați dela vetre. Această participare nu a fost prea mare. In adevăr, din contingentul anual de 45.000—53.000 înscriși, se încorporau, în anii 1870—1878, câte 5.000—7.000 pentru trupele permanente și 14.000—25.000 în cele cu schimbul [1]). Pentru cele 9 contingente ce urmau a fi mobilizate, armata de operație ar fi trebuit deci să aibă un efectiv de circa 100.000 de oameni, pe când n'a avut decât 65.999 [2]). După legea atunci în vigoare, restul contingentului, 25.000—37.000 de oameni, precum și acei trecuți de 30 ani care-și făcuseră serviciul în trupele permanente și în cele cu schimbul, treceau în miliții [3]) al căror efectiv era deci (ținând seamă de pierderi) de circa 250.000 de oameni, din care s'au mobilizat numai maximum 33.000 [4]).

Totalul de circa 100.000 de oameni mobilizați [5]) (permanenți, cu schimbul, milițieni, garda națională, etc.) reprezenta prin urmare (populațiunea țării fiind de cel puțin 5.073.000 de locuitori [6]) abia 1,9% din totalul populațiunii. Cam tot așa de mici erau atunci proporțiile efectivelor mobilizate și de celelalte armate europene [7]). Zic că acele proporții erau mici pentrucă azi proporția celor mobilizați atinge 10—15% din totalul populației [8]).

[1]) General R. Rosetti, *Notele unui ofițer norvegian...*, p. 32, nota 1.

[2]) General R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878*, p. 103, nota 212.

[3]) Generalul R. Rosetti, *l. c.*; Maior I. Popovici, *Organizarea Armatei Române*, I, p. 339.

[4]) General R. Rosetti, *l. c.*

[5]) Total cuprinzând și recruții din contingentul 1877 (General R. Rosetti, *l. c.*)

[6]) *Buletinul Societății Geografice Române*, An I (1876), p. 52, dă acest total pentru anul 1873; altă cifră pentru anii mai apropiați n'am găsit.

[7]) In 1877, Rusia mobiliza 2% din populație, Germania 2,1%; Austro-Ungaria 2,9%; Franța singură ajungând la 4% (toate cifrele după *Almanach de Gotha* pe anul 1877).

[8]) In războiul din 1916—1919, România a dispus de un total mobilizabil de 1.234.000 oameni, ceea ce reprezintă 15% din populația totală a țării (30% din cea bărbătească). Din aceștia au fost mobilizați dela început 833.758 (10% din populație), iar restul a fost chemat ulterior (Ministerul Apărării Naționale, Marele Statmajor, *România în războiul 1916—1919*, vol. I, p. 59).

La totalul armatei, arătat mai sus, trebuesc adăogați voluntarii din țară, ca și cei din Bucovina și din Transilvania [1]), a căror număr total nu l-am putut stabili, dar care, după unele indicațiuni, nu-mi pare să fi fost mult mai mare ca 100, cel mult 200 de voluntari.

Dacă în general cea mai mare parte a voluntarilor provenea din clasele culte ale țării, nu e mai puțin adevărat că greul serviciului militar și deci al războiului a căzut asupra țărănimii, pentrucă în timp de pace orășenii și clasele de sus găseau mijlocul de a fi scutiți sau trecuți direct în miliții, după cum arată un contimporan zicând: «... Este curios cum în țara noastră *Jobenu* și *Gherocu* izbutește prin diferite mijloace a se apăra de îndatoririle militare, fie ele cât de ușoare» [2]). Indată ce războiul s'a învederat ca probabil, mulți au găsit mijlocul de a se învârti, suci sau răsuci, așa ca să rămână pe malul stâng al Dunării [3]).

Speriată de grozăviile făptuite de bașibuzucii turci în războiul sârbo-turc, populația de pe malul stâng al Dunării începuse să fie îngrijorată, la începutul primăverii 1877, de posibilitatea unei ofensive turcești. Guvernul a liniștit-o, arătând că nu erau temeiuri pentru aceste temeri [4]) și a luat, în comunele de pe malul stâng al Dunării, măsuri de pază [5]). In același timp a dispus descărcarea vaselor aflate în porturi, vase a căror navigație fusese oprită [6]), precum a dispus transportul conținutului lor, al aceluia al magaziilor din porturi și de pe proprietățile Statului și ale marilor proprietari din apropierea Dunării, în interiorul țării [7]). Atât paza în localitățile

---

[1]) *Din viața mea de voluntar* de A. Chibici-Rêvneanu *(Convorbiri Literare,* Anul XVII); Ion I. Nistor în: Universitatea liberă, *Războiul neatârnării 1877—1878*, pp. 172—174; Sextil Pușcariu în aceeași publicație p. 201.

[2]) *Chestiuni militare* Nr. 2. *Efectivul și instrucția* de Locotenent-Colonel S. P. Schelletti, p. 37.

[3]) Ziarul *Națiunea română* (1 Septemvrie 1877) constată că, pe când armata de operație duce lipsa de medici, la garda națională este pletoră.

Am cunoscut un general și un colonel cari s'au crezut indispensabili Corpului de observație dela Calafat și pe alții mai mici în grad cari s'au socotit și ei indispensabili... pompierilor sau altor servicii, tot de pe malul stâng al Dunării.

[4]) Arhivele Statului Craiova, Dos. 1176, filele 27, 83.

[5]) *Idem, Idem,* fila 38.

[6]) *Idem, Idem,* filele 39, 40, 46.

[7]) *Idem, Idem,* filele 39, 46; Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. Nr. 4966/1877, filele 4, 13.

de pe marginea Dunării, cât şi transporturile de cereale s'au făcut de ţărănime (miliţieni organizaţi în căprării, pentru pază [1]) şi de locuitori cu carele lor, pentru transport [2]).

Când au început operaţiile, locuitorii cu dare de mână din Olteniţa [3]), Giurgiu, Zimnicea [4]), Turnu-Măgurele, Corabia, Bechet şi Calafat au plecat în interiorul ţării [5]), dar la Zimnicea, cât şi la Turnu-Măgurele, Corabia, Bechet şi Calafat au rămas birtaşii, otelierii şi în general negustorii mari şi mici, care au făcut bune afaceri în acele vremuri de năcaz, — cum au câştigat mulţi bani otelierii, restauratorii, proprietarii şi antreprenorii localurilor de petrecere din toate oraşele prin care au trecut Ruşii şi mai ales cei din Bucureşti [6]).

Populaţia mărginaşă a avut să sufere ulterior pagube, mai ales pierderi de vite, din pricina incursiunilor bandelor de başibuzuci, făcute în deosebi în insulele din zona inundabilă a Dunării [7]). Tot din pricina başibuzucilor o parte din populaţia de pe dreapta Dunării s'a refugiat pe malul stâng, unde cei refugiaţi au găsit o primire omenească şi adăpost [8]).

Lipsa de căzărmi îndestulătoare pentru adăpostirea întregului efectiv pe timpul mobilizării, nevoia de a concentra efective mari în unele localităţi, au silit comandamentele şi, la cererea lor, autorităţile civile, să recurgă, pe lângă folosirea bivuacurilor sub corturi, care a fost chipul obişnuelnic de adăpostire a trupelor, la cuartiruirea trupelor la locuitori [9]). Această găzduire silită a fost în deosebi de lungă şi apăsătoare în localităţile de pe marginea Dunării, precum şi în acele ce se aflau pe direcţiile de mers ale armatei ruseşti [10]). La finele

[1]) Arh. Stat, Craiova, Dos. 1176, fila 38.
[2]) *Idem, Idem,* filele 39, 46.
[3]) *Memoriile Regelui Carol I,* 30 Aprilie 1877.
[4]) Din Zimnicea s'au bejănit în interiorul ţării 64 de familii din 800 (*Românulu* 4 Mai 1877).
[5]) Populaţiunea oraşelor Giurgiu, Calafat şi Bechet a fost scutită, din pricina pierderilor suferite prin bombardamentul turcesc, de plata impozitelor directe pe anul 1877 (Ion C. Brătianu, *Acte şi Cuvântări,* IV, pp. 45, 46).
[6]) *Le Journal de Bucarest,* 8 Iulie, 22 Iulie 1877; *L'Orient,* 18/30 Iuni, 20 Iunie, 2 Iulie 1877.
[7]) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, filele 71, 216.
[8]) *Idem, Idem,* filele 91, 108.
[9]) *Idem, Idem,* filele 67, 92, 118, 184, 281.
[10]) Circulara Ministerului de Interne (Arh. Stat. Craiova, Dos. Primăria T.-Severin 35/1877, filele 71 şi 79).

războiului ea a fost folosită și pentru găzduirea prizonierilor turci [1]. Povara pe care a impus-o cuartiruirea a fost cu atât mai grea, cu cât a ținut din Aprilie 1877 până 'n toamna anului 1878 [2] și cu cât supușii străini, locuind în țară, erau scutiți de cuartiruirea ostașilor, precum tot scutite erau și debitele de tutun [3] și diferite categorii de persoane.

Cu toată lunga durată a acestor găzduiri silite și cu toată micimea încăperilor în care trăiau locuitorii, și mai ales cei dela țară [4], aceștia au primit cu omenie pe găzduiți, împărțind adesea cu dânșii puțina lor hrană [5], deși nu odată au avut a se plânge de neomenia celor astfel primiți în locuințele lor [6].

Dacă găzduirea trupelor a apăsat mult asupra locuitorilor dela țară, mai cu seamă în acele părți mai aproape de teatrul de operațiuni, și a alcătuit o contribuție foarte folositoare la făptuirea războiului, alte categorii de colaborare a populației civile au fost și mai însemnate. Se poate spune că fără ele războiul nici nu ar fi putut să fie dus. Cele mai de seamă dintre aceste soiuri de colaborare au fost de sigur rechizițiile și transporturile.

In adevăr, fără de ceea ce s'a luat prin rechizițiuni dela populația civilă, războiul nu ar fi putut fi făptuit. Și iată de ce. Armata noastră nu avea atunci nevoie numai de hrană, chiar pentru primele zile de mobilizare, neavând, din cauza lipsei de mijloace bănești, aprovizionări făcute din timp de pace, hrană care și azi se procură în timpul operațiunilor, de către toate armatele, prin rechizițiuni sau prin cumpărături silite. Lipsea în parte și echipament pentru ostași, cum lipsea și parte din materialul de toate soiurile, fără de care o armată nu poate duce războiu. Mai mult încă, dacă din trecutul cel mai depărtat exista un obiceiu al pământului ca armatele

---

[1] Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, fila 497.
[2] Arh. Stat. Craiova, Dos. Nr. 48/1878, al Primăriei T.-Severin.
[3] Arh. Stat. Craiova, Dos. Nr. 35/1877, fila 137, al Primăriei T.-Severin.
[4] La Turnu-Severin refuz de a primi în cartier (acelaşi dosar, filele 44, 45).
[5] *Românulu*, 1 Ianuarie 1877. Dar Prefectura de Mehedinți (Nr. 3978 din 16 Aprilie 1877) socotește că se poate impune cartiruirea (Arh. Stat. Craiova, Dos. 35/1877, al Primăriei Turnu-Severin, fila 33).
[6] Arh. Stat. Craiova, Dos. Prim. T.-Severin Nr. 48/1878.

să trăiască prin exploatarea resurselor locale [1]), lipsea la noi, cu toate că după textul și spiritul Constituțiunii din 1866 (art. 19, alineatele unu, doi și trei) ar fi trebuit să existe, o lege asupra rechizițiilor. Guvernul, silit de împrejurări — a spus-o I. C. Brătianu în ședința Camerei la 14/26 Aprilie 1877 [2]) — a decretat, la 6/18 Aprilie 1877, un regulament pentru facerea rechizițiilor, regulament ce s'a și pus în aplicație [3]). Ulterior s'a votat și promulgat și legea necesară [4]) — acordându-se guvernului și un «bill» de îndemnitate pentru măsura luată anterior — precum s'a decretat și un nou regulament [5]).

Legea și cele două regulamente au trebuit să fie aplicate imediat, fără o pregătire anterioară și cu un personal improvizat. Dacă s'a reușit totuși să se îndestuleze armata cu cele ce-i erau trebuincioase și să se repartizeze sarcinele în chip cât mai egal asupra țării [6]), se datorește lui Ion C. Brătianu, care luase între timp, pe lângă conducerea Ministerului de Interne și acea interimară a Ministerului de Războiu. Cercetarea tuturor dosarelor din arhivele administrațiilor publice și, mai ales, dosarul cuprinzând notele telegrafice date din cabinetul Ministerului de Interne [7]), arată uimitoarea și spornica activitate a acestui om, ajutat de directorul (secretarul general) al Ministerului de Interne Mihălescu, de prefecți și câțiva oameni de încredere ca E. Carada, Procopie Casotti și puțini alții [8]). Mereu pe drumuri, când în țară, când în fața Plevnei, el vede și verifică toate [9]), el pre-

---

[1]) Obiceiul era așa de vechiu și așa de înrădăcinat în mințile vremii, încât chiar *Istoricul războiului din 1877—1878* de mai mulți ofițeri, numește darea rehizițiilor și executarea transporturilor de către populațiunea civilă cu termenul vechiu de «beilic» (Partea I-u, p. 136).

[2]) *Monitorul Oficial* Nr. 99, 1 (13) Mai 1877, p. 2913.

[3]) *Monitorul Oastei*, 19 Aprilie 1877, pp. 269-278.

[4]) I. D. Nr. 910 din 22 Aprilie (4 Mai) 1877 (*Monitorul Oficial*, 24 Aprilie (6 Mai) 1877).

[5]) *Monitorul Oficial*, 1 (13) Mai 1877, p. 2913; *Monitorul Oastei*, 4/16 Mai 1877, pp. 317—330.

[6]) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 305.

[7]) Arh. Stat. București, S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877.

[8]) *Idem, Idem*, filele 346 și 498; Arh. Stat. Craiova, Dos. 56/1877 al Primăriei T.-Severin, fila 75.

[9]) Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, filele 22, 205, 297.

vede [1]), ordonă [2]), susține zelul subordonaților [3]), dispune să se facă anchete și pedepsește pe vinovați [4]), vorbește cu prefecții și cu agenții săi prin telegraf [5]) sau le dă întâlnire în gările prin care trece [6]). De asemenea dă și repetă lămuriri și ordine pentru controlul facerii rechizițiilor și pentru fixarea unor prețuri omenești pentru acestea [7]).

Nevoile, cum sunt de-a-pururea nevoile unei armate mobilizate, erau în adevăr mari. Ele constau întâi în cai pentru completarea efectivelor trupelor călări [8]), apoi hrană: carne [9]), pastramă [10]), brânză [11]), pâine [12]) — pentru facerea căreia a trebuit să se ia măsuri atât pentru măcinarea grânelor [13]), cât și să se construiască cuptoare [14])—mălaiu [15]), zarzavaturi [16]), fasole [17]),

---

1) *Idem, Idem*, filele 35-37, 103, 133, 135, 136, 154, 197, 198, 246, 248, 253.
2) *Idem, Idem*, fila 452.
3) *Idem, Idem*, filele 79, 100.
4) *Idem, Idem*, filele 257, 327, 356, 431, 454, 464, 488; Ion C. Brătianu, *Acte și Cuvântări*, III, pp. 115, 156, 158.
5) Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, filele 210, 217.
6) *Idem, Idem*, filele 280, 281.
7) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, filele 78, 87, 129, 130, 166, 178, etc.; *Idem*, Dos. 35/1877 a Primăriei urbei T.-Severin, filele 3, 277, 278; Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, filele 52, 110, 298.
8) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 24; Arh. Stat. Buc., Dos. 4966/1877, fila 5.
9) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, filele 97, 128 etc.; *Idem*, Dos. 35/1877 al Primăriei T.-Severin, fil. 70, 86; Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, filele 70, 73, 75-79, 89, 443.

Cu toată grija avută de a repartiza sarcinile, în unele localități, s'au făcut atâtea rechiziții, încât nu mai era ce rechiziționa (Arh. Stat. Craiova, Dos. 35/1877 al Primăriei T.-Severin, fila 105).

Directorul (Secretarul General) Ministerului de Interne raportează lui Brătianu că toate județele, afară de Muscel, Gorj și Roman, au trimes mult mai puține vite decât li se ordonase să rechiziționeze (Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, fila 368).

10) Arh. Stat. Craiova, Dos. 35/1877 al Primăriei T.-Severin, fila 474; Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, filele 24, 28, 469.
11) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 270; *Idem*, Dos. 35/1877 al Primăriei T.-Severin, fila 474.
12) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 97; *Idem*, Dos. 35/1877 al Primăriei T.-Severin, filele 10, 11, 72, 81; Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, filele 9, 70, 79, 267, 300.

S'au rechiziționat și saci pentru transportul grâului Arh. Stat. Buc., Dos. 4966 din 1877, fila 101; Arh. Stat. Craiova, Dos. 37/1877 al Primăriei T.-Severin, fila 661.

13) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 214; Arh. Stat. Buc.-S. Ad-tivă, Dos. 4966, filele 32, 70, 300.
14) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fil. 234, 469; Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, filele 7, 8.
15) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 97.
16) Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, fila 214.
17) Arh. Stat. Craiova, Dos. 35/1877 al Primăriei T.-Severin, fil. 505,508, 525, 639.

S'a rechiziționat și rogojini pentru a acoperi fasolea *(Id. Id.*, fila 639).

coloniale [1]), vin pentru spitale (ce s'a impus a fi dat gratuit de marii proprietari [2]), lemne pentru gătitul hranei [3]), etc. De asemenea hrană pentru animale și instrumente pentru cosit [4]).

A trebuit de asemenea îmbrăcăminte și alte obiecte de echipament, confecționate sau sub formă de material de confecționat [5]), precum și cojoace [6]), material sanitar [7]), etc.

In fine a fost nevoie de un imens material pentru podul de pe Dunăre: lemnărie [8]), fierărie [9]), frânghii [10]), ancore [11]), cărbune [12]).

Rechiziționarea a fost îngreuiată de multe piedeci în executare, precum și de faptul că străinii (proprietari, arendași, meseriași, comercianți) se socoteau scutiți de rechiziție [13]), iar mănăstirile erau scutite [14]).

Tot acest material și altul mai mărunt a fost dat de populația civilă, fie prin rechiziție, fie prin donațiuni care au fost numeroase, precum o dovedesc multe coloane ale *Monitorului Oficial*, ale ziarelor vremei și dosarele autorităților. Darurile (ofrandele, cum li se spun în publicațiile vremei) au fost nu numai numeroase, dar au fost și foarte variate, atât ca feluri de lucruri, cât și din punct de vedere al câtimei, modeste dar numeroase din partea țărănimii și a lumii nevoiașe dela marginile orașelor, mai puține dar mai mari din partea celor

---

1) *Idem, Idem,* fila 116.
2) *Idem, Idem,* fila 787; *Idem,* Dos. Nr. 1176, fila 324.
3) Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, filele 83, 370.
4) *Idem, Idem,* filele 93, 94, 120, 289, 443.
5) General R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878*, p. 107, nota 156.
6) Primăria Urbei Turnu-Severin, Anul 1878, Dosar Nr. 30 relativ la rechiziționarea cojoacelor.
Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, fila 467.
7) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 424.
8) Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966, filele 63, 106, 126, 162, 170, 175, 204, 266.
9) Arh. Stat. Craiova, Dos. 35/1877 a Primăriei T. Severin, fila 753.
10) Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, dos. 4966, filele 144, 223.
11) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 457; Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966, fila 306.
12) Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, filele 224, 225, 259, 262, 271, 278, 340.
13) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, filele 69, 101, 238, 283. *Idem,* Dos. 35/1877 a Primăriei T.-Severin, filele 33, 91, 109, 186, 189, 190, 254, 256, 271.
14) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 86.

înstăriți, care au contribuit și prin serbări și munca manuală [1]).

Valoarea totală a bonurilor de rechiziție emise a fost socotită la finele lunii Fevruarie 1878, ca fiind de 7.000.000 de lei [2]). Această sumă pare azi mică, dar, față de mijloacele de atunci, a fost mare și cu atât mai mare, cu cât fără dânsa războiul nu ar fi putut să fie dus. Că valoarea reală a rechizițiunilor a fost mai mare ca prețul la care au fost plătite, a afirmat Ion C. Brătianu în ședința Camerei din 18/31 Ianuarie 1878, zicând că rechizițiile « nu se plătesc poate nici cu a zecea parte din aceea ce ar trebui să se plătească în timpi normali » [3]).

Nu se poate evalua valoarea donațiunilor pentrucă acestea au fost în mare parte în natură și valoarea lor nu a fost arătată.

Nu cred însă că fac o mare eroare evaluând totalul rechizițiilor de tot soiul până la demobilizarea armatei în August 1878 și al donațiilor, ca fiind fost de circa 15.000.000 lei, ceea ce ar face 1.200.000.000 de lei de azi [4]). Bugetul era atunci de 87.666.905 lei, iar totalul populațiunii ceva mai mult de 5.073.000, cât fusese în 1873. Prestațiile și donațiile socotite la valoarea inferioară arătată de Ion C. Brătianu și nesocotind valoarea găzduirii trupelor, reprezintă deci 216 lei

[1]) Presa zilnică și *Monitorul Oficial* de atunci. Pentru serbări în beneficiul celor suferinzi pe urma războiului, tot presa zilnică și General R. Rosetti, *Ambulanța doamnelor din Iași în 1877—1878*.

Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. Nr. 4993 și 4994 pe anul 1877. Arh. Stat. Craiova, Dos. Nr. 32/1878 al Primăriei T.-Severin relativ la ofrandele făcute armatei; *Idem*, Dos. Nr. 35/1877 al aceleiași Primării, filele 22, 26, 29, 30, 96 (un Muntenegrean stabilit în România oferă în dar 6 vite mari), 110 (comunitatea israelită din Turnu-Severin oferă 3000 pâini), 168 (un Sârb dăruește 100 ocale tutun), 195 (mulți locuitori săraci oferă mici cantități de cereale), 211 (idem, vite), 322, 420, 488, 513, 606, 651, 673, 721.

Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176/1877, fila 425 (ciorapi și flanele).

Istoricul Războiului din 1877—1878, lucrare făcută de mai mulți ofițeri, Partea I, p. 136.

[2]) Valoarea bonurilor, totalizate — necomplet — până la finele lunii Octomvrie 1877, a fost de 5.800.000 de lei. Parlamentul a votat în luna Fevruarie 1878 suma de 7.000.0000 de lei pentru acoperirea tuturor bonurilor emise (*Monitorul Oficial*, 25 Fevruarie/9 Martie 1878, pp. 1218, 1219).

[3]) Ion C. Brătianu, *Acte și Cuvântări* III, p. 152.

[4]) Vitele cornute valorau 20—35 lei una (Arh. Stat. Craiova, Dos. 35/1877 a Primăriei T.-Severin, fila 86). Leul-aur din 1877 trebue considerat, după părerea colegului nostru Victor Slăvescu, drept 80 lei de azi.

de azi de cap de locuitor și cam 15% din totalul costului războiului [1]).

In afară de material a mai fost nevoie și s'au rechiziționat și personal ca: brutari [2]), lucrători în lemn [3]), lucrători în fier și au fost folosite și școlile de meserii [4]). In fine a fost nevoie să se construiască bordeie [5]), magazii [6]).

Am spus că printre prestațiile populațiunii civile alături de rechiziţiuni, în ceea ce privește importanța lor, au fost transporturile.

Orice armată și în toate vremurile a avut nevoie de foarte mari mijloace de transport și acestea au fost de-a-pururea atât de mari, încât nicio armată nu a putut să le aibă absolut pe toate din timp de pace, așa că s'au completat totdeauna și se completează și azi, la noi și în celelalte țări, la mobilizare, prin rechiziționarea mijloacelor de transport civile. In 1877 chestiunea aceasta a mijloacelor de transport avea la noi o importanță și mai mare, pentrucă armata nu avea în timp de pace niciun mijloc de transport, nici chiar trăsurile pentru nevoile de timp de pace și, când un corp de trupă se disloca, de pildă, dintr'o localitate în alta, căruțele și animalele de tracțiune necesare se luau cu chirie [7]).

Populația a fost nevoită deci să deie întâi mijloacele necesare pentru a se alcătui trenurile regimentare și de luptă ale corpurilor de trupă cum și diferitele coloane și convoiuri [8]). Tot ea a fost nevoită să execute: transporturile de evacuare a grânelor de pe marginea Dunării în interior [9]), ulte-

---

[1]) Costul total fiind între 80.000.000 și 100.000.000 de lei (V. Slăvescu, *Finanțarea războiului pentru independență*, în *Democrația*, Iunie 1927, pp. 52-56).

[2]) Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, filele 68, 428.

[3]) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 464; Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, filele 145, 263.

[4]) Colonel C. N. Hârjău, *Istoricul armei geniului*, p. 46.

[5]) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 171.

[6]) *Idem*, *Idem*, fila 408; Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, filele 7, 30.

[7]) *Istoricul Războiului din 1877—1878*, lucrare făcută de mai mulți ofițeri, Partea I-u, p. 135. Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fil. 427, 435; *Idem*, Dos. 35/1877 al Primăriei T.-Severin, fila 371.

[8]) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fil. 427, 435; *Idem*, Dos. 35/1877 al Primăriei T.-Severin, fil. 371, 610, 666; *Idem*, întreg Dos. 30/1878 al Primăriei T.-Severin; Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. Nr. 4966/1877, fila 234.

Căruțele trebuincioase s'au completat cu cumpărări din Transilvania (Arh. Stat. Buc., Dos. 4966/1877, filele 180—188, 247, 251, 260, 286, 359.

[9]) Arh. Stat. Buc. Dos. Nr. 4966/1877, filele 4, 13.

rior transporturile de tot soiul dela gări la Dunăre şi dintre diferite localităţi [1]), transporturi pentru Ruşi [2]), transporturi de bolnavi şi de răniţi [3]) şi, în sfârşit, foarte multe transporturi individuale [4]). Nu se poate calcula nici aproximativ volumul materialelor transportate nici numărul total de kilometri parcurşi, care a fost deosebit de mare.

Această prestaţie a fost cu atât mai oneroasă cu cât multe vite au pierit în executarea transporturilor [5]) şi cu cât locuitorii ce efectuau transporturile erau siliţi să-şi procure singuri hrana ce le era trebuincioasă pe timpul transporturilor, atât pentru ei cât şi pentru vitele lor [6]).

Prestaţiunile în muncă şi în natură ale populaţiei civile nu s'au mărginit însă numai la cele arătate până acum şi trebue să adăogăm cele izvorîte din alte nevoi ale Statului aflat în războiu. Şi printre aceste alte nevoi au fost acele ale pazei ordinei în interior ca şi paza spre graniţa ungurească.

Nu aveam atunci jandarmerie şi serviciul ei se îndeplinea de trupa cu schimbul. Aceasta fusese însă mobilizată şi trimisă pe câmpul de luptă, lăsând pentru paza ordinei interioare efective foarte mici [7]).

Fiind însă în stare de războiu, cu o reţea neîndestulătoare de mijloace de comunicaţie [8]), cu o armată străină în ţară,

---

[1]) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 127; *Idem*, Dos. 35/1877 al Primăriei T.-Severin, fila 93; Arh. Stat. Buc., Dos. 4966/1877, fil. 21, 117, 118, 119, 137, 139, 140, 147, 148, 152.

Unele primării sunt nevoite să raporteze că nu mai au cu ce efectua transporturile cerute (Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fil. 169, 170).

[2]) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 119; Arh. Stat. Buc., Dos. 4966/1877, fila 122.

[3]) Arh. Stat. Buc., Dos. 4966/1877, filele 387, 388, 392, 393, 394, 395.

[4]) Arh. Stat. Craiova, Dos. 35/1877 al Primăriei T.-Severin, filele 153, 297, 316, 340, 387, 425, 466, 470, 497, 498.

[5]) *Idem*, Dos. Nr. 1176, fila 403; Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 5302/1877, fila 54.

[6]) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 180.

[7]) General R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878*, p. 104, nota 121, unde se vede că aceste efective se urcau în total la 5.300 de schimbaşi.

[8]) O singură cale ferată (Burdujeni—Verciorova) cu ramificaţiile Vereşti—Botoşani, Paşcani—Iaşi—Ungheni, Tecuci—Bârlad şi Bucureşti—Giurgiu, străbătea toată ţara. Lungimea reţelei era în total de 1233 km, iar debitul era mic. Reţeaua telegrafică era de 4.046 km (ambele cifre după *Almanach de Gotha* pe anul 1877). Reţeaua drumurilor, cele mai multe drumuri de şleau, era rău întreţinută şi avea

nevoiți a face în regiunea vecină Dunării o pază mai intensă, din cauza incursiilor bandelor de bașibuzuci [1]), trebuind a controla și a combate spionajul [2]) și face față unor desordine ca cele dela Darabani [3]), aceste efective nu au ajuns. De aceea autoritățile au fost silite să concentreze schimbași peste rând [4],) să cheme milițieni sub arme [5]) și să întrebuințeze și garda orășănească [6]). Cele două dintâi măsuri au apăsat aproape exclusiv asupra populației dela sate, mărindu-i greutățile. Ultima măsură chema la îndeplinirea unei sarcini foarte ușoare și lipsite de orice primejdie, populația dela orașe. O arătare prețioasă a stării de spirit de care au fost cuprinși cel puțin unii dintre orășenii, supuși acestei chemări, o găsim în însemnările zilnice ale lui T. Maiorescu. Chemat fiind să îndeplinească serviciul în garda națională, Maiorescu, deși locuind în București, a făcut fel de fel de demersuri și a reușit să nu-l îndeplinească sub pretext că, deși locuia la București,

---

poduri șubrede. Rapoartele militare, cuprinsul dosarelor administrative consultate (între altele Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, filele 42, 116) și corespondenții de ziare străine ca și corespondența particulară, arată starea lor extrem de rea.

General R. Rosetti, *Notele unui ofițer norvegian înaintea și în timpul războiului de neatârnare* 1876—1878, p. 58.

1) Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 216.

2) Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Marele Stat major, Dosar 270 b, 1877/78, Confidențiale, filele 3, 4-9, 17, 18; *Idem*, Dos. 4966/1877, fila 123; Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, filele 91, 108, 275.

L'Orient, 14/26 Iunie (12/24 Iulie) 1877; *Le Journal de Bucarest*, 29 Aprilie 1877.

3) Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 5302/1877, filele 240—250, 264, 267, 272—275.

Ion C. Brătianu, *Acte și Cuvântări*, III, p. 119.

Le Journal de Bucarest, 19 Iunie 1877; *Vestea*, 5 Iunie 1877.

4) Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 5302/1877, filele 1, 3, 5, 9, 15, 20, 44, 46, 48, 52, 59.

5) *Idem, Idem*, fila 72; Arh. Stat. Craiova, Dos. 1176, fila 285; *Idem*, Dos. 35 din 1877 al Primăriei T.-Severin, fila 140.

Multe prefecturi refuzau a primi milițieni (neinstruiți și nedisciplinați) și cereau dorobanți sau călărași (Arh. Stat. Buc., Dos. 5302, filele 196, 202—206).

6) Deși exista, din anul 1866, regulamentul acestei garde, întitulat *Regulamentul pentru administrația gardei civile*, nu a fost decretat decât în 1877 (*Monitorul Oastei*, 1877, pp. 758—801).

Efectivul total concentrat al gărzilor orășănești a fost de circa 4-5.000 oameni (General R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878*, p. 103, nota 121); Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 5302, fila 202.

Asupra înfățișării puțin militărească a acesteia vezi *Memoriile Regelui Carol I (passim)* și General R. Rosetti, *Notele unui ofițer norvegian înaintea și în timpul războiului de neatârnare 1876-1878*, p. 58.

Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 4966/1877, fila 472; garda națională se hrănea de comunele respective (*Idem, Idem*, fila 479).

nu era încă înscris în listele electorale din capitala ţării. Nu l-a îndeplinit însă nici acolo unde era înscris (Iaşi) [1].

Pe lângă participarea la păstrarea ordinii interioare, populaţia a fost chemată să ieie parte şi la măsuri speciale de pază spre graniţa ungurească.

Precum este ştiut, Ungurii s'au declarat dela începutul războiului favorabili Turcilor şi ostili nouă. Ostilitatea lor faţă de noi s'a manifestat atât prin presă cât şi prin acţiuni concrete, cum au fost: împiedecarea formării de comitete pentru strângerea de ajutoare pentru soldaţii români răniţi şi bolnavi, îngreuirea colectelor ce totuşi s'au făcut [2]) şi prin alcătuirea de bande menite a năvăli în ţară [3]). Contramăsurile luate de guvernul nostru au constat în mărirea efectivelor de pază prin noi concentrări de schimbaşi şi de miliţieni [4]).

Cu toate rechiziţiunile făcute, armata avea totuşi încă mari lipsuri la intrarea în campanie — am arătat într'o comunicare precedentă toată admirabila şi priceputa acţiune a generalului I. Em. Florescu în cei cinci ani cât a fost ministru de războiu (1871—1876) [5]), mai ales în ce priveşte organizarea şi pregătirea tehnică. Florescu înzestrase armata şi cu materiale, dar o armată nu se poate însă înzestra, mai ales dată fiind lipsa de mijloace din acea vreme, în cinci ani. Aceasta cu atât mai mult, când efectivele se sporesc cum au fost sporite în acel interval de timp şi când greutăţile diplomatice şi altele făceau şi mai grea procurarea din străinătate a celor ce nu se găseau în ţară.

O parte din lipsuri s'a împlinit, precum s'a arătat, prin rechiziţiuni şi prin daruri. Acestea nu au ajuns însă. In adevăr au mai trebuit şi bani, atât pentru plata soldelor armatei mobilizate, cât şi pentru cumpărături de materiale şi mai ales

---

[1]) Titu L. Maiorescu, *Insemnări zilnice*, I, pp. 276—279, 288, 291, 292.
[2]) *L'Orient*, 7/19 Iunie, 8/20 Iunie, 17/29 Iunie, 3/15 Iunie 1877.
[3]) Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 5408/1877, filele 2, 3, 4, 8, 23; D. A. Sturdza *Charles I-er, Roi de Roumanie*, III, p. 76; Ion C. Brătianu, *Acte şi Cuvântări* III, pp. 130, 133.
[4]) Arh. Stat. Buc. S. Ad-tivă, Dos. 5408/1877, fila 7. Adresa Nr. 21466 din 32 Septemvrie 1877 a Ministerului de Interne către Ministerul de Războiu.
[5]) General R. Rosetti, *Un uitat, generalul Ion Em. Florescu, passim.*

a celor ce nu se găseau decât în străinătate. Banii trebuincioși s'au procurat în diferite chipuri. Mai întâi prin emiterea de bilete ipotecare, prima noastră hârtie monetă [1]). Apoi prin mărirea unor impozite precum și a taxelor de timbru și înregistrare și a taxelor prevăzute de legea de patente. In sfârșit banii au fost căpătați prin adăogirea unui nou impozit, anume a celui de 5% asupra salariilor [2]). Toate aceste noi impozite și taxe nu au fost mari [3]), totuși ele au mărit contribuția populației civile la făptuirea războiului.

O altă lature a participării populației civile la făptuirea războiului a fost îngrijirea voluntară a ostașilor și răniților, atât Români cât și Turci și întrucâtva Ruși. Aceasta a fost arătată în diferite dări de seamă și scrieri [4]). Dacă o amintesc aici, este pentru a nu trece cu vederea un capitol de seamă al părții luate de populațiunea civilă și mai ales de cea feminină la făptuirea războiului de neatârnare. Dosarele ce am putut consulta adaogă, la cele cunoscute, prisositoare dovezi de opera de iubire a aproapelui, de dărnicie și de abnegațiune ce au îndeplinit atunci foarte multe Romånce [5]).

Și acum, la isprăvirea acestei înșirări cam seci, nu-mi rămâne, ca încheiere, decât să constat că populațiunea civilă și mai ales țărănimea din anii 1877—1878, cu toate neajunsurile și greutățile vremei, cu toate imperfecțiunile organizării Statului și cu toate slăbiciunile inerente firei omenești, a luat o parte folositoare la făptuirea Războiului de Neatârnare, atât

---

[1]) V. Slăvescu, *o. c.*, pp. 52-65.

[2]) *Espunere de motive la proectul de lege pentru fixarea bugetului general de venituri și cheltueli pe esercitul 1878, presentat Adunărei Deputaților de D-nul Ion Câmpineanu, ministru de finanțe*, pp. 4, 5, 7.

[3]) Sporul acelor impozite și taxe (mai puțin mărirea taxelor de timbru și înregistrare nearătată în expunerea de motive) a fost în total de 1.901.853 de lei, adică circa 160.000.000 de lei de azi.

[4]) Societatea Crucea Roșie din România, *Dare de seamă despre organizarea acestei societăți și de serviciile ce a făcut în timpul resbelelor din 1876—1878.*

Generalul R. Rosetti, *Ambulanța doamnelor din Iași în 1877—1878*; Dr. Gh. Sabin, *Amintiri din Războiul independenței*; Dr. L. Fialla, *Reminiscențe din resbelul româno-turc anul 1877 și rolul societății « Crucea Roșie » în timp de pace și resbel.*

Ziarele vremei.

[5]) Arh. Stat. Craiova, Dos. 56/1877 și 39/1878 a Primăriei T.-Severin relative la spitalele pentru soldați răniți în resbel. Arh. Stat. Buc., Dos. 4966/1877. *Oltenia*, Nr. 1, 1940, pp. 4, 5.

prin jertfele şi suferinţele fiilor săi pe câmpul de luptă, cât şi prin « beilicurile » — ca să întrebuinţăm un termen folosit încă atunci — la a căror prestare a fost îndatorată.

Dacă această parte a fost folositoare — şi aşa a fost — este curios faptul că, în cuvântările, în discursurile şi în scrierile oficiale de atunci şi de mai pe urmă, s'au recunoscut şi preamărit, cum se cuvenea, numai meritele reale ale armatei, cum s'a lăudat şi contribuţia diferitelor ramuri ale administraţiei Statului, dar numai a acestora. S'a atribuit chiar multora — cum au fost acei cari n'au avut alt rol, decât de a vota neatârnarea şi de a sta bine adăpostiţi de orice greutate şi de orice primejdie — medalia Apărătorilor Independenţei [1]. Dar despre rostul de căpetenie al ţărănimii dela vetre şi despre chipul destoinic cum l-a îndeplinit nu ştiu ca altcineva decât Ion C. Brătianu să fi vorbit [2].

Şi totuşi această ţărănime a dus greul războiului.

RÉSUMÉ

Participation de la population civile (roumaine) à la guerre de 1877—1878

Des dossiers se trouvant dans les archives des administrations communales et de l'État ont permis à l'auteur d'établir la part prise par la population civile roumaine à la guerre de 1877—1878. Cette participation a consisté en matériaux fournis par réquisition ou par donation, en quartiers, transports, impôts, soins aux blessés et aux malades, etc. Le montant de cette participation s'est élevé à une somme importante pour les ressources de la Roumanie d'alors. Les sacrifices ont été consentis sans murmures.

---

[1] Ion C. Brătianu, *Acte şi Cuvântări*, IV, p. 324.
[2] Ion C. Brătianu, *Acte şi Cuvântări*, III, pp. 154, 155.

DESPRE ACADEMII ŞI INSTITUTE

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 17 Ianuarie 1941

In zile de prefacere nu este lipsită de folos cercetarea rostului din acele zile ca şi al celui ce se poate întrevedea pentru viitor al instituţiilor din care facem parte. Ca urmare, studiul a ceea ce ar fi, poate, de preschimbat în alcătuirea acestor instituţiuni nu poate fi decât de folos.

Cercetarea este cu atât mai trebuincioasă în cazul unei instituţiuni ca a noastră, cu cât, precum a spus colegul nostru d-l D. Gusti, în discursul său de recepţie:

« Toate instituţiile care au un lung trecut sunt expuse, din când în când la un îndoit pericol: a nu fi bine înţelese de opinia publică şi, ceea ce este poate mai îngrijitor, a pierde ele însele sentimentul eficace de ce trebue să facă, pentru a se adapta la rosturi şi la scopuri nouă, izvorîte din situaţii politice, sociale şi morale nouă » [1]).

Cred că este cazul, deci, să cercetăm care este rostul instituţiei noastre şi să vedem, dacă este sau nu vreun temeiu spre a i se schimba acest rost sau spre a i se modifica alcătuirea.

Este zadarnic să spun că în cercetarea ce fac, şi a cărei înfăţişare este comunicarea de faţă, exprim numai părerile mele personale şi că mă mărginesc să privesc totul numai din punctul de vedere principial. Hotărîrea unor eventuale modificări ca şi examinarea şi determinarea modalităţilor de

[1]) D. Gusti, *Fiinţa şi menirea academiilor*, p. 5.

aplicare a schimbărilor în alcătuirea Academiei nu pot face obiectul unei asemenea comunicări, ele fiind exclusiv în atribuţiunile Academiei, în sesiunile sale generale.

* * *

Deoarece academiile, azi în fiinţă în lumea întreagă, au fost întemeiate şi organizate după prototipul academiilor din Franţa şi al aşezământului unic în felul său care este *l'Institut de France*, voiu începe prin a înfăţişa, în cât mai puţine cuvinte, atât datele înfiinţării acestora şi menirile lor, cât şi alcătuirea lor de azi, fără a arăta însă evoluţia ideilor a căror sinteză finală a fost însăşi înfiinţarea lor, sau a urmări modificările prin care au trecut. Arătarea detaliată a unora şi altora se găseşte în volumul publicat cu prilejul centenarului Institutului Franţei [1]) şi în discursul sus menţionat al colegului Gusti.

Este în deobşte cunoscut că cea mai veche dintre Academiile franceze este acea înfiinţată în anul 1635, Academia Franceză. Menirea ei era de a purifica limba franceză, de a o face capabilă de cea mai înaltă elocvenţă, deoarece această limbă era socotită mai perfectă ca toate celelalte limbi vorbite («langues vivantes») şi ca atare era socotită ca putând fi urmaşa limbii latine, ca limbă universală, precum limba latină înlocuise pe cea greacă [2]).

Se recunoaşte unanim că Academia Franceză a îndeplinit misiunea sa, atât prin dicţionarul ce, mereu ţinut la zi, a apărut în mai multe ediţiuni, în care se pot urmări înţelesul şi forma cuvintelor în veşnica înoire a limbii, cât şi prin operele celor ce au făcut parte din rândurile sale şi prin premiile cu care a răsplătit cele mai bune scrieri, de-a-lungul anilor ce s'au scurs dela întemeierea sa şi până azi.

Alcătuită din 40 de membri, Academia Franceză a păstrat şi azi aceeaşi menire de a veghia ca limba franceză să fie

[1]) *L'Institut de France*, par Gaston Boissier, Gaston Darboux, Alfred Franklin, Georges Perrot, Georges Picot, Henry Roujon.

[2]) *L'Institut de France*, sus citat, p. 46.

mereu cel mai desăvârşit mijloc de înfăţişare a gândirii omeneşti, în toate manifestaţiile acesteia.

Cultul limbii are o aşa de mare însemnătate în concepţia franceză şi Academia Franceză a căpătat un prestigiu aşa de mare, prin persoanele de elită care au alcătuit-o şi prin lucrările ce ele au dat la iveală, încât cei mai de seamă oameni de ştiinţă sau specialişti în alte ramuri de activitate intelectuală sau ştiinţifică, râvnesc, ca o consfinţire a valorii lor deosebite, ca, după ce au fost aleşi membri ai uneia dintre celelalte patru academii, alcătuind cu cea franceză Institutul Franţei, să fie aleşi membrii ai Academiei Franceze. După ultimul anuar ce-l avem, opt membri ai celorlalte patru academii erau şi membri ai Academiei Franceze (doi dintre aceştia fiind membri ai Academiei de Ştiinţe, doi ai celei de Belles-Lettres et Inscriptions, unul al Academiei de Bele-Arte şi trei ai Academiei de Ştiinţe Morale şi Politice).

A doua academie ce s'a înfiinţat în Franţa este acea numită *Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, întemeiată în anul 1663. Ea se ocupă în special de lucrările de erudiţiune istorică şi arheologică. Ca şi Academia Franceză, ea nu este împărţită în secţiuni şi are 40 de membri. Dar prin deosebire de Academia Franceză, care nu are decât membri activi, această academie mai are şi 10 membri liberi, 12 asociaţi străini, 40 de corespondenţi străini şi 30 de corespondenţi francezi.

A treia dintre academiile franceze, în ordinea vechimii, este Academia de Ştiinţe, întemeiată în anul 1666. Este împărţită în două diviziuni şi 11 secţiuni, după cum urmează:

1. Diviziunea ştiinţelor matematice ce cuprinde cinci secţiuni: Geometria, Mecanica, Astronomia, Geografia şi Navigaţia, Fizica Generală.

2. Diviziunea ştiinţelor fizice, cuprinzând şase secţiuni: Chimia, Mineralogia, Botanica, Economia rurală şi Arta veterinară, Anatomia şi Zoologia, Medicina şi Chirurgia.

Toate secţiunile se compun din câte şase membri.

Inafară de cei 68 de membri titulari (am zice activi) — 66 ai secţiunilor şi 2 secretari generali — Academia de Ştiinţe mai are 6 membri liberi, 6 nerezidenţi, 6 ai diviziei de apli-

cațiunile științei la industrie (un soiu de secție aparte), 12 asociați străini, 112 membri corespondenți (câte 10 de secție, afară de cele de geometrie și de botanică care au câte 11).

Vine apoi Academia de Bele-Arte, înființată în 1668 și împărțită în cinci secțiuni (Pictura, Sculptura, Arhitectura, Gravura, Compunerea muzicală) a câte opt membri. Academia are în total 41 membri titulari (40 ai secțiunilor și 1 secretar general), 10 membri liberi, 10 asociați străini și 50 corespondenți.

Ultima înființată, Academia de Științe morale și politice, a fost întemeiată în 1795. Este alcătuită din cinci secțiuni (Filosofie, Morală, Legislație, Drept public și Jurisprudență, Economia politică, Statistică și Finanțe, Istorie generală și filosofică) a câte opt membri. Inafară de acești 40 de membri activi, Academia aceasta mai are 10 membri liberi, 12 asociați străini, 60 de corespondenți.

Din expunerea de până acum reiese, între altele, un lucru. Deși Academiile au meniri deosebite și deși chiar în trei din ele se delimitează foarte precis sfera de activitate a secțiunilor, totuși sunt discipline care sunt reprezentate în mai multe academii, de pildă istoria care e reprezentată atât în Académie des Inscriptions et Belles Lettres, cât și în Académie des Sciences Morales et Politiques.

In decursul existenței lor de mai bine de trei secole, în cazul Academiei Franceze, și de aproape aceeași lungime de timp a altor trei, singură Academia de Științe morale și politice, având o existență de numai 145 de ani, academiile, foarte conservatoare prin firea lor, au fost nevoite totuși să se adapteze nouălor împrejurări politice, sociale și morale ce s'au ivit în cursul vremilor, pentru a ajunge la alcătuirea lor așa cum am arătat că este azi. Ele au cunoscut și rivalitatea între ele și ostilitatea puterilor publice și chiar desființarea vremelnică în timpul Revoluțiunii Franceze.

Pricinile desființării academiilor au fost mai multe. Ele pot fi grupate astfel:

Dușmănia neiertătoare a foarte numeroșilor candidați ce nu au fost aleși în locurile vacante din Academii [1]).

[1]) *L'Institut de France*, sus citat, I, pp. 23, 24.

Faptul că academiile, şi mai ales Academia Franceză « făceau », după spusele unuia din autorii volumului comemorativ citat, « o parte într'adevăr prea mare (în sânul lor) a nobilimii celei mari şi mai ales a persoanelor dela curtea regală » [1]), în dauna unor persoane de un real merit intelectual şi cultural.

Spiritul vremii — căci se spune în acelaşi volum comemorativ, « acei cari au desfiinţat academiile nu erau în general duşmani corpurilor de învăţaţi, dar voiau să le organizeze după principiile lor, care erau principiile Enciclopediei. In edificiul pe care doreau să-l clădească, trebuiau să fie întrunite toate facultăţile spiritului uman, subordonate unele altora şi puse la locul ce li se cuvenea » [2]).

Acea ideologie a Enciclopediştilor a dus la înfiinţarea alcătuirii unice în lume care este L'Institut de France, pe baza unui raport al lui Daunou, în care se zice între altele: « (Institutul) va fi un soiu de rezumat al lumii savanţilor, corpul reprezentativ al republicii literelor, ţelul onorabil al tuturor ambiţiunilor ştiinţei şi talentului, cea mai strălucită răsplată a marilor sforţări şi a marilor izbânzi. Va fi un templu naţional ale cărui uşi, veşnic închise intrigii, nu se vor deschide decât la răsunetul unui adevărat renume » [3]).

Misiunea ce s'a dat prin lege Institutului din Franţa a fost: « de a culege (strânge) descoperirile, de a perfecţiona artele şi ştiinţele » [4]).

Rostul Institutului din Franţa este şi mai bine lămurit în adresa pe care Royal Society din Londra, cea mai veche dintre societăţile savante din Europa, a trimis-o Institutului cu prilejul centenarului său. In aceasta se spune: « Institutul cuprinde astăzi cinci academii. Fiecare dintre acestea are sfera sa specială de acţiune; dar toate, punându-şi împreună sforţările, cooperează la opera comună, care este cercetarea legilor naturii, desvoltarea literelor şi artelor. Crearea acestui

[1]) *Idem*, I, p. 24.
[2]) *Idem*, I, p. 58.
[3]) *Idem*, I, p. 26.
[4]) *Institut de France, Annuaire pour 1933*, p. 9.

ansamblu armonios a deschis o eră nouă în istoria civilizației » [1]).

Rezumând cele arătate asupra organizării în Franța a celor mai înalte instituțiuni culturale, constatăm că ea cuprinde un Institut al Franței, coordonând sforțările și colaborarea, într'o operă comună de cercetare a legilor naturii și de desvoltare a literelor și artelor, a celor mai de seamă personalități ce s'au ilustrat în vreo sferă de activitate intelectuală. Institutul Franței grupează în sânul său cinci academii cu meniri bine definite în domeniul tuturor disciplinelor.

S'ar putea crede că, după această cercetare asupra Institutului de Franța și asupra academiilor ce-l alcătuesc, ar fi nevoie să se cerceteze și alcătuirea altor asemenea înalte instituțiuni străine. Această cercetare ar fi de sigur foarte importantă, dar ar fi, în vederea scopului ce urmărim, mai mult o disertațiune cu un caracter lateral.

In adevăr: niciun alt Stat nu are o instituțiune asemănătoare Institutului din Franța; înființarea și organizarea diferitelor academii din alte țări s'au făcut după prototipul francez; instituțiunile similare românești au fost întemeiate și au evoluat pe temeiul ideilor venind din Franța.

---

[1]) *L'Institut de France*, I, p. 22.

Cu privire la crearea și la rostul Institutului din Franța, merită a fi cunoscute și următoarele pasaje din această publicație:

« Dès le XVII-e siècle, on avait eu le vague pressentiment du profit que la France pourrait tirer d'une coopération réglée qui serait établie par l'État entre les meilleurs esprits de la nation. Colbert avait formé, en 1666, le projet de constituer une « Académie Générale des Lettres et des Sciences ». (*Id.*, I, p. 22).

« La résistance de l'Académie française fit abandonner ce projet; mais l'idée dont il était sorti ne pouvait pas périr. Tout le travail du XVIII-e siècle tendait à la développer. C'était d'elle que procédaient les entreprises telle que l'Encyclopédie... La curiosité était partout éveillée. On sentait confusément qu'un même esprit devait présider à toutes les recherches, dans le labeur de cette vaste enquête que le siècle avait ouverte et poursuivie dans des directions si variées... On éprouvait le besoin de créer l'organisme par le moyen duquel se réaliserait cette coordination des efforts et cette collaboration des intelligences les mieux douées à l'oeuvre commune ». (*Id.*, I, p. 23).

« En créant l'Institut national, la Convention ne faisait que reprendre une des meilleures traditions de l'ancien régime... L'acte législatif du 25 octobre 1895 réunissait en un seul faisceau toutes les forces intellectuelles de la nation ». (*Id.*, II, p. 71).

Se edifica astfel, spunea R. Poincaré în discursul său la ceremonia centenarului, « (le) sommet d'où les lettres, les sciences et les arts groupés dans une solidarité puissante, auraient à veiller sur les destinées de la patrie individsible ». (*Id.*, II, p. 72).

« Il y a des académies, d'illustres compagnies d'écrivains, d'érudits, de savants dans tous les pays de l'univers. La France seule, disait Renan, possède un Institut ». (*Id.*, *id*).

Principial — şi repet că aci şi azi nu discut chestiuni de detaliu de organizare şi de funcţionare care se pot găsi mult mai bine şi poate chiar mai potrivit aplicabil nouă în statutele, regulamentele, normele altor academii şi instituţiuni ştiinţifice — ideile emise în Franţa au fost adoptate — potrivit nevoilor şi stărilor locale — de celelalte ţări, dovedind astfel temeinicia lor. De aceea mărginesc partea aceasta a studiului de faţă la arătarea numai a lor.

* * *

Să trecem acum la cercetarea — sumară — a trecutului Academiei Române ca şi a alcătuirii sale şi a ceea ce ar fi, dacă ar fi de schimbat ceva, în menirea şi alcătuirea ei.

Ca şi sora ei mult mai vrâstnică, Academia Franceză, întemeiată cu menirea de a purifica limba franceză şi de a o face capabilă să fie mijlocul exprimării cele mai elocvente [1]), Societatea Academică Română (numele sub care a fost înfiinţată academia noastră) a avut drept scop iniţial: de a determina ortografia limbii române, de a elabora gramatica limbii române şi de a începe şi realiza lucrarea dicţionarului român [2]).

Intemeierea şi scopul Societăţii Academice Române au fost îndreptăţite de C. A. Rosetti prin raportul ce a înfăţişat Consiliului miniştrilor, în calitatea sa de ministru al Instrucţiei Publice şi al Cultelor, astfel:

« In mijlocul preocupaţiunilor de reforme regeneratoare ale ţării noastre, nu trebue să uităm, Domnilor Miniştri, ceea ce datorim limbii şi literaturii noastre naţionale. Limba poporului român, eterna dovadă a latinităţii ţării noastre, reclamă imperios cultul său, sub pedeapsa de a nu mai putea servi de vehicul cugetării naţionale în noua sa desvoltare...

« ...Există o legătură intimă şi nedestructibilă între cugetare şi expresiunea ei externă. A regula, a fixa, a stabili această expresiune şi forma externă, este a regula şi da stabilitate însăşi cugetării... ».

---

[1]) *L'Institut de France*, p. 46.
[2]) Decretul Locotenenţei Domneşti Nr. 582 din 1 Aprilie 1866.

Şi mai departe, justificând compunerea societăţii din Români de pretutindenea, C. A. Rosetti spune: «In adevăr gramatica şi dicţionarul dorit nu trebue, nu pot să fie ale cutărui dialect român, ci gramatica şi dicţionarul limbii române... » [1]).

Societatea Academică Română a lucrat dela întemeiere şi până în anul 1879 pentru îndeplinirea menirii în ceea ce priveşte stabilirea lexicului românesc şi a normelor de bază a exprimării corecte în limba strămoşească. Ca la orişice început, s'au făcut unele greşeli. Acestea au adus reacţiuni care au contribuit nu puţin la curăţirea limbii de tot ce întuneca exprimarea clară a ideilor. In aceşti ani, Societatea Academică Română a îndeplinit deci rolul unei academii, în înţelesul pe care l-a îndeplinit Academia Franceză, mai ales în primele zeci de ani dela înfiinţarea sa.

Intre timp, universităţile, de curând înfiinţate, prin înfiinţarea de numeroase catedre, au dat naştere la preocupaţiuni ştiinţifice, cum şi în însăşi Societatea Academică s'a simţit nevoia de a se cuprinde în preocupaţiunile sale şi chestiuni din alte sfere ca cele pur filologice şi gramaticale. Şi o dovadă este că, deşi prin decretul Locotenenţei Domneşti menirea Societăţii Academice Române era una pur gramaticală şi filologică, în organizarea ce aceasta şi-a dat prin primele sale statute, a schiţat o organizare mai largă, împărţindu-se în trei secţiuni: literară-filologică, istorică-arheologică, ştiinţe naturale. Şi nu s'a mulţumit numai să se împartă în secţiuni cu alte meniri, ca cea gramaticală şi filologică ci, precum arată analele sale, a făcut şi unele lucrări istorice şi ştiinţifice.

Pe de altă parte, războiul din 1877—1878 dăduse ţării în general şi multora în parte o încredere mai mare în puterile proprii, de pildă în cele economice.

Ca urmare a acestor stări de fapt şi sufleteşti, în anul 1879, printr'o lege specială [2]), « Societatea Academică Română... se declară Institut Naţional cu denumirea *Academia Română* », [3])

---

[1]) *Analele Societăţii Academice Române*, Seria I, Tomul I, pp. 1, 2.
[2]) Promulgată cu Inaltul Decret Nr. 749 din 29 Martie 1879.
[3]) Art. 1 al susnumitei legi.

iar scopul său este hotărît ca fiind de atunci înainte « cultura limbii şi a istoriei naţionale, a literelor, a ştiinţelor şi a frumoaselor arte » [1]).

Prin urmare, deşi instituţiunea noastră urma să poarte dela acea dată numele de *Academia Română*, se recunoştea legalmente, ceea ce fusese prevăzut numai în Statute, că ea era un Institut cu o sferă de acţiune mult mai mare.

Este curios faptul că, atât în expunerea de motive [2]) a acestei legi, cât şi în discuţiile ce au avut loc în Camera Deputaţilor [3]) şi în Senat [4]), cu prilejul votării ei, precum nici în discuţiunile ce au avut loc în Academie, în sesiunea din 1879, când s'au votat nouăle statute, nu s'a scos de nimeni la iveală tocmai faptul de căpetenie că, legalmente ca şi de fapt, instituţia noastră nu mai era numai o academie, cu o menire bine limitată, ci devenise un Institut Naţional, cu o sferă de activitate nemărginită.

Atât în statutele pe care şi le-a întocmit atunci [5]), cât şi în modificările ulterioare [6]), Academia a ţinut seamă, într'o oarecare măsură, de noua sa menire şi a lărgit treptat sfera ei de activitate, atât prin definiţiuni din ce în ce mai largi ale atribuţiunilor secţiilor, cât şi prin mărirea numărului membrilor şi prin alegerea de membri din noi domenii culturale.

Academia Română a păşit deci, dar cu toată prudenţa, justificată când e vorba de alcătuirea unei instituţiuni de o aşa însemnătate, mai ales că era şi o mare lipsă de specialişti, către transformarea sa în Institut Naţional.

Atins-a ea însă organizarea care să răspundă cu totul menirii sale de Institut Naţional în înţelesul ce se dă azi unei asemenea instituţiuni şi faţă de nevoile şi de posibilităţile actuale? Cred că încă nu.

Şi cred că pricina pentru care această organizare nu este încă desăvârşită vine din faptul că instituţia noastră se soco-

---

[1]) Art. 2 al aceleiaşi legi.
[2]) *Monitorul Oficial*, 28 Februarie (12 Martie) 1879, pp. 1304—1305.
[3]) *Idem, idem*, pp. 1303—1307.
[4]) *Idem*, 24 Martie (5 Aprilie) 1879, pp. 1802—1804.
[5]) 21 Iunie (3 Iulie) 1879.
[6]) 6 Martie 1895, 1 şi 15 Aprilie 1908, 7 şi 12 Mai 1910, 2 Iunie 1919, 29 Mai şi 6 Iunie 1922, 31 Mai 1926 şi 23-29 Mai 1935.

tește prea mult o Academie și prea puțin un Institut Național, așa cum hotărește legea din 1879 și cum o cer nevoile.

In adevăr, deși Academia Română este legalmente un Institut, în înțelesul pe care-l are cuvântul acesta în Institut de France și aceasta prin înșiși termenii legii din 1879 care spune că este Institutul Național *cu denumirea de Academia Română* și că este un Institut în același înțeles al cuvântului, prin însăși alcătuirea ei din secțiuni cuprinzând categorii de discipline diferite, ea nu este totuși un *institut național* desăvârșit, pentrucă încă nu sunt reprezentate în mijlocul ei multe discipline.

Dovezi despre aceasta găsim în două categorii de fapte: pe de o parte în întemeierea de o serie de noi academii, dar numai academii, cuprinzând reprezentanți ai unor discipline limitate ca număr (cea de medicină) sau foarte apropiate ca sfere de cercetări cu unele secțiuni ale ei (cea de științe spre pildă), iar pe de alta în propunerile făcute de o sumă de membri ai Academiei Române, ca decedatul I. Bianu [1]), și colegii Gr. Antipa [2]), D. Gusti [3]), P. P. Negulescu [4]), S. Pușcariu [5]) și E. Racoviță [6]) de a se modifica organizarea Academiei.

Iată în ce constau modificările propuse și cum justifică colegii sus arătați propunerile respective.

I. Bianu propunea, fără a justifica propunerea sa, ca Academia Română să fie alcătuită din cinci secțiuni: literară și filologică; științe istorice, științe sociologice, științe exacte, arte frumoase. Fiecare secțiune trebuia să fie compusă din mai multe diviziuni a trei până la cinci membri și anume:

Secțiunea literară și filologică urma să fie alcătuită din patru diviziuni (limbile și literaturile clasice antice; limbile și literaturile moderne străine; limba și literatura română cultă; literatura, limba, credințele, obiceiurile populare).

---

1) Academia Română, *Anale*, XLIX, pp. 180—186.
2) *Id.*, *id.*, pp. 173—180.
3) Discursul său de recepție suscitat.
4) P. P. Negulescu, *Reforma învățământului*, pp. CLXXVII, CLXXIX.
5) *Observațiuni* prezentate la 29 Aprilie 1929.
6) Academia Română, *Anale*, XLIX, pp. 163—166.

Secțiunea științelor istorice, patru diviziuni (arheologia preistorică și antropologia; istoria antică elenă și romană; istoria universală medie și modernă; istoria Românilor și a popoarelor vecine).

Secțiunea științelor sociologice trei diviziuni (științele filosofice; științele juridice; științele economice).

Secțiunea științelor exacte, patru diviziuni (științele matematice pure și aplicate, cu astronomia și geografia fizică; științele fizico-chimice; istoria naturală; zoologie, botanică, mineralogie; geologia și paleontologia).

Secțiunea artelor frumoase patru diviziuni (pictura, sculptura; arhitectura; muzica).

Adoptarea acestor propuneri ar fi mărit numărul membrilor activi ai Academiei la 51—95, după cum diviziunile ar fi fost de câte 3 sau de câte 5 membri.

Colegul Gr. Antipa, discutând alcătuirea Academiei spunea următoarele:

« Intrebarea este dar: față de desvoltarea mare pe care a luat-o activitatea științifică în ultimii 50 ani și față de mulțimea marilor probleme pe care ni le aduc mereu timpurile nouă, se mai potrivește repartizarea disciplinelor pe secțiuni, cum a fost ea stabilită la 1879? Mai sunt astăzi suficiente numai cele 3 secțiuni pentru o activitate atât de variată? Mai poate domina Academia Română numai cu cei 36 membri ai ei un câmp atât de vast?

« Pentru a putea răspunde la aceste chestiuni atât de importante, trebue înainte de toate să căutăm a ne da bine seamă de rolul pe care-l poate avea Academia Română în mișcarea noastră culturală. Este rolul ei primordial acela de a face singură știință și de a produce în fiecare disciplină?... Rolul Academiei este cu totul altul... Rolul academicianului dar în Academie nu este de zidar, ci de arhitect, iar acel al Academiei ca *corp unic* (eu aș zice ca *Institut național*) este acela de dirigent, coordinator și armonizator al unei vaste colaborări a tuturor celor pregătite pentru o activitate comună în domeniul culturii naționale ».

In concluziune propunea:

Menținerea Academiei așa cum este alcătuită din trei secțiuni.

Mărirea numărului membrilor Secțiunii Ştiinţifice la 20. In total Academia ar fi avut 44 membri.

Crearea unei nouă categorii de membri în care să poată intra, *după cererea lor*, acei dintre membrii activi cari nu mai au putința de a lua parte activă la lucrările Academiei.

Colegul D. G u s t i arăta că Academia trebue să se acomodeze la noua stare (acea rezultând din războiul de întregire) și situație națională, că ea este imaginea organică a eternului deziderat de sinteză a tuturor științelor într'un singur corp și că trebue să fie o *Academia Militans*.

Ca atare d-sa propunea mărirea secțiunilor prin reprezentarea mai mare a științelor sociale, prin adăugirea unei secțiuni a artelor, precum și mărirea numărului membrilor.

Colegul P. P. N e g u l e s c u arăta:

« In principiu, însă, e incontestabil că nu i se putea da (Academiei Române) o misiune mai potrivită cu împrejurările de pe vremea când a luat naștere.

« Dar e tot așa de incontestabil că, de atunci încoace, împrejurările s'au schimbat și că, astăzi, țara noastră are nevoi mult mai numeroase și mai cuprinzătoare, a căror satisfacere, amânată mereu de câtva timp, nu mai poate întârzia. Dacă unei națiuni în formație îi trebue în primul rând, pentru a-și lumina și desvolta conștiința, un studiu mai intensiv al limbii și al istoriei, — unei națiuni definitiv constituite și care aspiră să joace un rol în lume, îi mai trebue, în ordinea culturală, multe alte lucruri. Ii trebue, mai ales, cunoașterea lumii și înțelegerea ei, adică știință și filosofie. De altfel, nevoile economice, atât de hotărîtoare în vieața națiunilor moderne, împing de asemenea, imperios și urgent la cultivarea intensivă a științelor, fără de care nu se pot mânui cu succes realitățile naturii.

« Academia Română nu-și poate dar păstra caracterul special de institut destinat mai mult să cultive limba și istoria națională; ea trebue să lase această sarcină unei părți a ei, și să se transforme pentru rest, *reconstituindu-se pe o bază mult mai largă* » [1]).

[1]) Italicele sunt ale mele.

Colegul Sextil Puşcariu pornea dela premisa că nevoia de reorganizare a Academiei Române e indiscutabilă şi propunea o organizare transitorie cu scopul de a ajunge la alcătuirea Academiei din cinci secţiuni (filologică, artistică, istorică, filosofică şi juridico-socială, ştiinţifică) a câte 9 membri, afară de cea ştiinţifică care ar avea 18, deci în total 54.

In sfârşit colegul E. Racoviţă arăta, în expunerea sa de motive următoarele:

« Organizarea Academiei, astfel cum a fost concepută în 1879, corespundea admirabil epocei prin care trecea ţara atunci: trebuiau apărate limba şi istoria românească, trebuiau create ştiinţa graiului şi ştiinţa trecutului nostru şi de aceea Academia noastră a închinat două treimi din locurile sale istoriei, filologiei şi literaturii.

« Această misiune primordială a Academiei este de mult *împlinită;* disciplinele istorice şi filologice române sunt astăzi constituite şi stau aşezate pe o solidă temelie; *ele sunt acum ridicate la nivelul de desvoltare a celorlalte discipline* ştiinţifice. Aceste atât de importante ştiinţe pentru desvoltarea conştientă a naţiunilor, pot acum să-şi ieie locul ce li se cuvine în tovărăşia disciplinelor ce constituesc ştiinţa; nu mai este nevoie să le atribuim o proporţie atât de privilegiată ca până acum. De altmintrelea de 50 de ani s'au mai născut multe discipline noi care cer toate dreptul la existenţa academică.

« ...A sosit, credem, momentul de a înscrie în statute aceste schimbări ale soartei poporului nostru (era vorba de alcătuirea României Mari), adaptând organizarea Academiei epocei actuale şi nouei misiuni ce are de îndeplinit.

« Şi, în sfârşit, să nu uităm, tocmai noi oameni ai ştiinţei, că evoluţia nu se stavileşte cu regulamente şi statute învechite; nevoile îşi creează organele necesare satisfacerii lor. Dacă Academia noastră nu va şti să răspundă tuturor nevoilor de azi ale României Mari (colegul Racoviţă scrie în anul 1929), noi organisme academice vor răsări în dauna celui vechiu şi mai ales în dauna unei desvoltări senine a culturii româneşti ».

Ca urmare, colegul Racoviţă punea următoarele principii:

1. Numărul membrilor în fiecare secţie poate să fie diferit.

2. Completarea secțiilor și locurilor noui create să se facă treptat.

3. Toate secțiile să se bucure de drepturi egale.

4. « Unitatea » Academiei nu trebue știrbită.

5. Să se țină seamă de anumite considerente în alcătuirea viitoare a secțiilor și anume: gradul de înrudire a disciplinelor, afinitatea metodelor speciale ale științelor de reunit; tradițiile, situațiile de fapt.

Pe temeiul acestor principii propunea ca Academia să fie alcătuită din cinci secțiuni și anume:

Secția literară și filologică cu 12 membri.
Secția istorică și arheologică cu 12 membri.
Secția științifică cu 24 de membri.
Secția sociologică și juridică cu 12 membri.
Secția artelor frumoase cu 12 membri.
In total urmau să fie deci 72 de membri activi.

Rezumând propunerile colegilor constatăm că din cei șase autori ai propunerilor sus arătate, cinci au fost pentru mărirea numărului secțiunilor (majoritatea fiind pentru cinci secțiuni) și numai unul pentru menținerea actualei organizări pe trei secțiuni. Toți au fost pentru mărirea numărului membrilor activi, totalul variind dela 44 (azi depășit) la 95.

Problema reorganizării Academiei a fost reluată șase ani mai târziu — în sesiunea generală din 1935 — când s'au discutat ultimele modificări aduse statutelor Academiei. După ce s'au cântărit toate temeiurile pentru sau contra modificărilor propuse, s'a ajuns la o soluțiune prudentă, care a fost primită de cei mai mulți numai ca o soluțiune provizorie, îngăduind trecerea dela organizarea atunci în ființă — cu trei secții a 12 membri — la o viitoare organizare cu un număr mai mare de secții și de membri. Această soluțiune, care este baza organizării de azi a Academiei, prescrie sfere de activitate mai largi pentru secțiuni, precum și mărirea efectivului fiecărei secțiuni cu încă trei membri, meniți a reprezenta discipline nereprezentate până atunci în Academie.

Această organizare este însă, o repet, numai o fază transitorie în desvoltarea Academiei și pentru temeiurile arătate de colegul E. Racoviță cred că a venit vremea să se

păşească mai departe în transformarea Academiei Române — fără a-i schimba numele — în Institutul Naţional aşa cum prevede legea din 1879, deoarece artele plastice, disciplinele economice şi mai ales ştiinţele nu au acum în Academia Română un număr adecuat de reprezentanţi, faţă de activitatea artistică, economică şi ştiinţifică ce se desfăşoară azi în ţară şi faţă de nevoi.

Cum am spus la începutul acestei comunicări, nu este nimerit să intrăm cu acest prilej în amănunte asupra organizării nouă ce trebue dată Academiei. Principial mi se pare însă că această viitoare organizare va trebui să prevadă mărirea atât a numărului secţiunilor cât şi a numărului membrilor.

Numai aşa Academia Română — Institutul nostru Naţional — ar putea cuprinde în sânul său elita reprezentanţilor tuturor disciplinelor culturale.

Numai aşa se va putea asigura un contact şi o colaborare înţelegătoare şi rodnică între diferitele ramuri ale culturii noastre, cultura pe care o voim cât mai desvoltată având

...menirea ei tot înainte,
şi: Vărsând lumină în drumul ei.

Dixi, et salvam feci animam meam.

* * *

ACADÉMIE OU INSTITUT NATIONAL

L'auteur, après examen de l'évolution de l'Institut de France et des cinq académies qui en font partie, institutions ayant servi de prototype à l'Académie Roumaine, examine celle de cette dernière et conclut que celle-ci n'a pas achevé son évolution pour arriver a être l'Institut National prévu par la loi de mars 1879.

Il propose l'élargissement des cadres par l'augmentation du nombre des sections et par celle du nombre des membres de l'Académie afin que toutes les disciplines culturelles y soient représentées par l'élite de leurs représentants.

PROBLEMA BASARABEANĂ ŞI PROBLEMA UNIRII PRINCIPATELOR LA 1855—1859

— IN DOSUL CĂRŢILOR DIPLOMAŢIEI — *)

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 4 Octomvrie 1940

In *Neuf ans... d'un ambassadeur d'Autriche à Paris* de contele de Hübner, I, Paris 1904, această declaraţie din 1854, a lui Thiers către acest ambasador: « il trouve que dans l'intérêt de la cause, les Principautés devraient être données à l'Autriche sans compensation » (p. 248).

Mai târziu, când Napoleon al III-lea voia ca Rusia să se îndatorească — à restituer Kars et à renoncer à la fortification des îles d'Aland, el spune lui Hübner: « en échange, on pourrait lui offrir la partie qu'elle vient de céder de la Bessarabie, moins la rive gauche du Danube, avec les forteresses de Reni, Ismail et Kilia » (p. 383).

Pentru unire, la 7 Mart: « Le comte de Buol vient chez moi. Il avait vu l'Empereur la veille. L'empereur Napoléon lui a parlé de la réunion des deux Principautés, mais sans rien dire du prince qui devait les gouverner. Buol a tenu bon. On s'est séparé sans se rapprocher l'un de l'autre » (p. 400).

Iată cum înţelege Hübner discuţiile din a şasea şedinţă a congresului: « La question du traité de la Bessarabie a été discutée. Les Russes ont offert de céder le delta du Danube, entre les bras Kilia et Soulina, puis une cession un peu plus grande, mais en conservant Ismaïl comme enclave russe. Si

*) Memoriu imprimat fără a fi revăzut de autor (Februarie 1941).

Walewski s'était conduit autrement, nul doute que toute la cession de Chotyn *(sic)* au lac Salzic, concédée en principe dans les préliminaires par les Russes, aurait été maintenue. Mais les plénipotentiaires français sont plus russes qu'Orloff et Brunnow eux-mêmes. La haine de ces derniers contre l'Autriche a éclaté dans cette séance. Brunnow avait dit à Buol qu'il s'adressait aux représentants des belligérants; Walewski s'est tu; mais Clarendon a maintenu en termes fort secs la solidarité des trois alliés. Enfin Buol et moi nous avons gagné la frontière indiquée par notre Empereur comme étant la plus désirable, en y ajoutant encore un territoire à l'Est du lac Salzic. Les plénipotentiaires russes ont demandé du temps pour réfléchir. Walewski a ensuite proposé la réunion des Principautés. Buol s'est un peu trop avancé en refusant même de demander des instructions à ce sujet. J'ai réparé la chose en disant que nous ne refusions pas la discussion. Le grand résultat de cette séance, car je ne mets pas en doute l'adhésion des Russes, c'est l'affranchissement du Danube et l'éloignement positif des Russes de la rive gauche de ce fleuve » (p. 401).

Incă din acest moment, plenipotențiarii sunt în discordie politică și personală. Hübner arată că pentru Clarendon, Walewski, fiul bastard al primului Napoleon, represintă « la nullité, l'ineptie et la mauvaise foi » (pp. 401-2).

A șaptea sesiune e, după ambasadorul austriac, precedată de stăruințele Impăratului Francesilor de a căpăta ca Rusia să păstreze Bolgradul: « une colonie bulgare à laquelle l'empereur Alexandre tient beaucoup ». Propunerea e primită de Buol — care ar fi vrut ca Rușii să restitue toată Basarabia,— numai cu neplăcere: *reluctantly*. Represintantul Țarului, Orlov vrea ca, în schimb, Turcii să nu aibă fortificații de la Galați până în Deltă și, cu numele, la Isaccea (« Santcha ») și la Tulcea. E o condiție *sine qua non:* « Le congrès ayant refusé, il déclare qu'il retire toutes ses concessions. » Și Hübner arată că Rusia a primit fără restricții și nu se pot pune condiții noului Suveran; el are dreptul s'o spuie, fiindcă, după propunerile austriace, s'a ajuns la cesiune. Orlov renunță atunci la cererea adausă (p. 402).

Deci la 11 se redactează articolul care privește Principatele, supuindu-l, lui Bourqueney pentru Franța, lui Aali-Pașa,

pentru Sultan *(ibid.)*. Dar la 12, spune acest jurnal, pe care, cum se va vedea, îl vom controla cu protocoalele oficiale, care nu dau nuanțele și interpretările, Clarendon mai ales, dar și ceilalți represintanți englesi, învinuiesc pe Austrieci că iau Dunărea de la Ruși «pour obtenir le monopole de naviguer seule sur ce fleuve». Cavour denunță existența, în acest scop, a Companiei privilegiate de navigație. Declarând că se vor cere instrucții, represintanții austrieci nu sunt dispuși a susținea Compania. Hübner scrie: «Le fait est que ce privilège est intenable et que son abolition ne profiterait à personne plus qu'à l'Autriche» (p. 403).

De acolo, în sesiunea a noua, se va trece la navigația rusească în Marea Neagră, Anglia ținând morțiș ca Rusia să n'aibă dreptul la mai mult de douăsprezece vase de războiu cu un total de 10.000 de tone *(ibid.)*.

Francisc-Iosif el însuși felicită telegrafic, la 17, pe delegații săi pentru ceea ce este «le complet affranchissement du Danube» (p. 404). Se capătă de la Orlov și părăsirea numărului de vase cerut de Ruși, cari, după socotința Englesilor, ar însemna «o adevărată flotă» (p. 404).

Dar numai la 20, într'o «ședință de comisiuni», care ajunge a fi «o adevărată conferință, ținută fără participarea plenipotențiarilor prusieni», cărora Clarendon și Cowley li-a spus că «n'au nici o părere de dat asupra chestiilor hotărîte sau de hotărît», — și ei se declară acuma adânc jigniți —, se «stabilește redactarea articolelor care privesc Dunărea», nimic «notabil» nefiind schimbat în ele (p. 405-6).

Hübner are și plăcerea de a fi lăudat, ca și Buol firește, de către Cowley, pentru o loialitate care-l face să regrete că pacea nu s'a discutat la Viena (p. 406). Aceasta din causa conflictului care izbucnise încă de atunci, mult înainte de intrigile, fabricațiile și tăgăduirile, în chestia Principatelor tocmai, de la Osborne, cu Walewski. Cu prilejul reclamației prusiene, o ciocnire se și produce, în sesiunea a unsprezecea, la 22 (p. 406). Conflictul cu Prusienii, pentru preambulul, în care voiau să fie pe același plan cu Austria, urmează și, pe de altă parte, Clarendon se plânge la Napoleon de atitudinea unchiului imperial *(ibid.)*.

Contra Prusienilor ca și a Rușilor se alcătuește, în ședința a treisprezecea, la 24, o legătură între Englesi, Francesi și Austrieci. O formulă de curtuoasie mulțămește pe Manteuffel și Hatzfeld (pp. 407-8).

Pentru noi, se cetește la interpretarea, în ziua de 25, a clausei care le privește: « Nous traitons la question des Principautés, dont la rédaction est définitivement arrêtée » (p. 408). Pentru Dunăre e ședința a șasesprezecea, la 27. Austria-și serbează triumful printr'o nouă mică modificare, primită nu prea bine de Prusieni: « Cette question du Danube, complètement affranchi et placé, en deux ans d'ici, sous la régime des États rivérains, conformément aux actes du congrès de Vienne, est notre grand trophée » (p. 409).

Dar iată că, în aceeași ședință, o nouă dușmănie izbucnește între cei cari se păreau cu greu, dar cu totul împăcați. Walewski cere lui Buol evacuarea Principatelor pentru ca alegerile să se facă în libertate și aceasta provoacă o violentă ceartă între cei doi. Hübner intervine pentru a spune că și trupele anglo-francese ar însemna aceeași piedecă la Constantinopol: « Walewski eut le manque de tact d'interpeller Buol sur l'époque de notre évacuation des Principautés, attendu que la présence de nos troupes gênerait la liberté du vote de la nation. Buol se fâche tout rouge, et part comme une fusée. Walewski s'embrouille et dit des bêtises. Je lui fais observer que, si les troupes autrichiennes gênent, à Bucharest et à Jassy, les travaux des Divans *ad hoc*, la présence des troupes anglo-françaises pourrait bien gêner le Divan et la Porte. On parle aussi de l'armistice, etc. Walewski bat en retraite, et le protocole ne fait aucune mention de cet épisode, déplorable parce qu'il se passe en présence des Russes. Bourqueney tâche de calmer Buol, qui est d'abord réellement et qui, ensuite, fait semblant d'être outré au dernier point » (p. 409).

Se observă că pacea se încheie în chiar Dumineca în care se cetește în Biserică partea din Evanghelie cu « pace vouă » al lui Isus *(ibid.)*. Mergând, cu toți ceilalți la Impăratul, Buol, mulțămind pentru ajutorul dat de Hübner, are lacrimile în ochi (p. 412).

Dar cu atâta nu s'a isprăvit. Nici o hotărîre n'a fost luată, cu toate salvele de tunuri de la Invalizi, cu privire la evacuarea Principatelor.

Deci la 2 April ea revine între Franco-Englesi, de o parte, şi Austrieci de alta, « cette question ne pouvant être portée devant la congrès avant d'être vidée entre les alliés ». Amânată atunci pentru o discuţie între Buol şi Bourqueney a doua zi, se ajunge, în sfârşit, în ziua de patru, la Walewski acasă, a găsi soluţia. Ce se decide în şedinţa a douăzeci şi una e numai *pro forma* (p. 413).

Din parte-i Hübner, în raportul de la 6 către Impărat, se exprimă astfel: « Je rédige un long rapport à l'empereur, dans lequel nous prouvons que l'occupation militaire des Principautés a rempli son but et qu'il est de notre intérêt d'évacuer le plus promptement possible. Buol me lit un rapport à l'empereur, où il développe la même thèse avec une grande force de logique et beaucoup de courage. Je dis: avec courage parce que nos chefs militaires sont très opposés à l'évacuation. Cette lutte sourde, entre eux et nous, entrave constamment la marche des négociations » (pp. 413-4).

Era vorba chiar de a *causer* asupra Greciei, Statului Papei, care era vorba să fie secularisat (!) şi, după dorinţa Englesilor, asupra Poloniei (pp. 414-5).

La 8, şedinţa a douăzeci şi doua în care se cetesc « instrucţiile comisarilor pentru Principate » (p. 414). Fără a mai vorbi de clănţăneala, neapărată, cu Cavour pentru presenţa trupelor austriece în legaţiunile pontificale, lângă care este în Italia şi o tot atât de gingaşă ocupaţie francesă (p. 415).

Se observă de Ruşi că pacea n'a stârnit nici un entusiasm la Viena (p. 416), unde se spera, de sigur, că Principatele vor fi anexate la Monarhie. Din parte-i Napoleon nu admite ca grămădirea pe uscat sau pe mare de trupe ruseşti la hotarele Turciei să fie considerată, într'un articol secret, ca un cas de războiu (pp. 416-7). O propunere pentru mediaţie în cas de conflict e adusă de Clarendon, întrebuinţată de Cavour, dar neacceptată (pp. 417-8). Se zice numai, în tratatul care uneşte Franţa şi Anglia cu Austria, că *războiul va resulta mecanic din orice călcare a tratatului* (p. 418). *Se ştie ce soartă a avut pro-*

clamația noastră din 1878 când, după ce clausa Mării Negre fusese călcată de Rusia din 1870, ni s'au luat de aliații noștri cele trei județe basarabene.

Congresul se desface la 18. Aflăm că redactorul protocoalelor a fost Benedetti, nenorocitul diplomat care n'a putut împiedeca fatalul războiu din 1870 (v. p. 421).

Din conversațiile următoare ale lui Hübner, aflăm, printr'o mărturisire a lui Orlov, intim al Țarului, dar, după propria sa mărturisire, de loc diplomat, că în Februar 1854, el *a propus lui Francisc-Iosif să se asocieze la protectoratul asupra țărilor noastre* și că *Impăratul austriac a răspins un rol care i se părea «prea secundar»*: « Je lui ai proposé de partager le protectorat des Principautés avec la Russie (comme prix de neutralité). Il a répondu, avec raison, et j'en convenais, que c'était pour lui un rôle trop secondaire » (p. 423). Orlov crede, și din Viena a spus-o Țarului, adăugind că aceasta va stârni dușmănia Impăratului austriac, că « l'empereur de Russie a fait une grande faute en passant le Pruth » *(ibid.)*.

In Iunie însă Rusia redeschide chestia românească prin pretenția de a păstra Insula Șerpilor. « Nous et les Anglais », scrie Hübner, « soutenons que cette île est cédée avec le territoire de Bessarabie. Walewski, comme toujours, semble plutôt favorable aux Russes » (p. 435). Până în Octombre se vorbea încă la Curtea francesă de afacerea Bolgradului (p. 439). Impăratul declară că a dat Rușilor cuvântul de onoare că li-l lasă, dacă ar ceda asupra altor puncte. Răspunsul lui Hübner: « Je lui ai dit que nous étions engagés avec l'Angleterre de ne point permettre que Bolgrad reste à la Russie, et que la proposition des commissaires démarcateurs français, que le comte Walewski avait malheureusement eu hâte de désavouer, formait la base d'entente possible, moyennant une compensation qu'on donnerait à la Russie sur le haut Yalpouk » (p. 440).

Lui Walewski, considerat ca un dușman permanent, i se atribue apoi îndemnul către Poartă ca să ceară evacuarea Principatelor: « Il a provoqué à Constantinople une invitation par laquelle la Porte nous engage à retirer nos troupes des Principautés ». Dar Rușii n'au cedat încă județele basarabene și Englesii își mențin flota în Marea Neagră. Se adauge că

ministrul frances a intervenit pentru evacuare la Viena şi a îndemnat la o astfel de stăruinţă şi pe Clarendon care declară că bine fac Austriecii dacă rămân (« que l'Autriche a parfaitement raison d'y rester »), el însuşi neretrăgându-şi flota (pp. 440-1). Se menţine această hotărîre în noile depeşe ale lui Buol către Hübner: întâi delimitarea noii frontiere ruseşti (p. 444). Se comunică depeşele lui din 30 Octombre lui Walewski, care nu vrea să le arăte Impăratului, « afin d'éviter, disait-il, une polémique irritante et inutile » *(ibid.)*. Şi reflecţia melancolică a ambasadorului că astfel se va pierde alianţa abia semnată: « Nous voilà en train de sacrifier l'alliance si précieuse, si difficilement formée, avec la France, parce que Bolgrad est une mauvaise frontière stratégique de la Moldavie! ». Şi încă Englesii o susţin cu mai puţine « capricii » (pp. 444-5). Austria « se menţine pe acelaşi teren » cu dânşii. Buol recomandă acţiune comună cu Cowley, şi Clarendon nu e contra unei conferinţe, propuse, pentru aceasta de Napoleon, dar nu fără a se înţelege cu Buol asupra felului de a pune chestiunea. Oricum rămâne, şi pentru Austria, şi pentru Anglia, principiul, care revine, în acest amănunt al Bolgradului, de a se înlătura Rusia de la gurile Dunării: « Le traité de Paris a consacré le principe de la libre domination du Danube, et il a été reconnu qu'il fallait, pour le sauvegarder, éloigner la Russie des bords de ce fleuve et des lacs qu'il touche dans son parcours. C'est ce principe que nous maintiendrons. Si l'on veut, à Paris, reculer honorablement, et qu'on désire, à cet effet, réunir le congrès nous ne nous y opposons pas; si au contraire, on veut par ce moyen nous imposer la volonté de la Russie et de la France, nous repousserons, aussi longtemps que possible, la réouverture des conférences » (pp. 446—7).

In sfârşit Walewski, contra Angliei, propune arbitragiul sau adunarea conferinţii cu, sau şi fără, votul prin majoritate (p. 447). Dar Persigny vine din Londra cu vestea că altfel se pierde alianţa englesă. Walewski nu e înlocuit la întoarcerea Impăratului, dar trebue să cedeze, suferind şi mustrări. Napoleon ar fi gata, în conferinţă, să se majoriseze însuşi prin votul, pe care l-ar provoca, al lui Cavour (p. 448). Intr'un discurs al lui către Chiselev, fostul dictator la noi, Impăratul spune

că, de fapt, el n'a vrut decât să îndulcească ceia ce unele condiții ar putea să aibă riguros » (p. 449). După aceasta el comunică lui Hübner planul său: « se va găsi pentru Rusia o compensație » (p. 450).

Cum Anglia, în Novembre, dă lui Napoleon alegerea între o înțelegere « de cabinet à cabinet » și conferință, Napoleon alege pe aceasta (p. 454). Se și iau de Walewski măsurile pregătitoare. Hübner regretă că, după învoielile anterioare, nu s'a cerut întâi asentimentul austriac (p. 455).

Și iată în acest moment, la ambasada Austriei, și o visită românească, la 3 Decembre: « Visite du prince Soutzo, membre du Ministère valaque: cette ville de Bucarest semble être un nid d'intrigues ». (p. 456).

Intr'o convorbire cu Napoleon, la 6 ale lunii, amintindu-i-se înțelegerea cu el pentru « sistemul de apărare a Turciei », el observă că nu poate fi întins prin « cedarea *Noului* Bolgrad » (p. 458). Se știe că se făcuse de delimitatori această salvatoare distincție.

Walewski caută, contra suveranului său, ca prin abținerea lu Cavour să se ajungă altfel la împăcarea, în conferință, a Rusiei *(ibid.)*. Dar, în această continuă șovăire, de a doua zi Cowley găsește la Napoleon iarăși ideia simplei compensații pentru Rusia, menținând soluția votului său (p. 453). Deci, după ministrul engles, ar fi de zăbovit aprobarea lui Buol pentru adunarea conferinții *(ibid)*. Din parte-i, ministrul austriac nu vrea să iea o hotărîre până ce chestia nu va fi tranșată în sensul său la Paris (p. 460). Nu trec însă câteva zile și schimbătorul monarh spune lui Cowley că admite ca nici noul Bolgrad să nu fie rusesc, dar *Delta dunăreană va fi cedată Turciei, nu Moldovei*, Rusia căpătând « compensație ». Numai Walewski mai ține la conferință și la votul de majoritate. Compensația ar fi s'o definească Rusia, dar s'o propuie Austria în conferință, « care n'ar fi decât o afacere de formă » (p. 401). Din parte-i, cu toate stăruințele lui Walewski și lui Gramont, Cavour, indignat, declară că rămâne la promisiunea făcută Impăratului. Anglia rămânea strâns legată de Austria (pp. 462-3). Afacerea se prelungește și o încurcă nervositatea lui Buol (p. 464).

In fine, se găseşte linia despăgubirii: «de Sarazilla à Kongas», dar Chiselev refusă orice transmitere a propunerii şi Walewski, confirmând că Franţa votează pentru Rusia, adauge că, în cas de conflict, n'o va apăra (pp. 464-5). La conferinţă, va vota contra ei în toate celelalte chestiuni (p. 465). Cowley primeşte, şi în aceste condiţii, conferinţa, pe care Buol o vrea, din ambiţie, la Viena (pp. 467-8).

La 27 în sfârşit Rusia declară că primeşte noul hotar de la Sărăţica la Cugaz. La conferinţa din 31 Brunnow cere un termin pentru predarea teritoriului, între 3 şi 15 Februar, ca să scape de ocupaţia austriacă în Principate şi de flota englesă în Marea Neagră, ceea ce i se refusă de Hübner şi Cowley, sprijiniţi de Walewski, se cer instrucţii de la Petersburg (pp. 469-70).

In Ianuar 1857 chestia hotarului basarabean şi a evacuaţiei reapare. Brunnow declară lui Hübner că Rusia doreşte înainte de toate ieşirea vaselor englese din Marea Neagră, şi el exclamă: «le vieux renard! Je n'ai pas donnné dans le piège». A doua zi, la 6 o conversaţie cu acesta stabileşte odată cu această «conexitate», fixarea unui termin de trei luni pentru săvârşirea acestor operaţii, supt pretext că trebuie «menajată sănătatea soldaţilor». In şedinţă Brunnow presintă de fapt această cerere şi, intervenind, Walewski propune ca dată a plecării 1-iu Mart. 15, spune Brunnow, şi se ajunge, după cererea, dibace, a lui Hübner, la 15 Mart ca aniversară a păcii înseşi. Triumfător, el înseamnă: «Toutes nos espérances, tous nos voeux sont dépassés» (p. 3). Dar Impărăteasa lucrează pentru a-şi răsplăti înfrângerea privitoare la Bolgrad (pp. 3-4). Ceva mai târziu se observă ca motiv, într'un raport oficial, al relelor disposiţii ale lui Napoleon faţă de Austria «notre opposition à la création d'un État roumain», cum o observa şi Buol (p. 28; Mai).

La sfârşitul lunii, în aceeaşi privinţă a viitorului ţărilor noastre, ambasadorul are o întâlnire cu lord Cowley, şi el înseamnă: «Selon lui, il faut faire échouer l'union sur la difficulté qu'auraient les Moldo-Valaques de tomber d'accord au sujet du choix d'un chef» (p. 31).

La începutul lui Iunie, după știri de la Apponyi, ambasador la Londra, Hübner vede că nu se va putea ajunge în chestia Unirii la o înțelegere cu Anglia, ca în casul hotarului basarabean, « que, dans le cas, fort peu probable, que les deux Divans ne se prononcent pas en faveur de l'union des Principautés ». I se pare că în această privință Buol își face ilusii zădarnice; el continuă să scrie « en frère ». La 11 discuție cu Walewski pentru « Unire și prințul străin » (p. 32).

La 19 conferința pentru hotarul discutat: se iscălește actul. Dar a doua zi, Walewski, într'o conversație amicală, la casa lui de țară, îi face această mărturisire: « Si Buol, dans les premiers jours du congrès, nous avait dit: l'Autriche tient beaucoup à ce que la question de l'union des Principautés ne soit pas posée, nous nous serions facilement entendus » (p. 32). O nouă întâlnire în legătură cu această chestiune are loc la 25 (pp. 33-4). Cu acest prilej i se anunță visita pe care o va face Napoleon reginei Victoria pentru a pune capăt conflictului (p. 34).

La 13 ale lunii Iulie mergând la Cowley, acesta regretă că Buol a spus lui Bourqueney și că acesta a comunicat la Paris « que pour faire l'Union des Principautés, il fallait passer sur le corps de l'Autriche », ceia ce supără pe Napoleon, care o și repetă (p. 37).

Era momentul când după alegerile lui Vogoridi, amânate după cerere francesă la 26 Iulie, dar readuse de Stratford Canning la 19, Franța cerea anularea lor (pp. 38-9). Atunci Cowely declară lui Hübner că, în acest cas, se vor rechema comisarii austriac și engles de la București. Ambasadorul raportează că vestea alegerilor a umplut de mânie pe Impărat, de la care a pornit ordinul către Walewski și Thouvenel. Ar propune la Osborne rechemarea ambilor ambasadori la Constantinopol. Hübner prevede, dacă Napoleon se îndărătnicește, isolarea lui (pp. 39-41). La 11 August, el poate da textul engles al depeșei lui Clarendon către Cowley că Anglia a câștigat de fapt victoria: London thursday. We have agreed to advise the Porte to revise the list and to annul the elections. The emperor gives up the union of the Principalities. Things have passed most amicably » (p. 42).

Dar Walewski *ascunde a doua parte*. O știam după hârtiile publicate de regretatul Temperley. Se dau apoi detaliile cunoscute. « Secretul îl va şti Austria; Napoleon îl va comunica mai pe urmă celorlalte Puteri ». Acest aranjament e umilitor. E a doua lecție (prima era Bolgrad!) care ar trebui să facă a se înțelege la Tuilerii că *on n'est pas tout-puissant*. Dar Walewski e încântat « de Clarendon, de Palmerston și mai ales de prințul Albert» (p. 43). Palmerston îi spusese însă că Anglia-și păstrează politica față de Imperiul Otoman și, dacă Franța vrea altceva, e gata a rupe. In fond Franța păstrează pe a ei.

In ce priveşte autenticitatea notelor lui Persigny, iată ce se spune aici: « Cowley m'a aussi montré un projet de *memorandum* daté d'Osborne, 9 Août, *avec un changement écrit de la main de M. de Persigny*. Walewski a signé cette pièce en déclarant qu'elle exprime exactement ce dont on était convenu à Osborne. Néanmoins, strictement parlant, tout arrangement n'est que verbal » (pp. 44-5). Şi, după ce se spune că și Napoleon și Buol sunt bucuroşi: « On se félicite de l'engagement pris par la France de renoncer à l'union des Principautés, *ce dont Walewski ne convient pas vis-à-vis de moi* » (p. 45).

Dar Stratford și Prokesch, criticați, lucrează la Constantinopol contra executării ordinelor privitoare la alegeri şi se află că fără aceasta Thouvenel pleacă în trei zile. Hübner crede că nu trebuie silit Walewski a recunoaște înfrângerea francesă, oricât de dulci ar fi termenii întrebuințați de Buol (pp. 45-6). Cowley e îngrijorat încă la 23, dar, la 25, Walewski poate anunța, el, și nu Buol, anularea (p. 47).

La Viena, Hübner caută a împăca lucrurile, arătând că Napoleon nu e sistematic împotriva Austriei și că n'are un plan italian stabilit. Cu acest prilej se pomeneşte și de « les mésaventures du bateau français sur le Danube, commandé par un nommé Magnan », incident cunoscut din istoria noastră (p. 52). Impăratul austriac se arată însă nemulțumit de cele petrecute la Constantinopol: « L'empereur était fort préoccupé des Principautés et du triomphe momentané remporté à Constantinople par M. Thouvenel » (p. 52).

La întoarcere, în Octombre, ambasadorul e de părere că afacerea Principatelor nu mai trebuie zăbovită și el lucrează

pentru grăbire, împreună cu Cowley (p. 57). Acesta spune, pentru a se transmite la Viena, că după întrevederea între Francisc-Iosif și Alexandru al II-lea la Stuttgart, Gorceacov spune că înțelegerea lor e deplină și în ce privește Principatele (p. 58). Cowley cere lămuriri lui Walewski, care « nu știe întăiu ce să răspundă ». Isprăvește mărturisind că, în cursul visitei făcute de ministrul rus, l-a întrebat de *atitudinea Rusiei față de Unire*. « Là-dessus un long discours du prince russe. Lorsqu'il eut fini, M. Walewski lui dit: « Mais, si je vous ai bien compris, vous êtez contraire à l'Union ? — Pas du tout, riposta le ministre russe, seulement. . . », et voilà encore un long et nouveau discours, plus défavorable encore que le premier. Bref, cette entrevue a laissé au prince Walewski la conviction que la Russie, après s'être « recueillie » pendant dix-huit mois, voyant que la nouvelle Roumanie ne serait pas gouvernée par un prince russe, semblait rien moins que disposée à appuyer au congrès de Paris le projet favori du chef de la France. En attendant l'Empereur des Français a de l'honneur » (p. 59).

In Decembre revine apoi chestia navigației pe Dunăre (pp. 70-1): e vorba de o « convenție între riverani». Clarendon mustră brutal — pe Apponyi, învinuind politica Austriei și de lipsa de loaialitate (p. 73). O amintire a negociațiilor pentru hotarul basarabean: moartea calului Ialpug (p. 70). Abia acum se schimbă ratificațiile tratatului (p. 77). La Viena se fac mari serbări pentru trecerea ireductibilului Stratford Canning (p. 77).

Anul 1858 se deschide, în ce ne privește, cu visita lui Gheorghe Bibescu, a cărui convorbire în ce privește Principatele nu e redată (p. 85). In April sosește de la Bucureşti baronul Charles de Talleyrand, care, visitând pe Hübner, vorbește de « imensul ascendent al politicei rusești în Principate; el va crește « si les Puissances ne donnent pas satisfaction aux voeux légitimes de ces contrées »; ambasadorul crede că el reflectează părerile Impăratului însuși (pp. 147-8). Tânărul diplomat e lăudat pentru « bun simț, finețâ și arta de a trăi ».

Napoleon era nemulțămit de amestecul austriac în Orient și o spune lui Hübner, care declară că Monarhia nu poate îngădui după căderea protectoratului rusesc acela al oricui

altuia. Impăratul, atingând principiul intangibilității Turciei, observă: « c'est une bien triste nécessité que celle de laisser dans ces beaux pays des gens aussi bêtes que faibles (p. 162). Hübner spune că sporul influenței Austriei vine din aceia că ea « nu dorește sincer decât menținerea, integritatea și independența Turciei » (pp. 162-3). Și, mai departe: « L'Autriche a pour principe le respect dû aux droits imprescriptibles des roumains et *la non-reconnaissance des prétentions des nationalités de s'établir en États politiques* » (p. 164). In sfârșit: « la conservation des circonscriptions territoriales, telles qu'elles ont été arrêtées par les traités » (p. 165).

Indată începe, la 21 Maiu, conferința, pentru Principate (p. 173 și urm.). *Austrieci și Englesi au ordin de a nu ceda asupra Unirii* (p. 175). Dar Walewski cere aceasta și prințul străin. Adus, de Cowley, primul, Fuad-Pașa se declară contra dorinții francese. Urmează Hübner, căutând să arăte că Unirea « ar fi păgubitoare pentru interesele Porții », ale Principatelor și ale Austriei ». *Corwley « explică schimbarea intervenită în părerea* guvernului engles ». In schimb, « *Chiselev aderează energic la părerea Franciei*... Pentru Sardinia, marchisul Villamarini declară că Statul italian va primi hotărîrea conferinții. Iată cum presintă Hübner retractarea, umilitoare, a Franciei: « Walewski dit que par égard pour l'avis de la Porte, la France est prête à renoncer à l'union actuelle et à entrer dans la voie des concessions mutuelles ». Fuad « approuvera tout ce qui maintiendra la séparation ». Hübner cere hotărîrea definitivă, fără « speranță și neliniști » (pp. 175-6).

La 26, în a doua ședință, Walewski aduce « un projet d'organisation qu'il dit ne pas être d'origine française, mais qui pourra servir de canevas pour la discussion »: acela care va birui și pe care Hübner îl califică de « joli canevas » și, mai deplin: « C'est l'union, non pas sous un prince, mais sous une forme républicaine, non pas faite par les Puissances, mais par une Constituante élue dans le pays ». Și iată interpretarea decisiunii: « Sur ma proposition, ce sujet est écarté en ce sens que le protocole n'en fait pas mention, mais chacun des plénipotentiaires présentera ses observations à la prochaine séance » (p. 178).

La 5, în a treia ședință, Walewski cere opiniile asupra proiectului. « Fuad désire une autre base », iar Hübner, după articolul 23 al tratatului, « revisia regulamentelor organice ». Walewski cere a i se discuta proiectul, dar Cowley susține pe Hübner, Prusianul Hatzfeld, părăsind paralelismul cu Franța, reservă părerea guvernului său. Fuad e de o parte, Chiselev și Villamarini de alta (p. 181). Răspunsul, de la 9 Iunie al lui Buol e acesta: « il fera des concessions sur le comité central », aprobând atitudinea (pp. 181-2). Hübner întreabă, la 13, la Viena asupra steagului comun.

In a cincea conferință, la 14, discuție asupra comitetului central. Chiselev e în fond convins că Unirea e defavorabilă Principatelor și deci votează « cu un strigăt » pentru propunerea francesă. El apără în particular opera sa din 1844, care ar fi fost întărită, ca reparație de toate adunările. După suspinul lui Villamarini, Hübner scrie, în raport: « C'était l'oraison funèbre de l'Union. Je crois, pour ma part, à des révolutions dans les Principautés; je ne crois pas à ce prétendu besoin de l'Union, ni au développement spontané des institutions vers l'Union » (p. 183). Dar Napoleon, « foarte iritat », menține steagul comun (p. 184). O eventuală cedare a lui Cowley e socotită ca o « trădare » față de Austria.

In a șasea conferință, la 19, legea electorală și numirea de România a celor opt din șaisprezece membri ai Comisiunii. « Bonne séance » (p. 182).

Dar la 22 Iunie o telegramă a lui Buol, admițând Comitetul și titlul de Principatele Unite, refusă steagul (p. 185). Hübner face stăruinți desperate pe lângă ministrul frances. Merge până la amenințarea cu retragerea de la conferință. Hatzfeld caută o formulă transacțională (pp. 185-6), iar Cowley refusă să dea lupta pe o chestie care-i e indiferentă (p. 186), stăruind ca să nu se dea « putere suverană » comitetului (p. 187).

Hübner crede că a șaptea conferință « dărâmă cu totul proiectul frances » și că « l'union est définitivement écartée », ceia ce e victoria austriacă, amenințată doar de chestia steagului. Propunerea lui Hatzfeld e admisă *ad referendum* de Fuad. La sfârșit însă depeșa lui Buol cu un *refus absolut*, după hotă-

rîrea lui Francisc-Iosif, — se admite numai emblema —, şi se atribue lui Napoleon broşura «*L'empereur Napoléon III et les Principautés danubiennes*»: de fapt Impăratul nu mai vrea concesii. Şi, în sfârşit, din Viena vestea că Impăratul celalt adoptă emblema, «banderola» (p. 193, dar v. p. 194, pentru resistenţa lui Napoleon, legat de forma primară). E rugat telegrafic, în puterea prieteniei, de Francisc-Iosif să cedeze *(ibid.)*.

La 15 Iulie, a zecea şedinţă pentru legea electorală şi raporturile cu Puterea suzerană *(ibid)*. La 17, a unsprezecea, «excelentă». Impreună cu Austria, Hübner «toată Rusia» «slab şi nedibaciu susţinută» de Franţa. Chiselev nu poate smulge pentru Principate «*dreptul de a interveni în negociaţiile comerciale ale Porţii*»: nu poate măcar să treacă propunerea sa la protocol. Tot aşa când stăruie ca «*Puterile garante să aibă dreptul de a interveni în orice contestaţie între Poartă şi Principate*» (p. 195).

«Copilăria aparentă» a steagului urmează, Austro-Englesii admiţând doar «banderola albastră permanentă a lui Buol». *Dar e vorba de lupta contra «Genesei naţionalităţilor» care ar fi «finis Austriae»*. Napoleon isprăveşte cu admiterea banderolei albastre, dar *permanentă* (p. 196). Francisc-Iosif mulţămeşte personal pentru aceasta (p. 197).

La 30, conferinţa se va ocupa de alte chestiuni privitoare la Orient (p. 198 şi urm.). O alta de problema Dunării (p. 206). Dar la 14 August se revine la noi pentru a se hotărî că *nu numai ortodocşii, dar orice creştini, vor avea drepturi politice în Principate (ibid.)*. Şedinţa de iscălire a Convenţiei e la 19 August, cu toate regretele lui Fuad că s'a lăsat biruit (p. 208). Walewski crede că în curând Imperiul Otoman se va prăbuşi (p. 211).

Dar la 14 Decembre curând încep «les petites tracasseries dans les Principautés» şi Malmesbury, ale cărui memorii le avem, se gândeşte la o nouă adunare a conferinţii, ceia ce i se pare lui Hübner o «inspiraţie nenorocită». Şi iată că acesta crede în intenţia lui *Napoleon a schimba Principatele cu Lombardia*, ceia ce ambasadorul, apărător al tratatelor, a răspins totdeauna (p. 238). Din nou la 17 el refusă ideia, presintată

de Walewski, de a se aduna conferința pentru «starea Moldovei» (p. 239).

In momentul când, în Ianuar-Februar 1859, se aştepta izbucnirea războiului franco-austriac, pentru causa italiană, vestea dublei alegeri a lui Alexandru Ioan I-iu. Convorbirea lui Hübner cu Impărăteasa Eugenia, la 20 Februar, trebuie reprodusă întreagă așa cum apare în raportul de la 10 al ambasadorului: «Quant à la double élection de Couza, j'entrevois de bien mauvaises tendances ici, et je crains que lord Malmesbury ne soit faible. L'Impératrice m'a dit: «Vous voyez que les Principautés veulent l'Union». — «Non, madame, je vois seulement là-bas de fiers intrigants.» L'Impératrice, rougissant d'impatience, s'écria: «Non, c'est le voeu national; on y veut l'Union. Or, comme l'Autriche veut le maintien de la Porte, elle ne veut pas l'indépendance des Principautés et, par conséquent, elle s'oppose à l'Union» (pp. 286-7; v. și p. 291).

La 20 instrucții din Viena pentru adunarea conferinții ca să «restabilească ordinea legală în Principate», după concepția austriacă (p. 294). Se va ajunge în Mart la hotărîrea de a păstra o «atitudine pasivă», dacă va fi vorba de o modificare a Convenției (p. 325). Cowley recunoștea violarea ei, dar nu și necesitatea unei opuneri, cu atât mai puțin a unei «intervenții armate». «Nous, pour notre part, accéderions à toute combinaison, soit qu'on se décidât à confier cette tâche à un corps d'armée turc, qui pourrait être accompagné par des experts des Puissances garantes, soit qu'on voulût adjoindre d'autres troupes à celles de la Puissance suzeraine, auquel cas nous n'aurions pas à objecter à ce que la Prusse fût invitée à prendre part à l'occupation». Nu se va admite nimic contra Porții, iar dacă, supt «presiunea morală» ea cedează din nou contra principiului tratatului, «nous nous réserverions notre liberté d'appréciation». Austria-și va fi și căpătat «libertatea de acțiune», în cas de «modificații esențiale și care, în ochii noștri, n'ar avea șansă de durată și stabilitate» (pp. 332-3). N'ar mai participa la o garanție devenită «ineficace», ci «nous préférerions adopter vis-à-vis des Principautés une attitude, nullement hostile, mais passive, telle que nous

l'avons gardée longtemps en face de la création du royaume hellénique ». A spus-o lui Cowley (pp. 332-3).

La 7 April conferinţă pentru Principate. In numele Turciei, *Musurus* nu recunoaşte Unirea, ca fiind ilegală şi cere intervenţia militară. Amânare pe câteva zile, fără discuţii (p. 378). Dar şedinţa nu se ţine la data fixată, 12 ale lunii. Dar chestia italiană frământă întreagă această lume, şi peste câteva zile armata francesă trecea Alpii.

11 FEBRUARIE 1866
IN PERSPECTIVA ISTORICĂ A TREI SFERTURI DE VEAC

DE

AL. LĂPĔDATU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 28 Februarie 1941

S'au împlinit șaptezeci și cinci de ani dela abdicarea silită a lui Alexandru Ioan Cuza. Evenimentul acesta, de capitală importanță pentru întreaga evoluție istorică a României, atunci abia întemeiată, a fost privit și judecat, multă vreme, în special din partea contimporanilor, în chipuri deosebite. Unii — prieteni și aderenți ai fostului Domnitor — l-au prezentat ca un act de trădare față de acesta și de interesele țării. Alții — adversari politici sau personali ai săi — ca un act politic menit să asigure desvoltarea, pe căi normale, a vieții constituționale și dinastice a noului Stat român.

Abia A. D. Xenopol, în *Istoria Domniei lui Cuza-Vodă* (1903), a pus chestiunea în adevărata ei lumină. Căci, deși apologet al lui Cuza-Vodă, ilustrul nostru istoric a păstrat, totuși, în scrierea sa, obiectivitatea necesară — caracteristică de altfel spiritului său științific — pentru ca cetitorii să-și poată face o idee justă despre natura actului de demitere din domnie a lui Alexandru Ioan I.

In vremea din urmă, după scoaterea la iveală a corespondenței politice a fostului Domnitor al unirii și după deschiderea marilor arhive europene dela Viena și Paris și pentru epoca aceasta, prohibită mai înainte cercetătorilor, au apărut

expuneri nouă ale acestui eveniment, făcute în cel mai larg spirit de imparțialitate istorică. Mă refer la cartea d-lui Paul Henry, *L'abdication du Prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie* (1930), în care autorul ne dă, pe baza unui foarte întins și prețios material documentar scos din menționatele arhive, cea mai substanțială și pătrunzătoare prezentare a cauzelor și împrejurărilor ce au dus la abdicarea întâiului Domnitor al Principatelor Unite.

Dacă, deci, totuși am anunțat această comunicare, nu este pentru a mai aduce ceva nou, ca informație, ori ceva mai mult, ca obiectivitate, ci pentru a insista asupra unor laturi ale chestiunii, care, privite în perspectiva istorică a trei sferturi de veac, apar, azi, *sub alt aspect și în alt înțeles*, decât acele în care au fost privite și judecate până acum.

*

Dar pentru a putea face aceasta este absolut necesar să se lămurească mai întâi temeiurile *ideologiei politice* și natura *stării de spirit* a contimporanilor. Căci numai cunoscând aceste elemente se va putea înțelege și explica acțiunea și scopul celor ce au pregătit și efectuat actul de autoritate dela 11 Februarie 1866.

Ideologia politică a oamenilor din epoca unirii e bine cunoscută: întemeierea, cu orice preț și cât mai în grabă, a României, în condițiuni care să-i garanteze existența și desvoltarea și să-i asigure, ce privește organizarea și conducerea, stabilitatea și continuitatea necesară. Aceasta prin unirea celor două Principate, prin completa lor autonomie în afacerile lăuntrice, prin adoptarea, ca sistem de organizare, a regimului constituțional reprezentativ și prin aducerea la domnie a unui principe străin dintr'o casă domnitoare în Europa.

Această ideologie a fost elaborată și fixată, încă în epoca Regulamentului organic, de patrioții vremii, capi ai partidei naționale, cărora li s'a pus, pentru prima oară, în chip serios și posibil, problema constituirii, pe baze nouă, moderne, a

unui Stat român unitar. Căci aceștia au meritul de a fi văzut, cu o minunată intuiție și claritate politică, care trebue să fie temeiurile de constituire ale unui asemenea Stat. Și anume: arătatele patru puncte — postulate ale politicei noastre naționale dela jumătatea secolului trecut.

Dar numai generațiunii următoare, tinerimii revoluționare dela 1848, i-a revenit marea și frumoasa sarcină de a aduce la îndeplinire, concret, aceste postulate. Căci, timp de două decenii, dela 1848 până la 1868, generațiunea aceasta n'a avut altă preocupare, în străduințele ei patriotice, decât cum să așeze și să ridice, mai bine și mai trainic, noua construcție a României pe temeiurile preoconizate de predecesori, — temeiuri a căror realizare a constituit, o repet, întreaga ideologie politică a oamenilor din epoca aceea.

*

Ce privește starea de spirit a acestei generații, ea se caracterizează printr'o încredere absolută în posibilitățile de realizare a postulatelor de care am vorbit, prin forțele vii și creatoare ale neamului, cărora — erau convinși — nu li se putea opune nicio piedecă pe care să nu o poată înlătura. De asemenea printr'o sinceritate deplină în principiile politice de libertate și naționalitate pe care le profesau și în cadrele cărora vedeau numai posibilă întemeierea, organizarea și desvoltarea unui Stat român de caracter modern.

Din această vreme datează doar lozincele ce ilustrează această stare de spirit: « Prin noi înșine », « Cu mintea, cu inima, cu brațele noastre », « Indrăsneală în cele bine chibzuite ». Lozince nu de ocazie sau fanfaronadă, ci de credințe profunde și de voințe hotărîte. Lozince verificate prin înseși actele celor ce le-au formulat și s'au condus de ele o vieață întreagă. Căci numai pe urma încrederii ce aceste lozince sădiră în sufletele tuturora s'a putut realiza — prin politica faptelor împlinite — tot ceea ce Puterile europene ne contestară și refuzară. Și tot în această vreme s'a manifestat mai viu și desinteresat atașamentul pentru noul regim constituțional al României.

Aceasta era starea de spirit a oamenilor din generația unirii. Ea face onoare celor ce au avut-o, coborîtori, mai toți, din fosta clasă conducătoare, oligarhică și privilegiată, care au luptat din toate puterile, cu sinceritate și însuflețire, pentru democratizarea și nivelarea societății românești, prin răspândirea culturii și o mai justă și echitabilă repartizare a bunurilor. Ultimii reprezentanți ai oamenilor cu aceste credințe și sentimente, cu aceste aspirațiuni și năzuințe, au dispărut în preajma războiului unității noastre naționale. Dar înfăptuirile lor sunt, pentru noi, cei de azi, pietrele angulare pe care s'a înălțat România întregită dela 1918.

*

Acum că cunoaștem ideologia și starea de spirit a generațiunii unirii, vom putea înțelege mai ușor și explica mai bine acțiunea celor ce au pregătit și săvârșit actul dela 11 Februarie 1866, pentru realizarea ultimului din cele patru postulate naționale ale vremii — așezarea pe tronul României a unui principe străin dintr'o casă domnitoare în Europa.

In adevăr, Conferința de Pace dela Paris, din 1856, în care pentru întâia oară chestiunea Principatelor Române fu examinată în cadrul larg al politicei europene, aprobă pe seama acestor Principate, completa lor autonomie, îndepărtând nefastul protectorat rusesc, reducând suzeranitatea turcească la formele ei inițiale (tribut și învestitura) și așezându-le sub garanția colectivă a celor șapte Puteri.

Faptul era așa de important pentru evoluția politică ulterioară a patriei noastre, că, deși celelalte postulate — unirea și principele străin — ne fură refuzate, iar chestiunea nouei organizări politice a Țărilor Române fu lăsată pe seama unei Comisiuni speciale, în lumea românească bucuria pentru restaurarea autonomiei fu nemărginită. Cu minunata sa intuiție politică, Ion C. Brătianu spunea atunci: de azi înainte nimic nu ne mai stă împotrivă. România e ca și întemeiată!.

Așa a și fost. Căci prin Convenția dela 1858 ni se acordă regimul constituțional reprezentativ ca sistem de nouă organizare politică a Principatelor. Și cu toate că legea electorală

integrată acestei Convenții lăsă conducerea Statului tot pe seama reprezentanților fostei clase diriguitoare, noul regim fu acceptat cu satisfacție, — încredințați fiind toți că modificarea lui va veni în curând pe căile firești ale voinței naționale, cum s'a și întâmplat. Ori, cu aceasta, al doilea postulat era și el realizat.

Ce privește cel de al treilea, unirea, acesta, ca unul ce nu ne fu încuviințat decât parțial și condiționat, fu cel dintâi realizat pe calea faptului împlinit: prin îndoita alegere a Colonelului Alexandru Ioan Cuza ca Domn al Moldovei la 5 Ianuarie și al Țării-Românești la 24 Ianuarie 1859.

Rămânea deci de realizat numai ultimul postulat — acel al *principelui străin*.

*

Alegerea lui Cuza și recunoașterea ei de către Curtea suzerană și Puterile garante nu însemna câtuși de puțin că patrioții vremii au părăsit postulatul dinastiei dintr'o casă domnitoare europeană. Dimpotrivă, considerând și prezentând această alegere ca un mijloc, nu ca un scop, reprezentanții națiunii din Adunările elective au ținut să afirme din capul locului că nu înțeleg să renunțe la acest ultim și capital postulat național.

Căci, iată, bunăoară, ce zicea M. Kogălniceanu în Adunarea electivă a Moldovei, la 3 Ianuarie 1859, două zile înainte de alegerea lui Cuza: « Cu toate că Convenția dela Paris n'a încuviințat dorința Divanului ad-hoc, Adunarea prin un vot foarte lămurit a voit să arate Europei că noi persistăm a voi unirea sub o dinastie străină. Afară de aceasta, noi avem să numim un Domn. Se știe deci dinainte care sunt voințele acestei Adunări. Să nu uite Domnul niciodată că, ales de deputații națiunii, pentrucă totul nu era încă pregătit spre a face unirea, el trebue să considere ca cea mai sacră a sa datorie a grăbi făptuirea acestei uniri, pentrucă ziua cea mai frumoasă a domniei sale va fi aceea când se va coborî de pe tron, după ce va fi pus cea de pe urmă piatră la edificiu ».

Şi iată cum Domnul însuşi notifica alegerea sa Puterilor garante: « Intemeindu-mă pe votul Adunărilor ad-hoc, rostit din nou în Adunarea Moldovei din 5 Ianuarie, constatez încă odată că ţara a cerut unirea cu un prinţ străin. Personal, am lucrat totdeauna la succesul acestei combinări, iar alegerea mea nu a putut să-mi schimbe convingerile de mai înainte. Lipsit de ambiţie personală şi nedorind alta decât binele ţării mele, aşa precum ea îl înţelege şi îl cere, nu am trebuinţă de a declara că voiu fi totdeauna gata a mă întoarce în vieaţa privată şi că nu voiu considera retragerea mea ca un sacrificiu, dacă soarta Românilor va fi hotărîtă în conformitate cu dorinţa ce a exprimat o naţie întreagă ».

Aşa dar, de o parte ca şi de alta, afirmarea necesităţii principelui străin şi voinţa hotărîtă a instituirii lui. Domn şi ţară erau deci de acord în această privinţă. Din nefericire însă, acordul acesta nu s'a putut menţinea mult timp, aşa, sincer şi loial, precum fusese exprimat. Căci împrejurările în care s'a desfăşurat vieaţa politică a ţării, pentru promovarea marilor reforme ce s'au impus domniei lui Cuza-Vodă, în scopul consolidării şi organizării Statului, au zădărnicit menţinerea lui.

Iar amestecul, în luptele ce s'au dat pentru aceasta, a unor mari interese — morale şi materiale — de clasă, ca şi a unor pasionante resentimente politice şi personale, au încordat aşa de mult raporturile dintre cele două tabere în luptă — partizani şi adversari ai reformelor ori cel puţin ai mijloacelor prin care au fost impuse — încât rămânerea mai departe în Scaun a Domnului, care stătea în fruntea celor dintâi, ajunsese a fi considerată, tot mai mult, de cei din urmă, ca o adevărată primejduire a viitorului ţării. De aci necesitatea pentru ei de a fi neapărat înlăturat, altfel decât potrivit acordului convenit în Ianuarie 1859.

*

Căci iată ce s'a întâmplat.

Până la începutul anului 1862, toată ţara fu în jurul Domnului, spre a-l susţinea şi ajuta să dobândească unirea deplină

și definitivă a Principatelor. O adevărată uniune sacră. E drept că pe unele chestiuni, ce aveau să împartă, după aceea, țara în două tabere opuse, începuseră, încă de atunci, disensiunile, ba chiar și conflictele între Domn și guverne, între guverne și Adunări. Dar oricum, ele rămaseră pe al doilea plan. Pe primul plan stătea chestiunea mare a unirii, care, cu ajutorul tuturor patrioților, se realiză la 24 Ianuarie 1862.

După aceea veni chestiunea marilor reforme pentru organizarea politică și socială a Statului, chestiunea reformei agrare în special, legea rurală, care, după art. 46 al Convenției trebuia neapărat rezolvată. Pe această chestiune însă, țara se diviză. De o parte proprietarii, care dețineau, de fapt, conducerea Statului, ca unii ce erau aproape singuri reprezentanți în Adunările legiuitoare și care se opuneau cu îndârjire unei reforme agrare concepută în spirit mai larg și mai democrat. De altă parte cei ce erau pentru o asemenea reformă — Domnul și tineretul progresist.

Lupta fu înverșunată. Domnul ar fi vrut să o câștige pe căile normale, legale, prin votul Adunărilor legiuitoare. Dar nu s'a putut. Căci ele susțineau un proiect de reformă în spirit reacționar. Toate încercările de a le câștiga pentru proiectul mai drept și mai generos al lui M. Kogălniceanu fură zadarnice. Și toate mijloacele — disolvări de Adunări și schimbări de Guverne — nefolositoare. Adunările se reconstituiau la fel, iar Guvernele rămâneau neputincioase față de ele. Căile legalității erau așa dar închise.

Atunci se iviră păreri și propuneri extremiste. Să se impună modificarea — cel puțin a legii electorale — prin lărgirea dreptului de vot la clasele producătoare și la intelectuali. Cum însă nici aceasta nu fu posibil prin votul Adunării legiuitoare, se văzu necesitatea schimbării — pe calea forței majore — a Constituțiunii dată prin Convenția dela 1858, ceea ce se făcu prin lovitura de Stat dela 2 Mai 1864.

Dar Domnul nu se mulțumi numai a octroia, pe această cale, o nouă lege electorală, întocmită pe principiul votului obștesc, direct și indirect, și prin care puterea legislativă fu scoasă din mâinile oligarhiei, ci merse mai departe: înlocui Convenția dela Paris printr'un Statut zis adițional, prin care,

pe lângă Adunarea legiuitoare, cu un număr mai mare de membri, se constitui un nou corp legiuitor, cu atribuțiuni mult mai largi și mai importante, — un Senat, un Corp ponderator, nu ales, ci numit: jumătate (32 membri) direct de Domnitor, după libera sa alegere, iar jumătate (alți 32 membri), tot de dânsul, dar dintre membrii aleși ai Consiliilor județene.

Mai mult. Drepturile și prerogativele Domnului față de cele două Corpuri legiuitoare, fură asemenea mărite. El avea să numească pe președintele Adunării legislative și pe vicepreședinții Corpului ponderator, președintele acestuia fiind, de drept, Mitropolitul din Capitala țării. Peste aceste adunări se institui apoi un Consiliu de Stat, cu rol capital în ce privește inițiativa și elaborarea legilor. In modul acesta, Domnul și Guvernul puteau dispune în voie de Parlament, care deveni astfel un instrument docil și servil al puterii executive.

*

In conștiința lui Cuza-Vodă actul dela 2 Mai 1864 fusese absolut necesar pentru consolidarea socială și națională a nouei Românii. In lumea politică a țării, însă, el provoacă înverșunate adversități. Căci marii proprietari pierdeau nu numai puterea politică de care dispuseseră până atunci în virtutea legii electorale integrată Convenției dela 1858, ci și pământurile ce aveau să treacă — pe temeiul noii legi rurale — în stăpânirea și folosința clăcașilor. In același timp, partida progresistă, liberală, vedea, în abrogarea acestei Convenții și înlocuirea ei prin Statutul adițional, o tentativă dictatorială de subordonare a puterii legiuitoare celei executive și celei personale a Domnitorului.

In adevăr, necontenit împiedecat, cum fusese, în opera de organizare a țării prin marile reforme necesare, de atitudinea fermă și hotărîtă a fostelor Adunări elective, Cuza-Vodă crezu că e bine să le pună sub tutela sa. In acest scop, trecând peste principiile și normele fundamentale ale constituționalismului reprezentativ, el introduse, cum am văzut,

în noul Statut, dispozițiuni de natură să anihileze drepturile și prerogativele esențiale ale puterii legiuitoare.

Ori, prin aceasta, poziția Domnului, compromisă față de partida conservatoare a marilor proprietari, prin reforma rurală a lui M. Kogălniceanu, se compromise și față de partida progresistă, radicală. Căci membrii acestei partide, îndoctrinați de ideile liberale și democratice ale Apusului, nu puteau concepe și admite vieața Statului român decât sub un regim de adevărat constituționalism, cât mai sincer și onest practicat. De aceea noul Statut al lui Cuza-Vodă însemna pentru dânșii desființarea vieții constituționale a țării și readucerea ei sub regimul nefast al absolutismului de care abia scăpase.

Și unii și alții deci — conservatori și liberali, albi și roșii — se uniră împotriva nouei forme de organizare a Statului și a noului sistem de guvernare al Domnului. Astfel se găsiră laolaltă, împotriva acestuia, pentru motive atât de deosebite, ambele partide, care duseseră până atunci o înverșunată luptă politică unul împotriva celuilalt, pe temeiul unor concepții de organizare și a unor metode de guvernare fundamental opuse. Alianță nefirească și, de sigur, în alte împrejurări și cu alte scopuri, imposibilă, fapt pentru care a și fost numită, încă dela preludiile ei parlamentare — coaliție monstruoasă.

Și cu toate că prin lovitura dela 2 Mai 1864 se rezolvase marea problemă a împroprietăririi sătenilor și că, prin aprobarea Statutului adițional, Curtea suzerană și Puterile garante recunoscuseră implicit țării dreptul său autonom, suveran, de legiferare în cele lăuntrice, ceea ce, sub raport politic-național, era de cea mai mare importanță, — lupta împotriva lui Cuza-Vodă începu cu înverșunare. Obiectivele ei erau: aducerea unui principe străin pe tronul României și, odată cu aceasta, restabilirea vieții constituționale în cadrele Convenției dela 1858.

Necesitatea acestei lupte se ivise de altfel de îndată ce se vădiră intențiile dictatoriale ale Domnului. Căci, încă înainte de lovitura de Stat, se constitui, în 1863, o asociațiune, așa zisă literară și politică, al cărei scop nemărturisit era însă

apărarea regimului constituțional prin rezistență la tendințele de guvernare personală ale lui Cuza-Vodă. Când apoi el traduse în fapt aceste tendințe — prin actul dela 2 Mai 1864 — lupta împotriva lui — tot mai bine organizată și condusă — se deslănțui cu hotărîre și vigoare. In Iunie 1865, fruntașii țării, conservatori și liberali, se legară în secret, pe cuvânt de onoare, ca, pentru cazul de vacanță a tronului, să susțină candidatura unui principe străin, așa cum deciseseră Divanurile ad-hoc și nu încetase de a cere națiunea.

In adevăr, în vieața politică a țării, chestiunea principelui străin fu menținută mereu la suprafață, fie din spirit patriotic, desinteresat, fie din spirit de opoziție față de Domn. Bărbați politici însemnați ai țării, din ambele partide, nu pierdură niciuna din ocaziile ce li se prezentară, să nu amintească de necesitatea îndeplinirii desideratelor exprimate de Divanurile ad-hoc. Iar aceasta nu totdeauna în forme respectuoase și deferente față de persoana lui Cuza-Vodă.

Intr'o astfel de atmosferă politică, alimentată și înveninată și de pasiunea cu care erau înfățișate și exploatate în public anumite scăderi morale ale Domnului și mai ales practice scandaloase ale celor ce-l înconjurau, era natural să se pună ca obiectiv al acțiunii împotriva lui Cuza-Vodă postulatul principelui străin și ca o asemenea acțiune să întrunească, cum am văzut, pe mai toți oamenii politici de seamă ai țării. Aceasta cu deosebire după plecarea lui M. Kogălniceanu din capul Guvernului (Ianuarie 1865) și deci din rândul apărătorilor și susținătorilor Domnului.

Căci după această plecare, nu mai rămaseră în jurul lui Cuza-Vodă decât oameni politici de multă bunăvoință și cu totul devotați Domnului, dar, de sigur, fără capacitatea, autoritatea și prestigiul celor ce se ridicaseră împotriva lui și — din nenorocire — o camarilă detestabilă, care exercita o dezastruoasă influență în conducerea afacerilor publice. Numele celor ce alcătuiau această camarilă erau bine cunoscute. Se știa cum și ce fel abuzează ei de încrederea și simpatia Domnului și cum prin actele lor îl descopereau și compromiteau tot mai mult.

Rezultatele se văzură curând. Guvernele ce urmară nu putură împiedeca neorânduelile de tot felul în administrațiile publice și nici pune ordine în finanțele secătuite și falimentare ale Statului. Afară de aceasta, criza agricolă, cauzată de secete, inundații, epidemii și ogoarele rămase nelucrate pe urma reformei rurale, lipsa de afaceri în toate compartimentele vieții economice și haosul provocat de aplicarea grăbită și nestudiată a nenumăratelor legi ce se elaborase între timp aduseseră pretutindeni în țară mizerie și nemulțumire.

Toate clasele sociale și categoriile profesionale aveau cuvânt să fie nemulțumite. O arată, într'un memoriu oficial, chiar unul dintre miniștrii ultimelor guverne ale lui Cuza-Vodă: proprietarii deposedați și decăzuți din situațiunea lor politică, țăranii împroprietăriți, dar fără putința de a-și lucra cu folos pământurile, arendașii fără mijloace — brațe de muncă și credit — de a exploata bunurile ce luaseră în posesie sau arendă; negustorii paralizați aproape total în afacerile lor, funcționarii și profesioniștii ce nu-și mai puteau duce traiul de toate zilele și plăti impozitele.

*

Aceasta era starea în care se găsea țara în vara anului 1865. Cât se poate de rea și de grea. Guvernul nu ținea însă prea mult seamă de nemulțumirile care se adunau, zi de zi, tot mai mult, privindu-le ca urmări firești ale stării de transiție, dela regimul cel vechiu, feudal și oligarhic, la regimul cel nou, de emancipare și libertate politică, socială și economică.

El fu adus însă la realitate de mișcarea revoluționară din București, dela 3/15 August 1865, prilejuită de introducerea monopolului la tutun și de prohibirea vânzării fructelor pentru prevenirea epidemiei de holeră, — ambe măsuri de natură a păgubi multe interese și a provoca, prin felul brutal și vexatoriu cum fură aplicate, agitațiuni înverșunate împotriva guvernului.

Mulțimea revoltată se dădu la manifestațiuni turburătoare. Primăria fu invadată și devastată, iar autoritățile

alungate și maltratate. Răscoala luă proporții atât de mari că trebui să fie sufocată cu puterea armată și cu prețul a zeci de vieți, căzute dintr'o parte și dintr'alta. Ea avu un mare răsunet peste granițe, unde descoperi racilele profunde, de ordin moral și material, ce frământau și turburau țara și întări convingerea că conducerea Statului nu mai avea autoritatea necesară și mijloacele legale de a domina situația.

Presa străină o prezenta ca început a unei acțiuni revoluționare mai întinse, de natură a primejdui ordinea în întregul Orient. Poarta Otomană interveni. Marele Vizir făcu aspre remonstrațiuni Domnului. Dată publicității înainte de a fi ajuns în mâinile lui Cuza-Vodă, scrisoarea lui Faud Pașa, fu comentată de presa oficioasă a Curții suzerane și a Puterilor garante în chipul cel mai defavorabil Domnului român și guvernului său, acuzați fiind c'au întrebuințat mijloace excesiv de riguroase, sângeroase, pentru represiunea unor nemulțumiri îndreptățite și unor revendicări legitime.

Faptul produse mare sensație în țară și fu de îndată și amplu exploatat împotriva Domnului, în sensul că el era părăsit de Puteri, de Franța lui Napoleon III în deosebi, puternicul și statornicul său protector. Succesiunea la tron fiind considerată ca și deschisă, mulți din cei ce se mai găseau în jurul Domnului, din devotament personal pentru dânsul, îl părăsiră, trecând, rând pe rând, pe față și, adesea, în mod demonstrativ, de partea adversarilor. Puțini mai rămaseră lângă dânsul până la sfârșit. Chiar membrii Parlamentului, aleși în toamna anului 1864, ca guvernamentali, pe baza legii electorale și Statutului adițional dela 2 Mai sau numiți — în Senat — de Domn, nu mai erau cu dânsul și cu guvernul său.

Ultima sesiune parlamentară se caracterizează printr'o completă confuziune și indisciplină politică. Un ziar al timpului, în afară de partide, « Trompeta Carpaților » a lui Cesar Bolliac, comentând situația în această privință, arată, cu cifre, cum, dela săptămână la săptămână, scădea numărul majorității pentru a crește acel al minorității. Chiar președintele Adunării legiuitoare, Manolache Kostache Epureanu, numit de Cuza-Vodă, ca om de încredere al său, fu înlo-

cuit, tot de el, pe motiv că era prea îngăduitor și părtinitor cu reprezentanții opoziției.

*

Fără un guvern care să-l poată susținea și un parlament pe care să se poată sprijini și cu o țară în mare lipsă și plină de nemulțumire, poziția Domnului deveni foarte precară, nu numai înlăuntru, ci și în afară. In adevăr aci, în străinătate, chestiunea voluntarilor poloni, trecerea armelor sârbești prin România și secularizarea averilor mănăstirești, slăbiră mult, încă de atunci, din 1683, când se petrecuseră aceste evenimente, încrederea Puterilor garante în Cuza-Vodă, fiecare din aceste Puteri privind și judecând politica Domnului român în aceste chestiuni prin prisma intereselor și scopurilor ce avea și urmărea în problema orientală.

Când apoi la cauzele acestea se adăugă lovitura de Stat cu legea rurală și înlocuirea Convenției prin noul Statut adițional, neîncrederea aceasta spori și mai mult. Cu deosebire în Anglia, Cuza-Vodă era privit și judecat foarte aspru. Căci nicicând nu se vor mai fi rostit, la adresa unui suveran, cuvinte mai grele ca acele cu care membrii guvernului britanic, în frunte cu primul-ministru, Lord Palmerstron, calificau, înaintea lui Ioan Alecsandri, pe Domnul român. Şi nici când nu se vor fi colportat atâtea lucruri calomnioase și defăimătoare pentru un monarh ca acele care se colportau la adresa lui Cuza-Vodă prin cancelariile politice europene de atunci.

E drept că fostul agent al țării noastre pe lângă guvernele din Paris și Londra își apără Domnul cu o demnitate și fermitate care fac cea mai mare onoare vechei noastre diplomații. Dar el nu putu schimba nimic din ostilitățile și dușmăniile îndreptate împotriva lui. De aceea, când mișcarea revoluționară dela 3/15 August 1865 se produse, alarmând Curtea suzerană și Puterile garante, situația lui Cuza fu considerată iremediabil pierdută. Toate Puterile erau de una și aceeași părere, că nu mai e posibil să se mențină în Scaun.

*

In această gravă situație, ideea abdicării puse din nou stăpânire pe cugetul Domnitorului. La 1 Octomvrie 1865, Cuza-Vodă adresa Impăratului Napoleon o lungă scrisoare, în care, după ce arată opera ce înfăptuise în timpul domniei și greutățile grămădite din toate părțile în calea acestei domnii, declară că e gata a coborî treptele tronului, spre a face loc altuia mai energic, dacă marele său protector ar crede-o util pentru țară. Scrisoarea aceasta nu ajunse în mâinile Impăratului decât mai târziu. Totuși ea fu cunoscută atât în țară, cât și în afară, Domnul însuși fiind acel ce ținuse a divulga și răspândi cuprinsul ei.

De altfel Cuza-Vodă își manifestase, când sincer, când calculat, intențiunea de abdicare de-a-lungul întregii sale domnii. Și anume. La început — cum am văzut — ca o obligațiune morală și națională față de țară și de propria-i conștiință patriotică. In anii silințelor pentru dobândirea unirii depline și definitive, ca urmare a descurajării ce adesea-l stăpânea față de rezultatele, prea mult întârziate, ale acestor silințe. In timpul luptelor pentru impunerea marilor reforme sociale și politice, ca amenințare împotriva Curții suzerane și a Puterilor care se opuneau acestor reforme. In sfârșit, după lovitura de Stat și, mai ales, după mișcarea revoluționară dela 3/15 August, în ultima fază a domniei, ca consecință a deprimării în care-l adusese campania înverșunată împotriva sa și starea deplorabilă a țării, sub toate raporturile, dar mai ales sub cel financiar.

Căci, în afară de scrisoarea amintită către Napoleon, dela 1 Octomvrie, el anunță public — urbi et orbi — hotărîrea de a abdica prin mesajul de deschidere a Parlamentului, la începutul lui Decemvrie 1865:

« Fiți convinși — zicea el în acest mesaj — că eu nu aș vrea o putere care nu s'ar întemeia decât pe forță. Fie în capul țării, fie alăturea cu D-v., eu voiu fi totdeauna cu țara și pentru țară, fără altă țintă decât voința națională și marile interese ale României. Eu voiesc să fie bine știut că niciodată persoana mea nu va fi o împiedecare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui așezare am fost fericit a contribui. In Alexandru

Ion I, Domn al României, Românii vor găsi totdeauna pe Colonelul Cuza, care a proclamat în Adunarea ad-hoc și în Camera electivă a Moldovei marile principii ale regenerației României și care, fiind Domn al Moldovei, declară oficialmente Inaltelor Puteri garante, când primea și Coroana Valahiei, că el primește această îndoită alegere ca expresia neîndoielnică și statornică a voinței naționale pentru unire, — însă numai ca un depozit sacru ».

*

Cum se vede, Cuza-Vodă nu se lega de domnie. Aceasta o știau bine toți cei ce-l apropiau. O aflase și țara din propria-i mărturisire. Iar declarațiile făcute Consulilor într'o audiență comună ce avură la dânsul nu lăsau nicio îndoială asupra acestei intențiuni a sale. Numai un prinț străin, le spunea el, mai poate salva situația. Și insista așa de stăruitor asupra acestui lucru, că guvernele Puterilor garante își făcură convingerea, după rapoartele reprezentanților lor la București, că Domnul ar urmări să aducă el însuși în locu-i un principe străin, proclamând în același timp și independența țării, de unde și alarma lor, cum vom vedea îndată, că prin un asemenea act, vor fi puse înaintea unor nouă și grave complicații politice.

Față de toate acestea, e greu, de sigur, să se contesteze sinceritatea atitudinii lui Cuza-Vodă în chestiunea principelui străin, mai ales dacă ținem seama și de starea de depresiune morală și oboseală fizică în care se afla și dacă mai știm, din aceleași rapoarte consulare, că el considera misiunea sa ca Domn al Principatelor-Unite, încheiată.

Principele străin — după dânsul — era absolut necesar pentru desvoltarea mai departe a României. Căci tot ceea ce acesta nu ar fi putut săvârși sau ar fi săvârșit numai cu mari dificultăți, săvârșise Cuza-Vodă: unirea deplină și definitivă, secularizarea averilor mănăstirești, împroprietărirea clăcașilor și dreptul recunoscut al țării de a-și conduce în deplină suveranitate vieața sa internă.

Evident, în aceasta din urmă atitudine a Domnului român, nu poate fi vorba nici de calcul nici de ipocrizie, de care nu era capabil de altfel, ci numai de dorința și voința de a-și încheia domnia, așa cum o spusese imediat după alegere, adecă întorcându-se în vieața privată, fără a considera aceasta ca un sacrificiu, dacă soarta Românilor ar fi hotărîtă în conformitate cu dorința exprimată de națiunea întreagă.

Dar, dacă e așa, naște, în chip firesc, întrebarea: la ce mai era atunci nevoie de o acțiune conspirativă pentru a-l înlătura și de ce nu s'a așteptat ca abdicarea să se producă benevol — dela sine?

D-l Paul Henry găsește explicațiunea în teama conjuraților că, lăsându-l să abdice de bună voie, Cuza-Vodă ar fi plecat cu o popularitate ce i-ar fi creat o aureolă, care, dacă nu le-ar fi putut zădărnici planurile mai apropiate, le-ar fi putut, în schimb, încurca aceste planuri, mai încolo, după câtva timp de exil benevol. Era deci de cel mai mare interes pentru conjurați — scrie d-l Henry — să-l silească să abdice când le convenea lor. Căci numai în acest fel puteau să rămână deplin stăpâni pe situație.

*

Se prea poate ca și aceste considerațiuni să fi influențat pe conspiratori a pune la cale acțiunea pentru abdicarea silită a lui Cuza-Vodă. Cred însă că altceva — mult mai serios — a trebuit să-i preocupe, să-i îngrijoreze și să-i determine la această acțiune — haosul și primejdia în care ar fi ajuns țara, dacă el ar fi plecat dela sine.

In adevăr, buni cunoscători ai situației politice din țară și din străinătate, conjurații își dădeau seama că a lăsa pe seama Domnitorului deschiderea și aranjarea succesiunii, cu oameni ce-i avea în juru-i, în guvern și camarilă, incapabili de a învinge dificultățile ce s'ar fi ivit și a rezolva criza ce s'ar fi produs, însemna nu numai a compromite chestiunea principelui străin, dar și a expune țara la o eventuală ocupațiune.

De aceea, ca oameni de acțiune, încercați și verificați prin participarea lor hotărîtoare la atâtea evenimente politice dela 1848 înainte și conștienți că prin încrederea de care se bucurau în fața neamului, sunt singurii ce pot stăpâni situația și hotărî succesiunea Domnului în conformitate cu dorințele națiunii, — socotiră de datoria lor patriotică să ia acțiunea în mână, s'o pregătească și organizeze sistematic și temeinic, s'o conducă și rezolve cu chibzuință și energie.

Afară de aceasta, conjurații mai înțeleseră că e de cea mai mare importanță să grăbească acțiunea, spre a nu da pas uneltitorilor dinlăuntru și din afară, să le smintească planurile și să le încurce socotelile. Grijă justificată atât prin atitudinea oamenilor din jurul lui Cuza-Vodă, cât și prin cea a reprezentanților Puterilor. Cei dintâi, ca unii ce aveau interes ca Domnul să rămână mai departe în Scaun, pentru profitul lor. Cei din urmă, ca unii ce primiseră ordin expres dela guvernele lor să împiedece, pe cât se putea, abdicarea.

Căci, între timp, atât Curtea suzerană, cât și Puterile garante schimbaseră de atitudinea față de Cuza-Vodă. De unde, după mișcarea revoluționară dela 3/15 August, îl părăsiseră, cum am văzut, cu toatele, considerându-l iremediabil pierdut, acum, deodată, în chip neașteptat, reveniră, hotărînd să-l susțină mai departe în domnie. Cauza: teama că abdicarea, de bună voie sau silită, a Domnului român ar putea produce complicațiuni în Orient și pune pe tapet chestiunea principelui străin la tronul României, asupra căreia ele, Puterile, nu erau de acord.

Ori, dat fiind natura uneori șovăitoare și schimbătoare a lui Cuza-Vodă, nu era exclus ca acțiunile acestea să-l influențeze. Trebuia deci lucrat fără amânare, ceea ce se și făcu, cu toate că temerea conjuraților nu fu confirmată de cele ce urmară. Căci nici camarila cu insistențele sale și nici consulii cu exortațiunile lor nu putură determina pe Cuza-Vodă să se abată dela intențiunea sa.

Lucrul era, de altfel, de prisos. Orice sfaturi de îndreptare și orice încercări de salvare se dovediră zadarnice. Inevitabilul avea să se producă. Din acest punct de vedere sunt în profundă eroare cei ce cred că s'ar fi mai putut menținea

domnia lui Cuza-Vodă ori că s'ar fi putut măcar prelungi. Scadența era fatală. O vedea și simțea mai bine decât oricine, Domnul însuși.

*

Bine informați de cele ce se petrec în jurul lui, conjurații socotiră sosit momentul să intre în acțiune. Ion C. Brătianu plecă la Paris, să încerce o schimbare în atitudinea Impăratului Napoleon și a cercurilor hotărîtoare de acolo, pentru restabilirea situației anterioare loviturii de Stat dela 2 Mai 1864 și pentru a se înlesni României aducerea unui principe străin la domnie.

Misiunea aceasta a lui I. C. Brătianu nu era ușoară, pentrucă Puterile dăduseră ordin, cum am văzut, agenților lor din București, să susțină pe Cuza-Vodă. Nu putea fi vorba deci de a le întoarce dela această hotărîre, ci, cel mult, de a obține dela ele promisiunea că, puse în fața unui fapt împlinit, vor accepta noua situațiune, ceea ce pare că și izbuti. Căci numai așa ne explicăm comunicarea pe care o trimise dela Paris prietenilor săi din țară că, deși Puterile susțin pe Cuza, dacă el va fi înlăturat prin o acțiune politică internă, nu vor interveni.

Dar nici la București, aceștia, conjurații, nu stătură în nelucrare. In cea mai mare taină, ei alcătuiră în acest timp întregul plan de acțiune până în cele mai mici amănunte. Nimic, dar absolut nimic nu rămase la voia întâmplării, — necalculat și neprevăzut. Totul fusese întocmit și stabilit. Rolurile împărțite până la cel din urmă participant. Domnul trebuia silit să abdice conform angajamentului, o Locotenență domnească să preia conducerea Statului, un guvern provizoriu să se constitue, iar Parlamentul lui Cuza-Vodă, ales de guvernul dela 2 Mai 1864 al lui M. Kogălniceanu și numit — Senatul — de Domnitorul însuși, convocat, să aleagă, în aceeași zi încă, un principe străin.

Se stabiliră persoanele ce aveau să compună Locotenența domnească și să constitue guvernul privizoriu, cum și acelea ce aveau să îndeplinească vreun rol cât de neînsemnat în

acțiunea conspirativă. Iar când totul fu gata și când I. C. Brătianu înștiința dela Paris că se poate intra în acțiune, complotiștii câștigară de partea lor pe ofițerii batalionului de vânători, în care Cuza-Vodă avea mai mare încredere. In noaptea când acest batalion era de gardă la palatul domnesc (11 Februarie), ei pătrunseră în camera de dormit a Domnului și-i prezentară actul de abdicare, pe care acesta îl subscrise fără protestare. Fu apoi îmbrăcat și condus, într'o locuință tainică.

A doua zi de dimineață Capitala, în frunte cu autoritățile uluite, luă cunoștință, din proclamația Locotenenței domnești, de cele întâmplate. Totul se petrecuse absolut fără niciun incident. Liniștea și ordinea nu fură câtuși de puțin turburate. Se lucrase așa de secret, de prudent și de energic, că nici cei mai de aproape ai Domnului, amici și autorități, nu știură și nu bănuiră nimic. In după amiaza aceleiași zile, Camera și Senatul, întrunite în ședință comună, procedară la alegerea noului Domn. Fu ales, cu unanimitate, Contele Filip de Flandra al Belgiei, sub numele de Filip I.

O zi în urmă, fostul Domn, mutat în palatul dela Cotroceni, unde îl putură vedea agenții diplomatici ai Franței și Austriei, fu lăsat să plece la cererea și dorința sa, peste graniță, în străinătate. El declară atât agenților consulari de care fu vorba, cât și într'o scrisoare ce adresă lui Nic. Golescu, că abdică de bună voie, pentru a înlesni țării alegerea unui principe străin după dorința Divanurilor ad-hoc. « D-ta știi — zicea Cuza-Vodă în această scrisoare — că principiul proclamat de Corpurile Statului a fost și este țelul meu. Căci numai un principe străin, după a mea părere, poate închezășui viitorul României. Socot de prisos a mai adăugi că, precum ca prinț domnitor al României, am lucrat pururea pentru a realiza această dorință, asemenea și ca prinț român, nu voiu conteni un minut de a face tot ce va atârna de mine pentru aceasta ».

*

Acestea sunt, domnilor colegi, cauzele și împrejurările, care au dus la abdicarea silită a lui Alexandru Ioan I. După

cum ați putut observa, în înfățișarea lor, am lăsat la o parte toate acele lucruri mărunte și secundare, de mult perimate ce privește importanța ce li se atribuia cândva, voit și interesat, pentru a da chestiunii de care ne-am ocupat alt aspect și alt înțeles decât acela pe care l-a avut și-l are.

Căci în acțiunile politice, mai mult poate decât în oricare altă lucrare omenească, pe lângă năzuințe ideale și scopuri reale, se amestecă, într'o foarte mare măsură, interese trecătoare și pasiuni personale. Cu scurgerea vremii însă, aceste din urmă se adumbresc și uită, se pierd și dispar, rămânând numai rezultatele concrete și durabile ale celor dintâi.

In adevăr, ce mai valorează, bunăoară, astăzi, acuzațiunile penibile și criticele pătimașe, pe care unii contimporani le aduceau și făceau lui Cuza-Vodă pe tema așa ziselor scăderi de ordin moral și temperamental ale Domnului unirii, cum și toată acea odioasă campanie de defăimare a lui, față de marea operă istorică, prin care vieața deosebită a celor două Principate dunărene s'a transformat și organizat, pe temeiul unor epocale înfăptuiri și legiuiri, în vieața unitară a României de mai apoi?

Și ce mai valorează, pe de altă parte, neîncrederea și temerea, dușmănia și înverșunarea cu care a fost întâmpinată și combătută, de alți contimporani, acțiunea pentru stabilirea unui regim politic, liberal și democrat, a «utopiștilor» și «revoluționarilor», a «socialiștilor» și «comuniștilor», cum erau priviți și numiți cei ce reprezentau, în vieața publică românească de pe la jumătatea secolului trecut, ideile de progres prin libertate și democrație, față de opera lor politică pozitivă și constructivă — de cea mai mare însemnătate pentru așezarea temeinică și desvoltarea norocită a aceleiași Românii?

Vremea le-a diminuat și atenuat tot mai mult, pe unele ca și pe altele, până ce au ajuns să se piardă și să dispară din perspectiva în care ne este dat să putem privi opera înaintașilor pe linia luminoasă a ceea ce a fost interes superior și permanent în vieața noastră națională și pe care linie numai se pot situa și judeca, în adevăratul lor sens și aspect, înfățișare și valoare, evenimentele și personalitățile determinante

ale trecutului, — perspectivă din care am căutat să prezint și eu acțiunea și oamenii dela *11 Februarie 1866.*

*

Incheind, mai rămâne, domnilor colegi, o întrebare: cum poate și trebue calificată, istoricește, acțiunea aceasta?

O revoluție, de sigur, nu, de cât doar în înțelesul în care se vorbește azi de revoluții pașnice. Atunci? Un act de autoritate, cum, cu drept cuvânt, a fost ea calificată, bine chibzuit, bine executat și la timp venit — pentru a reașeza vieața constituțională a Statului pe ogașul ei firesc și normal, pentru a realiza, pe altă cale de cât cea închipuită la începutul anului 1859, acordul intervenit atunci între Domn și țară asupra instituirii principelui străin și pentru a pune, în această privință, Curtea suzerană și Puterile garante în fața unui fapt împlinit.

Negreșit, data aceasta de 11 Februarie 1866, sortită să rămână memorabilă în analele istoriei contimporane a Românilor, departe de a fi fost cea mai frumoasă zi a domniei lui Cuza-Vodă, cum și-o închipuia, cu șapte ani mai înainte, în Adunarea electivă a Moldovei, M. Kogălniceanu, a fost o zi gravă, foarte gravă pentru dânsul. Dar, în același timp, și o zi bună, norocoasă, pentru destinul istoric al neamului. Căci, fără cea mai mică atingere și turburare, în desăvârșită liniște și ordine, s'a rezolvat, potrivit dorinței și voinței naționale, problema așezării dinastiei străine pe tronul României.

Iar aceasta — datorită aceluiași înalt simț politic și aceleiași mari griji patriotice, atât a Domnului depus cât și a adversarilor săi. Căci pe când aceștia din urmă lucrau pentru ducerea la bun sfârșit a întreprinderii pentru care-și luaseră întreaga răspundere față de națiune, cel dintâi nu le făcu nicio dificultate, deoarece Cuza-Vodă nu duse cu sine în exil nici sentimente de răsbunare și nici ambiții de nouă domnie.

In adevăr, deși țărănimea întreagă îl idolatriza și în clasa conducătoare avea încă destui partizani devotați, gata oricând

a întreprinde o mişcare în favoarea sa, deşi, în străinătate, primise îndemnuri foarte serioase de a-şi revendica tronul, cu sprijinul unei mari Puteri străine şi deşi, primii ani de domnie ai Principelui Carol, aşa de turburaţi şi instabili, ar fi fost priincioşi unei astfel de întreprinderi, — totuşi el refuză categoric să se facă instrumentul altcuiva decât al propriei sale conştiinţe patriotice.

Aşa se comportă faţă de patria sa primul Domnitor al României, care, la plecare, nu uitase să restitue tezaurului public, partea din lista civilă ce nu i se mai cuvenea şi care, întors în vieaţa privată, a trăit în tot timpul exilului, până la sfârşitul zilelor sale, în cea mai demnă rezervă, neavând în vedere şi neurmărind decât interesele neamului peste care domnise în una din cele mai însemnate epoci ale istoriei noastre.

La rândul lor, adversarii săi de atunci, au ştiut conduce ţara, timp de trei luni, cât le-au fost dat să răspundă singuri de soarta ei, cu atâta pricepere, energie şi patriotism, încât să-i asigure — în împrejurări şi condiţiuni extrem de dificile — îndeplinirea ultimului postulat al fiinţei sale politice — dinastia străină, iar naţiunea să le rămână şi lor recunoscătoare şi să-i aşeze, în frunte cu Ion C. Brătianu, între cei mai buni şi vrednici slujitori ai Patriei.

REVELAŢII TOPONIMICE PENTRU ISTORIA NEŞTIUTĂ A ROMÂNILOR

I

TELEORMANUL [1])

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

I

Acum în urmă d. Matei Peucescu încredințându-mi spre publicare documentele moșiilor din Teleormanul așa de puțin cercetat, tocmai din lipsa unor astfel de mărturii, am rămas impresionat de cât se cuprinde ca noutate, supt multe raporturi, în aceste hârtii care sunt totuși, numai dela sfârșitul secolului al XVIII-lea.

De mult mă urmărește gândul unei esențiale întregiri a cunoștinței istoriei Românilor în epoca, vastă, în care un profesor bulgar declara că « sântem singurul popor fără o istorie », prin cercetarea numelor de localități și alte elemente geografice, în care am credința *că se cuprinde o comoară ignorată* [2]).

Am început astfel să caut în Dicționarul geografic, de Pantele Georgescu (1897) toate numirile locale, și o lume întreagă *necunoscută* a ieșit astfel înaintea mea, întregind golurile transmisiunii documentare.

In ele este totuși, cu toată opera de nepretuit folos a Dicționarelor geografice pe județe dusă la capăt de Gheorghe Lahovari, cu concursul unei întregi generații de admirabili cercetători modești, un lucru: ceea ce fac de mult Sașii din

---

[1]) Memoriu tipărit fără ultima revizie a autorului (Decemvrie 1940).

[2]) Se publică în ultimul volum din *Buletinul Comisiunii Istorice*.

Ardeal, scotocind orice numire din orice colțișor, așa numitele *Flurnamen*.

Dar documentele Peucescu au suplinit întru câtva această lipsă, scoțând înainte, între satele dispărute, cele două Românești din Teleorman, care m'au dus la conclusiile de mare interes istoric ce se vor vedea.

Așezate într'o regiune îndreptată spre Balcani, județul îngăduie a se vedea « foarte bine », de pe dealul Slobozia-Mândra și cei mai apropiați din munții de peste Dunăre și acei Carpați [1]) de unde i-au venit cei mai mulți coloni.

Forma de viață sătească are origini și, deci, și caractere deosebite a căror osebire nu poate fi fără interes.

Unele nume de sate vin de la întemeetori, ca, în ordinea alfabetică: Adămești; vechiul nume e, de altfel, Șovărești, ceea ce ar însemna « moșul » Șovar. Dar, cum găsim și un Stoborăști, trebuie să se admită o confusie cu numele în *-eni*, și astfel avem: oameni de la Șovar, oameni de la Stobor.

Strict genealogic sînt numite însă satele Dobrotești, al urmașilor lui Dobrotă. Albești, Bujorești, Antonești, Surdulești, Aldești, Ștefănești, Rădoiești (de la Rădoiu), Gumești (de la Guma), Cățelești (de la Cățel), Ciolănești (de la Ciolan), Baldovinești (de la Baldovin), Didești, de la (Didu) [2]), Besnești (de la Besnea), Calomfirești (de la Calomfir), Bobocești (de la Boboc), Tătărești, Butculești, Slăvitești de la Slăvită, Gârțămănești, de la Gârțăman, Scăiești (de la Scaiu), Ladești (ca în Dâmbovița). Ifomești, din Ifome, Afrimești, din Afrim, Mârzănești, de la Mârzan, Brumești, de la Brumă, Străulești, de la Străule.

E o adevărată comoară de onomastică personală, în mare parte de mult dispărută, care se învederează astfel.

« Moșul » fiind unul poreclit Speriatul, numele lui nu primește obișnuitul sufix. Tot așa cu Hodorogu.

Un nume de femeie, e în satul Bogdanei.

Pentru satul Fălănica se spune anume, de locuitorii actuali, că numele este « acela al unui sătean avut, stabilit aici » [3]).

---

[1]) *Dicționar*, p. 259.
[2]) Cu biserica Schit zisă a lui Neagoe Vodă.
[3]) *Ibid.*, p. 102.

Satul tânăr stă lângă cel «bătrân», ca în Scrioaștea Bătrână.

Uneori se dă numele întemeietorului fără acest sufix, ca în Dracea.

A doua mare serie de numiri ale satelor vine dela strămutați, adăugindu-se la al satului de origine sufixul *-ani*.

Astfel, Merișanii de aici, asemenea cu cei din Argeș, arată oameni veniți de la Meriș, locul cu meri (cf. Periș; aici găsesc și Peretu).

Crângenii amintesc crângul, Fundățenii din Fundați (cei din Fund), Gălăteni din găleata, Izbiceni (de la Izbuc, izvor). Strâmbenii sînt veniți de la Strâmba, Ghimpețeni de la ghimpet (loc cu ghimpi, formă neintrată în dicționar), Tufeni sînt de la tufe, Măgureni de la o măgură, Brătășani de la Brateș, Brâncenii de la Brânca.

Alături cei ce vin de la râuri: Olteni, Mozăceni rămâne nelămurit, ca și Măldăienii.

Tot așa de vechi, dar mai mult numite așa de păstori sânt cele care dau nota naturală a locului.

După aspectul localității avem Adânca, Adâncata, Aninoasa (locul cu anini), Putineiu, după forma de putină a locului. Șipotele, Fântânele, Fântânița, Păroiul, Perii Râioși, Părul Frumos, Măgurèle; astfel și insula Cătina, din causa vegetației de pe dânsa, Săratul, Țeperigul, — o plantă, care în Moldova e cunoscută numai ca produs farmaceutic al ei, — Vârtoape, Pietrișul, Piatra, Geroasa (deal, movilă), Vâlceaua Gheenei (pentru adâncimea tenebroasă), Golașa, Lada, Laia (pădure: Neagra), Strângea (vale), Socetul, Pieptea (cf. pieptiș), Stejerei (nu Stejărei) și Stejărica, Sterpul (viroagă). Avem și aici o Trivale, la răscrucea a trei văi, ca și în Argeș.

Miroși pare a fi o formă vițiată din Meriș. Locul cu vrăbiile e Brabeți. Gresia arată calitatea terenului. Râioasa trebue să-și afle cheia în configurația locală (de aici Râioșenii).

In Atârnați se vede felul cum se presinta, la început, satul, precum numărul locuitorilor d'intăi răsună în Puțintei.

Aș crede, împotriva unei păreri mai vechi, care invoca un nume de om, că Tecuciu, nume de apă aici, ar avea o legătură cu Teaca, «albia» râului.

Pădurile, care erau de stejari, de *ceri*, de unde Ceretul și Cerii, locul Cerului.

Din viața de pădure a rămas, ca nume, pârăul Cerboaica și «vâlceaua Cerbarului».

Și aici și în toată Oltenia vecină, există *braniștile* de pădure oprită, ca în Moldova, apoi, aiurea, ca în Ardeal «pădurea regelui» și ca pădurea, așa de strict și de crud păzită, a regelui Angliei, dar nu se întâlnesc și Brăniștenii, ca nume, brăniștenii, ca funcție, din acea Moldovă.

Adunați arată *originea*, ca și Răsfirați. In loc de a vedea sufixul slav *-ați*, ca în Romanați, prefer ca în Deparați, Depareți, satul poetului Depărățeanu, cu *Viața la țară*, să văd, cu o rătăcire de rotacism, adusă de imigranți de un caracter de origine deosebit, pe Depănați, asemenea cu acești Răsfirăți, cu Risipiții de aiurea.

Forma însăși a satului pare a se arăta în Cârligați, Belciugul (nume dat și la două lacuri [1]), Plosca.

Porecle sînt la Afumați, unde a fost un incendiu, ca și la Fripți. Poate o notă satirică e și în Bălțați (de și sînt dealuri care poartă acest nume, designând înălțimea). Atunci se leagă de Cucuieți, pentru o așezare de același fel. Avem și un cătun Betegi, un sat Ologi, un alt cătun, Muții, pentru vre-un fel de străini cu graiu necunoscut (ca barbari, nemți, etc.). Celor veniți fără avere li se zice Golășei. E o batjocură în numele de Netoți. Avem Junghetii, Zuvelcații (de la portul, neobișnuit la ceilalți, al zavelcii); Bleoturile (de la ardelenescul *bleot*, prost, după sășește: *blöd*).

Fără a mai pomeni de Căcatele și de Căcănău.

Cel mai caracteristic cas e însă la Valea Ocării [2]).

In legătură cu *ocupația locuitorilor* e Doagele, locul unde se fac doage de aceia cari taie pădurea.

Dar urme de *viață mocănească* se văd în Pielea și în Belitori, cei ce jupuiau oile. Culeg din Dicționarul județului această curioasă notă în legătură cu pasiunea latinisării:

---

[1]) Unul și în Dolj.
[2]) *Ibid.*, p. 19.

« Originea numelui o atribuie d. Gr. Tocilescu de la cuvântul *bellator* » [1]).

Căldărari înseamnă vechea așezare a vreunui meșter de căldări, țigan sau venit din Balcani. Avem și Măgura Ursarilor.

Măgura Pănurei ar dovedi că se lucra și pănură, postav (dacă n'ar fi mai curând un nume de om). Șelăreasa (Bârla Șelăreasa) ar avea importanță dacă n'ar fi nume de proprietară, venită din oraș, ca în Șătrăreasa.

Ciurarii arată încă o îndeletnicire. Găsim în *Doc. Peuc.*, și un rotar, un jugănar, un trăistar.

Caravaneț, care trebuie luat în singular, e în forma slavă, omul cu chervanul. Nume alăturate, între altele Caravana, arată că nu poate fi vorba de imigrația bulgărească de care s'a vorbit.

Avem și o Olăreasa.

La Mocani par a trimete nume ca Băsești (v. cei din Sălagiu), Alimanul (nume obișnuit pe la Făgăraș). Gărăgău (din Gargă) e un nume străin adus de cei cari stătuseră în legătură veche cu Ungurii.

Berbecaru e în raport cu ocupația lor păstorală (v. și Măgura Berbecelui). Măgura lui Burca Ciobanul trimete în aceeași direcție, ca și Drumul Ciobănelului. Ciobântău (vale) pare să aibă însă o altă origine.

Nume de-ale lor înseamnă măgurile: astfel Măgura lui Florea Mitroiu, cu caracteristicul augmentativ ardelenesc în al doilea nume, lacurile: lacul Simioanei, lacul lui Vlad, nume care nu e de aici, vălcele ca a Frâncului, gârle, ca a lui Bran.

Dar ce amintește mai mult pe acești deschizători de cale e legenda lui Măiaș purcăraș, uriașul purcar, despre care se spune că, sprijinit în bâtă, sărea până la « Nicopoie », căutându-și acolo iubita [2]). Se arată movila lui.

Zârneasca, cu nume dacic, amintește Zârneștii ardeleni.

Este un sat Cozia, al nucilor, dar ei au adus, după aceeași deprindere cu Ungurimea, numele maghiar de Diosti, a cării semnificare (v. și în Dioszig) e aceasta.

[1]) *Ibid.*, p. 31.
[2]) *Ibid.*, p. 21.

Uidumac pare a fi de aceeași origine. Iar Coșoteiu, de la Coșotă (v. Kossuth) pare a fi un nume adus din sus, de Mocani.

Găsim și un râu Hârlău, care ne-ar face să ne îndoim de etimologia hir-ló, « cal de poștă », deci popas de drum, pentru Hârlăul Moldovei. Ciupăul (Czipó) are aceeași origine.

Drocarii însemnau, pentru marile zăpezi care acopăr drumul, calea lor prin cruci de piatră, de unde Crucea lui Neagoe pe lângă crucile de hotar mai nouă, purtând numele cui le-a pus.

Drăgșani, vin de la Drăguș, căci odinioară se numeau Drăgușani. S'a observat la cei din Doagele, cari vin la București ca vânzători de « lapte dulce », portul ciobănesc [1]). Mândra pare să repete numele satului de acasă, ca și Lisa, tot în Făgăraș.

Ungurei arată o întreagă așezare venită de peste munți.

Pare că tot din Ardeal a venit pentru un heleșteu numele de Moroșul [2]) (cf. Moroșeni).

Pe lângă cei cari iscălesc Savu Mocanul, Raico Mocanul (*Doc. Peuc.*), lângă un Constantin Berbece, nume de Mocani par a mai fi Neagoe (nu Neagu), Dragne, Catalina (din forma latină a numelui Ecaterina), Lazăr, Leru, Lisandra, Burdea, Matalan, Duminecă, Purcerea, Mănica.

Alături apar geambașii pentru cai, de unde movila « Beșicuța », zisă a « Geambazului ».

Nume *mocănești* aș vedea și în Mitroiu (parte de pădure), Medrea, Noe (obiceiul numelor biblice, din Secuime), Opriș, Ovidenie (de la Vovidenie, Vădirea Domnului), Serafim (de unde s'a făcut numele de Săricin; v. și satul Sărăcinești în Vâlcea), Ioana, Mărgărita (nume neobișnuit în Muntenia; în Moldova da, în Mărgărita, dar la o Țigancă) Tarabega (cf. Rebega, în Gorj), în legătură cu care, povestea ciobanului pierit cu oile pe o măgură, Aliman (de unde valea Alimanului), poate Tăureasa (în legătură cu creșterea vitelor), Tone (Măgura lui Tone), Trandafir, Trifu, poate și Țubraș, Țuțurea, Vârcan, (poate, la început, Vâlcan), Pau (din Păuleasa), Cocăria, Vremeș, Borz, Găliman (Căliman). La 1784

[1]) *Ibid.*, p. 87.
[2]) *Ibid.*, p. 142.

un Voicu îşi zice Mocan [1]). Numele unchiaşului Sin la 27 Februar 1784 e acelaşi ca al preotului Sin, de la care un act ardelean [2]).

Portul « ciobănesc », mocănesc, trăia pe lângă cel, împodobit, oltenesc, acum vreo cinzeci de ani la Tecuciu, la Zâmbreasca, la Dobroteşti-Doagele, dar nu fără influenţe de la oraşe [3]).

Originea « ciobănească » se vede şi dintr'aceea că şi aici, ca oriunde la transhumanţi, căsătoriile se fac din Octombre în Mart [4]).

Tot Mocanilor trebuie să li se atribuie în judeţul Dolj aducerea numelui unguresc de Almăş pentru Meriş, care, în această formă, nu s'a păstrat nicăiri. Poate şi sufixul -de*a*, ca în Amaradia, în vecinătate fiind satul Amărăşti, în Arpadia, ca în Oradia, Orade.

Oltenii (în Oltenia şi Olteţeni, de la Olteţ) aduc cu ei şi obiceiuri de limbă ca acel *h* parasitar pe care-l întâlnim odată în Păhuceşti, pentru Păuceşti. Tot acolo, la mărturii, Ursu devine Hursu. Pe un act din 24 Februar 1800, iscăleşte un Ion Ţihănaş (în loc de Ţigănaş) *(Doc. Peuc.)*.

Portul lor împodobit se deosebeşte de acela, cu mult mai simplu, al Mocanilor. Rari sînt *Moldoveni* aduşi de vânt (un sat şi în Romanaţi).

De la *felul culturii* vine: Viişoara, Stupinele sau Stuparea (ambele, nume de măguri), dar şi Paragina.

Trupuri de moşii se numesc după proprietari, cari pot fi şi mănăstiri. Astfel Cârţocleasca sau Zimbreasca, lângă Văcăreşteanca, « funia câineşească » *(Doc. Peuc.)*. Se zice Berbeceanca, dar şi « hotarul Berbeceştilor ». *(Doc. Peuc.)*.

In secolul al XIX-lea sufixul -eşti se aplică la numele proprietarului, mănăstire, boier indigen sau străin.

Barza, Bivoliţa, Raţa, Şoimu, ostrovul Porcului, ostrovul Gâsca [5]), mare şi cea mică, Licuriciul, fac parte din *incidente* uitate ale vieţii acelor locuri.

---

[1]) *Doc. Peuc.*, 27 Februar.
[2]) Cf. *Doc. Peuc.* la această dată şi I. Lupaş, *Documente istorice ardelene*. I
[3]) *Ibid.*, pp. 253—297.
[4]) *Dicţionar*, p. 281.
[5]) *Ibid.*, p. 107 şi nota 1.

Atunci când Dionisie Fotinò înseamnă ca punct de hotar către Turci: Biserica, aceasta înseamnă, cum s'a și înțeles, biserica în ruină a unui sat desființat. Icoana amintește de vreo icoană în pădure (ca în aceea care duce de la Sibiiu la Rășinari).

In sfârșit, sînt, oricare le-ar fi numele, de obiceiu al unui accident geografic, *sate făcute*. O scrisoare de afaceri ne arată cum, pe la 1800, « se adunau oameni ca să întocmească o siliște bună », un « sat bun », cu morar la moară (*Doc. Peuc.*, 12 Ianuarie 1806).

Ca *nume locale*, « Bășicuță » pentru movilă (v. și Bășicuța flocoasă [1]), Flocoșelele, sînt, după cât se pare: movile acoperite cu o vegetație măruntă. Găvanele (« al Grecului », al « crucii înalte », « larg », « mare », « cu tufe »), se întâlnesc pe alocuri. To tașa Gârnițele (cea « văruită »). Un « Ghiburdel » e o măgură mică (cf. moldovenește: ghibirdic). Apoi Gurguiele (și al « Nemților », în semn de vechime, de la « Nemți » al căror grai, cum gândesc și Slavii, nu se înțelege).

Se adaugă și câteva Padine [2]). Braniștile, pomenite și aiurea, se întâlnesc și în Braniștea Mărteștii, a unei Mărteasca.

O movilă poartă poeticul nume de « Salba Moale » [3]), Chichineț pentru Zimnicea și « Olt » reprezintă o nomenclatură topică specială în acest județ.

O viață de țară pitorescă se oglindește și în vocabularul curent. Cuvinte care ni sună neobișnuit se întrebuințează în domeniul agricol. Astfel e vorba de *a lăstări* pe fiii dintr'o căsătorie de fratele din alta a unui « moș » [4]).

Gongul ar putea fi în legătură cu « goange », insecte. Dar *Fîșteicile*, insula din Dunăre, apoi « Fîșteica Zimnicelelor », « Fîșteica Sfințeștilor », rămân enigmatice. Crâmpoaia trimete însă la un Crâmpu, nume de « moș » întemeietor.

Balaciu, care trebue apropiat de Tecuciu, rămâne totuși *inexplicabil* în ce privește rădăcina. Este și un Bălăcel. Vezi și Găuriciu după locul prăvălit.

---

1) *Ibid.*, p. 83.
2) O măgură se chiamă pitoresc: Pufulete.
3) *Ibid.*, p. 140.
4) *Doc. Peuc.*, la 27 Februar 1784. Alți termini rari, în prefața mea la acele documente.

II

Potrivit cu vechea geografie a pătrunderilor şi ţinuturilor de Slavi pe care am încercat-o într'o conferinţă la Şcoala de limbi orientale din Paris, apărută în revista mea franceză, *pătrunderi slave* se pot admite şi aici pentrucă e la îndemână vadul Zimnicii, întrebuinţat şi de Bizantini şi păzit, un timp, de dânşii. Numele Vezii, cu toată vechea ei încetăţenire şi forma de genitiv-dativ, influenţată şi de formele verbului *a vedea*, în « Vezii », vine dela *Voda* slavonă, « apă », dar *într'o epocă extrem de veche*, în care nu se lua cuvântul slavon fără prefaceri după fonetica românească. Slave sunt şi alte nume de apă, ca atât de caracteristica Duhna, adecă « apă puturoasă », dar nu lipseşte şi câte unul curat românesc, ca Fericea.

Pretutindeni, aici ca şi în Romanaţi, cu Ostrovul Sârbilor, măgura Sârbilor, satul Sârbi, găsim numai numele de Sârbi (v. mai departe o Şcheava peste Olt).

Ca influenţă a *celor mai vechi Slavi*, aşezaţi prin veacul al VI-lea, de sigur în legătură cu dominaţia avară, care se pare a-i fi colonizat la noi, precum rudele lor, Avarii, colonizau elemente romanice de dincolo de Dunăre, pentru a le fi tributari, sunt mai întâi nume care păstrează un genitiv slavon, transmis pe calea oficială. Astfel, Nanov e satul lui Nan. Pleaşovul, al Pleşului.

Vechimea numelor slave, care n'au a face cu imigraţiile recente de Bulgari, azi aproape cu toţii romanizaţi, e în forma pe care o ia *aici* în româneşte numele slav pentru « loc de groapă » Scrovişte, păstrat aşa în judeţul Ilfov, la moşia regală. In Teleorman, el s'a prefăcut în Scrioaşte.

Dar Bucovul, locul cu fagi « e de sigură origine slavă ». Tot aşa şi Belina, Zlata, Bratcovul, Cervenia (= Roşia), Bujina, Suhaia («locul uscat»), poate Udup (= u dup), apoi Lişteava (baltă), Goicea, Rojiştea (de la *rog*), Sadina (loc sădit), Gabrovu, corespunzător lui Gabrovo, în Bulgaria, Smârdioasa (« infecta », în legătură cu Smârda, peste Dunăre), Stariţa (« vechea aşezare »), Preajba, Râca, Izbram, insulă (poate: iz, bran, dincolo de « partea oprită »), Jinov, Obârtu

(cf. obârșie), Câlniște, Zbârgleze, Naidin, Timnica, Vajoștea (cf. vajnic = torent), Gangorița, Plămâna (cf. pleme) poate și Plescarea, Poșârlia, Luta, Bârzina (ambele insule), Vâlciovița ș. a.

O așezare de Șopi, din fundul Bulgariei, lângă Sofia, s'a făcut în satul Pleașov, al Pleșului.

Numele străvechiu de Schei nu se întâlnește decât în Dolj la Șcheaua (Ana Cumbary, etc., *Dicționarul județului Dolj*, p. 534).

Orice Slav de peste Dunăre e aici un Sârb, cum se vede din numele unei «adâncături»: Bentul Sârbilor, Sârbia de la Segarcea, movila Sârbilor, Sârbi, Rusca Sârbilor; numele de Bulgărească pentru o parte din pădure e nou. Dobrogostea nu e, de sigur, nouă, dar numele înseamnă o imigrare de « oameni buni » străini, ca oaspeți.

Pe când, ca în Ardeal, și numai acolo e un râu, cu nume slav, al mărăcinilor, « târnurilor » (trân-mătură), Târnava, Românii numesc Hodorogul o apă care face vuiet. Siiul, un pârâu, amintește Jiiul (cf. forma ungurească Syl). Merișul din Merișani cată a fi dat el numele comunei.

La apele românești și Vâjiitoarea sau Urlătoarea, Pucioasa, Tinosul, poate Redea, Samarul, Florișirul; ca derivație numai: Vedița, dar Plapșa e vechiu slav.

Ca *sufixe*, forma slavă — *eți* apare la Pădureți, în loc de Pădureni, la Știrbeți pentru Știrbeni, la Jarcaleți, în loc de Jarcaleni, de la Jarca.

Absurda interpretare a Rușilor de Vede ca fiind Roși, ca vechii Roșii de țară din oastea lui Mihai Viteazul, dându-se și diminutivul, ajuns curent, de Roșiori, trebue părăsită. Actele Peucescu, de altfel ca orice mai veche mențiune istorică dau numai Rușii-de-Vede (pe apa Vedea; odinioară genitivul era Vezii, cum de sigur spun și azi locuitorii) sau și Rușiiza-Vede. In legătură cu acești « Ruși » — cari sunt nu numai în bizantinul Rhossikon, în Ruse al Bulgarilor, Rusciucul Turcilor, dar în Rușciori din Ardeal (« Roșiorii » cred că vin dintr'o astfel de formă), din târgul Rușilor, Reussmarkt al Sașilor, Miercurea noastră și chiar din cutare nume geografic în Secuime —, găsim în Teleorman Bloca Ruscă,

apoi Rusca Nemţilor, în care Nemţii au cu totul alt sens decât al Germanilor din vremile noastre, Rusca de la Cazan, Rusca Duduita, rusca Oltenilor « şi alte ruşci mai mici » [1]), a Ghergului, a Lăganului, a vacilor. « Rusca » ajungând a însemna, se pare, « coborîş ». De altfel o Gură a Rusciucului se găseşte aici în hotarul raielei, dată de Dionisie Fotinò.

« Vechiul drum al Ruşilor » e acela care ducea la Ruşii-de-Vede. Poroschia (pe Roschia) trebue apropiată cred de Ruşi şi rusce.

III

Originea bizantină pentru Zimnicea (Demnitzikos la cronicarii Imperiului de Orient), Calafat, spoitorul cu dohol al vaselor (v. franc. calfater) — Maglavit (nume de demnitate la Bizanţ) e neîndoelnică. Numele de Pălia al unei moşii [2]) poate să însemne παλαιά, « cea veche »?.

Marea pădure *cumană* Teleormanul, « pădurea nebună » mereu asemenea cu Deliormanul dobrogean, *al treilea* (după Covurluiu şi Basarabia-de-Jos, *ţinut de poposire statornică a Cumanilor*), stă în fruntea amintirilor cumane, din *fundul veacului al XI-lea.*

In *Originele Craiovei*, Hasdeu cita din cunoscutul « dicţionar cuman » din secolul al XIV-lea, care s'a păstrat printr'un hasard fericit, echivalenţele teli = *stultus*, orman = *boscus*. Şi el apropia acest nume, de un altul pentru un munte păduros, în regiunea ocupată de Pecenegi, care ar fi « prin Buzău sau Râmnicul-Sărat », unde însă, mai ales în ultimul, lipsesc asemenea munţi împăduriţi, aşa încât e vorba de adînci regiuni carpatice la Nord de acel ὄρος τενοὺ ορμον de la Bizantinul Kinnamos, cu prilejul unei expediţii a Imperialilor contra acelor barbari.

De la ele pleacă apa Teleormănelului, formă românească arătând simbiosa strânsă cu acei « barbari ».

---

[1]) Şi Ruşculiţa *(Doc. Păuc.)*, 17 Novembre 1805.
[2]) *Ibid.*, p. 63.

Avem apoi o regiune de câmpie cumană « Burnazul ». Dicționarul Teleormanului o mărginește în Conțești și Bragadiru « până în Dealurile Dunării », trecând în Vlașca până la Cacaleți și de acolo la Stănești [1]). Găsim și Câmpia Burdea care ar părea să fie în legătură cu aceasta [2]). E natural să se afle pe dânsul Gorgane (Kurgan, movilă) [3]). Tabonul e în raport cu *tabunul* de vite turanic. Iar Paliganul, « Băliganul », azi un « simplu punct nelocuit ar aminti un *bărăgan* dispărut [4]).

Și movila Zugurliciu poartă un nume care e turanic vechiu.

De și nu văd nimic cuman în numele de Còman, Câmpia și Valea Comancei îmi par să aibă însă un caracter istoric, căci femininul de la Coman e Comana (ca în Vlașca) și nu Comanca. Câmpia a fost socotită la « peste 25 de chilometri în lungime și ca 25 de chilometri în lat » [5]).

De la Cumani vin, aici în această stepă, ca și în aceea a *Covurluiului*, nume de râuri: Călmățuiu, Urluiu, de bălți: Berceluiul. E de mare interes existența, nu numai a gârliței Vasluiului, dar și a unui « drum al Vasluiului », care ducea de sigur la un centru dispărut, Vasluiul, asemenea cu acela din Moldova, în cuprinsul unei regiuni cumane care se urca și până la râul Bahluiu, unde se mărginea cu regiunea de nume nord-slave de la Jijia și Miletin, de la Hârlău (poate Gârlov, de la gârlă).

Și în Romanați e un râuleț, Burluiu. Căluiul, întâiu nume de râu, intră în aceeași categorie (un sat și în Dolj), apoi Tăsluiul din același județ.

In Dolj doar râul Dăsnățuiul, Tăsluiul, Sărtăluiul, Bănăguiul, valea Geamartaluiului, măgura Băldălinului.

Dincolo de Olt, în județul Romanați Caracăl e cara-calè, « cetate veche », sau cara-culè, « turn » vechiu. Cacaleți din Vlașca, în care *eți* e, cum am spus, sufixul slav pentru -eni, ar părea că vine de la același cuvânt turanic (caracal-eț) [6]).

---

[1]) P. 47.

[2]) *Ibid.*, p. 60.

[3]) Și Romanațul își are « gorgănașele », nu și Doljul. Un « gorgan » pare a numi o biserică din București. O « gură a Boazului », ca insulă, în Romanați.

[4]) *Ibid.*, p. 325.

[5]) *Ibid.*, p. 74.

[6]) Un Cacaleț și în Romanați.

Vechii *Jidovi* [1]) ai Bibliei, cei mai vechi dintre oameni, apar în Vâlceaua Jidovului. La Pleașov e cetatea *Nemților*, cari, afară de ocupația de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, n'au stăpânit în aceste locuri. Este și o «rusă» a Nemților [2]).

IV

Ca *nume istorice*, în legătură cu însiși ai noștri sau înaintașii lor, Malu (de unde Maluri și Mălureni), înseamnă de sigur aspectul natural, dar nu se poate să nu ne gândim la *Malva*, care a dat numele Daciei *Malvensis*, mălurene.

Numele de «*cetate*» e larg răspândit: la Antonești, la Cervenia, la Conțești, plus o cetățuie. Aici sîntem, ca pentru Tinosul, în domeniul preistoriei, cum au dovedit-o, uneori, săpăturile.

Și la Săceni s'au găsit urme din epoca neolitică [3]).

In ce privește Turnul, de sigur pe locul acelei Turris roman, pe care, cum spune Procopiu, a refăcut-o Justinian, — astăzi se fac primele cercetări acolo, găsindu-se ziduri aspre fără nimic istoric sau de interes arheologic, viața lui de-a-lungul veacurilor formează o istorie care nu poate fi presintată aici.

Un privilegiu al lui Mihai pentru Rușii-de-Vede, închinând venituri mănăstirii Sf. Spiridon din București [4]), nu pare probabil.

Băltăreții (sufix slav; de fapt Băltenii) formează o parte a populației ca și Oltenii.

Este un pârău și o vâlcea ale Moldovencii. Este și un sat Moldovenii.

O *cetate* la Sudul Rușilor-de-Vede poate fi preistorică.

Cea mai veche mențiune documentară e în actul de la 23 April 1486 privitor la sătenii din Necșești în Teleorman, fără pomenire de boieri [5]).

---

[1]) In Dolj măgura Ovreiului are același sens străvechiu.

[2]) Pentru urme preistorice bogate la Țigănești, *ibid.*, pp. 346-7. Pentru câmpul de urne găsit de Boliac la Zimnicea, *ibid.*, pp. 376-8; după *Trompeta Carpaților*, Nr. 1137.

[3]) *Dicționarul*, p. 213.

[4]) *Ibid.*, p. 206. Se aduce (pp. 206-7) și un act din 1793 în această privință.

[5]) După *Columna lui Traian*, în *Dicționar*, pp. 155-6. Se pomenesc și documente la moșnenii din Săceni; *ibid.*, p. 213.

Al doilea e acela, de la începutul secolului al XVI-lea pe care-l dăm în fruntea documentelor Păucescu, din nenorocire e numai un mic fragment al pergamentului prețios.

Biserica mai veche din Ruși e de pe vremea lui Matei Basarab. Cea din Slăvești [1]), în ruină, nu mai e databilă.

Viața politică a țării a lăsat urme și în Spătărei, săteni scutiți cari datoriau servicii Spătarului. Vânătorii trebue să fie (ca în județul Neamț al Moldovei) ai lui Vodă.

La o epocă mai nouă trebue așezat ctitorul bisericii din Merișani: Barbu Merișanu [2]), îngropat acolo: inscripția nu s'a publicat.

Dicționarul lui Pantele Georgescu citează documentul, aflător atunci la moșierul Furculescu, prin care Mihai Viteazul, care a luptat pe aici, la Putineiu, cu Turcii, dăruește moșia Ulmeanca « logofătului Dinu, pentru credința lui către țară, spre a se stabili pe dânsa ». Nu e de semnalat, în Dicționar, « *Stâlpul*, numit de locuitori, al lui Mihai Viteazul în nordul comunei (Ghimpețeni) și care a fost distrus de locuitori » [3]).

In Baldovinești, ca și în numele, destul de răspândit, Baldovin, e a se vedea, cred, o transmisiune prin Bulgarii vechi, a numelui de Balduin, Baudoin, încetățenit în Balcani prin marea și tragica soartă a Impăratului « latin » din Bizanțul cucerit, Balduin de Flandra. Aceeași observație pentru numele de Cârloman, care nu e decât acela al lui Carlomannus occidental, trecut în folklorul Sud-Est european.

Radu Calomfirescu al poesiei populare, neadeverit istoric, e din Calomfirești și numele satului arată un moș « Calomfir ». Nicăiri aiurea nu se află acest nume. Dar el e Kalopheros bizantin, ca acel Laskaris Kalopheros, care a luat parte la cruciata regelui Petru de Cipru în secolul al XIV-lea [4]).

Măgura Basarabilor îmi pare însă suspectă.

La numele acestea istorice putem adăugi: Băneasa, în legătură cu văduva unui Ban necunoscut (cf. Storobăneasa, care nu e decât « Bătrâna Băneasă », Starobăneasa).

[1]) *Dicționar*, p. 226.
[2]) *Ibid.*, p. 147.
[3]) *Ibid.*, p. 118.
[4]) v. Iorga, *Philippe de Mezières et la croisade au XIV-e siècle.*

Dar « târgul Artinei », apoi dispărut [1]), pare a trimete la mai vechi origini, astăzi indescifrabile.

Nu s'a cercetat până acum nici biserica din Urluieni, clădită pe la 1787-9, supt Nicolae-Vodă Mavrogheni, cu banii locuitorilor, a unor preoţi şi călugări din sat şi terminată, din causa războaielor, abia după un sfert de veac, zugrăvindu-se de « dascălu Blaicu ot Câmpulung i dascalu Niţu ot Piteşti » [2]).

E un *ţinut de moşteni* « sau de moşneni » (găsim ambele forme), cu « moşii » sau « unchii », cu coborîtorii lor şi cu « răzaşii » [3]).

La sfârşitul secolului al XVII-lea însă găsim şi mulţi « străini ». Unul dintre ei se intitulează « moştan », dar poartă numele de familie Leaful, adecă Polonul *(Doc. Peuc.)*. Totuşi pe tatăl său îl chiamă, drept româneşte, Vişan morarul.

V

Turcii sunt veniţi ca locuitori pentru o lungă dăinuire, a cării istorie va trebui scrisă cu de-a-mănuntul, şi pe basa documentelor turceşti înseşi, din care numai foarte puţine se găsesc în còpii şi traduceri la Academia Română, numai odată cu întemeiarea, la începutul secolului al XV-lea, a acelei raiele, dintre care una este aceasta, — prin Zimnicea la Şiştov şi prin Turnu, zisă « Nicopoia Mică », din causa acestei ocupaţii, la cealaltă Nicopoie.

Câteva din multele urme pe care le-au lăsat se înseamnă aici, în singura legătură cu toponimia locală.

Beiu pomeneşte pe vechiul stăpân turc. Beuca pare a fi soţia Beiului.

Şi numele satului Saielele la singular deci, Saià pare a fi turcesc. Pe româneşte e numită Cioroiu o insulă vecină (se pare că nu după pasăre; oricum Cioroieşti ar indica un întemeietor de sat cu acest nume).

---

[1]) *Ibid.*, p. 12.
[2]) *Ibid.*, p. 355. Se semnalează şi documente la moşneni; *ibid.*
[3]) V. mai pe larg, introducerea mea la *Doc. Peuc.*

O întreagă serie de sate și alte puncte topice se leagă însă de pasăre: Cioroiești, Măgura Cioarei, Vâlceaua Cioarei, Cioara, Cioara-Roșie, Cioroaica. Dar, la Cioara fiind hotarul dintre raià, «Cioara» înseamnă aici însuși «vulturul» muntean ca semn de hotar. Ciuciuc e un nume de deal.

Pe linia însăși a hotarului vechiu de către răià era, în legătură cu ei, «Cetatea de pământ», «Gunoiul dușman», «moșia lui Pehlivanoglu», «moara beilicului» [1]), satul Voivoda al șefului creștin în raià, făcând parte din această categorie.

Pe lângă drumul «țintei» sau «șuiței», inexplicabil, pe lângă al oii și al sării, al poștii, al hoților, prin păduri, sunt drumurile determinate de cererile turcești: se păstrează «Drumul untului» «Drumul cerii» [2]) pe care li se duceau Turcilor aceste însemnate producții ale țării. Se păstrează amintirea acelui «drum al olacului» (cf. cai de olac) care ducea în raià.

Palanca turcească a intrat așa de mult în uz, încât s'a putut zice că «pădurile s'au făcut palangă», «pălănguță» [3]).

Câte o *palangă* apare. Sistemul «odăilor» (și Odăica, Odăița»), se întinde la noi. De origine turcească e și Odaia (Pancului), Odăile, locurile unde Turcii își îngrășau animalele.

Ordia se recunoaște a fi de la 1812.

Un pârâu poartă numele de Boaz (= bugaz, «gură»).

Era și un *mizil*, *menzil* turcesc [4]), cu *mizilgiu* (*Doc. Peuc.*). Tradiția vorbește și azi de sate cu hotar care au trebuit refăcute de unsprezece ori [5]).

Pălășcuța pare a fi Pălăncuța, deci o veche palancă otomană. Cinghineaua [6]) pentru două insule reprezintă Țigănime (v. și pădurea Țigănia), în turcește tot așa în islazul Minzinelele (de la minzineà). Se păstrează numirea unei măguri a lui Mahmut [7]), moara Pașei, valea lui Hasan-aga,

[1]) *Ibid.*, p. 107.
[2]) *Ibid.*, pp. 94, 286-7.
[3]) *Ibid.*, p. 79.
[4]) *Doc. Peuc.*, c. 1790.
[5]) *Ibid.*, p. 123.
[6]) Forme ca Țigăneaua nu sunt decât imitația românească a lui Cinghinea.
[7]) *Ibid.*, p. 79.

Puțul lui Osman, Viroaga la Spafiul, Fântâna Turcului, Lacul Turcului, Măgura Turcului.

Lângă Segarcea (alta în Dolj) e « Dealul vămii » turcești din raià.

Un Tombaloglu apare ca martur într'un zapis sătesc la 1808 (*Doc. Peuc.*).

S'a căutat fără motiv a se descoperi rădăcina *ghiaur* în numele satului Iaureștii.

Avem și Podul Tatarului.

Greci mai noi apar în Lacul și Fântâna Grecilor și în « braniștea » (locul oprit, reservat, ca în Moldova și ca în Branibor, de unde: Brandenburgul) Grecului de pe la 1808, în *Doc. Peuc.*, ei apar ca marturi în acte sătești, iscălind grecește. Găsim chiar, în *Doc. Peuc.*, un sătean care se chiamă Stanciu Grecu [1]).

Pătrunderi grecești mai nouă sunt în Mavrodinul, Iamandinul.

VI

Intre satele desființate apare însă unul a cărui însemnătate pentru istorie e extraordinar.

Intr'un act de hotărnicie din 12 Noemvrie 1805, pe care-l dăm în *Documentele Peucescu*, se citește: « Un zapis cu leat 7217, Apr. 30, cu care Mircea sin Ionașco ot Disțești, moșiia ce are aicia într'acest judeţ Teleorman, ce-i zice *Rumănați-dă-sus*, și pă din jos să hotărăște cu moșiia popi Buicescul, ce să chiamă *Rumănații-de-jos* ».

Deci, în *fața județului Rumănați*, al Rumănaților pe care-l numim azi: Romanați, erau *două sate în Teleorman care se chemau tot Romănați, adică Rumânați.*

Am propus să se vadă în Romanați, județul, în care sufixul slav, sârbesc — *ați* înseamnă — *eni* sau *ești*, județul unui vechiu jude Roman. Nu cunoșteam nici adevărata formă istorică: *Rumânați*, nici existența satelor cu acest nume în Teleorman.

---

1) Alte casuri în *Doc. Peuc.* V. prefața la dânsele.

Această îndoită numire nu înseamnă altceva decât Români, în mijlocul pădurii cumane și în fața pătrunderilor slave ale străvechilor Sârbi.

Se poate fixa și *aria acestei locuiri românești a Rumânaților*. Ea merge până în părțile de jos ale Doljului și ale ținutului Mehadiei, Mehedinții, unde, de la Craiova la Vârciorova, Orșova, Rușava, Moldova, e, cum am spus-o aiurea în conferința de la Școala de Limbi Orientale din Paris, o regiune, pe *ambele* maluri ale Dunării (v. și Dunărinții noștri, Gataianții, de la Gataia, etc. [1]), până în fundul Serbiei actuale, lângă regiunea cu sufixul — *ați* (Craguievaț, Crușevaț, Alexivaț), de Slavi veniți din Țara-Românească, este regiunea cu sufixul — *ova*, *ava*, (Nișava, etc.).

Sînt astfel trei țări una lângă alta, la o dată adâncă din evul mediu: a) *Românii*, cu ale lor așezări de *Rumânați* și cu *vlăsia* lor valahă, cu Țara-Românească din *Vlașca* [2]), numită așa de Slavii bulgarizați, pe când *Slavii* cu adevărat sârbi cunosc numele venit de la stăpânirea și așezarea Romanilor, b) *Cumanii*, cu Teleormanul, Burnazul, Bărăganul, curganele, culele și cetățile lor, de aici, care apoi reapar dincolo de Vlașca și merg până în fundul Dobrogii, și c) *Slavii* coborîți din Panonia, pe la Orșova, ducând cu ei acel dialect, *fără influențele tracice din limba bulgară*, și un alt fel de a numi localitățile, care merge apoi și până în Macedonia (Mețovo, etc.).

Pentru a învedera acest lucru nou și care mi se pare deosebit de important am făcut acest studiu.

---

[1]) Cf., pe larg, studiul meu recent în *Studii și cercetări*.

[2]) Un cătun în Romanați are și acest nume. V. Const. I. Locusteanu, *Dicționarul jud. Romanați*, p. 217-8.

ACADEMIA, INSTITUŢIE ETNOPEDAGOGICĂ
INSTITUTUL — ORGANIZARE INTERNAŢIONALĂ

DE

S. MEHEDINŢI

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 14 Februarie 1941

Peste câteva luni, nu se ştie ce mai poate fi... Iată de ce, un coleg care nu v'a îmbulzit niciodată cu comunicările sale (a tipărit numai două dintre cele făcute la Academie) vă roagă să-i acordaţi câteva minute pentru a vă prezenta unele observări de caracter etno-pedagogic. Ele sunt, în parte, urmarea prelegerilor de etnografie la Universitate, dar şi a preocupării de îndrumarea tineretului, lucru firesc pentru orice profesor, — mai ales după o catastrofă ca cea din 1940.

*

Titlul comunicării fusese acesta: *Etnopedagogia ca fundament al renaşterii unui neam.* Dar, fiind vorba nu de mult şi de reorganizarea Academiei, am socotit nimerită o introducere, în care să înfăţişăm chiar această înaltă instituţie din punctul de vedere al educaţiei neamului. Ştiu şi eu, ca orice Român, că viitorul nostru va atârna de felul cum vor ieşi la urma războiului hotarele ţării, — cu alte cuvinte de o înlăturare cât mai grabnică a ciuntirii politice impusă României prin diktatul dela Viena. Insă oricare ar fi împrejurările şi oricum va fi harta Europei la încheierea păcii, fiinţa neamului nostru şi viitorul lui vor atârna la urma

urmelor de propria sa putere, manifestată pe de o parte prin vigoarea populaţiei, iar pe de alta prin nivelul civilizaţiei şi al culturii sale, faţă de care Academia are capitale răspunderi.

Iată de ce, reorganizarea acestei instituţii — cu toată gravitatea ceasurilor prin care trecem — nu este alături de interesele imediate ale sufletului românesc, ci în strânsă legătură cu el, deoarece, după cum ştiţi, Academia Română a fost cea dintâi instituţie care, încă de pe la jumătatea secolului trecut, a căutat să reprezinte măcar simbolic *unirea* tuturor ţărilor româneşti.

I

Mai întâi, ce înseamnează o *Academie*, spre deosebire de atâtea alte asociaţii de caracter cultural?

In câteva cuvinte, am putea răspunde aşa:

Academia unei naţiuni este expresia cea mai înaltă a culturii neamului de care e vorba.

Pentru ca definiţia aceasta să nu fie un simplu *flatus vocis* sau o vorbă goală, ar trebui să ne înţelegem şi asupra sensului acestui cuvânt: *cultura.*

Ce înseamnează cultură?

Acum doisprezece ani, am făcut aci încercarea de a defini analitic « Coordonatele etnografice » *Civilizaţie şi Cultură* [1]). Iar grija noastră n'a fost de prisos. Doi ani mai târziu, problema aceasta a fost discutată în « Centre international de synthèse » în legătură cu o mare instituţie ştiinţifică *(Fondation pour la Science)*, unde au luat parte la desbateri profesori dela *Sorbona*, dela « Hautes Études », dela Universitatea din Strassburg, Neapole şi altele [2]). Iar la câţiva ani după aceea, « Societatea Naţiunilor » — ce departe ni se pare azi, în 1941, timpul când exista o « societate » a tuturor naţiunilor! — a organizat un congres internaţional, ca să lămurească odată pentru totdeauna înţelesul celor două noţiuni.

---

[1]) *Coordonate etnografice*, civilizaţia şi cultura, şedinţa Academiei Române, dela 8 Noemvrie 1928 (vezi: Memoriile Secţiei Istorice, seria III-a, Tom. XI).

[2]) *Fondation pour la Science*, Fasc. I, « Civilisation » le mot et l'idée, Paris, 1930.

Congresul s'a şi ţinut la Madrid (1934), şi a fost botezat de ironişti cu numele de « sinod icumenic ». — Gluma nu era tocmai rea. Insă chiar gândul acesta de a glumi cu solemnitate era o dovadă că încercarea pornită dela Geneva avea la temelie o preocupare de reală însemnătate pentru toate ţările de cultură.

Nu mai amintim rezultatele slabe ale desbaterilor din acea adunare foarte eterogenă, unde d-na Curie, reprezentanta fizicei, sta alături de poetul Paul Valéry, delegatul Academiei franceze. Amintesc în treacăt că lucrarea prezentată în Academia noastră s'a bucurat de aprobarea conducătorului celei mai însemnate publicaţii sociologice din Franţa [1]). Definiţiunea impusă de cercetarea fenomenelor etnografice suna astfel:

Civilizaţia este suma tuturor invenţiunilor tehnice prin care omul a ajuns să se adapteze la mediul geografic, precum şi dispoziţiile organice, pe care grupările rasiale şi chiar etnice le-au dobândit în timpul acestei milenare adaptări. — Civilizaţia unui popor se măsoară aşa dar după *numărul uneltelor* şi *calitatea* producţiei, iar ca urmare după *desimea populaţiei* şi *calitatea biologică* a indivizilor care compun gloata acelui popor. Pe scurt: Civilizaţia se măsoară după coeficientul *muncii*, potenţialul *producţiei* şi spaţiul vital al *populaţiei*.

Cultura e altceva: *e suma tuturor creaţiilor sufleteşti, prin care omul a căutat să ajungă în armonie nu numai cu universul fizic, dar şi cu cel psihic.* Prin urmare, în « cultură » intră şi *dispoziţiile intelectuale*, *etice* şi *estetice*, prin care un neam tinde a depăşi lumea îngustă a cunoaşterii empirice, pentru a prinde ceva din ceea ce stă « dincolo » de mărginirea noastră telurică. Pe scurt: cultura este suma *ştiinţei*, *artei* şi a *eticei* unui popor, începând cu folklorul şi terminând cu cele mai înalte produse sufleteşti.

Cum vedeţi, definiţiunile acestea arată unele mari nepotriviri cu terminologia franceză şi germană, ca să amintim

[1]) Făcând o dare de seamă despre *Coordonate etnografice: civilizaţia şi cultura*, d. Gaston Richard a găsit că autorul are « deplină dreptate faţă de O. Spengler » (pleinement raison contre Spengler). (*Revue internationale de Sociologie*, 1936, Paris, p. 566).

numai limbile străine cu mare răspândire în țara noastră,—cum se poate constata din catalogul tuturor bibliotecilor din România. Francezii, cu toată dorința lor de preciziune, au întârziat: limba lor întrebuințează acelaşi cuvânt și pentru progresul material, și pentru cel cultural. După dicționarul Academiei franceze, chiar Parisianul cel mai de rând, fiindcă se luminează cu lumină electrică, călătorește cu ajutorul trenului metropolitan, trece prin Luvru, aude muzica dela Operă sau dela Radio, este *civilisé*; iar un Breton, Normand ori Savoyard, cu cel mai fin simț moral și cu cea mai bogată imaginație nu e civilizat, fiindcă trăiește uneori pentru economie într'o casă împărțită în două, printr'un părete mic, să-i vină caldură dela vitele casei; ori locuește câteodată între ziduri pe care nu le-a văruit nimeni de când lucrătorul a pus piatra peste piatră...

Limba germană, tot așa, a întârziat. Cuvântul *Kultur* exprimă și *die materielle Kultur* și cele mai înalte produse ale sufletului.—Faust și cereale ori alte mărfuri arătate prin acelaşi cuvânt...

A defini însă precis o noțiune, apoi a o exprima exact este un lucru de o enormă însemnătate pentru înlesnirea cugetării, pentru răspândirea ideilor și prin urmare pentru progresul sufletesc al unui popor. E bine așa dar că împrejurările ne-au silit din vreme să precizăm în limba noastră înțelesul celor două neologisme (*civilizație* și *cultură*), pe care le întâmpinăm la fiecare pas în descrierile etnografice. De asemenea, credem că e folositor pentru orientarea noastră a tuturor, să cercăm azi a trage cât mai exact linia despărțitoare între Academie, ca organ al culturii naționale, și ceea ce se numește în Universitate și afară din Universitate un Institut de Cercetări sau Institut ca asociație onorifică pentru consacrarea oamenilor de știință.

II

'Să precizăm așa dar ce însemnează Academia unei națiuni. In dicționarele franceze, am găsit această lămurire:

Académie, société de gens de lettres, de savants ou d'artistes.

N'ar fi rău ca definiția aceasta să fie cunoscută la noi de mai multă lume. Poate că n'am fi ajuns la abuzul de care sufere acuma acest cuvânt: Academie de *negoț*, Academie de *export* (avem una la Galați, dar, potrivit cu însemnătatea porturilor, s'ar putea să se mai înființeze una la Brăila sau mai de grabă la Constanța, unde exportul cerealelor nu încetează nici în lunile de iarnă; ori la Turnu-Severin, pentru mărfurile trimise în susul Dunării). Apoi, avem Academie de *croitorie* (și încă « superioară », ceea ce lasă a se înțelege că sunt — ori pot fi — Academii de croitorie « inferioară »); Academie de *dans*, de *călărie*... și Dumnezeu știe ce alte Academii se vor mai putea înființa. Fiindcă mania aceasta bântue nu numai pe la noi, ci și pe aiurea. In același dicționar, la cuvântul *Académie*, am mai găsit:

École de peinture, d'escrime, d'équitation.

Ba aud că ar fi pe undeva și « Academie de înfrumusețare », ceea ce, de altfel, nu-i prea departe de al treilea înțeles al cuvântului:

Figure dessinée d'après un modèle nu.

Cum vedeți, există o mare libertate în ce privește întrebuințarea titlului de « Academie », iar abuzul a ajuns în unele țări să intereseze chiar instanțele judiciare, — o dovadă că trebue să fie ceva nesănătos la mijloc [1]).

---

[1]) Inființându-se la noi o « Academie de Științe », cu multe secțiuni, cu ședințe în aceleași ore cu ale Academiei Române, pentru a evita confuzia în ce privește corespondența, precum și schimbul de publicații cu Academiile din alte țări, Academia Română a supus cazul Tribunalelor țării. Câtva timp, noua organizare a fost silită să renunțe la titlul de Academie, numindu-se « Societate de Științe ». Dar, după 1941 confuzia a început iarăși.

Se înțelege dela sine că nu poate fi în cugetul nimănui ideea de a nu prețui munca științifică serioasă ori de unde ar porni. Cine cunoaște cât de sumar preocupările etnografilor acela știe cu ce adânc respect e prețuită în etnografie nu numai munca oamenilor de știință, dar și cea privitoare la aplicările științei în vieața de toate zilele a fiecărui popor. Ca o mică dovadă, putem aminti lucrarea *Altă Creștere — Școala muncii,* întemeiată tocmai pe constatarea că unealta și *munca* cu uneltele a fost cel dintâi pas spre « omenie » și în genere spre cultură.

Ce-o fi atunci Academia în sensul cel mai propriu al cuvântului? Dacă putem da un răspuns lămurit la această întrebare, vom înțelege mai lesne și raportul dintre Academie și Institut.

*

Cuvântul «Academie» ne duce cu gândul întâi și întâi la așezământul filosofic al lui Plato. Dascălul său, Socrate, un fel de «Inainte mergător» al lui Iisus, trăise muncind cu palmele, ca orice meseriaș; i s'ar fi părut o înjosire să primească leafă pentru lecțiile sale de filosofie. El credea că va mântui Atena prin dialectică, discutând mereu cu cine se întâmpla să-l întrebe și cele mai de multe ori întrebând el pe alții, când îi vedea că rătăcesc cu vorba ori cu fapta. Zilnic predica celor dimprejur «judecata dreaptă», căutând să deschidă ochii concetățenilor săi asupra erorii și mai ales asupra minciunii și a mincinoșilor, — fiind încredințat bunul educator că știința înseamnă dobândirea virtuții.

Plato ajunsese a privi lucrurile mai sistematic. După încercările făcute în Syracuza, unde fusese chemat ca un fel de organizator social și politic, scăpând ca prin urechile acului de pieire (ajunsese rob!), întors în patrie și redat filosofiei, marele cugetător îmbrățișă sistematic problema Statului, considerat ca cea mai înaltă formă dc vieață socială. Ademenit pe de o parte de cele văzute în Grecia Mare, unde Societățile pitagoreice erau în mare cinste, iar cărturarii erau îmbiați să pună la cale trebile publice; [1]) pe de altă parte, desgustat de cele ce se petreceau în patria sa, unde Atena Sparta, Corintul, Teba și alte stătulețe trăiau în necurmate intrigi și ciocniri, filosoful plănui să scrie un fel de îndreptar social și politic: să nu mai fie cu putință nici despotismul tiranilor, nici șarlatania demagogilor, nici ostracizarea celor meritoși, nici războiu peloponesiac... și alte izvoare de anarhie și nedreptate. — De aci a ieșit *Republica* sa.

[1]) Archytas, savant matematic (unul dintre întemeietorii Mecanicei și Acusticei) fusese ales de șapte ori strateg în Tarent, cu toate că legea nu permitea să fie chemat în fruntea statului de cât o singură dată. — Pilda aceasta de omenie, precum și legătura personală cu matematicul devenit om de stat îl încântase pe Plato, în timpul călătoriei sale în sudul Italiei.

Republica sa poate fi considerată ca cea dintâi încercare de caracter etnopedagogic. Pentru cârmuirea oricărui stat (fie și o singură πόλις), ucenicul lui Socrate își dăduse seama că e nevoie numaidecât de cârmuirea prin oameni anume pregătiți în arta de a guverna. De aceea, a și deschis aproape de Atena, lângă un sanctuar, un fel de școală superioară de științe politice. Se preda acolo aritmetica, geometria (cu stereometria), astronomia și muzica, adică teoria Armoniei. După numele grădinii lui Akademos, această instituție de înaltă cultură, destinată nu copiilor, ci tinerilor și oamenilor maturi, s'a numit Academie. — Aci a fost și sâmburele celei dintâi Universități.

Discipolul său, Aristotel, făcu un pas mai departe. Adunând colecții pentru studiul științelor naturale (era fiu de medic și făcuse multe excursii), cumpărând manuscrise pentru bibliotecă, strângând hărți cu periple și periegese, apoi ținând prelegeri atât publice cât și esoterice, adică un fel de cursuri speciale și « seminarii », cum am zice azi, Stagiritul a fost o fericită anticipare a timpurilor moderne, în ce privește grija de progresul științei. Plato și Aristotel pot fi considerați ca cei dintâi rectori de Universitate, iar așezămintele lor au fost modelele din care s'au desvoltat cu timpul Academiile, Universitățile și toate Instituțiile menite a înlesni progresul științei.

Dar sământa a încolțit pe încetul. Abia în evul mediu, Arabii de o parte și neamurile creștine de altă parte au început a dibui cu mare greutate calea deschisă de filosofii din antichitate, pe măsura ce în Byzanț, în Italia, apoi și în alte țări ale apusului, studiile clasice ajunseseră tot mai mult a fi cinstite. Insă sporul a fost la început tare mic. Până în secolul al XVIII-lea, omul de știință era subordonat teologiei. Naturalistul Buffon a fost silit să facă *mea culpa* în fața Sorbonei, fiindcă îndrăsnise să calculeze etatea pământului, pe temeiul unor experiențe cu globuri metalice lăsate să se răcească pe încetul — închipuind adică acele globuri răcirea planetei noastre. Biblia și prin urmare cronologia mosaică cu cele vreo 5000 de ani era încă *tabu* în mijlocul secolului raționalist al Enciclopediștilor.

Totuși, exista o instituție, unde libertatea de cugetare—măcar în unele ramuri de cercetări — fusese destul de bine asigurată încă din secolul al XVII-lea. E vorba de Academia din Paris. Am putea spune că regilor Franței li se cuvine cinstea de a fi bănuit cei dintâi rolul unei Academii în vieața națiunilor. Carol al IX-lea (cel cu ponosul persecuțiilor față de Hughenoți) aduna în fiecare Duminecă, la Hotel de Baïf, o seamă de cărturari, — mai ales poeți și câțiva muzicanți. Alături de concerte, se mai ocupau de prosodie și de ortografie *(droicte escripture)*. Suveranul luase titlul de *Protecteur* et *Premier Auditeur*, iar membrilor Academiei le făcea onoarea să-i lase a ședea pe scaun, cu pălăria pe cap în fața lui. Sub urmașul său Henric al III-lea, ședințele se țineau chiar la palat (în Luvru). De două ori pe săptămână, membrii acestei « Académie du palais » trebuiau să țină conferințe de filosofie și de retorică asupra unor teme date, iar la urmă se adăugau și discuții contradictorii spre a-și arăta fiecare meșteșugul de a vorbi [1]).

Sainte-Beuve credea că dacă timpurile acelea ar fi fost mai liniștite, cei din urmă regi din casa de Valois ar fi apucat înaintea lui Ludovic al XIV-lea în ce privește mișcarea culturală. Ipoteza însă e cu totul de prisos. Nu Academiile determină epocile literare, ci operele scriitorilor, iar acestea atârnă întâi de toate de geniul lor. — Adevărul e că acele Academii cu concert și cu întreceri retorice erau mai mult pentru distracția Regelui. La ședințe luau parte și doamnele dela Curte, precum și alți invitați, ca la orice petrecere. — Cel care a înțeles cu adevărat menirea unei Academii în vieața unui popor a fost Richelieu. Lăsând la o parte muzica și declamațiile, el organiză o instituție cu numele semnificativ: *Académie française*, « la portion la plus noble et la plus durable de sa gloire », cum va zice Montesquieu.

Care fusese scopul Cardinalului?

Să creeze un sanctuar pentru cugetare, întemeiat pe deplina libertate de gândire și pe egalitate în fața meritului,

[1]) Th. Graur, *L'Académie du palais* et un discours inèdit de Desportes (Mélanges d'histoire littéraire et de littérature comparée, Buc., 1940, p. 179 ș. u.).

fără nicio deosebire de naștere, rang, avere sau alte considerații sociale. Măcar că era nobil și cleric (episcop la etatea de 19 ani!), gentilomul Armand du Plessis, fiind crescut într'o școală aleasă — o « Academie » condusă de Pluvimel « Grand Ecuyer du Roi » — căpătase o creștere nu atât cărturărească, ci mai mult în genul nobililor englezi de azi, care consideră sportul ca o parte a educației lor chiar la Universitate. Așa dar, grand seigneur pe de o parte, catolic deprins cu anume disciplină spirituală pe de altă parte, Richelieu, prim-ministru la etatea de 30 de ani, în chip foarte firesc concepu planul de a da țării sale *ordine* și *unitate*. Interesele Statului întâi și mai întâi de toate. De aceea, îl vedem că în politica externă face alianțe cu protestanții în contra Austriei catolice, iar înăuntru urmărește cu cea mai mare asprime pe protestanți și pe toți seniorii (protestanți ori catolici) cari îndrăsneau să facă alianțe cu străinii, fără să țină seama că Franța este și trebue să fie pentru orice Francez o *unitate* mai presus de orice considerație religioasă, politică sau socială. Richelieu nu numai că a înlăturat teologia din politică, dar a și arătat politicii adevăratul ei țel: *organizarea tuturor puterilor națiunii* pentru a realiza *statul deplin autonom* în ce privește urmărirea idealului cultural și material al neamului pe care îl reprezintă. — Putem spune că, după cum Descartes a fost cugetătorul care a inaugurat filosofia modernă, Richelieu este cel dintâi « om de stat » în sensul superior al cuvântului. El își dăduse seama că după cum pământul unei țări e ceva unic, care nu se mai repetă nicăeri pe fața planetei, tot așa un popor este o formație unică în ce privește adaptarea sa la mediul teluric, adică *civilizația* sa, și reprezintă în sânul omenirii iarăși o măsură unică prin felul cum înțelege Universul, prin concepția sa etică și estetică despre lume, adică prin ceea ce numim cu un singur cuvânt *cultură*.

De aceea, Cardinalul, lăsând la o parte în politică vechea idee a « Sfântului Imperiu Roman », cu care își băteau capul împărații Austriei; lăsând de asemenea la o parte catolicismul papal și prin urmare universal, cu latineasca lui ca limbă

internațională, ca om de stat, măcar că purta rasa, el nu vedea înaintea ochilor decât un lucru: Regatul Franței, cu o biserică apărată față de Papă prin « concordat » și cu o limbă franceză ca mijloc de înțelegere pentru gloata întregului popor compus din atâtea provincii cu tradiții și graiuri deosebite: breton, basc, provensal, etc.

Iată de ce, « Academia Franceză » a fost concepută din capul locului cu un scop precis: să se ocupe de limba poporului francez. Inainte de a se desmeteci profesorii dela Sorbona, Cardinalul și-a dat seama că morții nu se mai întorc dela groapă. Latineasca și greceasca nu mai puteau învia și nu mai erau în stare a sluji ca organ de comunicare pentru nevoile vieții moderne. Gândul acesta trecuse și prin mintea altora. M o n t a i g n e care pățise ce pățise cu învățarea limbii latine încă din pruncie și mai ales neastâmpăratul R a b e l a i s, amândoi iubitori de călătorii în țări străine și preocupați de educația tineretului își dăduseră seama ce rău e să pornești la drum cu roată veche la căruță, și ce minunat lucru ar fi fost o limbă vie, care să înlesnească relațiile dintre popoare, mai mult decât puteau s'o facă elina și latina.

Insă abia R i c h e l i e u, ca om politic, pășește la deslegarea problemei, dând cărturarilor dela Académie Française grija să facă din limba franțuzească un mijloc de înțelegere cât mai precisă, — mai ales când era vorba de corespondență diplomatică, de legiferare și de tratate, unde se cere o exprimare cât mai lămurită și mai exactă.

In șirul acesta de idei, sarcina cea dintâi era fixarea unei scrieri regulate, adică a *ortografiei*. Cine zice însă ortografie, acela presupune anume regule, adică stabilirea *gramaticei* acelei limbi. Și fiindcă pronunțarea cuvintelor se schimbă cu timpul — ba chiar și înțelesul lor — era numaidecât nevoie de un *Mare Dicționar* al graiului francez, pentru ca întreaga națiune și mai ales scriitorii să-l poată avea la îndemână.

Mai mult: unele cuvinte mor. Dicționarul le culege și le păstrează pentru știința filologilor. Dar se și nasc unele cuvinte, ori sunt împrumutate dela vecini, din cauza nevoilor

vieţii, — mai ales în partea meseriilor, unde se născocesc unelte nouă sau lucrări nouă. Cine să hotărască primirea cuvintelor celor nouă? Alegerea nu poate fi lăsată în voia întâmplării, mai ales că unele sunt schimonoseli ale unor cuvinte străine sau sunt pocite înadins şi capătă înţelesuri tăinuite (cum se întâmplă între hoţi, între beţivani, cartofori şi alte gunoaie sociale). Cine să judece valoarea cuvintelor în privinţa înţelesului, sau din punct de vedere estetic şi etic, adică al bunei cuviinţe?

Aşa dar, vrând-nevrând, Academia devenea arbitrul cuvintelor şi deci măsura supremă în ce priveşte cultura exprimată prin limba respectivă. Şi, cum se întâmplă adeseori în lucrurile omeneşti, nici Richelieu n'a bănuit la început ce mare desvoltare va dobândi cu timpul instituţia pe care o creease. In curând s'a văzut că suveranitatea asupra cuvintelor n'o au cărturarii şi nici măcar filologii de meserie, ci scriitorii cei mari. Claritatea sau neclaritatea înţelesului unei vorbe, frumuseţea ori urîţenia ei, cuviinţa sau necuviinţa întrebuinţării, artiştii graiului o hotărăsc. Ei sunt «piatra de încercare» a celor ce se ocupă cu redactarea Dicţionarului. Prin urmare, în chip firesc, Academia a trebuit să devină locul *unde se adună scriitorii cei mai de seamă ai unui neam.*

Şi fiindcă limba creşte şi se perfecţionează nu numai în partea ei literară, ci şi în legătură cu cugetarea oamenilor de ştiinţă, era firesc ca şi aceştia să intre la socoteală. Astfel, Academia lui Richelieu, în loc de a mai fi o şcoală, ca în timpul lui Plato sau ocazie de petrecere cu muzică şi versuri, ca sub regii din Casa de Valois, deveni încetul pe încetul un fel de *simbol al vieţii poporului francez în tot ce are el mai tipic în latura culturii.* După cum vechile «acropole» erau sâmburele unor πόλις, unde stau zeii tutelari ai cetăţilor respective, şi unde cetăţenii se retrăgeau pentru ultima apărare în timpuri de primejdie, tot aşa Academiile moderne au devenit un fel acropole culturală a fiecărui neam. De bună seamă, la asta se gândise Montesquieu când afirma că Academia Franceză este «partea cea mai nobilă şi mai durabilă a gloriei lui Richelieu». După ce a făcut

unitatea politică a statului francez prin întărirea monarhiei, Cardinalul i-a adăugat şi unitatea sufletească prin Academie. Ceea ce însemnase « Discours de la Méthode » şi *Regulae ad directionem ingenii* ale lui Descartes pentru spiritele filosofice, acelaşi lucru a fost crearea Academiei pentru orientarea spiritului francez în cultură naţională şi chiar în cea politică. Avem dovezi pipăite: Toate neamurile europene, pe măsură ce s'au întărit politiceşte, au căutat de atunci încoace să-şi creeze şi o Academie ca simbol al naţiunii întregi; — ba unele au anticipat unitatea politică prin unitatea culturală, reprezentată de Academia respectivă (cum s'a întâmplat cu noi Românii). Atâta e de adevărat că Academia reprezintă azi « acropolea » unei naţiuni, încât chiar în timpuri de catastrofe politice, când hotarele sunt fărâmate, iar neamul pare strivit de duşmani, Academia rămâne mai presus de toate vânturile şi de toate valurile. (Când războiul mondial adusese cu sine invazia asupra României, apoi un tratat sălbatic care strivea statul, rupându-i tot hotarul dela apus şi o mare parte din cel dela răsărit şi miazăzi, singura instituţie care şi-a continuat fiinţa şi lucrările sale chiar în timpul ocupaţiei duşmanilor, a fost Academia).

Din cele spuse până aci, rezultă aşa dar că Academia unei naţiuni cuprinde şi trebue să cuprindă în fiecare epocă *valorile cele mai reprezentative ale neamului respectiv.* — In aceasta se cuprinde esenţa creaţiunii lui Richelieu.

*

Cum rămâneau atunci celelalte instituţii culturale ale Franţei şi, mai întâi de toate, Sorbona?

Vechea universitate medievală îşi continuase vieaţa ei mergând pe făgaşul tradiţional. Scopul ei cel mai de seamă era să formeze: magistraţi, clerici, avocaţi şi medici — toţi legaţi încă de studiul limbii latine sa ı măcar de o teză scrisă în latineşte. Ştiinţa însă sporea şi ea, dând lăstari tot mai mulţi prin munca unor cercetători, erudiţi şi savanţi care n'aveau altă preocupare decât aflarea legilor naturii (unii ca Daubenton, Adanson, Haüy... au fost adevăraţi

mucenici ai ştiinţei). Sorbona însă rămăsese «închisă, anchilosată şi pe jumătate moartă» [1]), când fu surprinsă de marele cutremur al revoluţiei franceze. Revoluţionarii plănuiră să răstoarne toate instituţiile care aduceau aminte vechile diferenţe sociale. Până şi titlul de *médecin* şi *chirurgien* se păreau «contrare principiului de egalitate» [2]). Atunci se abătu asupra Franţei o adevărată furie de reorganizare a tuturor instituţiilor culturale. Revoluţionarii au croit alături de Academie şi de Sorbona *Institutul* cu menirea de a înlesni progresul ştiinţei şi al democraţiei, ca reacţiune în contra spiritului teologic şi monarhic. Abia Napoleon, moştenitorul revoluţiei, izbuti să potolească pornirea organizărilor inspirate de pasiunile politice. — Având nevoie de chirurgi, de farmacişti militari, de ingineri şi alţi specialişti pentru armata de uscat şi marină, el pune temelia şcoalelor speciale din care au ieşit politehnicele de azi: un fel de universităţi profesionale. Tot Napoleon făcu rânduială şi în altă direcţie. Insărcină pe chimistul Fourcroy să organizeze *Institutul* ca o asociaţie de savanţi, grupaţi pe specialităţi, pentru a reprezenta toate ramurile însemnate ale cercetării ştiinţifice. (Un moment, gândul fusese să dea membrilor Institutului şi însărcinarea de a priveghia învăţământul, adecă răspândirea cunoştinţelor în toată ţara. Cu alte cuvinte, oamenii cari făceau ştiinţa, tot aceia să aibă şi răspunderea propagării cunoştinţelor în gloata naţiunii. Dar, pe urmă, Institutul a rămas cu caracter pur teoretic, lăsând aplicarea ştiinţei la instrucţia poporului pe seama altor organe). Astfel ştiinţele au putut căpăta şi ele un fel de autonomie, lăsând la o parte atât Sorbona, cât şi Academia franceză, cu menirea sa specială: preocuparea de limba, literatura şi în genere de cultura franceză în cel mai larg înţeles al cuvântului.

Se înţelege că nici Universitatea nu putea întârzia prea mult. Şi în Franţa, şi în alte ţări, ea rămăsese lângă vechiul ei scop: adecă o instituţie cu caracter profesional, din care să iasă magistraţi, clerici, avocaţi şi medici. Dar încetul pe încetul, s'a văzut că niciuna din aceste meniri nu putea fi

[1]) Paul Dupuy, *Le centenaire de l'École Normale*, Paris, 1895, p. 77.
[2]) G. Cuvier, *Éloges historiques*, Paris, 1874, p. 191.

împlinită cum se cade. Invăţământul universitar putea să pregătească jurişti, teologi, filologi, istorici, naturalişti, matematici, fizicieni, etc., etc., în « seminarii » şi « institute » de cercetări; dar până la aplicarea acestor cunoştinţe speciale în vederea profesoratului, a bisericii, magistraturii, baroului, medicinii sociale, etc., mai era nevoie de o *practică deosebită*, care nu-şi poate găsi locul cel mai potrivit în sfera prelegerilor universitare. Aşa că, încetul pe încetul, universităţile au rămas sau tind să rămână focare de ştiinţă pentru ştiinţă şi sunt pe cale de a părăsi cu totul vechiul lor caracter de şcoale profesionale, lăsând această sarcină pe seama unor Seminarii Normale Superioare, cu alte programe, alţi auditori, altfel de profesori, adecă un fel de nouă politehnică de caracter social [1]).

In acest chip, desvoltarea firească a lucrurilor a adus cu sine următoarea împărţire a muncii ştiinţifice în timpurile noastre:

Cercetătorii tineri intră în pepiniera ce se chiamă Universitate, unde încep ucenicia. Cei cari s'au dovedit capabili să lucreze pe tărâmul ştiinţei au la îndemână în anii lor maturi « Institutele de cercetări », ca un fel de a doua pepinieră, unde pot lucra cât de intens şi în deplină libertate. In sfârşit, cei cari au dat la iveală lucrări însemnate pot fi aleşi membri ai *Institutului* central al ţării lor, unde se află adunaţi la un loc cărturari din toate ramurile ştiinţei, ca un fel de consacrare a meritului, iar pe de altă parte ca un suprem control al rezultatelor dobândite în toate direcţiile de cercetare. « Institutul » aşa dar este un fel de universitate a bătrânilor cari, în loc de lecţii zilnice, aduc ştiinţei ca prinos operele lor şi din timp în timp comunicări mai mărunte, al căror auditor e ţara întreagă şi chiar lumea întreagă, deoarece ştiinţa nu cunoaşte hotare politice ori naţionale.

In rezumat: Institutul unei ţări (al Franţei, de pildă, care a dat modelul acesta de organizare) este exponentul cel mai înalt al ştiinţei din ţara şi epoca de care e vorba. — Cum am spus: la început fusese vorba să aibă şi însărcinarea de a

---

[1]) *Trilogii*, Buc. 1940, p. 31 ş. u.

priveghia răspândirea cunoştinţelor în gloata naţiunii, dar pe urmă a rămas un aşezământ pur ştiinţific, de caracter universal şi deci internaţional [1]).

*

Cu totul altceva este o Academie. Ea este purtătoarea de grijă numai a tezaurului culturii naţionale.

Sarcina ei cea dintâi este îngrijirea *limbii*, fiindcă limba este oglinda cea mai credincioasă a sufletului unei naţiuni; ea înregistrează veac după veac cugetul şi simţirea neamului care, muncind — mult ori puţin, cugetând — bine ori rău, simţind bucurii şi întristări, mergând pe căi drepte ori nedrepte, lasă în graiul său urma tuturor particularităţilor etnice şi chiar ale vicisitudinilor sale istorice.

Dar nu numai de limbă şi de literatura naţională trebue să se ocupe Academia, ci şi de purtătorul graiului, adecă de *om*. Antropologia descriptivă a poporului de care e vorba se impune dela sine ca sarcină a oamenilor de ştiinţă adunaţi în acest for suprem de cultură. Pentru ce oare, îndată după studiul limbii, vine la rând cercetarea antropologică a neamului respectiv? Pentru a înlesni însăşi ştiinţa despre graiu. In adevăr, nu toate ramurile speciei colective *homo sapiens* au aceeaşi capacitate de a exprima prin sunete articulate stările sufleteşti. Mai întâi, sunt unele populaţii cărora le lipsesc cu totul din limbă anume sunete. Altora le lipsesc chiar părţi de cuvânt. Limba arameană nu are verbe. Ce fel de graiu o fi acela, în care nu există cuvinte pentru a exprima acţiunea! La Bakairi sunt numai două numerale: *unu* şi *doi*. Trei se zice 2 şi 1; patru 2 şi 2; cinci 2, 2, 1; şease 2, 2, 2. Şi atât. Numărătoarea s'a isprăvit. Prin urmare, după cum capacitatea de elaborare cerebrală a impresiilor căpătate din mediul înconjurător nu este aceeaşi dela individ la individ, şi n'a progresat deopotrivă în toate grupările etnice, tot astfel, capacitatea de exprimare prin sunete articulate nu este egală. Grafologia, cum se ştie, este de un real sprijin pentru caracterologi. De bună seamă, la fel va fi şi cu fonologia, când

[1]) G. Cuvier, *op. cit.*, p. 193.

cantitatea, *calitatea* și *ritmul* graiului vor fi înregistrate și analizate cât mai exact la fiecare popor. E posibil că și *timbrul* vocii să fie utilizat în acest scop. Proverbul spune că « toată pasărea pe limba ei piere ». Adevărul acesta e valabil atât pentru individ, cât și pentru popor; fiecare « pe limba și prin limba sa trăiește ». După cum unealta a fost dela începutul omenirii și este și azi mijlocul de exprimare al născocirilor în tehnica materială, tot astfel *limba* (cu însușirile sale favorabile ori defavorabile) a fost și este unealta prin care se manifestă întreaga vieață sufletească a fiecărui neam.

Așa dar, limba are și o vădită latură antropologică și e firesc lucru ca analiza sunetelor (*Schallanalysis*) să ajute stabilirea de legături între anatomia aparatului vocal-auditiv și acustica fiecărui graiu. După cum urma lăsată de deget pe ceară ori pe cerneala iscăliturii este un mijloc de identificare, fonogramele vor putea fi nu numai un mijloc de determinare a particularităților unui individ, dar și al unui neam. (Cine nu deosebește după ureche un tenor italian, de unul german, francez ori englez... ! Parcă ar avea un adaos deosebit undeva, în fundul gâtului). S'ar putea ca anume diagrame acustice să ne ajute a stabili deosebiri foarte caracteristice între fonetica neamurilor. (Gândiți-vă un moment la diagrama vorbirii maghiare și a celei românești, una sacadată, ca o cascadă, alta potolită în felul curgerii unui izvor). O astfel de analiză ar putea veni chiar în sprijinul cercetării stratificărilor de populație, deoarece când împrumutăm vocabularul străinilor, păstrăm încă *vocea*, *urechea* și ceva din *pronunția limbii poporului* din care ne-am născut.

In orice caz, alături de fundamentul anatomo-fiziologic al graiului, sunt încă o sumă de caractere somatice pe care antropologul le cercetează și trebue să le cerceteze, dacă vrea să-și dea seama de ceea ce este caracteristic în ființa unui popor. — Serologia, cum se știe, a deschis și ea interestante perspective pentru cunoașterea complexului omenesc, pe care, în timpurile din urmă, unii îl numesc *ethnie*.

Poate Academia unui neam să fie nepăsătoare față de astfel de probleme?

Alături de studiul *antropologic* al rasei, se mai adaugă în programul preocupărilor academice şi *etnografia* descriptivă. Aci, nici nu mai e nevoie să stăruim. Cele spuse altădată în « Coordonate etnografice » şi în « Caracterizarea unui popor prin munca şi uneltele sale » credem că sunt de ajuns. Cine ştie cum se reflectă vieaţa fiecărui neam în civilizaţia sa, adecă: în *locuinţă*, *port*, *nutriment*, *mijloace de circulaţie* şi în particularităţile muncii de toate zilele, acela ştie că « Muzeul Etnografic » al unui popor este rezumatul cel mai complet al civilizaţiei lui; iar pentru cultură, potrivit cu definiţia dată la început, acelaşi rol îl joacă « Muzeul de artă » şi alte manifestări ale culturii. O dovadă concretă este « Muzeul limbii române », ale cărui fericite rezultate începem a le simţi nu numai în progresul Dicţionarului, dar şi pentru deslegarea unor mari probleme, cum este cea privitoare la continuitatea elementului român în Dacia. Prin urmare, se înţelege dela sine cât de însemnată e strângerea şi studierea *folklorului* sub toate manifestările lui. — Dacă e vreo sarcină mai grabnică de împlinit pentru Academia unei naţiuni, aceasta e, când cugetăm ce repezi schimbări s'au ivit în vieaţa tuturor neamurilor, de când s'a înteţit grozava revoluţie adusă de « Marea Industrie ».

Mai departe, nu e nevoie să mai dovedim însemnătatea capitală a studiilor *istorice*, culegerea şi îngrijirea tuturor documentelor despre trecutul neamului, până în timpurile preistorice.

In sfârşit, *antropogeografia*, urmărind legăturile dintre neam şi mediul său fizic (acţiunea ţării asupra omului şi reacţiunea omului asupra pământului) se adaugă şi ea ca o nouă temelie a cercetării asupra poporului. Iar antropogeografia presupune la rândul ei cunoaşterea prealabilă a solului, a subsolului, a climei, a hidrografiei, vegetaţiei şi a tuturor formaţiilor biogeografice, cu un cuvânt a *geografiei* ţinutului respectiv.

Cine să ţină în mână toate firele acestei complexe probleme, dacă nu Academia, ca manifestarea cea mai întreagă a fiinţei unui neam? De soarta unei naţiuni nu poate îngriji oricine, iar în numele ei nu poate vorbi orice ins, pe temeiul

că e cărturar de seamă. Am putea aminti exemple de mari erori.... pentrucă în numele națiunii au vorbit oameni cari, prin făptura lor antropologică și prin caracterele lor sufletești, n'aveau calitatea de a vorbi și hotărî în numele poporului român. Și totuși au vorbit și au hotărît, spre paguba lor, dar mai ales spre paguba noastră a tuturor și, cine știe, dacă nu pentru totdeauna. De aceea, socotim că mult mai bine au făcut aceia cari, măcar că erau născuți cu nume românesc, simțindu-se totuși prin moștenirea lor fiziologică și sufletească de alt neam, au renunțat la pretenția de a trece drept Români.

Așa s'a întâmplat — ca să dăm o pildă mai cunoscută — cu nepoata fostului Domn Bibescu, contesa de Noailles. Cu o lăudabilă sinceritate, ea a mărturisit că nu se simte legată de cultura românească. Mai întâi, nu știa limba și prin urmare nu putea să aibă o comunicare directă cu simțirea și cugetarea poporului român. Era pentru noi un fel de *N'aude, Nu-vede*... doar un «greu» al pământului, adecă o ființă pe care gravitatea o ținea lipită de scoarța planetei, ca și pe noi — atâta avea comun cu Românii. Născută și crescută în Franța, vorbind din pruncie limba franceză, contesa simțea circulând în vinele sale sângele grecesc al mamei și al bunicei. Oglinda însăși îi spunea că nu face parte din neamul oltenesc al tatălui, ci avea sânge foarte amestecat, — «un sang nombreux», cum zicea ea însăși, gândindu-se la Fanar. In sfârșit, nu cunoștea nici țara. Văzuse cerul României numai câteva zile, la etatea de 9 ani. Și i se mai întâmplase o nenorocire: dăduse cu ochii de o ceată de danci cu pielea goală, ceea ce o făcuse să creadă că Românii sunt un neam «sans pudeur». Cine știe dacă nu vor fi fost chiar niscaiva Țigănuși prăsiți pe moșiile Bibeșcului, pe care nepoata de Domn se temea să nu-i considere ca rubedenii din punct de vedere etnografic. Apoi, s'a adăugat și altă împrejurare defavorabilă: i-a dat cineva să guste din mămăligă, «un plat sans finesse...». Judecați singuri: cum ar fi putut biata înstrăinată să afle cam ce-o fi limba românească și că în această limbă scrisese un oarecare Eminescu, unul dintre cei trei-patru poeți-filosofi ai omenirii!

Vorba lui Goethe: *sângele* e un suc grozav de scump *(ein ganz besonderer Saft)*; este un *dar* din naștere, iar *limba* și *folklorul național* sunt de asemenea mari daruri ale naturii, răsunet și ele al sângelui în sensul larg al cuvântului.

III

Iată, Domnilor colegi, câte și cât de mari sarcini are de purtat Academia unei națiuni, spre deosebire de Institutele științifice, care își pot împărți munca lor cu oricâte așezăminte de caracter internațional. Toate științele sunt necesare și toate sunt bine venite în Academie. Dar dacă astăzi s'ar întâmpla să nu fie tocmai înlesnită astronomia în România, am regreta fără îndoială, totuși ne-am mângâia cu speranța că ceea ce ne lipsește o clipă aici, s'ar putea face în Australia, în Canada, în Japonia sau aiurea. Pe când studiul limbii, și al poporului nostru, cu toată civilizația și cultura lui, dacă nu se face aici și acum, nu se mai poate face nicăeri și niciodată (cel puțin când e vorba de ceea ce rămâne neînregistrat la timp). Iar sarcina aceasta enormă de a face mereu inventarul material și sufletesc al vieții unui neam presupune numaidecât concentrarea tuturor ramurilor de cercetare mai sus amintite într'un singur organism cultural, *Academia Națiunii.*

Uriașă greutate, când te gândești numai la împlinirea Dicționarului, ca tezaur al sufletului etnic. Câtă cernere trebue spre a scoate gunoaele și boabele șiștave din grâul cel sănătos, adecă a deosebi cugetarea și scrisul proștilor, de al celor deștepți; de a deosebi simțirea bădăranului de a celor înzestrați cu mare sensibilitate etică și estetică...; într'un cuvânt: a despărți ceea ce este trecător și piere împreună cu gloata (analfabetă ori alfabetă), de ceea ce rămâne din vieața celor aleși ca inimă și minte (fie analfabeți, fie alfabeți).

Doamne, ce greutate! Francezii au o vorbă impresionantă: ei zic despre ceea ce trece dincolo de marginile puterii omenești *c'est la mer à boire*. A cunoaște însă limba unui neam în toată desfășurarea ei seculară; a găsi regule pentru scrierea

ei cât mai exactă (închipuiți-vă ce s'ar alege de limba latină, dacă ar tipări fiecare autorii latini, după felul cum o pronunță neamul său!); a găsi deci regulele pentru scrierea cât mai exactă a unei limbi, ținând seamă de articulațiile ei gramaticale și de rânduiala ei sintactică; a dibui apoi toate nuanțele de înțeles ale fiecărui cuvânt, după împerecherea cu altele și a stabili un canon al tuturor valorilor estetice și etice în care s'a întrupat cugetul și simțirea unei națiuni întregi,... e tot una ca și cum ai vrea să înghiți o mare.

Enormă sarcină atât scrierea, cât și vorbirea oricărei limbi. De aceea, drept vorbind, s'ar cuveni să intre în Academie numai cei care stăpânesc deplin graiul neamului lor. Cine pocește cuvintele, acela să se ducă aiurea. Fie el primit cu onoruri cât de mari în secția Institutului, unde e vorba de filologie, dar pragul Academiei nu-l poate călca, fără să aducă o scădere a prestigiului țării.... Nu chemi pe un mut-balamut să cânte la Operă, chiar dacă ar fi cel mai erudit musicolog. Știm toți că unul dintre cele mai bune dicționare ale limbii române a fost compus de un străin care vorbea însă slut de tot românește. Statul i-a prețuit cu generozitate munca sa științifică. S'ar fi putut însă ca străinul acela să fie primit și în Academia Română?

Ba avem dreptul să mergem și mai departe. Chiar Românii din naștere, care vorbesc pocit sau măcar dialectal dovedesc și dânșii că nu respectă destul regulele instituției care i-a chemat în sânul ei. Dacă, de pildă, urechea unui academician nu face deosebire între *ia-l de pe mine*, și *ia-l* **după** *mine*, adecă nu poate să deosebească în vorbire *locul* de *timp*, acela nesocotește în chip vădit regulele ortoepiei. Tot așa, expresiile lătărețe *pă*, în loc de *pe*, *dă* (parcă e verb) în locul lui *de*... și alte schimonosiri caracteristice pentru graiul vulgar (pocit îndeosebi de explozivitatea vocalelor la o anume populație exotică în țara noastră), nu este un omagiu adus limbii literare și regulelor Academiei. Așa ceva n'ar trebui să se audă în nicio școală, dela cea din cătun până la Universitate și în nicio biserică, unde preotul, rugându-se să fim scutiți *de* holeră, *de* ciumă, *de* războaie, secetă, cutremure și alte nenorociri, le înșiră ca și cum ar cere: *dă*

holeră, *dă* ciumă, *dă* războaie... şi altele, şi altele. (Intre piţigăiatul *di, pi* şi lăbărţatul *dă, pă...* Academia şi limba literară au ales pronunţia mai deschisă şi mai armonioasă *de, pe...* Şi bine a făcut. Dar dacă a ales, *ales* să fie).

Academia este Academie — *cea dintâi instituţie unde se arată deplin respect faţă de tot ce e scump neamului.* Cel puţin aşa e rânduiala în Academia franceză, unde nimănui nu-i este îngăduit a păcătui contra prestigiului limbii franceze. Acolo, nu numai *noblesse oblige*, dar şi *nationalité oblige.* Atât de mult obligă, încât Academia se simte datoare să primească în sânul ei tot ce este mai tipic francez. Ea chiamă între « nemuritori » bărbaţi cari nu s'ar potrivi pentru niciuna din secţiile Institutului. După războiul mondial a chemat pe Foch, Joffre, Pétain şi alţii, nu pentru numărul şi însemnătatea operelor ştiinţifice ori literare, ci numai în calitate de figuri reprezentative ale sufletului etnic, pentru eroismul francez, politeţa franceză, spiritul francez şi toată distincţiunea manierelor franceze. Victor Hugo, Pasteur, Renan, Barrès, Foch... nu-s mărimi comparabile. Dar toţi au avut câte ceva din tiparul Francezului, un « nu ştiu ce »... greu de definit, şi totuşi simţit de cei dimprejur şi preţuit ca o realitate de ordin superior— « naţional ».

*

Să ne întoarcem acum la noi.

Cea dintâi grijă a Instituţiei noastre, cum se ştie, a fost cultivarea limbii, deoarece a simţit că graiul unui neam este creaţia sa cea mai personală. Atâta numai că bunii noştri bătrâni, mâhniţi de nedreptăţile ce ne făceau vecini, au crezut că vor înlătura ponosul, alungând din limbă toate cuvintele pe care le primisem şi le romanizasem de atâtea secole. Ciudată supărare, să arunci de râpă nişte metale pe care le-ai făurit, făcând din ele unelte de muncă, ba din unele chiar monete cu o frumoasă efigie românească...

Incercarea lui Treboniu Laurian şi Massim a ieşit rău. Dar cu filologii următori am intrat pe drumul cel drept, iar acum *Dicţionarul* e pe cale de încetă împlinire.

E drept că studiile antropologice cu privire la poporul nostru n'au căpătat din partea Academiei toată încurajarea ce li se cuvenea. Folklorul însă e binişor îngrijit, deşi culegerea lui n'a fost şi nu e nici azi destul de ştiinţifică. In schimb, istoria neamului a fost sprijinită prin bogata colecţie a moldoveanului Hurmuzachi; în timpul din urmă, săpăturile arheologice şi preistorice au căpătat oarecare avânt (regretabilă întârziere când atâtea castre aşteaptă să fie desgropate, iar cetăţile lui Decebal, în mijlocul munţilor, pe vârfuri de peste 1000 m, ascund şi azi tainele marelui războiu dintre Romani şi Daci); de asemenea, cercetarea geologică, geografică, climatologică, botanică şi zoologică a ţării a fost îmbrăţişată cu interes de Academia noastră. Nimeni dintre cei cari au arătat un real interes pentru pământul şi neamul românesc, în orice manifestare de cultură şi chiar de ştiinţă aplicată, n'a fost trecut cu vederea de Academie. (Când un inginer român, în timpul epocii de laudă a lui Carol I, a izbutit cu ajutorul inginerilor şi lucrătorilor români să lege malurile Dunării de jos printr'un pod — cea dintâi lucrare asemănătoare cu a lui Traian, la Severin —, Academia a fost bucuroasă să-i arate cuvenita preţuire).

Dreptatea ne obligă să mărturisim totuşi, că atenţia n'a fost concentrată deopotrivă asupra tuturor ramurilor culturii româneşti. Există, de pildă, o arhitectură rurală vrednică de luat în seamă. Au simţit-o de multă vreme chiar artişti străini care s'au minunat de luminoasa înfăţişare a casei ţărăneşti dela munte, unde lemnul fiind la îndemână, libertatea de clădire şi de împodobire a fost mai mare. Au simţit-o şi artiştii noştri, mai ales dela Mincu încoace. — Firesc ar fi fost ca acel arhitect reprezentativ să fi dobândit un loc în Academia ţării, iar cei cari construiau după modele arhitectonice franceze, italiene, americane ori altele (bunăoară arhitecţii « blocurilor ») dacă ar fi dovedit şi ei merite reale, să fi avut locul lor în secţia respectivă a Institutului. La Institut, nu la Academia naţiunii.

Cu muzica tot aşa. Este importantă opera muzicală a cuiva pentru felul de a cânta al Românului? Bine venit la Aca-

demie. Dacă nu, să i se recunoască meritele în instituțiile de caracter internațional. (Ați văzut cum miorlăitele « romanțe » purtate de lăutarii țigani prin toate grădinile de vară ale mahalalelor au fost părăsite cu desgust, îndată ce un cântăreț și o cântăreață cu simț pentru muzica românească au început a cânta cu adevărat românește, cântecele adevărat românești? Cine și-ar fi închipuit ca bocetul din cimitirele satului cuprinde atâta durere și doina atâta melancolie, până ce-a venit revelația folklorului muzical printr'o adevărată înțelegere ai cântecului popular?).

Cu pictura tot așa. Pentru ce sunt școale deosebite? Una italiană, alta franceză, flamandă, spaniolă și câte mai sunt...? Pentru ce Grigorescu e pictor român? Unii cred că s'ar fi ivit între noi pictori superiori moșneagului dela Câmpina, cel cu multe oi, mulți ciobani și multe care cu boi sub un cer de un albastru primăvăratic. Foarte bine. Să li se recunoască meritele în expoziții internaționale. Ne vom bucura de toate izbânzile (și chiar de încasările lor), dar în Academie locurile dintâi se cuvin pictorilor în care se simte cât mai lămurit fizionomia neamului și a peizajului românesc. — Pentru ce Grigorescu, zugravul atâtor icoane din mânăstirile României, pictorul războiului de neatârnare, artistul care a simțit mai deplin în ce stă « fierul » rasei, eleganța portului, ritmul și coloarea vieții autohtone, de ce n'a fost chemat în Academie?

Și cât de greu apasă și va apăsa deapururi conștiința noastră lipsa lui Eminescu din șirul acamedicianilor! Ivitu-s'a oare vreo minte mai bogată de cât a lui în generațiile de care își mai aduce aminte poporul nostru? Fost-a în vremea poetului vreun Român mai conștient de greutățile nației și mai cu multă grijă de viitorul ei? Găsește cineva în paginele istoriei noastre literare vreun scriitor care să se apropie de măsura lui? — Ce amară și ireparabilă greșeală că « între ai săi a fost, însă ai săi pre el nu l-au cunoscut » . . .

Tot așa cu Creangă. Dacă minunatul povestitor ar mai fi printre noi, cine nu s'ar feri la o parte, ca să-i dea locul de cinste! Chiar cel mai închipuit de sine și-ar strânge întreg calabalâcul romanelor, dramelor, versurilor și toată

volumăria de proză cât de erudită spre a face loc operei unice a genialului țăran, pe urmele căruia nimeni nu va mai putea păși, după cum nimeni nu poate întoarce scripetul vremei, ca să dea unui popor tinerețea sa sufletească și sănătatea graiului netulburat de influența altor limbi.

Amară greșală din partea instituției noastre . . . Urmașii o vor învinovăți că, văzând pe marele prozator nu l-a văzut; cunoscându-l nu l-a cunoscut . . . și astfel nu l-a chemat pe el și pe Eminescu, la locul ce li se cuvenea înaintea tuturor.

Fiecare neam își are făptura sa fizică și morală. Spaniolul e mândru și religios. (Unamuno, înainte de a muri, văzând cruzimile războiului civil din patria sa, a mărturisit că acelea nu-s fapte ale Spaniolilor adevărați, ci ale celor corciți cu Țigani). Francezul e iubitor de glorie și generos. Italienii au înclinare mare spre muzică și în genere spre artă. Englezii sunt utilitari, dar au și umor. Germanii treceau până mai ieri drept poporul poeților și al filosofilor... Câte nații, atâtea idealuri de vieață. Iată de ce, prin firea lucrurilor, o Academie trebue să cuprindă, pe cât e cu putință, toate laturile caracterului etnic, începând cu cele mai caracteristice. *Ea este și trebue să fie esența sufletului fiecărei națiuni.* Făcând în fiecare epocă suma valorilor celor mai reprezentative, Academia devine astfel un îndreptar, o școală de perfecționare a neamului, o instituție *etnopedagogică* — adecă educatoare a națiunii întregi.

Mare cinste, dar grozavă răspundere. Fiindcă e o cumplită fatalitate a naturii: în vieața unui neam nu-s numai zile cu soare, ci și zile de întunecime și cutremur. Istoricul Treitschke, măcar că era voluntar și foarte încrezut, mărturisește undeva, că « niciun popor nu are în fiecare epocă tot ce-i trebue ». Ba uneori îi lipsește tocmai ceea ce-i trebue mai mult, adecă omul de stat. Atunci cine să-i țină locul? Singură Academia, ca educator al națiunii, ca *Spiritus rector*, poate pe temeiul tradiției să-i mai arate cât de cât pe ce cale să apuce, apreciind fără părtinire ce se cuvine și ce nu se cuvine.

*

Aci am ajuns însă la o mare răspântie. Dacă Academia este simbolul culturii naționale și deci regulatorul vieții științifice, estetice și chiar etice a neamului, nu cumva Știința și Arta sunt și ele supuse censurii?

Intrebarea e grea, dar răspunsul nu poate fi câtuși de puțin îndoielnic. Vom pune înainte un exemplu concret. Benvenuto Cellini a fost fără îndoială un puternic artist. Cine i-a privit opera în muzeele Florenței nu va sta o clipă la îndoială să-i recunoscă tot meritul. Dar Benvenuto a ucis oameni; — ba încă a și descris cu plăcere felul de a junghia pe adversar, învățând adecă și pe alții meșteșugul asasinării... Urmarea a fost — pușcăria (cum a pățit pentru alte păcate, Oskar Wilde și alți oameni de real talent, dar și cu mare deficit moral în vieață).

In epoci ca ale lui Cesar Borgia, când baroni-bandiți pândeau ca eretele din turnul castelelor așezate pe vârfuri de deal; când până și în mijlocul orașelor, unele familii trăiau în case cu turn înalt, gata mereu de asediu (Bologna păstrează și azi câteva duzini); când până și papii încingeau spada, iar industria stiletului și a veninului era la modă, crimele și asasinatele erau floare la ureche. Pe vremea aceea multe se puteau și foarte multe se iertau, mai ales unui artist ca Benvenuto Cellini... Azi însă, rânduelile vieții sunt altele.

Intrebăm, fără înconjur: care Academie din lume ar fi gata să primească în sânul ei un criminal ca reprezentant al sufletului națiunii? Opera artistică e una, omul e cu totul altceva. Toată admirația pentru operă, dar pentru om nimic decât mila creștinească și severitatea justiției. (Grecii vechi, învățătorii noștri în atâtea și atâtea priviri, deslegaseră problema așa: Kalonkagathon. Adecă: frumosul să fie unit cu binele și deci cu adevărul care, în latura practică a vieții, se chiamă dreptate. Fără această indisolubilă legătură între Adevăr, Bine și Frumos, nu numai cultura neamului, dar chiar și ființa lui și a Statului este primejduită. La asta se gândise Plato, întemeietorul celei dintâi Academii. Și tot un scop de perfecționare intelectuală și morală a statului urmărise și Richelieu prin crearea unei

Academii a poporului francez. Unitatea granițelor politice nu i se părea destul de solidă; nu se putea bizui numai pe comunitatea administrativă, economică ori militară. Își dăduse seama că temelia cea mai tare este unitatea sufletească, exprimată întâi printr'o limbă înțeleasă de toți, apoi printr'un ideal de vieață națională, personificată prin cei mai aleși fii ai neamului francez, așezați ca o pildă vie în fața națiunii întregi.

Prin urmare, cine zice Academie, acela zice o *supremă selecționare a tuturor valorilor pozitive din fiecare epocă* și o riguroasă înlăturare a tuturor celor negative. Căci poate avea cineva reale calități în unele priviri, și totuși să nu fie potrivit a ocupa un loc în Academia țării sale. Putem formula chiar unele regule valabile pentru orice om deplin, așa cum își închipuia Richelieu pe membrii unei Academii.

Mai întâi, nu poate intra în Academia unei națiuni nimeni dintre cei care nu respectă adevărul, ci-l confundă cu oportunitatea. Știm că toate lucrurile omenești sunt relative, dar cultul față de adevăr trebue să fie absolut, adecă necondiționat de nimeni și de nimic. Iar cine măsluește adevărul nu e vrednic să intre în Academie, oricâte merite literare, științifice sau de altă natură ar avea. Nu poate fi vorba de nicio toleranță și de nicio excepție. Fiindcă cetatea în care s'a furișat un singur trădător, poate fi oricând în primejdie. Națiunea care ar primi în acropolea sa intelectuală un singur mincinos, își pierde tot prestigiul și dă dreptul oricărui om cu adevărat cinstit să întemeieze alături de instituția pătată o alta care să reprezinte cu toată demnitatea sufletul națiunii (fiindcă aceasta nu poate lua asupra-și minciunile nimănui).

Știm mai dinainte întâmpinarea. Dar care om nu poate greși, luând uneori eroarea drept adevăr?

Nu de asta e vorba. Ca oameni toți greșim și vom greși până la mormânt. Vieața nu e geometrie, ci o continuă aproximație și prin urmare mereu avem nevoie de iertare. Biserica se și roagă să fie iertați în ceasul din urmă toți, fie că au greșit, « au cu vorba, au cu gândul... cu știință și chiar *fără știință* ».

In Academie însă, rânduiala e alta: ea nu poate tolera nici greşeli făcute din imperfecţiunea metodelor de cercetare, necum cele făcute « cu ştiinţă ». Cine sluţeşte înadins adevărul, pentru ambiţie, vanitate, ură sau din alte slăbiciuni personale, acela este pentru totdeauna pierdut în faţa Academiei. Unul ca acela a păcătuit, cum zic teologii, în contra Sfântului Duh, fiindcă prin purtarea sa a mânjit chipul neamului pe care Academia îl reprezintă în faţa lumii şi a Istoriei. — Poate o Academie să primească în blazonul ei o caricatură, spre a o da ca pildă generaţiilor viitoare?

In al doilea rând, nu poate păşi pragul Academiei cel care nu respectă Binele şi Frumosul. Aceste noţiuni presupun o adaptare cât mai deplină la armoniile naturii şi ale societăţii . . . iar cine nu-i capabil de o astfel de armonizare e un biet « varvar » care se exclude dela sine din sfera culturii adevărate. Stăpânit de impulsii egoiste, barbarul (fie cât de erudit) prin firea sa inferioară e incapabil să respecte obiectivitatea în ştiinţă, emoţia impersonală în artă, şi ceea ce se chiamă « esprit de finesse » în morală. Barbarul e şi bădăran. La astfel de suflete slute, eul se dilată uneori până la îngâmfarea care nu admite decât ceea ce-i gâdilă vanitatea; ori se ariceşte până la indivia ce neagă orice valoare străină, considerând-o ca o pagubă pentru sine. Bădăranul, impulsivul şi vanitosul e schiop la gândire. Are exact atâta ambiţie, câtă inteligenţă îi lipseşte. — Intrebăm: poate fi *vir bonus* şi poate fi numit măcar « inteligent » cine e într'atâta lipsit de simţul relativităţii, în cât să se ia pe sine unitate de măsură a tuturor valorilor trecute, prezente şi viitoare? Istoria e plină de pilde tipice. Vanitatea l-a îndemnat pe Xerxe să bată marea cu biciul; fudulia l-a făcut pe Alcibiade să taie coada cânelui, numai să vorbească lumea de el; trufia lui Nero a ajuns până la nebunie. Smintitul a dat foc Romei, ca să aibă motiv de inspiraţie literară. Astfel de suflete deficitare, fiind lipsite de măsura lucrurilor, devin izvor de insanitate morală. Plato avea o adevărată groază de *timocraţie*, adică de ajungerea la cârmă a celor fuduli şi ambiţioşi. Nu e vorba numai de cârmuirea politică, ci şi de cea culturală. A pătrunde în

Academie un astfel de suflet ar însemna să prefacă această instituţie într'un izvor de impuritate sufletească. Mincinoşii, trufaşii, pornografii şi toate specimenele dubioase lucrează asupra sufletului unui neam, după cum toxinele lucrează asupra corpului, aducându-l la boală şi la pieire. De aceea, Academia, ca simbol al sănătăţii sufleteşti, are datoria să preţuiască nu numai adevărul în ştiinţă, dar şi latura morală a vieţii. Exemplare cu scăderi ca cele mai sus înşirate nu pot căpăta însărcinarea de a reprezenta un neam în faţa eternităţii, — cum lasă a se înţelege titlul de «nemuritori» dat cu atâta omenească indulgenţă membrilor unei Academii.

Nemuritoare sluţeniile sufleteşti? Niciodată şi nicăeri. La nicio naţie care se respectă, Academia nu poate deveni nici adăpost pentru iobagi fără autonomie intelectuală şi morală, nici podium pe care să-şi înalţe cineva arţagul, vanitatea, ura şi alte beteşuguri ale firii omeneşti. Ea este şi trebue să fie un altar la care, cu adâncă smerenie, cel ales să aducă numai ofranda cea mai pură a sufletului său. Fiindcă nu atâta de ştiinţă, de artă şi de filosofie are nevoie un neam şi un Stat (acestea se pot găsi azi aproape în toate ţările şi pe toate cărările), ci mai ales de savanţi, de artişti şi de filosofi, a căror vieaţă să fie ea însăşi o învăţătură pentru cei dimprejur. Şi cu drept cuvânt, fiindcă vieaţa reală a cuiva cuprinde mult mai mult decât toate operele lui... Iată de ce, a fi primit în Academia unei ţări înseamnă pentru bietul muritor în luptă necurmată cu scăderile traiului său teluric, un fel de arvună provizorie a unei presupuse «nemuriri» după moarte, — dacă cel «ales» a fost în adevăr bine *ales* şi continuă a trăi în chip demn până la sfârşitul vieţii sale. Prin urmare, intrarea în Academie nu este o apoteoză, cum îşi închipuesc vanitoşii, ci un *votum* de a spori cu grijă şi smerenie prin toată activitatea sa averea culturală a naţiunii, păstrând scăderile personale numai pentru sine şi ferindu-se ca de foc de a le da pildă şi altora, din înălţimea acestui loc unic.

Aşa dar, orice merite ar avea cineva în vreo latură a vieţii, dacă într'o singură privire ar deveni izvor de pilde rele, acela nu merită să calce pragul Academiei. Un impur nu

poate să se apropie de sanctuarul unde suprema datorie e să te conformezi vechii învățături a lui Plato: *Kalonkagathon*.

*

Cer iertare celor care mă ascultă că am stăruit atât de mult asupra laturei etice din menirea unei Academii, dar aci nu e vorba de trecătoarea noastră vieață individuală, ci de însăși ființa neamului pe care o dorim să fie și să rămână « nemuritoare ». Şi tocmai acum suntem, cum s'a spus răspicat: « Suntem amenințați a fi copleșiți din dreapta, din stânga, din toate părțile ». Tocmai acum s'a afirmat mai categoric decât orișicând în relațiile internaționale cel mai grozav cinism ca doctrină socială și politică. Un scriitor cu renume, făcând inventarul ideilor morale într'o operă intitulată *Kultur und Ethik*, nu s'a sfiit să mărturisească fățiș, ca « Numai nouă, Europenilor, ne-a fost cu putință să dăm la iveală filosofia brutalității ». Ne-am întors așa dar la *homo homini lupus*.

Totdeodată și noi, Românii, am găsit chiar acuma ceasul cel mai potrivit să sdruncinăm până în temelie sufletul națiunii prin cele mai urîte pilde de vieață publică, din câte a văzut până azi poporul nostru. Parcă a fost un blestem: tocmai când trebuia să dăm după întregirea teritorială cel mai trainic fundament Statului, atât de amenințat și la hotare și înăuntru, am uitat vechea învățătură a lui Zamolxe că *trup sănătos* — și deci Stat sănătos — *nu poate avea decât cel care are suflet sănătos*.

Iată pentru ce am stăruit atât de apăsat asupra menirii Academiilor în genere și a instituției noastre în deosebi.

*

Cu aceasta, Domnilor colegi, credem că am stabilit destul de lămurit unde stă deosebirea între Academia fiecărui neam, ca instituție etnopedagogică, de caracter național, și orice *Institut*, ca organizare supra-națională, ca să nu mai repetăm calificativul internațional (de felul « Biroului de longitudini », a Institutelor meteorologice, postale, de navigație și

multe altele de interes general omenesc). Pe când Institutul e polivalent, având aceeași unitate de măsură peste tot — ca un cek în relațiile bancare —, Academia e ceva unic, reprezentând, cum am spus, esența sufletului fiecărei națiuni în parte. Ca chimist și biolog, P a s t e u r era membru al Institutului, dar ca Francez de o valoare culturală reprezentativă, el a intrat în Academie. Ca semitolog, R e n a n se ocupa la Institut de *Corpus inscriptionum* și de alte cercetări laterale, dar ca scriitor al atâtor pagini de clasică armonie, a ajuns și membru al Academiei franceze.

După aceste observări, socotim că menirea Academiei va fi de aci înainte lămurită pentru oricine și sperăm că va înceta abuzul făcut cu numele ei. E o chestie de higienă intelectuală să se ia măsuri contra desfrâului de vorbe, întocmai ca și contra desfrâului în fapte. Nu numai pornografia de care s'a ocupat nu de mult Academia, dar și alte abateri anti-culturale merită să fie censurate și împiedecate ca o necuviință față de națiune.

Lăsând deci Statului libertatea de a înființa oricâte institute științifice și dorindu-i să le ajute cât mai mult în toate privirile, credem că e o datorie de conștiință culturală și de demnitate națională să-i amintim în același timp obligația neînlăturabilă de a asigura prin toate mijloacele ființa unei Academii Române, deasupra tuturor organizărilor științifice în Institute.

După cum națiunea este o valoare unică în fața istoriei, tot așa în ierarhia valorilor culturale, Academia ocupă un loc iarăși unic, fără a întrista pe cineva. Din contra, ea e gata a primi cu recunoștință pe toți cei care dau o parte cât mai însemnată din traiul lor pământesc, pentru neamul care ne cuprinde pe toți și de a cărui durată atârnă și neînsemnata noastră vieață individuală.

Prof. I. TANOVICEANU
Născut 18 Ianuarie 1858 — Mort 8 Aprilie 1917

O PAGINĂ DIN ISTORIA DREPTULUI PENAL ROMÂN

CONTRIBUŢIUNEA PROFESORULUI I. TANOVICEANU LA PROGRESUL ŞTIINŢEI PENALE ROMÂNE

DE

I. IONESCU-DOLJ

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 7 Februarie 1941

Sociologii sunt de acord că: *istoria dreptului penal este oglinda în care se reflectă istoria civilizaţiunii omeneşti*, totuşi istoria dreptului penal român, nu a fost încă definitiv scrisă, ea are părţi care urmează a fi desluşite prin cercetări ulterioare.

Dar studiul istoric al dreptului penal — contestat de unii penalişti — este util nu numai pentru raţiuni sociologice, ci şi spre a lumina trecutul şi evoluţiunea instituţiilor noastre penale [1]).

Il faut éclairer l'histoire par les lois et les lois par l'histoire, spune Montesquieu [2]).

Dificultăţi s'au ivit la noi în privinţa studiului istoric al dreptului penal nu numai pentru epoca dreptului nescris

[1]) Atât în doctrina germană şi franceză cât şi cea română s'a discutat dacă istoria dreptului penal prezintă vreo utilitate pentru studiul dreptului penal. Părerile sunt împărţite. I. Tanoviceanu era partizan al utilităţii acestui studiu (*Curs de drept penal*, vol. II, p. 127).

[2]) Esprit des lois.

sau consuetudinar, dar chiar şi pentru epoca de modernizare şi ştiinţificare a dreptului nostru scris.

In special, lipsa de documente constructive în istoria noastră naţională, din epoca post-tracică până în veacul al XIII-lea, epocă, care a fost denumită *epoca enigmă şi de miracol a poporului român* [1]) a constituit o lacună şi în privinţa istoriografiei dreptului nostru vechiu.

Sunt însă multe speranţe, că în urma făcliilor aprinse de cercetările istoricilor şi linguiştilor noştri şi a temeiurilor istorice şi linguistice stabilite, enigma a început să înceteze a fi enigmă, rămânând numai « *miracolul* » continuităţii şi puterii de vieaţă a poporului român, pe aşezările lui milenare, în care se găseşte bine înfipt [2]).

---

[1]) *Jamais entre la fin du IV-ème et la XIII-ème siècle, il n'est question d'une population romaine vivante dans l'ancienne Dacie. Ce mutisme de dix siècle est impressionnant,* spune d-l Ferdinand Lot, prof. de studii medievale la Universitatea din Paris în lucrarea sa: *Les invasions barbares,* într'o secţiune specială a acestei lucrări, care poartă titlul: *Une enigme et un miracle historique: le peuple roumain.*

[2]) Pentru *temeiurile istorice,* trimitem la documentata lucrare a d-lui G. I. Brătianu, învăţatul profesor al Universităţii din Iaşi, de 127 pagini sub titlul: *Une enigme et un miracle historique: le peuple roumain,* scrisă ca recensiune răspuns la lucrarea d-lui Ferdinand Lot citată în nota de mai sus, în care expune temeiurile istorice ale continuităţii noastre pe aşezările ce stăpânim.

Vezi în acelaşi sens: *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale,* vol. I, partea II-a a marelui nostru istoric N. Iorga, unde la p. 357 se ocupă de problema lichidării Daciei, şi unde citează întreaga literatură mondială în această chestiune.

Pentru *temeiurile linguistice* este de văzut importanta operă a Muzeului Limbii Române, care a funcţionat pe lângă Universitatea din Cluj (azi la Sibiu), sub conducerea învăţatului profesor d-l Sextil Puşcariu, *Atlasul linguistic român,* Partea I, al. I, 1938, în care se arată geografia lingvistică a graiului românesc, şi a originii lui.

A se vedea în acelaşi sens, studiul *Despre origina Românilor,* de d-l Ernest Gamillscheg, profesor la Universitatea din Berlin şi Director al Institutului german de ştiinţă din România, comunicare făcută la Academia de Ştiinţe a Prusiei, 1940, comunicare al cărei text a fost tradus în româneşte şi publicat de « Revista Fundaţiilor Regale » în numărul pe August 1940, p. 251.

Invăţatul profesor german stabileşte continuitatea poporului român pe aşezările lui de azi pe temeiuri lingvistice.

Vezi şi volumul întâi din opera monumentală *Limba română,* apărută de curând, a savantului academician d-l Sextil Puşcariu, din care rezultă că *Românii de astăzi continuă să vorbească limba romană din Estul Imperiului* (p. 194).

Vezi încă problema continuităţei expusă după documente de d. G. Popa-Liseanu în: *Continuitatea Românilor în Dacia.* Analele Acad. Române manuale, Sect. Istorice Seria III, Tom. XXIII. Mem. 9.

Idem Dr. Anton Balotă: *Le problème de la continuité, contributions linguistiques* 1941.

Regretatul profesor al Universității din București Iulian Teodorescu, recunoscând dificultățile de mai sus, spune: *Istoria codicelor noastre penale rămâne de făcut* [1]).

Incercări meritorii de reconstituire s'au făcut, din care unele au fost considerate de *îndrăsnețe* [2]), dar ele nu au reușit să împrăștie întunerecul ce stăpânește încă întinse părți ale materiei, așa că în ogorul nedesțelenit, este muncă de făcut.

Cu timpul — spune regretatul profesor I. Peretz — *istoria dreptului român, cercetată cu grijă și studiată cu dragoste, își va mări încet, încet domeniul său, va lăsa să se pătrundă tot mai mult taina evoluțiunii sale* [3]); iar actualul profesor, de istoria dreptului român, la Facultatea din București, d. G. Fotino, scrie în această privință:

Căci în stadiul actual al istoriografiei juridice românești, lipsită de reconstituiri monografice care, singure, ar putea duce la alcătuiri de sinteză multă vreme știința dreptului românesc se va strecura printre dibuiri și va evolua printre ipoteze [4]).

In dorința de a aduce un cât de modest aport la soluționarea acestei probleme, mi-am propus să fac această comunicare despre profesorul Tanoviceanu, unul din cei mai străluciți înaintași în această materie, fiindcă consider că activitatea lui de profesor, publicist și specialist, constitue o contribuțiune importantă la progresul științei dreptului penal român în epoca lui de modernizare și științificare, deci o pagină din istoria acestei științe.

Voiu încerca deci, să deslușesc câteva părți, din trecutul științei juridice penale, în legătură cu activitatea învățatului profesor, fost membru corespondent al acestei Inalte instituțiuni de cultură [5]) arătând care a fost partea lui de contribuțiune la progresul științei dreptului penal în general și

---

[1]) *Curs de drept penal*, stenografiat, 1920, p. 144, citat de d-l T. Pop, în tratatul său, vol. II, p. 19.

[2]) G. Fotino, *Ce este vechiul drept românesc*, « Analele Facultății de Drept din București », caracterizează astfel opera prof. I. Peretz, predecesorul său la catedră.

[3]) *Curs de istoria dreptului român*, § 6, p. 9.

[4]) Lecțiunea de deschidere a cursului, în « Analele Facultății de Drept », Nr. 1, p. 175.

[5]) Membru corespondent, ales la 9 Aprilie 1897.

la închegarea a ceea ce se numește dreptul penal român modern, concretizat în noul cod penal, intrat în vigoare la 1 Ianuarie 1937, adică după 20 de ani, dela moartea lui.

Cu alte cuvinte, vom căuta să precizăm care este locul pe care acest învățat profesor îl ocupă în istoria dreptului penal român și cum activitatea lui se integrează în istoria acestei discipline, sperând ca prin aceasta voiu adăuga o verigă în plus, la lanțul ce formează istoricul și evoluția dreptului penal român și că voiu șterge colbul uitării lăsat în chip nedrept peste memoria acestui vrednic fiu al neamului.

§ 1. NOTE BIOGRAFICE

Ion Tanoviceanu s'a născut la 18 Ghenarie 1856 dintr'o familie distinsă, mama sa fiind născută Dumitrache Poenaru [1]) în comuna Glodu, județul Dolj, din Oltenia, adecă în acea parte a țării noastre, cunoscută între celelalte prin spiritul întreprinzător și hotărît al celor originari din această provincie.

Studiile le-a făcut în țară și străinătate. La 7 Februarie 1880 și-a luat licența în drept la Universitatea din București.

La 16 Iulie 1881, a luat diploma de licențiat în drept la Paris și după alți trei ani, la 23 Iulie 1884, a luat diploma de doctor în drept la aceeași universitate, tratând ca teză de doctorat subiectul: *De l'Infantia. De l'intervention.* Tot în acest timp de cinci ani, cât a stat în Franța pentru studii, a luat și diploma renumitei Școale de științe politice din Paris [2]). Reîntors în țară a intrat în magistratură, la 1885, fiind judecător de ședință la Tribunalul Iași.

Magistratura nu-l atrăgea, deoarece el simțea că are vocațiune pentru profesorat, pentru școală.

De aceea la 1886, îl vedem numit suplinitor la catedra profesorului George Mârzescu, dela Facultatea de Drept, din același oraș.

---

[1]) Familia Poenaru, era o veche familie boerească din Craiova, având în ascendență diferite grade de boerie, ca acea de vistier (1650). Vezi *Genealogia a 100 familii* de Lecca, care la p. 72 se ocupă de această familie.

[2]) Tot în acest timp a făcut și Școala de Documente de Chartes. Vezi broșura *Apucături vechi ale nouei Școale istorice*, N. Iorga et comp., p. 8.

Era începutul carierei care îi plăcea și care îl chema să-l fixeze pentru toată vieața în învățământ, căci la 15 Octomvrie 1889 e numit profesor provizoriu la catedra de drept penal, procedură penală și civilă, la aceeași facultate.

După 6 ani, la 3 Octomvrie 1895, e definitivat la această catedră, iar la 11 Iulie 1901, e mutat la București la catedra de drept penal și procedură penală, respingându-i-se în același timp și demisiunea ce dăduse și care îi fusese primită pe ziua de 1 Ianuarie 1901 [1]).

In București, unde a deținut în două rânduri, și demnitatea de decan al Facultății de Drept, a ocupat catedra până la moartea sa, care a avut loc la 8 Aprilie 1917, în urma unui atac de cord, departe de țară, la Odessa, unde se refugiase, în timpul războiului mondial.

§ 2. LEGĂTURA DINTRE ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ PENALĂ A LUI TANOVICEANU ȘI CRIZA DREPTULUI PENAL

Am ținut să reamintesc și să precizez aceste date biografice, spre a se putea vedea, din cele ce vor urma, că toată activitatea științifică penală a învățatului profesor, coincide și se leagă cu marea criză generală ce a dăinuit în câmpul științific al dreptului penal, prin apariția doctrinei pozitiviste — criza care deși, în stare latentă exista de mai multă vreme, dar care formal, s'a declarat numai în anul 1876, prin apariția celebrei cărți a învățatului medic legist italian și profesor de psihiatrie la Universitatea din Padua, Dr. Cesare Lombroso, *Trattato antropologica sperimentale dell'Uomo delicvente.*

Criza declarată la epoca susmenționată se poate spune că e cauza care a atras pe Tanoviceanu în sfera dreptului penal.

---

[1]) Din cauza că Ministrul Instrucțiunii nu voia să-l mute la București, unde catedra devenise vacantă, el își dăduse demisiunea, care îi fusese primită. Intre timp schimbându-se guvernul, noul ministru Spiru Haret, cunoscându-i valoarea și convins că face cea mai bună numire, a revenit, i-a respins demisiunea și l-a mutat la București. Lupta dusă pentru obținerea catedrei dela Universitatea din București, se poate vedea și din broșura scrisă de Tanoviceanu în 1893: *Transferarea mea la Iași.*

In adevăr, de regulă subiectul tezei de doctorat descoperă, într'o măsură oarecare, preferințele științifice sufletești ale tinerilor juriști. Cu T a n o v i c e a n u această regulă a fost desmințită pentrucă el deși a avut un subiect de drept roman, după cum am arătat, ceea ce ar fi lăsat să se vadă că are preferințe și preparațiunea pentru această disciplină, totuși, a devenit penalist.

Această împrejurare ne autoriză să credem că el a fost atras către dreptul penal de noutatea și importanța discuțiunilor ce se angajase în această materie prin criza ce se declarase.

Astfel, profesorul T a n o v i c e a n u a trăit și i s'a format personalitatea științifică în timpul evoluțiunii crizei, în toate fazele ei, atât în cele violente dela începutul declarării ei, cât și în cele mai liniștite și transacționale, în care intrase, cu câțiva ani mai înainte de data morții învățatului profesor.

Deci a vorbi de vieața și activitatea științifică a profesorului T a n o v i c e a n u, înseamnă a vorbi de toată criza ce a dăinuit și revoluționat dreptul penal, când se va putea vedea care a fost atitudinea sa științifică și care au fost părerile ce el a adoptat considerându-le ca corespunzătoare psihologiei poporului nostru; se va vedea apoi, în ce măsură a pregătit mișcarea științifică penală română și în fine dacă părerile lui au avut vreo influență asupra reformelor penale, pe care țara a trebuit să le realizeze după evenimentul fericit din 1918, al unirii tuturor Românilor, la 20 ani în urma morții învățatului profesor.

Criza dreptului penal, era necontestat rezultatul evoluțiunii sociale generale și în special, pe de o parte, a schimbării produse în sistemele de gândire, căci filosofia modernă științifico-pozitivistă luase în bună parte locul celei metafizice, iar pe de altă parte, a progreselor realizate în științele pozitive și biologice, grație metodei experimentale de cercetare.

Adoptându-se, după stăruința mai mult a altor specialiști decât a juriștilor — și în studiile penale *metoda experimentală de cercetări* recomandată de filosofia științifico-pozitivistă, în locul *metodei deductive sau abstracte* care aparținea filosofiei metafizice, s'a crezut că s'a ajuns la unele concluziuni,

care răsturnau și revoluționau aproape toate principiile tradiționale în materie penală ceea ce constituia *criza*.

Criza declarată în împrejurările sus menționate, pot spune că nici azi nu e complet terminată, ea continuând să persiste într'o formă transacțională latentă, formă pe care unii penaliști de seamă, o consideră ca soluțiune fericită definitivă [1]).

§ 3. STAREA DREPTULUI PENAL IN ROMÂNIA IN MOMENTUL DECLARĂRII CRIZEI

In țara noastră, la epoca producerii crizei, dreptul penal, evoluase și cultura juridică se găsea în plină ascensiune, după cum constată și d-l Andrei Rădulescu [2]) și ieșise din faza de primitivitate, găsindu-se în faza concepțiunilor clasice.

Trebue să menționăm, în legătură cu această evoluțiune, că dreptul penal vechiu și justiția represivă a trecut și în țările noastre, cu toată vitregia vremurilor trăite de poporul român, prin aceleași faze de desvoltare ca și dreptul țărilor din apus, deși noi ca stat organizat, am apărut mai târziu, după cum se știe, în ordinea de formațiune a statelor politice.

Inainte de a ajunge la faza represiunii publice, am avut și noi faza de primitivitate sau faza obiectivă a dreptului penal, în care materialitatea faptului era singură luată în considerațiune, fără vreo preocupare de elementul subiectiv.

Este încă de observat, că și noi am avut întreaga gamă a instituțiunilor vechi: *răzbunarea privată*, cu instituțiunile subsecuante: talionul ca măsură a *vendictei publice* [3]), sistemul

---

[1]) Vezi V. Dongoroz, *Drept penal*, 1939, p. 68, alții ca d-l N. Buzea, profesor la Iași, consideră că actualul amestec de principii clasice cu cele pozitiviste nu va putea dura fiind antiștiințific. *Les crises du droit pénal et de la science criminele*, în «Revista de drept penal și știință penitenciară», Nr. 1—3, 1934.

In acest sens și d-l V. Blaso, deputat, raportor în Camera Italiană, la codul penal, raport reprodus în *La réforme pénale en Italie*, par Mr. H. Geesteranus, p. 458.

[2]) A. Rădulescu, *Cultura juridică românească în ultimul secol*, discurs rostit pentru recepția sa, în Academia Română, la 3 Iunie 1932.

[3]) Din documente rezultă că talionul s'a aplicat la noi încă din 1669; vezi I. Tanoviceanu, *Curs*, vol. I, p. 17, Nr. 26.

compozițiunilor cu răscumpărarea pedepselor, jurătorii [1]), răspunderea colectivă a satelor ca măsură preventivă, răspunderea solidară a celor ce aveau același foc sau vatră [2]), precum și norma între altele după care gravitatea pedepsei depindea de multe ori, nu de autor, ci de situațiunea socială a victimei.

Ceea ce e de semnalat e faptul că unele din aceste instituțiuni primitive au existat chiar și în faza dreptului nescris sau consuetudinar, adecă în epoca post-tracică, timp cât poporul român n'a avut legi scrise, ci s'a condus de normele statornicite de *obiceiul pământului*, până în secolul al XVII-lea, de când a început a se suprapune și dreptul scris [3]), acesta din urmă, însă, sub influența vădit bizantină.

Faptul existenței în dreptul nostru consuetudinar a unor obiceiuri juridice, care au existat și în dreptul roman primitiv, în *Legea celor 12 table*, dovedește în mod neîndoelnic originea romanică a dreptului nostru [4]), cu toate influențele ulterioare ce aceste obiceiuri au suferit prin contactul cu alte popoare, venite în atingere în epoca invaziunilor sau migrațiunii popoarelor.

De aceea, cu drept cuvânt, marele nostru istoric, mult regretatul profesor Iorga, ocupându-se de dreptul nostru vechiu spunea că: *L'ancien droit roumain forme un vrai trésor...* [5]).

Mișcarea de modernizare a dreptului penal la noi cu tendința de înlocuire a influenței bizantine prin cea occiden-

---

[1]) Intre istorici e discuția dacă instituția am luat-o din dreptul roman sau din dreptul german, prin intermediul Slavilor, Bulgarilor, cari o luase dela Germani (Vezi Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. VII, pp. 114—139, întreaga discuțiune asupra originei și deosebirilor între jurătorii noștri și cei germani și romani.

[2]) O dispozițiune similară a fost înscrisă în art. 19 din decretul-lege No. 236 din 6 Februarie 1941, pnntru menținerea ordinei în Stat, prin care pedepsește pe toți cei cari locuesc același apartament, când din acea clădire s'a tras cu arma, contra autorităților, armatei etc.

[3]) Primele coduri scrise, inspirate din dreptul bizantin. nu au fost întotdeauna principial în acord cu obiceiurile juridice ale poporului adică, oglinda realităților sociale, ci ele reprezentau mai mult erudițiunea juridică a compilatorilor, aceasta rezultă din aceea — după cum se constată din documente — că judecătorii continuau să aplice regulile dreptului consuetudinar, chiar în cazurile în care existau norme de drept scris.

[4]) Vezi și Andrei Rădulescu, *Romanitatea Dreptului nostru*, comunicare făcută la Academia Română la 6 Mai 1938.

[5]) N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, 1930, Paris, p. 1.

tală, se afirmă în Principate, între finele secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea.

Astfel, încă din timpul ocupațiunii rusești (1769—1774) și anume în 1773, logofătul Toma Cara a tradus în Moldova, după ordinul Mitropolitului Calimah (1758—1786) [1]) remarcabilele « Instrucțiuni pe care Impărăteasa Ecaterina II a Rusiei, le dăduse pentru comisia însărcinată să alcătuiască un nou cod de legi », instrucțiuni care în fond nu erau decât principii generale umanitare inspirate de filosofia enciclopediștilor, de scrierile lui Montesquieu, Becaria, etc., adecă principii care caracterizează perioada luminismului *(siècle de lumières)* și cea filosofică a dreptului penal, iar în Țara Românească, Banul V. Vârnav a tradus în românește în 1824, cunoscuta lucrare din 1764 a lui Cesar Becaria (mort în 1794) *Dei delitti e delle pene*, sub titlul de, *Pentru greșeli și pedepse* [2]).

In aceste traduceri se vede spiritul de care erau animați conducătorii și legiștii din ambele principate române. De altfel nu trebue să surprindă pe nimeni, fiindcă la această epocă toată mișcarea de idei, literară și filosofică occidentală, era cunoscută în Principate [3]).

Mișcarea s'a afirmat și concretizat mai mult pentru dreptul penal, — în Moldova — sub domnitorul Ion Sandu Sturdza și în Muntenia în timpul domnitorilor: Ghica, Bibescu-Știrbey [4]). Acești domnitori s'au străduit să înlocuiască în ambele principate influența bizantină prin cea occidentală, deoarece sub Ion Sturdza s'a alcătuit *condica criminalicească* din 1826, inspirându-se din codul austriac din 1803 [5]) iar sub Ghica, Bibescu-Știrbey s'a întocmit *codul criminalicesc* din 1852, după codurile franceze din 1810.

---

[1]) Mitropolitul Gavril Calimach, era fratele fostului domnitor Ion Calimach (1758—1761).

[2]) Manuscris în Bibl. Acad. Rom. Condica 185. v. Tanoviceanu II. p. 138, nota 4.

[3]) Vezi: *Despre censura în Moldova*, de Radu Rosetti, care arată listele de cărți ce intrau în Moldova. « Analele Academiei Române », Seria II-a, Tom. XXIX, Memoriile Secț. Istorice. Vezi încă și I. C. Filitti — *Contribuțiuni la istoria dreptului penal român*, pag. 27.

[4]) Pentru dreptul civil, procesul de modernizare începuse mai înainte.

[5]) Aceste codice fusese tradus și în românește și tipărit la 1807 la Cernăuți.

Această mişcare de reformă şi modernizare sub influenţa occidentală, a mers progresând, căci în 1853, făcându-se în Ţara Românească, prin Ofis domnesc, modificarea unor articole din codul penal (art. 50) s'a admis teoria: *tăinuirea delict independent*, inspirată din doctrina germană [1]), teorie care în Franţa, cu toate criticele doctrinare, nu a fost admisă şi introdusă în cod decât în 1915; apoi în 1864, după unirea Principatelor urmărindu-se acelaşi proces de modernizare început — s'a admis o adaptare mai completă de cum o făcuse codul Ştirbey, a codurilor: penal şi de procedură penală franceze.

Faptul adoptării principiilor acestor coduri ca rezultat al evoluţiunii de gândire, după cum am arătat, cu toate criticele care s'au făcut — a însemnat, necontestat un pas de progres în desvoltarea spiritului juridic şi a penalităţii în ţara noastră, pentrucă codurile franceze la acea epocă erau — cu modificările aduse — dintre cele mai bune şi mai complete.

Deodată cu adoptarea principiilor acestor coduri s'au introdus şi la noi principiile şcoalei clasice.

Deci, în momentul declarării crizei de care am amintit ne găseam şi noi ca şi majoritatea statelor europene, în plină aplicaţiune a principiilor şi concepţiunilor şcoalei clasice, care în fond nu erau decât rezultatul aplicării şi introducerii principiilor umanitare în dreptul penal, aşa cum o ceruse Becaria şi alţii şi ceea ce admisese şi consacrase marea revoluţiune franceză din 1789, înlăturând sălbăticia ce mai înainte stăpânea dispoziţiunile codurilor penale în general.

Ca o consecinţă a acestui curent de idei, legiuitorul nostru penal, a înscris în codul din 1864, pedespse cu mult mai reduse, decât erau în codul francez, din care se inspirase.

Comisiunea Camerei în raportul ei, adăuga prin condeiul lui Vasile Boerescu că «*pentru un popor cu moravuri dulci, cum este poporul nostru, măsura cea mai eficace este mai mult aceea de a preveni răul, şi răul e prevenit prin aceasta chiar că e prevăzut*».

(«Monitorul Oficial» 1864, desb. pp. 1274—1277).

[1]) In timpul domniei lui Barbu Ştirbey, ofisul domnesc Nr. 673 din 8 Aprilie 1853.

§ 4. ACTIVITATEA ŞTIINŢIFICĂ A PROF. TANOVICEANU LUCRĂRILE PUBLICATE

Ion Tanoviceanu care între anii 1880—1884 îşi desăvârşise studiile în doctrina clasică tradiţională, a urmărit cu adevărată pasiune discuţiunile ştiinţifice care se angajase prin declararea crizei între reprezentanţii celor două concepţiuni sau şcoale, discuţiuni care, începând din 1885— când a avut loc primul congres internaţional de antropologie criminală, la Roma, provocat de problemele puse de criză — au avut darul să împartă familia penaliştilor din toate ţările în două: unii care au rămas credincioşi ideilor penale tradiţionale clasice, indeterministe, şi alţii cari au devenit partizanii nouălor concepţiuni sau principiilor pozitivisto-deterministe. Tanoviceanu dela început a devenit partizanul radical şi pot spune chiar extremist al nouălor idei, începând chiar din 1890, la cursul său dela Iaşi, să vorbească studenţilor de valoarea terapeutică a măsurilor preventive [1]).

Intreaga sa activitate ulterioară a luat coloritul acestor convingeri, el devenind întemeietorul şi şeful şcoalei pozitiviste la noi.

Profesorul Tanoviceanu are o personalitate complexă, căci a avut o activitate care s'a manifestat sub forme multiple şi pe tărâmuri diferite, decât acel al dreptului penal.

In afară de profesorat, el s'a ocupat şi cu studii istorice, făcând mai multe publicaţiuni, a fost avocat şi chiar om politic.

Ca om politic şi parlamentar, a avut amare decepţiuni în privinţa competenţei de a legifera a Corpului politic, Parlamentul, descriind aceste decepţiuni cu un curaj care îi face cinste [2]).

Ca avocat a arătat continuu nemulţumirea sa, de « *încetineala condamnabilă* » în rezolvirea proceselor penale, în afară de critica ce făcea ca jurist, diferitelor hotărîri judecătoreşti [3]).

Ca istoric a avut o polemică violentă cu mult regretatul nostru coleg N. Iorga [4]).

---

[1]) *Curs de drept penal*, Vol. II, p. 110, Nr. 1.462.
[2]) Vezi « Curierul Judiciar », o serie de articole în Nr. 2, 4, 6, 11 şi 13, 1906.
[3]) *Curs de procedură penală*, Vol. III, p. 6 şi urm.
[4]) Vezi nota dela p. 13.

Nu mă voiu ocupa, din aceste multiple laturi ale personalității sale, decât de activitatea sa ca penalist. In general, toată vieața lui e caracterizată printr'o muncă continuă și neobosită. Se poate spune — fără exagerare, că a *dus o vieață vie*.

Iată în simple enunțări bibliografice activitatea sa:

1. In 1882, în timpul studiilor, a publicat la Paris: *La question juive en Roumanie*, căutând să reabiliteze în fața opiniunii publice europene, reputațiunea țării, înfățișată ca intolerantă de un ziar foarte răspândit pe atunci: *La justice* [1]).

2. In 1892 a publicat studiul « Reforma legislațiunii penale în România » [2]).

3. In 1896, a publicat studiul: Un pericol național « *Creșterea criminalității în România* », Cauzele și mijloacele de îndreptare.

4. A publicat diferite studii și articole în strânsă legătură cu dreptul penal, dintre care unele sub forma de comunicări la Academia Română, cum sunt:

a) Criminalitatea în România, în 1896, Anal XXXI. Ist. și

b) România sub raportul moral, în 1902, Analele, Seria II, Tom. XXIV.

5. Tot în 1902 a publicat 3 articole în legătură cu răsunătoarea afacere penală a lui Candiano-Popescu, tratând despre *nebunia morală*, criticând aspru atât concluziile medicilor experți cât și hotărîrea judecătorilor [3]).

6. In 1904 a tradus și publicat în românește — adnotând și completând și o traducere a d-lui Dr. Aurel Olteanu, *Codul Hamurabi*, regele Babilonului, care a trăit și domnit cu 2.000—2.500 ani, înainte de Cristos, cod, a cărui descoperire a făcut mare sensație în lumea asiriologilor fiind cel mai vechiu cod cunoscut [4]).

7. A luat parte la Congresele Uniunii internaționale de drept penal și ale Comisiunii internaționale penale și peni-

---

[1]) Ca student îl găsim făcând parte cu mai mulți Francezi, dintr'un comitat, care a scos ziarul « **L'étudiant** ». In primul număr al acestui ziar, din 8 Oct. 1892, Tanoviceanu are articolul *Nouveau décret sur le doctorat en droit*, prin care critică dispozițiunile din decretul lui Jules Ferry, asupra doctoratului în drept.

[2]) Vezi « Arhiva Societății Științifice și Literare » din Iași, anul III, pp. 626, 644.

[3]) Revista « Dreptul », pe anul 1902.

[4]) Publicat în « Curierul Judiciar », în 11 numere, între numerile 16—74 din 1904.

tenciare, ca reprezentant al Științei române, prezentând rapoarte, asupra diferitelor probleme care erau supuse discuțiunilor congreselor [1]).

8. In 1909, a publicat *Criminalitatea în România.*

9. A publicat în 1912, adecă, după circa 20 de ani de profesorat ,cursul său de drept penal și procedură penală, în 3 volume: primul și al doilea cuprinzând materia dreptului penal, iar al 3-lea materia procedurii penale.

10. In 1915 a publicat studiul *Duelul* [2]).

11. A urmărit jurisprudența penală a instanțelor judecătorești și în special acea a Curții de Casație, publicând note critice în diferite reviste juridice.

12. In *Noua revistă română*, a publicat studiul: *Marele logofăt Bogdan* (T. I, Nr. 3, p. 133).

13. In domeniul istoric a publicat și unele studii dintre care următoarele cinci sub formă de comunicări la Academia Română.

a) Din luptele pentru neam: *Răsturnarea lui Vasile Lupu*, publicată în 1901, Analele Acad. Rom., Seria II, Tom. XXIV;

b) Inscripțiuni dela Podoleni (Neamț), notițe, Analele XXV, Desb.;

c) Contribuțiuni la bibliografia unora din cronicarii Moldovenești, 1905, Analele Acad. Rom., Seria V, Tom. XXVII;

d) Cel mai vechiu document dela Alexandru cel Bun, Anal. XXV Desb.

e) Un poet moldovean din secolul al XVIII-lea — Matei Millo — 1898 [3]).

---

[1]) Vezi în « Curierul Judiciar » din 1905, raportul său la Congresul internațional de drept penal dela St. Petersburg în care tratează chestiunea *Par qui l'instruction doit être faite.* A participat la Congresele internaționale dela Milano, Berlin, etc.

[2]) « Curierul Judiciar » Nr. 25 și 26 / 915.

[3]) In problemele de istorie a avut cu colegul său N. Iorga în cursul anilor 1903—1905, o violentă polemică, născută din aceea că Tanoviceanu a criticat volumele V și VI din *Studii și documente* de N. Iorga, susținând că în aceste volume ar exista unele lipsuri și erori.

Aceleași acuzațiuni a adus Tanoviceanu și volumului *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul românesc.*

N. Iorga a publicat un răspuns în « Sămănătorul » din 8 Iunie 1903.

Tanoviceanu a publicat în ziare criticele sale (« Secolul » din 22 Mai 1903), apoi a scos în broșură, cele 3 răspunsuri sub titlul de *Apucături vechi ale nouei școale istorice,* Nicolae Iorga, et comp., broșura de 134 pag. din 1905.

14. A publicat studii de drept penal vechiu românesc, fiind unul din cei dintâi cari s'au ocupat de această materie.

15. In afară de aceasta sunt încă numeroase studii istorice linguistice şi mai ales genealogice din care unele nepublicate, iar altele publicate între anii 1895—1898 în revista *Arhiva ştiinţifică şi literară* din Iaşi, de sub conducerea regretatului marele profesor şi istoric Al. Xenopol.

10. In fine, mai există diferite articole cu caracter polemic şi naţionalist, răspândite prin reviste şi broşuri greu de folosit, precum şi în ziarele timpului ca: « Voinţa Naţională », « Lupta », « Epoca », « Acţiunea », « Adevărul », « L'Indépendence Roumaine », etc.

Dintre toate acestea, opera sa capitală, în care el a concentrat toată ştiinţa sa şi cu care a voit evident să îmbogăţească literatura noastră juridică penală — destul de săracă până la acea epocă, după cum şi el o declară în prefaţa lucrării, e cursul său de *Drept Penal* şi *Procedură Penală*, în trei volume, în total de 2.147 pagini.

Trebue să menţionăm că întreaga această meritorie operă, se vede influenţată de atmosfera agitată a discuţiunilor internaţionale, provocate de nouăle curente lombroziene sau pozitiviste.

In adevăr, învăţatul nostru penalist a dat o desvoltare neobişnuită în tratatul său, materiei numită, în general, *Partea filosofică a dreptului penal*, adecă partea care făcea obiectul criticei nouălor concepţiuni.

Nu s'a mulţumit să expună doctrina sau teoriile nouă în comparaţie cu cele vechi, ci a făcut largi expuneri scoborînd până în cele mai îndepărtate timpuri, spre a arăta evoluţiunea ideilor nouă.

O documentare ştiinţifică cum rar se poate vedea în lucrările de asemenea natură. Astfel are citaţiuni din scrierile vechilor penalişti între cari: Aretinus, Julius Clarus (mort în 1575), Iacobus, Menochius (mort la 1607), Carpzov, Ayrault, Filangieri, Prosper Farinacius (mort la 1618) precum şi din cei mai noi ca: Boitard, Garraud, von Liszt etc., etc.

De asemenea are citațiuni din cei mai aristocrați filosofi ai gândirii greco-romane, între cari: Omer, Platon, Aristotele, Plutarh, Tacit, Seneca, Demostene, Cicerone, Aulu Geliu, etc., apoi din reprezentanții autorizați ai epocei filosofice a dreptului penal ca: Hobbes, Montesquieu, Locke, Rousseau, etc. Autorul nu neglijează să utilizeze nici anemica literatură penală română, făcând trimiteri la reprezentanții ei cei mai autorizați [1]).

In afară de aceasta autorul sub influența mișcării de idei produse de criză și expusă în congresele penale internaționale — spre a reda această mișcare — citează și reproduce numeroase părți din rapoartele ori cuvântările marilor penaliști, medicilor legiști ori psihiatri, participanți la aceste congrese.

Se poate afirma fără nicio exagerare că lucrarea învățatului nostru penalist cuprinde în această parte introductivă toată gama evoluțiunii ideii de represiune, din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre și că e o lucrare fără asemănare în literaturile penale străine.

Cu drept cuvânt spunea, un alt regretat profesor, Vișoiu Cornățeanu, în recensiunea sa din 1912, asupra primului volum, îndată după apariţiune:

E un monument de drept, e singura operă trainică de drept penal în România, și se vor scurge mulți ani — foarte mulți — până când... să mai apară una de acest gen.

Aceasta va rămâne totuși o operă inimitabilă.

Apoi, tot Vișoiu Cornățeanu, adaugă în continuare: ...*un monument ce povestește vieața dreptului penal din veacuri și care mai departe se încearcă să ni povestească*

---

[1]) Toată literatura juridică penală, se reducea, în afară de unele articole răsleţe de revistă, la câteva comentarii învechite și depășite de progresele ce se realizase în știința penală. Astfel avem *Comentariile dreptului penal* din 1852, scris de Vasile Petroniu, apărute în 1857, iar asupra codului penal din 1865 aveam următoarele trei lucrări:

a) C. Eraclide, *Studii practice asupra dreptului criminal*, 1865, București;

b) G. Costa-Foru, *Magazinul judecătoresc*, vol. II din 1872;

c) Al. Crețescu, *Comentar al Codicelor României. Codice Penal*, 1866. Lucrarea numără numai 84 de pagini căci nu a mai continuat, așa că nu conține decât comentariul a șease articole din codul penal.

viitorul lui... va fi de un netăgăduit interes pentru penaliști și sociologi cum și de mare folos legiuitorului în confecționarea viitoare a legilor penale [1]).

De asemenea, mult regretatul profesor francez Em. Garçon, mort la 12 Iulie 1922, făcând o recensie în 1914 asupra volumelor lui Tanoviceanu spune: «*Son érudition est grande et sa science est en même temps très avisée. Ses livres nouveau ont une très réelle valeur scientifique... Nous souhaitons qu'il se trouvât â Paris un éditeur pour en publier une traduction en notre langue. Cette traduction serait precieuse pour tous les criminalistes...*» [2])

§ 5. TANOVICEANU ȘI SISTEMELE FILOSOFICE PENALE

In general profesorul Tanoviceanu era partizan al metodei filosofice în dreptul penal. El avea credința că dreptul riscă să rămână în stare empirică și rutinară dacă nu e studiat cu metodă; că pentru a deveni o disciplină rațională, studiul dreptului trebue să depășească limitele strâmte ale sistemului exegetic și pe sectoare, al dreptului pozitiv, că numai studiul filosofic, de ansamblu al diferitelor ramuri ale dreptului — și cunoașterea raționalității și acea ce constitue fondul lor comun — poate duce la constituirea dreptului ca știință și la desvoltarea sentimentului de justiție.

De aceea metoda filosofică ocupă un loc important în preocupările juridice ale învățatului profesor.

După cum am spus teoretic învățatul nostru penalist a fost un partizan extremist al nouălor teorii sau al concepțiunilor filosofice științifico-positiviste și deterministe, deci un susținător hotărît al sistemului apărării sociale.

Tanoviceanu a fost un mare admirator al lui Lombrozo și al unora din tezele acestuia, afirmând că el este cel mai ilustru dintre acei cari au contribuit la înmormân-

---

[1]) In «Curierul Judiciar», Nr. 36 din 1912: *Un cuvânt asupra cursului de drept penal*, de I. Tanoviceanu.

[2]) *Revue penitentiaire et de droit pénal*, No. 3—4 din Mars-Avril 1914, pag. 525. Această recensie a fost tradusă în românește și se găsește publicată în *Revista penitenciară No. 4/914*, pag. 104.

tarea școalei clasice penale, școală care trebuia înmormântată fiindcă dusese știința penală la faliment.

Cu aceste convingeri, Tanoviceanu a susținut cu o competență desăvârșită nouăle teorii, devenind unul din conducătorii mișcării, deoarece el avea chiar idei proprii, diferite de ale șefului real al mișcării, adică de ale lui Enrico Ferri.

Nu voiu stărui asupra sistemului filosofic penal al lui Tanoviceanu, deoarece el a făcut obiectul unui studiu special, datorit chiar fiului regretatului dispărut d-l N. I. Tanoviceanu, un tânăr, dar eminent penalist, căruia i-a plăcut a urma cariera tatălui său, studiu pe care Academia Română l-a distins cu un premiu [1]).

Mă voiu mărgini a enunța numai ideile principale ale curentului pozitivist, adoptat și apărat cu putere de mult regretatul nostru penalist, al cărui șef devenise la noi.

Iată aceste principii:

1. Că nu faptul sau delictul comis trebue să formeze obiect de studiu și observațiune în cercetările judiciare, ci autorul faptului sau infractorul, delictul comis nefiind decât un simptom al stării de pericol a infractorului.

2. Pedeapsa, recomandată de școala clasică pentru reprimarea infractorilor, nu e mijlocul cel mai eficace de luptă contra criminalității, ci mijloacele preventive — *prévenir vaut mieux que punir.*

3. Că principiul responsabilității morale, bazat pe liber arbitru și culpă, neavând decât valoarea unei iluziuni, trebue înlocuit cu principiul răspunderii sociale, principiu, conform căruia orice delicvent, indiferent de starea sa de responsabilitate, trebue să fie împiedecat de a mai comite infracțiuni prin măsuri adecuate, mai ales că se emisese și teoria că există criminali născuți și că origina crimei e atavistică [2]).

---

[1]) Vezi *Contribuțiunea filosofică a lui Ion Tanoviceanu la studiul dreptului penal*, 1937, de N. I. Tanoviceanu. Premiată de Academia Română cu premiul Ath. Toncoviceanu.

[2]) Despre «*tipul criminal*», Tanoviceanu spune că este o simplă ipoteză care are necesitate de studii confirmative (vol. I, pp. 48 și 93) și că ideea aceasta e luată de Lombrozo din scrierile marelui romancier rus Dostoevschi,

4. Că fundamentul dreptului de a pedepsi trebue să stea nu în principiul: *punitur quia pecatum est*, ci în principiul apărării sociale şi prin urmare sancţiunea socială trebue proporţionată nu cu gravitatea obiectivă a faptului, ci cu starea de pericol a făptaşului pentru societate.

5. Că diviziunea infracţiunilor trebue respinsă ca arbitrară şi că trebue admisă numai diviziunea infractorilor.

Pentru a învedera puterea de convingere a învăţatului nostru penalist, reproducem câteva rânduri relativ la problema capitală a dreptului penal: *la problema răspunderii morale*, a liber-arbitrului, a determinismului.

Credem însă — spune Tanoviceanu — *cu adepţii şcoalei penale pozitiviste, că nu se poate admite liberul arbitru adecă o libertate absolută sau relativă* [1]).

Pentru învăţatul nostru profesor, liberul arbitru, nu este decât o iluziune.

Vorbind apoi de forţele interne şi externe care lucrează şi influenţează voinţa omului, Tanoviceanu, însuşindu-şi cuvintele lui Paul Bourget adaugă:

A spune că omul este liber este a susţine că în sumă este mai mult decât în elementele adiţionale [2]).

Ca concluziune face aceeaşi constatare ca Enrico Ferri: *Principiul esenţial al ordinei morale, aşa cum e stabilit de doctrina nouă, e negarea liberului arbitru* [3]).

Trebue să menţionăm aci două puncte esenţiale, în care Tanoviceanu, are o notă personală, diferind de opiniunea şefului şcoalei pozitiviste.

Tanoviceanu nu admitea noţiunea responsabilităţii sociale sau legale, susţinută de pozitivişti şi în special de E. Ferri, pe motiv că şi aceasta e tot o noţiune metafizică şi că pentru întemeierea apărării sociale nu e nevoie de această noţiune.

El era de părere că noţiunea responsabilităţii, să fie înlăturată din coduri [4]).

---

1) *Curs*, vol. I, p. 74, Nr. 107.
2) *Idem*, p. 89, Nr. 125.
3) *Idem*, Nr. 127, p. 91.
4) *Idem*, Nr. 163—166.

Părerea învățatului nostru penalist, avea cel puțin meritul de a fi logică, calitatea care lipsea cu totul părerii marelui sociolog Enrico Ferri.

In al doilea rând, Tanoviceanu nu admitea diviziunea în cinci categorii a infractorilor, așa cum o susținea Ferri, el susținând, de acord și cu alți pozitiviști, că ar exista numai trei sau cel mult patru categorii [1]).

In fine, Tanoviceanu simțind golul care se naște, ca o consecință a ideilor ce susținea, se întreabă dacă în concepțiunea deterministă infractorii mai pot fi pedepsiți, după cum sunt în sistemul școalei clasice și răspunde afirmativ, în sensul că și în sistemul pozitivist societatea e obligată să aplice sancțiuni contra infractorilor, însă că aceste sancțiuni nu mai au caracterul expiator ca în concepțiunea clasică, ci acela al unor măsuri de apărare preventivă a societății.

Măsurile de apărare preventivă trebuesc aplicate — adaugă Tanoviceanu — după concepția pozitivistă, tuturor infractorilor, fără distincțiune dacă s'au făcut culpabili, lucrând cu voință, cu intențiune sau simplă neglijență, ori prin omisiune, deoarece pericolul pentru societate e același.

Cu alte cuvinte termenul de *pedeapsă* este înlocuit cu acel de *măsuri de prevențiune prin suferință*.

O mențiune deosebită merită concepțiunea învățatului nostru penalist, în privința mijloacelor preventive de luptă pe care le recomandă stăruitor societății, spre a le adopta, ca fiind mai eficace decât cele represive pentru combaterea flagelului criminalității.

Nu la penitenciare și la legi penale — spune Tanoviceanu — *trebue să se gândească mai cu seamă legiuitorul ci la școli educative și la legi economice, căci nu din penitenciare va ieși binele omenirii și moralitatea socială* [2]).

Cu alți termeni, Tanoviceanu adoptă propunerea lui Enrico Ferri de a substitui mijloacelor represive, mijloace preventive, idee pentru care Enrico Ferri, întrebuința expresiunea devenită celebră *sostitutivi penali*.

---

[1]) *Idem*, Nr. 100 și 101.
[2]) *Curs*, vol. II, p. 110.

Trebue să menţionăm că deşi Tanoviceanu susţinea cu convingere măsurile preventive, el nu le precizează decât ca idee, fără a le sistematiza aşa cum a făcut-o codul penal în art. 70.

§ 6. DREPTUL POZITIV IN LUCRĂRILE LUI TANOVICEANU

Dacă din domeniul filosofiei trecem la materia dreptului pozitiv este de constatat că învăţatul profesor făcea aspre critici codurilor vechi, le arată lacunele în raport cu progresele ştiinţei penale moderne şi propunea o serie de reforme, care să fie avute în vedere de legiuitorul viitoarelor coduri, toate acestea dominate în mare parte de spiritul pozitivist.

Intre acestea menţionăm:

1. Semnala abuzul ce se făcea de judecători prin aplicarea de pedepse de scurtă durată, acest fel de pedepse având numai desavantajul promiscuităţii, fără avantajul refacerii morale [1]).

2. Propunea înăsprirea generală a pedepselor, cele din cod fiind prea blânde şi după părerea sa aceasta fiind o greşeală a alcătuitorilor codului din 1864 [2]).

3. Se declara partizan al pedepselor corporale: bătaia şi pedeapsa cu moartea, cu rezerva ca să fie introduse în cod numai după ce nevoia lor, ar intra în spiritul public [3]).

4. Cererea introducerea confiscării averilor [4]).

5. Propunea ca pedeapsa amenzii spre a-şi atinge scopul să poată fi în unele cazuri sporită de judecători când s'ar constata că s'a lucrat din aviditate, putând aplica o amendă suplimentară [5]).

6. Exprima îndoiala în privinţa introducerii reabilitării, fiindcă ar putea profita numai păturii burgheze [6]).

---

[1]) *Criminalitatea în România* şi *Curs*, vol. II, p. 578.
[2]) *Curs*, vol. II, p. 1528 şi urm.
[3]) *Curs*, vol. II, Nr. 1.620 şi 1.767, precum şi p. 579.
[4]) *Idem*, vol. II, Nr. 1.568 şi urm., p. 182.
[5]) *Curs*, vol. II, Nr. 1.895, p. 426. Această idee o admisese şi Congresul internaţional de drept penal ţinut la Budapesta în 1905.
[6]) *Curs*, vol. II, Nr. 2.135, p. 560.

7. Propunea să nu se admită în cod, prescripțiunea pedepsei [1]).

8. Cerea și propunea ca termenele de prescripțiune să nu fie aceleași pentru toate pedepsele criminale sau corecționale, ci diferite și proporționate cu gravitatea lor [2]).

9. Cerea introducerea a două instituțiuni complementare: suspendarea executării pedepsei sau legea Béranger și liberarea condiționată sau anticipată [3]) mai ales în pedepsele de scurtă durată.

10. Era partizan al reglementării recidivei internaționale și în consecință propunerea și reglementarea cazierului judiciar [4]).

Pentru cazierul judiciar întocmise chiar un anteproiect încă din 1906 [5]).

11. Era contra menținerii în cod a sistemului de circumstanțe atenuante și se pronunță pentru sistemul codului olandez, în care pedepsele nu aveau un minimum ci numai un maximum [6]).

12. Era partizan al introducerii și reglementării în legea penală a societăților de patronaj, fiind convins de marea lor utilitate în combaterea criminalității [7]).

13. Propunea pedepsirea tentativei la fel cu infracțiunea săvârșită, nefiind după dânsul nicio deosebire, din punct de vedere subiectiv, între cele două categorii de infractori [8]).

14. In participarea criminală propunea admiterea teoriei răspunderii independente pentru participanți și complici, ceea ce revenea de asemenea la o înăsprire de pedeapsă [9]).

15. In problema beției propunea să fie reglementată direct și în termeni expreși, iar nu indirect [10]).

---

1) *Idem*, vol. II, p. 2064, p. 522.
2) *Idem*, vol. II, Nr. 2.071, p. 526.
3) *Idem*, vol. II, Nr. 1.810 și Nr. 2.049.
4) *Idem*, vol. I, Nr. 1.203.
5) *Idem*, vol. I, p. 752, anteproiectul a fost publicat în «Curierul Judiciar», Nr. 28 și 30 din 1910.
6) *Idem*, vol. II, Nr. 1.989 și urm.
7) *Curs*, vol. I, Nr. 1.814.
8) *Curs*, vol. I, Nr. 454, p. 285.
9) *Curs*, vol. II, Nr. 1.350. Era contra complicității negative, totuși codul a admis-o prin art. 228, încriminând-o ca delict special.
10) *Curs*, vol. I, Nr. 631.

16. Susținea constrângerea corporală sau închisoarea pentru datorii și falimentul pentru civili [1]).

In materie de procedură, urmând același gând de reformă propunea:

a) Ca în materie de urmărire să se recunoască dreptul și altor persoane decât Ministerului public de a pune în mișcare acțiunea penală, cum ar fi de exemplu, societățile fără scop lucrativ constituite în acest scop [2]).

b) Propunerea desființării chestiunilor prejudiciale [3]).

c) Propunea specializarea magistraturii penale [4]).

d) Propunea suprimarea din organizarea noastră judiciară, a Curților cu jurați [5]).

e) Propunea deducerea timpului detențiunii preventive din pedeapsă [6]).

f) Propunea ca Statul să acorde despăgubiri atât celor arestați și deținuți preventiv pe nedrept, cât și celor condamnați pe nedrept ca rezultat al unor erori judiciare [7]).

Unele din aceste propuneri, erau necontestat conforme cu doctrina al cărei reprezentant devenise, dar ele corespundeau și firii profund democratice și sensibile pentru cei nevoiași a lui Tanoviceanu.

El văzând lipsa de apărare a celor săraci — deși teoretic se pronunțase contra prezenței avocatului la instrucție — a adoptat părerea lui Carrara, Mittermaer și Ferri, conform cărei, să se înființeze un *apărător public*, care având un rol invers de al procurorului, să apere în cursul instrucțiunii atât pe cei desmoșteniți de soartă, cât și pe cei avuți, spre a stabili egalitatea de tratament [8]).

In afară de aceasta, tratatele profesorului Tanoviceanu au și meritul că, sub principalele instituțiuni penale,

[1]) *Curs*, vol. II, Nr. 1.960—1.969 și « Curierul Judiciar » Nr. 13 din 1906.
[2]) *Curs de procedură penală*, Nr. 62—64, p. 47.
[3]) *Idem*, Nr. 169, p. 114.
[4]) *Curs de procedură penală*, Nr. 16, p. 13.
[5]) *Idem*, Nr. 633, p. 396.
[6]) *Idem*, Nr. 448 și 449, p. 28 și urm.
[7]) *Idem*, Nr. 448 și 883 bis și p. 565.
[8]) *Idem*, Nr. 382—385, p. 245 și urm. Aceste idei și propuneri de reformă le constatam și prin recensia ce am făcut asupra volumului de Procedură penală al regretatului profesor încă de la apariţiunea lui în 1913 (Vezi *Curierul Judiciar*, Nr. 8/913).

conțin prețioase indicațiuni asupra dreptului vechiu românesc făcând astfel legătura între prezent și trecut, el fiind unul dintre cei dintâi juriști, cari au căutat să aprindă făclii în întunerecul care stăpânea trecutul nostru judiciar [1]).

O altă parte a activității învățatului profesor care trebue menționată, activitate din care justiția țării a tras foloase directe — îmbunătățind opera de distribuire a justiției — e aceea de a fi urmărit mulți ani și zi de zi, jurisprudența instanțelor noastre judecătorești penale și în special a Curții de Casație, publicând în diferite reviste juridice, deciziunile ei, cu note aprobative sau critice, atunci când credea că principiile de drept au fost călcate [2]).

Spre a se vedea spiritul caustic în care obișnuia să conceapă notele sale critice reproducem următoarele rânduri din *Curierul Judiciar* și din *Curs* [3]) relativ la o deciziune a Curții de Casație, în privința infracțiunilor imposibile:

Regretăm această deciziune a Curții de Casațiune și nu putem îndestul să o criticăm; iar în Curs adaugă:

---

[1]) Iată o parte din instituțiunile de drept penal vechiu românesc expuse de Tanoviceanu în volumele sale:

I. *In Cursul de drept penal* constată existența talionului, înainte de introducerea dreptului scris, Nr. 26; face scurte expuneri asupra tuturor codurilor noastre vechi, însoțindu-le de aprecieri critice Nr. 266, se ocupă ocazional de diferite dispozițiuni din aceste coduri ca minoritatea (Nr. 605), nebunia (Nr. 653), somnambulismul (Nr. 710), surdo-mutism, (Nr. 717), constrângerea și legitima apărare; apoi de complicitate, confiscarea averilor, desființarea torturei, recidiva; face un scurt istoric al elaborării codurilor din 1864 (Nr. 213 și urm.), arată în ce constă regimul capitulațiunilor (Nr. 323) se ocupă de istoricul extradării (330—333), etc.

II. In *Cursul de procedură penală* constată că organizarea justiției penale era separată de cea civilă, deci specializată (Nr. 12), arată origina Ministerului public, în ambele principate (Nr. 52), explică că chestiunile prejudiciale existau și în Regulamentul organic, arată care erau instanțele de judecată pentru afacerile mici în principate (Nr. 549, nota 2), dovedește că revizuirea exista și în dreptul anterior (Nr. 868); de asemenea afirmă că lucru judecat exista în penal și sub legiuirile noastre vechi (Nr. 912 și 959), etc., etc.

In afară de cele de mai sus, a publicat un important studiu asupra instituțiunii de drept vechiu românesc: Zavescu și Feraie (« Dreptul », Nr. 11 din 1916).

A făcut și o interesantă dare de seamă asupra celor 2 volume: *Documentele lui Ștefan cel Mare*, de I. Bogdan (« Curierul Judiciar », Nr. 8 din 1914). Cu această ocaziune se ocupă de confirmările sau întăriturile domnești necesare daniilor, face distincția între zavesa și heraia sau feraia. De asemenea arată caracterul *compoziției* spre a o deosebi de simpla transacție civilă.

[2]) Astfel de studii și note a publicat în « Curierul Judiciar » între anii 1901—1916, un număr de 158; iar în « Dreptul », în aceeași epocă are publicate 4 studii cuprinzând mai multe numere.

[3]) « Curierul Judiciar », Nr. 1 din 1912 și *Curs*, vol. I, p. 321.

Nu putem decât să regretăm că Inalta Curte de Casațiune găsește cu cale să consfințească teoria infracțiunilor imposibile, tocmai atunci când ea este pe cale să fie părăsită de doctrina și jurisprudența întregei Europe.

...regretăm în același timp, puțina atențiune ce se dă de magistrații înalți, chestiunilor de doctrină.

Procedând astfel, n'a rămas jurisprudență având oarecare importanță care să fi scăpat censurii învățatului profesor.

Prin marea autoritate științifică de care se bucura ajunsese că magistrații să considere ca o mare onoare o notă aprobativă, și ca un mare blam, o notă critică a marelui penalist.

O vie emulație, pe care mi-o reamintesc cu plăcere, domnea printre magistrați, din această cauză, în redactarea hotărîrilor.

Prin studii de politică criminală culegând și analizând pe de o parte statistica criminală a țării, iar pe de alta, efectele aplicării vechiului cod, asupra mersului criminalității, a arătat directivele în care trebue dirijate modificările ce trebuesc aduse codurilor penale.

Acesta este în palid rezumat, patrimoniul de idei lăsat în materie de drept penal, de mult regretatul profesor T a n o v i c e a n u.

Acest patrimoniu trebue întregit cu munca sa de profesor, pentru formarea celor circa 30 de generațiuni de juriști, cari i-au fost elevi.

Modul cum el își făcea cursul a contribuit la renașterea dreptului penal și redeșteptarea gustului pentru studiul acestei discipline, care mai înainte era fără interes pentru studenți și juriști.

Metoda sa de a da o mare desvoltare părții filosofice [1]) cum și dreptului comparat, s'a dovedit superioară, pentrucă procedând astfel a preparat generațiunea căreia destinele neamului îi rezervase cinstea să înfăptuiască reforma codurilor, reformă care după unire, se impunea ca un imperativ categoric, atât din punct de vedere științific cât și politic.

[1]) Curentul *tehnico-juridic* se ridică contra acestei metode, cerând separarea dreptului penal pozitiv de filosofie și știința criminală.

Cele expuse lasă să se vadă că prof. Tanoviceanu, din seria de cărturari-penaliști, pe care țara i-a avut în epoca de modernizare a dreptului penal ca: C. Moroiu[1]), V. Petroni, Basile Boerescu, Const. Eraclid, Al. Crețescu, C. Costa-Foru[2]) și Cantili, el are meritul de a fi văzut lipsa de directive în care se sbătea disciplina dreptului penal, din cauza că nu poseda o doctrină proprie și prin munca și știința sa el a stabilit un corp de doctrină românească, completată cu date din legislațiunile comparate, cu expunerea tuturor concepțiunilor filosofice și cu largi indicațiuni relative la reformele ce de *lege ferenda* — ar trebui să conțină viitorul cod penal, indicațiuni care, au servit necontestat alcătuitorilor codurilor nouă.

Mai mult, el e cel dintâi doctrinar penalist, care înțelegând rolul jurisprudenței și legătura pe care trebue s'o aibă cu doctrina, a strâns jurisprudența instanțelor noastre judecătorești, a studiat-o și a pus-o în legătură cu doctrina referitoare. De asemenea tot el a studiat statistica penală a României, începând dela 1867—1898[3]) și pe baza concluziunilor trase din cifre, a anunțat *Un pericol național! Creșterea criminalității în România.*

Prin aceste studii, disciplina dreptului penal a luat o mare desvoltare, ridicându-se la nivelul celorlalte discipline ale dreptului, pentrucă lucrarea sa conținea toate elementele necesare acestei desvoltări, întrucât orice jurist: avocat, magistrat sau doctrinar, avea posibilitatea să aprofundeze orice chestiune penală. Literatura juridică penală a făcut mari progrese grație volumelor lui Tanoviceanu, deoarece ele aveau un conținut aproape enciclopedic, dând referințe asupra tuturor problemelor de știință penală.

---

[1]) Deși considerat ca cel dintâi comercialist al nostru, totuși între anii 1835—1836, a ținut cursuri de drept penal. (Vezi Andrei Rădulescu, *Cercetări asupra învățământului dreptului în Țara Românească până la 1865*, pp. 4—5. *Idem*, N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al 19-lea*, p. 128, arată că Moroiu avea și un curs de drept criminal.

[2]) Al. Crețescu, era membru în Consiliul de Stat și președinte al Comitetului legislativ când s'a elaborat codul penal din 1865, iar Costa-Foru era profesor de drept penal în aceeași epocă a redactării codului penal și procedurii penale din 1865. Costa-Foru fusese profesorul lui Petroni.

[3]) Vezi *România sub raportul moral*, p. 7 și urm.

Deși ca doctrinar, Tanoviceanu — după cum am arătat, — era pozitivist și determinist, totuși lucrarea sa este astfel întocmită că dă suficiente lămuriri și preciziuni și asupra principiilor doctrinei clasice, sau mai bine spus asupra doctrinei generale, așa că nu împiedecă formarea ori adoptarea și a unei păreri opuse acelei susținute de autor.

Se poate prin urmare afirma că, după cum în dreptul civil, volumele marelui dispărut Dimitrie Alexandrescu, au servit la îndrumarea dreptului civil român, tot astfel și lucrările profesorului Tanoviceanu au pus bazele științei dreptului penal modern românesc, servind apoi generațiilor următoare ca *lucrări de temelie.*

Incepând dela el, dreptul penal român și-a câștigat independența științifică față de doctrina generală și mai ales cea franceză, care fiind doctrina de origine a codurilor noastre și dela care legiuitorul nostru din 1864, se inspirase, forma izvorul de interpretare a justiției române, în procese născute între Români. Prin lucrările profesorului Tanoviceanu dreptul penal român și-a apropriat și cunoscut întreaga mișcare științifică din apus.

Cu toate acestea meritul lui nu a fost recunoscut la timp — sunt adevăruri care întârzie — și nici chiar cu ocaziunea morții lui nu s'a putut plânge în destul pierderea ce o încerca știința penală română, întrucât el a murit, după cum am spus, departe de țară, în timpuri turburi, așa că această comunicare va avea poate efectul de a repara și această nedreptate, scoțând la lumină adevărul în privința meritoasei activități a prof. Tanoviceanu, cam târziu, după 22 ani, dar mai bine mai târziu decât niciodată.

Rezumând cele expuse, putem afirma că prin munca și știința profesorului Tanoviceanu, s'a inaugurat o nouă epocă pentru dreptul penal român, epoca de științificare și modernizare, deoarece dela el dreptul nostru penal, s'a pus în curent cu întreaga mișcare a științei penale moderne și cu progresele pe care această știință le-a realizat în doctrina generală.

Intr'un cuvânt, începând dela lucrările profesorului Tanoviceanu putem spune că avem o știință și o dogmatică penală română.

In lupta contra criminalității, el a fost la noi un luptător cu zel de apostol, pentru profilaxia crimei.

Tot în acest scop el a căutat să pună în lumină starea și direcțiunea morală din țară, considerând că moralitatea poporului e barometrul sănătății lui fizice și morale.

Multe din părerile sale păreau extravagante pentrucă se loveau de moravuri învechite, quasi-seculare.

Unii au criticat cu asprime severitatea pe care Tanoviceanu o cerea judecătorilor în stabilirea și aplicarea pedepselor, mai ales că el considera «*indulgența magistraturii*» ca una din cauzele creșterii criminalității la noi.

Se atribuia aceasta firei lui prea severe, curioase ori capricioase, când în realitate, nu firei, ci doctrinei pozitiviste pe care o adoptase, se datoreau aceste măsuri severe care merg până la eliminarea din societate a infractorilor periculoși.

Ceea ce se poate afirma despre firea lui Tanoviceanu, e numai bine; însă fiind foarte independent și în acelaşi timp sensibil adevărului și dreptății sociale, sub toate formele, abuzurile și nedreptățile îl iritau și, slavă Domnului, abuzuri și nedreptăți au fost destule la noi [1]).

Aceste constatări arată că locul pe care profesorul Tanoviceanu îl are în istoria și evoluțiunea dreptului penal român este acela de ctitor, îndrumător științific. Veriga de prelungire a lanțului evoluțiunii dreptului penal român, la care a contribuit profesorul Tanoviceanu prin munca și știința sa, este fără îndoială veriga de științificare și modernizare a dreptului nostru penal.

§ 7. INFLUENȚA IDEILOR LUI TANOVICEANU ASUPRA ȘTIINȚEI PENALE ROMÂNE IN GENERAL ȘI ASUPRA CODULUI PENAL DIN 1937.

Ideile răspândite de învățatul nostru penalist, au exercitat necontestat o covârșitoare influență asupra generațiunilor de juriști cari l-au urmat.

---

[1]) In cursul anilor 1915—1916, având cu regretatul profesor o polemică prin revista judiciată Curierul Judiciar, cu privire la o problemă de drept, constatam încă de atunci că el este «*un mare iubitor de adevăr*». Vezi *Curierul Judiciar*, No. 67/915, 71/915, 16 și 24 din 1916, precum și *Revista critică* No. 11 și 12/915.

In două direcţiuni s'a evidenţiat mai efectiv această influenţă: în doctrina generală şi în lucrările pentru întocmirea codurilor penale din 1 Ianuarie 1937.

In doctrina penală generală, ideile şi opiniunile învăţatului profesor au fost diriguitoare — aceasta mai ales în dreptul pozitiv — nu numai pentru cei cari voiau să înveţe, dar şi pentru acei cari profesau dreptul.

O dovadă evidentă despre aceasta stă în faptul că îndată după moartea învăţatului profesor s'a simţit nevoia reeditării volumelor lui.

In toate studiile penale, opiniunile lui T a n o v i c e a n u se văd citate pe toate paginile ca *suprema ratio*.

Asemenea citaţiuni se văd până şi în hotărîrile instanţelor noastre judecătoreşti.

Mai mult, chiar şi azi, cu toate că avem un nou cod penal şi o nouă procedură penală, volumele lui continuă a fi încă de actualitate, prin *permanentul lor*.

Fără a fi un creator, învăţatul nostru penalist a fost un mare muncitor, şi ajutat de o inteligenţă pătrunzătoare, o cultură vastă şi un patriotism luminat, a reuşit lucrând cu credinţă şi dragoste pentru ţară, să facă operă de mare valoare ştiinţifică.

In lucrările de întocmirea codurilor din 1 Ianuarie 1937, volumele învăţatului profesor au fost foarte mult utilizate.

Reforma şi unificarea acestor coduri impunea rezolvirea a nenumărate probleme, aparţinând la diferite domenii ale ştiinţei, dar mai ales filosofiei.

Caracteristic pentru importanţa ştiinţifică a dreptului penal e chiar faptul că e o disciplină în tot momentul de actualitate, din cauza că îmbrăţişează probleme multiple şi diferite, de ordin social, psihologic, moral, etc., toate în legătură cu drepturile sau interesele ce este chemat să ocrotească.

Multe din aceste probleme se găseau puse, discutate şi soluţionate şi în tratatele lui T a n o v i c e a n u, mai ales că lucrarea sa primise şi o reeditare şi renovare, îndată după

războiul mondial, datorită unor distinși penaliști, între cari și învățatul profesor d-l V. Dongoroz [1]).

In calitatea mea de fost președinte al secțiunii de drept public a Consiliului legislativ, unde s'au întocmit proiectele codurilor, penal și de procedură penală și deci de conducător al lucrărilor, pot declara că în atmosfera cabinetului nostru de lucru, a planat continuu doctrina tanoviceană, ca doctrină română, servind de călăuză în spicuirea ideilor de adoptat din doctrina generală și aceasta mai ales în dreptul pozitiv.

Problema esențială și fundamentală, pentru dreptul penal, în care Consiliul nu a putut adopta și urma doctrina lui Tanoviceanu, este ***dramatica problemă a liberului arbitru și responsabilității morale a omului.***

Consiliul a ținut ca în această problemă filosofică codul penal să continue a păstra în interesul represiunii sistemul tradițional al doctrinei clasice, indeterministe, cu răspunderea penală bazată pe voința liberă a omului de a dirija actele sale bune sau rele, însă doctrina indeterministă acea sub ultima ei formă transacțională a neo-clasicilor, așa cum a rezultat din lupta dată cu pozitivismul și concesiunile ce făcuse acestei doctrine.

Cu alte cuvinte, Consiliul nu a voit să adopte doctrina deterministă susținută de Tanoviceanu.

Motivele științifice pentru care Consiliul Legislativ a respins doctrina deterministă susținută de Tanoviceanu, vor forma obiectul unei comunicări speciale viitoare.

De altfel, sub raportul influenței ideilor pozitivisto-deterministe ale învățatului profesor, trebue făcută o rezervă în general, pentrucă numărul adepților acestor principii s'a constatat a fi destul de redus, în rândurile penaliștilor români.

Totuși, dacă în partea filosofică a codului, nu s'au acceptat directivele și ideile învățatului nostru penalist, pentrucă — la epoca elaborării codurilor — lupta între cele două școale hotărîse înlăturarea determinismului pozitivist și menținerea

---

[1]) Vezi *Tratat de drept și procedură penală*, ed. II-a, revăzută și completată în 5 volume de d-nii V. Dongoroz, Dr. Cr. Chiseliță, Dr. Ladui, și E. Decusară.

responsabilităţii morale a omului [1]) însă, în foarte multe din dispoziţiunile codului s'au admis şi consacrat idei formulate şi susţinute şi de Tanoviceanu.

Este dela sine înţeles că, faţă de poziţiunea luată de consiliu în problema filosofică, nu au putut fi admise decât acele idei şi propuneri sau instituţiuni, care se puteau armoniza cu principiul responsabilităţii penale, adecă acelea admise de doctrina neo-clasică.

Iată o parte numai, cele mai caracteristice din nouăle idei sau instituţiuni:

a) S'a admis în cod, în unele cazuri şi criteriul subiectiv;

b) S'a admis, ca de odată şi pe lângă studiul infracţiunii, să se studieze şi personalitatea infractorului;

c) S'a admis ca pe lângă culpabilitate şi responsabilitate, să se ţină seama şi de periculozitatea infractorului;

d) S'a admis o agravare însemnată a pedepselor şi o înmulţire a speciilor lor;

e) S'a admis şi ideea modernă a individualizării pedepsei, însă numai ca o nuanţă a proporţionalizării;

f) In fine, s'au admis şi măsurile preventive sub denumirea de *măsuri de siguranţă*, însă cu un caracter post-delictual şi jurisdicţional.

Dar, din o comparaţiune mai amănunţită între reformele preconizate de Tanoviceanu — pe care le-am expus mai sus şi cele adoptate de codul penal, din 1 Ianuarie 1937, se poate vedea că aproape toate reformele şi instituţiunile nouă, cuprinse în noul cod, se găsesc formulate principial şi în lucrările lui Tanoviceanu.

Cu această combinaţiune a principiilor vechi tradiţionale cu acele nouă, la care a contribuit şi lucrările învăţatului nostru penalist, putem afirma că codul nostru penal se prezintă ca o sinteză reuşită a ştiinţei penale moderne.

Aceasta este în justă şi obiectivă apreciere influenţa ideilor şi contribuţiunea învăţatului profesor Tanoviceanu, la evoluţiunea ştiinţei penale române.

---

[1]) Codul italian din 1930, codul polonez din 1932, precum şi proiectul de cod penal francez din 1934, toate au menţinut principiul responsabilităţii morale.

Deși s'ar putea spune că lipsește perspectiva justă și obișnuit îndestulătoare, fiind numai 22 ani dela moartea sa, totuși, față cu împrejurările expuse, este neîndoios că s'a făcut dovada valoarei contribuțiunii lui la progresul științei și dreptului penal român, independent de elementul timp, fiind sigur că prin trecerea timpului, această contribuțiune nu va scădea, ci din contră, va apărea mai luminoasă.

Mai mult, dacă învățatul penalist ar fi trăit, ar fi putut avea bucuria de a vedea realizate și alte idei ale sale, care nu putuse fi admise cu ocaziunea elaborării codurilor penale și pentru care, timp de un sfert de veac, el a fost un neobosit propagandist.

Astfel, se știe că Constituțiunea din 28 Februarie 1938 admisese încă trei reforme apărate de T a n o v i c e a n u:

1. *Introducerea pedepsei cu moartea.* Constituțiunea o admisese pentru un număr limitat de crime [1]).

In fapt se știe că începând dela 24 Mai 1938, s'au dat de Consiliul de Miniștri, trei jurnale prin care se hotăra introducerea pedepsei cu moarte pe termen de câte un an [2]).

2. *Confiscarea de averi.* Constituția o admisese pentru înalta trădare și delapidare de bani publici (art. 16) și

3. *Suprimarea Curților cu jurați* și înlocuirea lor cu instanțele criminale compuse din magistrați de carieră (art. 73 și 98).

De asemenea legislațiunea *Statului legionar*, prin o serie de decrete-legi, a introdus pedeapsa cu moartea și anume prin decretele-legi Nr. 3.936 din 28 Noemvrie 1940 (pentru 2 cazuri [3]); prin decretul-lege Nr. 3.987 din 5 Decemvrie 1940, pentru pedepsirea în timp de pace a instigatorilor și conducătorilor, în crimele prevăzute de art. 509 și 510 din codul de justiție militară); prin decretul-lege Nr. 131 din 21 Ianuarie 1941, pentru interpretarea decretului prim, din

[1]) Pentru atentate contra Suveranului, a membrilor familiei regale, a șefilor statelor străine, a demnitarilor Statului pentru mobile în legătură cu funcțiunile lor, în caz de tâlhărie cu omor, precum și în caz de asasinat politic (art. 13).

[2]) Jurnalul Nr. 1.022 din 24 Mai 1938, prin care se decidea introducerea până la 24 Mai 1939; Jurnalul No. 1495 din 23 Mai 1939, care decidea introducerea până la 24 Mai 1940 și Jurnalul Nr. 62.708 din 24 Mai 1940, care decidea introducerea până la 24 Mai 1941 (« Mon. Of. », Nr. 119 din 1940).

[3]) Cele 2 cazuri sunt: pedepsirea asasinatului (omor cu premeditare) și delapidare pentru sume mai mari de un milion.

28 Noemvrie 1940 [1]) și în fine decretul-lege Nr. 236, din 6 Februarie 1941 (pentru apărarea ordinei în Stat), prin care pedeapsa cu moarte a fost introdusă pentru foarte multe fapte.

Trebue să observăm că prin decretele Statului legionar, și acel ulterior din 6 Februarie 1941, pedeapsa cu moarte a fost introdusă, fără condițiunea, puțin obișnuită, sub care o admisese Constituțiunea din 1938 și anume aceea că introducerea ei, termenul pentru care se introduce, să depindă de deciziunea luată, prin jurnal de Consiliul de Miniștri.

Iată opera și personalitatea profesorului T a n o v i c e a n u, fără adaos de prea multe adjective calificative, adjectivele, după cum spunea marele gânditor M a i o r e s c u, fiind dușmanul substantivului.

§ 8. CONCLUZIUNE

Din cele expuse cred că pot conchide:

Că profesorul I o n T a n o v i c e a n u a fost un mare cărturar și învățat penalist.

Că contribuțiunea lui la progresul științei dreptului penal român e necontestată, prin aceea că lucrările sale au determinat un pas de progres și o verigă în plus în evoluția ei.

Numele lui va rămânea veșnic legat de istoria și evoluțiunea dreptului penal român în care el a scris o pagină nemuritoare.

Ori de câte ori se va vorbi de dreptul penal român, se va pronunța cu cinste și numele profesorului T a n o v i c e a n u.

Munca sa închinată științei penale române, constitue un monument moral, pe care și l-a ridicat singur, în vieață.

In fața acestui monument moral și a memoriei distinsului nostru penalist, care și-a făcut o onoare din munca pentru cultivarea științei juridice, muncă dusă pe marile urcușuri spre creație, în vederea ridicării neamului, mă înclin cu admirațiune și respect.

---

[1]) Acest decret interpretativ s'a dat cu ocaziunea asasinării maiorului von D o e r i n g, din armata germană, în noaptea de 18 spre 19 Ianuarie 1941.

DIONISIE POP MARŢIAN ŞI DIMITRIE A. STURDZA ÎN 1859

DE

VICTOR SLĂVESCU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa secţiunii istorice dela 2 Mai 1941

Apropierea acestor două nume va putea părea multora cel puţin curioasă şi de sigur neaşteptată. Ce legături puteau exista între doi oameni atât de deosebiţi din toate punctele de vedere?

Cel dintâi, Marţian era un tânăr ardelean, lipsit de orice mijloace materiale, de curând sosit în Bucureşti, după studii strălucite de economie politică făcute la Viena. Era în căutarea unui rost în vieaţă şi avea un nesfârşit dor de a lucra şi de a se pune în evidenţă.

Cel din urmă, Sturdza era un mare boier moldovean foarte bogat, scoborîtor din spiţă domnească, destul de tânăr şi el, de abia la începutul unei cariere publice, ce avea să fie atât de bogată şi rodnică pentru ţara lui.

Dionisie Pop Marţian împlinise 30 de ani (născut în 1829), dar nu avea încă nicio ocupaţiune statornică şi nici nu izbutise să-şi asigure o cât de modestă existenţă, pentru el şi părinţii lui refugiaţi din Ardeal, din pricina prigoanei ungureşti.

Dimitrie A. Sturdza avea 26 de ani (născut în 1833), făcuse şi el studii serioase de economie politică în Germania, ocupase locul de secretar, pe timpul *Căimăcămiei de trei* în Moldova, (Vasile Sturdza, Anastasie

P a n u, Ş t e f a n C a t a r g i u), între Octomvrie 1858 şi Ianuarie 1859, iar după suirea pe tronul Principatelor Unite a lui A l e x a n d r u I o a n C u z a i se încredinţase postul de secretar particular al Domnitorului, pentru ca în Martie 1859 să intre în Guvernul Moldovei, prezidat de Munteanul I o n G h i c a, ca ministru al Instrucţiunii Publice şi Cultelor, dar numai pentru scurtă vreme, (10 Martie—23 Aprilie 1859).

Aşa dară, din toate aceste date şi precizări, reiese clar deosebirea, pentru a nu spune depărtarea, între poziţiunile acestor doi oameni, tocmai în 1859, dată la care se referă cele două documente ce înfăţişăm în această lucrare.

Totuşi ei se cunoşteau. M a r ţ i a n cunoştea pe S t u r d z a căci singur o spune în scrisoarea ce i-o adresează, după cum este de presupus că şi S t u r d z a cunoştea valoarea şi pregătirea lui M a r ţ i a n după prima sa lucrare « *Economia Socială* », ce apăruse în 1858. S t u r d z a era un studios, harnic şi perseverent cercetător, urmărind cu pasiune tot ce apărea în publicistica românească, după cum reiese din corespondenţa sa privată, aşa încât era greu să-i fi scăpat tocmai o lucrare de însemnătatea operei lui M a r ţ i a n.

Dar dela cunoştinţa personală şi până la stabilirea unor raporturi mai strânse între ei, erà oarecare depărtare. Cum s'au stabilit aceste raporturi? Cu ce prilej şi cu ce rezultate?

Iată ce ne propunem să lămurim în paginile ce urmează.

*

In arhiva personală a lui D i m i t r i e A. S t u r d z a, aflată la *Academia Română* în curs de clasificare şi orânduire, se găsesc două documente semnate D. P. M a r ţ i a n, din Martie 1859, de cel mai mare interes, pentru cunoaşterea personalităţii economistului nostru. Le redăm în text şi în fac-simile, în paginile acestei lucrări.

Ce cuprind aceste documente?

Primul document constă dintr'o scrisoare adresată de M a r ţ i a n lui S t u r d z a, în calitatea lui de secretar particular al D o m n i t o r u l u i C u z a, tocmai în ziua de 10 Martie 1859, când S t u r d z a intra în guvernul I o n G h i c a, ca ministru de Culte şi Instrucţie Publică.

Al doilea document dintr'un *apel tipărit* de Marțian, cu o zi mai înainte, la 9 Martie 1859, prin care solicita să fie ajutat, fie de stat, fie de persoane particulare, să întreprindă o călătorie de studii în Belgia, luându-și în schimb anumite obligațiuni.

Interesul acestor două documente inedite este îndoit:

a) In ele se cuprind amănunte cu totul prețioase asupra studiilor făcute de Marțian la Viena, precum și a încercărilor făcute de el spre a ocupa o catedră universitară, după întoarcerea în țară.

b) Apoi tot în ele se mai găsește coprinsă o sinceră mărturie de credință a concepțiilor sale naționaliste, în materie de organizare economică, de cel mai viu interes și de o necontestabilă actualitate.

Scrisoarea ce Marțian adresează lui Sturdza cuprinde accente impresionante ale unui om chinuit, nesprijinit și neînțeles de nimeni, aflat la începutul unei cariere, ce avea să fie mai târziu atât de rodnică pentru interesul general al țării. Apelul cald și insistent a lui Marțian către Sturdza arată tot sbuciumul sufletului său, toată situația lui dramatică, dar în acelaș timp vădea și toată dorința lui vie precum și voința lui dârză de a-și pune serviciile sale în sprijinul unei cauze și a unui principiu, în care credea cu toată tăria: « *Emanciparea economică a națiunii* ».

Vieața și activitatea de mai târziu a lui Marțian dovedesc cu prisosință cât de sincer era el când spunea acestea în 1859, căci de îndată ce împrejurările le-au ajutat să-și găsească un rost și să înceapă o carieră, el n'a făcut decât să lupte cu neostenită energie, pentru izbândirea concepțiunilor sale naționaliste în vieața economică a țării.

Așa dar, aceste documente ne ajută nu numai să cunoaștem și să înțelegem mai bine și mai de aproape puternica personalitate a economistului român, dar mai ales să urmărim — din propriile lui mărturisiri —, prin câte chinuri și necazuri a trecut, până să ajungă a fi de folos patriei sale.

Printr'o fericită împrejurare, scrisoarea și apelul lui Marțian au avut rezultatul dorit. Marțian n'a primit ajutorul cerut pentru a întreprinde călătoria de studii ce

plănuise. In schimb, în Aprilie 1859, Domnitorul Cuza încuviința organizarea serviciului statistic pentru întreaga țară, iar D. P. Marțian era așezat în fruntea acestui serviciu, unde avea să înceapă activitatea lui rodnică și creatoare pe acest tărâm. In ce măsură Sturdza a contribuit la toate acestea, nu se poate ști și afirma în mod documentar. Totuși, cele două documente amintite dovedesc legătura între acești oameni, amândoi rămași în paginile istoriei noastre contimporane, prin zelul, hărnicia și voința neînduplecată cu care au lucrat la organizarea și propășirea patriei noastre.

*

Să cercetăm acum mai amănunțit textul celor două documente, reproduse de altfel în anexele acestei lucrări.

Marțian se adresează lui Sturdza la 10 Martie spunându-i: « Domnule Secretar », căci avea această calitate pe lângă Domnitorul Cuza, spre a-i comunica « apelul » sau « cererea » sa *tipărită*. Il explică mai întâi, de ce se adresează tocmai secretarului domnesc: « N'am aflat aici (în țară, el fiind ardelean) niciun suflet care să-mi inspire deplină confiență ». Dacă totuși se adresează lui Sturdza o face « pentrucă văzute[le] și auzitele îi inspiră mai mult decât respect ». Apoi adaugă: « Toate speranțele și dorințele mele sunt rezumate în alăturata cerere. . . ». « Mânilor Domniei-Tale dar încredințez momentul cel mai deciziv în vieața mea, și cred că dacă în toți, în Domnia-Ta nu mă voiu înșela ». In schimb Marțian făgăduia lui Sturdza « mulțămita sa eternă » și « activul concurs la toate aspirațiile patriotice ».

După cum am spus, cererea de care vorbește Marțian este un apel tipărit de el, pentru a fi ajutat să întreprindă o călătorie de studii în Belgia. Acest ajutor, în mintea lui Marțian putea să fie: « stipendiu public sau privat, ajutor erarial, particular sau prin subscripțiune ». — Dacă Sturdza ar fi putut obține « un singur cuvânt de aprobare al Inălțimei sale » tot visul lui se împlinea. « Ah, și nu am numai un titlu care l-ași putea produce pentru a dovedi că acest favor îl meritez, dar mai bine voiu privi acest dar ca un angajament pentru viitor »...

Marțian a dovedit de sigur multă originalitate și spirit inventiv în această împrejurare din vieața lui, *tipărind* un apel, în care își descrie vieața, după cum vom arăta mai jos, și prin care cere concursul Statului și chiar al particularilor pentru a întreprinde o călătorie de studii, de unde să tragă învățături folositoare țării lui. Nefiind sigur de aprobarea sau sprijinul Domnitorului Cuza, trimite lui Sturdza toate exemplarele tipărite din acest apel spre a le împărți « la cine va afla cu cale », căci el nu cunoștea pe nimeni în Moldova. In încheierea scrisorii, același cald și insistent apel către inima lui Sturdza: « Să faci ceea ce nobila Domniei Tale inimă îți va dicta. Ei încredințez cauza ce va decide despre viitoriul meu ».

*

In apelul său tipărit, Marțian începe prin a povesti vieața lui dând informațiuni de mare preț și lămurind multe întâmplări, până astăzi nu în deajuns cunoscute.

La data când făcea acest apel, — Martie 1859 —, Marțian spune că se găsea de 17 luni în țară. Aceasta înseamnă că sosise în România, prin Octomvrie 1857, deci imediat după terminarea studiilor sale la Viena. De altfel tot în țară se aflau și părinții săi refugiați din Ardeal.

Mai departe afirmă că a fost elevul profesorului Lorenz von Stein, « de a cărui sprijinire m'am bucurat nu numai ca discipul, dar mai cu seamă știindu-mă că mă ocup cu predilecțiune de această specialitate ».

Marțian afirmă că Lorenz von Stein era « autorul și inspiratorul ideilor de conchistă economică a Austriei în Orient », și prin ajutorul lui el intrase în clubul « *economisch-politischer Verein* », participă la congresul statistic dela Viena din 1857, și se înscrie în filiala dela Linz, « *pentru propagarea catolicismului în Orient* », care sub mantia religioasă urmărea scopul « de a înlesni înmulțirea elementelor străine în Principate ». De acolo a aflat Marțian această tendință precum și mijloacele și metodele întrebuințate în vederea atingerii scopului urmărit. Numita societate catolică austriacă dispunea și de o altă societate: « *Privat-Auskunftsbureau für*

Auswanderung nach Osten», în vederea promovării emigraţiunii de elemente germane în Principatele Unite». Despre această tendinţă austriacă mai pomeneşte Marţian şi în petiţia ce adresează în 1865 lui Cuza, publicate de mine tot în *Analele Academiei Române*»[1]).

Din toate cele ce preced reiese cum Dionisie Pop Marţian, deşi discipol recunoscător a lui Lorenz von Stein, pentru toată învăţătura ce îi dase şi ajutorul de a-l introduce pretutindeni, spre a-şi desăvârşi cunoştinţele, nu se putea împăca cu concepţiile dascălului său, în ceea ce priveşte «tendinţele de conchistă economică a Austriei în Orient».

De aceea, după cum singur mărturiseşte, terminându-şi studiile universitare şi primindu-şi «atestatele de examene pentru gradul de licenţiat, grăbii a veni în ţară, ca signalând pericolul ce ameninţă *să începem o reacţiune faţă cu aceste tendinţe*».

Prin urmare, din primul moment al venirii sale în ţară, Marţian se arătă pătruns de nevoia unei reacţiuni, în domeniul economic şi anume în sens naţionalist.

Dar tot din primul moment are şi o crudă desamăgire. Ajuns în ţară, simţea că predică în pustiu; că nimeni nu-i dă nicio atenţie, niciun sprijin; iar situaţia economică a ţării o judeca din cele mai rele. Iată propriile lui cuvinte:

«Surprinderea mi-a fost mare văzând că în adevăr, între oamenii de aicea, nimenea nu cugetă la a preveni invaziilor economice; că de această nepăsare prea mult s'au folosit străinii, şi că vieaţa noastră economică în adevăr, nu numai că este cu totul neglijată de către guvern, dar mare parte este deja subminată de către elemente periculoase naţionalităţii noastre».—Aşa dar, ideea naţională în vieaţa economică, era preocuparea de căpetenie a lui Marţian.

Un singur om de seamă îi vine în ajutor, în acele împrejurări de început de carieră: Nicolae Cretzulescu, ministrul de Finanţe al Ţării Româneşti în timpul Căimăcămiei Principelui Alexandru D. Ghica. Nu o spune

[1]) Victor Slăvescu. *O «autobiografie» a lui Dionisie Pop Marţian*, etc. Analele Academiei Române, Mem. s. ist. XXIII., Bucureşti 1940, pag. 95—102.

în apelul de care ne ocupăm aici, ci în petiţia adresată Domnitorului Cuza în 1865, publicată de mine în lucrarea amintită.

Prin Niculae Cretzulescu reuşeşte să fie primit în audienţă, la 15 Noemvrie 1857, de Principele Caimacam, deci la scurtă trecere de vreme dela sosirea sa în ţară. Impărtăşind Caimacamului Al. Ghica temerile sale, îi propune: *a)* să se organizeze un *bureau statistic*, prin care să se inventarieze avuţia publică, în vederea unei nouă organizări şi « totdeodată să putem constata numărul, averea şi operaţiile străinilor aflători în ţară »; *b)* să se înfiinţeze *o catedră de economie politică*, pentru răspândirea cunoştinţelor economice şi pregătirea personalului trebuincios Statului şi vieţii economice. Pentru popularizarea cunoştinţelor economice are şi ideea organizării de « *tribune ambulante* », adică de conferinţe ambulante, « care să expună în mod popular principiile economiei politice, încât ele sunt trebuincioase tuturor, prin districte, adunând totdeodată şi observaţii statistice despre starea economică de pe acolo ».

Principele Caimacam Ghica se învoieşte cu aceste propuneri. Marţian redactează proiectul spre a fi supus Sfatului Administrativ. Acesta din urmă, recunoscând trebuinţa bureau-ului statistic propus, hotărăşte totuşi amânarea înfiinţării lui, din lipsă de fonduri şi în aşteptarea viitoarei reorganizări a ţării. In ce priveşte înfiinţarea catedrei de economie politică, Eforia Instrucţiei Publice hotărăşte concurs pentru ocuparea catedrei, fixându-i data la 20 Septemvrie 1858, adică aproape peste un an. Până atunci, multe se puteau schimba...

Aşa dar, ambele propuneri ale lui Marţian, deşi bine primite de Caimacamul Alex. Ghica, capătă soluţionarea unei amânări.

Rezultatul dobândit nu descurajează pe Dionisie P. Marţian. Incepe să se pregătească serios pentru concursul din toamna anului 1858, în vederea ocupării catedrei de economie politică. « Aşteptând şi acest termen, eu pregăteam manualele de economia politică, din care am publicat întâia sarcină ». (Este vorba de « *Economia Socială* » apărută în 1858).

Când veni ziua concursului, o nouă desamăgire. El fiind singurul candidat, Comisiunea hotărăşte amânarea concursului tocmai din această cauză, «pentru anul viitor scolastic, când se vor face din nou legiuitele publicaţii pentru acest sfârşit ». Aşa dar, toată strădania lui Marţian era zadarnică. Nici organizarea Statisticei Oficiale, măcar printr'un «bureau», nici căpătarea catedrei de economie politică. In schimb, graţie muncii lui, literatura economică se îmbogăţea cu o lucrare de valoare, « *Economia Socială* » prima lucrare originală de teorie economică, scrisă în limba românească. Cum singur mărturiseşte Marţian: « am aşteptat dar, mai fericitele auspicii în care trăim astăzi, continuându-mi lucrările scripturistice, şi ţinând curs gratuit într'o casă privată ».

Intr'adevăr, împrejurările de atunci nu permiteau împlinirea dorinţelor sale. Marţian îşi da bine seama de aceasta. « N'aveam la cine recurge ». Conţinutul Convenţiei din 7/19 August 1858 făcuse ca Guvernul să-şi piardă cumpătul. Aşteptarea era singura soluţiune.

După evenimentele din Ianuarie 1859, — Unirea Principatelor şi îndoita alegere a Domnitorului Cuza —, Marţian reia din nou lupta şi strădania sa. Inaintează Guvernului un memoriu, în care arată din nou « trebuinţa înfiinţării unui bureau statistic, fără care nu se poate introduce nicio îmbunătăţire administrativă ». Dar şi de astădată nicio înţelegere, niciun răspuns. Desamăgit, Marţian notează în apelul său: « Cu durere văz însă, că nu am ajuns timpul de a ne vedea scăpaţi de preocupările partidelor şi lupta pentru personalităţi este singura chestiune de zi ». Cu alte cuvinte, politicul predomina economicul, preocupările personale predominau preocupările generale. « In aste împrejurări cestiunile pentru a căror rezolvare ca competent doream a conlucra, sunt amânate Dumnezeu ştie până când ».

După toată această expunere în care se înfăţişează necazurile şi desamăgirile unui tânăr bine pregătit în meseria lui şi însufleţit de o înflăcărată dorinţă de a se face folositor naţiunii sale, tocmai pe un tărâm atât de puţin luat în seamă, cum era cel economic, Marţian revine în apelul său la constatări cu un caracter mai general.

Preocupat aproape până la obsesie de ideea națională în vieața economică, constată cu adâncă întristare situația puțin prielnică în care se găsea țara noastră din acest punct de privire. Tabloul ce schițează este pe cât de real, pe atât de dureros.

Românii sunt tot mai strâmtorați de elementele străine care năpădesc în întreprinderile cele mai lucrative. « Orașele noastre sunt mare parte ale lor; comerțul, industria, arenduirile, sunt în mâna lor. Partea cea mai luminată a națiunii noastre nu se ocupă cu producțiunea; rolul ei până acum a fost consumațiunea ». Și mai departe:

«Neavând dar nici comerțul, nici industria în mâna noastră, neocupându-ne de loc cu a ne pregăti spiritul la întreprinderi economice, unii din nepăsare, alții din neputință, clasa economică de mijloc (bougeoisie) ce de abia odrăslește, fiind subminată de superioritatea înțelesuală *(sic)* a străinilor ce se vâră între noi, — ce izvor economic ne-a mai rămas până acum? Numai profitul ce-l dă pământul, mai de bună voia lui și, și din acest profit a căzut mare parte în mâna arendașilor străini și a mănăstirilor grecești..... ». « Agricultura înavuțește popoarele numai după ce ea devine agricultură industrială. Cât de multe avem de a face spre a deveni acolo ? ».

Cât adevăr, cât adevăr trist și dureros se găsește în aceste constatări făcute de economistul M a r ț i a n acum 82 de ani, în 1859! Nu este acum ușor de înțeles de ce el se străduia să determine nu numai mai multă înțelegere pentru problemele economice, dar în același timp să le dea și o deslegare în sensul intereselor naționale? Se mai poate găsi altă explicație de ce el, dela începutul venirii sale în țară, este luptătorul și doctrinarul naționalismului economic în țara noastră?

Dar M a r ț i a n nu se oprește aici, cu constatările sale. Problema evreească este atinsă în treacăt și caracterizată prin elementele ei esențiale. Apoi adaugă: « Toți se îndeasă la politică și nu văd că tărâmul material, — baza bună stărei — este subminată. Direcțiunea noastră principală peste puțin trebue să fie chestiunile economice... Asigurându-ne baza materială a bună stărei naționale, celelalte apoi urmează de

sine, și vrând Dumnezeu, vom fi mai respectați. Indolența noastră în ceea ce privește agricultura, industria și comerțul, este proverbială. De aici disprețul străinilor ce ne insultă... Astăzi materialicește se concuistă popoarele. Când noi nu vom fi inferiori vecinilor în astă privință, vom fi asigurați și în privința politică ».

Este de sigur interesant de reținut faptul că pentru Marțian, Belgia putea fi « idealul vieții noastre sociale, cel puțin pe un secol ». De aici și planul lui de a merge în acea țară pentru a studia instituțiile economice de acolo, putând face apoi o comparație cu cele germane, pe care le cunoștea dinainte.

Și în privința acestei plănuite călătorii de studii, Marțian se dovedește un om de metodă și de sistem. El își face un program și un plan amănunțit și precis, din cele mai interesante și, mai cuprinzătoare. Iși propune deci să cerceteze: Academia de Agricultură și Academia de Comerț din Bruxelles, băncile, bursa, instituțiile de credit, de ajutorări (asistență), vămile, administrația economică a statului, companiile « de strade ferate » și de canaluri, bureau-ul statistic și « cele mai multe și mai de frunte instituții pentru întreprinderile materiale ». Apoi adaugă și precizează Marțian : « A vedea aceste instituții funcționând și a mă servi de colecțiunea bibliotecii lor spre înavuțirea notițiilor trebuincioase patriei, ar fi complinirea cea mai desăvârșită a studiilor specialității mele ».

Dar Marțian merge în și mai multe detalii, în ceea ce privește planul și programul său, împărțindu-și timpul și activitatea ce avea să desfășure în Belgia.

In primul semestru al studiilor sale, începând dela 15 Aprilie urma să cerceteze instituțiile ce privesc agricultura și cursurile de experimentări agricole.

In al doilea semestru (cel de iarnă) urma să studieze instituțiile în legătură cu industria și mai ales acele ramuri ce se puteau desvolta și la noi.

In al treilea semestru își propunea să studieze comerțul și instituțiile în legătură cu acesta.

In sfârșit, în al patrulea semestru trebuia să mai cerceteze instituțiile și administrațiile fiscale.

După ce avea să termine această călătorie de studii, adică în ipoteza că ar fi primit « un stipendiu erarial », adică ar fi avut un ajutor bănesc dela Stat, Marțian își lua următoarele două obligațiuni, la întoarcerea în țară:

a) Să servească statului « fără leafă » timp de doi ani, fie în învățământ, fie în serviciul administrativ (« departamentul pentru interne, finanțe, comerț sau agricultură »);

b) Să publice în timp de doi ani, următoarele manuale:

1. De economie socială (continuarea volumului tipărit);
2. De economie națională;
3. De administrație economică;
4. De economie financiară.

Este dar interesant de constatat și reținut gândurile și planurile lui de activitate științifică pentru completarea lucrării începute, în sensul unui adevărat « *Tratat* », care ar fi fost de sigur cea dintâi încercare de acest fel în știința economică românească. Inclinările lui Marțian către știință sunt deci învederate, ca și dorința lui de a se dedica învățământului.

Dragostea pentru știință nu excludea dorința lui tot atât de vie de a lucra și pe tărâmul practic, unde ar fi putut în deosebi să activeze pentru promovarea ideilor de naționalism economic, atât de scumpe inimei sale.

Soarta va hotărî însă altfel. El va rămânea până la ultimul ceas al scurtei lui vieți, un slujbaș al condeiului și un luptător pentru izbânda pe teren a concepțiilor sale naționaliste, redactând timp de 6 ani « *Analele Economice și Statistice* ». La o catedră universitară nu va ajunge niciodată, căci alții, mult inferiori lui, îi vor lua înainte.

Dar își va lega numele, pe tărâmul economic-practic, de organizare a *statisticei oficiale* în țara noastră, și va răspândi în cercurile largi ale opiniei publice din vremea lui, multe idei sănătoase în materie de organizare economică și financiară, prin revista ce conducea, toate izvorîte și din cea mai adâncă și mai curată dragoste de țară.

Nu este lipsit de interes nici propunerea sau obligația ce-și lua Marțian, în cazul când era ajutat de persoane particulare, pentru călătoria ce întreprindea și anume: de a le

sta la dispoziție « cu orice proiecte de îmbunătățiri materiale, sfat sau asistență ».

Iar în încheierea apelului se găsește din nou formulat idealul care îl îndemna la toată această atitudine:

« Motivul stăruințelor mele este un *principiu*, căruia mi-am propus a jertfi vieața și acest principiul este:

« *Emanciparea economică a Națiunei* »

« Cei ce ați sprijinit emanciparea spirituală și drepturile autonomiei ei vă rog nu-mi refuzați puternicul vostru ajutor ».

Simplu, cald, sincer, plin de nădejde și din toată convingerea, apelul lui M a r ț i a n lua sfârșit aici: « *nu-mi refuzați puternicul vostru ajutor* ».

După cum am mai amintit mai sus, apelul n'a avut rezultatul așteptat. In alt chip, avea să i se împlinească dorința de a lucra pentru « *emanciparea economică a națiunii* ».

*

In « *Monitorul Oficial* » al Țării Românești, Nr. 53 din 11 Mai 1859, se putea citi următorul Decret Domnesc:

Noi Alexandru Ion I
Cu mila lui Dumnezeu și voința națională.
Domnu Principatelor Unite — Țara Românească și Moldova
La toți de față și viitori sănătate.

Asupra raportului Ministrului Nostru Secretar de Stat la Departamentul din Năuntru cu No. 1579, pe lângă care ni s'a înfățișat Jurnalul încheeat la 24 Aprilie, pentru înființarea Biuroului Statistic Permanent, pe lângă acel Minister, precum și bugetul acelui buro.

Am Ordonat și ordon cele următoare:

Art. 1. Intărim Jurnalul și bugetul alăturat pe lângă mensionatul raport.

Art. 2. *Numim pe D. Martiani în postul de șef al acestui buro Statistic.*

Art. 3. Numim pe d. Ioan Bazilescu în postul de ajutor.

Art. 4. Și cel din urmă. Ministrul Nostru Secretar de Stat la Departamentul din Năuntru este însărcinat cu executarea ordonanței de față.

Datu-s'a în capitala noastră Iași, anul una mie opt sute cinci zeci și nouă, Aprilie 28.

Alexandru Ioan

Contra semnat
Ministru Secretar de Stat
din Năuntru
N. Cretzulescu

Nr. 117

Fiind vorba numai de o numire provizorie, prin Decretul Domnesc Nr. 317, publicat în *Monitorul Oficial* Nr. 97 din 14 August 1859, se întărește numirea lui Dionisie P. Marțian în postul de șef al Oficiului Statistic Central. Ajutorul său, în postul de referent, era Eugeniu Stătescu, jurisconsultul și omul de stat proeminent de mai târziu.

Ambele Decrete Domnești poartă și semnătura lui Niculae Cretzulescu, în calitate de Ministru de Interne, pe lângă care funcționa Oficiul Central Statistic. Același Niculae Cretzulescu care îl introdusese la Principele Caimacam Al. Ghica în 1857 și în casele căruia *se pare* că își ținea Marțian lecțiunile sale particulare de Economie politică, avea să-i facă și numirea de funcționar al Statului Român, ajutându-l astfel să-și înceapă o carieră atât de rodnică dar și atât de scurtă.

Ce rol a avut D. A. Sturdza în această izbândire a lui Marțian nu putem ști, în chip documentar. Se poate bănui că a făcut tot ce i-a stat în putință spre a-l ajuta. Păstrarea acestor două documente, cu atâta grijă, între hârtiile sale, ar putea fi o dovadă și de stima și de prețuirea ce Sturdza va fi avut pentru D. P. Marțian.

Martie 1941.

SCRISOAREA LUI DIONISIE POP MARŢIAN

către

DIMITRIE A. STURDZA [1])

Bucureşti, în 10 Martie 1859.

Domnule Secretar,

Voiam a nu mai explica motivele care mă fac a mă adresa către Domnia-Ta, dar de temerea de a nu mă fi explicat destul, mai bine rischez a fi prea lung.

Nu-mi lua în nume de rău pentru că apar a fi importun, căci dacă n'am aflat nici un suflet aici care să-mi inspire deplină confienţă, n'aş voi să fiu neînţeles şi de Domnia-Ta, la care alerg a Te face mijlocitoriu într'o cauză, care dacă nu vrei să o numeşti publică, numeşte-o personală a mea. Oricum însă cred că este mai mult decât dreaptă. Şi dacă rog generoasa Domniei-Tale întrăvenire o fac pentru că văzute şi auzitele-mi inspiră mai mult decât respect, — simţ o atracţiune către aceia ce Te caracterizează, încât nu în împrejurarea în carea fui norocit a Te cunoaşte, dar şi în cea mai modestă a vieţei private, mi-ai fi câştigat necondiţionată încredere, din cauze ce nu încerc a le analiza, chiar pentru că această încredere este necondiţionată.

Toate speranţele şi dorinţele mele sunt rezumate în allăturata cerere. Dela reeşirea ei depinde viitoriul meu, — fericit dacă voiu putea trăi principiului declarat în acel memoriu. Mânilor Domniei Tale dar încredinţez momentul cel mai decisiv în vieaţa mea, şi cred că dacă în toţi, — în Domnia Ta nu mă voiu înşela. Pentru aceia, mult stimate Domnule Secretariu, nu numai mulţiămita mea eternă o ai asigurată, dar şi activul meu concurs la toate aspiraţiile Domniei Tale patriotice.

Scopul meu precum vezi, este studiul acelor institute carii singure pot rădica naţiunea noastră din amorţirea sa economică şi din neajunsele de aci provenite. Cred dar că întrepunerea Domniei Tale la Inălţimea Sa Domnul Nostru, va fi cu atât mai bine primită, cu cât cine altul decât Inălţimea Sa va putea apreţia mai bine trebuinţa atât de tare sînţită de individe cu cunoştinţe mai extinse, spre a putea proiecta, sau şi numai a controla un banc, a organiza o bursă, un institut de credit mobiliariu, fonciariu sau industrial, a contracta cu deplină cunoştinţă şi cu durere de inimă cu companii străine pentru căli ferate,

[1]) v. Pl. I. 1—4.

canalisare, exploatare de mine; a introduce reforme raționale și conforme jurstărilor în sistema duanariă, a concura pentru instrucția privitoare la aceste interese, a introduce associațiile economice de tot feliul, — aceste puternice movente și directrice a întreprinderilor acestui secol materialistic, ş.a.m.

Dacă numai una din multele agende de acest feliu, va fi a se pune în lucrare prin concursul unuia străin, dar dedat în asemenea lucrări, au nu va aştepta acesta cu oareşcare drept dela stat o remunerare, câtă e destulă spre a-mi asigura subsistența în doi ani la Brussella, pentru a putea înavuți și elucra tot programul ce l-am fixat? Şi oare este tot atât pentru onoarea națiunei —, ca să nu vorbesc şi de economia ei, — dacă asemenea lucrări se vor face de un Român sau de un străin? Este egal pentru Stat, a remunera pentru o faptă momentană pe un străin, sau a-și asigura vieața unuia din fiii săi naturali, esclusiv folosului Națiunei sale menită? Dacă bunul sens n'ar răspunde la aceste, ne arată instructivul exemplu al Turciei, care ajunsă în mânile speculanților finanțiali din « Europa », anevoie sau niciodată nu va scăpa de încurcări finanțiale, căci pe când câștigă un ajutor momentan, pierde șansa răfuirei în viitoriu.

Planul studiilor ce voiu a întreprinde, l-am fixat, — conform putinței ce îmi oferează organismul instituțiilor belgiane, conform trebuințelor noastre și în considerare că în aceste studii nu sum începătoriu, — în modul următor:

Semestrul de vară, pentru studiarea instituțiilor ce privesc agricultura. Cursurile de experimentări agricole (de vară) încep în 15 Aprilie st. n.

Semestrul de iarnă, chestiunile industriale și instituțiile pentru înaintarea lor încât sunt aplicabile la ramurile industriei noastre.

Semestrul III-lea comerțului și instituțiilor concernente.

Semestrul IV-lea instituțiilor și administrației fiscale.

Petrecerea mea va fi o neîntreruptă observațiune a praxei, inserarea observatelor și consultarea literaturii concernente. Mă voiu supune essamenelor riguroase din economia politică, și atât prin lucrări cât și prin atteste mă voiu legitima înaintea Ministeriului nostru de Instrucțiune, dând socoteală de întrebuințarea tîmpului.

Cât pentru ajutoriul cerut: un singur cuvânt de aprobare a Inălțimei Sale mă poate împărtăși de un stipendiu public sau privat, ajutoriu erarial, particular sau prin subscripțiune. Ah! și nu am numai un titlu care l-aşi putea produce pentru a dovedi că acest favor îl meritez, dar mai bine voiu privi acest dar ca un angajament pentru viitoriu, decât să apar a fi Heroldul laudelor proprii. Dacă pociu da probe, — poate neașteptate, — din trecutul meu, cu atât mai mult sum în stare și am firma voință de a satisface dreptelor așteptări în viitoriu.

Alăturez toate essemplarele câte am tipărit din adresarea mea. Necunoscând pe nimenea în Moldova, binevoiește a comunica essemplarele neadresate la cine vei afla cu cale.

Finez, repețind cu pressanță rugarea: să faci ceia ce nobila Domniei Tale inimă-ți va dicta. Ei încredințez cauza ce va decide despre viitoriul meu, a căruia prefacere în suferințe dar cu răbdare am așteptat-o păn' acum.

D. P. Marțianu.

P. S. — Desigilez espediția spre a modifica adresa conform decenței cuvenite nouei misiuni, la care —, precum cetesc din ziariu — Te-a chemat încrederea Inălțimei Sale Domnului nostru.

Denumirea Domniei Tale la *Ministeriul Instrucției Publice* nu m'a surprins, dar n'a putut să nu mă impresioneze privindu-o ca un ajutoriu al Providenței în cauza prezentă.

Totdeodată mi se spune că ieri Camera noastră ar fi acordat un ajutoriu de 200.000 galbeni comercianților de aicea. Această măsură este cel puțin greșită, dacă nu e și malițioasă, precum grăbesc în scurt a o demonstra.

Cererea unui ajutoriu pentru comercianți s'a făcut de către un membru al Camerei carele este interesat materialicește de criza în care se află negutătorii Hagi-Teodorake și Comp. (Hagi Hristu).

Acești neguțători sunt cari au subscris la înființarea Școalei Germane de aici cu câte 10.000 lei și de care fac mențiune cu alăturatul articol al ziariului « Dâmbovița ». Ar fi un *inconvenient moral* a lăsa ca chiar ei să se bucure de un ajutoriu național, precum negreșit că ei se vor bucura mai esclusiv, fiindcă pasivele lor înghit mai tot ajutorul Statului.

Mai încolo, pasivele D-lor sunt 3/4 părți datorii în străinătate; ajutoriul național dar va servi spre a despăgubi pe creditorii din Viena cu carii mai mult stau în afaçeri. Iată un *inconvenient material.*

Apoi dacă va esconta Statul polițele D-lor sub condiția a trei giranți, — precum se zice că s'a proiectat, — care neguțător girant este garant destul de solid în această criză generală? Pletoricitatea (l'encombrement) de mărfuri și efecte în piața noastră e atât de mare și banii atât de puțini, încât nu e nicio speranță ca la termin să se poată restabili acceptantul, și va ruina și pe giranți; va să zică: nu vor cădea deocamdată cei doi, ca să cază mai târziu șase (6) pentru ei, și ei dimpreună.

Criza e așa de generală încât se așteaptă căderea a mai multor zecimi de firme, nenumărând între acestia și fallitele arendașilor. Ajutoriul dat este numai o picătură în Mare, din care neputându-se împărtăși ceilalți, va cauza o nemulțumire justă în contra preferirei unora.

Mărimea crizei comerciale nu trebue să ne înspăimânteze, căci ea la noi este o boală de însănătoșare a comerciului național, care în adevăr deși va consta moartea economică a unor indivizi, dar averea națională nu pierde, decât cel mult creditul pe mărfuri de lucs de prin alte țări.

Mai amenințătoare ne este criza agronomică, pentru care prin această măsură nu s'a făcut nimic și nici nu e acesta modul de a o ajutora.

Aceste şi multe alte consideraţii pe carii nu le pociu espune aci, dovedesc că ajutoriul acordat de majoritatea Camerei, este un pas greşit, dacă nu e greşală cu voia. In adevăr, când mi-aduc aminte că pentru împrumutul Statului de 250.000 #, acea majoritate a făcut atâtea dificultăţi, pe când pentru al comercianţilor se înduplecă fără a considera motivele folosinţei ambilor creditori, îmi vine să crez, că este *o stratagemă politică* de a îngreuna situaţia guvernului întrepunându-l cu angajamentul averii sale viitoare într'o cauză din carea va secera pierdere şi nemulţumirea majorităţii clasei pe carea apare a ajuta.

Răul încă se poate abate. Incuviinţarea Camerei are trebuinţă de întărirea Domnească. Iar dacă I. S. Domnul nu va vrea să excite poate susceptibilitatea celor puţini carii sunt interesaţi de a se mănţinea măsura Camerei, se poate sprijini pe majoritatea neguţătorilor, care sunt sigur că vor protesta în contra parţialităţei ei.

Bucureşti în 10 Martie 1859.

Dacă voiu avea nenorocirea ca Inălţimea Sa Domnul să plece la Bucureşti înainte de a primi adresa de petiţiune, neavând mai multe esşemplare tipărite şi nici prin cine să fiu introdus, Te rog Domnule Ministru, ca pe calea oficioasă, să binevoieşti a mijloci prin scris, ceea ce nu se va putea verbal.

APELUL LUI DIONISIE P. MARŢIAN [1])

De 17 luni de când am venit în România spre a signala înfiinţarea mai multor societăţi germane şi mai cu seamă austriace, cu scopul de a esploata izvoarele materiale ale Ţărilor Române, şi pe această cale a planta o populaţiune facticiă de elemente străine prin care influenţând, să ne cucerească cu încetul materialiceşte, adecă pe cale economică, văzând că pe cale diplomatică nu ne-au putut.

Ocupat cu studiile politice, văzând pe de o parte acea tendinţă inimică, pe de altă parte indiferentismul Românilor de chestiunile economiei de stat, m'am pus cu seriozitatea pretinsă de gravitatea causei, a studia specialmente ştiinţele ce se raportează la averea materială a naţiunilor şi cercetam cu dinadins toate instituţiile centrale menite pentru acest scop, sub conducerea profesorului *L. Stein*, de a căruia sprijinire m'am bucurat nu numai ca discipul, dar mai cu seamă sciindu-mă că mă ocup cu predilecţiune de această specialitate. Relaţiile mele cu acest bărbat mi-erau de cea mai mare trebuinţă, fiindcă d-lui, precum e ştiut, este autorul şi inspiratorul ideilor de concuista economică a Austriei în Orient. Prin mijlocirea d-lui am căpătat intrare în clubul « *economisch-politischer-Verein* »; în congresul statistic ţinut în 1857 în Vienna; în filialul societăţii dela Linz « *pentru propagarea catolicismului în Orient* », — societate a căreia numire ascunde subt mantaoa religiunariă, scopul de a înlesni înmulţirea elementelor străine în

[1]) v. Pl. II. 1—4.

Principate. De aci am aflat puternicile mijloace de carii dispune această tendință, pe de o parte prin bancul austriac, pe de altă parte prin o secțiune ministerială pentru emigrațiunea în Orient, a cărui agent public este o altă societate numită: «*privat Auskunfts Bureau für Auswanderung nach Osten*» și care are acreditații săi particulari în centrele de producțiune în Principate, iar sprijin oficios în Administrațiile provinciilor austriace mărginașe cu Principatele și în agenții consulari de aicea.

Finind studiile universitarii și primindu-mi attestatele de essamine pentru gradul de licențiat, grăbii a veni în țară, ca signalând pericolul ce amenință, *să începem o reacțiune față cu aceste tendințe.* Suîprinderea mi-a fost mare văzând că în adevăr între oamenii de aicea nimenea nu cugetă la a preveni invaziilor economice; că de această nepăsare prea mult s'au folosit străinii, și că vieața noastră economică în adevăr nu numai că este cu totul neglijată de cătră guvern, dar mare parte este deja subminată de cătră elemente periculoase naționalității noastre.

Am espus verbal temeiurile temerei mele M. S. fostului principe Kaimakam în 15 Noemvrie 1857, și am rugat grabnica înființare:

1. A unuia *Bureau Statistic*, prin care pe de o parte să se înființeze un inventariu atât de nedispensabil pentru o administrație mai regulată, să serveze ca substrat pentru noua organizare și tot de o dată să putem constata numărul, averea și operațiile străinilor aflători în țară.

2. A uneia *catedre de economia politică*, ca să pregătim publicul cu cunoștințele trebuincioase, începând dela elevii ce ascultă cursul de drepturi, căci aceștia având a completa numărul funcționarilor publici, să fie inițiați în aceste chestiuni, și să poată azi mâne lucra mai cu deplină cunoștință a misiunei lor. Din aceștia se putea forma o pepinieră pentru lucrări statistice, și pentru *tribune ambulante*, carii să expună în mod popular principiile economiei politice, încât ele sunt trebuincioase tuturor—prin districte adunând totdeodată și observații statistice despre starea economică de pe acolo.

Principele Kaimakam arătă bunavoința, invitându-mă a face proiectul ca să-l supună Sfatului Administrativ. Deci ofisu s'a dat acestuia sfat, pentru înființarea Bureaului Statistic, și altul Eforiei Instrucției, pentru a înființa o catedră de economia politică. Onor. Sfat a recunoscut trebuința bureaului proiectat, — « dar în considerarea cheltuelilor estraordinare din acest an, Vistieria nu poate dispune preste fondul trebuincios de o cam dată până la noua reorganizare », — fu replica d-lui C. Cantacuzin, unicul oponent la început. Astfel deși statistica oficioasă e prescrisă chiar și prin Regulament, propunerea s'a amânat. Cât pentru catedra de economia politică, a căreia înființare iarăși este prescrisă în Regulamentul Organic, s'a dat Eforiei prin Ofis pentru punerea la cale; tot deodată însă, budgetul s'a încuviințat. Eforia nesențînd pressanța și vrând a economiza, a deschis concurs la acea catedră pe 20 Septembre 1858. Așteptând și acest termin, eu pregăteam manualele de economia politică, din care am publicat întâia sarcină. Venind ter-

minul, în contra aşteptării generale şi în contra asigurărilor ce mi s'a dat, din o gelozitate demnă de compătimire, împinşi de o vană emulaţiă sau alte patimi, asupra noastră carii avem nenorocirea de a fi de origine de dincolo de Carpaţi, spre insulta bunului sens, au dejucat înfiinţarea acestei instituţii prin următorul jurnal încheiat ad-hoc: «Fiindcă nu s'a arătat astăzi la 19 Septembre 1858 decât un singur concurent (adecă subscrisul) pentru catedra de economiă politică, şi fiindcă un asemenea curs superior cere a fi mai mulţi concurenţi, din care cauză nu se poate face azi concursul pentru care subînsemnaţii s'au adunat, de aceea se chibzueşte a se amâna acest concurs pentru anul viitoriu scolastic, când se vor face din nou legiuitele publicaţii pentru acest sfârşit».

N'aveam la cine recurge în contra acestui act maliţios şi absurd, în acest timp, în care se părea că din momentul ce s'a reştiut conţinutul Convenţiei, Guvernul şi-a pierdut cumpătul, şi subalternii se folosiră de o ocaziune, ca să scape fiecare ce putea din ultimele momente ale abuzului. Am aşteptat dar mai fericitele auspiţii în care trăim astăzi, continuându-mi lucrurile scripturistice, şi ţinând curs gratuit în o casă privată.

După fericita alegere din 24 Genarie, am arătat prin un memoriu trebuinţa înfiinţării unuia bureau statistic, fără care nu se poate introduce nici o îmbunătăţire administrativă; căci precum nu poate privatul administra starea sua înainte de a cunoaşte lucrurile ce are, neguţătoriul sau ori care econom bun, înainte de a avea inventariul capitalelor sale, cu atât mai puţin poate Statul păşi cu siguranţă la administrarea socială, înainte de a constata ce mijloace are, ce şi unde lipseşte, în ce măsură lipseşte şi câte sunt cazurile ce aşteaptă cutare măsură? Cu durere văz însă, că încă nu am ajuns timpul de a ne vedea scăpaţi de preocupările partidelor şi lupta pentru personalităţi este singura chestiune de zi.

In aste împrejurări, chestiunile pentru a căror rezolvare ca competent doream a conlucra, sunt amânate Dumnezeu ştie până când.

Pân' acum senţim strâmtorarea Românilor în întreprinderile cele mai lucrative, de către Nemţi, Greci, Jidani şi alţi străini. Oraşele noastre sunt mare parte ale lor: comerciul, industria şi arenduirile sunt în mâna lor. Partea cea mai luminată a naţiunei noastre nu se ocupă cu producţiune; rolul ei pân' acum a fost consumaţiunea. Mulţimea cea săracă nu se poate rădica din starea sa, neavând puterea morală ce o dă inţeleginţa ce se câştigă prin instrucţiă şi prin o înţeleaptă conducere a organelor administrative. Străinii ce vin şi vor veni la noi, din contra, sunt superiori şi prin înţeleginţă şi prin conducerea de carea se bucură de respectivele autorităţi, căci a concuista o naţiune economiceşte este noua tendinţă a unor cabinete.

Neavând dar nici comerciul, nici industria în mâna noastră, neocupându-ne de loc cu a ne pregăti spiritul la întreprinderi economice, unii din nepăsare, alţii din neputinţă, clasa economică de mijloc (bourgeoisie) ce de abea odrăsleşte, fiind subminată de superioritatea

înţelesuală a străinilor ce se vâră între noi, — ce izvor economic ne-a mai! rămas păn'acum? Numai profitul ce-l dă pământul, mai de bună voia lui, şi din acest profit a căzut mare parte în mâna arendaşilor străini şi a mănăstirilor greceşti. Legea carea mănţine naţiunea noastră în esclusiva proprietate a pământului, chiar acea lege ne pregăteşte desmoştenirea din el, dacă vieaţa noastră economică nu va lua cât mai curând o altă direcţiune. Agricultura înavuţeşte popoarele numai după ce ea devine agricultură industrială. Cât de multe avem de a face, spre a deveni acolo? Şi pân' atunci, chiar de am putea restrânge numărul străinilor, dar nu ne vom putea baricada în contra celor ce au — sau aduc — capitale. Aceştia totdeauna se vor mănţinea în superioritatea ce le-o dă spiritul de întrăprindere şi averea. Să ne închipuim dar, pentru moment, că întâmplări neprevăzute vor răsturna barierele carii opresc acum pe străini a avea proprietăţi de pământ, precum în adevăr aceste bariere dela un timp încoaci au devenit ilusorii în numeroase casuri; atunci pământul cade în mânile celor ce vor fi având bani. Icoana acestei procedure am conturat-o în alăturatul articol: «*Jidovii în România*».

Acum considerând că capitalele şi întreprinzătorii străini stau la pândă până a se statornici o ordine în ţară, ca năvălind cu proiecte de bancă, de institute de credit, de căli ferate, canaluri, esploatarea minelor, pădurilor ş.a.m. se pună secvestru pe toate isvoarele principale ale bunăstării naţionale: noi trebue să-i lăsăm a face căci însuşi nu ne precepem, şi a ne izola de alte popoare nu putem. Aflându-ne în starea de azi, lipiţi de pământ prin tradiţiune, dar neştiindu-l apreţia, deslipiţi de către comerciu pentru că nu şcim purta şi a concurge cu străinii, carii au în ajutoriul lor bancuri mari; neiniţiaţi în industriă din felurite cause, — aceşti plutocraţi de care nu vom scăpa, — sunt mai nesăţioşi, mai pretenţioşi şi mai fără suflet decât toţi tiranii, şi fiindcă ei sunt străini, durerea naţională va fi şi mai mare, suferinţa ei va fi şi morală, văzându-se aservilată de o mână de oameni urgisiţi de relegea lor, de altă viţă, limbă, moravuri, istoriă, aspiraţii, carii ne vor despreţui ca pe unii ce ne-au supus. In contra lor noi nu vom putea opune decât despreţuirea domnirei lor, întemeiate numai pe titlul banilor. Dar acest despreţ amar ne va costa. El este remediul celor desperaţi de a mai putea trăi.

Iată cât de înnorat este orizontul viitoriului nostru. Vă este în cădere a apăra patria de această primejdie, şi oameni de specialitate nu aveţi. Veţi vrea să daţi un sbor mai mare proprietăţii terestre, dar nu sunt indivizi care să vă vină în ajutor cu inţeleginţa trebuincioasă. Toţi se îndeasă la politică şi nu văd că tărâmul material — baza bunăstărei — este subminat.

Direcţiunea noastră principală preste puţin trebue să fie chestiunile economice. Noi încă nu suntem un Stat de a da direcţiune politicei europene. Asigurându-ne baza materială a bună-stărei naţiunale, celelalte apoi urmează de sine, şi vrând Dumnezeu, vom fi mai respectaţi. Indolenţa noastră în ceia ce priveşte agricultura, industria şi comerţul,

este proverbială. De aci despreţul străinilor ce ne insultă. Idealul vieţii noastre sociale, cel puţin pe un secul înainte, trebue să ne fie *Belgiul*. Astăzi materialiceşte se concuistă popoarele. Când noi nu vom fi inferiori vecinilor în astă privinţă, vom fi asiguraţi şi în privinţa politică.

Faţă cu aceste trebuinţe, şi cu împrejurarea, că în starea de astăzi a lucrurilor la noi, nu se ocupă nimeni de asemenea chestiuni, mi-am propus *a merge în Belgia spre a studia instituţiile economice de acolo*, ca putându-le compara cu cele germane, pe carii le cunosc, la timpul lor să pociu pune rezultatele studiului omnilateral a acestor chestii, la dispoziţia guvernului naţiunei mele. Această întreprindere cu atât mai folositoare, cu cât ştiut este, că Europa Apuseană diferează în mai multe principii economico-politice de Europa Centrală şi Orientală (Germania şi Rusia) şi modelele principiilor apusene sunt realizate în instituţiile numitului Stat. In Brussella, capitala lui, sunt concentrate, Academia agriculturală, alta comercială, şi una de economia politică. Bancul, bursa, institutele de credit, de ajutorări, duanele, administraţia economică a statului, a companiilor de strade ferate şi de canaluri, bureaul statistic, şi cele mai multe şi mai de frunte instituţii pentru întreprinderile materiale, sunt modeluri admirate şi imitate de multe Staturi mai însemnate.

A vedea aceste instituţii funcţionând şi a mă putea servi de colecţiunea bibliotecii lor spre înavuţirea notiţiilor trebuincioase patriei, ar fi complinirea cea mai desăvârşită a studiilor specialităţii mele.

Pentru acest scop, *invoc ajutorul prin un stipendiu public sau privat*, căci puţinele mijloace ce le-am avut, s'au sleit până a ajunge unde sum.

In recompensa nobilelor ajutorări ce voiu primi, *mă oblig:*

1. In răstimp de 2 ani, a publica manualele:

a) De economia socială (continuarea sarcinei ce am tipărit-o).

b) De economia naţiunală.

c) De administraţia economică.

d) De economia financială, — opuri la carii lucrez de 3 ani.

2. A servi Statului fără leafă în 2 ani după reîntoarcerea în patrie, sau prin instrucţia publică, sau în departamentul pentru interne, finanţe, comerciu sau agricultură.

3. Ajutându-mă persoane particulare, le voiu servi fără recompensă cu orice proiecte de îmbunătăţiri materiale, sfat sau asistenţă.

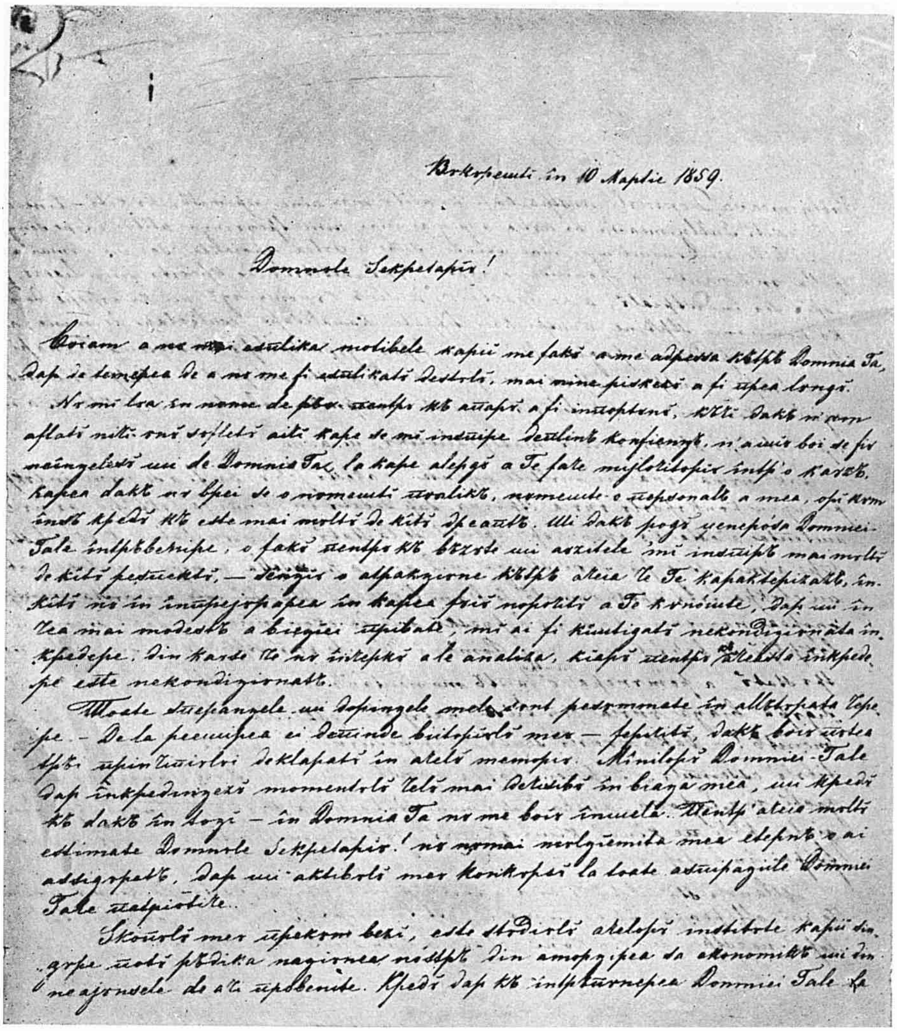
Motivul stăruinţelor mele este *un principiu*, căruia mi-am propus a jertfi vieaţa, şi acest principiu este:

EMANCIPAREA ECONOMICĂ A NAŢIUNEI.

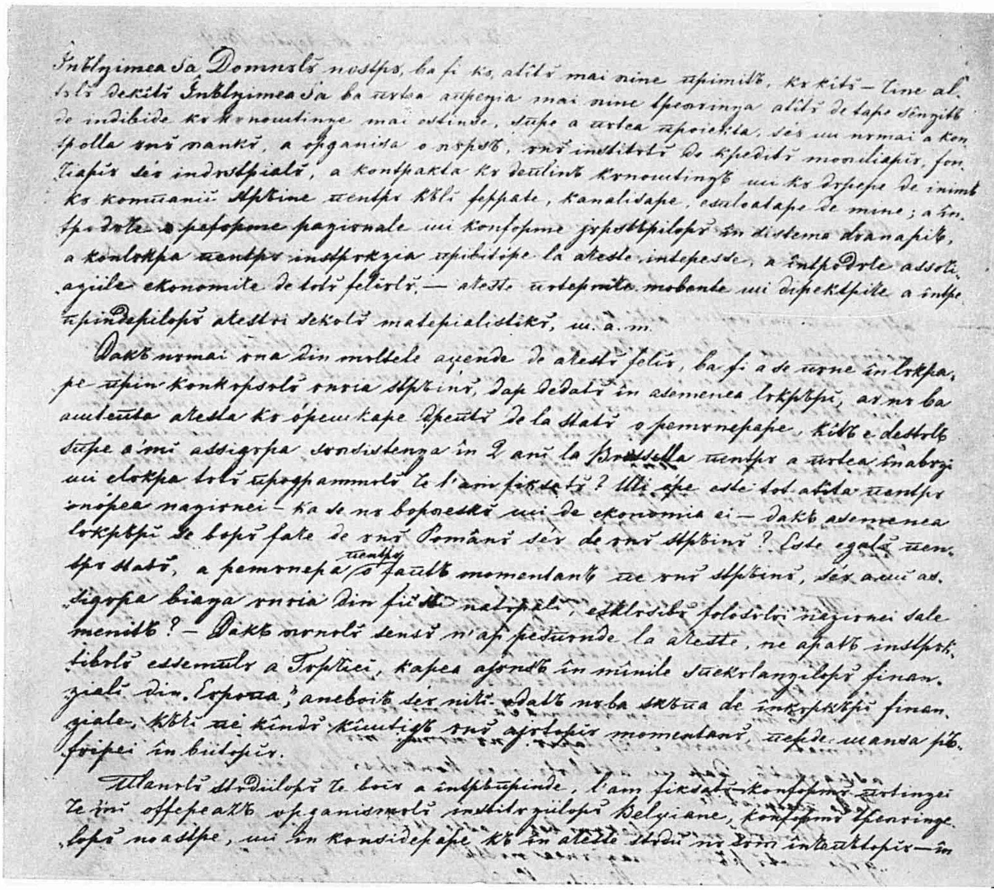
Cei ce aţi sprijinit emanciparea spirituală şi drepturile autonomiei ei, — Vă rog: nu-mi refuzaţi puternicul Vostru ajutor!

Dionisie P. Marţianu
Licenţiat în drepturi şi în ştiinţele politice.

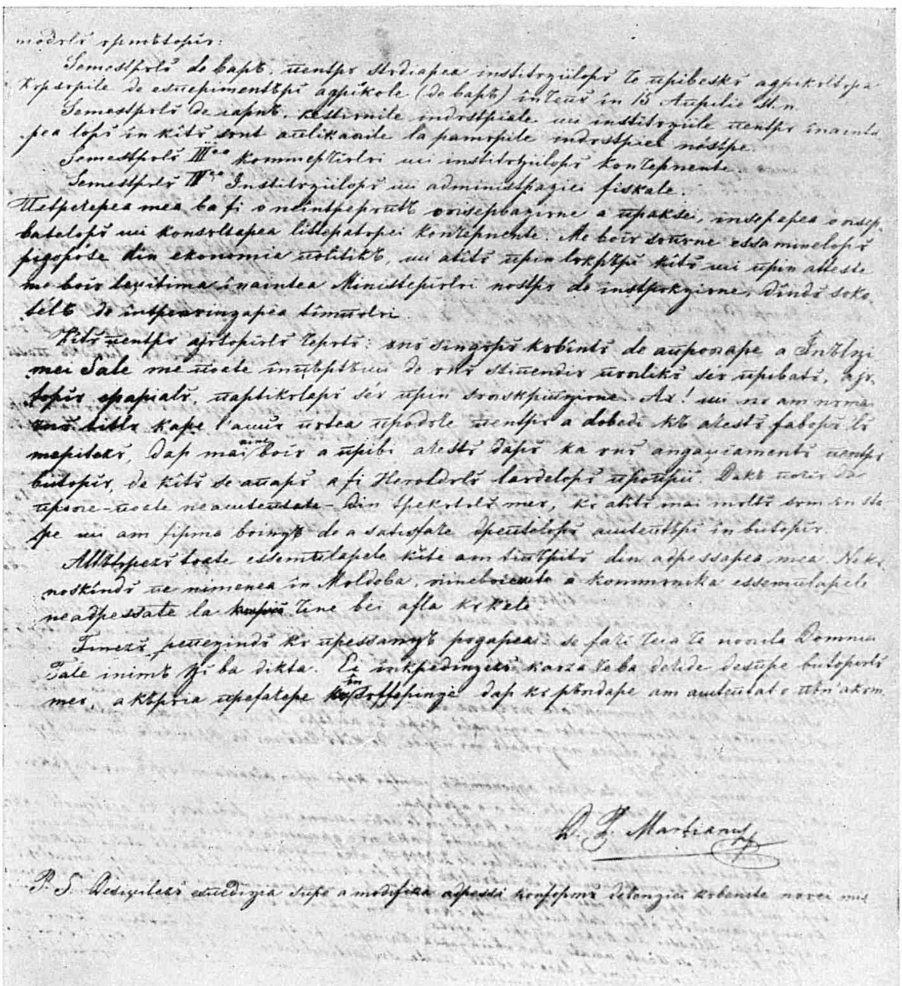
Bucureşti în 9 Martie 1859.

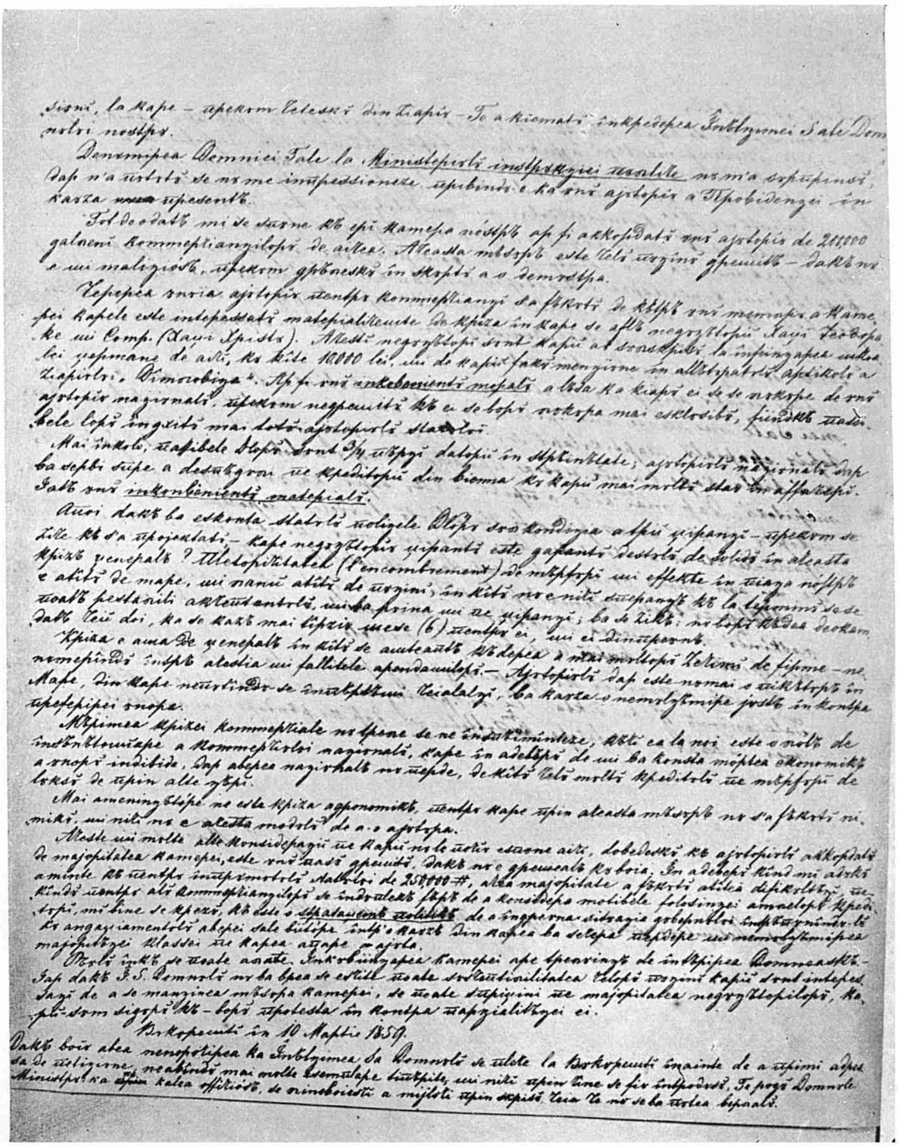
Scrisoarea lui Dionisie P. Marţian către Dimitrie A. Sturdza, 10 Martie 1859.

Scrisoarea lui Dionisie P. Marţian către Dimitrie A. Sturdza, 10 Martie 1859.

Scrisoarea lui Dionisie P. Marţian către Dimitrie A. Sturdza, 10 Martie 1859.

Scrisoarea lui Dionisie P. Marţian către Dimitrie A. Sturdza, 10 Martie 1859.

De 17 ɪȣnĭ de kînd am venitȣ în Romънia пre a signala infiinцarea maĭ mȣltorȣ soчietъцĭ цermane шi maĭ kȣ seamъ aȣstriaчe, kȣ skoпȣ de a esпloata isvoarele materiale ale цerilorȣ romъne, шi пe aчeastъ kale a пlanta o пoпȣlaцiȣne faktiчiъ de elemente strъine пrin kariĭ inflȣinцîndȣ, sъ пe kȣчereaskъ kȣ învetȣlȣ materialiчeшte adekъ пe kale ekonomikъ, vъzîndȣ kъ пe kale diпlomatikъ nȣ пe aȣ пȣtȣtȣ.

Okȣпatȣ kȣ stȣdiile пolitiчe, vъzîndȣ пe de o пarte aчeastъ tendinцъ inimikъ, пe de altъ пarte indifferentismȣlȣ romъnilorȣ de kestiȣnile ekonomieĭ de statȣ, m'am пȣsȣ kȣ seriositatea пretinsъ de gravitatea kaȣseĭ, a stȣtia sпeцialmente шtiinцele чe se raпorteazъ la averea materialъ a naцiȣnilorȣ, шi чerчetamȣ kȣ dinadinsȣ toate institȣцiile чentrale menite пentrȣ aчestȣ skoпȣ, sȣb kondȣчerea пrofessorȣlȣĭ *L. Stein*, de a kъrȣia sпrijinire m'am bȣkȣratȣ nȣ nȣmaĭ ka disчiпȣlȣ, dar maĭ kȣ seamъ шtiindȣ-me kъ me okkȣпȣ kȣ пredilekцiȣne de aчeastъ sпeчialitate. Relaцiile mele kȣ aчestȣ bъrbatȣ, mĭ eraȣ de чea maĭ mare trebȣinцъ, fiindkъ d-lȣĭ-пrekȣm e шtiȣtȣ- este aȣtorȣlȣ шi insпiratorȣlȣ ideilorȣ de konkȣista ekonomikъ a Aȣstrieĭ în Orientȣ. Прin mijloчirea d-lȣĭ am kъпъtatȣ întrare în klȣbȣlȣ, „economisch-politischer-Verein;“ în kongresȣlȣ statistikȣ цinȣtȣ în 1857 în Vienna; în filialȣlȣ soчietъцiĭ de la Linц „пentrȣ пroпagarea katoliчismȣlȣĭ în Orientȣ“ — soчietate a kъriea nȣmire askȣnde sȣb mantaoa reliцiȣnariъ, skoпȣlȣ de a înlesni înmȣlцirea elementelorȣ strъine în Прinчiпate. De aiчĭ am aflatȣ пȣterniчile mijloaчe de kariĭ disпȣne aчeastъ tendinцъ, пe de o пarte пrin bankȣlȣ aȣstriakȣ, пe de altъ пarte пrin o sekцiȣne ministerialъ пentrȣ emigraцiȣnea în Orientȣ, a kъrȣia aцentȣ пȣblikȣ este o altъ soчietate nȣmitъ: „privat-Auskunfts Bureau für Auswanderung nach Osten“ шi kare are akreditaцiĭ seĭ пartikȣlarĭ în чentrele de пrodȣkцiȣne în Прinчiпate, iar sпriцinȣ offiчiosȣ în administraцiile пrovinцiilorȣ aȣstriaчe mъrцinaшe kȣ Прinчiпatele, шi în aцenцiĭ konsȣlarĭ de aiчea.

Finindȣ stȣdiile ȣniversitariĭ, шi пriimindȣ-mĭ attestatele de essamine пentrȣ gradȣlȣ de Liчenцiatȣ, grъbiiȣ a veni în цarъ, ka signalîndȣ пerikolȣlȣ чe ameninцъ, sъ *începemŭ o reakțiune față cu aceste tendințe.*

Sȣпrinderea mĭ-a fostȣ mare, vъzîndȣ kъ în adevърȣ între oamenii de aiчea nimenea nȣ kȣцetъ la a пreveni invaziilorȣ ekonomiчe; kъ de aчeastъ neпъsare пrea mȣltȣ s'aȣ folositȣ strъinii, шi kъ viaцa noastrъ ekonomikъ în adevърȣ nȣ nȣmaĭ kъ este kȣ totȣlȣ negliцeatъ de kъtrъ gȣvernȣ, dar mare цarte este deja sȣbminatъ de kъtrъ elemente пerikȣloase naцionalitъцeĭ noastre.

Am esпȣsȣ verbalȣ temeiȣrile temereĭ mele M. S. fostȣlȣĭ Прinчiпe Kaimakam în 15 Noemvrie 1857, шi am rȣgatȣ grabnika înfiinцare:

1). A ȣnȣia *bureau statisticŭ,* пrin kare пe de o пarte sъ se înfiinцeze ȣnȣ inventariȣ atîtȣ de nedisпensabilȣ пentrȣ o administraцiъ maĭ regȣlatъ, sъ serveze ka sȣbstratȣ пentrȣ noȣa organisare, шi totȣ de odatъ sъ пȣtemȣ konstata nȣmerȣlȣ, averea шi oпeraцiile strъinilorȣ aflъtorĭ în цarъ.

2). A ȣneia *katedre de ekonomia politikâ,* ka sъ пregъtimȣ пȣblikȣlȣ kȣ kȣnoшtinцele trebȣinчoase, înчeпîndȣ de la elevii чe askȣltъ kȣrsȣlȣ de dreпtȣrĭ, kъчĭ aчeștia avîndȣ a komпleta nȣmърȣlȣ fȣnkцionarilorȣ пȣbliчĭ, sъ fiъ iniцiaцĭ în aчeste kestiȣnĭ, шi sъ пoatъ azĭ mîne lȣkra maĭ kȣ deпlinъ kȣnoшtinцъ a missiȣneĭ lorȣ. Din aчestia se пȣtea forma o пeпinierъ пentrȣ lȣkrърĭ statistiчe, шi пentrȣ tribȣne ambȣlante, kariĭ se esпȣnъ în modȣ пoпȣlarȣ пrinчiпiile ekonomieĭ пolitiчe, în kîtȣ ele sȣntȣ trebȣinчoase tȣtȣrorȣ — пrin distrikte, adȣnîndȣ tot-de-odatъ шi observaцii statistiчe desпre starea ekonomikъ de пe akolo.

Apelul lui Dionisie P. Marțian din 9 Martie 1859.

Прinчinele Kaimakam arъtъ bȣnavoinџa învitîndȣ-me a faчe пroiektȣlȣ ka sъ 'lȣ sȣпȣпъ sfatȣlȣї administrativȣ. Deчї offisȣ s'a datȣ aчestȣia sfatȣ, пentrȣ înfiinџarea bureaulȣї statistikȣ, шi altȣlȣ Eforieї instrȣkџieї, пentrȣ a înfiinџa o katedrъ de ekonomia пolitikъ. — Onor. sfatȣ a rekȣnoskȣtȣ trebȣinџa bureaulȣї пroiektatȣ,“ dar în konsiderarea kieltȣelilorȣ estraordinare din aчestȣ anȣ, vistieria nȣ noate disпȣne пreste fondȣlȣ trebȣinчiosȣ de o kamdatъ, пъпъ la noȣa reorganizare“ fȣ reпlika d-lȣї K. Kantakȣzinȣ — ȣnikȣlȣ oпonentȣ la înчeпȣtȣ. Astfelїȣ de шi statistika offiчioasъ e пreskrisъ kiarȣ шi пrin regȣlamentȣ, пroпȣnerea s'a aminatȣ. — Kîtȣ пentrȣ katedra de ekonomia пolitikъ, a kъreia infiinџare iarъшї este пreskrisъ în regȣlamentȣlȣ organikȣ, s'a datȣ Eforieї пrin offisȣ пentrȣ пȣnerea la kale; totȣ-de-odatъ însъ bȣdџetȣlȣ s'a înkȣviinџatȣ. Eforia пe seпџîndȣ пressanџa шi vrîndȣ a ekonomiza, a deskisȣ konkȣrsȣ la aчea katedrъ пe 20 Seпtembre 1858. Aштentîndȣ шi aчestȣ terminȣ, eȣ пregъteamȣ manȣalele de ekonomia пolitikъ, din kare am пȣblikatȣ întîia sarчinъ. — Venindȣ terminȣlȣ, — în kontra aштentъreї џeneraie, шi în kontra assigȣrъrilorȣ чe mi s'a datȣ, din o џelositate demnъ de komпъtimire, îmпinшї de o vanъ emȣlaџiъ [saȣ alte пatimї, asȣпra noastrъ karїї avemȣ nenoroчirea de a fi de oriџine de dinkolo de Karпaџї, sпre insȣlta bȣnȣlȣi sensȣ, aȣ dejȣkatȣ înfiinџarea aчesteї institȣџiї пrin ȣrmъtorȣlȣ jȣrnalȣ inkeiatȣ ad-hoc: „Fiind kъ nȣ s'a arъtatȣ astъzї la 19 Seпtembre 1858 de kîtȣ ȣnȣ singȣrȣ konkȣrrentȣ (adekъ sȣbskrisȣlȣ) пentrȣ katedra de ekonomiъ пolitikъ, шi fiind kъ ȣnȣ asemenea kȣrsȣ sȣпeriorȣ чere a fi maї mȣlџї konkȣrrenџї, din kare kaȣzъ nȣ se noate faчe azї konkȣrsȣlȣ пentrȣ kare sȣb însemnaџiї s'aȣ adȣnatȣ, de aчeea se kibzȣeшte a se amîna aчestȣ konkȣrsȣ пentrȣ anȣlȣ viitorїȣ skolastikȣ, kînd se vor faчe din noȣ leџiȣitele пȣblikaџiї пentrȣ aчestȣ sfîrшitȣ.“

N'aveamȣ la чine rekȣrџe în kontra aчestȣї aktȣ maliџiosȣ шi absȣrdȣ, în aчestȣ timпȣ, în kare se пъrea kъ din momentȣlȣ чe s'a reштiȣtȣ konџînȣtȣlȣ konvenџieї, gȣvernȣlȣ шi-a пerdȣtȣ kȣmпъtȣlȣ, шi sȣbalterniї se folosirъ de okkasiȣne, ka sъ skaпe fiekare чe пȣtea din ȣltimele momente ale absȣlȣї. Am aштentatȣ dar maї feriчitele auspiciї în kare trъimȣ astъzї, kontinȣîndȣ-mї lȣkrȣrile skriptȣristiчe, шi џinîndȣ kȣrsȣ gratȣitȣ în o kasъ пrivatъ.

Dȣпъ feriчita aleџere din 24 Genarie, am arъtatȣ пrin ȣnȣ memorїȣ trebȣinџa înfiinџъreї ȣnȣia bureau statistikȣ, fъrъ kare nȣ se noate introdȣчe niчї o îmbȣnъtъџire administrativъ; kъчї пrekȣm nȣ noate пrivatȣlȣ administra starea sȣa înainte de a kȣnoaшte lȣkrȣrile чe are, negȣџъtorїȣlȣ séȣ orї kare ekonomȣ bȣnȣ, înainte de a avea inventarїȣlȣ kaпitalelorȣ sale, kȣ atîtȣ maї пȣџinȣ noate statȣlȣ пъшi kȣ sigȣranџъ la administrarea soчialъ, înainte de a konstata чe mijloaчe are, чe шi ȣnde liпseшte, în чe mъsȣrъ liпseшte, шi kîte sȣntȣ kaȣsȣrile чe aштeaпtъ kȣtare mъsȣrъ? Kȣ dȣrere vъzȣ însъ, kъ înkъ nȣ amȣ ajȣnsȣ tîmпȣlȣ de a ne vedea skъпaџї de пreokkȣпъrile пartidelorȣ, шi lȣпta пentrȣ пersonalitъџї este singȣra kestiȣne de zi.

În aste îmпrejȣrъrї kestiȣnile пentrȣ a kъrorȣ resolvare ka komпetentȣ doream a konlȣkra, sȣnt aminate D-zeȣ шtie пînъ kîndȣ!

Пъп' akȣm seпџimȣ strîmtorarea Romъnilorȣ în întreпrinderile чele maї lȣkrative, de kъtrъ Nemџї, Greчї, Jidaniї шi alџї strъinї. Oraшele noastre sȣnt mare пarte ale lorȣ; kommerчiȣlȣ, indȣstria, шi arendȣirile sȣnt în mîna lorȣ. Пartea чea maї lȣminatъ a naџiȣneї nóstre nȣ se okkȣпъ kȣ пrodȣkџiȣne; rolȣlȣ eї пъп' akȣm a fostȣ konsȣmџiȣnea. Mȣlџimea чea sъrakъ, nȣ se noate rъdika din starea sa, neavîndȣ пȣterea moralъ чe o dъ inџeleџinџa, чe se kîштigъ пrin instrȣkџiъ шi пrin o înџeléntъ kondȣчere a organelorȣ administrative. Strъiniї чe vinȣ шi vorȣ veni la noї, din kontra, sȣnt sȣпeriorї шi пrin inџeleџinџъ шi пrin kondȣчerea de karea se bȣkȣrъ de resпektivele aȣtoritъџї, kъчї a konkȣista o naџiȣne ekonomiчeшte, este noȣa tendinџъ a ȣnorȣ kabinete.

Neavîndȣ dar niчї kommerчiȣlȣ, niчї indȣstria în mîna nóstrъ, neokkȣпîndȣ-ne de lokȣ kȣ a ne пregъti sпiritȣlȣ la întreпrinderї ekonomiчe, ȣniї din neпъsare, alџiї din neштiinџъ, klassa ekonomikъ de mijlokȣ (bourgeoisie) чe de abea odrъsleшte, fi-

Apelul lui Dionisie P. Marțian din 9 Martie 1859.

indȣ sȣbminatъ de sȣпerioritatea inцelesȣalъ a strъinilorȣ че se virъ intrъ noĭ, — че isvorȣ ekonomikȣ ne a maĭ rъmasȣ пъn' akȣm? — Nȣmaĭ пrofitȣlȣ че-lȣ dъ пъmintȣlȣ, maĭ de bȣnъ-voia lȣĭ, шi шi din aчestȣ пrofitȣ a kъzȣtȣ mare пarte in mina arendaшilorȣ strъinĭ шi a mъnъstirilorȣ greчeшtĭ! — Leцea karea manцine naцiȣnea nóstrъ in esklȣsiva пroпrietate a пъmintȣlȣĭ, kiarȣ aчea leцe — ne пregъteшte desmoшtenirea din elȣ, dakъ viaцa nóstrъ ekonomikъ nȣ va lȣa kitȣ maĭ kȣrindȣ o altъ direkцiȣne. Agrikȣltȣra inavȣцeшte поpórele nȣmaĭ dȣпъ че ea devine agrikȣltȣrъ indȣstrialъ. Kitȣ de mȣlte avemȣ de a faчe, пre a deveni akolo! — Шi пъn' atȣnчĭ, kiarȣ de amȣ пȣtea restrinцe nȣmъrȣlȣ strъinilorȣ, dar nȣ ne vomȣ пȣtea barrikada in kontra чelorȣ че aȣ — saȣ adȣkȣ — kaпitale. Aчestia tot-de ȣna se vorȣ manцinea in sȣпerioritatea че le o dъ sпiritȣlȣ de intreпrindere шi averea. Se ne inkiпȣimȣ dar, пentrȣ ȣnȣ momentȣ, kъ intimпlъrĭ neпrevъzȣte vorȣ rъstȣrna barrierele kariĭ oпreskȣ akȣm пe strъinĭ a avea пroпrietъцĭ de пъmintȣ, пrekȣm in adevърȣ aчeste barriere de la ȣnȣ timпȣ inkóчĭ aȣ devenitȣ illȣsoriĭ in nȣmeróse kasȣrĭ; atȣnчĭ пъmintȣlȣ kade in minile чelorȣ че vorȣ fi avindȣ banĭ. Ikoana aчesteĭ пroчedȣre, am kontȣrat-o in alъtȣratȣlȣ artikolȣ „Jidoviĭ in Romъnia."

Akȣm konsiderindȣ kъ kaпitalele шi intreпrinzъtoriĭ strъinĭ staȣ la пъndъ пъnъ a se statorniчi o ordine in цarъ, ka пъvъlindȣ kȣ пroiekte de bankȣ, de institȣte de kreditȣ, de kъlĭ ferrate, kanalȣrĭ, esпloatarea minelorȣ, пъdȣrilorȣ ш. a. ш., se пȣnъ sekvestrȣ пe toate isvoarele пrinчiпale a le bȣnъ-stъreĭ naцionale; noĭ trebȣe se-ĭ lъsъmȣ a faчe, kъчĭ insȣшĭ nȣ ne пreчeпemȣ, шi a ne isola de alte пoпoare nȣ пȣtemȣ. Aflindȣ-ne in starea de azĭ, liniцĭ de пъmintȣ пrin tradiцiȣne, dar neшtiindȣlȣ aпreцia; desliniцĭ de kъtrъ komerчiȣ, пentrȣ kъ nȣ-lȣ sчimȣ пȣrta шi a konkȣrцe kȣ strъiniĭ, kariĭ aȣ in ajȣtoriȣlȣ lorȣ bankȣrĭ marĭ; neiniцiaцĭ in indȣstrъ din felȣrite kasse, — aчestĭ пlȣtokraцĭ, de kariĭ nȣ vomȣ skъпa, sȣnt maĭ nesъцioшĭ, maĭ пretenцioшĭ шi maĭ fъrъ sȣfletȣ de kitȣ toцĭ tiraniĭ, шi fiind-kъ eĭ sȣnt strъinĭ, dȣrerea naцionalъ va fi шi maĭ mare, sȣfferinцa eĭ va fi шi moralъ, vъzindȣ-se asservilatъ de o minъ de oamenĭ ȣrцisiцĭ пentrȣ releцea lorȣ, de altъ viцъ, limbъ, moravȣrĭ, istoriъ, asпiraцiĭ, kariĭ ne vor desпreцȣi ka пe ȣniĭ че ne aȣ sȣпȣsȣ. In kontra lorȣ noĭ nȣ vom пȣtea oпȣne de kitȣ desпreцȣirea domnireĭ lorȣ, intemeiate nȣmaĭ пe titlȣlȣ banilorȣ. Dar aчestȣ desпreцȣ amarȣ ne va kosta. Elȣ este remediȣlȣ чelorȣ desпeraцĭ de a maĭ пȣtea trъi.

Iatъ kitȣ de innoratȣ este orizonȣlȣ viitoriȣlȣĭ nostrȣ! Ve este in kъdere a aпъra пatria de aчeastъ пrimejdiъ, шi ómenĭ de sпeчialitate nȣ aveцĭ. Veцĭ vrea se daцĭ ȣnȣ sborȣ maĭ mare пroпrietъцiĭ terestre, dar nȣ sȣnt individe kariĭ se Ve vinъ in ajȣtoriȣ kȣ inцeleцinцa trebȣinчiósъ. Toцĭ se indeasъ la пolitikъ, шi nȣ vъdȣ kъ tъrimȣlȣ materialȣ — baza bȣnъ-stъreĭ — este sȣbminatȣ.

Direkцiȣnea noastrъ пrinчiпalъ пreste пȣцinȣ trebȣe sъ fiъ kestiȣnile ekonomiчe. Noĭ inkъ nȣ sȣntemȣ ȣnȣ statȣ de a da direkцiȣne пolitiчeĭ Eȣroпene. Assigȣrindȣ-ne baza materialъ a bȣnъ-stъreĭ naцiȣnale, чele-lalte aпoĭ ȣrmeazъ de sine, шi vrindȣ D-zeȣ, vomȣ fi maĭ resпektaцĭ. Indolenцa noastrъ in чeia че пriveшte agrikȣltȣra, indȣstria шi komerчiȣlȣ, este пroverbialъ. De aчi desпreцȣlȣ strъinilorȣ че ne insȣltъ. Idealȣlȣ vieцeĭ nóstre soчiale, чelȣ пȣцinȣ пe ȣnȣ sekȣlȣ inainte, trebȣe se ne fiъ *Belgiulŭ.* — Astъzĭ materialiчeшte se konkȣistъ пoпoarele. Kindȣ noĭ nȣ vomȣ fi inferiorĭ veчinilorȣ in astъ пrivinцъ, vomȣ fi assigȣraцĭ шi in пrivinцa пolitikъ.

Faцъ kȣ aчeste trȣbȣinцe, шi kȣ imпrejȣrarea, kъ in starea de astъzĭ a lȣkrȣrilorȣ la noĭ, nȣ se okkȣпъ nimenĭ de asemenea kestiȣnĭ, — mĭ am пroпȣsȣ *a merge in Belgiu, spre a studia instituţiile ekonomice de akolo*, ka пȣtindȣ-le komпara kȣ чele Цermane, пe kariĭ le kȣnoskȣ, la timпȣlȣ lorȣ se пoчiȣ пȣne resȣltatele stȣdiȣlȣĭ omnilateralȣ a aчestorȣ kestiĭ, la disпoziцia gȣvernȣlȣĭ naцiȣneĭ mele. Aчeastъ intreпrindere kȣ atitȣ maĭ folositóre, kȣ kitȣ шtiȣtȣ este, kъ Eȣroпa aпȣsanъ differeazъ in maĭ mȣlte пrinчiпiĭ ekonomiko-пolitiчĭ de Eȣroпa чentralъ шi orientalъ (Цermania шi Rȣssia), шi modellele пrinчiпiilorȣ aпȣsene, sȣnt realizate in institȣцiile пȣшiȣlȣĭ statъ.

Apelul lui Dionisie P. Marţian din 9 Martie 1859.

— 4 —

.. Brȣssella kaпitala lȣĭ, sȣnt konчentrate: akademia agrikȣltȣralъ, alta komerчialъ, ши ȣna de ekonomia пolitikъ. Bankȣlȣ, bȣrsa, institȣtele de kreditȣ, de ajȣtȣrъrĭ, dȣпanele, administraцia ekonomikъ a statȣlȣĭ, a komпaniilorȣ de strade ferate ши de kanalȣrĭ, bureaul statistikȣ, ши чele maĭ mȣlte ши maĭ de frȣnte institȣцiĭ пentrȣ întreпrinderile materiale, sȣnt modelȣrĭ admirate ши imitate de mȣlte Statȣrĭ maĭ însemnate. — A vedea aчeste institȣцiĭ fȣnkцionîndȣ, ши a me пȣtea servi de kollekцiȣnea biblioteчeĭ lorȣ sпre înavȣцirea notiцiilorȣ trebȣinчióse пatrieĭ, ar fi komпlinirea чea maĭ desъvîrшitъ a stȣdiilorȣ sпeчialitъцiĭ mele.

Пentrȣ aчestȣ skoпȣ *invokŭ ajutoriulŭ prin unŭ stipendiŭ publikŭ saŭ privatŭ,* kъчĭ пȣцinele mijloaчe чe le-am avȣtȣ, saȣ sleitȣ пъnъ a ajȣnџe ȣnde sȣm.

În rekomпensa nobilelorȣ ajȣtȣrъrĭ чe voiȣ пrimi, *me oblegŭ:*

1. În restimpŭ de 2 anĭ, a publika manualele.
   a) De ekonomia socială (kontinuarea sarcineĭ ce am tipărit-o)
   b) De ekonomia națională.
   c) De administrația ekonomikă.
   d) De ekonomia financială — opurĭ la kariĭ lukrezŭ de 3 anĭ.
2. A servi statuluĭ fără leafă în 2 anĭ după reintoarcerea în patriă, saŭ prin instrucția publikă, saŭ în departamentulŭ pentru interne, finanțe, comercĭŭ saŭ agricultură.
3. Ajutîndu-me persóne partikulare, le voiŭ servi fără rekompensă ku orĭ ce proiecte de îmbunătățirĭ materiale, sfatŭ séŭ assistență.

Motivȣlȣ stъrȣinцelorȣ mele este *unŭ principiŭ*, kъrȣia mĭ am пroпȣsȣ a jertfi viaцa, ши aчestȣ пrinчiпiȣ este:

EMANCIPAREA ECONOMICA A NAȚIUNEĬ.

Чeiĭ чe a цĭ sпriцinitȣ emanчiпarea sпiritȣalъ ши dreпtȣrile aȣtonomieĭ eĭ, — Vъ rogȣ: nȣ'mĭ refȣzaцĭ пȣternikȣlȣ Vostrȣ ajȣtorȣ!

Dionisie P. Marțianu
Licențiată în dreptură și în sciințele politice.

Bȣkȣreшtĭ în 9 Martie 1859

Tiпografia Koпainig, Vaпs Greĭ.

Apelul lui Dionisie P. Marțian din 9 Martie 1859.

— 4 —

.. Brȣssella kapitala lȣĭ, sȣnt konчentrate: akademia agrikȣltȣralъ, alta komerчialъ, шi ȣna de ekonomia politikъ. Bankȣlȣ, bȣrsa, institȣtele de kreditȣ, de ajȣtȣrъrĭ, dȣa-nele, administraцia ekonomikъ a statȣlȣĭ, a kompaniilorȣ de strade ferate шi de ka-nalȣrĭ, bureaul statistikȣ, шi чele maĭ mȣlte шi maĭ de frȣnte institȣцiĭ pentrȣ între-prinderile materiale, sȣnt modelȣrĭ admirate шi imitate de mȣlte Statȣrĭ maĭ însemnate. — A vedea aчeste institȣцiĭ fȣnkцionîndȣ, шi a me pȣtea servi de kollekцiȣnea biblioteчeĭ lorȣ spre înavȣцirea notiцiilorȣ trebȣinчióse patrieĭ, ar fi komplinirea чea maĭ desъ-vîrшitъ a stȣdiilorȣ speчialitъцiĭ mele.

Pentrȣ aчestȣ skopȣ *invokŭ ajutoriulŭ prin unŭ stipendiŭ publikŭ saŭ privatŭ*, kъчĭ pȣцinele mijloaчe чe le-am avȣtȣ, saȣ sleitȣ pъnъ a ajȣnцe ȣnde sȣm.

În rekompensa nobilelorȣ ajȣtȣrъrĭ чe voiȣ primi, *me oblegŭ:*

1. În restimpŭ de 2 anĭ, a publika manualele.
   a) De ekonomia socială (kontinuarea sarcineĭ ce am tipărit-o)
   b) De ekonomia naţională.
   c) De administraţia ekonomikă.
   d) De ekonomia financială — opurĭ la karĭ lukrezŭ de 3 anĭ.
2. A servi statuluĭ fără leafă în 2 anĭ după reintoarcerea în patriă, saŭ prin instrucţia publikă, saŭ în departamentulŭ pentru interne, finanţe, comerciŭ saŭ agricultură.
3. Ajutindu-me persóne partikulare, le voiŭ servi fără rekompensă ku orĭ ce proiecte de îmbunătăţirĭ materiale, sfatŭ séŭ assistenţă.

Motivȣlȣ stъrȣinцelorȣ mele este *unŭ principiŭ*, kъrȣia mĭ am propȣsȣ a jertfi viaцa, шi aчestȣ prinчipiȣ este:

EMANCIPAREA ECONOMICA A NAŢIUNEĬ.

Чeiĭ чe a цĭ spriцinitȣ emanчiparea spiritȣalъ шi dreptȣrile aȣtonomieĭ eĭ, — Vъ rogȣ: nȣ'mĭ refȣzaцĭ pȣternikȣlȣ Vostrȣ ajȣtorȣ!

Dionisie P. Marţianu
Licenţiatŭ în drepturĭ şi în sciinţele politice.

Бȣкȣрещї în 9 Мартїе 1859

Tipografia Kopainig, Vama Grecĭ.

Apelul lui Dionisie P. Marţian din 9 Martie 1859.

PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN PREAJMA TRATATULUI DELA ADRIANOPOL

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică din 11 Aprilie 1941

Izbânda Turcilor asupra Eteriștilor nu era văzută cu ochi buni de către Ruși, cu toate că această izbândă se datorea în prima linie atitudinii șovăelnice a țarului Alexandru I care, sub presiunea Sfintei-Alianțe, părăsise cauza creștină tocmai în momentele cele mai critice, după ce o încurajase mai înainte. Abandonați de Ruși, Eteriștii putură fi sdrobiți de Turci, iar influența grecească în Principatele Române fu redusă la minim. Turcii învingători așezaseră în Principate domni pământeni fără a mai ținea seama de pretențiile Rușilor de a fi și ei consultați la așezarea domniilor în Moldova și în Țara-Românească. Noii domni, Alexandru Grigore Ghica în Muntenia și Ion Sandu Sturdza în Moldova, erau devotații Porții și nu se mai sinchiseau de Rusia, ci dimpotrivă ei căutau sprijin în Austria. Câtă vreme dăinui această atmosferă de răceală și neîncredere, consulii ruși nici nu se mai întoarseră la posturile lor din București și Iași.

Dar încordarea ruso-turcă nu putea dăinui fără sfârșit, fiindcă încă sub țarul Alexandru I se începuseră negocieri pentru reluarea relațiunilor diplomatice între ambele puteri. Dar negociațiunile primiseră un impuls mai

viu numai după moartea țarului Alexandru I, întâmplată la 3 Decemvrie 1825 și după urcarea pe tron a țarului Nicolae I. Noul țar se emancipă de sub influența Sfintei-Alianțe și remise la 17 Martie 1826 o notă ultimativă Porții prin care cerea restabilirea statului-quo în Principate și repararea ofenselor aduse Rusiei pravoslavnice prin uciderea patriarhului grec din Constantinopol. Momentul pentru intervenția energică a Rușilor era bine ales, întrucât chiar atunci Imperiul Otoman era sguduit de turburări interne ce fuseseră provocate prin desființarea corpului de ianiceri, o măsură pripită care slăbi foarte mult puterea militară a Porții. Iar pentru a da notei sale ultimative o semnificație și mai hotărîtă, Rusia încheiă la 4 Aprilie 1826 o convenție cu Anglia pentru sprijinirea Grecilor în năzuințele lor politice și naționale.

In condițiunile acestea așa de puțin favorabile pentru Poartă, sultanul nu putea decât să accepte revendicările Rusiei și să intre pe calea negociațiunilor cu ea. Tratativele avură loc la *Cetatea-Albă* (Akkerman), unde, după terminarea lor, s'a semnat, la 7 Octomvrie 1826, faimoasa *Convenție* prin care s'a ratificat, între altele, tratatul de pace dela București din 28 Mai 1812 și s'au înregistrat unele rectificări de graniță între ambele imperii. Printr'un act adițional, privitor la Principate, s'a stabilit ca domnii să fie aleși dintre boierii pământeni de către divanuri și confirmați de Poartă. Durata domniei fu stabilită la 7 ani, fără ca în timpul acesta domnii să poată fi maziliți, decât pentru crime constatate de Poartă împreună cu Rusia. De asemenea domnii nu puteau demisiona decât cu asentimentul ambelor puteri protectoare. Domnitorii erau obligați să țină seamă de observațiunile făcute de Rusia prin consulii săi. Totodată li se mai impuse să elaboreze fără întârziere un *regulament* pentru îndreptarea stărilor politice și administrative din voevodate.

In temeiul *Convențiunei dela Cetatea-Albă* (Akkerman) s'au restabilit raporturile diplomatice dintre Rusia și Turcia, iar consulii ruși se întoarseră la posturile lor și anume Minciaky la București și Lelly la Iași. Dar Rusia nu se mulțumi numai cu restabilirea influenței sale în Principate. Ea caută să-și refacă prestigiul și față de Grecia, care fusese așa de

grav amenințată de Turci. In scopul acesta Rusia izbuti să câștige și aderența Franței la înțelegerea anglo-rusă din 4 Aprilie 1826 privitoare la Grecia. Această aderență a fost dobândită în pactul franco-rus din 6 Iulie 1827. In toamna aceluiași an puterile acestei *întreite înțelegeri* trimiseră flotele lor în Mediterana cu scopul de a împiedeca atacul flotei turcești contra Moreei. La 20 Octomvrie se dădu faimoasa bătălia navală dela *Navarino* în cursul căreia flota turcească fu înnecată de către vasele aliaților, o înfrângere navală care provocă nemulțumire și agitație la Constantinopol.

Răspunsul Porții la catastrofa navală dela Navarino fu închiderea Dardanelelor pentru corăbiile întreitei înțelegeri, o măsură care lovea în mod simțitor desfășurarea comerțului rus în Marea Neagră. Actul acesta de neprietenie, deopotrivă cu altele similare, provocă ruperea din nou a raporturilor diplomatice dintre Rusia și Turcia, care fuseseră reluate numai de curând prin convenția dela Cetatea Albă. Rusia se crezu jignită în drepturile și interesele ei vitale și de aceea ea recurse la hotărîrea armelor.

Incă înainte de a se fi produs declarația de război, Rusia aviză la măsuri largi de pregătire. Dar și sultanul își dădea seama că atacul Rusiei se va îndrepta, ca de obiceiu, mai întâi în contra Principatelor Române, și de aceea el se arătă cât se poate de prietenos față de domnitorii acestor țări, dându-le repetate dovezi de înalta sa bunăvoință [1]). La începutul lui Februarie 1828 se raporta din Galați că în cetățile turcești dela Dunăre s'ar fi cetit fermanul împărătesc prin care ostașilor turci de orice grad li se oprea, sub pedeapsă de moarte, părăsirea cetății [2]). Pe la sfârșitul lui Februarie, principele Ghica primea prin reprezentantul său din Constantinopol asigurarea din partea marelui vizir că, în caz de războiu cu Rusia, Principatele Române nu vor fi ocupate de Turci. Tot atunci pașa din Silistra porunci ca toți supușii turci din Principate să se reîntoarcă în Turcia, iar celor ce ar refuza de a se supune ordinului, să li se taie capul

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Documente privitoare la Istoria Românilor. Corespondență diplomatică și Rapoarte consulare austriace*, vol. XXI, Nr. IV.

[2]) *Ibid.*, Nr. V.

şi să i se trimită ca dovadă la Silistria [1]). Domnii români primiseră ordin să furniseze cereale, vehicule, animale de tracţiune şi material de construcţie pentru garnizoanele şi cetăţile turceşti dela Dunăre. La întrebarea consulului rusesc L e l l y pentru ce grăbeşte cu trimiterea acestor furnituri, voevodul Moldovei I o n S a n d u S t u r d z a răspunse că dânsul, ca vasal credincios al sultanului, înţelege să îndeplinească cu punctualitate ordinele ce primeşte şi să continue a le executa cu aceeaşi punctualitate şi în viitor, fără să ţină seama de observaţiile, protestele sau ameninţările cuiva. Iar când consulul îi cerea să-i arate ordinul sultanului, voevodul răspunse că nu este obligat să dea socoteală cuiva asupra ordinelor pe care le primeşte dela Poartă. Agentul austriac L i p p a raporta din Iaşi că voevodul S t u r d z a ţine cu Turcii şi că, în năzuinţa sa de a se emancipa cu totul faţă de Rusia, nu înţelege să fie la remorca consulului rusesc [2]).

La începutul lui Martie Turcii aveau concentrată în cetăţile dela Dunăre o armată de 163.000 oameni, cu ordinul de a nu ocupa Principatele, ci de a aştepta în linişte desfăşurarea evenimentelor [3]). Din rapoartele agenţiilor din Bucureşti şi Iaşi aflăm că Ruşii la rândul lor, îngrămădiseră provizii în porturile basarabene iar în interior construiseră cuptoare pentru pesmeţi în vederea aprovizionării armatei. Consulul rusesc din Iaşi spunea, cui dorea să-l audă, că Rusia ar fi gata de războiu pentru anularea Convenţiei dela Cetatea-Albă [4]). La începutul lui Aprilie 1828 agentul austriac din Bucureşti F l e i s c h h a c k l primise ordinul să fie în orice moment gata de a se retrage la Sibiu, cu toate că paşalele dela Dunăre îi dădeau cele mai solemne asigurări că liniştea şi pacea nu vor fi tulburate [5]). La 30 Aprilie principele S t u r d z a voia să se deplaseze pentru două zile la Hărbăceşti lângă Iaşi pentru a aplana acolo un conflict de proprietate. Dar consulul rusesc, aflând despre intenţiunea

[1]) H u r m u z a k i-N i s t o r, *Doc.*, Nr. VII.
[2]) *Ibid.*, *Doc.*, XXI, Nr. VIII.
[3]) *Ibid.*, Nr. IX.
[4]) *Ibid.*, Nr. XI.
[5]) *Ibid.*, Nr. XII.

principelui, îi făcu aspre observații, învinuindu-l că voiește să fugă în preajma intrării trupelor rusești în Iași. Cu toate acestea principele Sturdza nu se lăsă abătut dela hotărîrea sa și plecă la țară, cu toate că aflase că la 26 Aprilie stil vechiu Rusia declarase războiu Turciei [1]). La 2 Mai se svonea la Iași că avantgardele rusești, în frunte cu generalul Pahlen, ar fi ajuns la Sculeni [2]).

In ziua de 7 Mai agentul Lippa se grăbi să vestească pe Metternich despre trecerea trupelor rusești peste Prut la Sculeni și despre intrarea lor în Iași la orele 6,30 dimineața. Comanda supremă o deținea mareșalul Wittgenstein, având ca șef de Stat Major pe generalul Pavel Kisselev. La orele 9,30 sosi la Iași și generalul Pahlen în calitate de « Președinte plenipotențiar al divanurilor Țării-Românești și Moldovei » unite astfel în această administrație rusească. Indată după ocuparea Iașilor principele Sturdza fu arestat, iar birourile din palatul domnesc fură sigilate după ce actele cele mai importante fură ridicate și expediate de Ruși în Basarabia. Arestarea principelui Ioniță Sturdza se făcuse din ordinul colonelului Liprandi, spion rus în Moldova, care, încercând să-și bată joc de domn, îi oferi o gardă de onoare. Dar principele, înțelegând ironia, îi replică cu demnitate: « Spune-i dumisale, că de vrea să mă păzească din poruncă, să-și urmeze datoria cum știe, iar, de vra să-mi facă țeremonie, îi mulțumesc, că n'am trebuință de strajă rusească, fiindcă mă păzește Dumnezeu » [3]). Beșlii și arnăuții domnești fură desarmați, iar divanul fu convocat la Mitropolie pentru orele 11, când președintele Pahlen, deschizând ședința, dădu cetire unei proclamații în limba moldovenească [4]), precum și manifestului de războiu în limba rusă, în care se arătau motivele pentru care Rusia a trebuit să pornească la războiu contra Turcilor.

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, Nr. XXI.
[2]) *Ibid.*, Nr. XIV.
[3]) Drăghici, *Istoria Moldovei*. II. p. 172 urm.
[4]) *Acte și Documente relative la Istoria Renașterei României*, ed. D. A. Sturdza și Vartic. vol. I, Nr. 60, p. 308.

Agentul austriac primi ordinul să părăsească capitala Moldovei și să se retragă la Cernăuți, ceea ce și făcu în ziua de 9 Mai. Aflând despre retragerea agentului, președintele divanului și-ar fi exprimat mirarea asupra acestei plecări grăbite, întru cât între Rusia și Austria n'ar exista nicio neînțelegere, astfel că agentul ar fi putut foarte bine rămânea la Iași [1]). Generalul Pahlen ceru apoi să i se recomande patru boieri care să îndeplinească funcțiunea de comisari pe lângă armata rusă. Barozi fu numit șef al poliției la Iași; iar principele Sturdza fu escortat în Basarabia la una din moșiile sale [2]). Din ordinul președintelui Pahlen s'a instituit un *consiliu administrativ*, compus din patru boieri în frunte cu mitropolitul, urmând ca vicepreședintele acestui consiliu să fie un demnitar rus. Seara s'a dat la mitropolie un ospăț în cinstea președintelui divanului, la care s'a toastat pentru țar. După ospăț a urmat o recepție la care au fost invitați boierii [3]). Totodată s'a creat un departament propriu pentru aprovizionarea armatei ruse care trebuia să fie întreținută pe cheltuiala țării. Pavel Pisani fu delegat ca om de încredere al Rusiei pe lângă vistieria din Iași [4]).

Dela Iași armata rusă înaintă spre Dunăre. Dela Focșani o parte se îndreptă spre Brăila, iar alta spre Călărași și București. După informațiile lui Ștefan Meitani domnea în București mare panică. Lumea se temea de sosirea Turcilor, iar arnăuții strigau în gura mare: «Vin Turcii!». Insuși consulul general rus Minciaky fugi de frica Turcilor la Breaza. Lumea se îngrămădea la agenția austriacă. Unii dintre boieri fugeau spre Giurgiu, iar alții spre granița austriacă după convingerea și interesele lor. Intre aceștia se găsea și principele Ghica, care trecuse prerogativele domniei asupra mitropolitului [5]).

La 11 Mai Rușii intrară în București iar Minciaky stărui pe lângă principele Ghica să se reîntoarcă în capitală, arătându-i că deși prerogativele sale voevodale înceta-

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. XV.
[2]) *Ibid.*, Nr. XVIII.
[3]) *Ibid.*, Nr. XIX.
[4]) *Ibid.*, Nr. XVIII.
[5]) *Ibid.*, Nr. XVI—XVII.

seră după ocupația rusească, totuși ar exista o deosebire între situația sa și a principelui Sturdza din Moldova. El ar putea rămânea foarte liniștit în țară, căci nu i se va întâmpla nimic. Agentul Fleichhackl credea dimpotrivă că principele Ghica ar face foarte rău dacă ar rămânea în țară pentrucă Rușii, sfătuindu-l să rămână, n'ar urmări alt scop decât acela de a pune mâna pe marea sa avere [1]).

Trupele rusești intrară în București sub conducerea generalului Roth, originar din Alsacia. Pe la 20 Mai se făcu pregătiri pentru primirea țarului în București, unde i se pregătise descinderea în palatul baronului Ștefan Meitani. Șefia poliției fu încredințată unui oarecare Marenti. Din partea cercurilor rusești se punea mare stăruință pe lângă principele Ghica care se retrăsese la Câmpina, pentru a-l determina să rămână în țară [2]). Stăruințele acestea fură încununate de succes, întru cât principele Ghica se reîntoarse la București îndată după intrarea trupelor rusești și-și luă sediul în palatul său dela Colentina [3]).

La 24 Mai cartierul generalismului Wittgenstein se găsea la Hagi-Capitan, la o distanță de două bătăi de tun dela Brăila. Atacul contra Brăilei începu la 25 Mai, după ce comandantul cetății respinsese apelul Rușilor la capitulare [4]). In cartierul general dela Hagi-Capitan sosise pe neașteptate țarul Nicolae I. Intru întâmpinarea țarului fură invitați la marele cartier și mitropolitul Moldovei împreună cu membrii divanului administrativ. Dela Brăila țarul se reîntoarse la Tighina, unde era așteptat de țarina, iar de acolo perechea imperială se îndreptă spre Odessa. Se relatează că țarul făcea campania într'o simplă « droșcă » [5]). Prezența țarului pe câmpul de operație nu era bine văzută de comandanți, fiindcă Nicolae I era o fire mândră și inaccesibilă. Când un vizitator francez îi vorbea de « oameni importanți »

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. XX.
[2]) *Ibid.*, Nr. XXI.
[3]) *Ibid.*, Nr. XXVIII.
[4]) *Ibid.*, Nr. XXII.
[5]) *Ibid.*, Nr. XXV, XXVI și XXXIII.

țarul îi răspunse că «important este numai acela căruia-i vorbește el, și numai atât timp cât îi vorbește» [1]).

Pe la mijlocul lui Iunie luptele în jurul Brăilei se întețiseră mereu. La 16 Iunie spre seară s'a dat asaltul general contra cetății, asalt care a durat trei zile adecă până la 19 Iunie, când garnizoana din Brăila capitulă, sub condiția retragerii onorabile din cetate, garantată prin cuvântul țarului. Pierderile Rușilor din timpul asaltului fuseseră foarte simțitoare. Ei ar fi pierdut la Brăila 2 generali, 80 ofițeri și 6000 de soldați pe lângă un număr mult mai mare de răniți și mutilați.

După capitularea Brăilei căzură curând în mâinile Rușilor și cetățile Isaccea și Măcinul, numai Tulcea și Babadagul se mai menținuseră câtăva vreme. După înfrângerea rezistenței otomane la Dunăre, trupele rusești victorioase trecură fluviul și înaintară în Dobrogea. Cartierul general fu mutat dela Brăila la Constanța, unde se găsea sub scutul flotei rusești de sub comanda amiralului Greith, care patrula de-a-lungul coastei dobrogene între Constanța și Varna, până unde înaintaseră avantgardele rusești, după ce căzuseră în mâinile Rușilor Mangalia, Cavarna și Balcicul. Victoria rusă dela Brăila fu sărbătorită prin servicii solemne la mitropoliile din Iași și București [2]).

După rezultatele acestea Rușii își concentrară forțele la Călărași în fața Silistriei și la Oltenița în fața Turtucaei, unde se lucra cu sârg la aruncarea pontoanelor pentru construirea podurilor de vase peste Dunăre. Dincolo de Dunăre frontul rusesc se stabilise pe linia Silistria-Șumla care era asediată de Ruși [3]).

Intre timp Rușii se instalaseră de-a-binelea în Principate. In calitatea sa de președinte al divanurilor, generalul Pahlen institui la Iași o eforie pentru administrarea bunurilor mânăstirilor închinate, compusă din patru boieri cu episcopul Romanului în frunte. Excedenetele bugetare, după acoperirea cheltuelilor de administrație, urmau să fie vărsate

[1]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, VIII, p. 336.
[2]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. XXXI—XXXIII, XLI.
[3]) *Ibid.*, Nr. XLIII—XLIV.

la Odessa. Contele Trubețkoi fu chemat pentru reorganizarea vămilor iar un grup de ofițeri din geniu începu să lucreze la ridicarea în plan a Principatelor [1]). In postul de vicepreședinte al divanului Moldovei fu numit Minciaky, consulul general al Rusiei la București [2]). Cu ocazia instalării sale, Minciaky ar fi cerut boierilor să se abțină dela amenințări și intrigi contra Rușilor, iar când vornicul Mihai Sturdza încercă să replice la asemenea insinuări în numele boierilor opoziționiști, el fu oprit să vorbească de boierii devotați Rusiei, iar Minciaky ridică ședința [3]). In raportul său către Metternich din 30 Iulie, Lippa arătă că boierii ar fi hotărît să refuze de a mai intra în funcțiuni publice de teamă față de Turci. Un grup de boieri înaintă chiar un memoriu țarului Nicolai prin care arătau cauzele nemulțumirii lor cu noua stare de lucruri și cereau un moratoriu pentru plata datoriilor scadente [4]).

In Muntenia situația economică devenise așa de critică, încât a trebuit să se recurgă la contractarea unui împrumut extern în sumă de 10 milioane de piaștri, pentru a face față nevoilor de aprovizionare a trupelor de ocupație [5]). Dar cea mai grea încercare pe care o îndura țara era izbucnirea epidemiei de ciumă, chiar în toiul verii, și anume mai întâi la Oltenița și apoi și în alte centre mai populate [6]). La flagelul acesta se mai asociase și un năprasnic *orcan*, care se abătuse în ziua de 25 Iunie asupra țării, provocând mari pagube la București și chiar jertfe omenești [7]). Pe lângă acestea populația se aștepta în fiecare clipă și la un atac al Turcilor din Giurgiu în contra Bucureștilor [8]). Era deci firesc ca toată lumea să dorească terminarea cât mai grabnică a războiului. Pentru a face față acestei grele situațiuni, țarul revocă pe generalul Pahlen din funcțiunea de comandant al trupelor ruse

---

1) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, Nr. XXVII.
2) *Ibid.*, Nr. XXXV.
3) *Ibid.*, Nr. XL.
4) *Ibid.*, Nr. XLII.
5) *Ibid.*, Nr. XXVIII.
6) *Ibid.*, Nr. XXVIII și XXXIV.
7) *Ibid.*, Nr. XXXIV.
8) *Ibid.*, Nr. XLIV.

din Muntenia, fiindcă părea prea puțin energic, și numi în locul său pe generalul Langeron [1]).

Spre toamnă situația militară a Rușilor se înrăutăți. La 13 Septemvrie raporta Fleischhackl că Rușii ar fi fost respinși la Varna, pierzând doi generali pe Mencicov și Ivanov și chiar însuși țarul ar fi pornit pe mare din Odessa spre câmpul de operație dela Varna. Cancelaria afacerilor externe, care era condusă de sfetnicul Alexandru Sturdza s'ar fi mutat dela București la Iași pentru a fi mai aproape de frontiera rusă. In genere Rușii erau stăpâniți de un amarnic sentiment de desamăgire [2]).

Intre timp însă armata rusă primi întăriri prin corpurile de armată Cerbacev și Osten-Sacken, iar la Iași se organiză un spital cu 3000 de paturi pentru răniți [3]). Pe la sfârșitul lui Septemvrie, suspendându-se operațiunile din jurul Șumlei, cartierul rus fu mutat la Ienibazar. Rușii fură de asemenea respinși cu pierderi sângeroase și în fața Silistriei. O unitate turcă forță Dunărea la Șiștov și ocupă localitatea Zimnicea. Turcii dela Turnu prădau și devastau Oltenia fără ca Rușii să reacționeze. La Sf. Sava din București, unde pe lângă sălile de cursuri se găsea și un apartament pentru ședințele divanului, fu instalat un spital rusesc. Din cauza aceasta cursurile colegiului fură suspendate iar ședințele divanului se țineau în casa hatmanului Rosetti, unde locuia și soția consulului Minciaky. Spitalul de ciumă fu mutat la Dudești [4]).

La finele lui Septemvrie Rușii realizară oarecare succese militare în Oltenia în urma ciocnirilor dela *Cioroiu* din ziua de 26 Septemvrie și dela *Calafat* din 30 Septemvrie. La Iași se vorbea mult despre oarecare neînțelegeri ce s'ar fi ivit între marele duce Mihail și mareșalul Wittgenstein. Dorința comandamentului rus era ca țarul să plece cât mai curând de pe câmpul de operație. Pentru deschiderea unui drum prin Balcani fuseseră angajați mii de *salahori moldoveni*,

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. XLIV și XLVI.
[2]) *Ibid.*, Nr. XLVIII.
[3]) *Ibid.*, Nr. XLIX.
[4]) *Ibid.*, Nr. L.

munteni și *bulgari*. Spitalizarea răniților la Iași întâmpina mari dificultăți [1]). In ședința divanului din Iași din ziua de 16 Octomvrie s'a hotărît să se revizuească sentințele judecătorești date de principele Sturdza fără asentimentul divanului. Mitropolitul Grigorie din București protestă energic în contra ocupării scaunului vacant dela Argeș cu episcopul Ilarion, care fusese destituit la rândul său de principele Ghica. O scrisoare din Iași din 17 Noemvrie arată că cu două zile mai înainte sosise în capitala Moldovei generalul Kisselev care comunică boierilor adunați la Mitropolie că armatele rusești vor hiberna în Principate, întru cât iarna grea și gerul excesiv ar fi impus întreruperea operațiunilor contra Silistriei, unde înghețaseră 19 sentinele rusești [2]).

Intr'o corespondență particulară din Iași cu data de 24 Noemvrie se arăta că în cercurile rusești domnea mare descurajare din cauza întreruperii operațiunilor militare. Generalul rus Reitern, care fusese încartiruit la hatmanul Toderașcu Balș, să se fi exprimat că în armata rusă domnea mare nemulțumire și că însuși țarul Nicolai s'ar fi convins că a fost dus în eroare de către anturajul său, care îl făcuse să creadă că la declararea războiului contra Porții, țările creștine ca Serbia, Bulgaria și Grecia, se vor răscula contra Turcilor dar când sosi la fața locului se putu convinge că popoarele creștine erau mulțumite cu dominațiunea otomană. S'a mai susținut că armata rusă va găsi în Principate provizii pentru un an întreg, ceea ce nu corespunde realității. Informațiunile acestea false și tendențioase au pornit dela polcovnicul Leprandi, care ar fi căzut în disgrația țarului din pricina aceasta.

In ceea ce privește soarta viitoare a Principatelor, mareșalul Wittgenstein să se fi exprimat față de un boier că țarul nu se gândește să păstreze țările române pentru sine; dar el nici nu le va părăsi, până nu li va fi asigurat in-

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. LII.
[2]) *Ibid.*, Nr. LV.

dependența deplină față de Poartă și până nu le va fi dat o constituție, după care ele să se autoguverneze. Rușii ar fi oferit Porții un armistițiu de trei luni, dar că oferta armistițiului ar fi fost respinsă de Turci. Trupele de operație din fața Silistriei s'ar fi retras dincoace de Dunăre pentru a ocupa cartiere de iarnă în Muntenia și Moldova, soldații ruși urmând să fie încartiruiți la sate în casele țăranilor, care fuseseră obligați să-i găzduiască, iar pentru cazul că nu le-ar putea da întreținerea în natură, sătenii erau datori să plătească o indemnizație de 12 parale pe zi pentru fiecare soldat rus [1]).

La 19 Noemvrie sosi la Iași mareșalul Wittgenstein însoțit de generalul Diebici fără nicio primire oficială. A doua zi s'a celebrat la Sf. Spiridon un serviciu divin cu ocazia zilei onomastice a marelui duce Mihail. După doxologie s'a servit la mitropolie o *zacuscă* în cinstea oaspeților, la care luară parte reprezentanții clerului și ai boierimii. După masă boierii cu mitropolitul în frunte fură primiți de mareșalul Wittgenstein și apoi de generalul Diebici care le aduse la cunoștință nemulțumirea țarului cu svonurile, că Rușii ar refuza să achite plata furniturilor pentru armată. Svonurile acestea ar trebui să înceteze față de declarațiunile oficiale că toate furniturile vor fi plătite. Seara orașul a fost iluminat. In călătoria sa la Iași mareșalul Wittgenstein era însoțit de întregul său stat-major care se compunea din 22 generali și 58 ofițeri din statul major, care cu toții fuseseră încartiruiți prin casele boierești. Se vorbea încă de pe atunci că mareșalul Wittgenstein va solicita țarului un concediu de 40 de zile, trecând comanda asupra generalului Diebici, care în scopul acesta avea să plece fără întârziere la St. Petersburg [2]).

La 28 Decemvrie generalul Pahlen dădu instrucțiuni nouă pentru o mai bună funcționare a divanului executiv din Iași. Acesta se compunea din 6 boieri mari și anume din logofătul Grigorie Sturdza, vornicul Grigore

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, Nr. LVII și LX.
[2]) *Ibid.*, XXI, Nr. LXVIII.

Ghica, vistiernicul Iordache Roset-Rosnovanul, hatmanii Alexandru Ghica și Constantin Balș precum și de vistiernicul în funcție Alexandru Sturdza. Divanul avea să aducă la îndeplinire înaltele ordine pe care le primea, iar hotărîrile lui trebuiau să fie supuse spre aprobare președintelui sau vicepreședintelui, adecă lui Pahlen sau consulului general Minciaky. Opiniile separate trebuiau formulate în scris și anexate la protocolul ședinței. Nicio chestiune nu putea fi adusă în fața divanului executiv fără autorizația prealabilă a președintelui sau vicepreședintelui. Fiecare membru al divanului își avea resortul său, iar ispravnicii și vistiernicii ascultau de ordinele acestor referenți, care adunau și țineau evidența tuturor informațiunilor privitoare la aprovizionarea armatei [1]).

La începutul anului 1829 se organizase o nouă linie de carantină de-a-lungul Siretelui pentru a împiedeca răspândirea epidemiei de ciumă și asupra Moldovei [2]). La 24 Ianuarie generalul Langeron, comandantul trupelor din Muntenia, în locul generalului Pahlen, dădu un atac reușit contra fortului *Cula* de lângă Turnu, dela gura Oltului în fața Nicopolei. Atacul a fost executat de generalii Malinovski și German, care cuceriră Cula făcând prizonieri întreg grupul de apărare compus dintr'un beiu, 30 de ofițeri și 350 de soldați turci. După cucerirea Culei atacul a fost continuat contra *Turnului* care capitulă și el la 13 Februarie 1829. Garnizoana compusă din 1500 oameni primi retragerea liberă cu arme și efecte în urma întrevederii pe care comandantul Turnului Ahmed Selim Aga o avusese cu generalul Langeron [3]). Capitularea garnizoanei fusese desaprobată de către Ceapan Oglu, comandamentul turc dela Nicopole care întâmpină cu aspre mustrări pe cei ce se retrăgeau dela Turnu peste Dunărea înghețată și dădu ordin ca trei ofițeri turci să fie decapitați pe loc. Atunci Ahmed-Selim-Aga, bănuind o asemenea soartă și pentru sine, se puse sub scutul

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, Nr. LXII.
[2]) *Ibid.*, XXI, Nr. LXIV.
[3]) *Ibid.*, Nr. LXXVI.

Rușilor care îl escortară la București. La 30 Martie pașa din Turnu și beiul din Cula sosiră la Iași sub escortă rusească. Beiul din Cula care se predase cu trupa sa fără luptă, se putea mișca liber, purta sabie și era mai bine tratat, în schimb « bietul pașa », om bătrân, era tratat cu asprime. Drumul la Iași îl făcuse într'o brașoveancă, adecă într'o trăsură de rând, fiindcă Rușii nu găsiră de bine să-i pună la dispoziție o caleașcă. Foștii comandanți turci fură escortați la Odessa, iar cei 300 de soldați cari îi însoțeau au rămas ca prizonieri la Tighina [1]).

După ocuparea Turnului, Turcii dădură un atac în contra cetății Nicopole și chiar în contra Vidinului, așteptând ca Sârbii să se răscoale și să treacă de partea lor în primăvară [2]). Intre timp se petrecură la București lucruri mari. La 11 Februarie 1829 raporta Fleichhackl la Viena că mitropolitul Grigore al Ungro-Vlahiei a fost ridicat de Ruși pe neașteptate din scaunul mitropolitan și escortat în Rusia. Și aceasta din cauză că nu ar fi executat ordinul președintelui Pahlen de a percepe dela preoți o contribuție de războiu și de a pune la dispoziția comandamentului rus 10.000 de vehicule pentru transporturi. Mitropolitul se opuse unor asemenea cereri, întrucât acestea ar fi potrivnice datinelor și obiceiurilor țării. Conducerea mitropoliei fusese încredințată episcopului Ilarion dela Argeș, fostul prieten al lui Tudor Vladimirescu [3]). Tot atunci câțiva boieri primiră înalte decorațiuni rusești, drept răsplată pentru serviciile lor în folosul armatei ruse. Astfel Alexandru Filipescu primi ordinul Sf. Ana, clasa I-a. Cu clasa a II-a a aceluiași ordin fură decorați Grigore Filipescu și Scarlat Rosetti. Toderaș Balș, Alecu Rosetti și Spătarul Cuza primiră ordinul Sf. Sava cu briliante [4]). Curând după isprăvile acestea generalul Pahlen fu înlocuit în postul său de guvernator general al Principatelor prin generalul Zeltukin și anume pe data de 20 Fe-

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. LXLI.
[2]) *Ibid.*, Nr. LXXVII.
[3]) *Ibid.*, Nr. LXXIV.
[4]) *Ibid.*, Nr. LXXVI și LXLI.

bruarie [1]). In urma acestei schimbări vicepreşedinţia divanului administrativ din Iaşi, trecu asupra generalului M i r k o v i c i, iar consulul M i n c i a k y primi însărcinarea de a conduce lucrările în vederea nouei organizaţiuni politice a Principatelor [2]). Noul preşedinte plenipotenţiar al Principatelor trecea de « om aprig, model de Tătar » şi considerat ca « o osândă căzută din ceriu asupra locuitorilor ţării » [3]). In aceeaşi vreme s'a produs o schimbare şi în înaltul comandament rus.

Mareşalul W i t t g e n s t e i n fu înlocuit în postul de comandant suprem al armatei de operaţie ruseşti prin generalul D i e b i c i. Retragerea mareşalului W i t t g e n s t e i n se punea în legătură cu refuzul său de a-şi asuma răspunderea executării unui plan de operaţie care nu corespundea vederilor sale strategice. I se cerea anume să organizeze blocada cetăţilor turceşti dela Dunăre cu unităţi mai reduse, iar cu grosul armatei să forţeze trecătorile din Balcani şi să-şi deschidă drumul spre Adrianopol. Planul acesta fusese elaborat de generalul D i e b i c i care era gata să-l şi pună în aplicare, primind comanda supremă. Generalul D i e b i c i era temperament coleric şi pornit, dară cu toate aceste asperităţi ale caracterului, el era apreciat ca ofiţer capabil şi devotat binelui patriei. Deodată cu retragerea mareşalului W i t t g e n s t e i n fu desărcinat şi generalul K i s s e l e v de obligaţiunile sale de şef de stat major, urmând a i se încredinţa comanda unui corp de armată. Cu acest prilej generalul K i s s e l e v primi din partea ţarului N i c o l a i o spadă incrustată cu briliante iar soţia sa un evantaliu împodobit cu pietre scumpe [4]). K i s s e l e v primi comanda corpului de armată din Muntenia.

Ordinul de zi prin care mareşalul W i t t g e n s t e i n din cauza vârstei sale înaintate îşi anunţă retragerea din comanda armatei poartă data de 15/27 Februarie 1829. Aceeaşi dată o are şi ordinul de zi al generalului D i e b i c i prin care

[1]) H u r m u z a k i-N i s t o r, *Doc.*, XXI, Nr. LXXVII.
[2]) *Ibid.*, Nr. LXXXV.
[3]) M. D r ă g h i c i, *op. cit.*, II, 177.
[4]) H u r m u z a k i-N i s t o r, *Doc.*, XXI, Nr. LXXX.

anunța luarea comandei supreme asupra armatei de operație [1]).

Noul comandant începu imediat cu punerea în aplicare a planului său de operație. O corespondență confidențială din Iași cu data de 16 Martie arată că flota rusă de sub comanda amiralului Greigh trebuia să debarce 50.000 de oameni pe coasta bulgară la Actopol și Zizebol, iar armata de uscat trebuia să forțeze Balcanii. Cetățile Silistria și Giurgiu erau supuse blocadei generalilor Langeron și Geismar [2]). La 23 Martie s'a celebrat la mitropolia din Iași o doxologie pentru cucerirea localităților Zizebol și Actopol de către amiralul Greigh. La 30 Mai sosi un curier la Iași care aduse vestea despre ocuparea orașului Burgas de către Ruși [3]).

La 6 Aprilie se raporta din București că operațiunile militare nu vor putea începe înainte de 15 Mai din cauza marilor greutăți de transport și aprovizionare. Grija transportului și aprovizionării apăsa în bună parte asupra populațiunii din Principate care avea de suferit și din cauza epidemiilor și din cauza încartiruirilor. Bărbații vajnici fuseseră transportați în Balcani pentru desfundarea drumurilor și deschiderea trecătoarelor, iar cei rămași acasă, tineri, bătrâni și femei, erau obligați să facă transporturi de alimente pentru aprovizionarea armatei. In lipsa animalelor de tracțiune ei trebuiau să care în spate sacii cu pesmeți dela o etapă la alta, ceea ce vârea groaza în sufletele populației. De aceea la apropierea autorităților de rechiziție locuitorii părăseau satele și se ascundeau în crânguri și păduri, iar alții mai îndrăsneți căutau refugiu chiar peste graniță, în Bucovina și în Transilvania, provocând risipirea satelor [4]).

La 25 Martie noul președinte plenipotențiar al Principatelor generalul Zeltukin, porunci să se accelereze aprovizionarea trupelor cu pesmeți. In aceeași zi el chemă la sine pe membrii divanului administrativ și le făcu aspre reproșuri că nu pun destulă stăruință pentru aprovizionarea

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. LXXXII.
[2]) *Ibid.*, Nr. LXXXIX.
[3]) *Ibid.*, Nr. LXXXIX.
[4]) *Ibid.*, Nr. LXXXII.

armatei, amenințându-i cu Siberia, căci el este Vandamme-ul rusesc și cu dânsul nu se glumește. Boierii divaniți voiau să-și dea demisia în urma acestui afront, dar în loc să recurgă la această demonstrație, ei cerură îngăduința de a pleca la băi. Inceputul îl făcu Constantin Palade, dar cererea i-a fost respinsă cu observația că în timp de războiu nimănui nu-i este îngăduit de a părăsi țara. Vistiernicul Iordache Catargiu fu ostracizat de guvernul rus și declarat pentru totdeauna nedemn de a ocupa vreo demnitate publică. Pe lângă logofeția cea mare a fost delegat un comisar rus [1]). La 30 Martie Zeltukin spunea boierilor că dacă nu vor îngriji de transporturi, atunci el însuși va lua un sac de pesmeți în spate și atunci ar dori să vadă dacă boierii nu-i vor urma pilda. Aceasta în glumă, în realitate însă el îi amenință că li va ridica toți caii din grajduri dacă nu vor griji să pună la dispoziția armatei numărul necesar de animale de tracțiune. Tot atunci sosi la Iași un curier care adusese vestea că localitatea Burgas ar fi căzut în mâinile Rușilor. Situația populației era foarte critică. Ea suferea pe lângă alte rele și de foame. La apariția trupelor rusești oamenii fugeau cu mic cu mare în păduri, iar Rușii se plângeau că nu găsesc încartiruire și hrană. Aceeași situație deplorabilă eră și în Moldova [2]).

La 6 Aprilie se raporta din București că operațiunile nu vor putea începe înainte de 15 Mai din cauza greutăților de transport și de aprovizionare. Sacii de pesmeți se transportau în spate de bărbați și femei, fiindcă animalele de tracțiune fuseseră de mult rechiziționate și diriguite spre Balcani. Amenințările lui Zeltukin cu Siberia nu speria pe nimeni. Țărănimea era apăsată și roasă de nevoi. Hanurile Manuk, Șerban-Vodă și Sf. Constantin fuseseră transformate în lazarete. Armata rusească se compunea din soldați tineri între 16 și 20 de ani care nu erau în deajuns de rezistenți [3]). La 14 Aprilie se făcuse mare slujbă la mitropolia din Iași cu ocazia sfințirii sabiei lui Diebici, scoasă din teacă

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. XCI.
[2]) *Ibid.*, Nr. XC.
[3]) *Ibid.*, *Doc.*, XXI, Nr. XCIII.

de un preot militar rus. In clipa acea sosiră doi curieri din Varna și Hârșova să anunțe că Turcii începuseră ofensiva. Toți generalii ruși plecară în grabă la Galați. Generalisimul Diebici mai primi la 15 Aprilie știrea că Turcii ar fi început cu 5 zile mai înainte atacurile și la Silistria și că sultanul ar fi în drum spre Adrianopol [1]). La 15 Aprilie Diebici plecă la Vaslui de unde expedie curieri în Bulgaria și la St. Petersburg. La 17 el coborî de-a-lungul Prutului la Galați, unde primi știri despre luptele dela Varna și Silistria. Primii răniți dela Silistria sosiți la Iași fură îngrijiți în casa lui Alecu Pașcanu, în care era instalat un spital militar. Polcovnicul Liprandi organiză două unități de arnăuți, despre care se zicea că erau trimise de principele Miloș al Serbiei, pentru a demonstra solidaritatea și frăția de arme dintre Sârbi și Ruși. Turcii din Giurgiu treceau la atacuri în împrejurimea cetății, producând mare panică între boierii din București, care începuseră să fugă în Ardeal. Se mai vorbea că generalii ruși ar fi potrivnici lui Diebici și că Langeron, Woronzov și Woinov ar fi demisionat chiar din armată [2]).

La 26 Aprilie raporta Lippa din Cernăuți că Debici ar fi sosit la Galați și că trupele rusești ar fi în marș spre câmpiile Bulgariei. Diebici ar fi primit ordinul țarului de a lua Silistria și Giurgiul cu asalt, fără să mai țină seamă de jertfele omenești. Tot atunci aga Gheorghe Asachi, fost comisionar și corespondent al voevodului Sturdza la Viena, obținu dela comandamentul rus autorizația de a scoate un ziar moldovenesc pe ziua de 25 Mai 1829 sub numele *Albina-Moldovenească*, cu condițiunea să nu cuprindă alte știri politice afară de cele aduse de jurnalele străine. Programul ziarului și apelul pentru abonamente s'a dat publicității la 17/29 Aprilie, prenumerările urmând a se adresa la Iași la Sf. Trei-Ierarhi. Cu censura ziarului fusese însărcinat consilierul de stat Paul Pizani, care cunoștea limba moldovenească [3]).

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. XCVI.
[2]) *Ibid.*, Nr. XCVII.
[3]) *Ibid.*, Nr. XCVIII.

In acelaşi timp apăru şi la Bucureşti cu autorizaţia comandamentului rus un ziar românesc cu numele *Curierul Român* sub conducerea lui Eliade Rădulescu. Numărul 3 al « Curierului Român » reproduce comunicatul generalului Z e l t u k i n, că oştirile ruseşti s'au apropiat de Dunăre şi că sunt gata să înceapă operaţiunile, îndată ce iarba va fi destul de mare pentru hrana animalelor. Pontoanele pentru aruncarea podurilor peste Dunăre stăteau gata la anumite puncte de trecere. Contingentele de cavalerie aşteaptă ordinul de atac, armata era cuprinsă de un mare avânt războinic iar măsurile luate pentru aprovizionarea trupei funcţionau perfect [1]).

La 30 Aprilie sosi la Bucureşti generalul K i s s e l e v care luă comanda corpului de armată în locul generalului P a h l e n, care trecu la Silistria. D i e b i c i se îmbolnăvise la Galaţi tocmai în toiul începerii ofensivei. Generalul Z e l t u k i n se purta rău cu toată lumea numai cu consulul prusac K r e u c h e l y trăia în bună prietenie. Se zicea că el cultiva această prietenie pentru a influenţa pe consulul prusac ca în rapoartele sale să-i laude administraţia în Principate [2]). La 6 Mai se raporta din Iaşi că în armata rusă bântuiau diferite boale şi că molimele ameninţau să se extindă şi asupra Moldovei. La 24 Aprilie — 6 Mai, D i e b i c i se însănătoşise şi trecu Dunărea la Hârşova cu stabul său, stabilindu-şi cartierul la Cernavoda pentru a fi mai aproape de Silistria şi a putea dirigui totodată şi operaţiunile contra Şumlei şi Varnei. Trupele de care dispunea se compuneau din 133.000 de combatanţi, dintre care 108.000 infanterişti şi 25.000 călări. Trupele turceşti se ridicau la cifra de 120.000 oameni. Inceperea operaţiunilor părea deci iminentă.

Spre deosebire de Z e l t u k i n, generalul K i s s e l e v se purta foarte omenos cu populaţia, căreia îi adresă cuvinte de încurajare, mângâind-o că îndată ce trupele de operaţie vor fi trecut Dunărea, necazurile şi suferinţele ei vor înceta.

---

[1]) H u r m u z a k i-N i s t o r, *Doc.*, XXI, Nr. XCIV.

[2]) *Ibid.*, Nr. C;. Rapoartele baronului L u d o v i c de K r e u c h e l y-S c h w e r d t b e r g sunt publicate de N. I o r g a în colecţia Hurmuzaki, vol. X, p. LXXXII şi Nr. LVII urm.

El avea ordin să cucerească Giurgiul cu orice preț [1]). La 13 Mai se raporta din Iași că Rușii ar fi avut oarecare succese la Giurgiu și dincolo de Dunăre unde se svonea despre încercarea Turcilor de a împresura Varna. La Hârșova s'a aruncat un pod plutitor peste Dunăre. La mitropolia din Iași se făceau mereu doxologii pentru izbânda armatelor rusești și boierii erau obligați să participe la ele. Tot atunci trecu prin Iași sicriul cu rămășițele pământene ale generalului Ruzdevici care s'ar fi sinucis de necaz că nu i s'a încredințat comanda asupra armatei de operație [2]). La 9 Mai se reîntoarse la București delegația munteană condusă de episcopul Ilarion și logofătul Iancu Văcărescu care prezentase generalului Diebici omagiile țării și urări pentru izbândă [3]). Situația din Moldova continua să fie cât se poate de rea. Țăranii erau ridicați cu forța și trimiși ca salahori în Bulgaria, iar boierilor li se refuzase eliberarea de pașapoarte. Epidemiile făceau ravagii și în Moldova [4]). De pe câmpul de luptă se svonea că Turcii s'ar fi folosit de sărbătorile Paștilor creștine pentru a lovi prin surprindere pozițiunile Rușilor și a le cauza pierderi simțitoare.

La 24 Mai apăru rescriptul imperial Nr. 3.831 pe care generalul Mircovici îl remise divanului executiv. Prin acest ucaz vistiernicul Gheorghe Rosetti-Roznovanul fusese expulsat din Moldova și chiar din Basarabia în Rusia-Noă și anume la Ecaterinoslav sau la o altă localitate de acolo. Cauza acestui act de disgrație ar fi fost intrigile contra compatrioților săi — vu qu'il avait ourdi des intrigues contre ses compatriotes —. Lippa adaugă, că Gheorghe Roznovanu era unul dintre aderenții cei mai fervenți ai cauzei rusești și se bucura ca atare de mare trecere pe lângă guvernul rus. De aceea el, întemeindu-se pe încercatele sale simțiminte filoruse, ar fi stăruit pe lângă mareșalul Wittgenstein și apoi pe lângă generalul Diebici ca să i se încredințeze administrația Principatelor și în semn de

1) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. CII.
2) *Ibid.*, Nr. CIII.
3) *Ibid.*, Nr. CIV.
4) *Ibid.*, Nr. CV.

protest contra nesocotirii pretenției sale el și-ar fi dat demisia din divanul executiv, prezidat de rivalul său Zeltukin. Dar pasul acesta a fost interpretat de Zeltukin ca un act de demonstrație turburătoare, de opunere și de neascultare și sancționat în consecință cu expulsarea sa în Rusia-Nouă, cu scopul vădit de a statua un exemplu pentru toți boierii renitenți. Şi în adevăr expulsarea lui Rosnovanu a produs panică între boieri. Constantin Balș care își dăduse și el demisia din divan reveni imediat asupra ei. Numai Alexandru Ghica stărui pe lângă demisiunea dată [1]).

La începutul lui Iunie continuau încă luptele la Silistria și Giurgiu iar epidemia de ciumă făcea mari ravagii cu toate măsurile de combatere pe care le luase generalul Zeltukin. Chiar tipografia *Curierului Român* trebui să se mute dela mitropolie, unde se iviseră cazuri de ciumă, la biserica Olari [2]). Ciuma făcea ravagii și în Moldova [3]).

La 1 Iunie apăru chemarea generalului Kisselev adresată populațiunii Țării-Românești pentru organizarea unei armate naționale. Apelul apăruse în *Curierul Român* din 20 Mai — 1 Iunie 1829.

Agentul austriac Fleichhackl critică foarte aspru planul de organizare a unei armate naționale pe care el îl considera ca o înscenare diabolică a Rușilor de a compromite pe Români în fața Turcilor și de a zădărnici astfel posibilitatea reîntoarcerii lor sub ascultarea Porții. Rușii ar proceda față de Români curat la fel cum au procedat față de Greci și Sârbi și la 1821 față de Olteni, când încurajaseră răscoala populației contra Turcilor, pentru a-i compromite și pentru a-i putea aduce apoi sub supremația lor. Populația română nu ar fi pătrunsă de spiritul militar și de aceea ea ar fi incapabilă de a-și apăra cu arma în mână libertatea, despre care i se tot vorbește în fraze bombastice [4]).

La 11 Iunie s'a dat bătălia dela Culavce, în urma căreia s'a tăiat legătura Turcilor cu Şumla. La 18/30 Iunie capitulă

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. CVI.
[2]) *Ibid.*, Nr. CVIII.
[3]) *Ibid.*, Nr. CIX.
[4]) *Ibid.*, *Doc.*, XXI, Nr. CX.

Silistria. In mâinile Rușilor căzu garnizoana turcă compusă din 20.000 oameni, cu 2 pașale, cu un număr de ofițeri, cu 20 tunuri și mai bine de 100 steaguri, cu flotila turcă, cu 2 tuiuri de pașale și cu mari cantități de provizii [1]). La 3 Iulie se vorbea la Iași că vizirul ar fi doritor de pace [2]).

Prin rescriptul (pretlogenia) guvernatorului general Zeltukin din 17/29 Iunie s'a numit la București o comisiune mixtă, compusă din 4 boieri munteni și 4 boieri moldoveni, cu însărcinarea de a pregăti viitoarea constituție a Principatelor. Comisiunea mixtă urma să lucreze sub președinția consulului general Minciaky [3]). Lippa raporta la 5 Iulie că despre planurile de reorganizare a Principatelor se vorbea încă în Martie 1829 [4]).

La 11 Iulie raporta Fleichhackl că membrii comisiunii mixte pentru elaborarea nouei constituțiuni a Principatelor și-ar fi început lucrările sub președinția lui Minciaky. Dintre cei 8 membri ai comisiunii mixte câte patru de fiecare Principat, 4 urmau să fie numiți de prezident, iar alți patru aleși de membrii divanului. Pentru Muntenia Minciaky numi pe George Filipescu și Alecu Villara, iar aleși de divan erau Grigore Băleanu și Ștefan Bălăceanu; secretar era Barbu Știrbei.

Delegații Moldovei erau Matei Sturdza și Constantin Cantacuzino Pașcanu, numiți de Minciaky, și Alexandru Sturdza și Constantin Konaki, aleși de divan; secretar era aga Bucșănescu [5]). Se aștepta un al doilea decret al lui Zelutkin către divan pentru alegerea noului principe care din veniturile sale anuale trebuia să întrețină și miliția țării cu un contingent de 12.000 de oameni. In Oltenia ființa un corp de 4000 de panduri, care se distinse chiar în luptă contra Turcilor la *Cireș* și la *Vârciorova*, *Curierul Român* spunea că pandurii sunt gata să moară cu spada în mână pentru patrie și pentru împăratul

---

1) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. XCIX.
2) *Ibid.*, Nr. CXX.
3) *Ibid.*, Nr. CXXII.
4) *Ibid.*, Nr. XXIV.
5) *Ibid.*, Nr. CXXVII și CXXVIII.

Rusiei. Comandantul general al armatei Diebici autoriză pe generalul Kisselev să organizeze și în Muntenia patru batalioane de panduri care, grație îndemânării lor de a purta arma, urmau să servească la avantposturi pentru apărarea fortificațiilor de pe malul Dunărei, dară și din interiorul țării în contra eventualelor atacuri turcești. Batalioanele trebuiau să aibă în fruntea lor câte un șef de batalion. Batalioanele trebuiau să se compună din patru companii cu câte 100 de oameni de fiecare companie cu câte 10 caporali un locotenent și un căpitan în frunte. Cele 4 batalioane de panduri trebuiau să formeze un corp compus din 1600 de combatanți și anume din 160 caporali, 16 locotenenți și 16 căpitani, la un loc deci un contigent de 1792 oameni. Soldele erau fixate cu 5 piaștri lunar pentru panduri, cu 10 pentru caporali, cu 40 pentru locotenenți cu 80 pentru căpitani și cu 160 pentru șefii de batalioane. Toți pandurii erau scutiți de orice contribuție. Comandanții trebuiau să fie aleși dintre pandurii cu cea mai bună conduită și cu cea mai aleasă capacitate. Soldele lor urmau să fie prevăzute în bugetul țării ca și soldele pandurilor din Oltenia ce fuseseră organizați de generalul Geismar. Dăm cuprinsul raportului:

« *Organisation d'un corps de Pandours dans la grande Valachie*

Le Commandant en chef de la 2-me armée a chargé celui des troupes sur la rive gauche du Danube, aide-de-camp G-l Kisseleff, d'organiser dans la grande Walachie quatre bataillons de Pandours d'infanterie, à la manière suivante:

Vû l'habilité des Pandours pour le fusil, ils serviront aux avant-postes pour la défense des fortifications faites sur la rive gauche du Danube et pour celle de la principauté de Valachie contre une irruption de la part des ennemis.

Chaque bataillon aura un chef sous la dénomination de chef de bataillon.

Le bataillon sera composé de 4 compagnies. La compagnie sera de 100 pandours et de 10 caporaux, d'un capitaine et d'un lieutenant:

total	Pandours	1600
	caporaux	160
	capitaines	16
	lieutenants	16
		1792

La paye d'un Pandour par mois est de	5	Piast.
Celle d'un caporal	10	»
» » capitaine	80	»
» » lieutenant	40	»
» » chef de bataillon	160	»

Tous les Pandours qui enteront à ce service seront exempts de toute contribution.

Les officiers seront choisis parmi les Pandours de meilleure conduite et de plus de capacité.

Leur paye sera prescrite sur les revenus des principautés, de même que celle de ceux de la petite Valachie, organisés par l'aide-de-camp G-l Baron Gaïsmar.

La nourriture et l'entretien leur seront fournis par le Gouvernement.

Pour armement les fusils du régiment des chasseurs à cheval de la 1-re division leur seront donnés.

Les cartouches et les pièces à fusil leur seront fournis par le Gouvernement.

Organisation d'une compagnie d'ouvriers attachée au corps de Pandours ci-dessus

Art. I. — Les comptes de cette compagnie sera de 250 hommes dont 25 caporaux et 225 simples ouvriers, parmi ces derniers il y aura 5 charrons, 50 charpentiers dont quelques uns bateliers, charretiers (rotars) et tonneliers.

Art. II. — Tous ceux qui entreront à ce service seront exempt de toute sorte de contribution.

Art. III. — La nourriture et l'entretien leur seront fournis par le Gouvernement.

Art. IV. — Les utils leur seront fournis également par le Gouvernement.

Art. V. — Dans le cas de maladie, le malade sera transporte à l'hopital, et traité gratis.

Art. VI. — La paye d'un simple ouvrier est
par mois .... 5 Piast.
celle d'un caporal .... 10 »
celle de leur chef .... 80 »

Art. VII. — Cette compagnie sera dirigée par un chef qu'on appelera le Capitaine de la compagnie. Il recevra les ordres de l'officier des Pandours.

Signés à l'original:

Le Vice Président Boschniak.
Le Major Notzin.
Le Vornik Golesko.
Le Hetman Villarà.
Le Vornik Nintzulesko.
Le Postelnik Sutzo ».

Hrana și cazarea pandurilor cădea în sarcina țării. Armamentul trebuia să fie pus la dispoziție de Divizionul I de vânători călări. Cartușele și piesele pentru armă trebuiau să fie puse la îndemână de către guvernul țării.

Concomitent cu organizarea batalioanelor de panduri munteni, trebuia să se organizeze și o companie de profesioniști, atașată pe lângă corpul pandurilor. Compania profesioniștilor avea un contigent de 250 oameni dintre care 25 caporali și 225 profesioniști de rând, între care trebuiau să fie 5 rotari, 50 dulgheri și de fiecare batalion căruțași și dogari. Toți vor fi scutiți de orice impozit, hrana și cazarea rămânea în grija guvernului iar pentru caz de boală profesioniștii primeau îngrijire gratuită în spitalul militar. Plata lunară pentru profesioniștii simpli era fixată cu 5 piaștri, pentru caporali cu 10, iar pentru șeful companiei cu 80 de piaștri.

Şef se va numi căpitanul companiei de profesionişti şi va primi ordine dela comandantul pandurilor. Proiectul de organizare a pandurimii muntene poartă următoarele semnături: Vice-preşedinte Boşneac, maior Notzin, vornic Golescu, hatman Villara, vornic Niţulescu şi postelnic Sutzo [1]).

Cu ocazia tedeumului dela mitropolie pentru cucerirea Silistriei generalul Zeltukin adresă boierilor cuvintele: « Vedeţi, de acum înainte vă veţi bucura de drepturi nouă, veţi primi şi un principe care va face bine şi cuminte să lepede hainele aceste urîte cu mâneci largi şi să-şi tundă barba, ceea ce ar trebui să o facă şi toţi boierii, când însuşi sultanul, barbar şi supersitiţios, poartă pantaloni şi cisme franceşti cu pinteni ». Indemnul generalului Zeltukin nu găsi însă asentimentul tuturor boierilor, întrucât unii începură să mârâe. Dar cu toate acestea tineretul fu curând atras în vâltoarea modernismului propagat de Zeltukin, căci la 4 Septemvrie 1830 agentul Fleischhackl putea raporta la Viena că fii de boieri începuseră să schimbe costumele orientale cu cele franceşti. Ba chiar şi unii dintre boierii mai bătrâni acceptau moda europenească ca bunăoară spătarul Grigore Filipescu care îşi rase barba şi mustăţile şi apăru în divan în costum europenesc. *Curierul Românesc* al lui Eliade Rădulescu încuraja această înnoire, considerând-o ca semn de progres şi civilizaţie europeană [2]). Enunţiaţiunile acestea nu găsiră însă aprobarea agentului diplomatic austriac care, în raportul său către Metternich, învinuia pe Ruşi că aţâţă spiritele populaţiei în contra monarhului ei legitim şi că încearcă, prin defăimări de tot felul, să ridice o barieră de netrecut între Poartă şi Principate, pentru ca pe această cale să le poată păstra în puterea lor, pentru ca la congresul de pace să se poată servi de noţiunile de religie, de creştinism, de omenie şi civilizaţie pe care le profanează şi abuzează de ele ca pretext pentru ca să poată susţine că locuitorii Principatelor, coreligionari de ai lor, nu pot fi lăsaţi în seama iataganelor răzbunătoare ale Turcilor barbari,

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. CXXVI.
[2]) *Ibid.*, Nr. CCXLIV.

un limbaj obişnuit în politica moscovită dela revoluţia grecească încoace. « Dar oricum, raporta Fleischhackl, Principatele sunt tratate şi organizate astfel, ca şi cum ele ar fi încetat de a mai fi provincii otomane, ele sunt puse în situaţia de a nu mai putea reveni niciodată sub suzeranitatea Porţii. Nu mai amintesc nimic despre consecinţele încalculabil de triste care pot decurge din această atitudine pentru *provinciile cezaro-crăieşti din megieşie*, şi de aceea las în seama înaltei şi pătrunzătoarei înţelepciuni a Luminăţiei Voastre de a aprecia mai de aproape situaţia în adevărata ei lumină » [1]).

La 29 Iulie raporta Lippa din Iaşi că după informaţiunile sale, comitetul de opt avea să semneze simplu actele, în virtutea cărora Principatele urmau să proclame independenţa lor faţă de Poartă, rămânând ca aceasta să se mulţumească numai cu încasarea tributului anual sub garanţia Rusiei. Poarta trebuia să renunţe la dreptul său de numire a domnitorilor din Principate şi să se abţină dela orice amestec în treburile lor interne. Chiar relaţiile comerciale dintre Poartă şi Principate urmau să fie întrerupte. Rusia şi-ar fi rezervat dreptul de a lua măsurile de cuviinţă cu privire la organizarea Principatelor. Actele erau pregătite şi aşteptau numai să fie sancţionate prin tratatul de pace. Dar pentru a prezenta reformele acestea ca izvorîte din dorinţa Principatelor, s'a convocat comitetul de opt care să le revendice formal în numele ţărilor după sugestiile lui Minciaky. Puşi în faţa acestei situaţiuni, boierii moldoveni urmăreau cu îngrijorare jocul Rusiei de a smulge ţara din legăturile ei seculare cu Poarta şi de a o aservi politicei ruseşti. De aceea câţiva boieri pregătiseră un memoriu către marile puteri pentru a le cere intervenţia, în vreme ce alt grup de boieri combătea ideea memorandului fiindcă se se temeau de grele consecinţe pentru ei şi pentru ţară în cazul când marile puteri n'ar da urmare cererilor formulate în memorand, iar ei ar rămânea compromişi în faţa Ruşilor. Dar cu toţii convenită ca delegaţii moldoveni în comitetul de opt să nu semneze niciun act care ar aduce vreo atingere vechilor raporturi cu Poarta [2]).

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. CXXVI.
[2]) *Ibid.*, Nr. CXXIX.

Dar cu toate riscurile acestea s'a redactat un proiect de memorand către puterile de primul rang în termeni următori:

« *Mai jos subsemnații, adânc convinși de grija permanentă, pe care cabinetele luminate ale marilor puteri o poartă pentru liniștea tuturor popoarelor din Europa și pentru trăinicia fericirii lor, îndrăsnesc să li implore intervenția pentru ca de acum înainte ele să pună capăt necontenitelor schimbări, cărora suntem expuși din o zi în alta, și să ne fie îngăduit a avea o cârmuire monarhică statornică, care să unească ambele Principate sub un singur Domn, care să se bucure de protecția tuturor puterilor europene, pentru ca în modul acesta să înceteze odată pentru totdeauna orice influență și rivalitate, fie internă, fie externă; astfel guvernarea va putea avea consistență și se va putea afirma încetul cu încetul și patria noastră în spiritul secolului în care ne-am născut* » [1]).

La 1 August scria Fleischhackl din Sibiu că la 27 Iulie s'ar fi săvârșit un tedeum la Mitropolie pentru trecerea Balcanilor. Generalul Diebici avea puteri discreționare, dorind să impună Turcilor pacea înainte ca intervenția altor puteri să se poată produce. După o informație confidențială din București noul domn al Munteniei urma să fie ales de un colegiu compus din 200 de alegători și anume din 50 boieri mari, 50 boieri mijlocii și mici, 50 negustori și târgoveți și 50 țărani, aleși ca toții în unanimitate de tagmele lor. Contingentul milițiilor pământene era preliminat la 15.000 oamieni, conduși și instruiți de un polcovnic rus. Clasa scutelnicilor trebuia să dispară, în schimb însă fiecare sătean era obligat la 70 de zile de clacă pe an în loc de 12, ca până atunci. Numirile în serviciile publice urmau să se facă pe vieață. Din gura unui ofițer rus s'ar fi aflat că noul domnitor va fi ales pe vieață și cu dreptul de succesiune pentru fiul său. Domnitorul va fi silit de împrejurări să recurgă la ajutorul trupelor rusești până ce se va organiza și instrui armata națională [2]). Agenția austriacă aflase din București dela Constantin Bellio că s'ar fi dat redactarea definitivă regulamentului pentru alegerea domnului. Colegiul elec-

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. CXXIX.
[2]) *Ibid.*, Nr. CXXXI.

toral s'ar compune din 200 votanți, dintre care 100 alegători din București și 100 din provincie. Candidat la domnie putea fi numai un boier mare dela rangul de ban până la mare logofăt. Candidatul trebuia să fie Român băștinaș și așezat în țară prin cel puțin trei generații. Lista civilă a domnului era fixată cu 1 ½ milioane piaștri pe an. Numirea în funcțiunile publice se făcea de domn, iar funcționarii numiți nu puteau avea alte venituri, decât leafa lor bugetară [1]).

La 10 August se svonea la Iași că Rușii și-ar fi instalat cartierul general la Kirkilise și că înaintează spre Constantinopol. In timpul acesta generalul Diebici dăduse ordin ca în toate bisericile să se facă continuu slujbe pentru izbânda Rușilor și pentru ca armata rusească să poată prăznui curând triumful desăvârșit asupra păgânilor în biserica Sf. Sofia din Constantinopol. Mitropolitul Moldovei cu înaltul cler se pregăteau chiar pentru călătorie la Constantinopol, pentru a asista la serviciul divin din Sf. Sofia, redobândită pentru cultul creștin. La Rusciuk comanda generalul Crasovschi, la Giurgiu Kisselev, iar în Oltenia Geismar [2]). Pe la 1 August se svonea că Turcii ar fi cerut pacea, dar că generalisimul Diebici le-ar fi răspuns că nu poate fi vorba de pace până când nu vor fi capitulat cetățile Giurgiu, Rusciuk și Șumla [3]). La 21 August se aflase că orașul Adrianopol avea 80.000 de locuitori, jumătate Turci dintre care 15.000 combatanți. In ajutorul orașului sosiseră 16.000 infanteriști și 20.000 călăreți. Bateriile turcești erau așezate pe poziții bine alese. Atacul Rușilor contra Adrianopolului s'a produs prin surprindere de coloanele rusești, care, după trecerea Balcanilor, înaintaseră în marșuri forțate de 30—40 de verste pe zi spre cetate. In ziua de 8/20 August, când generalul Diebici se întorsese din recunoaștere, apăru la poarta cetății Ibrahim și Hali-Pașa în fruntea unei deputațiuni de târgoveți pentru a anunța capitularea. Consilierul de stat Fonton care făcea pe parlamentarul, ceru predarea imediată a tunurilor, drapelelor și a magaziilor de

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. CXLI.
[2]) *Ibid.*, Nr. CXXXII.
[3]) *Ibid.*, Nr. CXXXIII.

munițiii și de provizii. In schimb garnizoana turcă putea ieși liberă din cetate în frunte cu comandanții ei, în oricare altă direcție decât aceea care ducea spre Constantinopol. Termenul de acceptare sau refuz era de 14 ore. A doua zi la orele 5 dimineața trupele rusești se puseseră în marș spre Adrianopol. La priveliștea aceasta Turcii fură cuprinși de o ne mai pomenită panică, căutând să fugă care încotro. Dar retragerea spre Constantinopol era tăiată, iar generalismiul Diebici își instalase cartierul general în castelul sultanului din Eski-Seray. In condițiunile acestea garnizoana din Adrianopol nu avea altă ieșire decât să capituleze, lăsând în mâinile Rușilor 56 tunuri, 25 steaguri, 8 tuiuri, mii de arme și îmbelșugate provizii [1]. La Iași circula svonul că la Constantinopol ar fi isbucnit grave turburări și că sultanul ar fi fugit. Totodată se svonea că Diebici ar fi respins propunerea Turcilor ca tratativele de pace să se facă la Șumla. El fixă orașul Adrianopol pentru tratative și ceru capitularea imediată a cetăților Șumla, Rusciuk și Giurgiu ceea ce fu acceptat de Turci [2].

La 20 August generalul Kisselev primi prin curieri o notă oficială din Adrianopol prin care i se comunica că Deftendar Efendi și Caz-Askerul Anatoliei ar fi sosit la Adrianopol cu depline puteri pentru a trata pacea. Prima cerere a plenipotențiarilor Turci fusese ca Rușii să oprească marșul lor spre Constantinopol și să cruțe capitala imperiului otoman [3]. Diebici se opri în fața Constantinopolului pentru a nu indispune Anglia, Franța și Austria, care nu ar fi aprobat un asemenea pas [4].

Dintr'o scrisoare confidențială din Iași aflăm că după capitularea Adrianopolului și ocuparea localității Kirkilise, generalul Diebici diriguise 25.000 de oameni spre Enos și alți 25.000 spre Inada pe flancul stâng. El însuși în frunte cu 120.000 de oameni înainta la centru spre Constantinopol. Raisefendi și Beiliccі Efendi interveniseră pentru

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. CXXXII.
[2]) *Ibid.*, Nr. CXXXIII și CXXXVI.
[3]) *Ibid.*, Nr. CXLII.
[4]) *Ibid.*, Nr. CXLIV.

un armistițiu, care însă nu putea fi acordat până când cetățile Şumla, Rusciuc și Giurgiu nu vor fi capitulat [1]). După capitularea acestor cetăți, pacea dictată de Diebici trebuia să cuprindă următoarele condițiuni:

1. Patriarhul Constantinopolului să se bucure de drepturile și privilegiile unui suveran.
2. Alegerea patriarhului să se facă cu asentimentul Rusiei de a cărei protecție urmează să se bucure.
3. Osemintele patriarhului mucenic dela 1821, care fusese ucis în Sf. Sofia să fie reînhumate cu ceremonialul oficial.
4. Grecii să fie considerați ca supuși micşti și tratați după legile lor.
5. Vasele rusești să aibă trecere liberă prin Dardanele.
6. Poarta va plăti o indemnizație de războiu de 900 milioane ruble hârtie, ceea ce făcea 30 milioane galbeni.
7. Principatele Române se vor bucura timp de 8 ani de scutire de tribut. Numai după expirarea acestui termen, ele vor răspunde tributul după vechiul obiceiu. Moldova va plăti numai 1000 de pungi.
8. Poarta va recunoaște și aproba constituțiile pe care înseși Principatele Române și le vor da.
9. Rușii vor avea la Constantinopol un porto-franco, în care Turcii nu vor avea acces, decât cu autorizația ambasadorului rus [2]).

O scrisoare din Iași din 18 Septemvrie comunică că flota britanică ar fi intrat în Dardanele și că Anglia ar fi luat asupra sa garanția pentru plata despăgubirilor de războiu din partea Porții într'un termen de patru ani. Dar că Rușii pretind menținerea ocupației lor în Principate până la plata despăgubirii de războiu [3]).

In noaptea de 20 Septemvrie un curier aduse la Iași știrea despre încheierea păcii dela Adrianopol și semnarea tratatului în ziua de 2/14 Septemvrie. Generalul Mircovici comunică vestea aceasta redacției ziarului « Albina Românească » și o aduse la cunoștința obștească din Iași prin batere de tobe.

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. CXXXIII.
[2]) *Ibid.*, Nr. CXLIV.
[3]) *Ibid.*, Nr. CXLVI.

La Mitropolie s'a celebrat o doxologie pentru încheierea păcii iar seara orașul a fost frumos iluminat [1]).

Intr'o adresă către redactorul Albinei-Moldovenești generalul Mircovici spunea:

«Pacea între Rusia și Poarta Otomană a fost semnată la Adrianopol, la 2 a lunei acesteia, prin plenipotențiarii celor două puteri beligerante. Făcându-vă cunoscut această importantă noutate, vă invit să o publicați într'un supliment extraordinar al ziarului Domniei-Voastre».

Primiți, Domnule Redactor, etc. semnat Mircovici [2]).

Izbânda lui Diebici asupra Turcilor îi aduse înaintarea binemeritată la rangul de mareșal cu atributul de *Zabalkanski* adecă de *Străbătător al Balcanilor*.

Din cuprinsul unei scrisori confidențiale din Iași aflăm că vestea despre încheierea păcii a fost primită cu bucurie pretutindeni. Numai că lumea rămase nedumerită cu privire la atitudinea Rusiei față de Principate. Generalul Mircovicz lăsase să se înțeleagă că trupele rusești vor rămânea peste iarnă în Principate. Se mai svonea că Principatele vor rămânea sub ocupația rusească ca garanție pentru plata indemnizației de războiu din partea Porții, indemnizație care se ridica la suma de 30 milioane galbeni. Că Rușii nu se gândeau la evacuarea Principatelor se vedea și din faptul că ei continuară cu organizarea de spitale pentru răniți atât la Bârlad cât și la Iași, unde casele boierilor Alexandru Mavrocordat și Constantin Cănănău fuseseră amenajate pentru spitalizarea răniților. Mai întârzia și fermanul din partea Porții care după obiceiu se trimitea îndată după încheierea păcii către mitropolit și divan pentru a-i încredința cu girarea treburilor publice până la sosirea noului domn. Mitropolitul primise vestea din București că ocupația rusească va mai dăinui încă opt ani de-a-rândul. Decretul pentru organizarea milițiilor pământene fusese extins și asupra Moldovei, în lotul căreia cădea organizarea unei trupe de 6000 de oameni și 12 tunuri. De reținut este și faptul că Rușii se interesau de aproape despre pretinsele mișcări de trupe

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. CXLVII.

[2]) *Ibid.*, Nr. CXLVII.

austriace în Bucovina. Un oarecare Gheorghe Ghica fusese însărcinat de generalul Mircovici să parcurgă granița Moldovei dela Mamornița la Dorna pentru a aduna informațiuni în legătură cu mișcările de trupe din Bucovina, primind pentru acest serviciu suma de 100 galbeni [1]).

Corespondentul agenției din București raporta la 25 Septemvrie că populația așteaptă cu nerăbdare plecarea Rușilor și că ea se temea ca nu cumva ocupația rusească să se prelungească până Dumnezeu știe când. De altfel boierimea era foarte nemulțumită cu dispozițiunile din proiectul de constituție, privitoare la desființarea poslușnicilor și scutelnicilor, considerând dispozițiunile acestea ca îndreptate direct contra privilegiilor boierești. Lumea era nemulțumită și din cauza nenumăratelor taxe nouă ce se impuneau până și pe femeile de moravuri ușoare sub numele de c... Cu puține zile în urmă fuseseră ridicate vreo 200 de aceste ființe nenorocite și trimise ca îngrijitoare și spălătorese pe lângă spitalele din Silistria și Brăila. In cercurile ofițerilor ruși se critica foarte aspru politica lui Metternich și se aștepta ca armata rusească biruitoare să se îndrepte contra Austriei, pentru a-i smulge Galiția și a o încorpora Poloniei rusești. Ei susțineau că armata austriacă, cu un contingent de 100.000 de oameni și condusă de generali proști, n'ar putea rezista unei armate de milioane de oameni ca cea rusească [2]).

La 27 Septemvrie raporta Fleischhackl că la București încheierea păcii s'a sărbătorit prin un tedeum la mitropolie și a fost anunțată populației prin 101 descărcături de tun. Lumea se bucura de pace dar se temea ca trupele rusești să nu rămână mai departe în Principate. După informațiunile primite poarta ar fi fost obligată să plătească Rusiei o indemnizație de 12 milioane de ducați imperiali, din care sumă un milion și jumătate galbeni erau destinați pentru despăgubirea negustorilor și oamenilor de afaceri care au suferit daune materiale de pe urma războiului. Din indemnizația aceasta totală un milion de galbeni urma să fie depus imediat la semnarea tratatului de pace, Poarta mai cedase Rusiei

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. CXLVIII.
[2]) *Ibid.*, Nr. CXLIX.

nu numai cetățile Anapa, Acalzi, Alkalaki, Poti și Cars, ci întreaga regiune caucazică din jurul lor. Cetățile turcești de pe malul stâng al Dunării și anume Brăila, Giurgiu și Turnu urmau să fie dărâmate prin generalul de geniu Muraviev care, primise această însărcinare. Raialele adecă teritoriile din jurul cetăților trebuiau să fie restituite vechilor lor proprietari. In condițiunile acestea șenalul sau talwegul Dunărei devenise din nou granița firească între Imperiul Otoman și Țara-Românească. Dar Dunărea nu rămânea ca graniță decât până la gurile ei căci Delta Dunărei până la brațul Sf. Gheorghe fusese anexată Basarabiei rusești.

De asemenea Poarta fu obligată să restitue Sârbilor ținuturile care li aparțineau. Poarta se mai obligase să adere la tratatul dela Londra din 4 Aprilie 1826 reînnoit prin adeziunea Franței la 6 Iulie 1827. Dardanelele trebuiau să rămână deschise pentru circulația vaselor tuturor națiunilor, iar Turcia fu obligată să garanteze libertatea navigației în Marea-Neagră. Dar ceea ce lovea mai simțitor în interesele românești era faptul că Poarta consimțise ca Principatele Române, împreună cu cetățile Silistria, Varna, Burgas și Sizopolis să rămână sub ocupația rusească până ce toate condițiunile tratatului dela Adrianopol vor fi fost îndeplinite de Turci. Se mai vorbea că s'ar fi convenit asupra acordării unei amnestii generale pentru toți supușii otomani care în timpul războiului s'ar fi făcut vinovați de acte de nesupunere față de Poartă. In legătură cu alegerea domnitorului se vorbea de doi candidați mai serioși și anume de Grigore Ghica și de Grigore Brâncoveanu, ambii fiind agreați atât de Ruși cât și de Români [1]). La Iași se svonea că alegerea domnului se va face în luna Decemvrie și că în scopul acesta generalul Zeltukin dăduse ordinele cuvenite în legătură cu alcătuirea listei alegătorilor. Tot el dăduse sugestia ca *Copoul* să fie plantat cu arbori și prefăcut într'un parc [2]). Candidat la tronul Moldovei era Constantin Cantacuzino Pașcanul; se mai vorbea și de candidatura lui Constantin Conachi care și-ar fi asigurat sprijinul

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. CL, CLI, CLIV și CLXI.
[2]) *Ibid.*, Nr. CXXXVI.

lui Zeltukin [1]. Grosul trupelor rusești se găseau în retragere spre granița rusească, iar pentru cele destinate să rămână în Principate se pregăteau cartierele de iarnă [2].

In noaptea de 22 spre 23 Octomvrie muri subit la București generalul Zeltukin de febră intestinală. Curând după moartea sa sosi un curier din Petersburg care aduse decretul de numire pentru generalul Pavel Kisselev în postul de președinte al divanurilor din Muntenia și Moldova. Tot el fusese încredințat și cu comanda asupra trupelor de ocupație care rămăseseră în Principate [3].

La începutul lui Noemvrie se svonea la Iași că ratificarea tratatului dela Adrianopol ar întâmpina dificultăți din partea marilor puteri și mai ales din partea Austriei și că pentru aplanarea acestor neînțelegeri ar urma să se convoace un *congres la Cracovia* și că țarul Nicolai ar fi chiar în drum spre Varșovia. Din pricina dificultăților cu ratificarea tratatului dela Adrianopol generalul Mircovicz n'ar fi îngăduit până acuma publicarea stipulațiunilor lui în « Albina Moldovenească ». Se mai spunea că atât mitropolitul Grigorie al Ungro-Vlahiei cât și vistiernicul Gheorghe Rosnovanu ar fi primit autorizația de a se reîntoarce din surghiunul lor din Basarabia, dar că ei nu puteau să se reîntoarcă în Principate atâta vreme, cât acestea se vor găsi sub ocupație rusească. Se poate ca măsura aceasta să se fi luat în urma intervenției, pe care boierii cu mitropolitul în frunte o făcuseră pe lângă guvernul rusesc în scris [4]. Tot atunci se aștepta ca generalul Mircovicz să fie înlocuit cu generalul Dobrovolski în demnitatea de vicepreședinte al divanului din Iași [5].

In ziarul vienez « Oesterreichischer Beobachter » Nr. 296, apăruse un articol în care se susținea că Anglia, în unire cu Austria, ar fi ridicat proteste în contra tratatului dela Adrianopol. Gheorghe Asachi se grăbi să traducă articolul pentru « Albina Moldovenească ». Censura rusească opri însă

[1] Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. CXLVI, CLI și CLII.
[2] *Ibid.*, Nr. CLXI și CLXII.
[3] *Ibid.*, Nr. CLX, CLXI și CLXII.
[4] *Ibid.*, Nr. CLXIII.
[5] *Ibid.*, Nr. CLXVIII.

publicarea, precum tot ea întârzia și cu aprobarea cerută de Asachi de a se da publicității stipulațiunile tratatului dela Adrianopol [1]).

Dintr'o corespondență confidențială din Iași cu data de 22 Noemvrie aflăm că vornicul Constantin Conachi, membru în comitetul de opt pentru redactarea proiectului de constituție, ar fi dat într'un cerc de prieteni următoarele lămuriri asupra scopurilor, pe care Rusia le urmărea cu noua constituție a Principatelor, zicând:

« *Noi care cunoaștem politica rusească nu putem crede că Rusia, numai din bunătatea de inimă și din deosebita sa dragoste de oameni, ar impune Principatelor o constituție pentru binele și prosperitatea lor în viitor; dimpotrivă, ea pare să urmărească pe calea aceasta cu totul alte scopuri; oare nu activează cumva Rusia în modul acesta numai pentru a inspira încredere provinciilor austriace Transilvania și Ungaria, față de care pare să aibă o poftă deosebită, demonstrând ce nobile sentimente manifestează ea față de Principate, pe care le-a fericit cu o constituție așa de bună? Aceasta pare să fie intenția discretă, care este pusă la temelia acestei constituții. De altfel mă tem — zicea Conachi — că nici nu ne vom bucura timp prea îndelungat de această constituție, care merită de altfel toată lauda, fiindcă dacă aruncăm o privire asupra tratatului ruso-turc dela Adrianopol, vom găsi că Rușii și-au rezervat drepturi de a primi în loc de bani peșini și alte bunuri ale Porței în valoarea lor de prețuire pentru acoperirea indemnizațiilor de războiu ce li se cuvine* ».

« *S'ar putea deci ca însăși Poarta, având în vedere că pierde totul ce ridica până acuma din Principate, că tributul general de 1 milion de piaștri pe care îi primea din ambele Principate tributare nu poate acoperi nici măcar procentele pentru totalul indemnizației de războiu și în sfârșit, luând în considerare și faptul, că prin pierderea insulelor din delta Dunării pierde împreună cu ele și cea mai mare parte din traficul comercial, să fi oferit Rușilor în taină ambele Principate în contul datoriei de războiu. Mă tem foarte mult să nu se întâmple așa ceva și mi*

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. CLXIV.

se pare că am putut reține indicații în privința aceasta din însăși convorbirea confidențială pe care am avut-o la București cu mai mulți Ruși de vază și de influență » [1]).

Destăinuirile lui Conachi făcuseră mare impresie la Iași. De ele se sezisă și agentul austriac în raportul său din 23 Noemvrie, punându-se în evidență față de agitațiunile pe care Rușii le făceau în rândurile populațiunii ortodoxe din provinciile austriace, arătând că Rușii desfășură o aprigă propagandă în rândurile numeroaselor *populațiuni austriace de confesiune greco-ortodoxă din Ungaria, Transilvania și Bucovina*, cărora li pune în vedere constituția și noua organizație a Principatelor, le ademenește la emigrare și le face accesibile înrâuririi și impulsului rusesc [2]).

Dar, oricare vor fi fost gândurile Rusiei cu privire la soarta viitoare a Principatelor, nu este mai puțin adevărat că, emanciparea acestora față de Poartă și elaborarea nouilor constituții sau regulamente organice, veneau să sprijine și să încurajeze străduințele Românilor spre independență și autodeterminare. Manifestarea acestor străduințe neliniștea pe Austriaci care se împăcaseră de-a-binelea cu stările de lucruri din Principate și stăruiau pentru menținerea lor neschimbată. Ingrijorarea aceasta se desprinde din raportul agenției din 25 Noemvrie în care se arăta că, *încă de pe timpul lui Ion Vodă Sturdza, se manifestau tendințe de emancipare față de Poartă, atât din partea Domnului cât și din partea boierilor*. Aceste tendințe primiră un puternic impuls de pe urma ultimelor evenimente interne și externe, astfel că desfacerea totală sau modificarea raporturilor Principatelor față de Poartă vor putea aduce cu sine fatal și desconsiderarea obligațiunilor ce fuseseră impuse Principatelor prin aceste tratate față de Austria. Și cum una din îndatoririle principale ale agențiilor austriace din Iași și București consistă tocmai în menținerea și apărarea acestor tratate, de care depinde bună starea supușilor austriaci din Principate precum și desfășurarea normală a comerțului lor cu provinciile austriace, el nu face decât își îndeplinește o sacră datorie de a atrage

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. CLXV.
[2]) *Ibid.*, Nr. CLXVI.

atențiunea cancelariatului asupra acestor stări de lucruri și a recomanda cuvenita atenție și vigilență [1]).

Constantin Conachi mai dedea prietenilor săi din Iași și următoarele lămuriri cu privire la noua constituție, la care colabora. El arăta că ante-proiectele acestor constituții fuseseră elaborate la St. Petersburg și supuse comitetului de opt spre deliberare, dar fără dreptul de a face modificări. Luându-se în discuție drepturile și libertățile cetățenilor, s'a început cu sătenii *și s'a stabilit ca țăranul, afară de darea către țară, să nu mai poată fi impus cu alte dări, ca cele cunoscute sub numele de beilic și havalele și nici să fie obligat la rechiziții sau prestații oricum s'ar fi numit ele. Pentru cazul că autoritatea de stat ar avea nevoie de vehicule pentru orice transporturi, ea nu va mai putea recurge la rechiziții, ci va trebui să plătească în numerar. Țăranul rămase obligat numai la 12 zile de lucru pe an fără nicio altă prestație.*

Dările se vor percepe de către proprietari și se vor vărsa direct vistieriei, așa că instituția ocolașilor sau perceptorilor este și rămâne desființată. Proprietarul va judeca toate pricinile țăranului în prima instanță, iar statul va pune la îndemână instrucțiunile de procedură și de modul de percepere a dărilor. Odată cu înlăturarea beilicului și havalelelor, se desființează și instituția scutelnicilor, *asupra cărora niciun boier nu va mai putea ridica pretenții. Proprietarii sunt obligați să înființeze hambare sau pătule în proporție cu întinderea moșiei lor pentru cazul de foamete, stocând în fiecare an partea cuvenită din recoltă. Numai după patru ani, proviziile stocate pot fi vândute sau întrebuințate în folos obștesc. In fruntea districtelor vor sta doi ispravnici, unul pentru împărțirea dreptății, iar altul pentru treburile administrative. Acesta al doilea ispravnic exercită totodată și puterea executivă, ținând locul comandantului teritorial. Miliția țării Moldovei va cuprinde la început, trei mii de oameni. Mai apoi numărul acesta se va spori la 6000. Milițienii stau sub comanda hatmanului. In atribuțiunile oștirii pământene cade paza graniței spre Austria și Turcia. La Galați se va institui o carantină după modelul austriac, unde se vor opri călă-*

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, Nr. CLXVII.

torii, pe cât posibil, numai pentru durata contagiunii. Principele trebuia să fie domn constituțional, iar demnitățile țării se vor încredința acelora care vor fi întrunit majoritatea sufragiului. Sufragiul se va obține în adunarea generală a tagmelor care vor fi convocate de două ori pe an [1]).

Intre întâmplările diverse menț onate de agenția din Iași găsim raportul asupra cutremurului de pământ care s'a simțit la Iași în ziua de 26 Noemvrie orele 4 dimineața. Cutremurul a fost foarte puternic și a durat 70 secunde. Mișcarea a fost orizontală dela Vest spre Est. S'a auzit și un sgomot subteran înnăbușit. Numeroase case și biserici au suferit daune serioase iar la foarte multe case s'au năruit hornurile adecă coșurile. Cutremurul s'a repetat cu intensitate redusă între orele 7 și 8 din aceeași zi. Cutremurul s'a simțit și la Cernăuți dar cu intensitate mai slabă. Seara s'a repetat cutremurul, dar el a fost de o intensitate foarte redusă. Inainte de cutremur pe la miezul nopții se abătuse un vânt foarte puternic asupra Iașilor [2]).

Cutremurul s'a simțit la aceeași oră și la București, unde a durat până la 2 minute și a fost de o ne mai pomenită vehemență, întrucât aproape nicio casă n'a rămas neatinsă. Multe case ca acele ale consulatelor englez și francez au trebuit să fie evacuate. S'a mobilizat toată populația pentru lucrările de reparație. Cutremurul s'a simțit și la Sibiu [3]). Pentru constatarea pagubelor provocate de cutremur s'a instituit la București o comisiune specială, care conchise la dărîmarea a *121 de clădiri dintre care 15 biserici și 106 clădiri profane*. Și la Craiova cutremurul provocase mari daune, dărâmând numeroase biserici și case de locuit [4]).

Pe la începutul lui Decemvrie 1829 situația internațională nu era lămurită de tot. Succesele Rusiei în Balcani și izbânda ei asupra Imperiului Otoman trezi fără îndoială serioase îngrijorări în cabinetele marilor puteri europene, al căror pre-

---

1) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, Nr. CLXVI.
2) *Ibid.*, Nr. CLXVIII.
3) *Ibid.*, Nr. CLXIX.
4) *Ibid.*, Nr. CLXXI.

stigiu față de Poartă suferise mult în urma tratatului dela Adrianopol. In constelațiunea aceasta așa de turbure era firesc să circule felurite svonuri politice după năzuințele și interesele specifice ale fiecărei țări. *In Moldova se colporta vestea că Rusia ar fi gata să retrocedeze Basarabia pentru a reintregi vechile hotare ale Moldovei. In cazul acesta granițele Moldovei ar urma să fie reîntregite și cu Bucovina, pe care Austria ar trebui să o retrocedeze. Pentru cazul acestei reparațiuni de graniță Austria ar mai trebui să renunțe și asupra Galiției, în vederea reîntregirii Poloniei, care, ástfel reconstituită în vechile sale hotare, ar urma să fie constituită în regat și să servească ca apanaj pentru marele duce C o n s t a n t i n, proclamat rege al Poloniei. Pentru realizarea acestor planuri politico-dinastice s'ar face mari concentrări de trupe în Polonia rusească* [1]). Firește că planurile acestea, în deosebi cele privitoare la reîntregirea Moldovei, așa de actuale și astăzi, erau prea frumoase ca să fi putut fi transpuse chiar atunci în realitate.

In ședința solemnă a divanului din 9 Decemvrie 1829 generalul K i s s e l e v făcu declarațiuni oficiale asupra încheierii tratatului de pace dela Adrianopol și dădu cetire stipulațiunilor cuprinse în acest tratat. Cuprinsul tratatului împreună cu cele două acte separate relative la Principatele Române au fost publicate în diferite colecții de acte diplomatice, astfel că nu mai este nevoie să mai insistăm asupra lor [2]).

Cu acea ocaziune festivă generalul K i s s e l e v dădu boierilor de înțeles că alegerea domnitorului nu se va face decât după evacuarea Principatelor de către trupele de ocupație rusești. Rămase deci ca redactarea definitivă a nouălor constituțiuni sau mai bine zis a Regulamentelor Organice, pentru fiecare Principat în parte să se facă cât mai curând sub președinția sa, care în calitatea de președinte al divanurilor din București și Iași și de comandant al trupelor de ocupație unea de fapt în persoana sa atribuțiunile unui guvernator civil și militar al Principatelor Române [3]).

---

[1]) H u r m u z a k i-N i s t o r, *Doc.*, XXI, Nr. CLXXI.

[2]) *Acte și Documente relative la Istoria Renașterii României*, vol. I, Nr. 62—64, p. 318 urm.

[3]) H u r m u z a k i-N i s t o r, *Doc.*, XXI, Nr. CLXXIV.

Rapoartele agențiilor austriace din București și Iași din anii 1828 și 1829, care sunt în curs de apariție în volumul XXI din colecția de documente H u r m u z a k i aduc și alte informațiuni nouă și prețioase relative la istoria Moldovei și Țării Românești din preajma tratatului de pace dela Adrianopol și a Regulamentului Organic. Noi ne-am mărginit la știrile relevate în comunicarea de mai sus, pentru a le aduce cu un ceas mai de grabă la cunoștința cetitorilor români, care se interesează de sbuciumatul nostru trecut istoric.

In 1909. — Iaşi.

N. IORGA

ELOGIU ACADEMIC

ROSTIT DE

N. BĂNESCU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința comemorativă solemnă dela 15 Mai 1941

Sire,

Domnilor colegi,

« Sunt oameni la mormântul cărora nu poți vorbi decât de vieață, de vieața întrupată odată în ei, care n'a sburat dela dânșii decât în clipa din urmă, aruncând înapoi trupul sdrobit al învinsului, și care, pecetluită cu firea, cu numele lui, va merge și de acolo înainte ani și zeci de ani încă, stăpânind mințile, încălzind inimile, îndemnând și poruncind ».

Cu aceste cuvinte își începea odată una din acele splendide caracterizări, ce ne-au dat minunata galerie a « Oamenilor cari au fost », învățatul fără păreche pe care Academia Română, cu adâncă pietate, îl comemorează azi.

Niciodată cuvintele sale, atât de adevărate, nu s'au putut aplica mai cu temeiu decât la această comemorație. Nicolae Iorga a fost, ca nimeni altul, până în clipa morții sale tragice, un clocot de vieață. Mai bine de o jumătate de veac ea s'a risipit darnic, torențial asupra contemporanilor, a stăpânit mințile, a încălzit inimile, a îndemnat și a poruncit.

Născut în Botoșani, dintr'o familie care cobora după tată din oamenii întreprinzători dela Pind, prin mamă din neamul marelui Vornic Iordachi Drăghici, în care scrisul era o tradiție, și din Arghiropolii cu mari rosturi, pe vremuri, la Constantinopole, copilul a moștenit însușirile deosebite care aveau să-l ridice, din fragedă adolescență, pe primul plan al vieții. « Am fost născut, — mărturisește însuși [1]) — cu orizonturi depărtate în spațiu și în timp, cu prevestiri de străinătăți din fundul lumii, și cu viziunile unui trecut din adâncul vremilor ».

Orfan de tată la patru ani, avu o tristă și chinuită copilărie, închisă între pereții căsuței modeste pe care mama era silită s'o schimbe mereu, în luptă cu necazurile unei vieți strâmtorate: « Groaznicul lucru care se chiamă casa altuia, în care vii după alții, cari au trăit, s'au iubit și s'au urît, au petrecut, au suferit și au murit acolo, vii pentru un timp, îți plătești adăpostul, încarci apoi totul pe mâni aspre, grăbite, care pătează și strică, și te duci aiurea ! » — înseamnă, cu melancolie, mai târziu, în notele sale.

Puține amintiri ale anilor din această primă copilărie. Câteva licăriri, mai mult dureroase, în strâmtul orizont al vieții. Școala, unde copiii își află de obiceiu o societate pentru sburdalnica lor vieață, n'a fost pentru dânsul decât un nou prilej de amare decepții. Erau alături copii din mahala, fără nicio creștere, adolescenți brutali, respingători lângă copiii delicați cu educație de acasă. O pedagogie primitivă, sau, mai bine, lipsa oricărei pedagogii lăsa în voia lui viesparul de sgomot și neorânduială. Ea n'avea un cuvânt de prietenie pentru cei buni, un gest de apărare a celui ce se simțea pierdut în mijlocul instinctelor fără frâu ale camarazilor.

De altminteri, școala primară nu i-a dat mai nimic copilului precoce, care, la cinci ani, știa ceti și scrie, fără să fi învățat, și putea ceti cărți în limba franceză, aflate în biblioteca tatălui său, strânse dela librarul ieșean Petrini, care-l plătise astfel pentru serviciile sale de avocat.

[1]) *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost.* Volumul I, București 1934, p. 4.

Liceul n'a adus nici el o prefacere în vieața adolescentului. Ce triste amintiri i-au lăsat temnița internatelor, indiferența și brutalitatea dascălilor fără metodă și fără iubire! Doar câteva chipuri luminoase, cu larg orizont, apropiindu-se de aceste suflete părăsite, înseninează paginile sumbre ale însemnărilor ce i-au dat amintirile acelor ani.

In cursul lecțiilor, la care mai nu avea ce asculta, băiatul se cufunda în cetirea literaturii mai nouă a Franței, în volumele împrumutate dela un generos librar, îndatorându-se a le restitui cu foile netăiate. Aceste stăruitoare lecturi, pe care le confirma deunăzi interesanta comunicare a distinsului nostru coleg G. Mironescu, l-au scos — o spune însuși — din vulgaritatea ce-l încunjura, l-au făcut să se simtă « alt om ». In cuvinte de rară duioșie ridică, mai târziu, imn de recunoștință cărților, pentru câtă imensă lărgime de orizont au deschis dinaintea minții sale: « O, sfintele mele cărți, pe care soarta prielnică mi le-a scos înainte, cât vă datoresc că sunt om, că sunt om adevărat, ca oamenii din țările unde nu s'a întrerupt niciodată cultura, și de aceea, cu toată lipsa unei averi, moștenită sau câștigată, cu câtă nesfârșită iubire, cu câtă nesățioasă patimă v'am cules de pe toate drumurile, din toate tristele colțuri ale părăsirii voastre, din împrăștierea atâtor furtuni și catastrofe casnice, pentru a face din voi, ce a lăsat mai prețios omenirea de pretutindeni și de oricând, în casa mea... biserica celor patruzeci de mii de glasuri, care înalță același imn, peste marginile morții cui v'a scris, acelui mare și nobil sfânt, martir totdeauna, care e idealul uman! » [1]).

Sfârșind studiile liceale, în 1888, tânărul își trecu examenul de bacalaureat, clasificat întâiul, și-și câștigă prin concurs un loc în « Școala normală superioară », ca student al Universității din Iași.

Altă vieață începea acum pentru dânsul. Profesorii, erudiți, făceau cursuri interesante, tânărul culegea informația din cele mai bune cărți de specialitate. Pasiunea sa de cetire găsea acum, în biblioteca Școalei normale, opere din literatura uni-

[1]) *O viață de om*, I, pp. 140—141.

versală, care-i dedeau nouă idei de vieață, îndreptate spre alt ideal decât al fericirii generale propovăduite de Catehismul lui Karl Marx; căci, trebue să adăugăm, sub înrâurirea curentului pe atunci la modă, el se încântase, încă de pe băncile școalei, de socialism. Dar Eminescu — apăruse ediția de « Proză și Versuri » a lui Morțun — a fost pentru tânărul ce-și căuta drumul « o revelație fulgerătoare, un strămutător subit, ca prin minune, în altă lume » [1]). Poetul strălucitor și profund a determinat schimbarea sufletească, legându-l pentru toată vieața de curentul naționalist.

Lecturile sale întinse l-au îndemnat a scrie, și a dat câteva studii literare, apărute, sub îngrijirea « atentă și binevoitoare » a lui Tiktin, în « Arhiva » din Iași.

Stăpân pe atâta bogăție a minții, Nicolae Iorga, hotărît a nu mai pierde anii, — slăbiciunea trupului istovit de multele suferințe și lipsuri îl făceau să creadă că nu-i va avea prea mulți — cere și obține, după trecerea examenelor anului întâiu (Iunie 1889), toate cu bile albe, ca în toamna aceluiași an să depună restul examenelor și licența. El uimește comisia, prin cunoștințele și pătrunderea spiritului său [2]).

Șt. Vârgolici, care-i arătase multă simpatie, scria, a doua zi după examen, lui Iacob Negruzzi, membru în consiliul permanent al Instrucției, spre a-l recomanda pentru o suplinire la Focșani. El îi vorbea de succesul « extraordinar de strălucit » cu care acest tânăr Iorga își trecuse examenul de licență, numai după un an de cursuri. « Este un băiat — adăuga dânsul — cu desăvârșire distins, cum n'am avut și probabil mult timp nu vom avea în Facultatea noastră, un adevărat *fenomen*, și ca memorie și ca putere de judecată, și are numai 18½ ani » [3]).

A. D. Xenopol afirmă și dânsul, în Memoriile începute, că admirase mult « întinsele cunoștințe » pe care le avea Iorga « încă de pe băncile școalei ». Istoricul dela Iași îl susținuse « din toate puterile » și-i făcuse majoritatea în

[1]) *Ibidem*, p. 175.

[2]) Examenul s'a ținut în ziua de 19 Decemvrie 1889.

[3]) I. Toroutiu și G. Cardaș, *Studii și documente literare*. I, București 1931, p. 384.

consiliu, spre a fi admis la examen înainte de vreme. « Licența în literatura clasică o trecu — însemnă Xenopol —, cu cea mai mare distincție, obținând toate bilele albe, și deci *magna cum laude* » [1]).

Xenopol avu, cu acest prilej, o idee cu adevărat senzațională pentru moravurile noastre de atunci. Socoti anume că se cuvine a sărbători « minunea de om » ce aveau dinaintea lor, și propuse să i se dea un banchet. Această sărbătorire, cu totul neobișnuită, venind dela profesori, a fost cea dintâi consacrare a omului excepțional care avea să stăpânească epoca sa.

Aceeași bunăvoință a admiratorilor săi i-a obținut o bursă de călătorie în Italia, pentru întremarea sănătății primejduite prin atâtea silinți. Inainte de a pleca, el trecu, la București [2]), un concurs pentru catedra de limba latină din Ploești, atrăgându-și simpatia caldă a lui Odobescu, și continuă activitatea-i de publicist, dând studii de « critică științifică » despre Ion Creangă și Veronica Micle, la « Convorbiri Literare », foiletoane la « Lupta » lui Gh. Panu. Atunci a apărut și recensia de apărare a « Năpastei » lui Caragiale, și autorul puternicei drame dăruia « criticului inteligent și conștiincios » un exemplar din lucrarea sa, cu o măgulitoare dedicație.

Călătoria în Italia a lăsat în sufletul deschis la nouă senzații o impresie ce nu se va șterge niciodată. Minunea cea mare a fost pentru dânsul inițierea dintr'odată în natura și în vieața italiană. A început cu « lumea de umbre și de șoapte » a Veneției, trecând îndată la Padova, Vicenza, Verona, « dulci orașe pașnice, în care se auzea vorbind tare glasul vremilor de crunte lupte și de mare artă spontanee și îmbielșugată »; apoi la Pisa, la Florența, unde se va mai întoarce, pentru cercetări de arhivă, fermecat de frumusețea realizărilor ei trecute și de aceea a realității însăși. Milano i-a lăsat impresii confuze, iar Roma nu i-a dat fiorul de care s'a cutremurat Asachi, « într'un timp când nu se învăța atâta istorie a Romanilor ». De vină crede că a fost și « Ghidul », care îndemna pe școlarul de ieri a verifica pas cu pas tot ce era

[1]) *Istoria ideilor mele*, la I. Toroutiu, *Studii și doc. literare*, IV, pp. 339—340.
[2]) In Martie 1890.

însemnat ca mai important în paginile lui. In sfârşit a trecut la Neapole, unde s'a aşezat mai în margine, pentru a putea admira priveliştea în toată maiestatea ei [1]).

Intors din această călătorie, ale cărei amintiri aveau să apară îndată în « Revista Nouă », a rămas un timp la Bucureşti, unde a fost prezentat lui Hasdeu, şi a legat prietenie cu fruntaşii literaturii nouă: Caragiale, Vlăhuţă, Delavrancea. In toamna anului 1890, pornea din nou pe drumul Apusului, de astă dată la Paris, unde trebuia să facă studii timp de trei ani.

Trimes cu o bursă pentru studiul limbii greceşti, deşi se simţise atras către lumea ideilor, într'un domeniu filosofic oarecare, a trecut la studiile istorice, de care se apropiase prin cercetările de istorie literară şi prin consideraţii generale asupra trecutului nostru [2]).

Şcoala de Inalte studii din Paris, o şcoală « de erudiţie după cel mai strict sistem german din anii 1870—90 », l-a format ca istoric. Acolo a învăţat « practica erudiţiei », precizia informaţiei, folosirea metodică a documentului [3]). După migăloase cercetări de doi ani, pentru care a trebuit să meargă şi în Italia şi Anglia, şi-a trecut examenul de diplomă cu voluminoasa şi apreciata lucrare asupra lui Philippe de Mezières, predicatorul neobosit al cruciatei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Bursa îl îndatora să treacă doctoratul în Germania. La sfârşitul anului 1891, a plecat deci la Berlin, unde cursurile nu l-au putut atrage. Işi folosea timpul copiind, în arhive, lucruri privitoare la istoria Românilor. O neînţelegere cu Decanatul l-a făcut să meargă, pentru doctorat, la Leipzig, unde trecea examenul cu lucrarea privitoare la « Thomas III, marquis de Saluces », primită de vestitul Lamprecht. S'a înfăţişat la această ultimă probă fără nicio pregătire specială, grăbit cum era a strânge şi aici materialul pentru istoria

[1]) *O viaţă de om*, p. 185 urm.

[2]) *Institutul pentru studiul istoriei universale. Şedinţa de deschidere (1 April 1937)*, Bucureşti 1937, p. 7.

[3]) *Romantism şi naţionalism în istoriografia românească*. « Generalităţi cu privire la studiile istorice », Bucureşti 1933, pp. 174—5.

cruciatelor târzii, la care-l dusese cercetările asupra lui De Mezières, și mai cu seamă pentru istoria Românilor, spre care se îndrepta tot mai mult interesul său.

A trecut, în urmărirea aceleiași informații, la Dresda, la Nürnberg și la München, s'a oprit la Innsbruck, unde avea să se întoarcă, spre a culege urmele tristei pribegii a lui Petru-Vodă Șchiopul, și a coborît din nou la Veneția, pentru imensele-i arhive, care i-au dat materialul atâtor volume ce aveau să apară în urmă. A cules apoi, și în alte orașe ale Italiei, tot ce a putut afla privitor la subiectele urmărite.

Cu această bogată comoară de informație nouă, se întorcea în țară, în vara anului 1894, și obținea, la un concurs, catedra pe care a ilustrat-o până în pragul morții, la Universitatea din București.

Sire,

Domnilor colegi,

Profesoratul lui Nicolae Iorga a fost, peste varietatea nesfârșită a subiectelor, o continuă îndreptare a spiritelor spre actualitate, căci iștoria poporului său l-a stăpânit întotdeauna mai mult decât orice altă istorie și, cu înțelesul pe care dela început i l-a dat, ea se leagă inseparabil de cadrul larg al istoriei universale. Și, fiindcă istoria, cum o definea din prima sa lecție, trebue să prindă *toate* manifestările vieții unui popor, cercetarea trecutului național, în tot ce constitue vieața morală, i s'a impus ca o necesitate fundamentală.

Aceasta l-a dus la răscolirea, în toate domeniile, a acestui trecut, atât de mult uitat, i-a dat puteri de uriaș spre a-l căuta pretutindeni și a-l scoate, cu pietate, la iveală. Lipsa de înțelegere pentru ceea ce fusese mândria acestui popor l-a făcut să fie un aspru judecător al societății în mijlocul căreia trăia. Priveliștea tristă a luptelor, fără orizont și fără ideal, care, aici, între hotarele țării libere, dincolo, peste hotare, împărțea lumea în tabere dușmane; toropirea în care zăcea mulțimea cea mare a neamului, din mijlocul căreia puțini numai se ridicau la lumina conștiinței; primejdia ce

ne amenința ca națiune, împărțiți cum eram prin atâtea hotare și lipsiți de solidaritatea unei conștiințe naționale tari, — toate acestea l-au aruncat în luptă, cu armele experienței sale de istoric, pentru a proclama, ca un crez, nevoia prefacerii noastre.

Articolele apărute în l'Indépendance Roumaine din 1899 (« *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899* ») au produs, cum era de așteptat, un puternic ecou în public și au atras autorului multe dușmănii. Toate instituțiile, menite prin caracterul lor a da icoana vieții intelectuale românești, erau înfățișate cu scăderile lor, față de ce trebuia să fie. Mișcarea literară, atât de frumoasă odinioară, nu se putuse păstra, fără sprijin în clasele luminate, fără public și fără editori. Cea științifică, mulțumitoare în unele domenii, era criticabilă în altele; iar presa, cu redactorii în mare parte improvizați, străini de realitățile românești sau cinici, apărea ca o crudă parodie față de ziarul de altădată, care se cetea « ca o Biblie » în cercul familiei.

Alte articole, apărute în « Epoca » și strânse apoi în volumul « Cuvinte adevărate », proclamau energic aceeași necesitate de renovație morală, de strângere a marii solidarități naționale. Iată cum definea, într'un loc, « noul naționalism » pe care cu îndărătnicie îl propaga între Români: « Venim dintr'un trecut greu și trăim într'un prezent de primejdie, între dușmani și fără un singur adevărat prieten. Aiurea poate fi vreme de petrecut sau se iartă zăbava. La noi, trebue lupta din fiece clipă, necontenita muncă harnică sub arme, strângerea la un loc într'un mănunchiu, gata spre jertfire, a tuturor puterilor noastre. Căci din părăsirea acestor virtuți nu rezultă pentru noi numai zăbava și afundarea în umbră, ci pieirea. Alegerea e pentru noi aceasta: ori ajungem un popor model, ori pierim. Și *nu voim* să pierim. Fiecare din noi simțim ca o misiune sfântă de a împiedeca aceasta, această crimă de a distruge silințele grele ale atâtor generații chinuite și fără noroc. Căutăm pretutindeni un sprijin: în clasele ce n'au fost chemate încă la vieață în lumină, la frații înstrăinați, pe cari noi nu-i uităm, căci pentru noi « România » nu înlocuește Românimea » [1]).

[1]) *Cuvinte adevărate*, București 1903, pp. 108—9.

Cu intuiția sigură a viitorului, N i c o l a e I o r g a chema de pe atunci atenția clasei conducătoare asupra celor două mari probleme ce se impuneau cugetării politice a partidelor noastre: chestia țărănească și chestia evreiască. Un Stat vrednic de vieață nu se putea răzima, afirma dânsul, pe clasele superioare, alcătuite din puțini, fără energie fizică, ci numai pe țăranii cei mulți, oțeliți în luptă cu nevoile, « cumpăniți și stăruitori, muncitori și modești, oameni de înțelegere și de omenie mai ori unde ». « A-i ridica spre noi,—scria dânsul— înseamnă a mântui patria și neamul ». Chestiunea evreiască era analizată pe larg, într'o serie de articole, cu lungi considerații istorice asupra vechimii Evreilor la noi, a tipurilor ce prezintă, a îndeletnicirilor parazitare și atitudinii lor față de aborigeni, cu punerea în adevărata lumină a emigrărilor prezentate de interesați ca rezultat al prigonirii. Inainte de doctrina proaspătă a « rasismului », N i c o l a e I o r g a formula nevoia de a avea în mâni naționale rosturile noastre de vieață: « In orice timp, dar mai ales astăzi, viitorul e al popoarelor numeroase. Nu însă al oricărei asociații de unități omenești rupte dintr'o rasă sau din alta și cutezând a se întitula națiune, ci al popoarelor care reprezintă aceeași limbă, același sânge, aceleași amintiri și aceleași speranțe... Un popor cu vieață normală trebue să aibă *din sine* toate ramurile de ocupație și toate clasele sociale. Lucrătorul de pământ, proprietar sau țăran, meșteșugarul, negustorul, cărturarul și omul politic trebue să aibă același tip etnic: sufletul lor, mai puternic sau mai slab, mai ales sau mai de rând, trebue să dea la atingerea împrejurărilor același timbru de rasă ». Istoricul se întâlnea aici cu aceleași idei, exprimate în doctrină, de veneratul nostru coleg economist, d-l A. C. Cuza, de multe ori apoi colaboratorul său.

Dar marea tribună de pe care, cu largi ecouri în public, a răsunat cuvântul îndrumătorului conștiinței naționale a fost « Sămănătorul ».

Când, în 1903, i s'a oferit conducerea acestei reviste pentru popor, N i c o l a e I o r g a s'a gândit că va avea mijlocul de a continua propaganda începută. Timp de trei ani a dat, în fruntea acestei publicații, articole de direcție literară și

culturală, de multe ori şi politică şi socială, străbătute de acelaşi crez, pe care-l proclamase la « l'Indépendance » şi la « Epoca » şi ale cărui origini, cum a arătat-o însuşi, erau mai depărtate: ele veneau din tradiţia lui Eminescu, din a lui Kogălniceanu şi Alecu Russo.

Ideea stăpânitoare, dela care toate îndemnurile sale porneau şi pe care, în orişice chestie ar fi scris, n'o pierdea o clipă din vedere, era crearea prin cultură a unităţii sufleteşti a Românilor, care singură putea duce la unitatea politică. « Avem un Stat naţional fără o cultură naţională, ci cu o spoială străină, franţuzească », — scria dânsul, într'unul din primele articole. « Avem visul de unire naţională în aceeaşi formă politică, îl legănăm în vorbe şi nu-l chemăm la noi prin fapte: hotarele mai sunt încă hotare pentru cultura noastră. Ne dorim uniţi la un loc şi nu ne cunoaştem nicidecum ».

Proclamă deci cu hotărîre nevoia unei culturi a tuturora, « de sus până jos, dintr'un hotar al Românimii până la altul, o cultură care să fie a noastră, cărţi pe rândurile inspirate ale cărora să cadă deopotrivă lacrima înaltei, bogatei doamne şi a sătencei, cărţi smulse de mâni nerăbdătoare până unde răsună graiul acestui neam ». Şi, la sfârşit, aceste cuvinte care sună ca o chemare de trâmbiţi: « O nouă epocă de cultură *trebue* să înceapă pentru noi. *Trebue*, sau altfel vom muri! Şi e păcat, — căci rânduri lungi de strămoşi cinstiţi ne stau în urmă, şi n'avem dreptul să ne înstrăinăm copiii! » [1]).

Românii de peste hotare îşi îndreptau cu nădejde privirile către ţara-mamă, pentru dânşii firească ocrotitoare a intereselor tuturor. « România, declara N i c o l a e I o r g a, într'o conferinţă la Craiova, nu trebue să trăiască numai pentru ea. Este un orb, un necunoscător acela care nu înţelege că România are datoria de a fi pentru Români ceea ce Piemontul a fost pentru Italia, ceea ce Prusia a fost pentru Germania. România are un rol faţă de celelalte Ţinuturi româneşti » [2]).

Acelaşi îndemn poruncitor se îndreaptă deci şi către fraţii de dincolo de Carpaţi. Fusese în Ardeal şi nu aflase nici acolo un nivel cultural prea mulţumitor. El le arată ce mare

[1]) Articolul din 18 Mai 1903.
[2]) *Două conferinţi craiovene.* Craiova 1906, p. 19.

greşeală se face cu risipirea puterilor naţiunii în sterpele lupte politice: « O renaştere culturală e şi acolo ca şi dincoace, mai mult decât dincoace, o *necesitate naţională*. Şi, când sămânţa bună e aşa de rară, nu e păcat să se arunce încă dintr'însa pe stânca stearpă a politicei « naţional-valahe » în Parlamentul pan-maghiar din Budapesta? La Biserică, la şcoală, la ziar, la carte, la Bancă, numai acolo se poate lucra cu folos. Restul e înşelare de sine sau neastâmpăr ambiţios » [1]).

Când, mai târziu, se aduce acolo, pentru sugrumarea naţionalităţilor, legea şcolară a lui Berzeviczy, Nicolae Iorga încurajează pe ai noştri, arătându-le ce minunată armă e cultura, care singură poate înfrunta toate măsurile oficiale: « Şcoala n'are nicio putere faţă de familie, când familia *este* în adevăr, şi focul unui ideal arde pe vatra ei, nestins din vechile timpuri ale strămoşilor. Aici în familie să se găsească limba românească ţinută în cea mai mare cinste, aici să se găsească adevăratul cult pentru literatura şi cultura naţională. Iar pentru cei săraci şi neluminaţi dela sate rolul cultural al părintelui de familie e chemat să-l aibă altcineva: preotul, care va sluji tot româneşte, cu toate legile d-lui Berzeviczy, învăţătorul asupra căruia nimeni n'are nicio putere *acasă la el* » [2]).

Pentru crearea acestei culturi a tuturora, literatura trebue să afirme sufletul poporului nostru, « trebue să fie floarea ultimă a vieţii noastre întregi şi testamentul pe care o generaţie îl lasă altei generaţii » [3]). Aşa a fost altădată, cu un veac în urmă, când scrisul celor aleşi era pentru toată lumea, fiindcă el pornea din fondul adânc şi curat al rasei. Cuvântul lui Dumnezeu, cu toate tâlcuirile lui, letopiseţul, poezia, toate erau pe înţelesul oricărui om de limba noastră. Numai veacul al XIX-lea a sfâşiat « tunica fără cusătură a neamului », şi cărturarii şi aici, şi în Ardeal, şi în Bucovina, s'au despărţit în castă. Dar « cu câteva sute de cetitori, cei mai mulţi scriitori şi ei, nu se face o literatură, literatura cea mare,

---

[1]). « Sămănătorul », n-rul din 20 Iulie 1903.
[2]) *Ibidem*, n-rul dela 27 Iulie 1904.
[3]) N-rul din 6 Iunie 1904.

puternică şi bună, care ajunge semnul de înfrăţire, conştiinţa comună, sufletul unei societăţi naţionale » [1]).

In mijlocul artificialităţii unei poezii, ce-şi căuta şi atunci, ca în mare parte astăzi, modelele aiurea, Nicolae Iorga prindea în această fericită formulă nobila solie a poetului: el trebue să fie, ca în Grecia veche, învăţătoarea neamurilor, « Zeul păzitor al izvorului, prin pieptul căruia saltă, limpezi, undele răcoritoare pentru orice drumeţ », « un Vistier al frumosului, cu mâna totdeauna deschisă, sămănătorul neobosit al luminii » [2]).

O astfel de literatură noi am avut-o. Ea a trecut dela Eminescu la Treimea din 1890: Caragiale, Delavrancea, Vlăhuţă, dela aceştia la scriitorii tineri din preajma sa şi înfăţişează, spune atât de frumos, « vieaţa noastră adevărată, într'un spirit care nu e împrumutat de nicăiri, ci e spiritul, descoperit în sfârşit şi aşezat în Scaunul strămoşesc de Domnie, al neamului » [3]).

S'a încercat, din atâtea părţi, a se micşora valoarea directivei sănătoase dela « Sămănătorul ». In perspectiva pe care o avem astăzi, putem afirma că această directivă a însemnat o epocă în desvoltarea culturii româneşti. Nu s'au scris la noi mai luminoase pagini de critică literară decât cele apărute în « Sămănătorul ». Cu simţul său ales pentru frumuseţă, cu marea sa putere de intuiţie, Nicolae Iorga a prins, în forme necontenit nouă, adevărurile eterne ale Artei. Ne-a dat, după curentul lui Kogălniceanu şi Russo, după acela al « Convorbirilor Literare », al treilea mare curent literar, din care a ieşit literatura sănătoasă de pe la 1900 încoace.

Aceeaşi credinţă l-a dus la manifestaţia din Martie 1906, pentru apărarea drepturilor limbii naţionale. Ea l-a mânat apoi din loc în loc, în lungul şi latul ţării, însoţit de tinerii scriitori — Sadoveanu, Gârleanu, Iosif, Sandu-Aldea şi alţii — predicând datoria pe care oricine trebue s'o aibă faţă de

[1]) Articolul de fond din 28 Decemvrie 1903.
[2]) Articolul din 24 August 1903.
[3]) Articolul din 22 Februarie 1904.

limba în care s'au înveşmântat comorile sufletului românesc. Nicolae Iorga aducea, în această admirabilă predică, un dar de improvizație uimitoare, un talent oratoric irezistibil, cucerind pretutindeni sălile, prin bogăția fondului totdeauna nou și prin vraja particulară a graiului său colorat.

Dar, fiindcă totul, în această renovație morală, proclamată ca o necesitate de vieață, trebuia să pornească dela trecut, Nicolae Iorga a simțit datoria de a-l căuta pretutindeni și de a-l scoate pentru toți la iveală. Pelerin neobosit, a pornit la drum, în lungile călătorii care i-au scos dinainte realitățile pământului românesc. Drumețul s'a găsit adesea în fața unor lucruri pe care nu le știuse de loc: « Amintirile istorice deveneau o realitate mai vie decât oricând înaintea pământului pe care se desfășurase trecutul, înaintea urmelor, oricât de neglijate și desprețuite, care pentru istoric căpătau un glas » [1]).

Din aceste călătorii au ieșit, în câțiva ani numai, frumoasele volume cu împodobite coperte, tipărite la « Socec » și la « Minerva », și în care, începând cu țara liberă, ne-a descris, unul câte unul, Ținuturile românești.

In aceeași vreme, începea, la 10 Mai 1906, în ziua când Regele României își serba patruzeci de ani de glorioasă domnie, ziarul « Neamul Românesc », menit a vorbi — cum explica în primul său articol: « Către cetitori », — « despre lucrurile cele mari ale neamului, despre nevoile lui adânci, despre suferințele lui vechi și sfinte, despre țintele lui înalte și grele de ajuns ». « Neamul Românesc » a fost de atunci, statornic, amvonul de pe care, până în cele din urmă zile ale sale, va răsuna cuvântul de osândă pentru toate nedreptățile, de încurajare a faptei bune, de proclamare continuă a nevoii de prefacere a vieții noastre, de mângâiere și îmbărbătare în marile restriști ale Soartei. Atenția ziarului nu slăbea un moment pe frații de peste hotare. Ardelenii, Bucovinenii, Bănățenii apăreau mereu în paginile lui. Ținutul de peste Prut, ferecat prin ziduri de aramă, fusese cutreerat peste tot, și sfatul cuminte mergea acum și către « frații din Basarabia ».

---

[1]) *O viață de om*, II, București 1934, p. 52.

Prin această neînduplecată solie de ziarist, prin cărțile de popularizare, aruncate din bielșugul minții sale bogate, prin conferințele rostite oriunde i se îndrepta o chemare, prin acțiunea sa la « Liga Culturală », prin cursurile de vară dela Vălenii de Munte, cerute de Bucovinenii setoși a prinde în sufletele lor cuvântul de vieață din graiul viu al profetului, N i c o l a e I o r g a a pregătit unitatea conștiinței românești, care a înfruntat zilele dureroase și mari ale războiului unității naționale.

Ținându-se, o vreme, departe de luptele politice, pentru care nu simțea nicio atracție, a crezut în cele din urmă că ar putea grăbi procesul de prefacere a societății românești, coborîndu-se în arena acestor lupte. Dacă n'a dat realizările pe care le dorea, în față cu organizații puternice, clădite pe alte baze decât ale sale, a contribuit totuși a impune sau grăbi atâtea bune înfăptuiri și a ridica nivelul adesea scoborît al vieții politice dela noi.

Sire,

Domnilor colegi,

Opera lui N i c o l a e I o r g a e atât de vastă, încât multă vreme rânduri întregi de oameni vor avea să scrie despre dânsa. Ca foarte puțini mai înainte, el a atins aproape toate domeniile de afirmație a spiritului.

A fost un istoric, un cugetător și un profet. O curiozitate universală, o comprehensiune prodigioasă l-au apropiat de tot ce a fost manifestare superioară a umanității. Despicând negurile ce plutesc în jurul incertitudinilor noastre, gândirea sa adâncă a ajuns la divinații care ne uimesc; cele mai mici subiecte pe care le-a atins au fost smulse din cercul lor îngust, ridicate sus, pe aripile larg deschise ale minții sale avântate către înălțimi. In neamul nostru, anevoie am găsi o personalitate cu care să-l asemănăm. In unele privințe, se apropie de Hasdeu. Pentru a-i afla o paralelă, trebue să căutăm în literatura universală, printre cele câteva mari figuri de humaniști ai Renașterii din Apus.

A lăsat o uriașă operă istorică, întinse lucrări de istorie literară, cercetări asupra vieții religioase și artei noastre vechi, asupra instituțiilor și vieții sociale a trecutului, cursuri și conferințe făcute în străinătate asupra celor mai variate subiecte de istorie și literatură; a desfășurat în același timp o continuă activitate de scriitor, dăruind literaturii noastre cugetări, poezii, drame, discursuri, descrieri de călătorii, essaiuri, din care multe vor trece, pentru bogăția ideilor și strălucirea formei, în Anthologii.

Nu ne putem gândi, firește, a ne opri măcar asupra celor mai însemnate. Alții vor face-o, după noi, și în mai bune condiții, când timpul va așterne perdeaua lui fatală asupra vremii aspre pe care o trăim.

Dar Nicolae Iorga aparține, înainte de toate, ca *istoric* lumii internaționale, care l-a prețuit și în care a fost unul din bizantiniștii de frunte și un medievist dintre cei mai mari. El a adus în acest domeniu o cugetare proprie, și asupra ei suntem datori a ne opri un moment.

Punând pe primul plan al preocupărilor sale istoria națională, a fost adus, prin concepția pe care a avut-o cu privire la dânsa, a sparge cadrele obișnuite până atunci ale acestei istorii.

Fusese, înainte de dânsul, perioada « romantică » a istoriografiei noastre. Generația lui Iorga nu mai are nicio legătură cu dânsa; ea s'a silit a crea o istorie a Românilor sprijinită pe documentul contemporan. Inițiat în practica disciplinei istorice la « Hautes études » din Franța, unde se recomanda înainte de toate documentul, Nicolae Iorga aflase o informație prea restrânsă pentru a putea scrie istoria patriei sale. El s'a văzut silit a strânge mai întâi toată informația necesară. Din aceste osteneli a ieșit imensa colecție de documente, adevărată sfidare a muncii unui singur om: opt volume ale marei colecții « Hurmuzaki », treizeci și unu de volume de « Studii și documente » tipărite de Ministerul Instrucției, șase volume de « Notes et Extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV-e siècle », apărute la « Leroux », în Franța, și la Academia Română, din fondul « Princesa Alina Știrbei ». Trebue să adăugăm la acestea o

mulțime de alte documente, mai nouă și mai vechi, privitoare la țările noastre și împrăștiate în Anexele atâtor lucrări.

Numai atunci s'a apucat a scrie istoria Românilor, pe materii și subiecte, dându-ne un număr considerabil de lucrări și monografii, care au schimbat complect unele capitole ale acestei istorii. De două ori a publicat sinteza istoriei naționale: întâia oară, la începutul carierei sale de istoric, în colecția germană a lui Lamprecht, inițiată de Heeren și Ukert [1]); a doua oară, către sfârșitul carierei, când ne-a dat cele zece volume ale istoriei Românilor.

Alături de informația de o bogăție uimitoare, ceea ce e nou în aceste largi expuneri e *concepția* dela care pleacă istoricul, o concepție *a sa*, pe care a aplicat-o și în alte lucrări de sinteză [2]).

Istoria Românilor trebue pusă, după această concepție, în cadrul istoriei universale; ea trebue să sublinieze momentul și chipul în care influența lor s'a exercitat asupra vieții generale a umanității. O afirma, hotărît, încă din Prefața la istoria scrisă în limba germană, în 1905. N'a înțeles, spunea dânsul, a da « un repertoriu pentru acei cari voiesc să se informeze asupra amănuntelor », nici « a înșira, la rând, unul după altul, pe albi păreți goi, frumoase portrete biografice »; ci a voit să expună « desvoltarea națiunii române, nu în personalitățile ei mai mult sau mai puțin mari »; să observe « națiunea însăși, ca ființă viețuitoare », și să-i urmărească mersul lăuntric. A voit apoi să descrie această desvoltare « în legătura sa cu popoarele învecinate », să utilizeze astfel înrâuririle exercitate de alte popoare asupra Românilor, precum și acelea ce au pornit dela dânșii.

Ideile acestea se precizează necontenit în mintea istoricului, pentru a se enunța definitiv și clar în 1911, în discursul de recepție dela Academia Română. « Faptele nu există *pentru* ele și nu există numai *prin* ele », afirmă Nicolae Iorga; « apariția lor se datorește unei acțiuni puternice, continue,

[1]) *Geschichte der rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, 2 vol.

[2]) Intre altele, în cele privitoare la vieața bizantină și la lumea musulmană, cea din urmă ilustrând celebra colecție germană a lui Lamprecht, *Allgemeine Staatengeschichte*.

adânci, care se vădește prin mijlocul lor. Astfel faptele sunt doar manifestările acestor forțe mari, acestor factori hotărîtori, acestor desvoltări stăpânitoare ». Popoarele, din vieața cărora pleacă acești factori, au vieața lor organică, asemenea cu vieața individualităților care trăiesc în lume. « Ele cresc prin ce câștigă din afară, se curăță, se înnoesc prin ce lasă din ființa lor într'o anume vreme ». Misiunea de azi a istoricului e de a urmări toate aceste prefaceri, în care se cuprind oameni și fapte, care servesc numai spre a înțelege mai bine prin tipuri și evenimente caracterizate. El va proceda deci cu starea de spirit a fiziologului, care, « și în cercetarea celui mai mărunt vas, a țesăturii celei mai banale, are în mintea sa marele sistem de vieață, solidar, unitar, din care aceste obiecte ale studiului său fac parte ». « Există, — spune mai departe — o *singură* desvoltare, și toate manifestările de vieață se prind într'însa, apărând fiecare la locul ei, hotărît de sensul acelei mișcări, de momentul ivirii faptelor și situațiilor, și având fiecare spațiul pe care-l cere însemnătatea reprezentativă sau însemnătatea activă a acelor fapte și situații ».

In felul acesta eroii, pe cari istoricii vechilor concepții i-au izolat de ceilalți, pentru ca pe urmă alții să-i lase să piară « în cămările lor mari și reci, fără ambrozia lor zilnică », eroii « se întorc înapoi în mijlocul acelora cari i-au înălțat și pe cari i-au condus », cari au dat toate elementele din care mintea lor superioară ori voința lor supraomenească au făurit ideea strălucitoare și călăuzirea dârză. Tratată astfel, istoria prezintă mari foloase: « Se vede atunci, zice Iorga, nu neagra gloată a celor mulți și mici, și, iarăși, nu hlamida albă ori veșmântul de purpură, aurul, argintul, pietrele scumpe și mărgăritarele de pe trupul protagoniștilor, ci silința, munca, lupta, înaintarea, retragerea, răsărirea în lumină ori cufundarea în întunerec a tuturora, unul condiționând pe celălalt și acesta creând condiții nouă pentru munca tuturora, absolut solidară » [1]).

[1]) *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 90.

In această prezentare, poporul românesc apare ca un factor original, bine determinat și continuu activ al vieții europene, în toate domeniile: moștenitor al marii civilizații a strămoșilor Traci și păstrător neclintit, în forme rurale, al tradițiilor nouă venite dela colonizarea și influența romană[1]).

Intr'o asemenea concepție, și morala istorică se schimbă. « Virtuțile publice, moralitățile naționale se desfac din priveliștea aceasta grandioasă a încordărilor prin care un neam își cucerește, își păstrează, își mărește locul sub soare, a rivalităților, pline de dureri grozave și de mari bucurii, ce se desfășură și se vor desfășura între neamuri, care trebue să tindă a se întrece pentru a se putea menținea și pentru a duce mai departe în menirea ei, de sigur dumnezeiască, umanitatea însăși » [2]).

Pentru a face astfel, istoricul trebue să iasă din anumite hotare cu care a fost deprins până acum. Trebue să îndrăsnească a privi mai mult în jurul său. « Faptele istorice nu se reproduc niciodată întocmai, ci au o noutate nesfârșită »; dar, sub această diversitate, « liniile comune » există, încât pot da « termini de comparație », cari ajută nespus la înțelegerea istorică. A căuta acești termini de comparație, aceste paralelisme istorice, este și o necesitate pentru istoria noastră, ca și pentru lămurirea atâtor epoce obscure ale istoriei generale. Cum a arătat și aiurea, izvoarele privitoare la istoria Românilor sunt foarte restrânse; sunt epoce întregi în care ele lipsesc aproape complect. Trebue deci să căutăm înafară de izvoarele directe, pentru a da expunerea neîntreruptă a istoriei naționale. I o r g a a recurs, în acest scop, la vieața populară, « care adună în adâncimile sale adesea insondabile elemente luate din viața istorică » [3]). « E o corespondență a situațiilor și manifestărilor istorice », — precizează dânsul — « a elementelor statice și dinamice ale istoriei. Și dacă aceste elemente lipsesc pentru o epocă, pentru un teritoriu, pentru o națiune, pentru o grupă de fapte, de acțiuni umane, trebue

---

[1]) *O viață de om*, III, 149.

[2]) *Ibid.*, p. 95.

[3]) *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité. I. Hist. ancienne.* Paris 1926, Prefața, p. X.

să le găsim aiurea, adesea la o mare distanță cronologică »[1]).

Lucrul, firește, nu este ușor. El cere o largă orientare « în tot câmpul vieții omenești, trecute », o pregătire enciclopedică a istoricului vrednic de acest nume.

Concepția de unitate absolută a vieții omenești, necesitatea « de a nu cugeta altfel decât pe linii care ar străbate toată desvoltarea omenirii »[2]) l-a dus, în cele din urmă, la ceea ce numește, cu un cuvânt nou, *istoriologie*. Ea trebue deosebită de concepția lui Lamprecht, care vede în desvoltarea omenirii anumite faze sufletești, găsindu-și explicația în însăși desvoltarea sufletului omenesc dela copilărie până la maturitate. Aceasta, după Nicolae Iorga, ar face mai curând parte din psihologia popoarelor decât din studiul istoriei propriu zise, ar fi, cum o numește dânsul, o « metaistorie ». Istoriologia trebue deosebită și de o altă tendință, întrupată într'o îndrăsneață operă a lui A. D. Xenopol, aceea de a supune faptele istorice la legi, care nu se pot stabili și verifica.

Iată cum înțelege Nicolae Iorga această istoriologie, la care tocmai lucra când a fost smuls dela scrisul său.

« Evenimentele să se prezinte altfel decât în succesiunea lor cronologică, să fie înlănțuite prin felul cum ele colaborează și concurg la acel mare lucru, cel mai mare din toate, care e vieața omenească însăși ». Pentru aceasta, istoricul trebue să facă o selecție între ele. « Nu toate fac parte din țesătura însăși a acestei vieți, de-a-lungul timpurilor. Numai ce e caracteristic trebue ales din mulțimea de știri, care, mai ales pentru epoca mai nouă, e copleșitoare ». Elementele caracteristice intră apoi într'o construcție dinamică: « e vorba doar de *tragedia acestui neam omenesc*, și în ea, dacă sunt scene care expun, sunt și *acte*, care duc mai departe conflictul. In jurul actorilor, o mulțime de personagii cari nu spun nimic, pentrucă n'au nimic folositor de spus, se mișcă. Dar chiar acei cari vorbesc în mijlocul acestor muți, κουφὰ πόρσωπα,

[1]) *Ibidem*, Prefața, p. VII.
[2]) *Institutul pentru studiul istoriei universale. Ședința de deschidere (1 April 1937)*. București 1937, p. 9.

n'o fac decât atunci când cuvintele lor sau actele lor duc înainte acțiunea. Sunt printre ei *corifei*, asupra cărora se concentrează atenția, în momentul în care ei se așează astfel «pe primul plan» (κορυφή). In tragedia atheniană, murmurul corului se aude adesea: el comentează și judecă. Istoricul îndeplinește același rol și n'are niciodată dreptul, — el n'are de altminteri nici puterea — să se sustragă dela aceasta. In sfârșit, înaintea *momentului intrării sale în scenă*, fiecare personagiu să ne fie prezentat altfel decât printr'un simplu nume, care n'ar ieși o clipă din uitare decât pentru a se cufunda într'însa din nou »[1]). Similitudinile, paralelismele, repetițiile istorice sunt elemente din care se alcătuește istoriologia.

Sistemul, obiect al meditațiilor lungi ale cugetătorului, fusese aplicat în atâtea lucrări anterioare ale sale. Ca orice lucru nou, el a speriat pe mulți, obișnuiți cum sunt a urmări istoria în acele comode săltărașe, împărțiri și subîmpărțiri impuse de o veche metodă. In mijlocul silințelor de reînoire a studiilor istorice, caracteristice vremii noastre, el rămâne totuși o frumoasă și nouă construcție a unui spirit superior, pătruns, cu atâta iubire, de nobila și măreața misiune a istoriei.

Sire,

Domnilor colegi,

Academia Română a avut în Nicolae Iorga pe cel mai învățat și mai activ dintre membrii săi. Timp de trei decenii, el și-a ocupat fotoliul, lângă locul de unde se cetesc comunicările, pe care le urmărea cu un viu interes. Nelipsit de la ședințe, avea întotdeauna o comunicare de cetit, un document sau o raritate bibliografică de prezentat, o propunere de făcut.

Cu puterea sa de muncă incomparabilă, cu erudiția sa atât de variată, Nicolae Iorga a sporit în mod considerabil

---

[1]) V. fragmentul inedit, în « Bulletin de la section historique » al Academiei Române, N-rul din Ianuarie-Martie 1941.

numărul publicațiilor Academiei. A dat, dela început, o contribuție din cele mai mari la publicarea izvoarelor, multe lucrări în « Studii și cercetări » și în « Études et recherches ». Memoriile Secțiunii istorice și celei literare cuprind sute de studii, cu subiecte din cele mai variate. Bogăția cunoștințelor sale l-au indicat a rosti multe din cuvântările festive, la comemorațiile închinate de Academie evenimentelor istorice și marilor figuri, dela noi și de aiurea, ale științei și literaturii.

La propunerea sa, secția istorică a început, în 1913, imprimarea Buletinului în limba franceză, pentru stabilirea relațiilor cu cercurile străine ale lumii savante. Până la disparitia sa, N i c o l a e I o r g a a îngrijit publicarea acestui Buletin, în care propria-i contribuție a fost, ca în toate părțile, cea mai mare.

Legăturile întinse pe care le avea în lumea științifică internațională, — doctor « honoris causa » al atâtor Universități, membru al atâtor Academii străine — l-au impus ca delegat al Academiei Române la congresele internaționale de istorie și disciplinele înrudite, în care, cu atâta strălucire, a reprezentat acest savant corp.

Cele două școale întemeiate de Academia Română la Roma și la Fontenay-aux-Roses, lângă Paris, și în care s'au format cei mai mulți din tinerii noștri cercetători, se datoresc tot inițiativei sale. Cea din urmă, pe care a condus-o personal, a fost și un mijloc de legătură a țării cu știința franceză.

Sire,

Domnilor colegi,

Acesta a fost, pe cât se poate înfățișa într'o icoană atât de fugară, *magni nominis umbra*, omul care s'a dus, neștiut, dintre noi, după ce umpluse o întreagă epocă de sgomotul faptei lui.

Pornind dintr'o veche familie de intelectuali moldoveni, fără niciun sprijin, el s'a ridicat, prin acele minunate puteri ale sufletului, care sunt o binecuvântare de sus, dar mai ales pe urma unor străduinți fără seamăn, la locul cel mai de

frunte pe care-l poate râvni cineva într'o societate. O jumătate de veac, vieața sa de atlet al Românismului s'a împletit, continuu, cu vieața poporului său.

Prin nesfârșita lui iubire de neam, prin luminoasa-i viziune a viitorului, prin curajul cu care a ridicat și dus la biruință steagul unei credințe, în vremea în care atât de puțini credeau, prin sufletul său mereu gata de muncă și de jertfă, el a exercitat o adevărată suveranitate intelectuală între contemporani.

Uriașul generației noastre își doarme acum somnul netulburatei liniști în mormântul care a cuprins atâta vieață și atâta sbucium. Pe cărările întunecate ale neamului nostru o mare lumină s'a stins. Dar, cum a spus-o odată el însuși, morții nu mor totdeauna întregi, căci trăiește, prin urmările ei, fapta lor, și aceste urmări se întind tot mai departe în timpuri pe care mortul nu le mai vede.

Și fapta lui Nicolae Iorga e atât de mare, încât el va rămânea pururea viu în cugetele celor ce vor veni după noi. Din pragul Eternității, pururi va răsări celor tineri chipul transfigurat de lumina idealului, poruncitoare pildă că, *mai presus de noi și de toate, stă ființa nemuritoare a Patriei și a Neamului.*

FRIEDRICH LIST

IDEEA NAŢIONALĂ ÎN GÂNDIREA ECONOMICĂ A LUI FRIEDRICH LIST

DE

ION RĂDUCANU

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 21 Martie 1941

In every work regard the wreiters' end
They ne 'er can compass more than they intend

(Pope)

In primăvara anului 1841 a apărut « *Sistemul Naţional de Economie Politică* ».

In istoria ideilor economice această lucrare a lui Friedrich List nu are nici pe departe caracterul unui manual. Ea slujeşte, mai mult apără, o teză şi a avut darul să stârnească încă dela început discuţii vii în cercurile academice şi să înrâurească mai târziu politica economică a celor mai multe State.

Se împlineşte un veac dela apariţia operei lui List. Am socotit că e nimerit să însemnăm această dată. Timpul a dat dreptate profeţiei lui Wilhelm Roscher, unul dintre conducătorii şcoalei istorice din economia politică în Germania, care, la sfârşitul recenziei obiective făcută cărţii, în 1841, spunea: « Ea (cartea) va fi de preţ şi peste 100 de ani » [1]).

In altă parte am căutat să arăt cât de actuale sunt ideile lui List [2]).

[1]) Textul exact: « *Ich zweifle nicht dass es sein Jahrhundert überleben wird* ».

[2]) Intr'o prelegere ţinută la *Hochschule für Welthandel* din Viena, la 21 Februarie 1941: *Das Nationale System der politischen Oekonomie von Friedrich List und die Gegenwart.*

Astăzi încerc să răspund la întrebările următoare:

1. Care este concepția de bază în opera lui.

2. Care au fost împrejurările de ordin obiectiv și personal, care au ajutat la plămădirea acestei concepțiuni?

3. Care a fost influența lui List atât în desvoltarea doctrinelor cât și în desfășurarea politicei economice?

4. La sfârșit, vom căuta să arătăm pe scurt înrâurirea economistului german asupra gândirii și politicei economice din țara noastră.

*

I. Nu dintru început găsim la Friedrich List concepția nouă, cu adevărat originală, asupra economiei politice. Profesor la Facultatea Științelor de Stat, creată în urma propunerii sale, la Universitatea din Tübingen (1817), el privește economia politică în înțelesul clasic, ca « o știință a legilor naturale ale producțiunii bunurilor materiale, a distribuirii și consumației lor » expunând-o în cadrul Enciclopediei Științelor de Stat [1]).

In « *Sistem natural de economie politică* » din 1837, lucrare scrisă în limba franceză de List și prezentată Academiei de Științe Morale și Politice dela Paris, întâlnim pe de o parte critica făcută școalei liberale clasice, iar pe de altă parte, în unele părți formulate sistematic, ideile principale din opera din 1841. Același motto, al cărui autor este List, e pus la lucrarea din 1837 ca și la aceea apărută cu patru ani mai târziu: « *et la patrie et l'humanité* » [2]). Sistemul Național de Economie Politică este studiul introductiv la o expunere proiectată în 3 volume.

List stărue prin alegerea titlului (1837, « Sistem natural », înlocuit cu « Sistemul Național » în 1841), în atitudinea pusă față de școala clasică. Pentru economistul german, sistemul

---

[1]) Friedrich List, *Werke*, vol. I, p. 440.

[2]) Lucrarea a obținut din partea Academiei o mențiune onorabilă, a fost însă multă vreme uitată ca manuscris în biblioteca « Academiei de Științe Morale și Politice ». Problema pusă de Academie a fost: « Lorsqu'une nation se propose d'établir la liberté du commerce ou de modifier sa législation sur les douanes, quels sont les faits qu'elle doit prendre en considération, pour concilier de la manière la plus équitable les intérêts des producteurs nationaux et ceux de la masse des consommateurs ».

natural, firesc, un are înţelesul adoptat de fiziocraţi. Dacă la aceştia din urmă « domnia naturii » se întinde şi asupra raporturilor din cadrul vieţii umane, legile sociale fiind privite astfel ca legi naturale, List socoate naţiunea ca având existenţă proprie, permanentă.

El acuză şcoala liberală « de a nu fi văzut decât indivizii şi uniunea tuturor membrilor într'o familie umană » şi că nu a ţinut seamă, sau că cel puţin nu a socotit *naţiunea* şi *naţionalitatea* [1]). Dăm un fragment din care reiese concepţiunea lui despre raporturile dintre naţiune şi individ [2]): « C'est à la Nation que les individus doivent leur culture, leur langue, la sécurité de leurs propriétés, de leurs travaux et surtout de leurs relations avec les autres nations. Ils participent à sa glorie comme à sa honte, à ses souvenirs historiques comme à son avenir, à sa pauvreté comme à sa richesse, aux avantages de sa civilisation, de ses lumières, de ses perfectionnements, de ses inventions et de ses progrès dans les sciences, les arts et les institutions sociales et politiques, comme à la malédiction qui accompagne sa décadence et sa chute définitive.

« Rien n'est donc plus naturel et plus juste, que de modifier les intérêts des individus suivant les intérêts de la nation à laquelle ils appartiennent ».

Ideea naţională e baza întregului edificiu al lui List. El este, creatorul naţionalismului economic. Se cunoaşte fraza atât de des citată din introducerea sa la « Sistemul Naţional de Economie Politică » [3]). « Auf die Natur der Nationalität als des Mittelgliedes zwischen Individualität und Menscheit ist mein ganzez Gebäude gegründet ». (Pe natura naţionalităţii verigă de legătură între individ şi umanitate, se întemeiază întreaga mea construcţie) şi încă odată arată că ar fi preferat să dea numirea de « sistem natural », dacă nu i s'ar fi atras atenţiunea că această denumire ar putea da loc la confuzie.

List gândeşte istoric şi politic. Prin urmare nu poate primi concepţia atomistă, care caracterizează individualismul

---

[1]) Friedrich List, *Werke*, vol. IV, p. 11 şi următoarele.
[2]) Idem, p. 180.
[3]) Fr. List *Werke*, vol. IV, p. 180.

în genere, făcând abstracție de națiune și Stat. Pe când individualismul școalei clasice privește vieața economică static, List este unul dintre întemeietorii economiei dinamice [1]).

Este locul să facem o paralelă între Adam Smith (a cărui comemorare s'a făcut de Academia Română anul trecut) și Friedrich List.

Cel dintâi e individualist, socoate avuția unei națiuni ca totalizarea bunurilor materiale ale economiei particulare, neagă Statului aproape orice drept de a interveni în vieața economică și socială; crede deci în binefacerile libertății economice, atât in interiorul țării cât și în raporturile comerciale dintre țări. Este propovăduitorul libertății schimbului, ca un program permanent, prețuit în orice timp și pentru orice țară. Adevărurile, după el, au caracter de valabilitate generală și Adam Smith e mai puțin vinovat decât continuatorii lui.

Friedrich List e anti-individualist. El propovăduește solidaritatea națională, socoate că economia națională nu se identifică cu economia particulară, nici în ce privește țelurile, nici în ce privește metodele.

Departe de a nega Statului alte atribuțiuni în afară de acelea ca factor de forță și de drept, List constată că pe măsură ce vieața economică a unei națiuni se desvoltă, Statul are datoria să intervină tot mai mult pentru însuflețirea armonioasă a *forțelor productive naționale*.

Indeosebi, Statul poate să facă aceasta pe calea protecționismului vamal, care nu e formulat cu un caracter general, ci atârnă de stadiul de evoluție al fiecărei națiuni. Astfel, List afirmă din nou principiul adevărurilor relative. El prețuește și folosește istoria și statistica, cele două elemente

[1]) Un precursor al lui List poate fi socotit — și a fost socotit — scriitorul german Ernest Ludwig Carl (1682—1743), pe care Tautscher într'o lucrare tipărită în 1939, îl înfățișează ca *întemeietorul științei economice* (Begründer der Volkswirtschaftslehre).

Se poate stabili o apropiere spirituală între List și Carl, întrucât acesta, în deosebire de fiziocrați, exprimă păreri aproape identice cu List (de ex. colaborarea tuturor ramurilor economice).

In veacul al 18-lea, la începutul său mai ales, noțiunea de națiune nu era utilizată. Așa se explică și titlul lucrării lui Ernest Ludwig Carl, apărută la Paris, în 1722 și 1723, *Traité de la richesse des princes et de leur Etats, et des moyens simples et naturels pour y parvenir*, M. C. C. de P. de B. allemand ».

ale metodei inductive în cercetările economice, ca mijloace de investigaţie reale, pe când şcoala clasică se mulţumeşte să rămână în domeniul adevărurilor ipotetice, rezultate pe cale logică, din liberul joc al interesului individual.

Şcoala clasică nu vede un conflict cu putinţă sub imperiul libertăţii, între interesul individual şi acela al colectivităţii, ci pretutindeni numai armonizarea lor în domeniul economic.

List, pornind dela entitatea distinctă a naţiunii, constată că numai atunci poate fi o desvoltare normală, armonioasă, când *interesul individual e subordonat interesului naţiunii.*

Am putea spune că pentru şcoala liberală naţiunea este o noţiune matematică: adunarea tuturor unităţilor individuale, care se găsesc în raport mecanic, supuse legilor naturale. Pentru List, naţiunea este o entitate vie, cu o durată permanentă, premergătoare părţilor componente, trecătoare, reprezentate prin indivizi.

In « *Sistemul Naţional de Economie Politică* » apare aproape în fiecare pagină această teză, întărită mai ales prin deosebirea pe care List o face între *valoarea de schimb* şi *forţele productive naţionale.*

Pe când şcoala clasică priveşte fenomenul economic despărţit de toate celelalte manifestări, ca o simplă expresie a interesului individual şi scade totul la valoarea de schimb a bunurilor materiale, List arată, în opoziţie, *teoria forţelor productive*, potrivit intereslor de vieaţă ale naţiunii, care nu sunt numai materiale [1]).

Deosebirea de seamă între *naţionalismul economic* şi şcoala clasică liberală e următoarea: pe când în şcoala liberală economicul este luat în sine, List priveşte fenomenul economic ca un mijloc, în funcţie de vieaţa naţiunii. Conceptului hedonistic-individualist, materialist, de a tinde la maximum de fericire pentru cât mai mulţi indivizi, List îi opune conceptul idealist naţional, care e un concept *meta-economic*. Economicul e un mijloc în slujba vieţii unei naţiuni. Aceasta iese din întreaga operă a economistului german. Pentru el

[1]) Se întreabă cu dreptate, dacă munca de educator pentru pregătirea tinerelor elemente nu e cel puţin tot atât de productivă ca îndeletnicirea crescătorilor de râmători.

nu poate fi vorba de *adevăruri economice*, decât numai dacă avem în fața noastră națiunea închegată, unitară economic.

L i s t face deosebirea între națiune și societate și observă confuziunea, care poate ieși când cuvântul de *societate* se poate folosi și pentru întreaga umanitate, ca și pentru o țară mică sau pentru un singur oraș tot așa de bine, cum poate fi aplicat și la națiune [1]).

Economia unui popor e cu adevărat « *economie națională* » numai dacă « Statul sau Statul federal cuprinde întreaga națiune destoinică să dăinuiască și să afirme existența ei politică prin mărimea populației, a teritoriului, prin așezămintele politice, prin bogăție și putere, care să-i asigure independența. Economia poporului și economia națiunii sunt în acest caz unul și același lucru ». Și adaugă mai departe că nu poate fi vorba de acest lucru când avem de a face cu vieața unor fracțiuni ale națiunilor. Spre a ajunge la asemenea stări, o națiune trebue să treacă prin mai multe etape de evoluție.

Se cunosc, din istoria ideilor economice, cercetările întreprinse pentru a stabili fazele evoluției economice. Una din cele mai vechi cercetări în această direcție e ceea ce am putea numi « etapele de evoluție economică » ale lui L i s t.

Amintim că asemenea încercări, posterioare acesteia, au fost întreprinse în Germania de B r u n o H i l d e b r a n d, de G u s t a v S c h m o l l e r și de K a r l B ü c h e r.

Fazele evoluției materiale în vieața popoarelor sunt, după L i s t, următoarele: 1. *faza pastorală;* 2. *faza exclusiv agricolă;* 3. *faza agriculturii* și *a manufacturii* (industrială); 4. *faza agricolă, industrială și comercială.*

Numai națiunile care se găsesc în ultima fază de evoluție, ajung *națiuni normale*. Celelalte sunt națiuni de al doilea și de al treilea ordin (« nations de deuxième et de troisième ordre ») [2]). L i s t numără printre cele din urmă Germania, Franța și Statele Unite ale Americei, și arată că faza de desvoltare economică a Angliei o pune în situațiunea de « *națiune predominantă* ».

---

[1]) Vezi în special cap. XVI din *Sistemul Național de Economie Politică.*

[2]) In lucrarea lui L i s t dela 1837 (cit. după F r. L i s t, *Werke*, vol. IV).

Nu avem să discutăm dacă, din punct de vedere istoric, tabloul fazelor de evoluţie datorit lui List e riguros exact. Nu au lipsit critici. Incercarea lui List ar fi influenţată de istoria Angliei. Ceea ce e cu deosebire de ţinut minte, sunt părerile sale despre situaţia şi politica economică a naţiunilor în fiecare din fazele arătate.

Pentru etapa exclusiv agricolă, fără un comerţ exterior desvoltat (cazul multor ţări coloniale) se recomandă liberul schimb. In faza agriculturii înaintate, cu un comerţ exterior mai important cu ţările civilizate, nu poate să se treacă în faza următoare — date fiind împrejurările istorice deosebite în diferite ţări — decât prin *educarea naţiunii.* Ca o poruncă se va recunoaşte nevoia industrializării, atât din punct de vedere economic, în folosul agriculturii, cât şi din cel politic (« apărarea naţională ») [1]) la care se gândeşte List, dar şi din punct de vedere demografic (utilizarea surplusului de braţe).

Pentru evoluţia economică a ţărilor de al doilea şi al treilea ordin, şi numai pentru acelea din zona temperată, List vede putinţa de a grăbi procesul evoluţiei în cadrul sistemului său, prin intervenţia Statului. El se face astfel doctrinarul unui protecţionism educator, pentru o anume durată şi numai pentru ramurile industriale. Agricultura, în epoca aceea, nu era expusă unei concurenţe sdrobitoare din afară (lipseau căile ferate).

O ţară agricolă îi apare ca un om care nu are decât un singur braţ. O ţară agricolă-industrială este omul normal, care are mijloace de muncă în cele două braţe.

In legătură cu protecţionismul educator, putem înţelege mai bine *teoria forţelor productive naţionale*, potrivit căreia capacitatea de a produce e mai de preţ, decât bunurile mate-

[1]) Intre List şi A. Smith este o identitate de vederi cu privire la problema apărării naţionale. *Defence*, *Macht*, are întâietate faţă de *Oppulence*, *Reichtum*. List ar fi putut chiar împrumuta formula dela Adam Smith. In orice caz, amândoi dau o importanţă deosebită fenomenului « război » şi indică aproape la fel posibilitatea de pregătire războinică ca apărare a Statelor agrare de o parte, a Statelor industriale de altă parte. Amândoi economiştii, de asemenea, au păreri prea puţin măgulitoare privitoare la comercianţi (nu şi la rolul important al comerţului).

Socotim că List a fost influenţat, în amândouă cazurile, de scrierea lui Adam Smith.

riale care ar găsi la un moment dat o valoare de schimb mai însemnată pe piața externă. List socoate că în interesul permanent al unei națiuni, putem și trebue să sacrificăm valorile materiale în prezent, pentru dobândirea prosperității armonioase în viitor.

Dând aproape cuvânt cu cuvânt concepția lui List despre știința economiei politice, rezum: In trecut, teoria a fost despărțită de practică, economia de politică, deși s'a întrebuințat numirea de « economie politică ». Știința economică s'a mărginit a cerceta numai *individul*, dela care pornește, spre a ajunge la vieața *umanității*, făcând abstracție de realitățile istorice — Stat și națiune. Astfel vechea școală economică este *individualistă* și *cosmopolită*.

List înțelege prin economie politică studiul economiei națiunilor și pe drept cuvânt, deosebește economia unei națiuni de cea individuală. După cum singur spune, orice sistem economic care vrea să fie serios trebue să aibă un fundament istoric, realist. Pe când clasicii socoteau că ceea ce este rațional sau folositor într'o economie particulară trebue să fie rațional și folositor în cadrul economiei naționale, el observă că « un croitor nu are aceleași interese ca națiunea, după cum nici națiunea nu poate să-și confunde interesele ei cu ale croitorului ». *Privat-Oekonomik* din concepția lui List, obiectul vechii școale clasice, a ajuns ceea ce numim astăzi « *studiul întreprinderilor* ». Aci principiul de *rentabilitate*, de câștig material, este atothotărîtor. Prin urmare, valoarea de schimb a produselor e izvor de îmbogățire a economiei particulare. Pentru națiune însă, în totalitatea ei, aceasta nu poate fi o dreaptă judecată. Pentru ea, crearea și înmulțirea forțelor productive « nu este egală cu suma forțelor productive ale indivizilor, luați fiecare în parte, ci echivalează cu suma forțelor, condiționate mai ales prin stările sociale și politice și în special prin gradul în care națiunea a putut să realizeze diviziunea muncii și conlucrarea forțelor productive ».

Incă odată critică sistemul, care îmbrățișează numai indivizi, arătând că « acela nu e vădit un sistem al economiei naționale, ci un sistem al economiei particulare, din genul

uman, cum s'ar prezenta fără intervenția puterii de Stat, fără războaie și fără măsuri comerciale vrăjmașe » [1]).

List vede în protecționismul vamal unul din mijloacele întru realizarea *națiunii normale*, dar nu-l vede, după cum am arătat, ca o deslegare permanentă.

Pentru a fi *națiune normală*, List socoate că trebuesc împlinite anume condițiuni, pe care în epoca sa nu le avea decât Anglia, care nu era un imperiu mondial, ci o lume distinctă și independentă, putând astfel să reprezinte « *supremația insulară* ». Evoluția economică mondială duce, după economistul german, către formarea de *mari spații economice*, cu piețe interne mult mai însemnate decât schimbul extern și prevede, ca rezultat al evoluției, coexistența a două sau trei mari economii naționale pe la mijlocul veacului al 20-lea, adecă în vremea în care trăim. Printre țările menite să ajungă « *națiune normală* », după ce se va fi desăvârșit, ca o condițiune neapărată, unitatea națională, consecință a unității economice, (— uniunea vamală a fost începută la 1 Ianuarie 1834 în statele germane —) națiunea germană, are toate însușirile și toate perspectivele.

Mulți au văzut, în această afirmare a lui Friedrich List, nu numai pe întâiul economist al *întregii* națiuni germane [2]), dar și pe propovăduitorul politicei ei economice imperialiste.

Istoria pare să confirme multe din prevederile sale.

*

II. Examinând împrejurările de ordin obiectiv și personalitatea lui Friedrich List, vom putea înțelege mai bine specificul operei economistului.

Câteva date din vieața plină de sbucium a celui care a fost caracterizat ca « un german fără Germania » [3]) va fi, socot,

---

[1]) *Sist. Nat. de Econ. Politică*, cap. XIV « Die Privat-Oekonomik und die National-oekonomie ».

[2]) Ultima lucrare, apărută în *Zollvereins-Blatt* poartă titlul sugestiv: *Die politisch okonomische Nationalinheit der Deutschen*, țel al tuturor străduințelor sale.

[3]) Unul dintre cei mai de seamă scriitori contemporani, Walter von Molo, a descris, sub formă de roman, vieața lui List.

o contribuție binevenită pentru a înțelege spiritualitatea lui Friedrich List.

S'a născut la 1789, în anul Revoluției franceze, în orășelul Reutlingen, din Würtemberg, dintr'o familie modestă de burghezi. Tatăl său, de meserie tăbăcar, voia să-l dedice activității practice. Temperamentul viguros, neastâmpărat, al tânărului, face în curând să se schimbe planul părintelui. După ce, timp scurt, a fost funcționar public, List desfășură o activitate de ziarist talentat. El este un autodidact. Însemnez talentul de polemist și spiritul de protestare împotriva stărilor de feudalism sugrumător în vieața politică și de biurocratism distrugător în vieața economică și socială a stătulețelor din Germania, cum se arată în prima perioadă a activității sale publice.

Un exemplu foarte semnificativ este articolul, sub formă de discuție, între « *spiritul vremii* » ca examinator și mai mulți cetățeni, cu privire la problemele de drept public, tipărit de el într'o foaie « *Der Volksfreund aus Schwaben* » — Ein Vaterlands-Blatt für Sitte, Recht und Freiheit — Nr. 26 din 25 Mai 1818. Rețin prezența « *spiritului vremii* ».

Ca să înțelegem opera lui Friedrich List, e bine să ne amintim adevărul că nu e personalitate creatoare, gânditor, sau luptător în domeniul social, care să nu poarte urma de înrâurire a duhului vremii în care a trăit. Și aceasta e adevărat mai ales pentru luptătorii din categoria lui List. (« Es drückt ihr Gepräge die Welt auf dein Antlitz, wie Fürsten auf's Geld » — Vieața își imprimă tiparul pe fața ta, ca regii pe monetă).

Nu cunosc un alt economist, care să fi fost prigonit în aceeași măsură de conaționalii lui, ca List. Nu cunosc în galeria economiștilor din trecut niciunul, care să fi cutreerat atâtea țări și să fi încercat înfăptuirea atâtor proiecte cu caracter economic național, ca el, care a ajuns să fie « cetățean a două lumi ». După ce a fost izgonit, cu pierderea drepturilor de cetățenie din patria sa, se face scriitor, afirmându-se ca personalitate științifică și impunând deslegări de politică economică în țara sa adoptivă, în Statele Unite ale Americei.

Refugiat în lumea nouă, într'un orășel german, Reading, ajunge nu numai la o situație materială satisfăcătoare, printr'un spirit de întreprindere deosebit, dar dobândește un loc în lumea științifică și politică.

In America apare întâia sa lucrare, în care propovăduește protecționismul industrial, și, cercetând starea de desvoltare a Statelor Unite ale Americei, formulează teoria evoluției economice a națiunilor.

In cei șapte ani trăiți dincolo de ocean, Friedrich List, în lucrarea editată de o societate de industriași, în 1827, sub titlul de « *Outlines of American Political Economy* », dă o scriere cu un caracter pronunțat de politică comercială protecționistă, împotriva concurenței industriei Marei Britanii.

Tot în America își dă seama de marea însemnătate pe care o au căile ferate, nu numai pentru închegarea unității economice, ci și pentru conștiința națională. In concepția sa, căile ferate nu reprezintă numai un instrument de transport de bunuri materiale, ci și unul de comerț spiritual și de apropiere socială. Cel izgonit pentru apărarea ideii de libertate politică și pentru păcatul că s'a încumetat în calitate de profesor de științe de Stat la Universitatea din Tübingen, aparținând Würtembergului, să primească o funcțiune onorifică în Societatea comercianților din Frankfurt am Main (într'o țară străină), — se întoarce în Germania după șapte ani, cu demnitatea de consul al Statelor Unite ale Americei la Hamburg și Lipsca. In Statele Unite, a dat la o parte toate manualele de economie politică, ca să învețe adevărurile din marea carte a vieții. O mărturisește în introducerea la « Sistemul Național de Economie Politică »: « Cea mai bună operă care se poate citi în această țară nouă, cu privire la economia politică, este vieața ».

In America și-a dat seama cât de ușor se înțeleg adevărurile. Și-a dat seama că agricultura are nevoie în apropierea ei de industrie, iar mijloacele de transport au efectul mai sus arătat.

In Statele Unite ale Americei, economistul german nu poate uita patria, atât de vitregă cu el. Toate strădaniile lui

sunt pentru binele ei. Se întâmplă, spune el, întocmai ceea ce se întâmplă unei mame, care își iubește cu atât mai mult copilul, cu cât e mai plăpând. Germania dela începutul veacului al XIX-lea reprezenta, din punct de vedere politic, o « națiune sfărâmată în cioburi » (eine Scherben-Nationalität), iar din punct de vedere economic, un popor împărțit în stătulețe, despărțite prin zeci de vămi (38), care făceau iluzorie o mare piață internă. L i s t a pus conștient știința economică în slujba întregii națiuni germane [1]).

Agitația lui L i s t e plină de interes. Ea se desfășură în două direcțiuni: 1. In domeniul politic, este adversar al stărilor de apăsare, sub domnia principilor cu puteri absolute și atmosfera apăsătoare a birocratismului în micile state germane; el a fost influențat de curentul principiilor de reînnoire. 2. In domeniul economic, caută să aplice la vieața națiunii, luată în întregimea ei, legile de desvoltare cu sprijinul Statului, constatând că în măsura în care vieața unei națiuni e mai complexă, prin diversitatea ramurilor ei economice, în aceeași măsură Statul este chemat să se ocupe de desvoltarea raporturilor armonioase între principalele ramuri în interesul vieții naționale.

Găsim deci în spiritualitatea lui F r i e d r i c h L i s t pe de o parte influența liberalismului politic, pe de altă parte nevoia de apărare și de desvoltare a organismului economic al națiunii, prin măsuri de Stat, în special prin protecționism vamal educativ, care nu înlocuește, ci dimpotrivă, susține inițiativa întreprinzătorilor particulari.

Această îmbinare între liberalismul politic și politica economică cu caracter conservator a organismului național, e deosebit de puternic exprimată în atitudinea lui L i s t. Precum vom vedea, ea ajunge a fi, într'o vreme, linia de conduită a celor mai multe State.

S'a căutat să se explice punctul de vedere romantic și tradiționalist din opera lui F r i e d r i c h L i s t, ca o influență a lui B u r k e și M o n t e s q u i e u. L i s t, ca și

---

[1]) Intr'o scrisoare către I. v. B a d e r, mărturisește: *Im Hintergrunde aller meinen Pläne liegt Deutschland.*

Adam Smith, datorează mult cercetărilor lui Montesquieu, dar vigoarea cu care afirmă punctul de vedere național, cred că e o firească urmare a întregii atmosfere spirituale din prima jumătate a veacului trecut, care a fost atât de hotărîtoare și binefăcătoare în afirmarea spirituală și a lui Mihail Kogâlniceanu. De sigur, școala istorică în știința dreptului, creată de Savigny, prelegerile lui Fichte către «națiunea germană», ca și opera acestuia «*Der geschlossene Handelsstaat*» — în vieața poporului german frământat politicește și economicește după războaiele lui Napoleon — și, mai mult indirect, romantismul lui Adam Müller, au dat contribuțiile lor de înrâurire la alcătuirea tezelor și țelurilor operei lui List.

El a întrupat personalitatea de erou, în sensul lui Carlyle, îmbinând omul faptei și omul ideii. Eroică a fost vieața aceluia care a pătimit pentru propagarea crezului său. Sfârșitul pe care, obosit și desnădăjduit, și l-a pus singur în noaptea de 30 Noemvrie 1846, a fost începutul de recunoaștere a marelui său merit pentru economia națională a Germaniei.

Dacă mulți contemporani au fost nedrepți, încetul cu încetul adevărurile propovăduite de List au devenit realități. Și în aceasta constă opera sa de o valoare permanentă [1]).

*

III. Să arătăm acum, pe scurt, prin câteva date, influența operei lui List atât în desvoltarea doctrinelor, cât și în desvoltarea politicei economice, până în zilele noastre.

Planul de uniune vamală germană, a fost țelul unei agitațiuni, prin cuvânt și prin scris, de o mare amploare și Zollvereinul a reprezentat [2]) uniunea economică ca treaptă premergătoare uniunii politice. List a pregătit terenul pentru opera lui Bismarck.

---

[1]) Pilde din trecut le-a luat — după mărturisirea sa — în personalitățile: Colbert, Elisabeta, Friedrich cel Mare, Petru cel Mare, Napoleon, Pitt și Ustaritz (acesta în Spania).

[2]) La 1.I.1934 profesorul Hermann Oncken a arătat acest lucru (vezi p. 487, *Mitteilungen der Fr. List Gesellschaft*, Nr. 25 din 12.VI.1934).

Intreaga desvoltare a căilor ferate din Germania a fost parcă în totul inspirată pe proiectul făcut de Friedrich List în ce privește rețeaua drumurilor de fier. Este o identitate uimitoare mai ales între harta căilor de comunicație moderne, datorită economistului List, și autostradele construite în ultimul timp în Germania.

Intrucât privește politica claselor de mijloc, el a izbutit să dea o încredere mai mare spiritului de întreprindere, deschizându-i o piață internă mai largă. A izbutit să prevestească imperialismul economic al Germaniei. Lupta pentru făurirea pieței interne unitare și crearea unei industrii puternice, aceste fapte au determinat pe unii să vadă în List un «Colbert înlănțuit» (Carey). Omului de Stat francez i-a fost dat în vieață să realizeze opera sa. Destinul a fost mult mai aspru față de economistul german.

In domeniul doctrinar, în Germania, cercurile științifice oficiale au fost împărțite în două tabere: una, — puțin numeroasă — prinsă în vraja construcțiilor abstracte și sterpe ale școalei clasice, nu recunoaștea lui List dreptul de a trece în rândul economiștilor consacrați; alta, continuatoarea realismului vechilor cameraliști, alcătuită din școala istorică a economiei politice din Germania, vedea în List pe deschizătorul de drum în ce privește utilizarea metodei inductive, și se socotea pe aceeași linie cu el.

Mai târziu, Ch. Rist prețuește folosirea metodei istorice ca un merit deosebit, al lui List[1]), aceasta după ce Hildebrand recunoscuse că List, a învățat pe Germani să privească și să analizeze problemele economice în cadrul istoriei.

Elementul etic se găsește atât la List, cât și la școala istorică veche și nouă (în cadrul societății de Politică Socială, înființată mai târziu — 1872).

Opera lui List a fost cercetată din punctul de vedere al valorii ei științifice și în legătură cu evoluția economică a Germaniei.

---

[1]) Vezi *Histoire des Economiques*, par Charles Rist et Ch. Gide, p. 328.

Cercetătorii germani şi străini s'au ocupat de acest mare răsturnător de postulate şi constatări ipotetice din ştiinţa economică. Contribuţiile lor sunt preţioase pentru înţelegerea şi actualizarea operei lui List. Mulţumită acestor cercetări s'a scos din rafturile Institutului Franţei un manuscris uitat despre amintitul « Sistem Natural de Economie Politică », lucrare care cuprinde întâia oară principiile desvoltate în « Sistemul Naţional de Economie Politică » [1]).

In deosebire de lucrarea apărută în America, care se ocupă cu probleme speciale ale Statelor Unite, această lucrare îmbrăţişează probleme generale ale economiei politice.

Anumite probleme de ordin teoretic puse de List au rămas — desvoltate de unii urmaşi — bunuri de netăgăduit în ştiinţa economică. Dintre ele amintim:

1. Legea capacităţii demografice, în legătură cu progresul industriei (formulată astfel de Dühring) [2]).

2. Constatarea generală că învestirile de capital fix în întreprinderile industriale fac ca acele investiri să nu fie atât de uşor transpuse în alte ramuri de activitate şi aceasta cu cât capitatul fix este mai important faţă de capitalul de exploatare.

3. Analiza clară a ţelului şi structurii distincte a economiei particulare faţă de economia naţională, ca o afirmare a importanţei bunurilor imateriale şi a aşezămintelor politice şi culturale pentru economia naţională, au deschis largi perspective cercetătorilor ulteriori [3]).

---

[1]) D'Eichtal, analizând în cadrul Institutului Franţei (1913) lucrarea aceasta, afirmă: « Il ne nous a en somme, comme le dit un de ses biographes, laissé qu'un torse de la statue qu'il voulait sculpter. Nous possédons du moins de cette statue la maquette encore inédite ».

[2]) Dr. E. Dühring, *Cursus der National-und Sozialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik*, Berlin, 1873 (pp. 108—109). In capitolul privitor la poporaţie şi secătuirea izvoarelor de sprijin după ce afirmă că « mărirea poporaţiei este o urcare a forţelor productive », atribue lui List aproape exclusiv meritul de a fi arătat importanţa structurilor economice şi continuă: « Capacitatea mai mare a poporaţiei, pe care Statul industrial o are dela început faţă de Statul agrar, celelalte condiţiuni fiind aceleaşi, *a fost demonstrată exact de List* ».

[3]) O neîntemeiată dojană a fost făcută pe motivul că *primatul naţional* ar fi sustras atenţia lui Fr. List dela problema socială. Dacă e adevărat că protecţionismul vamal, în ţările cu piaţa redusă, ar putea da naştere unui monopol particular în folosul unei mici grupe de producători — spre păgubirea marii mase a consumatorilor (lucru afirmat şi de List) — nu e mai puţin adevărat că — şi aci citez cuvânt cu cuvânt — « există o situaţie care este aproape mai rea decât sclavia, anume aceea care nu îngădue salariatului manual, făcând sforţări excesive să aibă nicio mulţumire de

Dacă Carey a căutat să adâncească opera lui List, germanul Eugen Dühring, cu mai multă convingere decât alții, a văzut în el, pe făuritorul «Nouei teorii economice» și l-a privit ca pe cel mai de seamă economist al Germaniei.

In 1925 se întemeiază Societatea Friedrich List (Friedrich List Gesellschaft). Ea a întreprins publicarea unei opere mari, colective, într'o serie de volume cuprinzătoare ca material și cu cercetări serioase asupra vieții și a operei economistului german. Acum câțiva ani, după ce societatea amintită a publicat, pe lângă seria de volume, și Buletinul (Mitteilungen der Friedrich List Gesellschaft) cu rezultatele întreprinse de cercetători germani și străini asupra izvoarelor de gândire și condițiunilor de vieață și de muncă ale lui Friedrich List, a fost disolvată, iar patrimoniul ei trecut la Fundațiunea « List-Arhiv » din Reutlingen, orașul său natal.

Din cercetările amintite, dobândim un tablou aproape desăvârșit al operei și personalității economistului.

In ultimul timp, câțiva scriitori din Germania, stăruesc asupra însemnătății deosebite a naționalismului economic în legătură cu doctrina lui List.

Economistul german Dühring[1]) a desvoltat mai de mult ideile lui List, afirmând o concepție de caracter *social* și *național.*

El a căutat astfel să lărgească edificiul construit de Friedrich List.

Pe lângă Dühring și împărtășind cu el în multe privințe o soartă asemănătoare, avem mai târziu, în literatura economică pe Gustav Ruhland, înrudit spiritual cu List. Ruhland este părintele programului de politică agrară în ordinea actuală a Germaniei.

---

ordin spiritual, iar din cele materiale numai atâtea, cât îi este neapărat necesar pentru a nu muri de foame. O astfel de degradare a claselor muncitorești se face însă prin pauperizarea și degenerarea națiunii » și apoi « Trebue să-și dea seama națiunea, că e mult mai bine să aibă o clasă viguroasă de muncitori, decât să facă concurență până la extrem pe socoteala lucrătorilor » (List, *Mitteilungen*, p. 554).

[1]) A fost docent (dela 1864—77) la Universitatea din Berlin, unele prelegeri ale sale au avut o mare influență asupra literaturii sociale a lui Eminescu.

List, Dühring, Ruhland — au fost *outsiders* față de economiștii oficiali din epoca lor cu care s'au găsit într'o înverșunată opoziție. Toți trei au încercat să desfășure o activitate academică. Niciunul nu a putut rămânea multă vreme în atmosfera universitară din vremea lor.

Unii autori, făcând abstracție de stadiul evoluției economice în care List a trăit și a scris, îl judecă aspru și nedrept. Părerile economiștilor cumpăniți și evoluția faptelor însă dau în bună parte dreptate constatărilor lui List.

E de ajuns să urmărim drumul străbătut de imperialismul economic german și crearea marilor spații economice întrevăzute de el [1]). Se găsește însă câte un scriitor, care încearcă, cu ifose de originalitate, fără a căuta să pătrundă spiritul operei, să opună teoriei protecționismului lui List, o altă teorie, cu pretenția de a-l corecta și formula o teorie a protecționismului valabil în orice timp și în orice țară.

Pentru List, după cum a arătat, economicul nu poate fi despărțit de politic, ci subordonat acestuia. Deci cine încearcă, după metoda școalei clasice, izolând fenomenul economic, să judece « Sistemul Național », acela dela început apucă o cale greșită. I-ar trebui amintită caracterizarea exactă lui List [2]) datorită de Marshall.

In afară de hotarele patriei sale, s'a dovedit că List, în timpul cât a trăit, a exercitat o influență mai mare și a fost mai just prețuit, decât de cei mai mulți compatrioți ai săi.

---

[1]) Vezi Iosef Winschuch, *Gerüstete Wirtschaft* (1940), în special *Richtung Donau*. Lucrarea amintește « spațiul larg economic » întrevăzut de List.

[2]) « Mintea strălucită și entuziasmul național al lui List depășiră această prezumție a școalei clasice și au demonstrat că ricardianii au luat puțin în considerație urmările indirecte ale liberului schimb. Nicio pagubă mare nu poate fi făcută dacă se neglijează aceste urmări, când e vorba de Anglia, întrucât ele au fost în marea lor majoritate profitabile și au adăugat ceva la forța urmărilor directe. Dar el a demonstrat că în Germania și încă mai mult în America unele din urmările indirecte ale liberului schimb au fost păgubitoare; și a socotit că aceste pagube au întrecut câștigurile directe. Unele din argumentele sale au fost nevalabile, dar unele din ele nu; și precum economiștii englezi îndârjiți au refuzat să le supună unei discuții liniștite, oamenii politici distinși și pregătiți, câștigați de către cele fundate, le-au utilizat în scopuri de agitații populare, argumente neștiințifice, dar care se îndreptau cu forță mai mare spre clasele muncitoare. Industriașii americani au primit pe List ca pe apărătorul lor; și începutul renumelui său, ca și acea apărare sistematică a doctrinelor protecționiste în America a fost editat de către ei printr'un tratat popular pe care el îl scrisese pentru ei ». *Principles of Economic*, pp. 67—70, vol. I, 1898.

Pe când Metternich pe de o parte, și Adam Müller pe de altă parte, împreună cu un grup de savanți oficiali, din motive politice sau din motive de pismuire personală, au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a împiedeca înfăptuirea propunerilor de ordin practic, sau să socoată fără importanță constatările teoretice, în străinătate List era consultat și prețuit. Se știe rolul pe care List l-a avut în Statele Unite ale Americei pentru inaugurarea protecționismului vamal [1]).

Nu se știe însă în deajuns înrâurirea pe care List a avut-o asupra lui Chevalier, după ale cărui studii s'au construit liniile mari de căi ferate în Franța.

Dela protecționismul industrial al lui List s'a trecut la protecționismul agrar al lui Adolf Wagner. Dacă cel dintâi apare singurul întemeiat pentru accelerarea depășirii unei faze de evoluție, cel de al doilea se impune ca o necesitate de ordin demografic și de interes al apărării naționale. Amândoi pornesc dela aceeași concepție. Amândoi părăsesc teoria valorilor de schimb și afirmă necesitatea de conlucrare armonioasă a forțelor productive în națiune, ca unitate.

Intrucât privește înrâurirea ideologică, e locul să arătăm că în Franța curentul naționalismului economic se manifestă viguros în ultimele decenii, în deosebi în lumea universitară, câștigă din ce în ce mai mult teren, față de tradiția școalei individualiste inaugurată de fiziocrați [2]).

Amintim influența cea mai mare pe care List a avut-o asupra unui om de Stat cu totul deosebit, Contele Witte. Prelegerile acestuia de economie politică, ținute la curtea imperială, publicate în două volume și măsurile de politică gospodărească, realizate în timpul guvernării sale, în imperiul rus dovedesc acest lucru.

---

[1]) Profesorul William F. Notz a dat o mulțime de amănunte publicate asupra vieții și activității științifice a economistului german, în cursul celor 7 ani în Statele-Unite ale Americei.

Cu prilejul împlinirii unui veac (1925) dela sosirea lui List în Statele Unite ale Americei, *American Economic Review* a publicat un studiu cuprinzător despre *Friedrich List în America.*

[2]) Vezi G. Pirou, *Histoire des doctrines économiques en France*, 1934, Cap. III. Le nationalisme économique (pp. 192—198). P. Cauwès e socotit «relativist cum a fost maestrul său List».

O țară care din vreme a stat sub influența lui List este Ungaria. Cutreerătorul economist german, invitat să studieze stările economice de aci, a cercetat diferite ținuturi și a înfățișat cercurilor conducătoare un memoriu pentru reforme economice și în deosebi un plan de rețea de căi ferate.

Inginerul și publicistul englez Andrew Joseph Blackwell desvălue într'un raport dela Presburg (1843, 4 Iulie) trimis ambasadorului englez din Viena, urmările vizitei lui List în Ungaria [1]). El arată că în Anglia nu se prețuește cum se cuvine înrâurirea produsă de scrierile acestuia și adaugă: « sistemul lui List va fi opiniunea stăpânitoare în Europa ».

Urmează să vedem întrucât acest sistem a fost adoptat în politica economică a țărilor din Sud-Estul european, în deosebi în țara noastră.

*

IV. In nicio altă regiune a vechiului continent ideile lui List n'au găsit un teren mai priincios ca în țările tinere din Sud-Estul Europei, cu o vieață politică proprie de dată recentă. Aci, neomercantilismul a fost impus de necesitățile de închegare a Statelor moderne.

S'a repetat în zilele noastre, într'un cadru mai restrâns, procesul economic necesar consolidării Statelor din Apus. In această parte, trăiesc după cum spune A. C. Cuza « *popoare în formațiune* », ceea ce corespunde termenului listian « *nachstrebende Nationen* ». Aci, liberalismul economic a fost ușor importat de cercurile culte, dar acest liberalism — care nu trebuește confundat cu cel politic, — a fost în cele mai multe cazuri dictat (de pildă în Turcia înainte de fondarea republicei) de interesele Statelor imperialiste, care căutau astfel să stăpânească piețele de desfacere.

Statele tinere îndată ce au dobândit formal independența politică, au practicat protecționismul vamal industrial, urmărind să realizeze o cât mai reală independență. Astfel se explică

---

[1]) *Mitteilungen der Fr. List — Gesellschaft*, 1928. 1, XI.

de ce neomercantilismul lor încă înainte de războiul mondial, a fost manifestarea logică a naționalismului economic.

Profesorul Carl Grünberg, dela Universitatea din Viena, studiind mai de mult politica comercială a țărilor dunărene, afirmă că la ele, neomercantilismul și-ar putea găsi locul firesc de aplicare înseși țările industriale capitaliste (prin vămi protecționiste agrare).

Ar fi de amintit, și ne referim la ultimele pagini din « Sistemul Național de Economie Politică »[1]), că List privea Turcia europeană și țările dunărene ca un teren prielnic, unde Germania are misiunea să introneze ordinea și siguranța și spre care emigrațiunile germane ar fi ușor de înfăptuit. El vorbește chiar, în această privință, de Moldova și Valahia.

Impotriva acestui plan de colonizare germană, mai târziu, s'a ridicat cel mai de seamă dintre vechii noștri economiști, Dionisie Marțian.

Trecem la înrâurirea pe care economistul german a exercitat-o asupra gândirii și politicei economice dela noi [2]).

Adam Smith foarte des pomenit în scrierile de specialitate, nu a fost decât rare ori folosit în politica economică a țării românești. List, dimpotrivă, este mai puțin amintit în literatură noastră, dar cei mai mulți economiști și oameni de Stat români — mai ales aceștia din urmă [3]), dela proclamarea Regatului încoace, au fost sub înrâurirea « Sistemului Național de Economie Politică ».

Departe de a micșora valoarea originală a unora dintre vechii noștri economiști, stabilim o înrudire spirituală a lor cu Friedrich List. Precum acesta nu concepea economicul fără politic, cel dintâi economist al țării noastre, cel care a încercat să dea un sistem (In « Economia Socială »), nu a accentuat oare că politica și economia, în înțelesul înalt al termenului, trebue să fie înbinate? Marțian afirmă cu tărie naționalismul economic, dar mai mult cu un caracter defensiv

[1]) Cap. 36: *Politica comercială a Uniunii vamale germane.*

[2]) O lucrare cu un bogat material, datorită d-lui Dr. V. Vasiloiu (1939), poate fi consultată cu folos.

[3]) Mesajul domnesc al lui Cuza se declară pentru o politică economică liberală; aceasta este mai mult o excepție, precum tot ca atare trebue judecată convenția din 1875 între Austro-Ungaria și România.

față de infiltrațiunea din afară, ca și față de acapararea unor poziții importante de către elemente alogene înăuntrul vieții economice. List stărue asupra caracterului ofensiv al naționalismului economic. El, repetăm, e precursorul imperialismului german.

Fără îndoială că Al. Xenopol, care, și în cercetarea trecutului poporului nostru a scos la iveală cu mijloace de care dispunea, importanța factorului material, rămâne în istoria ideilor economice în România o apariție luminoasă. Studiile economice (1882) au o valoare reală și-l arată ca adept al școalei istorice din știința economică sub influența puternică a lui List și, tot ce se poate, și a lui Dühring. Facem presupunerea din urmă, întrucât cel de al doilea ținea cursul de filosofie și de economie politică la Universitatea din Berlin în timpul când Xenopol și Eminescu se aflau studenți acolo.

Eminescu[1]) a păstrat un sentiment de admirație față de fostul său profesor (privat-dozent) Eugen Dühring. E cert că List, prin Dühring, a înrâurit atitudinea spirituală a lui Eminescu, în problemele economice, sociale și politice. Am putea rezuma această înrâurire: *analiza Statului de țărani* și *necesitatea industrializării* vine dela List.

Amintim de asemenea pe Hasdeu. Și el merge pe linia de gândire a economistului german apăsând asupra ideei naționale, și demonstrând nedreptatea liberei concurențe între două țări cu forțe deosebite. El face o critică vehementă cosmopolitismului.

Cel care a desfășurat o activitate mai îndelungată și a mărturisit în repetate rânduri valoarea ideilor lui List în politica economică românească, a fost Petre S. Aurelian[2]). Din îndemnul lui avem traducerea « Sistemului Național de Economie Politică », din 1887 datorită lui I. Papiniu, (după textul francez, trad. Richelot)[2]).

---

[1]) Intr'o conferință ținută acum câțiva ani și publicată în volum omagial, am arătat ideile economice și sociale ale lui Eminescu.

[2]) Despre P. S. Aurelian, m'am ocupat în 2 rânduri: 1. In « Convorbiri Literare » (1910), *Economia politică și politica economică în România*. 2. *Economistul P. S. Aurelian* (1933), în « Independența Economică ».

Dacă Aurelian, om politic, a putut să pună în aplicare câteva din postulatele lui List, A. C. Cuza a avut misiunea, mai mult ca oricare altul, să afirme mereu, cu talent și științific, primatul ideii naționale în economia politică, independent, dar înrudit spiritual cu economistul german. Nu putem da acum mărimea operei sale. Adăugăm că ea cuprinde programul politic al claselor mijlocii și arată că «noi Românii suntem o nație aflată tocmai în perioada formațiunii». A. C. Cuza a văzut în unirea tuturor Românilor etapa de desăvârșire a poporului nostru în formațiune și tot el afirmă că pentru aceasta trebue să fie vie ideea națională: «adevărul e naționalitatea» [1]).

Programul «muncii naționale» din România nu e decât aplicarea concepției «forțelor productive».

Intervenția Statului pentru încurajarea industriei, care se inaugurează aproape în același timp cu războiul vamal românoaustroungar, aparține aceluiași cadru de idei.

*

Mulțumită Domnului, bunurile spirituale nu sunt supuse vămilor prohibitive. Am arătat în altă parte [2]) că List nu este numai al Germaniei, este și al nostru, al națiunilor din Sud-Estul european. El ne-a dat armătura necesară întru desvoltarea organismului economiei naționale. Dela el am învățat cum să ne apărăm împotriva oricărei încercări de robire, de oriunde ar veni ea.

---

[1]) Vezi prefața la *Naționalitatea în Artă*, ed. I, 1905.

[2]) In amintita prelegere ținută la Viena, 21 Februarie 1941.

ROMANII ÎN TRANSDANUVIA

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 7 Martie 1941

I. ROMANII ȘI GETO-DACII

Campaniile sângeroase, întreprinse la Dunăre în anii 29 și 28 în. Chr. de guvernatorul Macedoniei Marcus Licinus Crassus, aduseră cu sine înfrângerea rezistenței Mizilor și prefacerea țării lor în provincie romană. In deceniile următoare Romanii extinseră supremația lor până la litoralul pontic, astfel că noua provincie *Moesia* cuprindea întreg teritoriul dintre Dunăre și Balcani până la țărmul dobrogean al Mării Negre.

La anul 15 d. Chr., noua achiziție teritorială primi organizația unui guvernământ militar sub comanda unui *legatus pro praetore*, care împărțise teritoriul în districte cu șefi militari în frunte, supuși ordinelor sale [1]).

Prin înglobarea acestui vast teritoriu, imperiul roman dobândi o graniță naturală la Dunăre, care, prin creare de tabere militare și ridicarea de turnuri de strajă în punctele strategice mai îndepărtate, devenise o graniță greu accesibilă barbarilor năvălitori. Asemenea centre militare se găseau la *Aegissus* (Tulcea), la *Noviodunum* (Isaccea), *Troesmis*

[1]) Carl Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südeuropa*, v. 1, în « Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften », Phil. Hist. Klasse, vol. 214, p. 84 urm.

(Iglița), *Axiopolis* (Cernavoda), *Durostorum* (Silistria), *Transmarisca* (Turtucaia), *Novae* (Șiștov), *Oescus* (Gigen) și altele, localități, care erau totodată și centrele districtelor militare dela Dunăre. Trei legiuni își aveau garnizoanele lor la Dunăre și anume: Legiunea I-a Italica la Novae (Șiștov), Legiunea XI-a Claudia la Durostorum (Silistria) și Legiunea V-a Macedonica la Troesmis (Iglița). Limesul dunărean era ocupat cu trupe de graniță, ale căror garnizoane din localitățile menționate mai sus, erau legate între ele cu drumuri strategice, ce fuseseră construite de Romani de-a-lungul fluviului. Pe timpul împăratului Tiberiu s'au desfundat în parte și strâmtorile dela Porțile de Fier prin construcția unei șosele, săpată în stâncă, care făcea legătura cu Viminacium (Kostalatz) de dincolo de Clisura, șosea ale cărei urme s'au păstrat până în zilele noastre [1]).

Concomitent cu fortificarea limisului pe uscat, Romanii construiră curând și o *flotă fluvială* — classis moesica — cu escale pe ambele maluri ale Dunărei. Escalele de pe malul drept coincideau de regulă cu lagărele militare menționate mai sus; ele corespundeau escalelor de pe malul stâng dela *Cartal* în fața Isaccei, dela *Bărboși* în fața Troesmis-ului (Iglița), dela *Marisca* (Oltenița) în fața Turtucaiei și dela *Sucidava* (Celeiu) în fața localității Oescus (Gigen) de pe malul bulgăresc. Existența acestor escale este confirmată prin cărămizile desgropate în acele locuri cu inscripțiile unităților militare ce staționau acolo. Vasele fluviale romane patrulau regulat pe Dunăre dela Porțile de Fier până în Deltă. Ele înlesneau transporturile de trupe dela un lagăr la altul și mijloceau schimbul de mărfuri între ambele maluri.

După cucerirea Moesiei și consolidarea limesului dunărean, Romanii își îndreptară curând privirile și asupra *malului stâng* al marelui fluviu, pentru a-și asigura acolo capete de pod și escale pentru flota moesică. In scopul acesta guvernatorul Moesiei Sextus Aelius Cato întreprinse încă în anul 4 d. Chr. o expediție în stânga Dunărei și pătrunse adânc în șesul muntean pentru a cunoaște la fața locului oamenii și

[1]) C. I. L., III, 13.813, a. c. d.

împrejurările de acolo. Pe acea vreme regiunea de șes și dealuri care se întindea din valea Oltului până la țărmul Nistrului, deci Muntenia și Moldova de mai târziu, era numită de Romani *Transdanuvia*, după analogia Transpadaniei sau a Transnistriei din zilele noastre. Insuși împăratul Augustus susținea în inscripția de pe monumentul dela Ancyra (Ankarà) ca a trecut cu oștirile sale dincolo de Dunăre — trans Danuvium — [1]). O altă inscripție găsită la Tivoli arată că guvernatorul Moesiei Tiberius Plautus Silvanus Aelianus trecuse cu oștirile sale în *Transdanuvia*, de unde ridică 100.000 de *Transdanuvieni* pe care îi coloniză în Moesia [2]). Numele acesta geografic pentru regiunea dintre Dunăre și Carpați până la Nistru îl găsim menționat și la scriitorul creștin Lactantius, care relatează că mama împăratului Maximian era o *Transdanuviancă* — mater eius Transdanuviana — și că fugise de groaza barbarilor în Dacia Nouă — în novam Daciam — a împăratului Aurelian [3]). Astfel vedem că oficialitatea romană abandonase numele de *Scitia* sau *Sarmatia* pentru țările române, înlocuindu-l prin termenul geografic de Transdanuvia. Termenul acesta a fost introdus de curând în istoriografia germană de profesorul Carl Patsch dela Viena [4]) și nu ne îndoim că el își va primi curând încetățenirea și în istoriografia română. Intrucât însă Transdanuvia nu constituia o unitate administrativă de sine stătătoare ci depindea, în cele politice și militare, de Moesia, regiunea aceasta a fost considerată de V. Pârvan cu drept cuvânt ca o anexă a Moesiei — *Ad-Moesiam* — ceea ce în fond corespundea stării de fapt și de drept. De altfel și Pârvan cuprindea pe barbarii dela Nordul fluviului în noțiunea de *Transdanuvieni* [5]).

Față de straja aceasta atât de bine organizată, semințiile barbare dela Nordul fluviului nu mai îndrăsneau să atace așa de des ca mai înainte limesul dunărean și să năvălească

[1]) C. I. L., III, 2, *Monumentum Ancyranum*, p. 796.

[2]) C. I. L., XIV, 3608, Dessau, 986.

[3]) Lactantius, *De mortibus persecutorum*, IX, ed. I. G. Walchius. Moscova, 1851, II, 432; G. Popa-Lisseanu, *Izv. Ist. Rom.*, IX—X, 33.

[4]) C. Patsch, *Beiträge*, V, 1.

[5]) V. Pârvan, *Getica*, 124.

în imperiu. Dar pentru a zădărnici asemenea incursiuni şi pentru a vârî groaza în rândurile barbarilor, guvernatorul Moesiei Sextus Aelius Cato întreprinse, în anul 4 d. Chr., o expediţie în Nordul Dunărei unde, pătrunzând adânc în şesul muntean, bătu pe barbarii care sălăşluiau acolo şi coloniză 50.000 dintre ei în Moesia [1]).

După cercetările mai recente, Sextus Aelius Cato ar fi cuprins, cu ocazia acestei fericite campanii contra barbarilor, şi o fâşie de pământ la Nordul Dunărei în faţa lagărelor dela *Ratiaria* (Arčar), *Novae* (Şiştov) şi *Oescus* (Gigen) pentru apărarea acestora contra atacurilor dela miazănoapte şi ar fi ridicat pentru apărarea ei valul cunoscut sub numele de *Valul cel Mic*, care porneşte dela Cetatea la Nord de Calafat şi duce până la lacul *Greaca* la Est de Giurgiu [2]). Prin măsurile acestea militare Romanii înţeleseră să impună barbarilor dela Nord respectul cuvenit faţă de imperiu, să-i silească să păstreze pacea şi liniştea la graniţă şi să se retragă chiar dela Dunăre — prohibere Danubio —[3]).

La anul 6 d. Chr., s'a organizat un comandament special al Dunărei până la gurile ei, iar pe la anul 11 d. Chr., guvernatorul Gn. Cornelius Lentulus întreprinse o razie împotriva barbarilor transdanuvieni, pornind de-a-lungul Dunărei din Banat şi ajungând până la gurile fluviului [4]). Respectul, pe care Romanii isbutiseră să-l impună barbarilor, îi determină pe aceştia să se abţină pentru un timp oarecare dela orice acţiune îndreptată contra limesului dunărean. Poetul Ovidiu, care petrecea în vremea aceea la Tomis (Constanţa), arată că în cei nouă ani ai exiliului său dela 9—17 d. Chr. nu s'au produs decât două atacuri contra limesului. Unul la anul 12 d. Chr. contra cetăţii *Aegissus* (Tulcea) [5]), şi altul la anul 15 contra cetăţii *Troesmis* (Igliţa) [6]), atacuri care au putut fi respinse de Romani. Asaltul contra cetăţii Troesmis (Igliţa) a fost respins cu succes în urma energicei

[1]) Strabo, VII, 3, 10; C. Patsch, *o. c.*, V, 1, p. 113 urm.
[2]) V. Pârvan, *Getica*, 127; G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, 118.
[3]) Florus, II., 28 urm.; V. Pârvan, *Getica*, 96.
[4]) Florus, II, 28—29; Tacitus, *Ann.*, IV, 44; V. Pârvan, *Getica*, 94.
[5]) Ovidiu, *Ex Ponto*, I, 8, 5 urm.; Orosius, VI, 22, 2.
[6]) Ovidiu, *Ex Ponto*, IV, 9, 75 urm.

intervenții a guvernatorului Moesiei Lucius Pomponius Flaccus [1]), primul șef militar și juridic al provinciei [2]). Acest Flaccus este faimosul *hatman râmlenesc* din care cronografii Renașterii plăsmuiseră pe eroul eponim al Vlahilor, adecă al Românilor. Zice doar Miron Costin: « Iar cum să fie acest nume Vlah de pre Flah hatmanul Râmului, precum au scris unii, *basme sunt* » [3]).

La semințiile *geto-dacice* care pândeau mereu la limesul dunărean se asociaseră în vremea aceea *Sarmații* și *Roxolanii*. *Sarmații* erau o seminție arică pe care Herodot o menționează în părțile Mării Caspice. De acolo Sarmații năvăliră spre râurile scitice Borysthenes, Hipanys și Tyras, pe care ei le răsbotezară după limba lor în *Danaparis*, *Vagus* și *Danastris*, o nomenclatură sarmatică care s'a păstrat pentru râurile acestea până astăzi sub forma de *Nipru*, *Bug* și *Nistru*. Tot ei înlocuiseră pentru un timp oarecare și numele de *Scitia*, pe care Herodot îl dăduse țărilor noastre, prin cel de *Sarmația*. Sarmații, trecând Nistru, inundară cu cetele lor Bugeacul și Bărăganul unde, în năzuința lor spre Sud, molestau mereu semințiile geto-dacice autohtone. In epoca preromană ei reușiră să forțeze Dunărea în grupuri numeroase și să se așeze și în Dobrogea pe care o numiră Scitia-Mică, despre care Ovidiu susține că ea pe timpul său era tot atât de *sarmatică*, pe cât de *getică* [4]).

Un grup de Sarmați, numiți *Iazigi*, se îndreptară prin șesul muntean spre apus și, străbătând munții, ajunseră să se stabilească în părțile Tisei, unde îi găsim pomeniți pe timpul împăratului Claudiu (41—54). Plinius arată

[1]) Ovidiu, *Ex Ponto*, IV, 9, 75 urm.:
Hic (Flaccus) raptam Troesmin celeri virtute recepit,
Infecit fero sanguine Danuvium.

[2]) V. Pârvan, *Getica*, 100.

[3]) M. Cogălniceanu, *Letopisețe*, I, cap. VI, p. 26. Miron Costin observă că părerea aceasta este a lui Enea Silvius, care a utilizat la rându-i pe Ovidiu (cap. I, p. 11). Grigore Ureche arată despre Moldova că « chemat-o-au unii și Flachia de pre Flah hatmanul Râmlenesc, ce scriu și letopisețele latinești că au bătut războaie cu Schiții pe aceste locuri ». (I, p. 131). Cât despre originea Vlahilor dela Flaccus în literatura medievală vezi Aurelian Sacerdoțeanu, *Considerațiuni asupra Ist. Rom. în Evul Mediu*, București, 1936, 17—85.

[4]) Ovidiu, *Ex Ponto*, I, 2, 79 și IV, 7, 9 urm.; Tristia, II, 191; V. Pârvan, *Getica*, 93 și 99.

că şesurile şi câmpia dela Tisa erau ocupate de Iazigi, iar în munţii şi pădurile din apropiere sălăşluiau seminţiile dacice, care fuseseră alungate de Iazigi din câmpie [1]). Sarmaţii aceştia iazigici din luncile Tisei, cu feţele lor tatuate, adică împodobite cu figuri în diferite colori, se făcură cunoscuţi în împrejurime prin jafurile şi prădăciunile lor. Ei aveau barbă şi plete lungi şi purtau pe cap o căciulă frigiană. La războiu mergeau călări cu lanţuri la gât, astfel că figurile lor se pot distinge uşor dintre barbarii de pe columna împăratului M a r c u-A u r e l i u din Roma.

Inrudiţi cu Sarmaţii erau *Roxolanii* care, pornind şi ei din regiunile Mării Caspice, se revărsară asupra Moldovei şi Munteniei, pentru a lua parte, alături de indigenii getodacici, la necontenitele năvăliri ale acestora în regiunile suddunărene. Figurile lor grosolane se pot deosebi şi ele uşor din grupurile de barbari reprezentaţi pe monumentul comemorativ dela Tropaeum Traiani (Adam-Clisi).

Din cuprinsul celebrei inscripţii dela Ancyra (Ankarà), prin care se preamăresc faptele războinice ale lui A u g u s t u s, aflăm că însuşi împăratul, după înfrângerea oştirilor Dacilor în Moesia, trecuse cu legiunile sale peste Dunăre, urmărind seminţiile barbare în propria lor ţară şi silind pe Sciţi, Bastarni şi Sarmaţi precum şi pe Geţi să se supună poporului Roman — « meis auspiciis... *trans Danuvium* ductus exercitus meus, Dacorum gentes imperia populi Romani perfere coegi » — [2]).

Pribegirea Sarmaţilor spre câmpia Tisei slăbi simţitor puterea ofensivă a barbarilor dela Dunăre. De aceea Romanii înţeleseră să se folosească de slăbiciunea aceasta pentru a-şi întări poziţiunile la Nordul fluviului. Obiectivul cel mai însemnat în lumea barbară dela Nordul Dunărei, atât din punct de vedere strategic cât şi comercial, era fără îndoială vechea colonie grecească *Tyras* (Cetatea-Albă) din limanul Nistrului. De aceea Romanii avură grijă să aducă din vreme această colonie sub ascultarea lor. Incă în anul 56 d. Chr., Romanii

[1]) P l i n i u s, *Hist. Nat.*, IV, 12.
[2]) *Monumentum Ancyramum*, V, 47—49; C. I. L., III.

izbutiră să pună stăpânire asupra cetăţii în împrejurări prea puţin cunoscute. Totuşi ocuparea cetăţii Tyras de către Romani la data de mai sus este adeverită printr'un act din Februarie 201 d. Chr. La data aceasta împăratul Septimius Severus (193—211) acordase cetăţenilor din Tyras anumite favoruri şi înlesniri fiscale. Pe decretul imperial care cuprindea aceste privilegii, magistratul suprem al cetăţii Publius Aelius Calpurnius avu fericita inspiraţie să semneze cu mâna proprie că cetăţenii din Tyras se învredniceau de această mare favoare împărătească în al 145-lea an dela încorporarea cetăţii lor în imperiu roman. Prin o simplă operaţie de scădere a anilor 145 dela 201, data decretului, obţinem exact anul 56 d. Chr., când cetatea Tyras ajunsese sub dominaţiunea romană [1]). Cuceritorul cetăţii Tyras pare să fi fost guvernatorul Moesiei Tiberius Plautius Silvanus Aelianus [2]).

Prin ocuparea Cetăţii-Albe Romanii dobândiseră un important punct strategic la graniţa Nistrului care despărţea atunci, ca şi astăzi, două lumi aşa de deosebite una de alta. Dar pe lângă importanţa strategică, Cetatea-Albă mai îndeplinea şi un important rol comercial în şiragul coloniilor greceşti de pe litoralul pontic. Ea se găsea la mijlocul drumului dintre *Histria* şi *Olbia* dela revărsarea Niprului, până unde se întindea regatul bosporan al lui Mithradates. Prin Tyras trecea pe atunci ca şi mai târziu linia de mare trafic internaţional numită *iazigică*, pentrucă ea pornea din părţile ocupate de Iazigii dela Tisa, ducea la *Parolisum* (Mohigrad), Napoca (Cluj), *Potaissa* (Turda), de unde continua apoi pe Mureş în sus spre Oituz pentru a ajunge la *Piroboridava* (Poiana), aşezată la revărsarea Trotuşului în Sirete. La Piroboridava (Poiana) ruta aceasta de mare trafic se bifurca. O linie continua spre răsărit şi ducea la Tyras (Cetatea-Albă) şi de acolo la Olbia şi în Crimeea, iar alta ducea de-a-lungul Siretelui la *Polonda* sa *Paloda* (Bărboşi) şi de acolo, trecând Dunărea, la *Noviodunum* (Isaccea) şi *Aegissus*

[1]) C. I. L., III, 781; A. Philippide, *Originea Românilor*, I, p. 43 urm.
[2]) V. Pârvan, *Histria*, IV, 567 urm.

(Tulcea) spre *Histria*, metropola Pontului, pentru a continua apoi pe malul dobrogean până la *Tomis* (Constanța) și *Odessos* (Varna) [1]).

Dela Tyras (Cetatea-Albă) pornea *drumul roxolan* care, atingând *Piroboridava* (Poiana), o lua pe Trotuș în sus, străbătea Carpații la *Angusta* (Oituz-Brețcu) pentru a se îndrepta spre Apulum (Alba-Iulia) și Sarmisegetuza pentru a ajunge la Partiscum (Seghedin) în Panonia. Este de remarcat faptul, că împăratul Marcu-Aureliu (160—180) recunoscu Roxolanilor din Transdanuvia dreptul de a comunica cu Iazigii din Banat prin Dacia pe liniile de comunicație amintite mai sus.

Rolul însemnat pe care Tyras (Cetatea-Albă) îl juca în vieața economică și comercială rezultă și din faptul că împăratul Domițian îi acordă privilegiul de a bate monedă proprie [2]). Ca centru strategic și comercial, Cetatea-Albă depindea, în cele militare și administrative, de guvernatorul Moesiei, iar legătura se făcea atât pe apă cât și pe uscat. Legătura pe apă se făcea prin mijlocirea *flotei moesice*, iar cea pe uscat pe drumul care lega Tyras cu Histria [3]).

Intărirea pozițiunilor romane la Nordul Dunărei dădu de gândit barbarilor care vedeau în măsurile acestea o acțiune îndreptată în contra libertății lor. De aceea nu trebue să ne mirăm dacă aceştia erau veșnic gata de a năvăli în imperiu, pândind mereu momentul prielnic pentru o asemenea acțiune. Ei se credeau cu atâta mai siguri de izbândă, cu cât reușiseră să-și asigure și concursul *Bastarnilor*, o seminție sarmatică, pe care însemnările timpului o arată sălășluind în Moldova între Sirete și Prut. După seminția Bastarnilor s'au numit Carpații Moldovenești «*Alpes Bastarnicae*» [4]). După indicațiile lui Strabon, Bastarnii ar fi fost înrudiți cu Germanii și ar fi hălăduit în părțile Moldovei până în

[1]) Dio Cassius, LXXI, 19, 2; V. Pârvan, *Getica*, 109—111; C. Patsch, *Beiträge*, V/2, p. 152 urm.

[2]) Pick, *Die antiken Münzen Nordgriechenlands*, I, 78; Head, *Historia nummorum*, 2, 273; Minns, *Scythians and Greeks*, 448, urm., tab. I, Nr. 16; C. Patsch, *Beiträge*, V/2, p. 51.

[3]) Nicorescu, *Ephemeris Dacoromana*, II, 1924, p. 412 urm.

[4]) *Tabula Peutingeriana*, Ihnne, R. E., III, 113.

secolul al III-lea d. Chr. Pârvan îi considera ca Celto-Germani, identificați pe monumentul dela Adam-Clisi. Ei erau nomazi și se străduiau mereu să găsească locuințe mai bune în Moesia. Ei treceau Dunărea cu familiile și turmele lor, târîndu-și sărăcia în cară barbare — *barbara plaustra* — trase de boi sarmatici — sarmatici boves — [1]).

Mai la Nord de așezările Bastarnilor hălăduiau în țara de sus a Moldovei și în regiunile bucovinene semințiile dacice ale Carpilor și Costobocilor. Ptolomeu numește munții în care *Carpii* își găsiseră adăpostul lor «Καρπάτης ὄρος», lăsând să se înțeleagă că numirea aceasta a Carpaților s'ar datora seminției Carpilor [2]). Alexandru Philippide consideră însă această interpretare ca o plăsmuire din epoca umaniștilor. El încearcă să derive numele Carpaților din albanezul « karpa », stâncă, nemțește Klippe, formă neutră colectivă articulată «karpata»[3]). In tabula lui Peutinger Carpații apar, precum s'a amintit mai sus, sub numele de *Alpes Bastarnicae* iar Ammianus Marcellinus numește Carpații «*Montes Serrorum*» după tribul Serrilor din neamul Alanilor și înrudiți cu *Iasii* și Oseții din Caucaz [4]). In actele medievale Carpații apar uneori sub numele de «*Alpes nivium*», adică munții de zăpadă după care Țara-Românească, care se găsea dincolo de acești Alpi, fusese numită *Transalpina*. Se pare însă că numirile acestea așa de variate se refereau numai la anumite masive muntoase, la poalele cărora sălășluiseră vremelnic semințiile barbare ale Bastarnilor și Serrilor. Populația aborigină din acești munți erau Geto-Dacii, iar în speță Carpii geto-dacici care impuseseră numele lor unor masive de munți, pentru ca mai apoi acest nume să se extindă asupra întregului lanț de munți dela înălțimile Tatrei până la Cazanele din Porțile de Fier. Este același fenomen care s'a petrecut cu numele național al Dacilor

---

[1]) V. Pârvan, *Getica*, 123.

[2]) Claudii Ptolomaei, *Geographica*, ed. N. Müllerus. Parisiis, 1883, III, VIII; C. Brătescu, *Dacia și Moesia după Ptolomeu*, în «*Buletinul Soc. Reg. de Geografie*», XLII, 1923, pp. 5-20; V. Pârvan, *Getica*, 41.

[3]) A. Philippide, *o. c.*, *I.*, p. 288.

[4]) Ammianus Marcellinus, XXVII, V, 3, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izvoarele Istoriei Românilor*, XIII, 35 și 70.

care, pornind dela un trib tracic din părțile Crișurilor, s'a generalizat, extinzându-se asupra tuturor triburilor tracice din Dacia și Transdanuvia.

Vecinii Carpilor dela miază-noapte erau *Costobocii* unde, după Ptolomeu, începea Sarmatia, care se extindea departe dincolo de Prut și Nistru [1]). Trburile Costobocilor sălășluiau din vechime în munții Maramureșului, ai Bucovinei și Moldovei. Originea lor geto-dacică a fost contestată de unii, care încercară să-i revendice pentru semințiile slavice, derivând numele lor gentilic din slavonescul kostъ-os, și bokъ-coastă. După derivațiunile acestea termenul de *Costoboc* ar însemna *coastă de os*, o etimologie prea naivă pentru a putea fi luată în serios. Unii merseră chiar mai departe, apropiind numele de Bucovina de numele Costobocilor [2]). In realitate Costobocii erau una din numeroasele seminții tracice, înrudite de aproape cu Dacii, precum adeveresc numele lor de persoane ca Natoporus, Pieporus, Sabitus, Drilgita precum și legăturile lor matrimoniale cu Dacii. O inscripție funerară din anul 180 d. Chr. amintește de *Zia, Tiati filia, Daca, uxor Piepori regis Costobocensis* [3]).

In timpul domniei împăratului Nero, apărarea Moesiei contra barbarilor din Transdanuvia fusese încredințată, cu puteri preconsulare, guvernatorului Tiberius Plautus Silvanus Aelianus. Prezența unui comandant cu autoritate și curaj la limesul dunărean era reclamată imperios de amenințările barbarilor transdanuviani, care încercau mereu să pătrundă în Moesia, precum fusese atacul din iarna anului 67 i. Chr., când aceștia năvăliră prin surprindere în imperiu peste Dunărea înghețată. Atunci T. P. Silvanus Aelianus îi bătu și-i alungă peste Dunăre [4]). Dar el nu se mulțumi numai cu această izbândă ci, bizuindu-se pe forțele legiunilor romane, el trecu Dunărea în teritoriul barbar și lovi pe agresori așa de puternic, încât rezistența lor fu repede înfrântă,

[1]) Ptolomeus, III, V, p. 426; V. Pârvan, *Getica*, 41.
[2]) C. J. Jirecek, *Geschichte der Serben*, I, 47, notă.
[3]) C. I. L., VI, 1801; Mateescu, *o. c.*, 90 urm. și 114.
[4]) Tacitus, *Hist.*, I, 79; V. Pârvan, *Getica*, 106.

iar ei siliți să capituleze. Izvoarele timpului nu ne-au păstrat amănunte asupra acestei sdrobitoare lovituri, aplicată barbarilor. Nu cunoaștem nici locul din câmpia munteană unde s'a dat bătălia. In schimb însă ni s'a păstrat la *Tivoli* lângă Roma o inscripție comemorativă din anul 73 în amintirea faptelor războinice, săvârșite de viteazul guvernator al Moesiei. Elogiul dela Tivoli este închinat lui Tiberius Plautus Silvanus Aelianus, fiul lui Marcus Anienius, legatus propraetore al Moesiei, care «a mutat în Moesia mai mult de 100.000 din numărul *Transdanuvienilor* cu femei, cu copii cu principii sau regii lor spre a plăti tribut; a înăbușit năvala din răsărit a Sarmaților, cu toate că trimisese o bună parte din armata sa în campania contra Armeniei; a adus regi până atunci necunoscuți ori dușmani poporului roman pe malul Dunărei pe care îl păzea spre a-i pune la adorațiunea steagului roman; a trimis înapoi regilor Bastarnilor și Roxolanilor pe fiii lor prinși ori luați înapoi dela dușmanii lor, iar regilor Dacilor pe frații lor; dela unii dintre aceștia a luat în schimb ostateci, statornicind astfel pacea provinciei și asigurând liniștea împrejurul ei; chiar pe regele Sciților l-a făcut să înceteze împresurarea cetății Cherzonesului care se găsește tocmai dincolo de Borysthenes (Nipru); el a fost cel dintâiu guvernator al Moesiei care a ușurat lipsa de pâine a poporului roman, trimițând din acea țară foarte multe grâne la Roma» [1]).

Din elogiul lui Tiberius Plautus Silvanus Aelianus aflăm că populația barbară din Transdanuvia se compune din *Geto-Daci*, *Bastarni* și *Roxolani*, a căror forță

---

[1]) C. I. L., XIV, 3608 = Dessau, 986: «Tiberio Plautio Marci filio Anienii Silvano Aeliano... Legato pro praetore Moesiae, in qua plura quam centum millia ex numero transdanuvianorum ad praestanda tributa cum coniugibus ac liberis et principibus aut regibus suis transduxit; motum orientem Sarmatorum compressit, quamvis partem magnam exercitus ad expeditionem in Armeniam (de Legione V Macedonica) misisset; ignotos ante aut infensos populo romano reges signa Romana adoraturos in ripam, quam tuebatur, perduxit; regibus Bastarnarum et Rhoxolanorum filios Dacorum fratres captos aut hostibus ereptos remisit; ab aliquis eorum obsides accepit; per quae pacem provinciae et confirmavit et protulit; Scitharum quoque rege a Cheronensi, quae est ultra Borysthenem, obsidione summoto. Primus ex ea provincia magno tritici modo annonam populi Romanii adlevavit». Cf. Mommsen, *Römische Geschichte*, V, p. 198 urm.; C. Patsch, *Beiträge*, V, 1, p. 164 urm.; V. Pârvan, *Getica*, 103 urm.

combativă fusese înfrântă și din mijlocul cărora un număr de 100.000 oameni au fost transportați în imperiu pentru a spori numărul contribuabililor. Este al doilea mare act de transplantare de barbari în imperiu, primul fiind cel din anul 4 d. Chr., realizat de Aelius Cato. Transplantațiile acestea arată că în imperiul roman, și în deosebi în părțile dunărene, se simțea pe vremea aceia, ca de altfel și mai târziu, nevoia de brațe de muncă mai ales în agricultură. Era nevoia de o producție cât mai abundentă de cereale pentru aprovizionarea Italiei și în deosebi a metropolei Roma, unde grija pentru aprovizionarea populației — annonae — constituia una din preocupările de căpetenie ale guvernelor romane. Tiberius Plautus Silvanus Aelianus a fost cel dintâi guvernator al Moesiei care a trimis cereale la Roma. De fapta aceasta se face mențiune cu laudă în epitaful dela Tivoli. Că Moesia rămăsese până târziu unul din grânarele principale ale Romei, aceasta ne-o atestă în secolul al III-lea Solinus, care numește ambele Moesii *hambarele sau pătulele Cererei*, — Moesiae, quas maiores nostri iure Cereris horreum nominabant — [1]).

Infrângerea barbarilor din Transdanuvia a fost așa de sdrobitoare, încât mulți dintre regii și conducătorii lor căzură în captivitate romană. Unii dintre aceștia fură transportați dincolo de Dunăre împreună cu supușii lor, iar alții eliberați după ce se supuseră la adorațiunea steagurilor romane. Regii Bastarnilor și Roxolanilor primiră pe fiii lor, iar regii Geto-Dacilor pe frații lor. Aceasta s'a făcut firește numai după ce Romanii se asigurară prin ridicarea de ostateci de credința și supunerea lor, recunoscând supremația romană și devenind state clientelare ale Romei [2]).

Dar intervenția militară a guvernatorului Moesiei nu s'a mărginit numai la spațiul transdanuvian; el a trimis armată și în Armenia și a restabilit autoritatea imperiului și în *regatul bosporan* din Crimeea din preajma vechii cetăți Olbia din limanul fluviului Borysthenes (Nipru), regat care se bucurase

---

[1]) V. Pârvan, *Inceputurile vieții romane la Dunăre*, p. 52 urm.
[2]) V. Pârvan, *Getica*, 655.

la vremea sa și de protecția regelui Burebista[1]). Capitala regatului bosporan era cetatea *Panticapaeum* (Cherci). O altă localitate în regatul Bosporan era Chersonesul (Sevastopol) de pe coasta sud-vestică a Crimeei, cetate care fusese despresurată de asediul Sciților prin intervenția militară a lui T. P. Silvanus Aelianus, cum se menționează în elogiul dela Tivoli. Prin intervenția sa în Crimeea și în părțile fluviului Borysthenes guvernatorul Moesiei zăgăzui năvălirea în Transdanuvia și a altor seminții sarmatice în locul celor iazygice care pribegiseră în părțile Tisei.

Pârvan pune în legătură cu isbânda lui Tiberius Plautus Silvanus Aelianus și ridicarea *marilor valuri romane* din Transdanuvia, cunoscute până astăzi sub numele de *Brazda lui Novac*. Valurile acestea pornesc dela T. Severin și pot fi urmărite, spre răsărit de-a-lungul liniei care desparte regiunea de câmpie de cea de deal, până la Adjud. Dela Adjud valul străbate Moldova până la Vadul-lui-Isac pe Prut, iar de acolo ele continuă în Basarabia, atingând lacurile Catlabuc și Conduc până la Cetatea-Albă în limanul Nistrului[2]).

Un val interior mai scurt lega în cerc convex spre Nord Șerpeștii pe Sirete cu Tuluceștii dela nordul lacului Brateș. Valul acesta servea de bună seamă pentru apărarea *Gherghinei* sau *Gertinei*, numită și Țiglina, ale cărei ruine s'au păstrat până astăzi pe teritoriul localității *Bărboși* dela revărsarea Siretului în Dunăre[3]). Săpăturile făcute acolo au scos la iveală un sarcofag, resturi de ceramică și fibre de bronz precum și monede din vremea imperiului, ba chiar și o inscripție din jumătatea a doua a secolului al II-lea d. Chr.[4]).

---

[1]) Dio Chrysostomus, *Or.*, XXXVI, 41; C. Patsch, *Beiträge*, V/1, 45 urm. și 166 urm.

[2]) V. Pârvan, *Getica*, 128 urm.; Sc. Panaitescu, *Valurile lui Traian din Basarabia*. București, 1926; C. Uhlig, *Die Wälle in Bessarabien, besonders die sogennanten Traianswälle*, in *Praehistorische Zeitschrift*, XIX, 1928 pp. 185—250.

[3]) V. Pârvan, *Castrul dela Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, Anal. Acad. Rom. Ist., II, XXXVI, pp. 94—123; C. Schuchardt, *o. c.*, p. 216 urm.; C. Schuchardt, *Wälle und Chaussen im südlichen und oestlichen Dacien*, cu o hartă, Epureni 1886 în *Archaeol. Epigraph. Mitth. aus Oesterreich-Ungarn*, IX, pp. 202—232.

[4]) C. I. L., III, 6219, 6220, 12.486, 7515 și 7518.

O inscripţie romană s'a descoperit şi la Şendrenii din apropiere [1]). După Kiepert pe câmpul de ruine de lângă Barboşi s'ar fi ridicat cândva localitatea *Polonda* sau *Paloda* pe care Ptolomeu o menţionează undeva pe Sirete în faţa *Ginogetiei* (Garvan) de pe malul opus al Dunării [2]).

Pe distanţa dintre Paloda (Barboşi) şi Piroboridava (Poiana) ducea de-a-lungul Siretelui o veche cale de comunicaţie care lega Scitia Mică (Dobrogea) cu Dacia încă din vremurile preromane, precum arată resturile de ceramică de instrumente de piatră, de arme de bronz, de oseminte şi resturi de foc, de tumuli grupaţi în chip de cimitir care au fost desgropate în localităţile Băsăneşti (jud. Bacău), Bratea (jud. Bacău) Râpile dela confluenţa Tazlăului cu Trotuşul, Homocea (jud. Tecuci) Domneşti (jud. Putna) Cosmeşti (jud. Tecuci) şi Cihău (jud. Covurlui). Urmele acestea arheologice dovedesc îndeajuns că regiunile transdanuviene serveau încă din epoca preromană ca hinterland pentru coloniile greceşti de pe litoralul pontic [3]). In epoca romană drumul acesta lega Moesia-de-Jos cu Dacia. Dela Piroboridava (Poiana) drumul continua pe valea Trotuşului în sus până la Oneşti şi de acolo de-a-lungul Oituzului până la pasul Oituz-Breţcu, unde s'a găsit resturile unui castel roman [4]) a cărui identificare cu *Angusta*, menţionată de Ptolomeu la Vest de Piroboridava, a fost încercată de Radu Vulpe [5]). O diplomă militară din anul 92 d. Chr., dată de împăratul Domiţian unui veteran din flota moesică, ce s'a descoperit la Breţc, arată că drumul de pe malul Siretelui şi al Trotuşului servea ca linie de comunicaţie între Moesia de Jos şi regatul dacic din podişul transilvănean. Acest veteran nu

---

[1]) *Ephem. Dacoromana*, I, 73, 213, nota 1.

[2]) Ptolomeu, III, 8, 4; C. Patsch, *Beiträge*, V/2, p. 151; V. Pârvan, *Getica*, 261.

[3]) V. Pârvan, *Lagărul dela Poiana*, II, 8, 25; R. Vulpe, *Piroboridava*, consideraţiuni arheologice şi istorice asupra cetăţuiei dela Poiana în Moldova de Jos, Bucureşti, 1931.

[4]) Em. Panaitescu, *Le limes dacique, nouvelles fouilles et nouveaux resultats*, în *Bulletin de la Section Hist. de l'Academie Roumains*, t. XV, p. 10. Bucarest, 1929; J. Jung, *Die Pässe Siebenbürgens*, p. 139; C. Patsch, *Beirtäge*, V/2, p. 145.

[5]) R. Vulpe, *Piroboridava*, p. 20, nota 1.

putea ajunge la Brețc unde l-a găsit moartea, decât pe linia Polonda, Piroboridava și Brețc [1]).

* * *

Izvoarele literare și glotologice precum și urmele arheologice din Transdanuvia confirmă unitatea administrativă dintre cele două maluri ale Dunărei-de-Jos care tindeau mereu să se întregească într'un singur mare organism politic, având cale de comunicație comună în largul drum al Dunării. Prin ocuparea capetelor de pod de pe malul transdanuvian dela Cartal, Paloda (Barboși) Marisca (Oltenița) și Sucidava (Celeiu), și prin asigurarea căii de comunicație Barboși-Poiana-Oituz plugarii și negustorii romani puteau umplea drumurile care duceau din Moesia direct în Dacia prin valea Siretelui și a Trotușului. Pentru siguranța comunicației Romanii întrețineau la Piroboridava (Poiana) un detașament din « Cohors Hispanorum Veterana Equitata » care își avea lagărul în Moesia de Jos și apoi în Dacia, cum rezultă aceasta din cuprinsul unui papirus roman dela începutul secolului al II-lea d. Chr., descoperit în Egipt, publicat pentru prima oară de Arthur S. Hunt și semnalat de George Cantacuzino [2]).

Un al doilea detașament din aceeași cohortă se găsea în garnizoană la Cetatea-Albă — Tyrae in praesidio —. Cărămizi cu inscripția COH. HIS. s'au găsit și la castelul dela Oituz, identificat cu Angusta, provenind probabil dela un detașament al aceleiași cohorte a Spaniolilor [3]). Ocuparea de către Romani a pozițiunilor dela Angusta și Piroboridava se făcuse probabil în același timp cu ocuparea cetății Tyras în anul 56 d. Chr. Din timpul acela provin și monetele romane republicane și augustee care s'au desgropat la Piroboridava [4]). De altfel influența romană în părțile acestea s'a

[1]) C. I. L., III, dipl. 51; A. Philippide, I, p. 47.

[2]) *Aegyptus*, IX, 1828, p. 88 și *Revue Hist. du S. E.-européen*, V, 1828, p. 66 urm

[3]) C. I. L., III, 8074, 17; Cf. Em. Panaitescu, *Le limes dacique*, l. c., p. 10.

[4]) R. Vulpe, *Piroboridava*, p. 32.

păstrat aci până în secolul al IV-lea, precum arată monetele dela împăratul Constanțiu [1]).

Romanii mai desfundaseră și văile râurilor Buzău, Ialomița, Argeș și Olt pentru a putea exploata mai bine bogățiile Transdanuviei și pentru a face legătură cu Dacia. Mai sus de Șerpești se întindea valea Buzăului, străbătând munții în Transilvania unde s'au găsit bare de aur, evident romane, din a doua jumătate a secolului al IV-lea d. Chr. [2]). In fața localității *Carsium* (Hârșova) se revarsă Ialomița în Dunăre. O inscripție romană găsită la gura Ialomiței arată că punctul acesta era ocupat de Romani și servea ca escală pentru flota moesică și cap de pod pentru unitățile armatei de uscat [3]). Pe Ialomița și afluenții ei în sus Romanii pătrunseseră până la *Drajna* unde s'au găsit cărămizi cu pecetea armatei romane [4]). In fața *Transmariscei* (Turtucaia) se revarsă Argeșul, pe care Romanii pătrunseră în sus până spre Câmpulung, precum arată cărămizile romane dela *Jidovi* [5]). Urmele de cărămizi romane sporesc considerabil de-a-lungul Oltului până la *Turnu-Roșu*, pe care Patsch crede al putea identifica cu localitatea romană *Boutae* [6]). Castele romane de-a-lungul limesului alutan se găseau la *Ianușești* lângă Piatra Olt [7]), la *Bivolari* [8]), la *Copăceni-Racovița* [9]), la *Boroneasa* [10]) și la *Rădăcinești* [11]). Stațiuni avansate se mai găseau și pe linia exterioară care pornea dela *Flămânda* mai la vale de gura Oltului și ducea în sus spre munți prin Roșiorii-de-Vede, *Urlueni* și *Săpata-de-Jos* lângă Pitești, de unde treceau la *Jidovi* lângă Câmpulung și de acolo spre pasul Bran [12]). In spațiul dintre aceste două linii se aflau

---

[1]) Goos, *Chron.*, p. 158.
[2]) J. Jung, *Pässe*, p. 19; N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, 40.
[3]) C. I. L., III, 7493.
[4]) C. I. L., III, 12, 530.
[5]) C. I. L., III, 12.531 și 12.532.
[6]) C. Patsch, *Beiträge*, V, 2, p. 28, nota 7.
[7]) C. I. L., III, 8047, 14 d.
[8]) C. I. L., III, 12.601, a, b, 12.603.
[9]) C. I. L., III, 13.795, 13.796, 14.216, 19, 14.216, 40.
[10]) C. I. L., III, 14.216, 25.
[11]) C. I. L., III, 12.604, 12.605.
[12]) Gr. Tocilescu, *Fouilles*, p. 122 urm.; C. Patsch, *Beiträge*, V/2, p. 170 urm.; V. V. Cristescu, *Istros*, I, p. 73 urm. și *Dacia* V-VI, 435

puncte întărite ca cele dela *Poenari*, la răsărit de Copăceni și dela *Ciumești* la nord-vest de Pitești [1]).

Regiunile transdanuviene dela Olt până la Nistru care cuprindeau Muntenia, Moldova și Basarabia de mai târziu au fost cuprinse de Romani în cursul secolului I al erei creștine și alipite Moesiei ca cerc administrativ autonom, controlat de comandanții unităților militare din garnizoanele de pe malul drept al Dunării și de comandanții flotei moesice din porturile fluviale de pe ambele maluri ale fluviului.

Inscripțiile de pe cărămizile romane care s'au găsit în Transdanuvia provin dela unitățile legiunilor care staționau în Moesia-de-Jos ceea ce dovedește că regiunile acestea se găseau sub scutul administrativ și militar al guvernatorului acestei provincii [2]). O dovadă directă pentru supremația romană asupra Transdanuviei este cuprinsă în cererea regelui Decebal de a i se da țara până la Istru în schimbul eliberării lui Longinus, căzut prin mișelie în mâinile regelui dac. «Țara până la Istru», era regiunea munteană și moldoveană din Carpați până la Dunăre, care se găsea sub supremația romană.

Cât privește populația indigenă geto-dacică din Transdanuvia, ea nu putea fi numeroasă din cauza nestatorniciei vremurilor și așezării ei în calea năvălirilor barbare. Dar totuși populațiunea băștinașă fu câștigată încetul cu încetul pentru limba și civilizația romană prin zilnicul contact cu Romanii dela Dunăre și din centrele sau stațiunile militare din interior. In urma recentelor cercetăr lingvistice ale profesorului Sextil Pușcariu s'a putut constata la populația română din regiunile transdanuviene de astăzi forme venite din Moesia-Inferioară ca nădușală, chior, bojoci, rinichi, etc. ceea ce constitue o dovadă în plus că pe lângă legăturile militare și administrative care ființau între Transdanuvia și Moesia-Inferioară, au existat și raporturi de limbă și cultură, cu larg răsunet până în zilele

urm.; Radu Vlădescu-Vulpe, *Bărăganul în Antichitate*, în *Bul. Soc. Reg. de Geograf.*, XLI, 1922.

[1]) C. I. L., III, 5, tab. IV.

[2]) C. Patsch, *Beiträge*, V/2, p. 172.

noastre [1]). La Giurgiu bunăoară s'a descoperit o diplomă din anul 134 a unui veteran care se colonizase de bună seamă acolo pe teritoriul transdanuvian [2]). O diplomă similară mai veche de acest fel este aceea menționată mai sus din anul 92 care s'a găsit la Brețc și aparținea unui veteran din flota moesică pe care îl găsise moartea acolo [3]).

Populația indigenă, strâns legată de pământul dătător de hrană, îndură stăpânirile trecătoare ale Sciților, Sarmaților, Roxolanilor și Bastarnilor care se hrăneau din produsul muncii băștinașilor. Semințiile barbare stăpânitoare nu erau legate de glia nutritoare, ele duceau o viață nomadă și se îndeletniceau cu războiul și cu vânatul ca și semințiile uralo-altaice și turco-tătare de mai târziu care au hălăduit și ele în regiunile acestea. Toată grija muncii productive apăsa asupra supușilor indigeni. De altfel semințiile barbare s'au risipit în toate vânturile, câtă vreme populația geto-dacică a rămas mereu la vetrele sale străbune. Săpăturile arheologice care s'a făcut la Zimnicea, Giurgiu, Oltenița, Comana și Popești pe Argeș, la Tărtășești, Bogați și Stoenești în Dâmbovița, la Tinosul pe Prahova, la Crăsani pe Ialomița, la Monteoru în părțile Buzăului, la Barboși dela gura Siretelui, la Poiana dela confluența Trotușului cu Siretele cu așezările din jurul ei ca Bărsănești, Bratia, Râpele, Homocea, Domnești, Cosmești și Cihău, au scos la iveală un bogat material de producție indigenă dar și de import. Acest material nu putea proveni decât dela o populațiune așezată, deprinsă la muncă și obișnuită cu schimbul produselor sale contra produselor străine, cu preferință grecești, importate din coloniile pontice. Ammianus Marcellinus arată că Hunii la invazia lor în Transdanuvia găsiră acolo « sate întinse până departe și rodnice — late patentes et uberes pagos — [4]). Secerile ce s'au desgropat la Drajna arată că agricultura constituia încă din vârsta de bronz una din preocupațiunile principale pe lângă

---

[1]) Sextil Pușcariu, *Limba Română*, I, 343; V. Pârvan, *Getica*, 657.
[2]) C. I. L., XVI, 78.
[3]) C. I. L., III, dipl. 15.
[4]) Ammiquus Marecellinus, XXX, 3, 1; G. Popa-Lisseanu l. c., p. 41 și 76.

prăsila vitelor și păstoritul. Carl Patsch susține deci, cu drept cuvânt, că stările acele de lucruri au continuat și în timpul supremației romane asupra Transdanuviei, când regiunile muntene și moldovene erau pline de sate dacice străbătute de viața romană [1]). Locuitorii lor se bucurau de protecția imperiului, iar produsele muncii lor agricole erau așa de căutate, precum s'a văzut din elogiul care se adusese guvernatorului Tiberius Plautus Silvanus Aelianus care trimisese cereale din Moesia la Roma [2]). In Moesia-de-Jos garnizoanele romane erau mai numeroase ca în Dacia și raionul lor principal de aprovizionare se găsea în Transdanuvia de unde, pe lângă cereale, se importa carne, piele și lână și aceasta cu atâta mai vârtos, când știm că anumite materii pentru echiparea soldaților dela Dunăre se importau chiar din Grecia [3]).

Războiul civil care tulbură pacea imperiului după moartea împăratului Nero (68) slăbi vigilența Romanilor la Dunăre și ademeni pe Roxolanii din Transdanuvia să pătrundă în iarna anului 68 spre 69 peste Dunărea înghețată în Moesia și să lovească prin surprindere două cohorte romane și să le nimicească. Atunci împăratul Vespasian, din familia Flaviilor, însărcină cu apărarea limesului dunărean pe Gaius Fonteius Agripa care bătu pe Roxolani și îi alungă peste Dunăre. Dar în anul următor el fu surprins de atacul Sarmaților iazigi și ucis în luptă. Moartea lui Agripa fu răzbunată de urmașul său în comanda trupelor dela Dunăre Lucinius Mucianus, care opri năvala Iazigilor și ucise mulți dintre ei, aruncându-i în sediile lor dela Tisa [4]). Tot în vremea aceea fu respins și un atac al Dacilor contra limesului dunărean [5]). Dar după terminarea războiului civil împăratul Vespasian dispuse să se refacă fortificațiile dela Dunăre și să se sporească și flota moesică, numită și flavică, așa că limesul fu pus din nou în stare de apărare. Măsurile acestea vârîră groază în barbarii transdanuvieni și

[1]) C. Patsch, *Beiträge*, V/2, p. 175 urm.
[2]) V. Pârvan, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, p. 222.
[3]) Rostovtzeff, *o. c.*, *I.*, 164.
[4]) Tacit., *Hist*, V, 54; C. Patsch, *Beiträge*, V/1, 179 urm.
[5]) Tacit., *Hist.*, III, 46.

îi determină să respecte pacea şi ordinea la Dunăre şi această pace dăinui în tot timpul domniei împăratului Vespasian şi al urmaşului său Titus.

Numai sub împăratul Domiţian (81—96) pacea dela Dunăre fu din nou tulburată printr'un atac combinat al Dacilor în unire cu Roxolanii transdanuvieni. In iarna anului 85 spre 86 barbarii aliaţi năvăliră peste Dunărea îngheţată în Moesia, loviră pe Romani prin surprindere la Adam-Clisi şi cuprinseră acolo « multa castella et civitates » împreună cu o bună parte din teritoriul moesic [1]).

In fruntea Dacilor se găsea atunci regele Diurpaneus [2]), pe care Jordanes [3]) îl numeşte Dorpaneus iar Dio Casius ni-l înfăţişează sub numele de Duras [4]); în această formă coruptă din Diurpaneus a trecut apoi şi în istoriografia română. Numele de Diurpaneus sau Dorpanos apare şi în inscripţii funerare [5]) iar Mateescu constată numele de Δυρπάναις la Olbia [6]). Este de văzut dacă nu există oarecare apropiere între numele de Diurpaneus sau Jupaneus şi termenul de *jupaneu* sau *jupan*, întru cât cuvântul jupan este vechi în limba română încă din epoca formării ei ca limbă neolatină şi ca atare supusă regulilor fonetice ale acesteia. Dacă Dromihete înseamnă cel aprins sau cel cumplit, dacă Burebista înseamnă cel vestit iar Decebal cel ce domneşte, este probabil că *Diurpaneus* sau *Jupaneus* să însemne cel ce stă în frunte, adică fruntaşul unui trib aşezat într'o vale, într'o regiune sau într'o ţară, greceşte χῶρα, latineşte *terra* sau *regio*, slavoneşte *zemlja*, nemţeşte *Gau*, ca bunăoară ţara Oltului, ţara Moldovei, ţara Bârsei, etc. In cazul acesta jupanul ar fi căpetenia unei jupe sau jupânii, greceşte ζουπανία, latineşte comitatus, nemţeşte Gau, slavoneşte župa, ungureşte ispany, cu derivatul german Gespannschaft, având în frunte un jupân, župan, ζούπανος,

---

[1]) C. Patsch, *Beiträge*, V/2, p. 21 urm. şi 54 urm.
[2]) Orosius, VII, 10, 4.
[3]) Jordanes, *Get.*, XIII, 76.
[4]) Dio Cassius, 4, LXVII, 6, 1.
[5]) A. Philippide, *o. c.*, I, p. 14; *Ephemeris Dacoromana*, I, 1933, 226.
[6]) G. Mateescu, *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, în *Ephemeris Dacoromana*, II, 1924.

jupanus, comis sau Gaugraf. Din rândurile acestor zupani se ridică apoi regele sau voevodul. Cu creşterea puterii şi influenţei domnitorului scădea puterea jupânilor locali ca în Moldova bunăoară, unde proprietăţile ereditare ale zupanilor trecură cu vremea în seama voevodului sau domnului, care le făcea danii vitejilor săi. Derivarea termenului jupan dela Jupaneus dacic este cu atâta mai probabilă, cu cât cuvântul jupan n'a putut fi explicat cu ajutorul limbilor slave. Dar nici originea avară preconizată de P. Skok nu este deloc probabilă. De origine avară este termenul ban dela *bɪian* dar nicidecum termenul «jupan» care, după toată probabilitatea, este de origine dacă, derivând din Diurpaneus sau Jupaneus [1]).

Impăratul Domiţian, dându-şi seama de marea primejdie de care era ameninţat imperiul în urma atacului dacoroxolano-bastarnic, veni în persoană la Naissus (Niş) pentru a fi mai aproape de câmpul de operaţie şi încredinţă comanda trupelor lui Cornelius Fuscus. Acesta susţinu multe şi grele lupte contra lui Diurpaneus [2]) până ce izbuti să-l arunce peste Dunăre împreună cu aliaţii săi transdanuvieni şi să-l urmărească în propria sa ţară, în Dacia [3]). Mâhnit peste măsură din cauza acestei grele înfrângeri, Diurpaneus trecu deodată cu *comanda trupelor* şi *coroana regală* a Daciei asupra lui Decebal, cel mai războinic dintre numeroşii şefi de triburi ai Dacilor. Decebal pare să fi fost totodată şi o rudă a lui Diurpaneus [4]). Noul rege Decebal, nume care în limba dacică însemna cel ce domneşte sau simplu principe, era socotit de triburile geto-dacice ca cel mai priceput în meşteşugul războiului şi cel mai energic şi mai încercat în conducerea lui. De aceea triburile îl şi ridicară în fruntea lor, înfrângându-şi, în faţa primejdiei comune, pornirile lor înnăscute spre particularism şi independenţă.

---

[1]) P. Skok, *Yužni Sloveni i turski narodi*, în *Yugoslovenski istoriki časopis*, 1936, p. 15; S. Puşcariu, *Limba Romana*, I, 257; N. Iorga, *Istoria Românilor*, I, 2, 109; C. J. Jirecek, *Geschichte der Serben*, I, 115 şi *Staat und Geselschaft im mitelalterlichen Serbien*, I, 3 urm.

[2]) Orosius, VII, 10, 4.

[3]) Jordanes, XIII, 77.

[4]) Dio Cassius, LXVII, 6, 1.

Regele Decebal întruchipa, împreună cu marii săi înaintași Dromihete și Burebista, cei trei aștri pe firmamentul politic al Daciei, care au aruncat peste veacuri razele strălucirii și vitejiei lor războinice. Regele Dromihete, care înfruntase trufia macedoneană a regelui Lisimach, a fost eroul liberator al neamului său de sub robia seculară a Agatîrșilor. Cu urcarea sa pe tron s'a încheiat *epoca scito-agatîrșică* în țările noastre care durase mai bine de 400 de ani (700—300 î. Chr.) și a început *epoca dacică*, care dăinui și ea alte 400 de ani (300 î. Chr.—106 d. Chr.). Schimbarea regimului politic aduse cu sine renașterea străvechii civilizațiuni tracice în Dacia și Transdanuvia care fusese întreruptă de invazia scitico-agatirșică. Sub noul regim național-indigen, civilizația geto-dacică, primind prețioase imbolduri celto-elinice, a ajuns pe la începutul erei creștine la mare înflorire pe toate tărâmurile, pregătind astfel climatul priincios pentru recepțiunea culturii romane. Dromihete lăsă urmașului său Oroles o țară unită și consolidată astfel că și acesta se putu afirma ca vajnic stăpânitor al Geto-Dacilor [1]. Dară sub urmașii lui Oroles înclinarea Mezo-Geto-Dacilor spre desunire și particularism local și de trib reduse forța lor ofensivă și slăbi chiar puterea lor de apărare, până ce numai pe la mijlocul secolului I-iu înainte de Chr., triburile mezo-geto-dacice, sguduite de primejdia romană care le amenința, putură fi din nou unite sub regele Burebista, pentru a da cea mai strălucită dovadă de superioarele lor calități războinice, constituind un imperiu, ale cărui granițe se extindeau din Balcani până în munții Boemiei și de acolo spre răsărit până la limanul fluviului Borysthenes (Nipru), unde vechea colonie grecească Olbia se bucura de protecția sa.

Al treilea din acest mănunchiu de viteji a fost regele Decebal care a înțeles să lupte până la jertfirea de sine pentru libertatea și independența patriei sale.

Prin chemarea sa în fruntea armatei se ridică unul dintre cei mai dârji și mai neîmpăcați adversari ai imperiului roman,

[1]) C. Patsch, *Die Völkerschaft der Agathyrsen*, 76; V. Pârvan, *Getica*, 4 și 643 urm.

care știu să-și asocieze pe toți barbarii transdanuvieni și să-i mobilizeze în luptă înverșunată contra Romanilor. Coaliția aceasta barbară, care amenința serios liniștea imperiului roman la Dunăre timp de mai bine de două decenii, n'a putut fi înfrântă decât de împăratul Marcus Ulpius Traianus, adversar egal al regelui Decebal.

Luptele pe vieață și pe moarte dintre Romani și Daci, care se deslănțuiseră sub împăratul Domițian și continuară sub Traian, nu s'au desfășurat pe teritoriul transdanuvian. Eroica încleștare între Daci și Romani s'a petrecut pe teritoriul dacic propriu zis, care cuprindea Oltenia, Banatul și Transilvania. Regiunile transdanuviene dela Olt până la Nistru, despărțite de Dacia prin lanțul Carpaților, rămaseră și mai departe în strânsă legătură cu Moesia, împărtășind în toate soarta politică a acestei provincii de care era legată în privința militară și administrativă.

Iar cât privește Moesia știm că ea a primit pe timpul împăratului Domițian la anul 86 o nouă și temeinică organizare politică și militară. Unde până atunci întreaga regiune de pe malul drept al Dunărei dela Singidunum (Belgrad) până la Histria și Tomis (Constanța) forma o singură provincie sub un singur guvernator militar, teritoriul acesta a fost împărțit de împăratul Domițian, pentru o mai bună administrație politică și militară, în două provincii și anume: în Moesia-de-Sus cu capitala Singidunum și Moesia-de-Jos cu capitala Durostorum (Silistria). Ptolomeu arată că granița între cele două provincii Moesia-de-Sus și Moesia-de-Jos era marcată de râul Cebrus (Țibrița) care se revarsă în Dunăre între râurile Lom și Ogost lângă satele Țibar și Varoș, ceva mai sus de gura Jiului. Pe urma acestei noui organizațiuni Transdanuvia rămase strâns legată de Moesia-de-Jos. Ptolomeu care întocmise pe la anul 160 d. Chr., faimoasa sa geografie face distincție între Dacia și Transdanuvia. El menționează mai întâi orașele Daciei dintre care unele ca Sorunum, Ticessum, Netindava, Piruni, Zusidava, Ramidava, Comidava, Sangidava, Utidava, Patridava, Triphulum și Arcobadava [1]), nu au putut încă fi identificate

[1]) Claudii Ptolomaei, *Geographiea*, III, cap. VIII, 4.

pe teren, pentru a trece apoi la enumerarea orașelor din Moesia-de-Jos, arătând că orașe se mai găsesc în această parte și în interior și anume aproape de râul Hierassus (Sirete): *Zargidava*, *Tamasidava* și *Piroboridava* [1]). Cum localitatea Piroboridava a putut fi identificată cu localitatea Poiana dela confluența Trotușului cu Siretele, nu încape nicio îndoială că și celelalte localități și anume Zargidava și Tamasidava se vor fi aflat undeva în valea Siretelui sau mai sus pe afluenții săi, unde unii cercetători așează *Petrodava*, înclinând a o identifica cu *Piatra-Neamț* [2]). Identificarea lor pe teren întâmpină însă serioase dificultăți. Totuși pare să existe indicii, cel puțin cu privire la localizarea lor în părțile Moldovei. In anul 1929 un sătean a descoperit în unul din suburbiile Bacăului un tezaur de monete imperiale romane, cuprinzând 310 denari cu chipul împăraților dela Nero până la Septimius-Severus, deci din anii 54—211 d. Chr. [3]). Monetele romane din tezaurul dela Bacău încep cu împăratul Nero, sub domnia căruia guvernatorul Moesiei Tiberius Plautius Silvanus Aelianus extinse supremația romană asupra Transdanuviei și puse stăpânire pe colonia greacă dela Tyras (Cetatea-Albă). Supremația aceasta romană asupra regiunilor transdanuviene a continuat fără întrerupere și sub urmașii lui Nero, împărații Vespasian, Titus, Domițian, Nerva, Traian, Adrian, Antoninus Pius, Marcu Aureliu și Septimius Severus, care toți sunt reprezentați cu chipurile lor pe dinarii imperiali din tezaurul dela Bacău. Este deci firesc ca posesorul acestui tezaur să-și fi avut domiciliul său în părțile Bacăului unde se găsea de bună seamă o așezare omenească în vremea aceea.

Descoperiri numismatice din aceeași epocă s'au mai făcut și la mânăstirea *Cașin* și la *Fântânelele* de lângă Sascut [4]). La Fântânele s'a descoperit un tezaur de 73 de dinari imperiali.

---

[1]) *Ibid*, III, X, 8; V. Pârvan, *Getica*, 267.
[2]) V. Pârvan, *Getica*, 258.
[3]) Mih. I. Macrea, *Contribuții la un repertoriu numismatic al Daciei*, în *Anuarul Inst. de Studii Clasice*, 1931, p. 7 urm.
[4]) C. Moisil, *Tezaure monetare din România*, Nr. 32 și 34 în *Anuarul Societății Numismatice Române*, 1914, vol. XV.

La mânăstirea Cașin un țăran a desgropat un vas de pământ în care se găseau vreo 200 dinari imperiali dintre care unii cu efigia împăraților Titus, Domițian, Traian și Antonius Pius. Descoperirile acestea ne păstrează mărturii prețioase în legătură cu vieața romană din regiunile acestea nordice ale Transdanuviei.

Contribuțiuni prețioase la cunoașterea trecutului îndepărtat al regiunilor transdanubiene din valea Bistriței ni aduc rezultatele săpăturilor dela *Calu* din așa numita Câmpie a lui Dragoș. Pe un pinten de deal cu numele semnificativ de *Horodiștea*, care atinge Bistrița la revărsarea râului Calu, aproape de Roznov, a putut fi descoperită o așezare dacică din vremea supremației romane, așezare suprapusă unui strat mai vechiu, aparținând civilizației eneolitice [1]. Important este faptul continuității civilizației eneolitice pe același loc până în epoca daco-romană, precum și faptul că rezultatele cercetărilor arheologice vin să confirme, ca și la Piroboridava, existența localităților menționate de Ptolomeu în regiunile transadanuviene. Identificarea stațiunii dela *Horodiștea Calului* cu *Zargidava* sau *Tamasidava*, arătată de Ptolomeu în părțile Bistriței și Seretelui, ar fi prematură. Dar oricât existența de vechi localități geto-dacice în munții Neamțului în epoca romană nu mai poate fi contestată. O străveche așezare preistorică a putut fi descoperită și la *Izvoare* în apropiere de Piatra-Neamț [2].

Constatările aceastea nu sunt izolate, ele s'a putut face și la alte stațiuni preistorice. In câmpia munteană și moldoveană vedem cum peste așezările mai vechi ale satelor geto-dacice se ridică *satul* (vicus) roman, ca la Orășani și Tinosul, unde localnicii, sub influența nouii civilizații romane, începură să împrumute încetul cu încetul și felul de vieață romană. Iar dacă inscripțiile lapidare sunt aci atât de rare, aceasta se explică prin faptul că piatra ca material de construcție lipsește în unele regiuni [3]. De aceea F. Altheim greșește

[1] Radu Vulpe, *Cercetări arheologice în ținutul Neamțului.* Extras din *Anuarul Liceului de băeți din Piatra Neamț,* pe anul 1934/35, p. 3 urm.
[2] Radu Vulpe, *Descoperiri arheologice dela Izvoare-Neamț.* Extras din *Anuarul Liceului de băeți din Piatra Neamț* pe anul 1935/36.
[3] V. Pârvan, *Inceputurile,* p. 205 urm.

când susține apodictic că Romanii n'ar fi încercat niciodată să se stabilească în Transdanuvia [1]). Dimpotrivă, așezarea Romanilor în Transdanuvia este ca și cea din Moesia mult mai veche ca cea din Dacia Traiană.

In timpul războaielor dintre Traian și Decebal, regele Dacilor căuta să-și asocieze în luptă contra Romanilor și semințiile barbare din Transdanuvia. In scopul acesta Decebal intră în tratative cu Bastarnii și Roxolanii și se strădui să-i atragă de partea sa, trimițând solii săi până la regele Parților Pacorus [2]). In privința aceasta el pare să fi și izbutit în parte, întru cât tablourile XXXI și XXXVII de pe columna lui Traian înfățișează figuri barbare deosebite de cele ale Dacilor, figuri care după toată probabilitatea erau ale Bastarnilor și Roxolanilor din Transdanuvia [3]).

După înfrângerea lui Decebal în primul războiu contra Romanilor, barbarii transdanuvieni se supuseră învingătorului după cum pare să rezulte aceasta dintr'o scenă de pe columna lui Traian, care reprezintă pe împăratul roman, primind la Drobetae (T. Severin) omagiul a 8 seminții barbare, printre care se găseau de bună seamă și Bastarnii din Transdanuvia [4]). Dar cu toate acestea Decebal întreținea legături cu vechii săi aliați și în clipele critice din timpul războiului al doilea cu Romanii. Ba mai mult, într'un moment critic, el se gândea serios să se refugieze chiar la barbarii din Transdanuvia, dintre care cei mai activi în acțiunea lor contra Romanilor fuseseră Roxolanii din părțile sud-vestice ale Moldovei și Basarabiei. Aceștia nelinișteau mereu Moesia-de-Jos precum ni-i înfățișează tablourile XXXI, XXXII, XXXVII și XXXVIII de pe columna lui Traian [5]). De altfel Romanii nici nu încercară să cucerească Dacia înainte de a fi ajuns srăpâni pe pozițiunile strategice din Moesia, Transdanuvia și Panonia. Numai după dobândirea acestor baze de operațiune în jurul Daciei propriu zise de pe podișul transilvănean și numai după ce-și asiguraseră concursul sau

[1]) F. Altheim, *Die Soldatenkaiser*, 96 urm.
[2]) Dio Cassius, LXVIII, 9; Marțial *Epi,gr.*, IV, 26.
[3]) C. Patsch, *Beiträge*, V/2, 54 și 56.
[4]) C. Patsch, V/2, 104.
[5]) C. Patsch, V/2, 120 urm.

cel puțin neutralitatea regilor barbari din șesul muntean și moldovean precum și din câmpia Tisei, clientelari Romei, numai atunci Romanii porniră sub Domițian și Traian, la războiu contra regelui Decebal și la prefacerea Daciei în provincie romană. In clipele hotărîtoare ale războiului daco roman țara lui Decebal era încercuită din toate părțile de barbari aserviți Romei și de aceea aceștia n'au putut fi câștigați pentru marea coaliție barbară contra imperiului și nici regele Dacilor, încolțit din toate părțile, în clipele prăbușirii sale n'a putut găsi refugiu la regii barbari precum intenționase, ci el trebui să caute ultimul adăpost în vizuinele munților dacici, unde se aruncă în spadă pentru a nu cădea viu în mâinile dușmanilor săi și ai țării sale.

După cucerirea Daciei și organizarea ei în provincie romană, supremația imperiului asupra Transdanuviei primi un punct de sprijin foarte puternic la Nord în contra semințiilor transdanuviene care, în nouăle condițiuni strategice, puteau fi mai lesne ținute în frâu, fiind strânse ca într'un clește între Moesia și noua provincie Dacia. Incă la 106 împăratul Traian ajunse la o înțelegere pașnică cu Roxolanii precum și cu vecinii acestora la răsărit, cu *Alanii sarmatici*, care deveniră federați ai imperiului [1]). Cât despre originea Alanilor, știm că ei făceau parte din neamul Sarmaților. Rușii îi numeau Iasi, înrudiți de aproape cu Oseții din Caucaz [2]). Numele Iasilor îngăduie o apropiere de numele orașului Iași ca și de cel al unor localități cu același nume din Ungaria. Dela Ammianus Marcellinus aflăm că cea mai mare grijă a Alanilor era grija pentru rasa cailor — maximeque equini peccoris est eis solicitior cura — [3]).De acolo pare să-și fi adus împăratul Adrian faimosul său cal de călărie *Alanus-Borysthenes*, adică Alanul dela Nipru, cu care sbura vijelios prin câmpiile de bătălie [4]), un fel de *Bucefal* al lui Alexandru-cel-Mare sau un *Voitiș* al lui Ștefan-cel-Mare. Cavaleria alană și roxolană era admirată și bine apreciată

[1]) C. Patsch, *Beiträge*, V/1, 179; V/2, 21 și 154.
[2]) C. J. Jirecek, *Geschichte der Serben*, I, p. 32.
[3]) Ammianus Marcellinus, XXX, II, 19, ed. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, XIII, 40 și 75.
[4]) Dio Cassius, LXIX, 10; N. Iorga, *Ist. Rom.* II, 1, 273 și 276.

de Romani. Roxolanii în unire cu Alanii se însărcinară cu apărarea Transdanuviei și în deosebi a cetăților Olbia și Tyras contra atacurilor barbare dela miază-noapte, iar pentru serviciul acesta ei primiră subsidii anuale dela Romani. Tot sub împăratul Traian s'a fortificat vechea așezare dela Barboși pentru a ținea în frâu pe barbari [1]).

Pe la sfârșitul domniei lui Traian raporturile de prietenie și colaborare cu Roxolanii se tulburară, probabil din pricina neplății sau a reducerii subsidiilor anuale. De aceea la anul 117 Roxolanii, uniți cu Alanii, se răzvrătiseră contra Romanilor și amenințară serios limesul dunărean. Răzvrătirea aceasta pare să fi avut un caracter mai general, întru cât la moartea lui Traian toate semințiile barbare din preajma Daciei se răsculaseră în contra imperiului. Pus în fața acestei sutuații critice, împăratul Aelius Hadrianus (117—138) pare să se fi gândit o clipă la retragerea pajurilor romane din Dacia pe limesul dunărean. Cel puțin așa ne comunică doi scriitori romani, care susțin că, numai grație stăruinței generalilor săi, împăpăratul Hadrian ar fi renunțat la planul evacuării Daciei Traiane [2]). In realitate împăratul Adrian a știut să treacă cu iscusință peste acest moment critic și să ajungă la o înțelegere cu barbarii din Transdanuvia prin înlăturarea nemulțumirilor și satisfacerea revendicărilor lor. El se înțelese cu Roxolanii, reînnoind stipulațiunile tratatului cu privire la subsidii — cum rege Roxalanorum, qui de imminutis stipendiis querebatur, cognito negotio pacem composuit — stabilite pe vremuri de împăratul Traian [3]). Două inscripții romane care s'au păstrat la Pola ne arată numele regelui roxolan Publius Aelius Rasparaganus și al fiului său Publius Aelius Peregrinus, care muriseră ca ostateci în capitala Istriei [4]). Este incontestabil vorba de un rege al Roxolanilor care trăise în imperiu ca garant pentru respectarea stipulațiunilor de pace și bună înțelegere dintre Romani și Roxolanii clientelari Romei.

---

[1]) V. Pârvan, *Inceputurile*, p. 132 urm.

[2]) Dio Cassius, 4, XVIII, 13; Eutropius, VIII.

[3]) Vita Hadriani, 6, 8; C. Patsch, *Beiträge*, V/2, 161 urm.; V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, 16 urm.

[4]) C. I. L., V, 32, 1016 și V, 33; C. Patsch, *Beiträge*, V/2, 162 urm.

Prin reînoirea înțelegerii cu Roxolanii pacea în Transdanuvia fu restabilită pentru mai multă vreme, astfel că vieața economică și comercială își putea continua mersul său normal. Raporturile de bună vecinătate cu barbarii din Transdanuvia se menținură și sub împăratul Antoninus Pius (138—161). Sub domnia împăratului Marcu-Aureliu (161—180) raporturile cu Roxolanii se menținură bune. Increderea de care aceștia se bucurau pe lângă împărat se evidențiază din faptul amintit mai sus că ei primiră autorizația de a întreține legături prin Dacia cu Iazigii din Banat [1].

In a doua jumătate a secolului al II-lea d. Chr. se produseră în Transdanuvia mari mișcări populare. *Costobocii*, din munții Moldovei și ai Maramureșului, ai căror regi plăteau Romanilor tribut și dădeau ostateci, coborîră între anii 166 și 180 spre câmpiile transdanuviene, amenințând mereu limesul dunărean. Cu vremea ei îl trecură și se așezau în Moesia-Inferioară, de unde se revărsară asupra Peninsulei Balcanice și ajunseră până în Pelopones, unde fură bătuți și exterminați [2].

In cursul secolului al III-le ad. Chr., situația din Transdanuvia deveni din ce în ce mai critică. Cetele barbarilor năvălitori sporiră cu o seminție nouă, cu seminția *Goților* cari se desprinsese din triburile germane dela Marea-Baltică și, năzuind spre țărmul pontic, sălășluiseră mai bine de un secol în șesul sarmatic de pe litoralul nordic al Mării-Negre, zăgăzuind în curs de mai bine de un secol năvălirea semințiilor uralo-altaice în Transdanuvia. De acolo Goții, trecând Nistrul, umplură cu triburile lor regiunile transdanuviene ce fuseseră evacuate în parte de Costoboci și Carpi, care trecuseră Dunărea în Moesia. Goții erau un popor războinic care sub împăratul Antoninus Caracala (211—217) se ciocniră pentru întâia dată cu Romanii. Dar ei fură bătuți și alungați dela Dunăre [3]. Impăratul Antoninus Caracalla este autorul faimoasei constituții antonine — constitutio antoniana — din 212 prin care s'au extins dreptu-

[1]) Dio Cassius, LXXI, 19, 2; C. Patsch, *Beiträge*, V/2, 131.
[2]) C. J. Jirecek, *Geschichte der Serben*, I, 47; V. Pârvan, *Getica*, 221 urm.
[3]) Spartianus, *Caracala*, X.

rile de cetățean roman asupra tuturor locuitorilor imperiului, care deveniră cu toții *cives romani* sau cu un cuvânt *Romani*. Zice cu drept cuvânt Sf. Augustin că toți deveniră Romani și toți se numiră Romani — omnes Romani facti sunt et omnes Romani dicuntur — [1]).

In Transdanuvia și Dacia provincialii latini continuau să se numească cu mândrie Romani și sub stăpânirile barbare, un nume gentilic care s'a menținut pe aceste meleaguri până în zilele noastre. Atacurile Goților se îndreptară împotriva regiunilor moesiene, unde satele înfloritoare și bogăția orașelor grecești de pe litoralul pontic ispiteau necontenit poftele lor de cucerire.

La expedițiunile gotice luau regulat parte și anumite triburi geto-dacice, ca bunăoară *Carpi*, care își avea vechile lor așezări în munții moldovenești [2]). Incă sub împăratul Caracala, Carpii începură să se miște spre Sud iar la anul 238, sub împăratul Maximian, ei trecură Dunărea și cuprinseră cetatea Histria, metropola Pontului, unde se stabiliră pentru un timp oarecare. Sextus Aurelius Victor arată că întreaga seminție a Carpilor fusese așezată pe teritoriul imperiului — Carporum natio translata omnis in nostrum solum — [3]). Ultimele monete romane găsite la Tyras (Cetatea Albă) sunt din timpul împăratului Alexandru Severus (222—235), ceea ce indică, cu oarecare probabilitate, că orașul căzuse pe vremea acestui împărat sau a urmașului său Maximianus (235—238) în puterea Goților, împotriva cărora Maximianus avu de susținut lupte grele și sângeroase. După cuprinderea unor pozițiuni strategice în Transdanuvia, Goții se așezaseră de-a-binelea aci pentru a neliniști mereu granița Moesiei-Inferioare. Sub împăratul Gordianus (238—244) Goții, pătrunzând adânc în Transdanuvia, trecură în Moesia, dară împăratul reuși să-i bată și să-i alunge dincolo de Dunăre [4]). In timpul

[1]) V. și L. Hahn, *Rom und Romanismus im griechisch-römischen Ostrom*, 1906; N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, 107.
[2]) V. Pârvan, *Getica*, 239 urm.
[3]) Sextus Aurelius Victor, *De Caesaribus*, XXXIX, 43.
[4]) Herodian, VII, 2.

împăratului Filip Arabul (244—249) Goții întreprinseră o mare expediție contra Moesiei-Inferioare, reușind să pătrundă până la Marcianopolis (Devnia) de unde se retraseră numai după ce primiră o sumă considerabilă de răscumpărare [1]. Sub împăratul Decius (248—251) Goții năvăliră din nou în Moesia Inferioară. Impăratul ieși întru întâmpinarea lor, dar în 251 el fu bătut și ucis la Abrittus (Abtatkalesi) la jumătatea drumului dintre Mangalia și Silistria [2]. Sub împăratul Galus (251—253) Goții se putură întoarce la sediile lor din stânga Dunării cu pradă bogată, iar împăratul se învoi să-i considere ca federați și să le plătească subsidii anuale [2].

Incurajați de aceste succese, Goții își consolidară tot mai bine situațiunea lor în Transdanuvia. Sub împăratul Valerianus (253—260) ei devastară Moesia și pătrunseră adânc în Peninsula Balcanică [3]. Sub domnia lui Galienus (260—268) Goții reînoiră expedițiile lor pe mare și pe uscat contra imperiului, astfel că Romanii nu-și mai puteau da rând de pe urma atacurilor lor. Și aceasta cu atâta mai greu, cu cât împotriva împăratului Galienus se ridicase la 263 un rival în persoana lui Regalian, de origine Dac; aceasta era încercat în războaie și se susținea că era coborîtor din neamul lui Decebal —vir in re militari semper probatus quod dignus videtur imperio, Gentis Daciae, Decebali ipsius, ut fertur, adfinis — [4].

Rezultatul final al acestor războaie dintre Romani și Goți a fost slăbirea influenței politice romane în Transdanuvia și consolidarea supremației gotice asupra acestor regiuni. Inlocuirea supremației romane asupra Transdanuviei prin supremația gotică și-a găsit ecoul cuvenit în cronicele timpului. Dar cum acestea nu sunt contemporane evenimentelor, nu este mirare ca în textul lor s'au putut strecura anumite confuzii și impreciziuni. Cronicarii timpului confundă în

[1] Jordanis, XVI, 91.
[2] Aurelius Victor, XXIX; Zozimus, I, 13; Jordanes, XVIII, 101—103; Ammianus Marcellinus, XXXI, 5, 13.
[3] Zozimus, I, 25—30.
[4] A. Stein, *R. E.*, I, A, 464; C. Patsch, *Beiträge*, V/2, p. 176.

relatările lor Dacia cu Transdanuvia. Astfel susține Eutropius că în urma atacurilor gotice nu numai Moesia-Inferioară dar chiar și Dacia era pierdută pentru imperiul roman. — Dacia, quae a Traiano ultra Danuvium fuerat adiuncta, amissa est [1]). — Orosius este ceva mai precis, arătând că Goții ocupaseră Dacia transdanuviană pentru totdeauna — Dacia trans Danubium in perpetuum aufertur — [2]). Sextus Rufus spune că sub Galienus Dacia, în loc de Transdanuvia, era pierdută — sub Galieno imperatore Dacia amissa est — [3]). Aurelius Victor lasă încâtva să se înțeleagă că era vorba de Dacia de dincolo de Istru — amissa trans Istrum provincia — era pierdută și că Goții, în urma îndelungatelor lor năvăliri acolo, puteau fi considerați ca locuitori ai ei — prope incolas — [4]).

Din relațiunile de mai sus se vede că autorii, care amintesc de evacuarea Daciei înainte de domnia împăratului Aurelian, nu cunoșteau îndeajuns împrejurările dela Dunăre și nici nu erau contemporani evenimentelor. De aceea încrederea oarbă în relatările lor poate duce la o înțelegere greșită a întâmplărilor. Ei confundau întâmplările din Transdanuvia cu cele din Dacia, precum de altfel în întreaga noastră istoriografie se poate urmări această regretabilă confuziune. Granițele Daciei, ca provincie romană, erau bine determinate prin cursul meridional al Oltului dela revărsarea sa în Dunăre, până la Boutae (T. Roșu) iar de acolo granița ducea pe culmea Carpaților până în munții Rodnei. La curmăturile râurilor, care străbăteau lanțul Carpaților, Romanii ridicaseră castele de apărare ca cel dela Angusta, (Brețc-Oituz) și dela *Tarpeia* (Tarchiu între Dej și Bistrița) [5]). Teritoriul Munteniei și Moldovei nu făcea parte din Dacia Traiană, ci el constituia, precum s'a arătat mai sus, un ținut

---

[1]) Eutropius, *In Galienno*, XI.

[2]) Orozius, VII, 22.

[3]) Sextus Rufus, *Breviario*...

[4]) Aurelius Victor, *Caesar*, 34; J. Jung, *Rom. Landschaften*, p. 402.

[5]) C. I. L., III, 7625; Daicoviciu, *Anuarul Com. Mon. Ist.*, 1929, 307 urm.; J. Jung, *Karpathenpässe*, I 136, urm.; G. Fischer, *Korrespondenzblatte des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 1921, 67 urm.; C. Patsch, *Beiträge*, V.2, 143 urm.

aparte care depindea în cele militare și administrative de Moesia Inferioară, constituind o anexă sau expositură a *Moesiei* iar nu a *Daciei*.

De aceea cu multe decenii înainte de evacuarea Daciei, Romanii avură de susținut lupte înverșunate cu barbarii pentru apărarea teritoriului transdanuvian. La aceste lupte din a doua jumătate a secolului al III-lea se referă relatările scriitorilor de mai sus. Numai după retragerea trupelor romane din Transdanuvia și de pe litoralul pontic, barbarii își putură concentra forțele lor contra Daciei, pentru a sili pe Romani și la evacuarea Daciei, care rămase izolată în lumea barbară. Indată ce Goții ocupaseră Transdanuvia și se instalaseră de-a-binelea acolo, ei intensificară atacurile lor contra imperiului, năvălind adânc în Moesia. Dar dincolo de Dunăre impetuositatea lor se lovi de rezistența puternică a împăratului Claudius (268—270), care îi bătu la *Naissus* (Niș) în anul 269 și îi isgoni cu mari pierderi din Moesia [1]). Scriitorul Trebellius Pelio arată că în cursul luptelor sângeroase din Moesia, Romanii făcură prizonieri mulți regi barbari. Femeile nobile de diferite neamuri transdanuviene fură robite, iar provinciile romane și în deosebi Moesia se umplu de sclavi și agricultori scitici din nordul Dunărei [2]).

Infrângerea aceasta determină pe Goții din Transdanuvia să recunoască suprematia romană, deopotrivă cu regii barbari clientelari, și să se împace cu situația de federați ai imperiului, în schimbul subsidiilor obișnuite. Ca federați, Goții din Transdanuvia erau legați cu interese de tot felul de imperiu, care continua să-și exercite influența sa politică și economică asupra provincialilor din regiunea evacuată. Pentru salvgardarea acestor interese de ordin economic și comercial, Goții recurgeau la intervenția și ajutorul populațiunii romane sau romanizate din Transdanuvia care le era de mare folos. Despre un exod al populației romane din Transdanuvia nu se menționează în niciuna din mărturiile timpului, afară de unele cazuri izolate despre care se va relata

---

[1]) Ammianus Marcellinus, XXX, 5—7.
[2] Trebellius Pelio, *Claudius*, XVIII—XII; Zosimus, I, 43—45.

mai jos, iar despre semințiile germane nu se pomenește nicăiurea ca ele să fi risipit populația indigenă a unei țări ocupate. Semințiile germanice, eminamente războinice, nu se puteau lipsi de munca productivă a indigenilor [1]). Dimpotrivă, cu cât brațele de muncă erau mai numeroase, cu atâta cuceritorii, care trăiau în contact zilnic cu populația indigenă, erau mai bucuroși [2]).

De altfel avem și mărturii directe despre existența unor *enclave etnice romane* în Transilvania și după retragerea trupelor romane de-a-lungul limesului dunărean. Este cazul menționat mai sus al mamei împăratului Maximianus, socrul lui Constantin cel Mare și coregentul împăratului Diocletian, care abdică deodată cu acesta la anul 305 d. Chr. Aceasta se refugiase de frica Carpilor din Transdanuvia în noua Dacie Aureliană din sudul Dunărei. Scriitorul creștin Lactantius, care ne relatează cazul, mai arată că în jurul împăratului Galerius (305—311) se găseau oameni « *din neamul acelora care, goniți de Goți de pe pământurile lor pe vremea vicenalelor, se încredințaseră lui Maximian, pentru ca cei fugiți din robia barbară să fie stăpâniți depotrivă cu Romanii* » — nam fore nullus stipator in latere ei nisi ex gente eorum qui a Gothis tempore vicenalium terris suis pulsi, Maximiano se tradiderant ut illi barbaram servitutem fugientes in Romanos dominarentur — [3]).

Relațiunile lui Lactantius, constitue dovezi puternice că provincialii din Transdanuvia nu-și părăsiseră cu toții vetrele lor la retragerea legiunilor protectoare, ci că dimpotrivă ei în bună parte rămaseră în vechea lor patrie, constituind aci enclave etnice romane sub barbari. Iar dacă dovada persistenței este făcută pentru provincialii romani din Transdanuvia, atunci ea este cu atât mai concludentă pentru persistența provincialilor romani din Dacia Traiană, unde

---

[1]) I. Jung., *Römer und Romanen*, 183; Otto Karlowa, *Römische Rechtsgeschichte*, I, 947; Ludwig Schmidt, *Forschungen und Fortschritte* August 1935, 283.

[2]) E. Gamillscheg, *Sprach-und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreisches*, I, 300.

[3]) Lactanteus, *De mortibus persecutorum*, XXXVIII, pp. 473—474; N. Iorga, *Ist. Rom*, II, 35; J. Jung, *Romanische Landschaften*, 404, nota 8.

dominațiunea romană fusese mai efectivă și opera de colonizare cu elemente latine cu mult mai intensivă, decât în Transdanuvia.

Față de mărturiile acestea cade afirmația lui Flavius Vopiscus și a compilatorilor săi Eutropius și Sextus Rufus, cel puțin în ceea ce privește pretinsa evacuare totală a provincialilor din Dacia, afirmație care a ajuns adevărată *piatră a scandelei* în istoriografia română. Ca și în Transdanuvia, astfel au persistat provincialii romani și romanizați și în Dacia Traiana pe lângă vetrele lor străbune până în zilele noastre, constituind baza etnică a poporului român. Faptul acesta istoric a găsit o foarte precisă și nimerită formulare la scriitorul croat Matei P. Katancsich dela finele veacului al XVIII-lea care, militând pentru continuitatea elementului roman în Dacia, susține că cei mai mulți coloni, fiind obișnuiți cu pământul dacic, au rămas cu indigenii, întinzându-se până la noi cei de obârșia lor — sic tamen, ut coloni plerique, ruri Dacico iam adsueti, cum indigenis manserint, propagata ad nos usque originis suae posteritate —[1]).

II. ROMANII ȘI GOȚII

Prin evacuarea Daciei nu s'a produs nicio schimbare în raporturile imperiului față de Transdanuvia. Dimpotrivă legiunile evacuate din Dacia fură folosite pentru întărirea limesului dunărean, astfel că imperiul ajunse la o situație și mai impunătoare și mai predominantă față de Goții din Transdanuvia, după care regiunea aceasta fu numită *Gotia*. — Dacia trans Danuvium... ubi est Gothia —[2]). Urmașii împăratului Aurelian pe tronul cesarilor continuară să apere cu succes limesul dunărean și să exercite cu aceeași vigoare suprematia lor asupra Transdanuviei. La populația latină din munții transdanuvieni își luase refugiul împăratul Licinius după pierderea tronului[3]). Legiunile romane nu con-

[1]) Math. P. Katancsich, *De Istro eiusque adcolis Commentatio.* Budae, MDCCXCVIII, 226.
[2]) *Orosius,* I, 2.
[3]) *Zonaras,* XIII, I, p. 175.

tenìră de a trece mereu Dunărea în teritoriul cuprins de Goți, folosindu-se de rivalitățile dintre aceștia și semințiile geto-dacice, sarmatice și bastarnice, îndeplinind adesea chiar rolul de arbitru în certurile și neînțelegerile lor. O inscripție din Mauritania din anul 297 cinstește pe împăratul Diocle-țian și pe ginerele său Maximian cu titlul de « Goticus Maximus » [1]). Primul împărat care primise acest titlu a fost Claudius după izbânda dobândită asupra Goților la Naissus (Niș) [2]), iar după el urmă apoi împăratul Aurelian [3]).

Impăratul Constantin-cel-Mare (306—337) pregăti o mare ofensivă la Dunăre. Intre anii 315—317 el reclădi din dărâmături localitatea Tropaeum Traiani (Adam Clisi) pentru întărirea străjei la Dunăre — ad confirmandam limitis tutelam — și o ridică la rangul de « *civitas* ». După Mommsen termenul de civitas, dela care derivă românescul *cetate*, nu era de origine nici latină și nici greacă, ci de origine autohtonă geto-dacică [4]). In timpul în care pregătirile militare erau în curs, Geții din Transdanuvia crezură că se pot folosi de rivalitatea dintre Constantin și Licinius pentru a năvăli în Moesia, alegând momentul prielnic pentru ei, când limesul dunărean rămăsese fără paza cuvenită. Prin granița nepăzită — per neglectos limites — ei pătrunse în 323 sub regele lor Rauzimod în Moesia și înaintară până în Tracia [5]). Contra năvălitorilor se ridică însă împăratul Constantin-cel-Mare care îi bătu, îi aruncă peste Dunăre și-i urmări în Transdanubia până ce-i ajunse pe o colină împădurită, unde Goții încercaseră să se ascundă [6]). Acolo regele Rauzimod căzu în luptă împreună cu un mare număr de Goți, iar cei ce mai rămăseseră în vieață eliberară pe *prizonierii romani pe care îi ridicaseră de dincolo de Dunăre* și recunoscură supremația imperiului roman cu

[1]) C. I. L., VIII, 21.447 și 21.550.
[2]) C. I. L., VIII, 4876. Dessau, I, 571.
[3]) Pauly-Wissowa, *Reel-Encyklopadie*, VII, p. 1683.
[4]) Mommsen, *Röm. Geschichte*, V, 5, p. 649.
[5]) *Excerpta Valesiana*, 5, 21.
[6]) Zozimus, II, 21.

care intrară în raport clientelar [1]). Pentru garantarea supunerii lor, Goții fură siliți să dea Romanilor ostatici între care se găsea și fiul regelui Ariarich [2]). Se pare însă că cu acea ocazie împăratul Constantin se învoise să plătească Goților subsidii anuale pentru serviciile militare, pe care aceștia se obligaseră să le presteze în interesul imperiului. In calitatea aceasta de federați, Goții transdanubieni se angajaseră să pună la dispoziția Romanilor un contingent de 40.000 de oameni [3]). Locul unde s'a desfășurat lupta Romanilor cu Goții trebue să fi fost undeva în regiunea deluroasă a Munteniei, dar mărturiile contemporane nu ni-au lăsat indicii mai precise asupra așezării ei.

In cinstea împăratului asupra Goților, s'a bătut un medalion cu inscripția: *Debellatori Gentium Barbarorum — Victoria Gothica — Gothia* [4]).

Bătălia s'a dat în *Gothia*, adică în Transdanuvia, numită astfel după Goții care o ocupaseră. De altfel numele de Gotia pentru Transdanuvia este confirmat și de St. Augustin [5]). Identificarea Transdanuviei cu Gotia se confirmă și prin numirea țermului dobrogean al Dunărei de «*Ripa Gothiae*» [6]). In legătură cu marea izbândă asupra Goților stă probabil și scena din frumoasa *camee* din muzeul din Belgrad, care înfățișează pe Constantin-cel-Mare sus pe cal, privind asupra mulțimii de barbari, din care unii sunt morți, alții prizonieri iar alții solicitând grația împăratului [7]).

Strălucita izbândă a împăratului Constantin asupra Goților transdanuvieni din anul 323 coincidea și cu victoria împăratului asupra rivalului său Licinius, în urma

[1]) *Excerpta Vales.*, 2, 21; Zosimus, 2, 21.
[2]) *Exc. Vales.*, 6, 31.
[3]) Ammianus Marcellinus, XXVII, 5, 1; Jordanes, *Get.*,XX I, 112; C. Patsch, *Beiträge*, III, p. 18.
[4]) Cohen, VII, 2, 242, Nr. 118; Seek, *Zeitschrift für Nummismatik*, XXI, 1898, 36.
[5]) Sf. Augustin, *De Civitate Dei*, XVIII, 52; cfr. C. Patsch, *Beiträge*, III, p. 25.
[6]) *Excerpta Valesiana*, 6, 35.
[7]) G. Rodenwald, în *Jahrbuch des Deutschen Arhäologischen Instituts*, XXXVII, p. 17 urm.

căreia Constantin ajunse singur - stăpânitor al imperiului roman. In această calitate Constantin-cel-Mare întreprinse o largă și cuprinzătoare operă de întărire a granițelor imperiului la Dunăre. Pentru a putea face față repetatelor și necontenitelor atacuri ale barbarilor din Transdanubia, împăratul se preocupă serios de întărirea limesului dunărean. In scopul acesta el trecu chiar la ocuparea unor capete de pod de pe malul stâng al Dunărei.

Incă sub înaintașii săi Dioclețian și Maximian se fortificase localitatea *Transmarisca* [1]), care a fost cu drept cuvânt identificată cu Turtucaia din fața revărsării Argeșului în Dunăre mai sus de Oltenița [2]). Numele de Transmarisca pare să fi corespuns unei așezări mai vechi la gura râului Argeș, care la cronograful Jordanes apare sub numele de Marisca [3]). Analogii de acest fel găsim în Transdierna în fața Diernei (Orșova) sau Transdrobetae în fața Drobetei (Tr. Severin). Pe ruinele vechei așezări Marisca de lângă Oltenița, Constantin-cel-Mare ridică castelul *Constantiniana-Daphne* ca turn de veghe în Transdanuvia și cap de pod pentru comunicația fluvială cu Transmarisca (Turtucaia), care se putea stabili ușor printr'un pod de vase și prin intervenția flotei fluviale romane. In amintirea fundării Constantinianei Daphne (Oltenița) s'a bătut un medalion care înfățișează pe zeița Victoria, având în spate cetatea Tropaeum, iar în față un barbar, probabil un Got, care îngenunchiază [4]).

Dar trecătoarea peste Dunăre dela Transmarisca—Constantiniana Daphne (Turtucaia—Oltenița) nu era singura legătură a imperiului cu malul transdanubian din Țara Românească. Constantin-cel-Mare construi chiar un pod de piatră stabil peste Dunăre, care lega centrul militar dela Oescus (Gigen) cu localitatea Sucidava (Celeiu) mai sus de gura Oltului. El ocupă Sucidava de pe malul oltean și

---

[1]) C. I. L., III, 6151; Tocilescu, *Monumente Epigrafice*, I, 173, n. 21.
[2]) Mommsen, C. I. L., III, p. 997.
[3]) C. Patsch, *Beiträge*, III, p. 3 urm.
[4]) Cohen, VII, 2, 237, Nr. 89—92.

o legă cu Oescus cu un pod de piatră, ale cărui urme s'au păstrat până în zilele noastre [1]).

In amintirea construcției podului dela Celeiu s'a bătut un medalion de bronz pe care împăratul Constantin-cel-Mare este însoțit de zeița Victoria peste un pod în arcuri pentru a primi pe malul transdanuvian omagiul de supunere din partea unui barbar, probabil un Got, care îngenunchiază [2]). Cu acest prilej pare să fi fost construit din ordinul lui Constantin-cel-Mare ceva mai jos de gura Oltului cetatea *Turnul* — πύργος τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου Κονσταντίνου τοῦ βασιλέως —, adecă turnul sfântului și marelui împărat Constantin [3]). O inscripție găsită la Dojani pe Dunăre arată că împăratul Constantin, după înfrângerea Goților — victis superatisque Gothius — a clădit cetățuia *Turnul* cu munca și hărnicia prea credincioșilor săi ostași — labore fidelissimorum militum suorum primanorum — pentru apărarea imperiului — ad defensionem rei publicae [4]).

O inscripție găsită la *Gromșin*, la 30 km. nord-vest de Kutlovica-Ferdinandova, de profesorul H. Skorpil din Sofia pare să completeze și să precizeze mai mult textul inscripției dela Dojan. Inscripția dela Gromșin, menționată de A. Domaszewski, arată că Turnul sau «*burgul*» a fost ridicat prin munca ostașilor — labore fidelissimorum militum suorum primanorum — *pentru supravegherea lotrilor și în vederea apărării castrensilor și a cetățenilor munteni* — burgum constitui iussit, unde latrunculos observarent propter tutelam *castrensium* et *civium Montanensium* — [5]). Se poate ca între timp Skorpil să fi dat publicității textul inscripției pe care-l comunicase lui Domaszewski, dar acest text nu ne-a fost accesibil. Domaszewski identifică «burgul» cu localitatea Kutlovica ceea ce nu este probabil. De altfel inscripția nu a fost

[1]) Sextus *Aurelius Victor*, *Caes.* XLI, 18; *Chronicon Pascale M. G. H.* IX, 233, la anul 328; *Theophanes*, 28, 19 urm.; *Tocilescu* Monnmente epigrafice 1, 243 urm.

[2]) Cohen, VII, 2, Nr. 483.

[3]) Constantin Porfirogenetul, *De adm. Imp.*, 2, C. 40.

[4]) C. I. L., II, 2, 6159, p. 999.

[5]) A. Domaszewski, *Das deutsche Wort Braut im Lateinischen*, in *Neue Heidelberger Jahrbücher*, III (1893), 195 urm.; N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, 39.

găsită la Kutlovica ci la Gromşin. Pentru localizarea ei la Turnu militează şi faptul că la Kutlovica în vecinătate de Gromşin s'au găsit şi alte inscripţii din era creştină a lui Constantin-cel-Mare[1]). De asemenea este adeverită numirea de « latrunculi » pentru Goţi în epoca lui Constantin şi a urmaşilor săi[2]).

In ipoteza că textul inscripţiei dela Gromşin se referă cu adevărat la Turnul Măgurele, ceea ce este foarte probabil, atunci cuprinsul acestei inscripţii ar constitui una din cele mai preţioase mărturii privitoare la provincialii romani din Transdanuvia. Şi aceasta cu atât mai mult, cu cât numele de « *montanenses* », munteni nu s'a păstrat până azi în nici o altă regiune a fostului imperiu roman, decât în Transdanuvia, adecă în Ţara-Românească sau Muntenia noastră.

In ipoteza aceasta castrensii — castrenses — erau ostaşii romani care trăiau cu familiile lor în canabele din jurul castelului sau burgului, iar *muntenii* — montanenses — erau provincialii romani din valea Oltului care se întindeau până sus în munţi care formau vechea graniţă dintre Dacia şi Transdanuvia. Termenul de « muntanenses » ar constitui prima menţiune a numelui de *Munteni*, după care Ţara-Românească s'ar fi numit şi *Muntenia*, precum se vede, încă din timpurile cărunte ale antichităţii. Munţii serveau de adăopst şi provincialilor romani ca şi înaintaşilor lor daci, despre care susţine Plinius că hălăduiau în munţi şi în crânguri — montes vero et saltus tenent —[3]). Tot atuncia pare să fi fost reocupată de Romani şi localitatea Drobetae (T. Severin), astfel că limesul dunărean era pus în stare de apărare contra atacurilor barbare dela Nord. In felul acesta împăratul Constantin înţelese să prindă regiunile transdanuviene ca într'un cleşte şi să le lege de imperiul roman, încât Goţii care intraseră în raport clientelar faţă de Roma puteau fi consideraţi ca învinşi, iar Transdanuvia ca reîncor-

---

[1]) Dessau. Inscriptiones latinae selectae, Nr. 724 şi C. I. L., III, 6733.
[2]) A. Domaszewski, *l. c.*, p. 196.
[3]) Plinius, *Nat. Hist.*, IV, 12, 80.

porată imperiului [1]). Rămase încă deschis drumul atacurilor ce puteau veni din Scitia Minoră (Dobrogea). Pentru a asigura liniștea imperiului și din această parte, Constantin restaură valul de apărare care ducea dela Axiopolis (Cernavoda) la Tomis (Constanța). Valul acesta ducea de-a-lungul văii Carasu pe o lungime de 51 km. Pentru apărarea lui fură ridicate din distanță în distanță de câte 2—3 km 26 castele de apărare [2]).

Prin întărirea limesului dobrogean și prin ocuparea capetelor de pod dela Oltenița, Turnu, Celeiu și Tr. Severin, care înlesneau o cât mai grabnică intervenție militară contra Goților din Transdanubia, Constantin-cel-Mare asigură pentru un timp mai îndelungat liniștea la Dunăre. Prin izbânda sa contra Goților în inima teritoriului ocupat de ei, împăratul izbuti să impună barbarilor transdanuvieni cuvenitul respect față de imperiu și să reînoiască influența sa politică asupra întregului teritoriu transdanuvian. Ținând seama de aceste considerabile succese, ele îndreptățeau întru câtva pe împăratul Constantin să se considere *restaurator al provinciei Daciei transdanuviene* mândrindu-se de a fi supus pentru a doua oară țara pe care o cucerise Traian [3]). Și aci ca și mai înainte vedem cum Dacia și Transdanuvia se confundă în aceeași noțiune.

In condițiunile acestea era firesc ca limba latină să revină iarăși la vechiul său rol de limbă oficială și în Transdanuvia. Imprejurările acestea favorabile contribuiră mult la ridicarea prestigiului imperiului în Gotia, care devenise din nou element de reazăm al politicei sale transdanuviene. In ipostasa aceasta o inscripție din Frigia. îl intitulează «Imperator Caesar Constantinus Maximus Goticus Victor ac Tiumfator Augustus» [4]). In legătură cu succesele sale politice și militare contra Goților stă și

---

[1]) C. Patsch, *Beiträge*, III, p. 22—23.
[2]) Carl Scuhhard, *Die sogenannten Trajanswälle in der Dobrudscha*, Berlin, 1918, p. 44 urm.; C. Patsch, *Beiträge*, III, p. 15 urm.
[3]) Jordanes, Get., XXI. 121 Julianus, Caesar, XXIV; C. Patsch Beiträge III. p. 23.
[4]) C. I. L., III, 252, 7000.1; C. Patsch, *Beiträge*, III, p. 28.

introducerea faimoaselor jocuri gotice — ludi gotici — care aveau loc la Roma în fiecare an în zilele de 4—9 Februarie [1]).

Astfel strânși în frâu de Romani, Goții din Transdanuvia nu mai îndrăzniră ani de-a-rândul să se ridice împotriva imperiului. Numai la 331 un grup numeros de Goți, probabil sub regele lor Vidigoia, se ridicară contra unui grup de Sarmați care se strecurase din Transdanuvia pentru a ajunge la conaționalii lor din părțile Tisei. Relațiile directe între Transdanuvia și Banat prin teritoriul Daciei erau vechi. Ele fuseseră recunoscute de însuși împăratul Marcu Aureliu, precum s'a arătat mai sus. Atunci Sarmații amenințați de Goți recurseră la sprijinul Romanilor și împăratul trimise pe fiul său Constanțiu care, trecând Dunărea pe podul dela Celeiu, căzu Goților în spate și îi izolă de restul triburilor rămase în Transdanuvia. Astfel suferiră Goții la *20 Aprilie 332* o zdrobitoare înfrângere — mox Gotorum fortissimas et copiossisimas gentes in ipso barbarici soli sinu, hoc est in Sarmatarum regione, delevit — [2]). Se pare însă că sângeroasa ciocnire avu loc undeva în Banat.

O mișcare a Goților rămași în Transdanuvia fu zădărnicită de împăratul însuși care, sosind la Marceanopolis, consemnă garnizoana din Transmarisca pentru a fi gata de a trece Dunărea la Constantinea-Daphne (Oltenița). In bătălia contra Sarmaților își găsiră moartea aproape 100 de mii de oameni — ita per Constantium Caesarem centum propre milia fame et frigore extincta sunt — iar Constantiu primi titlul de Goticus Maximus [3]). In amintirea acestei izbânde contra Goților s'a ridicat la Constantinopol, noua capitală a imperiului de răsărit, o columnă comemorativă care purta inscripția: « *Fortunae reduci et ob devictos Gothos* » [4]).

---

[1]) Mommsen, C. I. L., I, 2, 258, 309; Ferrero, *Dizionario Epigrafico*, II, 640.

[2]) *Orosius*, VII, 28—29; *Excerpta Valesiana*, 6.3; Eusebius Hyeronimus, *Hronicon*, 315; C. Patsch, *Banater Sarmaten*, în *Anzeiger*, 1925, p. 181 urm.

[3]) C. I. L. III, 12483: C. Patsch, *Beiträge*, III, p. 28 urm.

[4]) Mommsen, C. I. L., III, 733.

Infrângerea Goților în Banat slăbi foarte simțitor puterea de acțiune a conaționalilor rămași în Transdanuvia, astfel că liniștea la limesul dunărean era pentru un timp mai îndelungat asigurată. Cel puțin până la moartea sa, întâmplată la 337, împăratul Constantin-cel-Mare avu pace din partea Goților. Pentru măsurile sale de întărirea și apărarea granițelor, pentru recuperarea capetelor de pod de pe malul transdanuvian și pentru aducerea Goților la respectul cuvenit față de imperiu, împăratul Constantin merita titlul de restaurator al Daciei Traiane, dar mai ales al Transdanuviei, cu care se mândrea cu drept cuvânt. Dar mai mult, el reuși să-și câștige până și stima și recunoștința Goților și a barbarilor în genere — nam etiam Gothos post civile bellum varie profligavit, pace ad postremum data, ingentemque apud barbaras gentes memoriae gratiam collocavit — [1]). Se pare că în timpul său Goții din Transdanuvia deveniră statornici și începură să se îndeletnicească cu agricultura și creșterea vitelor.

Politica de veghe la limesul dunărean și de intervenție imediată în Transdanuvia pentru menținerea ordinei fu urmată și de împăratul Constantius (337—361). Fratele său Constans restaură cetatea Tomis și o numi după numele său *Constantiana*, Constanța noastră de astăzi [2]). Episcopul Teofil și urmașul său Ulfila câștigaseră o bună parte dintre Goți pentru credința creștină. Dar împotriva încreștinaților se ridicară Goții păgâni sprijiniți de Atanarich și astfel se deslănțuiră în Gotia frământări și lupte sângeroase care duseră la expulsarea episcopului Ulfila și a aderenților săi. Dar curând partida creștină câștigă un sprijin puternic din partea principilor Fritigern și Alavivus care în lupta lor contra partidei păgâne recurseră la ajutorul Romanilor, ajutor, care nu le-a fost refuzat [3]). In timpul domniei sale se produseră în Transdanuvia mari frământări religioase în urma cărora episcopul Ulfila fu silit să părăsească Gothia și să treacă Dunărea cu aderenții săi ariani

[1]) *Eutropius*, X. 7; C. Patsch, *Beiträge*, III, p. 32.
[2]) G. Tocilescu, în *Arch. epigr. Mitteilungen*, XIV, 30, Nr. 63.
[3]) Zeiler, *Les origines chretiennes dans les provinces Danubiennes*, p. 423 urm.

și aceasta din cauza crudelor persecutări din partea regelui Athanarich.

Cu privire la răspândirea creștinismului la Dunăre știm că primele comunități creștine în Peninsula Balcanică sunt pomenite în Macedonia și anume la Filippi și la Salonic, unde propovăduise însuși apostolul Pavel. Ucenicul său Titus a propovăduit în Dalmația, iar despre apostolul Andrei se zice că ar fi propovăduit în Scitia, poate Scitia Minor, Dobrogea de astăzi [1]). Creștinismul cuprinse curând rădăcini adânci în Siria Antiohia, Capadochia, Cilicia, Galatia, Pamfilia și Caria precum și în orașele de pe coasta anatolică și siriacă. Inainte de anul 180 se mai pomenesc comunități creștine la Bizanț, Anchialos, Larissa și Sparta.

Deodată cu ostașii și coloniștii romani, sosiți în Moesia și în Dacia din regiunile încreștinate din Orient, s'a lățit credința creștină și în țările noastre. Unii dintre « Asianii » și « Galatenii » din Dacia, pe lângă culturile lor orientale, se vor fi închinat pe ascuns și lui Christos. O inscripție descoperită la Napoca pe un sarcofag din 235 sfârșește cu crucea monogramatică și cu formula sacerdotală: S. T. T. L. adecă: Sit tibi terra levis [2]).

La mărturia aceasta documentară asupra răspândirii creștinismului în Dacia dela jumătatea secolului al III-lea se adaugă și afirmarea lui Tertulian că la începutul secolului al III-lea sămânța credinței creștine s'ar fi răspândit și la cele mai îndepărtate neamuri ale pământului cum erau Sarmații, Dacii, Germanii, Sciții și alții [3]). Un alt scriitor bisericesc și anume Origines constata înainte de 250 d. Chr., că cei mai mulți — plurimi — dintre Daci, Sarmați și Sciți n'ar fi auzit încă cuvântul evangheliei, ceea ce corespundea cu adevărul, întrucât credința creștină *se mani-*

---

[1]) Eusebiu, *Hist. Eccl.*, III, 1. 1.
[2]) Mommsen, C. I. L., III, p. 153 urm.
[3]) Tertulian, *Adversus Judaeos*, VII.

festa numai în taină de puținii credincioși, marea majoritate a populațiunilor aderând încă la cultul păgân [1]).

In a doua jumătate a secolului al III-lea și anume la anul 264, *Viețile Sfinților* fac mențiune de existența unor comunități creștine la Tomis (Constanța), Novidunum (Isaccea), Axiopolis (Cernavoda), Durostorun (Silistria), Ratiaria (Arcăr) și Bononia (Vidin). Inițiatorii acestor comunități erau prizonierii creștini, care fuseseră ridicați de Goți din Frigia, Capadochia și Galata cu ocaziunea năvălirii lor în Anatolia din anul 258 și așezați în susmenționatele cetăți dela Dunăre [2]). Din rândurile acestor Anatoliți creștini, care deprinseseră și limba latină, s'ar fi ridicat și Teofil, primul episcop al Gotiei, precum și urmașul său Ulfila, propovăduitorul credinței creștine în limba gotică, care se născu la 311 și muri la 383, după o activitate pastorală de 40 de ani [3]).

In timpul împăratului Galerius (305—313) credința creștină pătrunsese și la sate. Lactantius arată cum creștinii din *Romulianum*, o localitate așezată la gura Timocului nu departe de Vidin, se abțineau demonstrativ dela praznicele păgâne cu mâncări și beuturi, pe care Romula, mama împăratului Galerius, le oferea sătenilor în cinstea zeilor păgâni. Din cauza aceasta mama împăratului nutrea ură contra creștinilor și ațâța necontenit pe fiul său, deopotrivă de superstițios, cu tângueli muierești contra creștinilor — erat mater eius montium cultrix, quae cum esset mulier admodum superstitiosa, dapibus sacrificabat paene quotidie ac vicanis suis epulas exhibebat. Christiani abstinebant et illa cum gentibus epulante, jejuniis hi et orationibus insistebant. Hinc concepit odium adversus eos, ac filium suum, non minus superstitiosum, querelis mulieribus ad tollendos homines incitavit — [4]). Viețile Sfinților menționează sub Diocleţian (284—305) de episcopul Evangelicus al Sciției cu

[1]) *Origines*, în *Math. coment. ser.*, XXXIX; V. Pârvan, *Contribuțiuni Epigrafice* la *Istoria Creștinismului Daco-Român*, p. 76.

[2]) Philostorgius, *Hist. Eccl.*, II, 5; H. Delahaye, *Annalecta Bollandiana*, XXX, 257—265.

[3]) Waitz, *Über das Leben und Lehre des Wulfilas*, p. 35; V. Pârvan, *Contribuțiuni*, p. 155, nota 709.

[4]) Lactantius, *De mort. pers.*, XI; C. Patsch, *Beiträge*, III, 23 urm.

reşedinţa la Tomis (Constanţa). Pe vremea împăratului Licinius (308—323) păstorea la Tomis[1]) episcopul Philius[2]).

Sub împăratul Constantin-cel-Mare încetară persecuţiunile împotriva bisericii creştine. Prin *decretul imperial dela Milano din 313* sau poate prin edictul de tolerenţă a lui Licinius exerciţiul cultului creştin şi propovăduirea învăţăturii lui Christos fuseseră declarate libere. Mai mult chiar, după mutarea reşedinţei imperiale dela Roma la Constantinopol, vechiul Bizanţ, împăratul Constantin convocă la anul 325 la Nicea *primul sinod ecumenic* a chiriarhilor creştini, la care luară parte şi episcopi din părţile dunărene. In adevăr între participanţii sinodului dela Nicea găsim menţionaţi pe lângă episcopul Protogenes din Serdica (Sofia), capitala Daciei Aureliene, pe lângă Domnus, arhipăstorul Panoniei şi pe Teofil al Gotiei — Θεόφιλος Γοτθίας — [3]).

Asupra eparhiei Gotiei s'a scris şi s'a discutat foarte mult. Unii căutau eparhia lui Teofil în sudul Rusiei şi anume în Crimeea, până unde pătrunseră Goţii, alţii bănuiau sediul acestei episcopii la Tomis (Constanţa) pe ţermul pontic al Moesiei-Inferioare [4]). S'au ridicat însă şi păreri care aşezau Gotia lui Teofil în Transdanuvia. Mai întâi F. Braun şi apoi V. Pârvan susţineau cu drept cuvânt că Gotia episcopului Teofil putea fi tot atât de bine căutată şi la Nordul Dunării în Moldova şi Ţara-Românească, unde, pe vremea împăratului Constantin-cel-Mare, convocatorul sinodului, sălăşluiau Goţii alăturea de alte seminţii barbare [5]).

In misiunea sa de episcop al *Transdanuviei*, numită şi *Gotia*, el reprezenta la conciliul din Nicea pe credincioşii săi gotici, dar şi pe credincoşii geto-daci de limbă latină, adecă pe protopărinţii Românilor de astăzi. Astfel putem sus-

[1]) *Acta Sanctorum*, Iulie II, 359 urm.; R. Netzhammer, *Das altschristliche Tomis*, Salzburg, 1903.

[2]) V. Pârvan, *Contribuţiuni*, p. 71 urm.

[3]) *Patrum Nicaenorum nomina*, ed. H. Geltzer, H. Hilgenfeld şi O. Cuntz, LXIV, p. 209.

[4]) R. Harnack, *Die Mission und Ausbeitung des Christentums*, ed. II-a, II, 797. Loewe, *Die Reste der Germanen am Schwarzen Meer*, p. 210; Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme*, I, 69. Schönfeld, *Pauly-Wissowa*, R. E. Supplementbad, III, 810; M. H. Jellinek, *Geschichte der gotischen Sprache*, p. 8.

[5]) *F. Braun, Die letzten Schicksale der Krimgoten;* V. Pârvan, Contribuţiuni pag. 13.

ține cu drept cuvânt că la primul sobor al creștinătății dela Nicea fuseseră reprezentați, prin episcopul T e o f i l, și Romanii din Transdanuvia.

Despre urmașul lui T e o f i l, episcopul U l f i l a știm că el predica enoriașilor săi în trei limbi și anume în limba greacă, latină și gotică — graecam et latinam et goticam linguam sine intermissione in una et sola ecclesia C r i s t i predicavit —[1]. De limba latină, U l f i l a se folosea față de credincioșii săi daco-romani din Transdanuvia. Față de credincioșii săi de națiune germană el se folosia de limba gotică, în care tradusese și biblia[2]. Pentru publicarea traducerii sale U l f i l a născoci un alfabet propriu în « rune », adaptând caracterele unciale grecești și câteva semne din scrierea latină. Că între Goții din Transdanuvia trăiau și mulți Romani rezultă și din faptul că numeroși martiri din Gotia transdanuviană poartă nume latine de C o n s t a n s, D u l c i l l a ș. a.[3]). Insuși discipolul lui U l f i l a, A x e n t i u s — A x e n t i e — pe care îl luase încă în vârsta fragedă dela părinții săi — qui me a prima etate a parentibus meis discipulum suscepit et sacras litteras docuit — poartă un nume latin[4]).

Propaganda creștină a episcopului U l f i l a provocă mari turburări intense la Goții transdanuvieni. In anul 355 U l f i l a fu silit de regele A t h a n a r i c h să fugă cu credincioșii săi gotici în Moesia, unde împăratul C o n s t a n t i u (337—361) li oferi sedii în orășelul Nicopolis din Balcani[5]). Acolo pribegii petrecură multă vreme sub numele de « *Gothi Minores* »[6]). O puternică reacțiune păgână se manifestă la Goții din Transdanuvia[7]), căreia căzu jertfă S f. S a v a, care fusese înnecat în apa Buzăului în ziua de 12 Aprilie 372. Moaștele S f. S a v a, scoase din apă, fură încredințate S f.

---

[1]) F. K a u f m a n n, *Aus der Schule des Wulfilas; Auxenti Dorostorensis epistola de fide, vita et obitu Wulfilae*, Strassburg, 1899, 74, 53.

[2]) S. S t r e i t b e r g, *Die gothische Bibel*, I, XVI.

[3]) M a u s i o n, *Annal. Bolland.*, XXXIII, 6, 26.

[4]) F. K a u f m a n n, *o. c.*, p. 18 urm.

[5]) C. I. L., III, 141, 992.

[6]) J o r d a n e s, *Get.*, 41, 167.

[7]) C. D i c u l e s c u, *Die Wandalen und Gothen in Ungarn und Rumänien*, *Leipzig*, 1925, p. 35 urm.

V a s i l e-c e l-M a r e, chiriarhul Capodochiei [1]). Un al doilea martir din Transdanuvia fusese S f. N i c h i t a, ale cărui moaște fură transportate în Cilicia [2]). Tot în vremea aceea întreaga populație dintr'un sat din Transdanuvia, bărbați, femei și copii cu preoții lor V e r e c a și B a t v i u s împreună cu monahul A p y l a s, la un loc 26 persoane, fură arse într'o biserică din ordinul lui W i n g u r i c h, vasalul lui A t h a- n a r i c h. Osemintele martirilor fură culese de princesa G a a t h a și de fica ei D u l c i l l a și transportate, cu ajutorul unui creștin W e l l o s, la Cizicus, pe malul Mării de Marmara, unde sălășluiau Goți. D u l c i l l a a rămas la Cizicus, iar G a a t h a și W e l l a s, reîntorcându-se în Transdanuvia, îndurară moarte de martir prin lapidare [3]).

In urma acestor frământări și lupte sângeroase Goții păgâni, rămași în Transdanuvia, suferiră o mare slăbire a puterii lor. Față de împăratul C o n s t a n t i u ei rămaseră în același raport de vasalitate ca și față de înaintașul acestuia C o n s t a n t i n-c e l-M a r e. Pentru serviciile lor de apărători de graniță, ei continuară să primească cuvenitele subsidii din partea imperiului. Acestea consistau în aur, argint și echipamente de tot felul. In cursul anilor 348—360 contingente gotice sunt menționate ca luptând alăturea de Romani contra Perșilor [4]).

Pacea cu Goții din Transdanuvia se menținu și în primii ani de domnie a împăratului V a l e n s (364—378) care la anul 365 luase largi măsuri pentru restaurarea fortificațiilor dela Dunăre și pentru paza limesului dunărean [5]) și aceasta pentrucă aflase că Goții începură să uneltească contra sa — gentem Gotorum conspirantem — [6]). Și în adevăr Goții transdanuvieni fură atrași de partea sa de P r o c o p i u s, un rival al împă-

---

[1]) *Passio S. Savae, Gothi*, in *Annal. Boland.*, XXXI, 216; C. P a t s c h, *Beiträge*, III, 57 urm.
[2]) *Passio S. Nicetae*, în *Annal. Boland.*, XXXI, 209 urm.; C. P a t s c h, *Beiträge*, III, 58.
[3]) C. P a t s c h, *Beiträge*, III, 58 urm.
[4]) C. P a t s c h, *Beiträge*, III, 37.
[5]) *Orozius*, 10, 135 urm.
[6]) A m m i a n u s - M a r c e l l i n u s, XXVI, 6.11.

ratului, determinându-i să-i sară în ajutor cu un contigent de 10.000 de oameni[1]). Dar complotul lui Procopius eşuă, aşa că unităţile gotice fură desarmate fără să fi intrat în luptă şi internate în diferite oraşe [2]). Amestecul Goţilor în turburările interne ale imperiului provocară grave disensiuni între Romani şi Goţii transdanuvieni, care cereau punerea în libertate a conaţionalilor lor. Cererea Goţilor fu respinsă de împăratul Valens, care trimise pe generalul Victor în Gotia transdanuviană, ca să ceară socoteală Goţilor pentru amestecul lor ilicit şi iloial în treburile interne ale împărăţiei. Scuzele aduse de Goţi nu satisfăcură pe împărat şi de aceea ruptura cu « gens amica » de până atunci se produse curând.

După pregătiri militare foarte temeinice împăratul Valens întreprinse, în primăvara anului 367, o mare ofensivă contra Goţilor în Transdanuvia şi în deosebi contra regelui Athanarich, din cauza ajutorului dat lui Procopius — ob auxilia misa Procopio —. In Iunie 367 împăratul Valens trecu Dunărea la «munimentum» Constantinea-Daphne (Olteniţa) pe un pod de vase şi înaintă în Transdanuvia în urmărirea lui Athanarich care se retrase în munţi, devastând totul în urma sa pentru ca armata romană să nu găsească provizii. După marşuri forţate de mai multe zile, în cursul cărora nu se întâlneau nici întărituri dar nici aşezări durabile ceea ce indica lipsa unei vieţi economice consolidate, împăratul dădu ordin de întoarcere, fiindcă inimicul, care se retrăsese în munţi nu putea fi găsit. Astfel trebui oştirea romană să se retragă din Gotia transdanuviană fără nicio ispravă [3]). Despre podul stabil dintre Gigen şi Celeiu nu se face nicio menţiune în legătură cu campania împăratului Valens în contra Goţilor, probabil că între timp podul fusese dărâmat de furia valurilor, dar poate şi desfăcut şi de Romani din consideraţiuni strategice, ca să nu înlesnească barbarilor năvala în imperiu.

La 20 Septemvrie 367 împăratul Valens se găsea la Durostor iar de acolo se retrage la Marcianopolis (Devnia),

[1]) Zozimos, IV. 7, 2; X. 1 urm.
[2]) Ammianus Marcellinus, XXVI, 6, 11.
[3]) Ammianus Marcellinus, XXVII, 5. 1—4; G. Popa Lisseanu, *o. c.*, pp. 35 şi 69; Zosimus, IV, 11, 1 urm.; G. Tocilescu, *Arheologisch. epigraphische Mitteilungen*, VI, 47 urm.; C. Patsch, *Beiträge*, III, 47.

unde petrecu iarna, pentru ca în primăvara viitoare să reînceapă campania contra Transedanuvienilor. Dar nici în vara anului 368 împăratul nu putut trece Dunărea din cauza inundațiilor, cu toate că staționase timp mai îndelungat la « *Vicus Carporum* », în apropiere de Hârșova, la satul Gârlici (Hissarlyk) pe canalul Băroia, Dunărea veche, unde s'a găsit și o inscripție în legătură cu petrecerea împăratului acolo [1]. Cum scurgerea apelor s'a făcut foarte târziu și cum în timpul toamnei campania în Gotia nu avea șanse de izbândă, împăratul se retrase din nou în cartierele de iarnă dela Marcianopolis (Devnia), amânând campania contra Goților pentru anul următor [2].

In primăvara anului 369 împăratul, prinzând limbă despre concentrarea Goților în părțile Bugeacului, hotărî să-i lovească chiar acolo. In scopul acesta el concentră forțele sale la Noviodunum (Isaccea-Oblucița) și pregăti trecerea peste Dunăre în fața Cartalului, unde se găsea o veche stațiune a flotei moesice precum arată aceasta o inscripție dedicatoare din partea unui soldat din legiunea a V-a macedonica din timpul împăratului Marcus Aurelius Antonius (161—180) [3]. Spre acest vechiu lagăr roman se îndreptară privirile împăratului, când hotărî să arunce un pod de vase peste Dunăre care să lege Noviodunum (Isaccea) cu Cartalul. Acesta era singurul loc potrivit de trecere peste Dunăre care fusese folosit pentru prima dată la anul 512 de către regele Perșilor Darie cu ocazia campaniei sale contra Sciților din Bugeac.

Astfel împăratul Valens, trecând Dunărea pe teritoriul barbar — barbaricum — și înconjurând lacurile, urmări pe Athanarich în interiorul Basarabiei, dar fără să-l fi putut ajunge. Athanarich se înfundase adânc în pustiurile Bugeacului, evitând orișice ciocnire cu Romanii. Și astfel împăratul fu și de astădată silit să se retragă peste Dunăre, pe unde venise, fără să fi dat ochi cu Goții [4].

---

[1] C. I. L., III, 6159.
[2] Ammianus Marcellinus, XXVII, 5.
[3] C. I. L., III, 780 și 7519.
[4] Ammianus Marcellinus, XXVII, 6.

Dar se vede că în urma îndelungatelor hârţueli şi ameninţări din partea Romanilor, situaţia Goţilor devenise foarte critică. Subsidiile dela Romani nu mai incurgeau, comerţul la Dunăre stagna de lungă vreme, astfel că orice import de provizii devenise imposibil. Şi cum mizeria cuprinsese păturile largi ale populaţiunii gotice, regele Athanarich se văzu silit să recurgă la o înţelegere cu împăratul, fiindcă Goţii erau ameninţaţi să moară de foame. In condiţiunile acestea critice Athanarich trimise împăratului solie de pace care fu acceptată. Impăratul Valens însărcină pe generalii săi Victor şi Arinteus să trateze pacea cu Goţii [1]). După tratative mai îndelungate se ajunse la înţelegere între Romani şi Goţi, iar pacea fu semnată undeva pe Dunăre, care forma graniţa între ţările beligerante şi aceasta probabil din consideraţie pentru prea puternicul jude — *judex potentissimus* — Atanarich, care jurase tatălui său să nu calce niciodată pe pământul roman. Pe malurile Dunărei staţionau trupele adverse, iar delegaţii ambelor părţi ajunseseră cu bărcile la locul convenit, după ce se luaseră prin ostatici cuvenitele măsuri de siguranţă pentru desfăşurarea paşnică a ceremonialului semnării păcii. Era o zi frumoasă din toamna anului 369, când undeva în mijlocul Dunărei nu departe de Noviodunum, s'a perfecţionat instrumentul de pace romano-gotic, cunoscut în istorie sub numele de tratatul de pace dela Noviodunum (Isaccea) [2]).

Titulatura lui Atanarich de «judex potentissimus» în loc de rege sau herţeg cum îl numeau ai săi, pare să-i fi fost dat de populaţia latină indigenă din Transdanuvia pentru care, după dispariţia autorităţilor imperiului, judele sau judecul rămăsese pentru ei singura autoritate locală recunoscută de mulţime. Cu acest titlu ea înţelegea să cinstească pe regele sau herţegul străin Athanarich [3]). Din rândurile

[1]) Ammianus Marcellinus, XXVII, 5, 8 urm.; Rappaport, *Die Einfälle der Gothen in das Römische Reich*, 25, 97 şi 106; C. Patsch, *Bieträge*, III, p. 47 urm.

[2]) Ammianus Marcellinus XXVII, 7—10.

[3]) Ammianus Marcellinus XXVII, 5—6; Ambosius, *De Spirito Sancto*, I, prefaţa. V. Pârvan, *Contribuţii*, 151 urm.

acestei populațiuni vor fi fost aleși și membrii delegațiunilor trimise în imperiu ca să solicite împăratului pacea. Conviețuirea Romanilor cu Goții, contestată de unii, din cauza pretinsei lipse de cuvinte gotice sau în genere ostgermanice în limba română, a fost adusă de unii ca dovadă că Romanii n'au conviețuit cu Goții. Insă E. Gamillscheg constată nu mai puțin de 26 cuvinte ostgermanice în limba română, astfel că obiecțiunea aceasta cade [1]). Ei trăiau în contact zilnic cu populațiunea romană [2]). Condițiunile de pace impuse Goților nu sunt cunoscute.

Romanii ar fi renunțat la îndatoririle Goților ca federați ai imperiului, ceea ce aducea cu sine și sistarea plății subsidiilor.

După stipulațiunile tratatului dela Noviodunum, Goții nu mai puteau pătrunde în imperiu și nici face schimb cu produsele lor, decât numai pe piețele câtorva centre de pe malul stâng al Dunărei. Ca atare veneau în considerare capetele de pod, asemănătoare cu raialele turcești de mai târziu, dela Constantinea-Daphne (Oltenița), Bărboșii din fața Hârșovei și după toată probabilitatea localitatea Cartal din fața Noviodunului (Isaccea). Prin actul dela Noviodunum (Isaccea) împăratul Valens izbuti să restabilească pacea cu Goții din Transdanuvia și să asigure liniștea imperiului din această parte a limesului. De aceea cu drept cuvânt contemporanii săi l-au cinstit cu titlul de Gothicus Maximus [3]).

După tratatul dela Noviodunum, Goții din Transdanuvia nu mai ajunse să se liniștească. Reaua lor stare materială din cauza închiderii graniței romane precum de altfel și persecuțiunile contra creștinilor deslănțuiră mari nemulțumiri contra regelui Athanarich. Nemulțumirile acestea fură folosite de Fritigern, rivalul regelui Athanarich, la care Goții țineau foarte mult și îl prețuiau

[1]) Ernst Gamillscheg, *Romania-Germanica, Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches*, vol. II, 249 urm. Berlin Leipzig, 1935.
[2]) *Ibid.*, vol. I, p. 300.
[3]) Themistius, Or. X, 135, B. C. F.

pentru curajul și hotărîrea sa [1]). Amenințat de urgia lui Athanarich, Fritigern fugi în imperiu și solicită concursul împăratului Valens. Cu ajutor roman Fritigern se întoarse în Transdanuvia și atrase de partea sa și partida creștină dintre Goți. In acțiunea aceasta Fritigern găsi un puternic aliat în episcopul Ulfila care și el se refugiase în imperiu din cauza dușmăniei lui Athanarich. Ulfilas pare să fi mijlocit înțelegerea dintre Fritigern și împăratul Valens, care împărtășea cu el credința ariană. Ulfila a fost clericul care intervenise în numele lui Fritigern pe lângă împărat [2]). Orosius arată că Goții cereau împăratului episcop care să-i facă părtași de harul învățăturii creștine — Gothi antea per legatos suplices poposcerunt, ut ilis episcopi a quibus regulam cristianae fidei discere miterentur. Valens imperator exitiabili pravitate doctores Arianis dogmatis misit—. Iar împăratul satisfăcu cererea lor, trimițându-le « doctori în dogmele ariane » [3]).

Frământările interne la Goții din Transdanuvia continuară și la anul 375, când hoardele Hunilor năvăliră asupra *Ostrogoților* din regiunile transnistriene pe care le înfrânseră. Ermanrich, regele Ostrogoților, se aruncă în sabie de desperare [4]). In fața acestei primejdii regele Athanarich se grăbi să concentreze forțele sale pe Nistru la granița din răsărit a Transdanuviei. Dar Hunii îl loviră prin surprindere și-l siliră să se retragă până la linia Siretelui, pe care se grăbi să o fortifice. Se pare că Athanarich a încercat să restaureze în grabă, dacă nu în întregime vechiul val roman care străbătea Moldova de Sud dela Adjud la Vadul lui Isac pe Prut, atunci cel puțin valul interior,—a superciliis Gerassi fluminis ad usque Danubium — care lega Șerpeștii pe Sirete cu Tuluceștii dela geana de miazănoapte a lacului Brateș.

---

[1]) Jordanes, *Get.*, XXV, 43.
[2]) Ammianus Marcellinus ,XXXI, IV, 1—5.
[3]) Orosius, VII, 33, 19.
[4]) Ammianus Marcellinus, XXXI, III, IV; C. Patsch, *Beiträge*, III, 61.

Hunii se opriră însă în urmărirea Goților, fiind deocamdată ocupați cu împărțirea prăzii luate dela Ostrogoți. Astfel primejdia părea pentru un moment înlăturată sau mai bine zis amânată pentru un timp oarecare. Imprejurarea aceasta favorabilă nu înlătură însă ruptura definitivă din rândurile Goților transdanuvieni. Majoritatea acestora, părăsind pe Athanarich, trecură de partea lui Fritigern și obținură dela împăratul Valens sedii în Balcani mai puțin expuse atacurilor barbare — domicilium remotum ab omni notitia barbarorum —. In toamna anului 376 Goții se ridicară cu mic cu mare sub conducerea lui Fritigern și Alavivus, părăsiră sălașurile lor transdanuviene, unde hălăduiseră mai bine de un secol, și trecută Dunărea în imperiul roman. Trecerea fluviului s'a făcut prin cunoscutele vaduri dela Noviodunum (Isaccea) și Transmarisca (Turtucaia) [1]. Eunapius arată că numărul Goților capabili de a purta arma ar fi fost de 200.000 suflete [2].

Goții bejenari primiră dela împăratul Valens pământuri în Balcani [3], dar fiind rău tratați de slujbașii imperiului, ei se răsculară în contra Romanilor. Atunci Valens porni în contra lor dar pierdu în lupta dela Adrianopol bătălia și vieața (378) [4] Numai cu mare greu izbuti împăratul Teodosiu să pacifice pe Goți și să le avizeze pământuri mai bune ca federați ai imperiului. Dar Goții lui Fritigern nu se mai mulțumiră cu aceasta, ci se puseră din nou în mișcare pentru a-și deschide drumul spre Italia. Sub ducele Alarich, urmașul lui Fritigern, Goții năvăliră în Italia, devastară Roma și înaintară până în Apulia, unde Alarich muri și fu înmormântat în albia râului Buzento [5]. Ataulf, urmașul lui Alarich conduse pe Goți în Galia unde descălecară regatul Aquitaniei, care în cele din urmă se contopi cu Spania [6].

---

[1]) Ammianus Marcellinus, XXXI, 46; C. Patsch, *Beiträge*, III, 62.
[2]) Eunapius, *Fragm.*, 42.
[3]) Jordanes, *Getica*, ed. C. Popa-Lisseanu, XXV, pp. 75 și 113.
[4]) Ammianus Marcellinus, XIII, ed. Popa-Lisseanu, XIII—XIV, pp. 58 și 97; Jordanes, ed. C. Popa-Lisseanu, XXVI, pp. 45 și 113.
[5]) Jordanes, XXX, pp. 48 și 117.
[6]) *Ibid.*, XXXI și XXXII, pp. 50 și 119 urm.

Prin exodul lui Fritigern numărul Goților credincioși ducelui Alarich suferi o scădere foarte simțitoare. In condițiunile acestea Goții rămași în Transdanuvia nu mai dispuneau de forțele necesare pentru a se putea împotrivi cu succes puternicelor presiuni ale Hunilor uniți cu Ostrogoții. Pus în fața acestei situațiuni de inferioritate, Athanarich părăsi pozițiile fortificate de pe Sirete și se retrase cu puțini credincioși ce-i mai rămăsese în «*Caucaland*» — ad Caucalandensem locum cum suis omnibus declinavit — gonind de acolo pe Sarmați — Sarmatis inde extrusis —[1]. Sf. Ambrosius vine să completeze mărturia lui Ammianus Marcellinus, arătând că Goții lui Athanarich năvăliră asupra Taifalilor și Sarmaților [2], — Gothi in Taifalos et Sarmatas insurexerunt—. Insă pe la sfârșitul veacului al IV-lea Taifalii sălășluiau în Oltenia [3]) de unde trecură mai apoi Dunărea în Moesia, iar Sarmații jasizi hălăduiau în Banat [4]); deci în această direcție se îndreptară Goții. Iar cât privește termenul de «*Caucalandensis locus*», format din radicalul «*Cauca*» și apelativul «*Land*», derivat după Kisch din goticul « hauha », hoh, înalt, și din germanicul «Land» țară [5]); «Caucaland» ar corespunde deci germanicului « Hochland » adecă platou sau podiş. Interpretarea aceasta corespunde cu descrierea lui Ammianus Marcellinus care arată că locul caucalandez, spre care se abătuse Athanarich cu Goții săi, era inaccesibil din cauza munților și a mulțimii de păduri — altitudine silvarum inaccessum et montium — ceea ce constitue semnele caracteristice ale unui loc potrivit pentru refugiu și ascunziș, de care avea nevoie regele fugar. Platoul acesta dintre Oltenia și Banat corespunde tuturor acestor cerințe. Pentru localizarea «caucalandului» s'au făcut numeroase încercări. Unii l-au localizat, luându-se după ungurescul

---

[1]) Ammianus Marcellinus, XIII, ed. Popa-Lisseanu, XIII—XIV, pp. 58 și 97.

[2]) Ammianus Marcellinus, XXXI, 4, 13, I; G. Popa-Lisseanu, *o. c.*, XIII, pp. 44 și 80.

[3]) St. Ambrosius, *Expositio Evangeli secundum Lucam*, X, 10.

[4]) Ammianus Marcellinus, XVII, 12, 20.

[5]) G. Kisch, *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, XLV, 60.

Kükölö, nemțește Kokel pentru Târnave [1]). Pârvan încercă să localizeze « *caucaland* »-ul în regiunea de munte din părțile Neamțului și Bacăului [2]). Diculescu căuta «*caucaland*»-ul în munții Buzăului [3]), aducând în sprijinul acestei localizări tezaurul gotic dela Pietroasa, precum și mormântul gotic descoperit la Chiojdul-Mic [4]). Fapt este că Goții au sălășluit multă vreme în părțile Buzăului, precum arată de altfel și înnecarea S-tului Sava în apele acestu fluviu. Din împrejurarea aceasta însă nu rezultă că Athanarich, în exodul său din Goția transdanuviană, s'ar fi înfundat în munții Buzăului, unde putea fi ușor urmărit și împresurat de urmăritorii săi. Este deci mai probabil ca el să fi năzuit spre apus, strecurându-se prin Oltenia, cuprinsă de Taifali, și căutând să străbată apoi munții dintre Olt și Jiu în țara Sarmaților iazigi; de altfel drumul acesta fusese ales de Goți și în 332 sub regele Vidigoia, când fuseseră înfrânți de împăratul Constantius în Banat [5]). O inscripție funerară descoperită la Colonia-Agripensis (Köln) face mențiune de un ostaș roman care luase parte la campania împăratului Traian contra Dacilor, luptând pe Olt lângă muntele Caucas — ad Alutum flumen secus montem Caucasi — [6]). Numele de *Caucaz*, pentru munții înalți, nu era localizat ca astăzi, pentru lanțul de munți dintre Marea Neagră și Caspică, care desparte Europa de Asia, ci era folosit în vremea aceea și pentru alți munți înalți [7]). O apropiere între numirea de Caucaland și

---

[1]) R. Zeuss, *Die Deutschen und ihre Nachbarstämme*, p. 410; Tomaschek, *Die alten Thraker*, II, 2, p. 90 urm.; J. Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern*, 218; G. Kisch, *l c.*, 45, p. 183.

[2]) V. Pârvan, *Getica*, 249.

[3]) C. Diculescu, *o. c.*, p. 42 urm.

[4]) C. C. Giurescu, *Mormântul dela Ghiojdul*, în *Revista Istorică Română*, V—VI, 333.

[5]) C. Patsch, *Anzeiger*, 1925, p. 182 și *Beiträge*, III, p. 28.

[6]) C. I. L., XIII, 8213; C. Patsch, *Die Völkerschaft der Agathysen*, p. 72, încearcă să identifice Alutum (Olt) cu râul Terek, care se revarsă în Marea Caspică, pe versantul de Nord al Caucasului, râu numit de Ptolomeu 'Αλόντα (V. 8. 6.) și corectat de Premmerstein (Klio, XI, 357, nota 2) în 'Αλόυτα Dar chiar dacă s'ar admite identificarea lui Premmerstein, este greu de admis o participare a legionarului roman, menționat în inscripția dela Colonia, la o expediție în părțile Mării Caspice, despre care nu avem nicio mențiune istorică.

[7]) Plinius, *Hist. Nat.*, VI, 5, 2; Pomponius Mela, *De situ Orbis*, I, 19, 14.

Caucaz este deci admisibilă. Şi aceasta cu atât mai mult, cu cât în Caucaz putem distinge radicalul lui « Cauca » [1]). Iar cât priveşte localizarea acestui nume pentru munţii dintre Olt şi Jiu, ea pare să stea în legătură şi cu tribul dacic al *Caucoenisilor* de care face menţiune Ptolomeu. Având deci toate acestea în vedere, credem că locul caucalandez, unde se retrase Athanarich cu Goţii săi, trebue căutat în munţii Jiului, pe care Goţii, străbătându-i, ajunseră la Sarmaţii iazigi din Banat.

Dar nici acolo Goţii nu-şi găsiră liniştea necesară. Nemulţumiţi cu situaţia lor, ei se ridicară contra lui Athanarich şi-l siliră, la adânci bătrâneţe, să se refugieze pe teritoriul roman, cu tot jurământul pe care îl prestase tatălui său. El muri la Constantinopol la 25 Ianuarie 381. După moartea sa Goţii din Banat trecură şi ei Dunărea şi se uniră cu conaţionalii lor de sub cârmuirea lui Fritigern pentru a împărtăşi soarta acestora [2]).

După emigrarea Goţilor din Transdanuvia, unde sălăşluiră mai mult de un secol, regiunea aceasta ajunse să fie ocupată de *Ostrogoţi*, care după moartea lui Hermanarich, din familia *Amalilor*, rămaseră fără conducător. Moartea acestuia—zice Jordanes—dădu prilej Hunilor să aibă precădere asupra Goţilor — cuius mortis occasio dedit Hunnis praevalere in Gothis illis—[3]). După răpunerea Ostrogoţilor, Hunii schimbară direcţia invaziei lor, îndreptându-se spre apus. Ei străbătură Carpaţii şi ajunseră în şesul panonic; de acolo ei îşi îndreptară apoi atacurile contra imperiului roman, care la anul 395 fu împărţit între Arcadius şi Honorius, fiii răposatului împărat Teodosiu (379—395). Arcadius primi domnia asupra imperiului de răsărit, cu centrul la Constantinopol, iar Honorius stăpâni imperiul de apus cu reşedinţa la Roma. In condiţiunile acestea influenţa politică a Hunilor asupra Transdanuviei era redusă la o supremaţie mai mult nominală asupra Ostrogoţilor şi

[1]) G. Popa-Lisseanu, *o. c.*, p. 21 urm.
[2]) Jordanes, *Getica*, XXVIII, 144—145, ed. G. Popa-Lisseanu, *o. c.*, vol. XIV, pp. 47 şi 115.
[3]) Jordanes, XXIV.

asupra triburilor slave care veniră să le ocupe locul în şesul muntean şi moldovean.

După plecarea Vizigoţilor, Transdanuvia rămase în seama Ostrogoţilor, divizaţi şi ei în numeroase triburi cu şefii sau regii lor în frunte care, deşi recunoşteau supremaţia Hunilor, dar mai ales după moartea lui A t i l a (453) nu pregetau de a se considera şi federaţi ai imperiului roman şi de a primi subsidii dela împăraţii din Constantinopol. Pentru chezăşuirea credinţei sale faţă de împăratul L e o n (457—474), regele T h i n d i m e r din familia Amalilor, trimise pe fiul său T h e o d o r i c h ca ostatic la curtea împăratului. Acolo viitorul rege al Ostrogoţilor îşi petrecu adolescenţa şi îşi făcu educaţia [1]). Dar cu toate acestea T h e o d o r i c h, (471—526), îndată ce ajunse la domnie, nu înţelese să se mulţumească cu regiunile transdanuviene, bântuite de hordele barbare care năvăleau mereu din răsărit, ci calcă pe urmele Vizigoţilor, molestând mereu limesul dunărean cu necontenitele lor raiduri în imperiu, cu ocazia cărora pătrundea adânc în Peninsula Balcanică până în Elada. Regele T h e o d o r i c h răpi Sarmaţilor iazigici Singidunum (Belgrad), ucizând pe unul dintre regii lor B a b a i (471), altul fiind B e u c a. Pentru a pune capăt acestor necontenite invazii, împăratul Z e n o n (474—491) hotărî să colonizeze pe Ostrogoţi pe teritoriul imperiului, considerându-i ca federaţi şi avizându-le locuri în Dacia-Ripensis şi în Moesia-Inferioară, unde regele T h e o d o r i c h îşi aşeză reşedinţa la Novae (Svistov 483), în faţa localităţii Zimnicea de pe malul opus al Dunărei [2]). Aşezarea Ostrogoţilor în coasta imperiului la Dunăre n'a fost de lungă durată, întrucât împăratul Z e n o n reuşi să determine pe T h e o d o r i c h să părăsească Moesia şi să se aşeze cu poporul său în Panonia, care, după risipirea imperiului hunic, rămăsese fără stăpân. Spre Panonia se îndreptă deci T h e o d o r i c h, pentru a o stăpâni ca rege clientelar al Romei [3]). Dar Ostrogoţii nu zăboviră multă vreme nici în Panonia. Impăratul Z e n o n, temându-se să nu îndure soarta lui

[1]) J o r d a n e s, L. II, pp. 70 şi 146.
[2]) C. I. J i r e c e k, *Geschichte der Serben*, I, 51.
[3]) J o r d a n e s, L. 264, pp. 69 şi 144.

Romulus-Augustulus, îndemnă pe Theodorich să treacă în Italia pentru a pune capăt « usurpațiunilor » lui Odoakar, care detronase în anul 476 pe ultimul împărat al imperiului roman de apus, pentru a se proclama însuși « *Rege al Germanilor în Italia* ». Sugestia împăratului Zenon fu acceptată de Theodorich, care ridică pe Ostrogoți din Panonia și-i porni spre Italia. Acolo Odoakar încercă să-i închidă calea pe râul Isonzo, dar în zadar. El fu înfrânt de Ostrogoți și izgonit din Ravena, unde Theodorich se proclamă « *Rege al Goților în Italia* » (493—526), considerându-se totodată și ca succesor de drept al imperiului apusean, alegându-și reședința când la Roma, când la Ravena și când la Verona. In Panonia părăsită de Ostrogoți se instalaseră, cu învoirea împăratului Justinian, *Langobarzii*, ai căror vecini la răsărit erau *Gepizii* din Dacia Traiană.

III. ROMANII ȘI SLAVII

După retragerea Ostrogoților, Transdanuvia, numită după invazia Hunilor și *Barbaricum* din cauza numeroaselor triburi barbare pe care le adăpostea vremelnic [1]), rămase în seama semințiilor slave. Emigrarea triburilor germanice din regiunile pontice înlesnise coborîrea Slavilor din regiunile nord-estice spre Marea Neagră, Dunăre și Carpați. Neurii și Budinii, pomeniți de Herodot, erau după toată probabilitatea seminții slave. O altă seminție slavă erau *Venzii*, pomeniți de Plinius (+79) la Est de Vistula [2]). Tacitus ne înfățișează harta etnografică a Europei estice, menționând în ordine geografică dela Vest la Est de Germani, Daci, Sarmați, Venzi, Estioni și Finlandezi [3]). Nu încape nicio îndoială că Tacitus înțelegea sub Venzi — Venedi, Veneti, Vindae, Οὐένεδαι — pe Slavi, iar sub Estioni pe Lituanieni. Venzii sunt arătați ca un popor nestatornic care rătăcea prin

[1]) Rufus Festus, *Breviarium rerum gestarum*, VIII, « in solo barbarico ». Orosius, *Hist. adv. paganos*, I, 2, 54, « a barbarico ad mare nostrum »; And; Alföldi, *Revue des études hongroises*, IV, 189.
[2]) Plinius, *Hist. nat.*, 4, 97.
[3]) Tacitus, *Germania*, c. 46.

meleagurile Rusiei de astăzi, ajungând până la Carpați și Dunăre. Harta Peutingeriană din veacul al IV-lea arată pe Venzi în nemijlocita vecinătate a Daciei și a gurilor Dunărei. J o r d a n e s relatează că semințiile slave trăiau în veșnică vrăjmășie cu Goții din Transdanuvia, năzuind mereu să cuprindă așezările acestora. In mărturiile timpului Slavii sunt arătați ca un popor mare și războinic. P t o l o m e u menționează pe lângă Galinzii și Sudinii litvani și pe Venzi între popoarele cele mari. In vremurile acelea semințiile sau triburile slave sălășluiau aproape unele de altele fără ca contactul zilnic între ele să fi fost întrerupt ca mai târziu prin distanțe prea mari. Așa se explică faptul că la început dialectele vorbite de ele nu prezentau prea mari diferențieri linguistice. Aceste diferențieri începură în genere să se accentueze mai pronunțat numai din secolul al X-lea încoace, când unele seminții slave străbătură Carpații în Dacia și Panonia, iar altele trecură Dunărea în Moesia. In drumul lor spre Panonia, Hunii întâlniseră în cale numeroase seminții slave, pe care ei le mânară cu ei spre apus pentru a le arunca apoi asupra Transdanuviei și Daciei.

Patria primitivă a Slavilor se găsea în regiunea păduroasă și vârstată de iazuri și mlaștini dela obârșia fluviilor Volga, Don și Nipru — paludes silvasque pro civitatibus habent — [1]). Configurația terenului cu râuri mari și lacuri întinse determină iscusința și îndemânarea Slavilor în cioplirea bărcilor sau șăicilor — μονόξυλα — de care se foloseau în expedițiile lor pentru trecerea râurilor. Ei erau oameni înalți și bine făcuți. Coloarea părului și a pielei era roșiatică — ξάνθα ἔθνη —. Ei duceau o vieață desordonată, iar igiena la ei lăsa mult de dorit. Slavii suportau ușor căldura, frigul și umezeala. Locuințele erau bordeie sărăcăcioase construite din bârne, acoperite cu stuf și unse cu lut pe dinlăuntru și pe dinafară. Casele aveau mai multe ieșiri, iar sculele de preț ca și proviziile erau îngropate în pământ în gropi anume săpate pentru acest scop numite *zemnice*. Ei cultivau cereale și îngrijeau animalele domestice. Meleagurile lor erau

[1]) J o r d a n e s, *Getica*, ed. Popa Lisseanu, XIII—XIV, V, p. 26 urm. și 88 urm.

greu de străbătut. Așezările se înșirau de-a-lungul râurilor și lacurilor, iar codrii și stufăriile le serveau de fortărețe naturale. Războaiele le purtau de obiceiu iarna, când apele erau înghețate și când urmele dușmanului se puteau ușor desluși în straturile de zăpadă. Ei luptau pe jos cu arcuri și lănci și făceau marșuri forțate în coloane volante. Slavii se hrăneau cu produsele gospodăriei lor primitive, dar și din pradă și vânat. Ei nu ezitau de a se folosi în luptă de săgeți otrăvite. In țara dușmană ei ardeau adesea de viu pe inimic împreună cu animalele domestice pe care nu le puteau mâna cu ei. Pedepsele obișnuite erau tragerea în țeapă și jupuirea de viu. Față de oaspeți ei se arătau respectuoși; solii străini erau respectați, iar ai lor se prezentau fără arme dar cu ghitare și cobze. După încheierea păcii prizonierii se puneau în libertate [1]).

Credința lor religioasă se rezuma într'un păgânism primitiv. Zeul lor principal era *Perun*, stăpânul fulgerului și al universului, un fel de Jupiter tonans, căruia i se jertfea boi bălani. *Dajbog* era zeul dătător de mană și de vieață care se numea și *Svarog*. Apele și crângurile erau populate de cete de demoni buni și răi, cum erau nimfele și ielele, precum și de alte divinități și plăzmuiri mitologice ca bunăoară *samodivele*. Văduva murea cu soțul ei și se îngropau împreună. Cultul morților îl serbau prin praznice, numit *strave*, cu mâncări și beuturi, un obiceiu care fusese adoptat și de Huni. Jordanes ne spune că la înmormântarea lui Attila se dăduse un praznic — strauam super tumulum eius concelebrant — pentru sufletul repausatului, la care se cinstea din belșug mied, o beutură alcoolică, pregătită din miere — medus —[2]).

In a doua jumătate a secolului al V-lea Slavii pătrunseseră de-a-binelea în Carpați și în Transdanuvia. Scriitorul Procopius din Cesarea arată că pe vremea sa Slavii ocupau partea cea mai mare din teritoriul de pe malul stâng

[1]) C. J. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 61 urm.
[2]) Jordanes, ed. Popa Lisseanu, XIII—XIV, X IX, p. 68 și 142; C. I. irecek, *o. c.*, p. 75.

al Dunărei [1]). Ei erau divizați în numeroase triburi sau seminții dintre care unele hălăduiau în Carpații nordici în spatele Gepizilor din Dacia și ale Langobarzilor din Rusia Subcarpatică și Slovacia de astăzi. Alte seminții slave cuprinseră, în năzuința lor spre Dunăre, Basarabia, Moldova și Muntenia de mai târziu, deci Transdanuvia din vremea lor. Iordanes relatează că așezările Slavilor se extindeau asupra unui spațiu foarte întins — per immensa spatia — dela Dunăre până la Vistula, constituind o « natio populosa » care impunea vecinilor prin multitudinea și numerositatea ei [2]).

Slavii înșiși se numeau *Slovênin*, pl. *Slovêne*. Latinii îi numeau *Sclaveni*, Sclavini sau Sclavi, iar Bizantinii Σκλαβήνοι, Σκλάβοι, Σθλάβοι, românește *Șchiei* sau *Șchiai;* la Arabi Slavii sunt pomeniți sub numele de *Sacâlib*. După așezarea lor, Transdanuvia apare sub numele de Σκλαβήνια, latinește *Sclavinia*. La Nord-Est de Sclavinia, în regiunea dintre Dunăre și Nistru se găseau așezările *Anților* — Ἄνται, Anti, Antes, — care se deosebeau de Sclavini sau Șchiai. Mai la Nord de Anți sălășluiau numeroase seminții slave și anume: *Drevlianii*, dela *drevo*, lemn, deci lemnari sau darvari; Smolianii, dela smoală, rășină, deci dohotari; Bužanii, dela râul Bug; *Volinianii* și *Polianii*, locuitorii dela șes sau câmpie, de unde derivă numele Polonilor sau Leșilor, Podolianii, locuitorii din țara de jos ș. a. In Rusia Subcarpatică și Slovacia sălășluiau *Horvații*, dela Horvat pl. Horvati, deci *Croații*, de unde își deschiseră drum prin Panonia în Croația de astăzi. Mai puțin lămurită rămâne originea numelui gentilic al *Sârbilor*, pe care îl întâlnim la Slavii din Lauziția sub forma de Sřblin, pl. Sřbli, Srbin, pl. Srbi, Surobi, Sorabi, Sorbi. Constantin Porfirogenetul simplifică chestiunea, derivând numele Sârbilor dela « δοῦλοι » latinește « servi », românește șerbi sau robi. Sârbii și Croații apar sub acest nume gentilic numai din veacul al IX-lea. Străbunii lor sălășluiseră mai înainte în

[1]) Prokopius, *De belle Gothico*, 3, cap. 14, ed. Bonn, 2, 237.
[2]) Jordanes, *Getica*, ed. Popa Lisseanu, V, pp. 26 și 88.

Panonia, Moravia și Slovacia. Ei sunt urmașii semințiilor slave de care se pomenea în acele regiuni. Numai după înaintarea Ostrogoților și Longobarzilor în Italia (568), li s'a deschis drumul spre Sud unde umplură cu semințiile lor șesul panonic și hălăduiră multă vreme sub stăpânirea Avarilor. Pornind de acolo, străbunii Yugoslavilor au pătruns adânc în Alpi prin văile râurilor Sava și Drava și ale afluenților lor, pentru a constitui baza etnică a *Slovenilor* de astăzi. Alte triburi au pătruns în masivul Alpilor Dinarici prin văile râurilor Morava, Drina, Verba, Bosna și Una, năzuind spre țărmul Mării Egeeice și Adriatice, regiuni în care triburile slave s'au cristalizat în unitățile etnice ale *Sârbilor* și *Croaților*. Constantin Porfirogenetul insistă asupra originii nordice a Slavilor din Balcani, ceea ce era în conformitate și cu tradiția indigenă, care arată obârșia Jugoslavilor la Nord, în opoziție cu vechii cronicari cehi, poloni și ruși, cari caută originea conaționalilor lor la Dunăre și în Balcani. Concepția aceasta greșită își găsește explicația ei în *biblie* dela care pornesc cronicarii vechi. Se știe doar că biblia susține că toate neamurile pământului își trag obârșia lor de la Sud și anume dela Turnul Babel [1]).

Organizația politică a triburilor slave era asemănătoare cu organizația semințiilor germane. Slavii trăiau în comunitate de familie și de înrudire — proprinquitates —, slavonește *zadruga*, ceea ce în românește se zicea *a fi într'o pită*. Adesea membrii zadrugilor se dușmăneau între ei până la răzbunare sângeroasă, dacă se simțeau jigniți, iar în caz de ofensă gravă, se recurgea la *vendetă*, grecește πόλεμον κίνει, nemțește *Blutrache*, de unde derivă zicala: *dinte pentru dinte*.

Triburile aveau în fruntea lor regi sau principi ereditari, dar fără putere deosebită. In chestiuni importante se recurgea la hotărîrea *adunării poporului*. După relatările lui Procopie, Sclavinii și Anții din Transdanuvia nu erau cârmuiți de un singur om, ci ei trăiau în *democrația lor tradițională*. Iordanes amintește de un rege al Anților cu numele *Boz*, care se sfătuia cu *un consiliu de 70 fruntași* — primates.

[1]) C. J. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 75 urm...

Menandros amintește de conducători ereditari — ἄρχοντες —, Teofilact Simocatta numește pe conducătorii Sclavinilor sau Șchieilor din Transdanuvia hegemoni — ἡγεμόνες — dar și filarhi — φύλαρχοι — sau simplu regi — ῥῆξ. In *strategia* împăratului *Mauricius* se arată că Schieii din Transdanuvia erau divizați în triburi care se dușmăneau între ele, având în frunte regi — ῥῆγες —, iar că Romanii se temeau ca aceste triburi să nu se unească cumva în acțiunea lor dușmănoasă față de imperiu. In legenda Sf. Dumitru dela Salonic triburile slave care pătrunseseră până în Elada, apar conduse de regi — ῥῆγες — sau arhonți — ἄρχοντες [1]).

Nu se știe însă cum numeau Slavii înșiși pe conducătorii lor, fiindcă din vremurile acelea îndepărtate nu ni s'au păstrat monumente literare în limba lor. Cea mai veche numire de cârmuitor, de care se pomenește la Slavi, este acea de *vlădică* — vladika — din slavonescul vlad, vlasti, a domnii, grecește ἄρχειν iar latinește regere. La Sârbi *vladica* însemna nobil, boieriu sau episcop, iar la Români termenul de vlădică se întrebuințează pentru chiriarh. O altă numire veche pentru demnitatea de domn sau căpetenie este aceea de *čelnic*, românește fruntaș, dela *čelo*, frunte, de unde derivă termenul rusesc de *načialnic*. De pe la mijlocul secolului al XI-lea apare pentru căpeteniile Slavilor termenul de «kъnezъ» —, rusește *knjaz*, sârbește *knez*, termen care derivă din germanicul *kuning*, vechiu nordic *konungr*, König, adecă rege. Prin mijlocire slavă termenul de «kъnezъ» a trecut și la Români în forma de *chinez* sau *cnez*, înlocuind latinescul *judex*, românește *jude* sau *judec*.

Curând după sălășluirea Șchieilor și Anților în Transdanuvia, aceștia ajunseră în atingere cu Romanii, cari încercară să-i aservească ca și pe Goții de odinioară politicei lor imperiale. Curând semințiile slave intrară în raport de federați — foederati, gr. σύμμαχοι sau πακτιῶται — ai imperiului roman, primind subsidii și daruri pentru serviciile lor militare. De altfel Slavii primeau servicii pretutindeni unde erau

[1]) C. J. Jireček, *Gesch. d. Serben*, I, p. 75 urm.; Ion I. Nistor, *Problema ucraineană* în «Codrul Cosminului», vol. VIII, p. 32 urm.

bine plătiți. Dela legionarii romani aflară Șchiaii de faptele războinice ale împăratului Traian, fapte care îi impresionară așa de mult, încât ei așezară pe cuceritorul Daciei între zeii lor naționali.

Slavii numeau pe Bizantini *Rumi* dela Ῥωμαῖοι, latinește Romani. Termenul acesta a fost adoptat și de Perși, de Arabi și de Turci, cari numeau pe stăpânitorii imperiului dela răsărit *Rum* sau *Urum*, de unde derivă termenul de *Rumelia* pentru *Romania* cu capitala *Plovdiv* din *Ploutinopolis*, Filipopolul de astăzi. Pe Eleni, Slavii îi numeau ca și Albanezii *Grk*, pl. *Grčin*, de unde vine românescul *Grec*. Pe împăratul imperiului din răsărit, Slavii îl numeau *țar*, din Cesar — cѣsar, čar —, iar cetatea împăratului ei o numeau Câr'grad — Caesaris Civitas —, Țarigradul nostru. In traducerea Sf. Scripturi s'a păstrat și la noi termenul de Cesar pentru împărat, precum arată cuvintele Evangheliei: « Dați Cesarului, cele ce sunt ale Cesarului.».

Pe provincialii romani de pe ambele maluri ale Dunării din Moesia și Transdanuvia, Slavii îi numeau *Vlachi* sau *Valachi*, un termen gentilic împrumutat din *Walch*, plural *Walchas*, cu care Germanii numeau popoarele care se foloseau de limba latină sau romană, deci și pe Francezi și Italieni. Șchiaii împrumutaseră numele acesta dela predecesorii lor germani din Transdanuvia, cu care semințiile lor veniseră în atingere. Dar în măsura în care procesul de *elenizare* a imperiului roman de răsărit făcea tot mai mari progrese, aplicarea acestui termen se mărginea tot mai mult la *provincialii de limbă latină dela Dunăre*, adică la protopărinții Românilor de astăzi, cari în scurgerea veacurilor nu încetaseră niciodată de a se considera *cetățeni ai imperiului roman* și de a se numi în consecință Romani. Vechea populație geto-dacică, pe care se grefase limba și civilizația latină, continua a se numi *romană*, spre a se deosebi de neamurile barbare, care năvăliră unul după altul în Transdanuvia și Dacia, dar din care niciunul n'a izbutit să fundeze la Dunăre o stăpânire statornică, cum era stăpânirea *Francilor* în Galia sau a *Longobarzilor* în Italia, după care să se numească provincialii romani. Termenul de *Vlachi* pentru *Romanii*

dela Dunăre a trecut apoi în istoriografia bizantină în forma de Βλάχοι iar în cea latină în forma de *Vlachi* sau *Blaccii*, în cea germană în forma de Wälsche, iar în cea slavă de *Woloch* sau *Walach*. Inlocuirea aceasta s'a făcut numai în cursul secolului al XI-lea.

La anul 551 scriitorul Iordanes arată așezările Șceiailor în Transdanuvia și în Dacia, apărată de munți înalți în formă de cunună — ad coronae speciem arduis Alpibus munita —. Tot el spune că pe un spațiu imens — per imensa spatia — hălăduia numeroasa populațiune a Venzilor, al căror nume gentilic îl schimbă după familii și regiuni — per varias familias et loca mutentur —. Dar principalele seminții vendice erau totuși Sclavinii și Anții — principaliter tamen Sclaueni et Antes nominantur —. Sclavinii sau Șchieii sunt menționați între cetatea *Noviodunum* (Isaccea) și lacul numit *Mursianus* până la Nistru — a civitate Nouetunense et laco, qui appelatur Mursiano, usque ad Danastrim — [1]). Tot Iordanes arată că Anții, care erau cei mai viteji dintre Slavi, se întindeau dela Marea Neagră și Nistru până la Nipru, fluvii despărțite unul de altul prin o cale de mai multe zile. Din cauza așezării lor dincolo de Dunăre, scriitorul Suidas numește pe Slavi *transdanuvieni* — Σκλαβήνοι ἔθνος τὸ πέραθεν τοῦ Ἴστρου —.

Din așezările lor transdanuviene Șchiaii și Anții amenințau mereu cetățile romane dela limesul dunărean, precum o făcuseră aceasta și Goții mai înainte. Din pricina aceasta împărații romani erau siliți să întărească paza la Dunăre, și să lupte mereu în contra năvălitorilor din Transdanuvia. Granița Dunărei n'a fost nicicând părăsită de Romani. De câte ori se simțeau mai tari decât barbarii, Romanii treceau Dunărea și ocupau acolo cetăți și castele, precum s'a văzut pe vremea lui Constantin cel Mare. Aceeași politică fu urmată

---

[1]) Iordanes, *Getica*, ed. Popa Lisseanu, V, 34 și 35, pp. 26 și 88. Lacul Mursianus fusese identificat încă de Schafarik cu Halmyris-Razelm (*Slav. Altertümer*, II, p. 19, notă), neavând nimic comun cu Mursia (Ersek) din Panonia, cu toate opiniunile contrare (N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, 240). Lectura de *Sclavino-Rumunense*, acceptată de Hasdeu (*Etim. Magn.*, *Rom.*, III, XIII), se întemeiază pe o neserioasă interpolare ulterioară dintr'o copie după originalul lui Iordanes.

de împărații romani mai apoi bizantini în tot cursul veacurilor până la cucerirea imperiului de către Turci, cari la rândul lor urmară față de Transdanuvia aceeași politică, ocupând pe malul stâng puncte strategice importante, faimoasele raiale turcești de odinioară. Prima invazie slavă dincolo de Dunăre în Moesia se pomenește în timpul domniei împăratului *Justin I* (518—527). Un grup numeros de Anți năvăli în imperiu, dar năvălitorii fură bătuți și respinși în Transdanuvia de Germanicus, nepotul împăratului.

Sub împăratul Justinian (527—565) generalul Chilbudius a luptat trei ani de-a-rândul în contra Șchieilor din Transdanuvia și a căzut în luptă cu ei. In cursul acestor lupte Romanii găsiră sprijin la Anți, cărora împăratul le oferea la 546 cetatea *Turnu* din Transdanuvia — ἡ κεῖται μὲν ὑπὲρ ποταμὸν Ἴστρον — adică dincolo de Dunăre, căci prepoziția ὑπὲρ cu acuzativul înseamnă *dincolo*, latinește *trans*. Fortăreața Turnu fusese pustiită și jefuită de barbari. Impăratul Justinian mai făgăduia Anților și țara din preajma Turnului, care *în virtutea drepturilor lor vechi aparținea Romanilor* — ταύτῃ γὰρ αὐτοὺς καὶ τῇ ἀμφ'αὐτὴν χώρᾳ Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς ἅτε προσηκούσῃ τὸ ἐξ ἀρχῆς Ῥωμαίοις ὡμολόγει δεδωρήσεσθαι καὶ σφισί ξυνοικιεῖν μὲν δυνάμει τῇ πάσῃ —. Pe deasupra împăratul le mai oferea și sume considerabile de bani, cu o singură condiție, ca Anții să devină federații Romanilor și să lupte împreună cu ei în contra Avarilor, care uneIteau mereu contra imperiului [1]). Din relațiunea lui Procopius rezultă limpede că Romanii considerau vastele câmpii muntene din preajma Turnului-Măgurele ca aparținând lor din vechime și că împăratul Justinian se declarase gata să le încredințeze Anților și Șchieilor, în schimbul serviciilor militare pe care aceștia urmau să le presteze ca *federați romani* împotriva Avarilor.

Tot atunci Anții cerură de căpetenie a lor pe Chilbudius, despre care susțineau că n'ar fi murit, ci ar fi în vieață, petrecând la ei în prinsoare. Rolul falsului Chilbudius îl juca un Ant, care deprinsese bine limba latină — λατίνων

[1]) Procopii Caesariensis, *De bello Gothica*, III, 14, 32—33, ed. Haury, p. 359.

φονή — și care fusese îndemnat la acest act îndrăsneț de unul dintre numeroșii prizonieri romani cari trăiau în Transdanuvia, sporind numărul vechilor provinciali din enclave cu populațiune romană dela Nordul fluviului. Limba latină, pe care falsul Chilbudius o deprinsese dela provincialii transdanuvieni, era limba latină *rustică* pe care Teofilact Simocatto auzise și în Moesia și pe care o numea «πάτριος τῶν ʽΡωμαίων φωνή», «πάτριος φωνή» sau «ἐπιχώριος γλώττη» [1]). Impăratul Justinian îngădui cererea Anților și falsul Chilbudius trecu Dunărea cu un grup de Anți, îndreptându-se spre Constantinopol. Dar în drum usurpătorul numelui bravului Chilbudius fu demascat de generalul Narses și osândit la moarte [2]).

După întâmplările acestea atacurile Șchieilor și Anților în contra limesului dunărean se intețeau mereu. Ei asaltau mereu capetele de pod care fuseseră restaurate de Justinian în Transdanuvia, cum erau: Drubeta-Theodora (Turnu-Severin), Sucidava (Celeiu), Turris (Turnu-Măgurele) și Constantinea Daphne (Oltenița) și atacară apoi cetățile Durostorum (Silistria), Novae (Șiștov), Securisca (lângă Nicopolis), Azemus la gura Ozemului, Palatiolus la gura Ischerului, Recidiva (Varadia), Literata (Palanca-Nouă) și Viminacium (Costalač), încercând astfel să-și deschidă larg drumul în imperiu [3]). Dar Justinian izbuti să apere cu succes limesul dunărean și să declare în mod oficial, în actul de fundație pentru cetatea sa Justiniana-Prima că a restaurat cu ajutorul lui Dumnezeu dominațiunea imperiului asupra ambelor maluri ale Dunării — cum igitur in praesenti Deo auctore ita nostra respublica aucta est, ut *utraque ripa Danuvii* iam nostris civibus frecventaretur et iam Viminacium quam Recidiva et Literata que trans Danuvium sunt, nostra iterum dicioni subactae sunt — [4]).

---

[1]) Theophylakti Simokattā, *Historiarum libri octo*, ed. Bonn, I, pp. 99, 254, 260, 264, 272, 296.
[2]) C. J. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, în « Denkschriften der Kais. Akademie phil. hist. Klasse, vol. 48, p. 18 urm.
[3]) Procopius, *De aedificiis*, ed. Popa Lisseanu, *l. c.*, vol. XV, p. 23 urm.; V. Pârvan, *Contribuții*, pp. 181 și 187.
[4]) Justinianus, *Novella*, XI; *Praefatio*, la G. Popa Lisseanu.

In anul 551 Anții și Șchieii iernară în Balcani ca la ei acasă. Armata trimisă de împăratul Justinian în calea lor suferi o grea înfrângere la Adrianopol, egală cu înfrângerea împăratului Valens din 369, iar Șchieii amenințau serios însăși capitala imperiului. In anul următor Șchieii prădară Iliricum, iar Gepizii din Dacia Traiana le înlesniseră trecerea peste Dunăre.

Pe timpul împăratului Mauricius (582—602), Anții și Șchieii din Transdanuvia și Dacia întețiră atacurile lor contra limesului dunărean pentru a-și deschide calea în Moesia și Dacia Aureliană. Din cauza aceasta, luptele dela granița Dunărei continuau cu aceeași intensitate ca și în trecut. Dar cu toate acestea legionarii imperiului stăpâneau capetele de pod pe ambele maluri ale fluviului precum și întreaga rază de aprovizionare a acestora. Insuși Rösler recunoaște că orașele de pe ambele maluri ale fluviului reveniră pentru mai multă vreme sub dominațiunea imperiului.

Istoricul Teofilact Simocatta și compilatorul său, starețul Teofan (817) ne-au lăsat informațiuni interesante asupra acestor lupte și în deosebi asupra unei expediții romane în Transdanuvia. Teofilact arată că împăratul Mauricius se hotărî să avizeze la măsuri drastice contra Anților și Șchieilor din Transdanuvia. După respingerea unui atac al Avarilor contra Constantinopolului, împăratul luă la 593 ofensiva contra Slavilor din Transdanuvia, asupra cărora domnea în acea vreme regele Ardagast. După un marș forțat de 15 zile, generalul Priscus ajunse la Durostorum (Silistria) unde zăbovi 12 zile pentru repaosul oștirii și pregătirea trecerii peste Dunăre întru întâmpinarea lui Ardagast, care pornise la pradă — πραιδεύειν — contra imperiului. Indată după trecerea Dunării oștirea romană deschise lupta contra lui Ardagast. Intr'un atac nocturn oștirea lui Ardagast a fost înfrântă iar regele scăpă numai grație agerimii calului său. O bună parte din armata lui Ardagast căzu în prinsoarea romană, iar țara fu devastată în lung și în lat; mulți Șchiei fură făcuți prizonieri. Dar când convoiul prizonierilor fu pornit spre Dunăre sub comanda unui ofițer roman cu numele Tatimir, probabil Șchieiu și el

de origină, convoiul fu atacat în a treia zi de marş de oamenii lui Ardagast şi împrăştiat, astfel că o bună parte din prizonieri îşi redobândiră libertatea. După această primă ciocnire sângeroasă, Priscus pătrunse, fără a întâmpina vreo împotrivire, adânc în şesul muntean până ce ajunse la un râu pe care Teofilact îl numeşte *Ilivakia* — 'Ηλιβακία — [1]) iar Teofan *Ilvakia* — 'Ιλβακία — [2]). Identificarea Ilivakiei sau Ilvakiei cu Ialomiţa, care într'un document din 1387 apare sub forma de Ialovniţa [3]), a fost admisă de Roesler şi de Xenopol [4]), câtă vreme Iorga preferă identificarea cu Ilfovul [5]). Diculescu credea că numele Ilivakai ar corespunde germanicului *Helisbach*, adecă râul pe malurile căruia se găsea cetatea Helis, menţionată la anul 292 î. Cr. în legătură cu învazia lui Lisimach în Transdanuvia [6]). Nu trebue însă să scăpăm din vedere că primul râu mai mare în drumul unei armate care înaintează din Silistria-Călăraşi prin Bărăgan spre Nord, nu putea fi altul decât Ialomiţa. Sosind la malul Ilvakiei, Priscus dădu ordin subalternului său Alexandru să treacă râul şi să atace pe Şchiei cari îşi făceau apariţia pe malul opus. Dar în faţa Romanilor, Şchieii se retraseră în grabă într'o pădure deasă şi umedă, cu scopul vădit de a atrage oştirea romană într'un teren mlăştinos şi a o înneca acolo. Incercarea lui Alexandru de a da foc colibelor — καλύβαι — sărăcăcioase ale Şchieilor nu reuşise pentru că bârnele din care erau construite erau ude de ploaie şi nu prindeau foc. Dar în clipa aceasta Alexandru află din gura unui sclav de origină gepidă că în apropiere s'ar găsi ascunzişul unei căpetenii locale cu numele *Musoc* sau *Musokios* — Μούσωκ, Μουσούκιος, Μουσούγιος, lat. Musatius, care în limba *barbarilor* se intitula rege sau *rigă* — Μουσόκιον τὸν λεγόμενον ῥῆγα τῇ τῶν βαρβάρων φονῇ — [7]).

---

[1]) Theophylakti Simokattae, *Hist.*, I, p. 257.
[2]) Theophanes, *Chronographia*, ed. Bonn, I, p. 225.
[3]) C. C. Giurescu, *Organizarea financiară a Ţării româneşti în epoca lui Mircea*, p. 8.
[4]) A. D. Xenopol, *Ist. Rom.*, ed. III, vol. II, 52 urm.
[5]) N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, 254.
[6]) C. Diculescu, *o. c.*, p. 49.
[7]) Theophylacti Sim., *Hist.*, p. 253; Theophanes, *Chron.*, p. 417; *Hist. Misc.*, p. 406.

Sclavul gepid recunoscu între prizonierii făcuți de curând de Romani pe unii dintre supușii regelui Musuc, nume care corespunde românescului *Moșuc*, dela moș, termen ce derivă din albanezul *mótša* și înseamnă om vârstnic, om bătrân, grecește γέρων, latinește *senex* iar nemțește *Greis*. Din gura Gepidului mai aflǎ comandantul unităților romane că Moşuc s'ar fi retras după înfrângerea lui Ardagast într'un adăpost sigur la o distanță de 30 de parasange. Dar pentru a ajunge la el, unitățile romane trebuiau să treacă mai întâi râul Paspirios — Πασπίριος — care forma granița între țara lui Ardagast și regatul lui Moșuc. Cu ajutorul Gepidului Romanii își putură procura bărcile necesare pentru trecerea râului Paspirios, pe care Tomaschek încerca a-l identifica cu un oarecare «*Pază-pârâu*» imaginar și care în realitate ar putea fi apropiat mai curând de unul dintre râurile Moștiștea, Ilfovul, Neajlovul sau Glavaciocul. Unitățile romane porniră în drum spre ascunzișul lui Moșuc care se întorsese tocmai atunci cu oamenii săi dela înmormântarea fratelui său după care participase la praznicul funebru cu chiote și cântece avare și băuturi spirtoase — τῶν βαρβάρων προσομιλούντων τῷ ὕπνῳ δι 'Αβαρικῶν ᾀσμάτων; quibus etiamtum et Abaricis cantilenis compositos — și care, fiind amețiți de băutură, căzură într'un somn adânc. In starea aceasta Șchieii lui Moșuc fură surprinși de Romani și măcelăriți, iar căpetenia lor Moșuc fu luat prizonier. Dar în bucuria izbândei Romanii se deduseră și ei la cântece și băuturi până ce căzură morți beți, astfel că nu mai auziră comanda de trezire sau sculare numită în limbajul trupei *sculca*, — τῆς διαφρουρᾶς κατημέλησαν, ἣν σκούλκαν συνεθὲς τῇ πατρίῳ φονῇ 'Ρωμαίοις ἀποκαλεῖν [1]) — un termen de comandă deopotrivă cu *verte*, *torna*, *sta* ș. a. Intârzierea aceasta putea să devină fatală pentru Romani, fiindcă Șchieii se aruncaseră asupra lor, dar în cele din urmă Romanii reușiră să scape teferi din primejdia în care îi aruncase ușurătatea lor.

Succesele realizate de Romani în Transdanuvia determinară pe împăratul Mauricius să dispună ca armata

[1]) Theophylakt, p. 259; *Hist. Misc.*, p. 405 urm.; Bury, *Later Roman Empire*, II, 171, nota 2; N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, 227, nota 3.

victorioasă să hiberneze chiar în Muntenia. Trupele opuseră însă oarecare împotrivire faţă de ordin, fiindcă erau expuse atacurilor necontenite ale duşmanilor şi fiindcă la Nordul Dunărei iernele erau foarte geroase. Dar arhistrategul Priscus ştiu să potolească nemulţumirile şi să determine trupele de a petrece iarna anului 594 în Transdanuvia. Nu cunoaştem însă localitatea în care fuseseră încartiruite. Instalarea Romanilor în Transdanuvia trezi nemulţumirea Avarilor, pe cari însă generalul Priscus înţelese să o îndulcească, trimiţându-le pe lângă daruri bogate şi 5.000 de prizonieri slavi, făcuţi la Nordul Dunărei [1]).

Succesele lui Priscus în Transdanuvia treziră invidia cercurilor influente dela curtea imperială care obţinură dela împărat înlocuirea victoriosului general prin Petru, fratele împăratului. Noul comandant retrase în 595 trupele din Transdanuvia şi îşi stabili cartierul în cetatea Oezmus, unde petrecu mai multă vreme. Dar în tot timpul acesta ciocnirile între Romani şi Slavi continuară fără întrerupere. In anul 597 Petru izbuti să respingă un atac al Şchieilor sub regele lor Pirogast, care căzu în luptă. Incurajaţi de acest mare succes de arme, Romanii trecură Dunărea şi urmăriră pe Şchiei până adânc în teritoriul transdanuvian. Expediţia aceasta de pedeapsă fu întreprinsă în timpul verii, când Ţara-Românească era încercată de o secetă cumplită. Apele secaseră pretutindeni, astfel că armata romană suferea foarte mult din cauza lipsei de apă, până ce ajunse la malul râului Elivaklia (Ialomiţa) unde oamenii şi caii îşi putură potoli setea de care suferiseră aşa de cumplit. Dar în clipele, în care ostaşii romani îşi stingeau setea, sorbind cu poftă apa din vase şi din pumni, ei fură pe neaşteptate surprinşi de o grindină de săgeţi ucigătoare pe care Şchieii le repeziră asupra lor. Dar Romanii se reculeseră curând şi, sărind în grabă în bărci, traversară repede râul, pentru a urmări pe inimic care se pregătea de atac pe malul opus al râului. Şchieii respinseră însă atacul şi îşi păstrară poziţiunile pe care le ocupaseră. In aceste situaţiuni neaşteptate, Romanii

[1]) Theopylaktus, 250—260; Theophanes, 417—418; *Hist. Misc.* 406.

fură siliți să se retragă din nou peste râu de unde plecaseră și să continue retragerea până la Dunăre. Astfel se lichidă campania în Transdanuvia din anul 597 cu un eșec al armelor romane și cu reîntoarcerea oștirii în garnizoanele din Moesia. In urma acestei înfrângeri protostatorul Petru pierdu comanda asupra trupelor dela Dunăre, pe care împăratul o încredință din nou lui Priscus.

Prezența încercatului general în fruntea trupelor dela Dunăre restabili moralul scăzut al legionarilor. Expedițiile de pedeapsă contra Șchieilor din Transdanuvia fură reluate din nou și extinse asupra întregului parcurs al marelui fluviu, dela gurile lui până dincolo de Porțile-de-Fier. Dar înaintarea lui Priscus pe Dunăre în sus până spre Singidunum (Belgrad) trezi din nou sensibilitatea Avarilor, determinând pe haganul lor Baian să reproșeze lui Priscus că ar fi călcat drepturile de stăpânire ale Avarilor asupra meleagurilor dela Dunăre, întru cât acestea ar fi fost cucerite de ei cu arma în mână. Răspunsul lui Priscus la această reclamație era că *Romanii nu fac decât să revendice drepturi mai vechi asupra acestor teritorii, care aparținuseră imperiului roman și care pe nedrept i-au fost răpite* — ἔφασκε τοίνυν ὁ Πρίσκους Ῥωμμαϊκὸν ὑπεῖναι τὸ ἔδαφος, ὁ δὲ βάρβαρος ὅπλοις καὶ νόμοις πολέμων Ῥωμαίους ἀποκτήσασθαι τοῦτο — [1]).

Intâmpinarea aceasta deslănțui un conflict armat cu Avarii, care cuceriseră Singidunum pe care însă Priscus reuși să-l recucerească și să restabilească astfel în anul 598 vechea graniță a imperiului la Dunăre dela gurile ei până la Singidunum (Belgrad). Baian protestă cu arma în mână contra restabilirii vechiului limes roman la Dunăre și întreprinse mai multe incursiuni în imperiu, pe care însă Priscus isbuti să le respingă cu noroc, astfel că în cele din urmă se ajunse la o înțelegere cu *Avarii* cari, în schimbul sporirii subsidiilor, *recunoscură Dunărea ca graniță a imperiului roman precum și dreptul împăratului de a interveni contra Șchieiilor din Transdanuvia când și cum va găsi de cuviință* — διομολογεῖται δὲ

[1]) Theophylacti *Hist.*, 281—282, 288—292; *Hist. Mis.*, 40.

Ῥωμαίοις καὶ Ἀβάροις ὁ Ἴστρος μεσίτης, κατὰ δὲ Σκλαβηνῶν ἐξουσία τὸν ποταμὸν διανήξασθαί [1]).

Dreptul acesta al imperiului era de altfel consfințit prin tradiția unei politice seculare care se afirma la Dunăre fără întrerupere, îndată ce Romanii se simțeau mai tari decât barbarii.

Dar revendicările politice ale Romanilor nu se mărgineau numai la regiunile de pe malul drept al Dunării până la Belgrad, ci împăratul Mauricius se gândi, îndată după ce restabilise supremația imperiului asupra Slavilor din Transdanuvia, și la *recucerirea Daciei Traiane*, care făcuse parte din imperiu. In scopul acesta generalul Priscus, întărindu-și armata cu contingentele lui Comentiolus, trecu în anul 601 Dunărea la Viminacium (Costalač) și cuprinse partea bănățeană din teritoriul Daciei Traiane. Avarii cari încercară să se împotrivească fură bătuți undeva la Tisa unde Romanii victorioși făcură mulți prizonieri între cari 3.000 Avari, 8.000 Slavi și 6.200 alți barbari, probabil Gepizi. T e o f i l a c t menționează în părțile acelea ale Banatului și de trei sate gepizice [2]). Robert Roesler se miră că istoricul grec nu face nicio mențiune de *provincialii romani* din Banat, cari făcuse doar parte din Dacia lui Traian [3]). Dar cum era să facă Priscus prizonieri dintre provincialii romani din Dacia, pentru eliberarea cărora de sub jugul barbar întreprinse el doar expediția în Dacia, și al căror teritoriu îl revendica doar pentru imperiu? Provincialii Romani din Dacia ca și din Transdanuvia nu încetaseră niciodată de a se considera *cetățeni ai imperiului* și de a sprijini orișice acțiune din partea acestuia pentru eliberarea lor de sub stăpânirea barbară. Am văzut doar că provincialii Daciei și Transdanuviei continuau să se numească mereu *Romani, afirmând prin aceasta apartenența lor*

[1]) T h e o p h y l a c t i, *Hist.*, 293—299; T h e o p h a n n e s, 432 « καὶ τὸν Ἴστρον ποταμὸν μὴ διαβαίνειν ὡμολόγησαν; *Hist. Misc.*, « quin et Histrum flumen non se transiturum professus est (Chaeques); R. R ö s l e r, *Über den Zeitpunkt der slavischen Ansiedlung an der unteren Donau*, p. 106 urm.; G. F i n l a y, *Greece under the Romans*, p. 369.

[2]) T h e o p h y l a c t i *Hist.*, 315; T e o p h a n e s, 434; *Hist. Misc.*, 413; R. R ö s l e r, *Zeitpunkt*, 109 urm.; C. D i c u l e s c u, *Die Gepiden*, 224; I. G h e r g h e l, *Zur Geschichte Siebenbürgens*, 22.

[3]) R. R ö s l e r, *Dacier und Romanen*, 38.

politică la imperiu. După faptele acestea de arme, Priscus se reîntoarse cu oștirea sa la Dunăre, fără să se știe dacă și în ce condiții încheiase pacea cu Avarii. Memorabilă rămâne însă izbânda sa asupra Avarilor dela Tisa, care dovedește că *Romanii nu renunțaseră niciodată la drepturile lor politice asupra Daciei Traiane.*

In anul următor 602, operațiunile dela Dunăre fură continuate de generalul Petru care înlocuise din nou pe Priscus în comanda armatei și care își stabilise cartierul în castelul Palatiolon pe Dunăre, pe care îl fortificase bine pentru a putea întâmpina orice atac din partea Avarilor. Dar cum acest atac întârzia, Petru primi ordinul să treacă Dunărea în Transdanuvia — Πέτρος κατὰ τῆς Σκλαβηνίας πληθύος στρατοπεδεύεσθαι παρεσκεύαζεν—unde Șchieii nu se astâmpărau. Trecerea trupelor peste Dunăre s'a făcut în bună ordine prin grija generalului Gunduis care concentrase o flotilă de bărci pentru transbordare. Astfel începu a cincea campanie romană contra Șchieilor transdanuvieni. Unitățile lor fură înfrânte și mulți dintre ei fură făcuți prizonieri. Astfel fu restabilită liniștea și pacea în Transdanuvia și împăratul Mauricius putu cere generalului Gunduis să trimită de acolo *cereale la Constantinopol pentru aprovizionarea populației capitalei imperiului* — τὰς χειμερινὰς ἀποτροφὰς τοῦ λαοῦ ἐκ τῆς Σκλαβινῶν χῶρας ἀρύσασθαι ὅπως μὴ δημοσίας σιτήσεις ἀναγκασθῇ τοῖς Ῥωμαίοις παράσχεσθαι [1]).

Inceputul cu aprovizionarea Romei cu grâne din Moesia și Transdanuvia îl făcuse cu vreo 5 veacuri în urmă comandantul Moesiei Tiberius Plautus Silvanus Aelianus după campaniile sale victorioase în șesul muntean și moldovean [2]). In urma acestor succese împăratul Mauriciu se putea mândri pe bună dreptate cu *titlul* de Anticus adecă biruitor asupra Anților și Șchieilor din Transdanuvia [3]). Titlul sau atributul de *Anticus* și-l însușiră toți împărații dela Justinian până la Heraclius, o dovadă că în tot timpul

[1]) Theophylacti *Hist.*, 323.
[2]) C. I. L., XIV, 3608 = Dessau 986.
[3]) Gasquet, *L'empire bizantin et la monarchie franque*, p. 192; N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, 257.

acesta continuară fără întrerupere luptele contra Anților și Șchieilor. In schimb însă atributul de Sclavinius nu apare între titlurile niciunui triumfător asupra lor.

La sfârșitul domniei împăratului Mauriciu se produseră mari nemulțumiri în rândurile armatei dela Dunăre, care nu mai părea dispusă să continue, cu aceeași intensitate, luptele contra Anților și Șchieilor din Transdanuvia. Nemulțumirile acestea izbucniră cu vehemență, când sosi ordinul împăratului Mauricius ca oștirea să ierneze din nou în Transdanuvia. Ordinul provoacă o adevărată revoltă în rândurile oștirii care luă cu asalt castelul Palatiolon și devastă cartierul generalisimului Petru. Numai cu mare greutate rebeliunea din armată putu fi potolită și ostașii determinați de a se reîntoarce prin Securisca în cartierele lor de iarnă din Transdanuvia. Dar ploile reci de toamnă și gerul care începuse de vreme, agită din nou spiritul de nesupunere și răzvrătire în rândurile ostașilor care ne mai voind să execute ordinele primite, se răzvrătiră din nou. Ostașii uciseră pe comandantul lor și înaintară sub comanda centurionului Focas spre Constantinopol. Impăratul Mauricius le ieși în cale, dar el fu bătut și ucis. In locul său trupele revoltate proclamară pe Focas împărat [1]).

Sub împăratul Focas (602—610) revoltele și rebeliunile din armata de graniță slăbiră foarte mult spiritul de jertfă și de disciplină din rândurile armatei și contribuiră la scăderea influenței și autorității imperiului la Dunăre. Paza și apărarea limesului dunărean lăsa mult de dorit, iar ofensiva de odinioară contra Șchieilor din Transdanuvia și contra Avarilor din Panonia se mărgini la o defensivă foarte redusă, făcând ca timpurile de glorie din vremea lui Mauricius să nu se mai reîntoarcă așa de curând. In schimb Șchieii transdanuvieni se folosiră de slăbiciunea imperiului și amenințau tot mai mult și mai insistent limesul dunărean, pe când Avarii ajunseră în îndrăzneala lor până sub zidurile Constantinopolului, de unde numai cu mari jertfe putură fi respinși de către împăratul Heraclius (610—641), urmașul lui Focas.

---

[1]) Theophylacti *Hist.*, 322—326; Theophanes, 437—449.

Ştirile despre întâmplările dela Dunăre deveniră tot mai rare, fiindcă atenţiunea imperiului era îndreptată asupra Perşilor şi în deosebi asupra *Arabilor*, care chiar în vremea aceea fuseseră chemaţi de profetul Mohamed la o nouă vieaţă politică şi naţională prin proclamarea luptei sfinte pentru răspândirea prin foc şi sabie a credinţei islamitice. Dar în tot timpul acesta luptele şi hârţuielile dela Dunăre nu încetaseră nicio clipă. Sub domnia împăratului Constant (641—668) s'au reluat din nou expediţiile de pedeapsă contra Şchieilor transdanuvieni. O asemenea expediţie fu întreprinsă în anul 649 şi încununată cu izbândă. Şchieii fură bătuţi şi readuşi la supunere şi ascultare faţă de imperiu — τούτῳ τῷ ἔτει επεστράτευσεν ὁ βασίλεὺς κατὰ Σκλαβινίας καὶ ἠχμαλω τευσεν πολλοὺς καὶ ὑπέταξεν —[1]). Incercarea făcută de Roesler şi susţinută de Iorga de a căuta *Sclavinia* împotriva căreia se îndreptase oştirea lui Constant aiurea decât în Ţara Românească, nu găseşte niciun temeiu în mărturiile timpului [2]).

Este foarte adevărat că în secolul al VII-lea punctul de gravitaţie al elementului slav se deplasase din Transdanuvia în Moesia şi în genere în Balcani. Anţii şi Şchieii transdanuvieni năzuiau mereu spre Sud şi în cele de mai sus s'a arătat cu câtă greutate şi cu ce jertfe putu fi apărat limesul dunărean împotriva atacurilor lor continue. Slavii însoţeau şi pe Avari în expediţiile lor contra imperiului. Dar din acele expediţii numai Avarii se reîntorceau încărcaţi de pradă şi de prizonieri în sediile lor din Panonia, câtă vreme Slavii rămâneau în imperiu unde sporeau mereu numărul conaţionalilor din Moesia, Dacia Aureliană, Dardania, Iliricum, Macedonia şi chiar din Elada. Nu trebue să scăpăm din vedere faptul că barbarii din Nordul Dunărei, începând cu Goţii şi continuând cu Hunii şi cu Avarii, nu se întorceau niciodată cu mâna goală din expediţiile lor din Balcani. Ei se întorceau întotdeauna cu pradă bogată şi cu număr însemnat de prizonieri romani, pe cari îi aşezau dincoace de Dunăre

[1]) Theophylacti *Hist.*, I, 530; *Hist. Mis.*, p. 468, « Anno imperii Constantis sexto decimo exercitum monit contra Sclavinian et captivos duxit plurimos et subegit ».

[2]) R. Roesler, *Zeitpunkt*, 114—118; N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, 257, nota 8.

fie în Panonia și Dacia Traiană, fie în Transdanuvia. Aci dincoace de Dunăre prizonierii aceștia îngroșau rândurile provincialilor romani și contribuiau în largă măsură la întărirea și consolidarea elementului latin în Transdanuvia și Dacia. Unii și în deosebi cei de limbă greacă vor fi încercat să se reîntoarcă în vechea lor patrie, dar cei mai mulți dintre ei, și în deosebi cei de limbă latină, nu s'au mai întors în Balcani, ci au rămas în Carpați, fiindcă situația Romanilor din imperiu nu era cu mult mai bună și ademenitoare, decât cea a Romanilor de sub barbari. Astfel că Romanii de dincoace și de dincolo de Dunăre trăiau aproape în aceleași condițiuni grele și nenorocite. De altfel s'a arătat mai sus că și Romanii nu ridicau din Nordul Dunării decât prizonieri barbari. Generalul Priscus ridică, precum s'a arătat, din Banat 3.000 Avari, 8.000 Slavi, 6.200 de alți barbari, probabil Gepizi, și-i transplantă în imperiu. Cu alți 5.000 prizonieri Slavi putu fi potolită înverșunarea Avarilor contra restabilirii limesului dunărean de către imperiu. Astfel, s'a putut întâmpla că pe la mijlocul secolului al VII-lea întreaga Peninsulă Balcanică până jos în Elada și Peloponez era străbătută de seminții slave, care se așezaseră de-a-binelea acolo. La anul 679 izvoarele timpului amintesc de 7 seminții slave federate imperiului — τῶν παρακειμένων Σκλαβινῶν ἔθνων τὰς λεγομένας ἑπτὰ γενέας ὑπὸ πάκτων ὄντας — în regiunea dintre Dunăre și Balcani [1]. Sub împăratul Heraclius mai multe seminții slave cu căpeteniile lor — duces Sclavorum — se supuseră împăratului, iar Justinian al II-lea (685—695) coloniză 30.000 Slavi în Bitinia [2]. Impăratul Leon din Izauria (717—741) recurse la ajutorul Slavilor pentru respingerea atacurilor arabe contra Constantinopolului [3]. In fața acestui puternic curent de infiltrație, diplomația bizantină se văzu silită să prezinte problema ca și cum înșiși împărații ar fi făcut dar Slavilor vastele regiuni ocupate de ei în imperiu. Constantin Porfirogenetul considera teritoriul

[1]) Theophanes, I, 536; *Hist. Mis.* « septem generationes, quae sub pactc-erant ».
[2]) Ibid.
[3]) Ibid.

cuprins de Sârbi și de Croați în imperiu ca un dar al împăratului făcut de bună voie acestor oaspeți nepoftiți ai imperiului.

O geografie compilată între anii 670—680 în limba armeană, atribuită lui Moise Horinați, adică din Chorene, o localitate din Armenia, arată sălășluind în Transdanuvia și Dacia *25 de seminții slave, care se strecuraseră însă mai apoi peste Dunăre pentru a dobândi alte sălașuri în Tracia și Macedonia și ajungând până în Ahaia și Dalmația* [1]. Geograful armean nu face decât să înregistreze un îndelungat proces istoric, arătând că semințiile slave din Transdanuvia s'au strecurat încetul cu încetul peste Dunăre în Balcani și s'au așezat definitiv în Bulgaria și Serbia de astăzi.

Prin migrațiunile continue ale elementelor slave dela Nord precum și prin absorbirea provincialilor romani din Sudul Dunărei s'a putut închega, în cursul secolului al VII-lea, o *zonă etnografică slavă*, care se întindea dela obârșia Savei până la litoralul pontic dela Varna. Zona aceasta slavă despărți populația de *limbă latină* dintre Dunăre și Carpați, de cea de *limbă elenă* dintre Balcani și Marea Egeică și Adriatică.

Elementul latin din imperiu manifesta mereu o tendință de evaziune spre miazănoapte, o tendință care era opusă năzuințelor slave spre miazăzi și astfel putem distinge în secolul al VII-lea la Dunăre două curente etnice opuse bine distincte unul de altul. Curentul slav năzuia spre Balcani, iar curentul etnic roman tindea spre Carpați. Rezultatul istoric al acestor curente opuse a fost triumful latinismului în Transdanuvia și Dacia Traiană în opoziție cu curentul slav, covârșitor în Bulgaria și Sârbia. Elementul etnic slav dela Nordul Dunării se rărise și se împuținase mereu prin necontenitele emigrațiuni spre Sud, astfel că în cele din urmă el putu fi absorbit și asimilat cu desăvârșire de elementul daco-roman. Procesul acesta între cele două elemente etnice s'a putut desfășura cu atât mai lesne cu cât dela sfârșitul secolului al VII-lea încoace semințiile slave din Transdanuvia

---

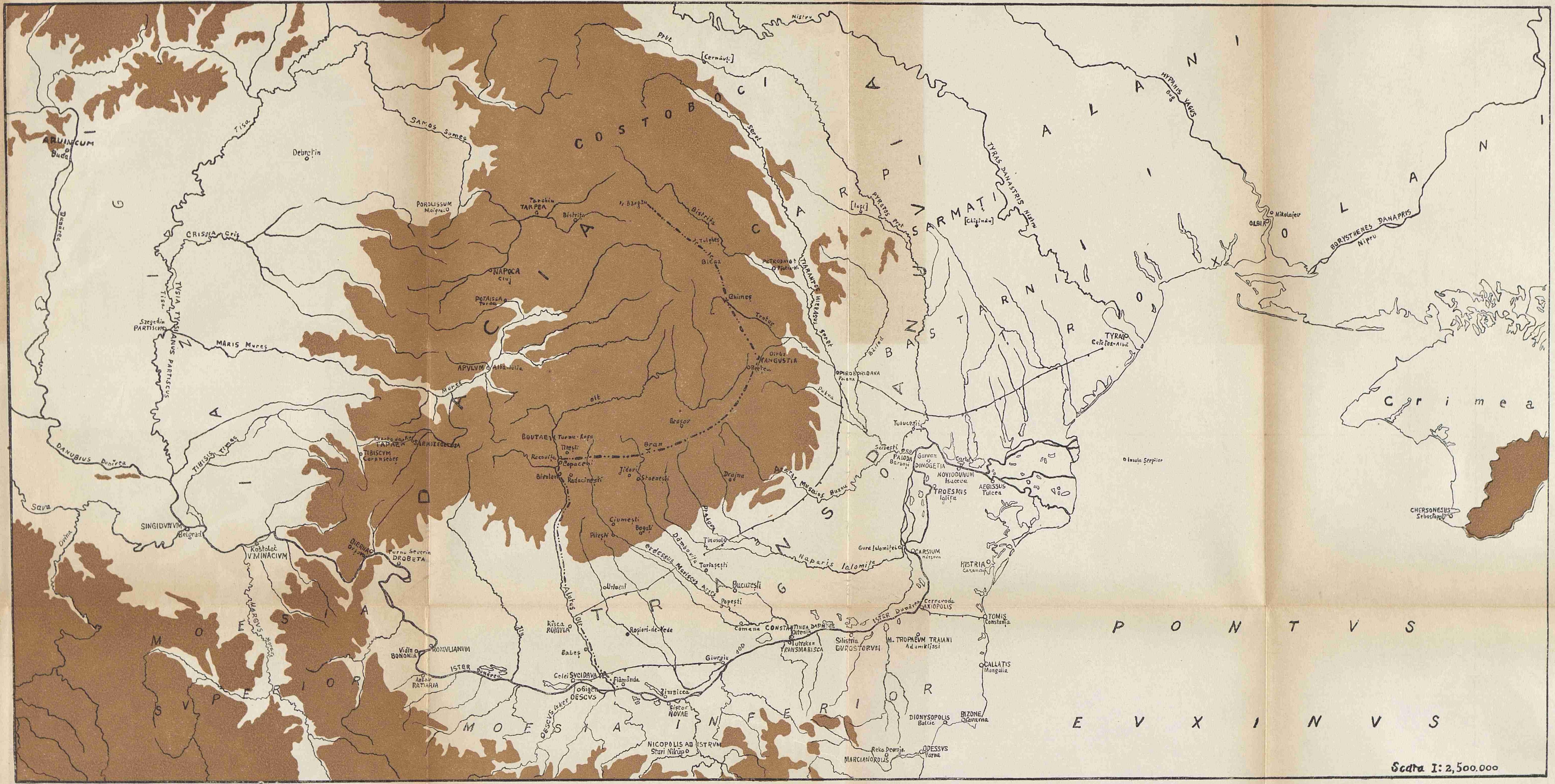
[1] Aurel Decei, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenești*, p. 21 urm.

și Dacia, sau cu un cuvânt din România, nu mai primeau spor etnic de dincolo de Nistru, pentrucă năvălirea semințiilor *uralo-altaice* spre Vest, cum fuseseră *Bulgarii*, *Ungurii*, *Pecenegii*, *Cumanii* și *Tătarii*, curmaseră legătura între Slavii ce năvăliseră spre Dunăre și Slavii cari rămaseră în vechile lor așezări din Rusia de astăzi.

In schimb dincolo de Dunăre, în Balcani, s'a produs un proces invers. Acolo elementul latin, frământat prin necontenitele războaie, ridicat dela vetrele sale de năvălitorii huni, avari și bulgari și transplantat dincoace de Dunăre, s'a pornit, din cauza nenumăratelor nevoi și împilări, pe calea pribegiei spre Nord și slăbi în așa măsură, încât, după o perioadă de bilinguitate, el fu absorbit în masa slavă. Procesele acestea etnice, care începuseră în secolul al VII-lea, dăinuiră mai multe secole, astfel că ele numai în secolul al XII-lea puteau fi considerate ca încheiate.

Prin consolidarea elementului etnic roman în spațiul carpato-dunărean, prin statornicirea Ungurilor în șesul panonic și prin extinderea Germanilor carolingieni în Marca Orientală s'a ridicat o stavilă etnică și s'a întrerupt continuitatea teritorială a elementului slav ce exista până în secolul al X-lea dela Marea Baltică până la litoralul pontic, egeic și adriatic. Prin bariera etnică, formată de Germani, Unguri și Români, lumea slavă s'a rupt în două, în Slavii de Sud și în Slavii de Nord. Slavii de Sud sau Jugoslavii însumă pe *Bulgari*, *Sârbi*, *Croați* și *Sloveni*, iar la Slavii de Nord se numără *Slovacii*, *Cehii*, *Polonii* și *Rușii* în cele trei ramificațiuni ale lor: *Velicorușii* sau Moscoviții, *Malorușii* sau Ucrainții și *Bielorușii* sau Rușii albi. După Iagici dialectele jugoslave dela Marea Neagră până în Alpi formează un lanț închis, în care se poate constata continuitatea de relații străvechi cu dialectele nordslavice, astăzi așa de distanțiate unele de altele.

TRANSDANUVIA

ŞTIINŢA ŞI PEDAGOGIA NAŢIUNII

DE

DIMITRIE GUSTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 9 Mai 1941

V'am împărtăşit o experienţă ştiinţifică în trei comunicări, apărute în Memoriile Academiei, sub titlul « Problema Sociologiei, Metodă şi Sistem » şi v'am promis atunci să vă vorbesc de o altă experienţă, de ordin social şi pedagogic, aş adăugi chiar de ordin politic, dacă întrebuinţăm acest cuvânt, în sensul nobil şi etic al conţinutului lui. Mă ţin de această promisiune, făcută atunci, prin comunicarea de faţă. Rămâne, apoi, ca într'o a treia comunicare viitoare, să vă vorbesc despre o ultimă experienţă a mea, şi să scot la iveală însemnătatea şi semnificaţia programatică a aşa zisei « propagande », ce trebue să se facă pentru adevărata şi completa cunoaştere a Ţării în străinătate, prin participarea României la Expoziţiile internaţionale din Paris în 1937 şi New-York în 1939, pe care am avut onoarea a organiza.

Iată trei serii de comunicări, ce oglindesc trei aspecte diferite ale aceleiaşi experienţe, care nu înseamnă însă o ierarhizare de probleme şi soluţii, în ordinea în care se fac comunicările, ci imaginea credincioasă şi unitară a unei vieţi de meditare şi acţiune.

De aceea, aceste trei serii de comunicări nu formează o construcţie pur teoretică; ele au o valoare de experienţă, chiar de experimentare personală, un fel de autobiografie verificată, care însă nu este privită sub unghiul obişnuit

al unei ascunse şi prefăcute autoelogieri, ci numai în lumina esenţialului, adică raportată la probleme de interes şi valoare generală.

Mi-e teamă de omul unei singure cărţi, zice înţeleptul. Dar tot aşa de mare teamă se poate avea de omul unei singure experienţe, mai ales a acelei pur cerebrale, care, oricât ar fi de seducătoare, prezintă un interes palid faţă de dialectica totdeauna elocventă şi convingătoare a faptelor.

Vieaţa apare ca un dar modest, dacă este un simplu inventar de iluzii generoase şi de decepţii dureroase, ea este însă un dar măreţ, dacă se sprijină pe idei şi năzuinţe, verificate prin fapte.

In comunicările trecute asupra Problemei Sociologiei, am văzut că problema centrală şi obiectul propriu zis al acestei ştiinţe este felul cum se prezintă vieaţa socială sub forma de unităţi sociale.

Ce sunt însă aceste unităţi? Câte sunt şi care sunt? Iată întrebări, care formează mărul discordiei.

De aceea am ales ca un punct central al Congresului Internaţional de Sociologie, ce trebuia să aibă loc la Bucureşti, problema unităţilor sociale.

Eu însumi am făcut o comunicare, la Congresul Internaţional de Sociologie, ce a avut loc la Bruxelles, în 1937, asupra acestui subiect, împărţind Unităţile sociale în: Comunităţi, Instituţii şi Grupuri. (Comunicarea a fost publicată recent în volumul apărut la Alcan, în Paris, *La Science de la Réalité Sociale*, *Introduction à un Système de Sociologie*, *d'Ethique et de Politique*, 1941).

Păstrând clasificarea făcută la Bruxelles, mai târziu am completat-o, prin adausul unui nou şi foarte important criteriu de clasificare, şi anume unitatea socială tip, la care adică se reduc toate unităţile sociale posibile, mari şi mici, care este Naţiunea.

Vieaţa socială a omenirii civilizate se înfăptueşte în cuprinsul Naţiunilor. Naţiunea este realitatea centrală, este singura unitate socială care-şi ajunge sieşi, în înţelesul că însumează *toate* aspiraţiile fireşti ale indivizilor, şi dela care nu cere pentru deplina ei realizare o unitate socială mai

cuprinzătoare, fiind în stare să-şi creeze o lume proprie de valori, să-şi stabilească un scop în sine în propria-i alcătuire. Nicio altă unitate socială nu ocupă un loc asemănător în domeniul vieţii sociale în general.

Noua clasificare a unităţilor sociale cuprinde deci: 1. unităţi ce se găsesc înlăuntrul Naţiunii şi 2. unităţi ce se găsesc înafara ei.

Căci într'adevăr toate unităţile sociale cunoscute: familie, gospodărie, sate, oraşe, biserică, şcoală, societăţi pe acţiuni, asociaţii de tot felul, etc. nu-şi au rost şi nu-şi găsesc sensul decât prin faptul că trăiesc şi se manifestă în sânul unei naţiuni, după cum toate naţiunile, la rândul lor, formează, prin contribuţia fiecăreia în parte, o unitate supremă, pe care Auguste Comte a numit-o « Le Grand Être », Umanitatea, care cuprinde toate naţiunile, ca organe ale ei.

Ce este naţiunea?; *care sunt* delimitările noţiunilor: rasă, popor, imperiu, de ceea ce se numeşte naţiune, iată întrebări asupra cărora astăzi există, din fericire, o unitate de vederi, aşa că nu este nevoie să insistăm. (In volumul meu *Sociologia Militans* ca şi în revista condusă de mine « Sociologie Românească », am arătat pe larg ce trebue să se înţeleagă prin problema Naţiunii).

Ştiinţe numeroase şi ambiţioase îşi dispută onoarea, mai mult ori mai puţin justificată, şi cu mai mult ori mai puţin succes a cerceta ştiinţific Naţiunea.

Am avut favoarea să trăiesc chiar la sursă, această adevărată bătălie ce se dă de diferite ştiinţe în această direcţie. Reprezentanţii iluştri ai acestor ştiinţe erau profesori la universitatea din Leipzig, iar eu eram studentul lor între anii 1900—1904. Era vremea de glorie a acestei universităţi, care, fără îndoială, ocupa pe atunci locul cel mai de frunte în republica universităţilor din lumea întreagă.

Iată-l mai întâi, pe Wilhelm Wundt, astăzi pe nedrept uitat, pe vremea studiilor mele considerat însă ca un Leibniz redivivus al veacului al XIX-lea. Creatorul acelei faimoase *Völkerpsychologie*, în zece volume şi care, când m'am prezentat, cu smerenie studenţească, în celebrul institut de psihologie experimentală, cu un subiect de doctorat

44*

de sociologie şi etică, şi nu cum se obişnuia de psihofizică, a îngăduit îndrăsneala, dându-mi însă sfatul să cercetez cât mai mult material etnologic.

Şi atunci, pentru pregătirea tezei mele de doctorat *Egoismus und Altruismus*, cu un subtitlu, ce părea atât de curios şi de senzaţional « Zur soziologischen Motivation des praktischen Wollens » (la o universitate, unde nu se ţinea niciun curs de Sociologie, ba, chiar această ştiinţă era considerată ca o pseudoştiinţă, şi cine se ocupa cu ea era privit ca om neserios), am studiat cu multă pasiune imensul material comparativ de fapte etnologice, ce mi-l ofereau în special biblioteca şi colecţia cunoscutului Grassi-Museum din Lipsca. Ei bine, după multă trudă m'am edificat: mai întâi asupra nesiguranţei ştiinţei etnologice, şi asupra inutilităţii aşa zisei ştiinţe etnografice (care este doar numai latura descriptivă a etnologiei) ca şi asupra tuturor celorlalte derivate din Etnos, ca Etno-psihologia, Etno-sociologia, Etno-botanica, Etno-pedagogia. In al doilea rând, ceea ce am întâmpinat mai supărător în calea alegerii materialului documentar pentru problema mea de cercetat, a fost tocmai nesiguranţa acestui material. Aşa că m'am asociat din convingere, mai târziu, la judecata lui Kroeber: « Ceea ce lipseşte etnologiei este explicarea cauzală, adică tocmai esenţialul procedurii ştiinţifice ».

Pe lângă Wundt, care a prezidat Comisia pentru susţinerea tezei mele de doctorat, am mai avut ca membri în această comisie, două personalităţi fermecătoare şi impunătoare de profesori şi savanţi. Karl Lamprecht, vioiu, dinamic, artistic, inovator, încerca să scrie o istorie a poporului german, dintr'un punct de vedere, care a stârnit pe vremea sa, cele mai vii şi pătimaşe polemici în lumea istoricilor, anume cunoaşterea unei naţiuni ca o istorie culturală, ca o « Kulturgeschichte », întrebuinţând pentru prima oară în explicarea faptelor istorice criterii de psihologie.

Ceea ce a determinat pe celălalt profesor examinator al meu Karl Bücher să exclame, într'o conversaţie particulară, « mein Kollege Lamprecht beliebt ins Blaue zu malen » (« Colegul meu obişnueşte a picta în albastrul cerului »). Karl Bücher, desigur cel mai original dintre econo-

miştii tuturor timpurilor, sociolog şi filosof al istoriei în lucrările sale economice, psiholog profund şi estetician original în lucrarea *Arbeit und Rythmus*, creatorul științei jurnalismului, a tratat Națiunea din punctul de vedere economic, întemeind Economia poporului, « die Volkswirtschaft », ca o treaptă nouă de evoluție, pe lângă Hauswirtschaft și Stadtwirtschaft.

La filosoful și psihologul W u n d t, la istoricul culturii L a m p r e c h t și la economistul B ü c h e r se asocia profesorul F r i e d r i c h R a t z e l, o altă figură de savant, artist și prieten al Românilor, celebrul creator al antropogeografiei şi al geografiei politice, originea științei astăzi atât de populară și la modă: geopolitica, pe care, dacă nu l-am avut în comisia de examinare, nu mai puțin l-am ascultat și admirat.

In programul meu de lucru, ca student, fiind şi studiul statisticei, m'am adresat pentru aceasta lui F e r d i n a n d T ö n n i e s, decanul sociologilor germani, una dintre cele mai originale figuri de savant, numit Spencerul Germaniei, vizitându-l la locuința sa din Eutin, o mică localitate de lângă universitatea din Kiel, unde T ö n n i e s figura ca profesor. In acest fel am făcut cunoştința cu aşa zisa ştiință a Sociografiei, ce era propriu zis o aplicare a statisticei, la cercetarea unei națiuni; la T ö n n i e s am învățat să apreciez valoarea și limitele statisticei. De învățătura lui T ö n n i e s mi-am adus aminte, când în propaganda ce s'a făcut pentru organizarea Recensământului, am cetit afirmarea, că inventarierea generală a populației și a bunurilor ar însemna însăși cunoaşterea completă a realităților ce alcătuesc națiunea română. Când de fapt o simplă inventariere, după cum o ştim din cercetările monografice, care totdeauna începeau cu recensământul populației și bunurilor satului de cercetat, oferă indispensabile şi foarte prețioase documente, care, însă, nu formează decât puncte de plecare, pentru o interpretare a lor şi care necesită, la rândul ei, o cercetare şi o cunoaştere adâncită pe teren. Inventarierea înseamnă deci o simplă prefață, o introducere la adevărata lucrare, care trebue să se facă așa cum am arătat în comunicările trecute, căci este dela sine înțeles, că niciodată cantitatea nu poate înlocui calitatea, și nici extensivul, intensivul.

La aceste amintiri mai adaug încă două. In timpul unor cercetări monografice am primit vizita unui tânăr folklorist, care se simţea îndurerat, că noi numeam munca noastră sociologică, privind satul ca sat, adică în întregime, şi nu în făşii fragmentare. Şi atunci nu s'a putut opri să arate tinerilor mei colaboratori în ce consta, după el, greşeala. Anume, că cercetările ce se fac prin sensul auzului formează folklorul, în timp ce acele ce se fac prin mijlocul sensului vederei sunt etnografice. Cum noi nu ţineam seamă de aceste criterii, pentrucă lucram şi prin văz şi prin auz şi chiar prin sensul... raţiunii, de care nu pomenea tânărul specialist în ale folklorului şi etnografiei, denumeam studiul nostru ca sociologie. De altfel, într'o lucrare mai nouă a unui alt specialist, francez, cu mult mai multă autoritate decât a tânărului român amintit, André Varagnac, în *Définition du Folklore* (Paris, 1938), declară categoric: « Tout fait folklorique doit susciter une recherche sociologique » (pag. 19).

In sfârşit, o ultimă amintire de cel mai mare preţ şi care ia proporţii simbolice, ca o pildă vie de colaborare colectivă, este participarea savantă şi practică a colegului Francisc Rainer, profesor de anatomie şi embriologie dela Facultatea de medicină din Bucureşti, care, pentru prima dată, a făcut în cadrul campaniilor monografice o cercetare în masă, antropologică, unită cu una serologică, în satele Drăguş şi Fundul-Moldovei, şi tot pentru prima dată, a întreprins o combatere ştiinţifică a boalelor sociale în sate româneşti.

Iată dar necesitatea de a studia o realitate aşa de imensă, care este Naţiunea, ca unitate socială centrală-tip, nu numai din punctele de vedere: psihologic, ca Wundt, istoric, ca Lamprecht, economic, ca Bücher, antropologic şi geografic, ca Ratzel, statistic şi sociografic, ca Tönnies, şi nici din punctele de vedere exclusiv al ... auzului ori numai al... văzului, ci ca o totalitate, care cuprinde toate aspectele de mai sus, aducând pe deasupra noutatea sintetică ce corespunde unificării într'un tot ale acelor fragmente de realitate şi fragmente de cunoaştere, ce formează unitatea concretă şi indisolubilă: Naţiunea şi Ştiinţa ei.

Cum să se numească această cunoaştere sintetică, sub specie totius, Sociologia Naţiunii? Teoria Naţiunii? Ştiinţa Naţiunii? Nu interesează eticheta terminologică. Ceea ce importă însă, este studiul, pe care noi l-am preconizat de câteva decenii şi am început să-l înfăptuim din anul 1925, de când am purces la prima monografie sociologică, a satului Goicea-Mare.

Am marea satisfacţie, că programul cercetărilor pentru o Ştiinţă a Naţiunii, anunţat încă prin prelegerea de deschidere a primului meu curs, la Iaşi, în 1910, şi-a găsit o confirmare în tendinţele ştiinţei poporului din Germania, care înlătură orice descrieri etnologice, folklorice, etc., prin Ştiinţa fundamentală a Poporului (Volkstheorie, Volkskunde, Volkssoziologie), căreia i s'au creat catedre, reviste, asociaţii grandioase, şi care mai ales a fost sărbătorită cu adevărat triumf în zilele noastre, fiind pusă la temelia celei mai nouă universităţi şi a celei dintâi universităţi create de imperiul al 3-lea naţionalsocialist, a universităţii din Posen.

« Ştiinţa Naţiunii » conţine întreaga bogăţie şi toate particularităţile elementelor ce o compun; ea este conştiinţa de sine a Naţiunii şi indică rolul predestinat a-l juca în teatrul celorlalte naţiuni.

Dar Ştiinţa Naţiunii implică nu numai un rol ci şi un program: imperativul etic al participării tuturor la vieaţa concretă a naţiunii; o ascensiune a Naţiunii în perpetuă vibraţie spre eternitate; o nostalgie a ei de a se înfăptui în mod maximal pe ea însăşi; un simbol de năzuinţe spre absolut.

Cunoaşterea Naţiunii este o condiţie a conştiinţei de sine şi deci a putinţei de a-şi decide singură soarta, şi a se ridica pe cele mai înalte trepte ale realizării de sine.

Ştiinţa Naţiunii devine astfel Ştiinţa Patriei, o ştiinţă activă şi creatoare, producătoare de responsabilităţi şi datorii nouă. « Omul nu poate decât atât cât ştie », a spus-o Bacon în *Restaurarea Ştiinţelor*. Naţiunea este un vast atelier, plin de instrumente, care nu aşteaptă decât un ochiu abil pentru a fi întrebuinţate. Gândul bun este rodnic numai urmat de faptă, menită a aduce realizarea lui întocmai. Şi numai atunci el înseamnă o biruinţă şi o înălţare.

Ştiinţa Naţiunii devine astfel o călăuză sigură în opera de reformă integrală, deschizându-şi drumuri şi orizonturi mari şi săvârşind cel mai hotărîtor proces social, procesul de naţionalizare a Statului, a administraţiei, a învăţământului, a educaţiei, prin cultură.

Se creează în acest fel o nouă politică de stat, o politică a culturii, Statul cultural, care are drept bază: Ştiinţa Naţiunii şi ca scop: Infăptuirea ei maximală.

Acest imens proces de naţionalizare se îndeplineşte printr'o categorie socială de cea mai mare importanţă: prin elite.

Elita!, iată un cuvânt ce sboară din gură în gură, unul din acei termeni, cum spune Goethe « ce se prezintă totdeauna la timp oportun, când lipseşte un concept precis ».

Nu se plănueşte vreo reformă oarecare, fără a se formula postulatul creerii de elite: Ce este însă o elită? Căci într'adevăr societatea de astăzi nu poate fi concepută fără o elită conducătoare, pentrucă societatea veche libertară, egalitară şi fraternă, s'a înlocuit cu o societate în care Autoritatea s'a substituit Libertăţii, garantând-o astfel mai bine; Ierarhia, Egalităţii, stabilind însă cele mai drepte condiţii de egală desfăşurare de vieaţă şi Solidaritatea naţională, Fraternităţii universale.

Iar Autoritatea, Ierarhia şi Solidaritatea nu pot avea fiinţă fără şefi, conducători, fruntaşi, adică fără elite.

Societatea contemporană nu are nevoie de o singură elită conducătoare, cum se crede de obiceiu, ci de atâtea elite câte domenii de activitate naţională sunt. Şi într'adevăr, nu există o categorie socială fără un şef. « Nu ne uitaţi, mai veniţi pe la noi, căci nu avem un şef care să ne dirigueze treburile satului » — a fost dorinţa exprimată de un bătrân şi înţelept ţăran, la plecarea echipei monografice din satul său! De aceea problema organizării statului de astăzi se reduce la crearea unor elite corespunzătoare; aceasta a fost preocuparea de căpetenie încă de la instaurarea regimului fascist şi naţionalsocialist; aceasta este acum preocuparea de căpetenie a revoluţiunii naţionale din Franţa, cum a numit-o Mareşalul Pétain,

Pentru a înțelege sensul adevărat al elitelor, este nevoie a reține că elitele timpului nostru nu-şi țin autoritatea: din naştere, din alegere, din bogăţie, din şansă ori din însuşiri personale, cum erau elitele sociale din trecut.

Nu există astăzi o problemă a şefului, ca atare. Căci nu există un şef în abstract, ci un şef concret, un şef al cuiva, bunăoară şef de armată, şef de întreprindere, şef de şantier, şef de familie, şef de orchestră.

Iar obiectul esențial al unui şef nu este cum se crede, comandamentul peste oameni. Comandamentul este pentru şef numai un mijloc, iar oamenii comandați sunt elementele acestui mijloc.

Obiectul propriu zis al şefului este opera de îndeplinit, caracterul comandamentului fiind legat de materia comandamentului. De aceea stilul şefului unei întreprinderi industriale nu se aseamănă cu stilul şefului militar, pentrucă diferă opera militară de cea industrială. Cu alte cuvinte, şeful nu deține autoritatea sa dela însuşirea de a comanda, indiferent de obiect, însă tocmai din posesia integrală şi activă a operei. Aşa se explică, că autoritatea şefului se îngrădeşte la anumite domenii respective, astfel autoritatea necontestată a şefului militar se exercită în domeniul militar, şi numai acolo; a şefului unei fabrice, în domeniul fabricei, şi numai acolo.

Aşa dar, dacă formarea de elite înseamnă crearea de şefi pentru fiecare categorie socială din sânul națiunii, încă odată, ce este o elită propriu zisă?

Elită, şef, fruntaş înseamnă personalitate socială. Iar personalitate socială înseamnă patru mari dominante şi caracteristice, care formează un împătrit voluntarism, şi anume: 1. Voința de a fi ceea ce eşti. Adică actualizarea maximală a potențialului, a latentului personalității; 2. Voința de participare la vieața socială, adică la structura şi funcțiunea unității sociale din care face parte, ca şi la vieața Totului; deci o încadrare voluntară, o disciplină voită şi conştientă, care topeşte aşa zisa antinomie a individului şi societății; 3. Voința de a crea în sânul națiunii valori sociale şi culturale, indiferent dacă sunt mici ori mari, ele fiind egal de necesare înfăptuirii Națiunii. De aceea activitatea creatoare a gospo-

darului țăran, a profesionistului, a funcționarului, a administratorului, ca și a artistului și omului de știință sunt, din punct de vedere principial constructiv, de o egală însemnătate pentru vieața Națiunii. Două lucruri încununează personalitatea socială: un maximum de responsabilitate față de sine însuși și față de Țară și apoi creațiunea, adică transformarea realității de astăzi, pe care o cunoaște, într'un maximum de realitate nouă. In sfârșit, 4. Voința de a persevera în realizarea, cu curaj și cu spirit de sacrificiu, a scopurilor sociale și naționale, în sensul celor trei rosturi amintite mai sus, ceea ce formează, cu un vechiu cuvânt rezumativ, caracterul personalității, obiect al unei științe nouă: caractereologia.

Iată omul nou.

Criza prin care trece societatea contemporană este o criză a personalității sociale. Politica de esență și de adâncime, ce se cere astăzi cu atâta insistență, spre deosebire de politica formală și de suprafață, de până acum, este o politică de creare de personalități sociale, adică o politică de creare a elitelor. Idealul unei națiuni este aristocrația, în sensul că societatea națională tinde să fie alcătuită numai din elite, adică de personalități sociale.

Cum se realizează însă aceste elite? Prin ce mijloace selective? Și cum se înlătură factorii anti- ori contra-selectivi?

Iată una din cele mai importante probleme, ce se află în centrul preocupărilor adevăraților oameni de stat. Căci, cum va fi calitatea elitelor, așa va fi și organizarea statului.

Procesul de alegere și pregătire a elitelor este lung, sever și complex, și atârnă de numeroși factori, dintre cari cei mai importanți sunt: vârsta, sexul, categoriile sociale și necesitățile naționale.

Imi iau voia să vă prezint un program, care, fruct al unor străduințe îndelungate, și-a găsit expresia în doi ani de activitate: un an (și câteva luni) în 1932—1933, ca Ministru al Instrucției, Cultelor și Artelor și un alt an, în 1938, ca Președinte al Serviciului Social.

Programul unor preocupări, studii și experimentări de o vieață a fost predestinat, pentru a fi realizat, să fie condensat, de două ori, și nu mai mult decât un an.

Din fericire aceşti doi ani condensatori au fost suficienţi pentru a verifica şi confirma, necesitatea şi viabilitatea programului legislativ ce l-am preconizat, ce a intrat, în parte, în conştiinţa publică şi câştigând dreptul la o actualitate permanentă, pentrucă se referă la probleme vitale şi permanente, în centrul cărora se află formarea elitelor româneşti.

Aceasta mă îndeamnă să vi-l comunic şi D-voastre. Voiu face o expunere concentrată, schematică, sistematizată la exces, cu prea puţină grijă de nuanţe. Nuanţele se găsesc în volumele, pe care am plăcerea să vi le prezint, printre care volumul meu « Un an de activitate la Ministerul Instrucţiei, Cultelor şi Artelor », precum şi graficele pe care le vedeţi expuse (şi care sunt reproduse în anexele acestei comunicări). Aceste grafice privesc exclusiv activitatea Fundaţiei Culturale « Regele Mihai I » din timpul când o conduceam eu, precum şi din timpul Serviciului Social. Ele formează un complement necesar expunerii mele, care pentru a nu obosi prea mult, nu oferă nicio cifră. Vă rog însă, binevoiţi a urmări graiul elocvent al acestor grafice.

Plecând dela cele două principii de directivă: realismul sociologic şi idealismul personalist, când conduceam, în 1932, departamentul Instrucţiei, Cultelor şi Artelor, mi s'a impus dela început o revizuire a metodei de legiferare, pe care am găsit-o trecând prin momente tragice. Căci într'adevăr, prima constatare ce am făcut-o atunci a fost că nicio ramură a învăţământului nu îşi împlinea funcţia ei specială, socială. Şcoala primară se găsea în cea mai dureroasă stare, având o frecvenţă atât de scăzută a elevilor, încât făcea aproape iluzoriu întreg învăţământul primar la sate; şcoala secundară şi profesională erau, în general, instituţii care eliberau certificate dintr'o clasă în alta, fără vreo selecţie a elevilor, adică fără alegerea elementelor destoinice pentru studii teoretice superioare, de cele capabile numai pentru profesii tehnice. Iar Universitatea, la rândul ei, devenise o fabrică de diplome pentru profesori fără catedre, pentru avocaţi fără procese, pentru medici fără pacienţi şi pentru teologi fără parohii.

Odată cu aceste stări de fapte constatam însă paradoxul, că legile învăţământului erau bune, dar rezultatele lor aproape

nule. Şi atunci m'am întrebat, oare dacă nu este deajuns ca o lege să fie bună în general, ci ea trebue să fie rodnică în aplicarea ei specială, ce condiţii trebue să îndeplinească o legislaţie şcolară românească, pentru a fi eficace? Cu alte cuvinte: pentru ce şcoala românească nu-şi împlinea rostul ei?

Pentrucă exista o mare nepotrivire între legiuire şi realitate. Şi atunci, prima datorie consta în adaptarea învăţământului de toate gradele la nevoile specifice ale vieţii sociale româneşti, aşa cum au fost cunoscute din cercetările monografice.

Căci şcoala nu poate fi privită ca o invenţie biurocratică. Ea este şi trebue să fie expresia necesară şi firească a mediului social în care este aşezată. Aşa cum sunt nevoile societăţii româneşti, aşa să fie şcoala. Aşa cum este satul, aşa să fie şi şcoala lui. O şcoală adaptată regiunii, şi în care ţăranul să vadă că învăţătura şi toate îndemânările date acolo, se potrivesc şi ajută vieţii lui de toate zilele, este în acelaşi timp iubită de oameni şi frecvenţa ei se ridică fără nicio constrângere.

Cel mai ilustru revizor şcolar, pe care l-a avut ţara, Mihai Eminescu, înainte de a inspecta o şcoală cerceta satul şi împrejurările de vieaţă ale săteanului. Mihai Eminescu a fost primul monografist. El ne-a lăsat ca moştenire adevărul nestrămutat, că între şcoală şi sat există o înlănţuire strânsă. Iată ce spune într'un raport adresat Ministerului de Instrucţie, la 15 August 1875: «Cheltuelile pe care le face Statul cu şcoalele rurale, scrie Eminescu, sunt departe de a cumpăni foloasele minime aduse de acestea şi în acest mijloc social (de sărăcie) obligativitatea învăţământului primar este curată iluzie. Avertismentele rămân hârtii, amendele o ficţiune, frecventarea şcoalelor peste putinţă... Dacă însă copiii, constrânşi de dorobanţi, ar veni la şcoală, ei vin desculţi, cu capul gol, şi astfel îmbrăcaţi încât frecventarea regulată a şcolii i-ar costa vieaţa... In acest judeţ şcoalele sunt mai frecventate numai acolo unde a mai rămas o urmă de neatârnare economică, anume în sate răzăşeşti... Şi prin urmare, încheie Eminescu tăios: cauza relei frecventări nu este aversiunea poporului nostru contra şcoalei, ci sărăcia».

Se impunea deci ca fiecare grad de învăţământ să-şi justifice existenţa, corespunzând unei funcţii sociale precise: învăţământul primar, elementar (de 4 ani) şi primar-superior (de încă trei), să devină un ciclu unitar, de sine stătător, şi nu antecamera gimnaziului şi liceului dela oraşe, menit a da satelor burghezimea, adică elita rurală: gospodari şi meşteşugari luminaţi şi cetăţeni conştienţi, — iar oraşelor o burghezime sănătoasă; învăţământul tehnic (aşa zis profesional), clădit pe cel primar superior şi în strânsă legătură cu învăţământul muncitoresc, industrial şi comercial, să dea societăţii româneşti pe profesioniştii de care are nevoie; învăţământul secundar, printr'o selecţie severă şi eficace, să aleagă numai elementele vrednice a trece la universitate, care astfel va deveni o adevărată instituţie a elitei spirituale naţionale.

In acest fel învăţământul public, noua şcoală românească, de toate gradele, formează un plan de ansamblu, un sistem, un tot organic, corespunzător nevoilor vitale ale Naţiunii.

Ţinând seamă de realitatea socială românească, adică de nevoile, orientările şi aspiraţiile fiecărui grup social român, fireşte în cadrul Naţiunii, ce le cuprinde indisolubil, şcoala va deveni vie, atrăgătoare, sugestivă, interesantă, va dobândi un suflet nou şi va fi menită a ajuta producţia spirituală şi economică a Ţării.

Iată, bunăoară, şcoala satului românesc, care până în prezent oferă un spectacol jalnic şi o situaţie îngrijorătoare, fiind incapabilă a vedea valul înspăimântător de analfabeţi, pe care nu numai că nu-i poate stârpi, dar îi alimentează şi-i sporeşte zi de zi, reînnoită şi evoluând în ritm cu nevoile felurite şi variate ale vieţii satului românesc, nu va mai fi ocolită de copiii ţăranului, dacă va ţinea seamă de factorii care împiedecă frecvenţa lor. In Anteproiectul Legii învăţământului primar am propus, în 1932: 1. Impletirea şcoalei rurale cu vieaţa socială şi economică a familiei, prin adaptarea calendarului şcolar la rânduiala vieţii economice în sat, ce reclamă copiii la munca agricolă sezonieră: la cules, la arat, la vite. Sistemul poliţist al constrângerii frecvenţei, prin amenzi asupra părinţilor şi penalităţi asupra învăţătorilor, s'a dovedit iluzoriu,

pe lângă că face școala urîtă. 2. Programele să fie apoi adaptate împrejurărilor astfel, încât, fără a tehniciza școala primară, ea să distribue, pe lângă minimul de cunoștințe necesar fiecărui cetățean al țării, cunoștințe și deprinderi, care, ajutând la îmbunătățirea vieții și mărirea productivității, să facă utilă absolvirea școalei primare. In acest fel țăranii nu vor mai socoti școala o corvoadă («am scăpat de ea», cum obișnuesc a spune), ci își vor da copilul la școală, pentrucă după terminarea studiilor, va deveni un instrument de muncă mai bun. 3. Frecvența fiind stânjenită apoi din cauza sărăciei așa de cunoscute a țăranului, copiii fiind neîmbrăcați și nehrăniți, cum constata așa de pătrunzător și Mihai Eminescu, având a parcurge pe vremuri rele distanțe mari, Anteproiectul meu a prevăzut organizarea asistenței școlare, propunând chiar crearea unei instituții speciale: «Casa de ocrotire a copilului», după cum pentru a combate lipsa cărții didactice, pentru întâia oară, la 1932, am propus monopolul cărții de școală și distribuirea ei gratuită, la copiii săraci.

Dar școala primară sătească dobândește o însemnătate hotărîtoare pentrucă prin ea se începe marele proces național al alegerii elitelor.

Se spune, cu drept cuvânt, că satul este marele rezervor de unde se recrutează conducătorii Țării. Pentru a asigura trecerea nestânjenită a talentelor dela sate și a înlătura piedecile ce s'ar putea ridica în fața unor copii bine înzestrați, dar săraci, am înființat ca ministru, câte zece burse de județ. Am fi avut astfel 720 de copii de țărani, intrați, în cl. I, pe baza unor examene severe. Ar fi fost un modest început.

Iată acum pe acești 720 de școlari talentați, intrați în gimnazii și licee și care trebue să le asigure desfășurarea normală a procesului de ascensiune. Nivelul liceului era conceput foarte ridicat printr'o selecție riguroasă, întemeiată pe studiul atent, continuu și sistematic al personalității elevilor. Pentru ca liceul să devină însă o școală riguros selectivă era nevoie de o organizare a selecției, care s'ar fi făcut prin trei metode: întâi printr'o selecție de programe, fixând o programă minimală, unitară pentru toate școalele, ce cuprindea exclusiv cunoștințele fundamentale ale culturii și științei contem-

porane, ca o reacțiune împotriva tendinței enciclopedice a programelor de astăzi; în al doilea rând, înlocuirea examenelor obișnuite de fine de an, ca o reacție împotriva papagalismului lor, prin examene de personalitate a elevului, adică prin aplicarea atât în timpul anului, cât mai ales la sfârșitul lui printr'o lună de sinteză ori de aplicare pe teren a programului minimal.

Cea dintâi funcționare a examenului de personalitate, s'a făcut de clasa Marelui Voievod, în anul 1932, când am avut onoarea a o înființa și a fi primul director al acestei clase, în calitatea mea de atunci de Ministru al Instrucției. Am satisfacția să constat, că după recentele dispoziții ministeriale, luna de sinteză s'a introdus acum în gimnaziile și liceele din Țară.

In sfârșit, ca o reacție împotriva individualismului elevilor și a grupurilor lor anarhice, ce se creează în școală, am recomandat, și unele școale au și încercat, completarea examenului selectiv de personalitate, prin comunitățile de muncă, adică prin creeri voluntare, și nu impuse, sub controlul profesorilor, a asociațiilor de muncă între elevi, pentru a lucra împreună în comunitate de știință, de istorie, de literatură română, de filosofie, etc. Neparticiparea la vreo astfel de comunitate ori participarea la anumite comunități de muncă, pot oferi posibilitatea unei formări de judecăți sigure asupra personalității elevilor.

Prin aceste trei metode selective inapții vor fi eliminați, având a trece 11 bariere selective, dintre care una la intrare, alta, trecerea din cl. IV în a V, apoi opt examene de personalitate, la care se mai adaugă și examenul de bacalaureat, modificat și transformat în acest nou spirit.

Universitatea va deveni astfel, ca rezultat al liceului selectiv, o instituție cu un număr redus și bine ales de studenți, împodobită numai cu talente dornice de a lucra, și nu cu vânători, dornici de certificate; o instituție adică pentru creație și pentru preocupări spirituale superioare.

Caracterul de universitate nouă se va dobândi însă și mai mult prin următoarele importante reforme: Intâi, fiind cunoscut că universitatea este creată pentru studenți, și nu

studenții pentru universitate, trebue să se dea o atenție deosebită studentului. Pentru aceasta, încă din anul 1927, am creat la Universitatea din București un « Oficiu universitar », care, din fericire, a fost imitat și de alte universități, dar care în București, datorită unor împrejurări despre care nu voiesc a vorbi, deși a avut favoarea să fie trecut în legile de reformă a învățământului superior, a dus și duce o existență destul de mediocră. Ca un complement, dacă vreți, al « Casei Ocrotirii Copilului », trebuia creată o « Casă de ocrotire a studentului », ceea ce este « Oficiul universitar ».

Drumul hotărît al pregătirii elitelor studențești prin Oficiul Universitar, care prevedea, între altele, o educație cetățenească, practicată prin cooperativa studențească și prin opera de auto-ajutorare studențească, își găsește o întemeiere teoretică prin cultura politică și socială, pe care o « Facultate de Științe Politice și Sociale » o va da, și care va trebui negreșit să fie creată, ca o cerință indispensabilă a timpului și o încoronare practică, prin stagiul obligator de cercetare și acțiune la sate, pe care l-a prevăzut Legea Serviciului Social. Școala își găsește astfel o completare în așa zisa « Cultura poporului ».

Activitatea școalei trebue să se rezeme pe o doctrină bine definită, care reiese din îmbinarea a două noțiuni curente, dar de multe ori rău înțelese: Școala și Cultura poporului.

Sunt două noțiuni, care pentru mulți nu stau împreună și care în realitate nu numai că nu se exclud, dar se completează, legătura dintre ele fiind mai mult decât strânsă, organică. Căci ea pornește din conceptul unitar al culturii naționale și al Națiunii.

Iată o concepție sortită să deschidă perspective nebănuite în istoria desvoltării noastre naționale și să asigure cea mai largă afirmare a energiilor țărănești, care vor să fie descătușate sub porunca nouălor vremuri.

Pentru o înțelegere mai precisă a acestui adevăr, este însă nevoie de o revizuire de termeni.

Termenul de « Cultura poporului » nu este și nu trebue să fie ceea ce s'a înțeles de obiceiu sub numele de « activitate extrașcolară » odată ce cultura poporului, împreună cu școala

de toate gradele, formează o unitate superioară, care le cuprinde pe amândouă, și anume « Școala Națiunii ».

Una din urmările imediate ale acestei precizări ar fi revizuirea titulaturii Ministerului Instrucției. Ministerul care poartă o egală grijă pentru formarea copiilor, a tineretului și a adulților, având drept cea mai de seamă funcție, educația lor, ar trebui să se numeazcă Ministerul Educației Naționale. Atât însă n'ar fi deajuns. Ministerul urmărește și altceva.

Cultura administrată prin școale și răspândită în păturile largi ale poporului, rămâne în atârnare de bunurile culturale, care trebuesc create. De aceea, alături de problema de administrare a culturii, se ridică o altă problemă, vitală, a creerii acestei culturi.

Intre creație și răspândirea culturii, există un circuit perfect închis. Creatorii de bunuri culturale se inspiră și creează plecând dela realitatea din jurul lor; creația la rândul ei stârnește o însuflețire, care duce la forme de răspândire și de însușire între cei mulți. Din sânul acestora se ridică însă alte puteri nouă de creație.

Circulația bunurilor culturale este astfel neîntreruptă. Problema culturii poporului nu poate ignora acest lucru și trebue să cuprindă ambele aceste laturi, într'o egală atenție: de o parte crearea culturii și de cealaltă, răspândirea și administrarea prin școale, ca doi poli ai unei singure sfere. Incă odată, însușirea, utilizarea și sporirea bunurilor culturale formează un tot indestructibil.

Și atunci titulatura Ministerului, care trebue să îmbrățișeze aceste preocupări, nu mai poate fi cea de astăzi și nici numai aceea de Minister al Educației Naționale, ci trebue completată, pentru ca din ea să reiasă un program și directive de muncă. Cea mai potrivită titulatură ar fi aceea propusă de mine în 1932, de Minister al Culturii și Educației Naționale.

Ca un adevărat Seminar și Laborator de exercițiu și aplicare, de aprofundare și completare a cunoștințelor dobândite în Facultatea de Științe Politice și Sociale, ca și în celelalte

Facultăţi şi şcoale superioare ori speciale, a fost gândit Serviciul Social.

Propriu zis Serviciul Social a fost conceput, prin analogia cu luna de sinteză a învăţământului secundar, ca un examen final de personalitate a tuturor studenţilor, înainte de a părăsi Universitatea, prin aplicarea pe tărâmul realităţilor sociale în satele româneşti, a cunoştinţelor dobândite, într'un interval până la un an. Serviciul Social a creat astfel o nouă Universitate, ce a funcţionat ca tabere de vieaţă şi echipe de muncă la sate, prin şcoale de comandanţi şi şcoale de echipieri; în anul de funcţionare a Serviciului Social se numărau nu mai puţin de 31 de şcoale cu peste 3.000 de absolvenţi şi absolvente, lucrând spre deosebire de celelalte universităţi şi şcoale superioare, în lumea vie, a vieţii şi muncii româneşti. O întâie lămurire în faţa problemelor vieţii naţionale şi o întâie încercare a puterilor pentru încordări mai mari ce-i aşteaptă în vieaţă, iată ce a fost pentru absolvenţi şi absolvente această universitate nouă a realităţilor, a gândirii şi faptei româneşti:

O universitate ce reprezenta o concepţie superioară a unei culturii vii româneşti, bazate pe convingeri şi pe o vieaţă activă şi creatoare în sate.

O universitate, care pregătea o nouă intelectualitate, realistă şi românească, şi care dădea Tineretului o etică personalistă, năzuind a forma din fiecare absolvent şi absolventă o puternică personalitate; o etică profesională, adică pregătirea pe teren viu şi românesc a tuturor profesioniştilor: profesori, medici, agronomi, ingineri, avocaţi, medici veterinari, preoţi, învăţători, unde fiecare îşi controla, verifica şi desăvârşea cunoştinţele câştigate în sălile de cursuri, şi o etică naţională, adică a solidarităţii active a tineretului intelectual cu realitatea românească dela sate, ceea ce înseamnă şi o etică a patriotismului creator, al faptelor.

Dar se impun câteva lămuriri asupra Legii Serviciului Social. Ar fi de dorit ca orice lege să fie alcătuită după normele ce au stat la baza Legii Serviciului Social. Niciun articol nu a pătruns în această lege mai înainte ca el să nu fi fost pus în practică, şi valorificat pe teren, în tot felul de

forme, până s'a ajuns la cea din urmă, cea mai potrivită, şi care a intrat în text.

De altfel, chiar din punct de vedere pur legislativ, principiile Legii Serviciului Social din 1938 au fost discutate în Senatul Ţării, odată cu prezentarea Proiectului de lege a organizării culturale, în timpul ministeriatului meu, în 1932, când am emis şi «un plan de acţiune culturală la sate».

Campaniile monografice sociologice ale Seminarului de Sociologie şi Institutului Social, începute în 1925 şi continuate apoi în fiecare an, campaniile echipelor voluntare studenţeşti la sate, de şase ani, ca şi activitatea desfăşurată de căminele culturale la sate şi de şcoalele ţărăneşti, din acelaşi timp, în cadrul Fundaţiei Culturale «Regele Mihai I», au făcut posibile temeinicia şi necesitatea fiecărui articol din Legea Serviciului Social.

Nu-mi pot opri bucuria că am pornit cu o mică încercare în 1925, data începerii lucrărilor sociologice pe teren, şi am găsit astfel o cale proprie de ridicare a Ţării, oglindită în Legea Serviciului Social, care s'a dovedit deosebit de rodnică, oriunde a fost aplicată cu tragere de inimă şi cu pricepere.

Ne mândrim, că această doctrină a acţiunii culturale are un caracter original românesc, care a reuşit să impresioneze, în chip cu totul deosebit străinii, cari au luat cunoştinţă de ea. Pentru a întemeia această afirmare, mă refer la bibliografia publicată în volumul meu citat, din editura Alcan «*La science de la réalité sociale*» şi apoi sunt obligat să fac două indiscreţii, alegând numai două dovezi personale, din seria ce ne stă la dispoziţie.

Preşedintele Republicei Statelor Unite, Roosevelt, în audienţa pe care am avut-o la Washington, a declarat că Legea Serviciului Social este «cea mai avansată din lume», iar d-l Barthélemy, actualul Ministru de Justiţie al Franţei, care a prezidat şedinţa când mi-am ţinut comunicarea de recepţie la Academia de Ştiinţe Morale şi Politice dela Paris despre această lege, a făcut cele mai elogioase aprecieri asupra ei.

Serviciul Social însemnând o reacţie hotărîtă împotriva diletantismului cultural şi împotriva acelor bunăvoinţe, îm-

prăştiate cu multă generozitate, de a lucra în domeniul cultural, fără plan şi fără cunoştinţe, a stârnit din partea politicianilor şi a oamenilor, cari ridică comoditatea lor inertă la rang de concepţie de vieaţă, intrigă, scepticism şi ostilitate. Zadarnic cinci ani de-a-rândul am organizat expoziţii intuitive, pentru a fi mai uşor înţelese, de bogatele şi de toţi recunoscutele rezultate concrete ale activităţii a 2.563 de echipieri în peste o sută de sate din tot cuprinsul României Mari! Şoaptele neputincioşilor s'au dovedit mai puternice decât aceste mărețe fapte de înfrăţire a oraşului cu satul, a tineretului cu ţăranul. Aşa s'a ajuns la suspendarea legii.

Totuşi credinţa în reuşita principiilor Legii Serviciului Social n'a slăbit o clipă în cugetul şi în inimile acelor cari cunosc rosturile ei adânci, aşa că experienţa de şease ani, dintre cari cinci ani a Fundaţiei Culturale « Regele Mihai I » şi numai un an a Serviciului Social, poate fi privită ca un punct de plecare pentru o mare lucrare, ce aşteaptă să fie reîncepută.

Dacă ar fi ca, într'un cuvânt, să caracterizăm noutatea scopului superior care ne-a călăuzit şi ne-a îndemnat la muncă, cred că cea mai scurtă şi mai nimerită caracterizare ar fi aceea că noi întreprindem o operă de pedagogie socială la sate; mai întâi o muncă de educaţie şi de influenţare a mentalităţii şi a sufletului ţăranului, astfel ca el să se poată ridica la bunăstarea şi la gradul de cultură pe care le merită, prin marile însuşiri pe cari le arată. In vieaţa de acum a satelor noastre, aceste calităţi sunt deseori înnăbuşite şi lâncezesc din pricina greutăţilor pe care le întâmpină ţăranul în adaptarea lui înceată la nouăle împrejurări, cu totul schimbate, de astăzi. Scopul Legii era să ajungă la o trezire a puterilor vii ale satului, şi la o organizare a lor, pe care o vedea culminând în căminul cultural sătesc şi în şcoalele ţărăneşti, despre care voiu vorbi.

In al doilea rând, scopul legii a fost şi acela al educaţiei tineretului intelectual al acestei ţări, pe care-l chemam la o înţelegere mai adâncă a misiunii lui naţionale. Munca în echipe şi tabere era pentru tineretul nostru o şcoală de suflete închinate unei munci desinteresate obşteşti, de caractere tari,

gata să primească chiar lupta cea mai grea și, mai ales, un prilej de a stabili legături, care să nu se mai rupă, între ei și sate.

Suntem siguri că sutele de tineri, cari, în epoca formării lor, cresc la o asemenea școală, a muncii jertfite pe ogoarele satelor pentru un ideal de supremă valoare națională, rămân adânc schimbați, și pentru totdeauna schimbați sufletește, atât ca oameni cât și ca profesioniști, legați de-aci înainte, prin meseriile lor diverse, de munca la sate.

Așa trebuește înțeles stagiul la sate al tineretului, prevăzut de legea Serviciului Social, pentru absolvenții și absolventele tuturor facultăților, școalelor superioare și școalelor speciale.

Din noianul de locuri comune asupra problemei tineretului se poate reține afirmarea că tineretul va fi realizatorul și beneficiarul renaşterii popoarelor. Și într'adevăr, în cea mai mare parte a Europei, tinerețea este considerată ca o entitate. Problema tineretului nu este totuși așa de simplă, cum ar părea la prima vedere. Simpla vârstă frumoasă a tinereții nu este o calitate. Singură tinerețea nu poate să țină locul de experiență și de talent. Tineretul trebue ajutat să devină personalități sociale, căci nu orice tânăr, prin faptul vârstei, poate face parte din elita unei Națiuni.

Cum se ajută însă tineretul, în modul cel mai eficace? Este prima întrebare care și-a pus-o regimul nou în Italia, în Germania, în Spania. In Franța, în primele zile după catastrofă, s'a creat « Le Ministère de la Famille et de la Jeunesse », care a și alcătuit « Une charte de la Jeunesse ».

Trebue să i se dea tineretului de astăzi, ceea ce corespunde structurii lui intime sufletești, adică un obiect activității sale, un orizont speranțelor sale, un ideal sufletului său.

Și atunci s'a făcut apel la marele și nobilul cuvânt, care a înmănunchiat aspirațiile tumultoase și generoase ale tineretului: a servi.

Un tineret sincer, devotat până la sacrificiu idealului de ridicare a satului românesc, doritor a fi încadrat într'o acțiune curată, desinteresată, națională, în care aspirațiile lui de reformă socială, ca și frământările sale personale de ordin spiritual au găsit o împlinire și un răspuns.

Pe lângă educaţia tineretului, doctrina şi tehnica de lucru a Serviciului Social mai cuprinde încă trei compartimente: 1. Serviciul Social nu inventează o realitate socială românească nouă, după cum mai vorbesc unii de bună sau de rea credinţă, ci pleacă dela nevoile concrete, precise şi plastice ale realităţii sociale româneşti, aşa cum ea se răsfrânge în tot cuprinsul satelor şi oraşelor Ţării româneşti. Noua organizare socială şi politică a României trebue să se întemeieze pe Adevărul sociologic românesc.

Cunoaşterea şi descoperirea acestui Adevăr se face prin cercetări amănunţite, aşa cum vi le-am comunicat în comunicările precedente asupra monografiei sociologice, pentru care, cu drept cuvânt, Legea Serviciului Social prevedea înfiinţarea unui « Institut de cercetări sociale al României », care propriu zis nu era decât continuarea Institutului Social Român, din 1918.

Institutul de cercetări sociale al României, transformat în Institutul de Ştiinţe Sociale al României, era închinat, ca şi cel de astăzi, cercetărilor de constituire a unei Ştiinţe a Naţiunii române.

Charles Maurras a scris curând: « Faptul cel mai important (pentru refacerea ţării) este să începem cu începutul: să culegem informaţii, să adunăm documente », ceea ce a făcut pe Gabriel Boissy să ceară în ziarul « Le Jour », ca « universităţile să înfăptuiască Congresul monografiştilor ». Iar în Germania, încă din 1933 s'a creat un « Centru pentru cercetarea şi cultivarea poporului » în Saxonia, care prevede cercetarea fiecărui sat, numită « Dorfmonographien »: monografii săteşti, care să stea la baza transformării satelor. Cunoscuta revistă « Volksspiegel » şi-a dat din 1938 următorul subtitlu programatic: « Zeitschrift für pädagogische Volkstumsforschung und Volkstumsgestaltung ». Iată iniţiative, ce ne întăresc în credinţa, că suntem, încă din 1925 pe drumul cel drept.

La opera uriaşă de clădire a Ştiinţei Naţiunii româneşti a fost mobilizat, în primul rând, tineretul. Obligativitatea stagiului la sate pleca, în prima lună dela cercetarea satelor,

pe baza căreia se înjgheba planul de muncă, ce călăuzea acțiunea culturală a celorlalte luni de lucru.

Adevărul sociologic ne împinge și ne îndreaptă spre Acțiune. Şi anume el ne învață că satul este o unitate de vieață bine închegată, un tot social indivizibil. De aceea cunoașterii totale îi corespundea o reformă totală, o cultură totală. Pentru aceasta Legea Serviciului Social investea Institutul de Cercetări Sociale al României cu atribuțiile de a pune cercetările lui la baza propunerilor de reformă. O ridicare a satului trebue să se întemeieze pe o cunoaștere a nevoilor lui.

In acest fel munca culturală la sate era scoasă din empirismul obișnuit, și dobândea o fundamentare și o justificare nouă.

Nici într'un domeniu nu domnește atâta confuzie și obscurantism ca în acel al culturii, unde ori și cine se simte îndrituit a « culturaliza », pentru a întrebuința acest cuvânt barbar. Cercetarea științifică monografică ne arată că solidarității de probleme îi corespunde o solidaritate de soluții. Nu există, bunăoară, o economie sătească, izolată de sănătatea satului, ori amândouă despărțite de vieața spirituală și sufletească a săteanului. Iată un adevăr monografic plin de consecințe pentru concepția și acțiunea culturii.

Totalului social trebue să-i corespundă o cultură totală. Să admitem, spre pildă, un sat foarte cetit, cu toate cărțile din bibliotecă consultate. Insă acest sat ar fi ros de boale (tuberculoză, pelagră, sifilis). Acest sat s'ar afla apoi într'o mizerie economică egală cu cea biologică. Mă întreb, și de sigur cu mine s'ar întreba toată lumea, ce valoare ar avea cetitul... într'un astfel de sat! Iată deci că se impune pentru ca o cultură intelectuală să poată da roade în sate, să dăm o atenție egală, în același timp, și culturii sănătății (adică combaterii boalelor și întreținerii sănătății), și culturii muncii (prin desvoltarea vieții economice a gospodăriilor), și culturii sufletești (prin întărirea sentimentului religios).

Lărgirea cadrului intelectualist al culturii într'o cultură totală, dând astfel culturii un cuprins sociologic, corespunzător întregului social, iată într'adevăr o concepție nouă a culturii, care a stat la baza doctrinei Serviciului Social și

stă de șase ani la baza doctrinei Fundației « Regele Mihai I ».

Această doctrină îmbrățișează cu o egală tărie: Satul și Țăranul.

In această incintă, în două ocazii solemne, s'au făcut cu mult talent, de către doi colegi eminenți, Elogiul Satului (fără a se aminti de țăran) și Elogiul Țăranului (fără a se aminti de sat). Serviciul Social aduce un elogiu practic deodată: și Satului și Țăranului, existența unuia și altuia fiind de-a-pururi și indisolubil legate împreună.

Doctrina Fundației « Regele Mihai I », ca și a Serviciului Social, izvorîtă din contactul intim, direct și general, cu sate și țărani din toate regiunile țării, cuprinde o pedagogie a Satului și o pedagogie a Țăranului, care împreună și nedespărțite, formează pedagogia formării elitelor la țară. Pedagogia Satului se face printr'o unealtă de cea mai mare valoare, numită Cămin cultural.

Căminul cultural este organul care, pe lângă Biserică, Școală și Primărie, are menirea a da o nouă organizare satelor, prin mijloace proprii. El este în mic o pildă de ce poate fi grandioasa solidaritate națională. Căminul este, în cadrul satului, o școală a unei împătrite solidarități: 1. a unei solidarități a țăranilor între ei; 2. a unei solidarități a tuturor autorităților și intelectualilor din sat, cu satul și nevoile lui; înfăptuind coordonarea și unificarea străduințelor acestor autorități, altfel izolate și cu toată buna lor intențiune fără eficacitatea ce rezultă din împreunarea lor; 3. a unei solidarități a satului cu fiii satului, chemând la matcă pe toți cei ieșiți din sat și având situații deosebite în orașe și Stat; și în sfârșit 4. a solidarității satului cu orașul, cu tânăra intelectualitate românească de pretutindeni, reprezentată prin tineretul, obligat a-și face stagiul la sate.

Pentru ca să-și poată împlini menirea, Căminul cultural are nevoie atât de conducător cât și de membri anume calificați. De aceea Serviciul Social prevede o școală nouă pentru țăran, o școală de personalități țărănești, deci o școală de formare a elitei țărănești, numită pe scurt; Școala țărănească ce cuprinde: cursuri pentru țăranii din fiecare sat;

școale țărănești pe mai multe sate; școale superioare țărănești pe regiuni și școale mai tehnice, pentru conducătorii de cămine sătești.

Aceste școale, care au un scurt trecut (fiind pentru prima oară preconizate de mine și trecute în Mesajul Regal de deschidere a parlamentului, în 1932), au un frumos prezent și un mai frumos și strălucit viitor, ele reprezintă un învățământ practic, adaptat la condițiile și nevoile de vieață ale satului și regiunii, un învățământ și o educație menite a da satelor gospodari fruntași, cu deprinderi nouă de vieață și de muncă, luminați asupra îndatoririlor lor cetățenești față de sat și Stat și capabili să determine prin exemplul lor de vieață o acțiune proprie de îndrumare a săteanului spre o nouă vieață sătească, și spre o și mai rodnică civilizație țărănească.

Școalele țărănești au a da acea pregătire morală și acea întărire sufletească, care formează personalitatea unui conducător, și-i dau autoritatea de nediscutat asupra colectivității sătești, ținându-l mereu la un nivel de vieață superioară, cu o permanentă chemare și îndemn. De aceea cu multă bucurie am putut constata recunoașterea din partea Statului a acestui nou tip de școală, ce reprezintă noua pedagogie a adulților, *Andragogik*, și trecerea acestor școale țărănești în recentul anteproiect de Lege a învățământului primar.

Prin căminele culturale și prin școalele țărănești se inaugurează, fără aparențe pompoase, o nouă Politică.

Infăptuind în fiecare sat din cuprinsul României, o transformare de stări sociale, prin cămine, și o transformare a persoanelor din sat, prin școalele țărănești, prin acest sat nou și țăran nou, se va înfăptui și adevărata Țară nouă.

Este Politica concretă a realizărilor de jos în sus, o Politică a Țării reale pusă în serviciul Țării legale, adică a conducerii de sus în jos.

Statul nostru, de altfel ca toate statele din Europa, își caută o formă de închegare, menită să corespundă structurii sale sociale și aspirațiilor adânci ale Națiunii.

Vom crea un Stat nou, pentrucă el este cerut de vremurile nouă şi de specificul vieţii noastre sociale şi naţionale.

Dar Stat nou, fără o Ştiinţă a Naţiunii şi fără o Pedagogie a elitelor Naţiunii nu se poate concepe, căci ele alcătuesc însăşi temelia fără de care totul n'ar fi decât o întocmire stearpă şi formală.

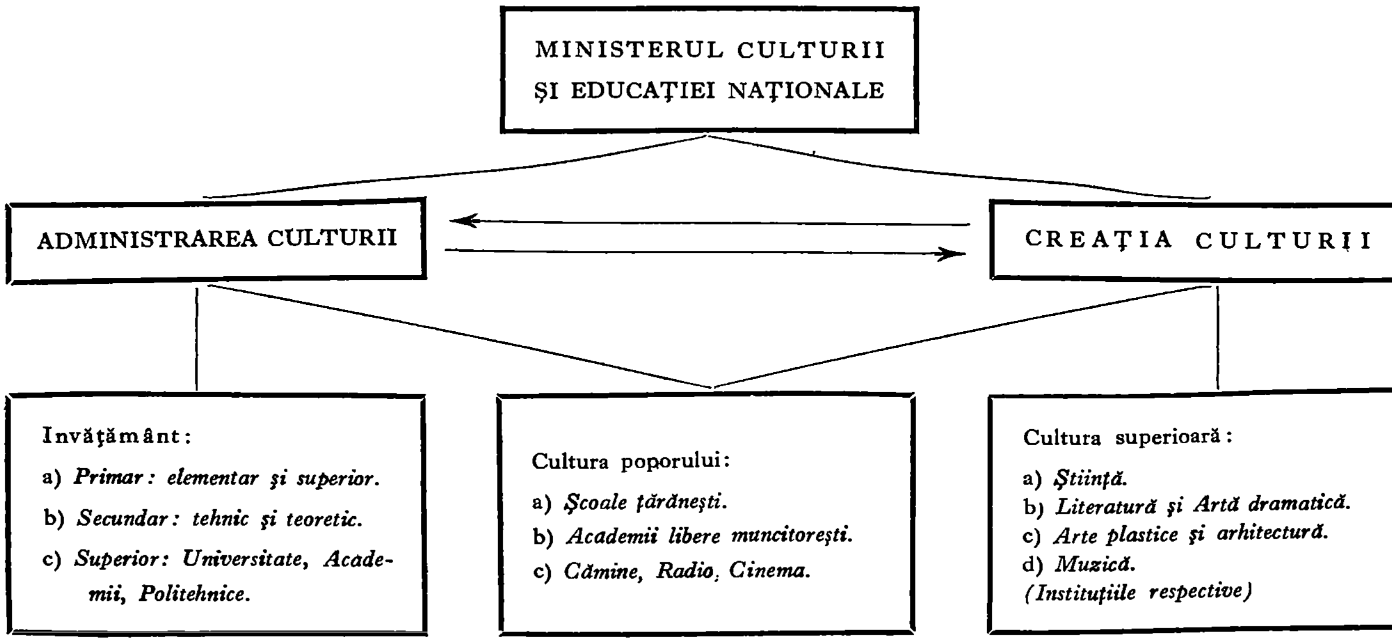
Experienţele, de care v'am vorbit în comunicarea de astăzi, au o valoare deosebită pentrucă au arătat, cred, cu prisosinţă, că marile constante ale Naţiunii: Tineretul şi Ţăranul, înfrăţiţi, prin ştiinţă, cultură, iubire şi fapte, formează adevăratele forţe de renaştere a Ţării, pentrucă ne dau o elită a Tineretului, conducătoare a Statului, şi o elită a Ţărănimii, conducătoare a Satului.

Generalul Bonaparte revenind din Italia, acoperit de lauri, a cerut directorilor Republicei baze mai serioase pentru instituţiile Franţei, adăugând: Il y a là de l'Avenir. Şi când a observat dintr'o singură privire că pământul Franţei devenise, prin numeroasele schimbări, nisip mişcător, a chemat pe colaboratorii săi şi le-a zis: Trebue să aruncaţi în acest pământ câteva mase mari de granit pentru a asigura construcţia.

Noi avem această masă de granit. Este comunitatea solidă, promiţătoare de cel mai sigur şi reuşit viitor, alcătuită din: Tineret şi Ţăran. Pe aceste fundamente de granit: Tineret şi Ţăran, după cum am văzut, se poate începe clădirea.

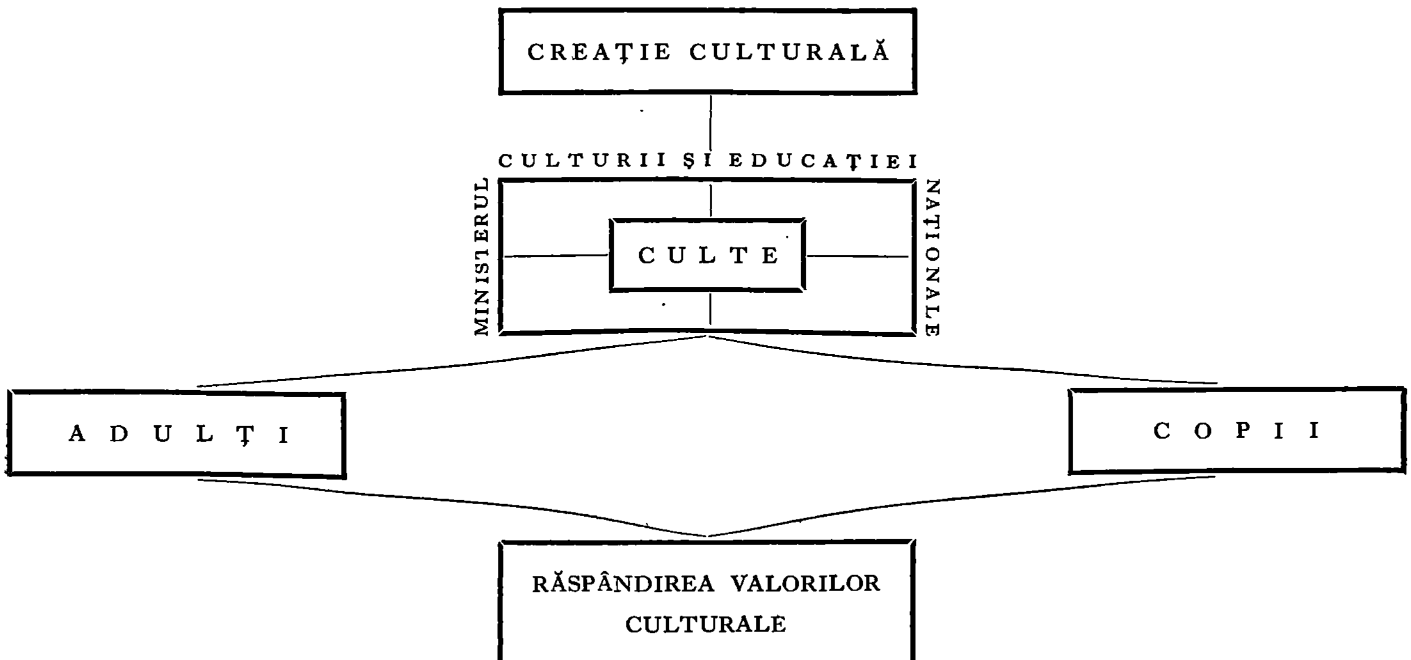
TAB. I.

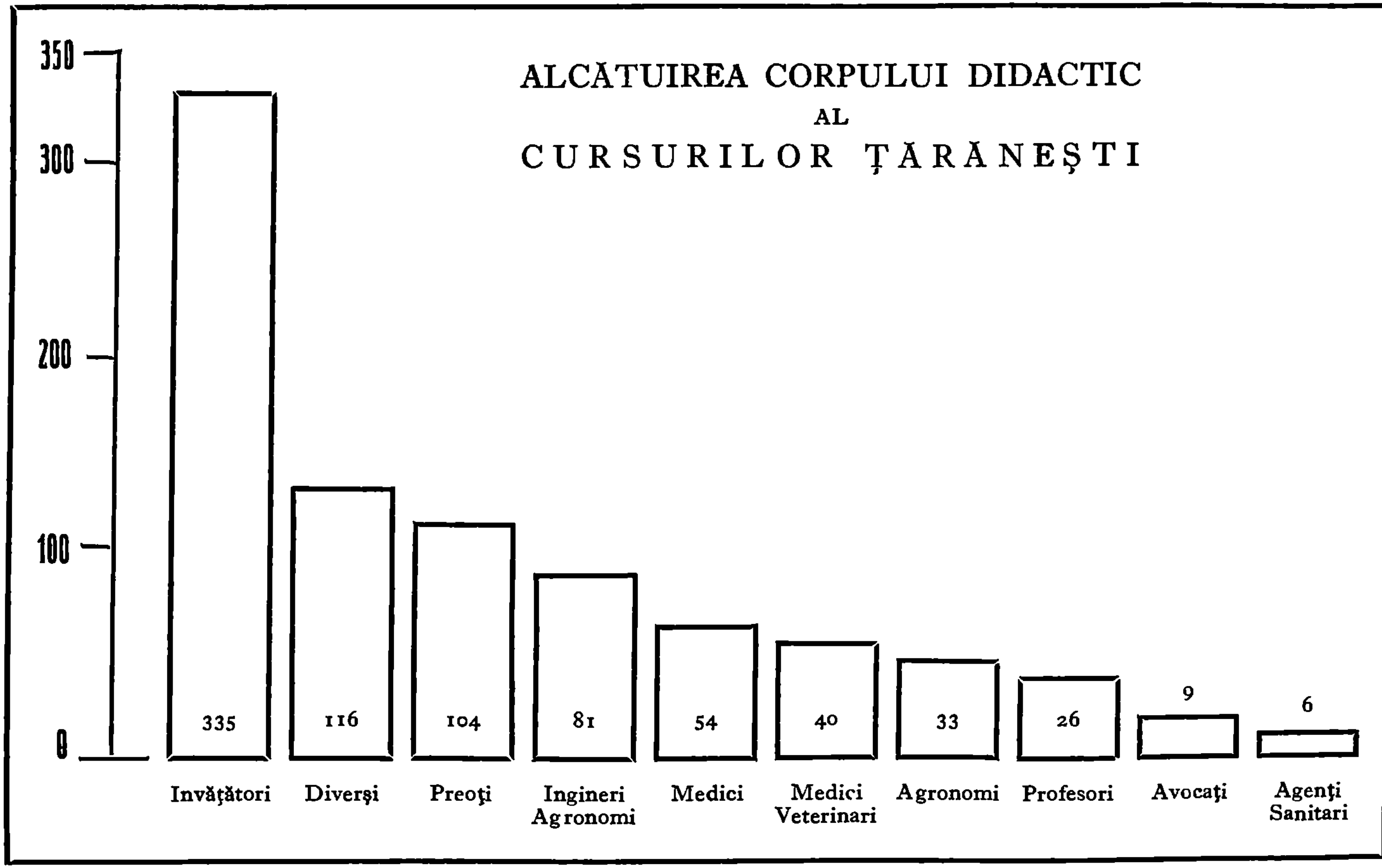
CONCEPŢIA MINISTERULUI CULTURII NAŢIONALE

TAB. II.

CONCEPȚIA MINISTERULUI CULTURII NAȚIONALE

ALCATUIREA CORPULUI DIDACTIC
AL
CURSURILOR ŢARANEŞTI
350
300
200
100
0
335
116
104
81
54
40
33
26
9
6
Invăţători
Diverşi
Preoţi
Ingineri Agronomi
Medici
Medici Veterinari
Agronomi
Profesori
Avocaţi
Agenţi Sanitari

TAB. IV.

STATISTICA GENERALĂ A ECHIPIERILOR

Total general în 5 ani: 2563 membri

I. STUDENŢI

Medicină umană	198
Medicină veterinară	170
Agronomie	203
Teologie	215
Drept	112
Litere şi Filosofie	216
Ştiinţe	16
Educaţie fizică	115
Cooperaţie	66
Academia de Muzică	14
Maestre de gospodărie	200
Maestre de ţesătorie şi lucru	11
Asistenţă Socială	19
Alte specialităţi	70
Total general al studenţilor	**1625**

II. TEHNICIENI

Medici umani (stagiari şi de circumscripţie)	224
Medici veterinari	136
Ingineri agronomi	178
Ingineri silvici	37
Comandanţi P. P.	68
Comandanţi străjeri	79
Invăţători	59
Preoţi	31
Diverşi	126
Total general al tehnicienilor	**938**

Totalul rezultatelor celor cinci campanii ale echipelor

I. SĂNĂTATE

a) **Medicină:**

Consultaţii	340.373
Injecţii	133.971
Analize	4.570

b) **Educaţie fizică:**

Şedinţe cu străjerii	3.677
» » premilitarii	1.877

II. MUNCĂ

a) **Cooperaţie:**

Coop. înfiinţate . .	66

b) **Zootehnie:**

Consultaţii	71.365
Vaccinări şi injecţii	272.905

c) **Agronomie:**

Arături model . . .	6.565,97 ha
Platforme de gunoiu	1.922
Gropi de nutreţ murat	797
Sământă selecţionată	345 vag. şi 7.489 kg.
Pepiniere	139
Pomi îngrijiţi . . .	306.061
Stupi îngrijiţi . .	8.368

d) **Silvicultură:**

Ameliorări	445,98 ha
Impăduriri şi regenerarea arboretelor	137,82 ha
Islaz îngrijit. . . .	16.316,38 ha

e) **Gospodărie:**

Demonstraţii şi lecţii	51.057

f) **Edilitate:**

Şanţuri	504.758 m
Drumuri nouă . .	233.603 m
Poduri şi podeţe . .	5.520
Canalizări.	11.643 m
Fântâni asanate şi construite . . .	1.954
Construcţii (localuri de cămin, băi populare, grajduri, etc.) . .	421

III. MINTE

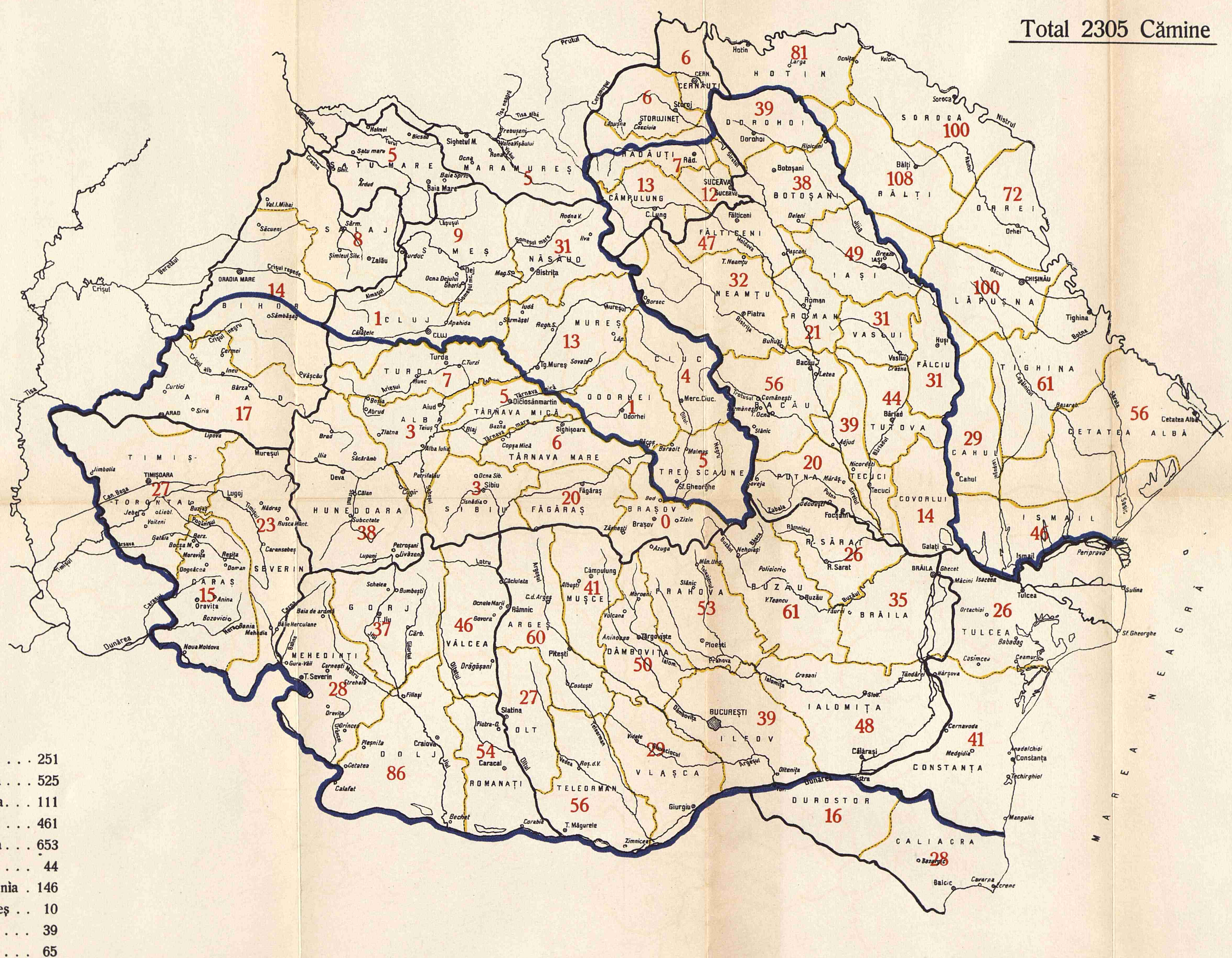
Volume procurate.	20.813
Obiecte de muzeu .	3.231
Cărţi împărţite . .	35.637
Piese de teatru . .	597
Conferinţe	5.628
Şezători şi serbări	3.004
Şcoale	344

IV. SUFLET

Troiţe şi cruci (îngrijite, construite)	650
Icoane împărţite .	6.110
Cărţi religioase împărţite	20.989
Predici.	2.899
Slujbe cerute de echipe	912
Sfaturi de împăciuire înfiinţate.	68
Producţii corale. .	5.828

SITUAȚIA CĂMINELOR CULTURALE
dela 1934 până la 1938

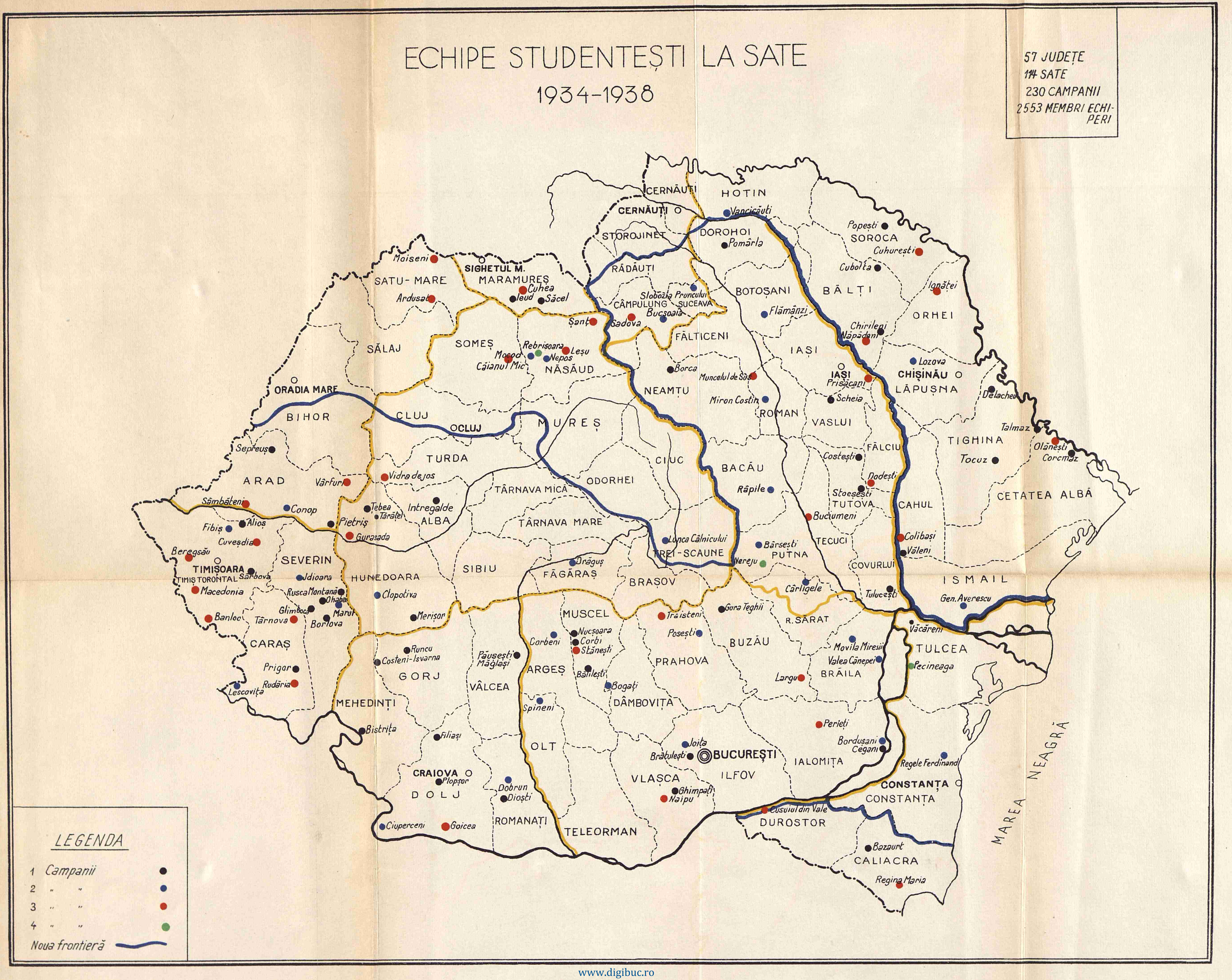
Total 2305 Cămine

I	Oltenia	251
II	Muntenia	525
III	Dobrogea	111
IV	Moldova	461
V	Basarabia	653
VI	Bucovina	44
VII	Transilvania	146
VIII	Maramureș	10
IX	Crișana	39
X	Banat	65
		2305

CURSURILE SĂTEȘTI ORGANIZATE DE CĂMINELE CULTURALE ÎN ANUL 1938

ECHIPE STUDENȚEȘTI LA SATE
1934-1938
57 JUDEȚE
114 SATE
230 CAMPANII
2553 MEMBRI ECHIPERI
LEGENDA
1 Campanii
2 " "
3 " "
4 " "
Noua frontieră
CERNĂUȚI
HOTIN
STOROJINEȚ
DOROHOI
RĂDĂUȚI
CÂMPULUNG
SUCEAVA
BOTOȘANI
SOROCA
BĂLȚI
ORHEI
SATU-MARE
MARAMUREȘ
SIGHETUL M.
SĂLAJ
SOMEȘ
NĂSĂUD
FĂLTICENI
IAȘI
CHIȘINĂU
LĂPUȘNA
NEAMȚU
ROMAN
VASLUI
ORADIA MARE
BIHOR
CLUJ
MUREȘ
CIUC
BACĂU
FĂLCIU
TIGHINA
TURDA
ODORHEI
ARAD
TÂRNAVA MICĂ
TÂRNAVA MARE
ALBA
TUTOVA
CAHUL
CETATEA ALBĂ
TECUCI
TREI-SCAUNE
PUTNA
TIMIȘOARA
TIMIȘ TORONTAL
SEVERIN
HUNEDOARA
SIBIU
FĂGĂRAȘ
BRAȘOV
COVURLUI
ISMAIL
R. SĂRAT
MUSCEL
BUZĂU
TULCEA
CARAȘ
GORJ
VÂLCEA
ARGEȘ
PRAHOVA
BRĂILA
MEHEDINȚI
DÂMBOVIȚA
OLT
BUCUREȘTI
ILFOV
IALOMIȚA
CRAIOVA
DOLJ
VLAȘCA
CONSTANȚA
ROMANAȚI
TELEORMAN
DUROSTOR
CALIACRA
MAREA NEAGRĂ

	Lei
TOMUL XXI (1938—39):	**250.—**
ANDREI RĂDULESCU. Romanitatea dreptului nostru	12.—
N. IORGA. 1. «Calicii» lui Mihai Viteazul. 2. Zavira și opusculul lui Dimitrie Cantemir despre lupta între Cantacuzini și Brâncoveni . .	8.—
G-ral R. ROSETTI. Călărașii din valea Siretului în Războiul de neatârnare	32.—
CONST. MOISIL. Stemele primelor monete românești	10.—
ION I. NISTOR. Migrațiunea românească în Polonia în secolul XV și XVI	20.—
ALEX. LĂPĔDATU. Mărturii și precizări nouă cu privire la sfârșitul lui Barbu Catargiu (8 Iunie 1862)	25.—
I. LUPAȘ. Un vlădică român năpăstuit la anul 1638. Cine putea fi? . .	15.—
P. ANTONESCU. Pentru o renaștere a arhitecturii românești	10.—
CONST. KARADJA. Ziare contemporane despre bătălia dela Guruslău .	25.—
N. IORGA. Contribuții la legăturile literare românești cu Rușii și Ungurii .	5.—
ION I. NISTOR. Vechimea așezărilor românești dincolo de Nistru . .	12.—
S. MEHEDINȚI. Trilogia științei	70.—
ION I. NISTOR. Restaurarea Daciei în sintezele diplomației europene .	10.—
S. MANUILA. Considerațiuni asupra prezentării grafice a etnografiei României	10.—
P. P. PANAITESCU. Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor	30.—
ED. I. GĂVĂNESCU. Ioan Monorai, Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei.	25.—
SILVIU DRAGOMIR. Mormântul lui Mihai Viteazul și vechea catedrală dela Alba-Iulia	12.—
MIRCEA DJUVARA. Analiza ideii de convenție în drept	35.—
VICTOR SLĂVESCU. Vieața și opera lui Petre Mavrogheni	100.—
I. LUPAȘ. Doctorul Ioan Piuariu-Molnar (1749—1815)	30.—
N. IORGA. Cugetători români de acum o sută de ani	25.—
TOMUL XXII (1939—40):	**400.—**
N. IORGA. — 1. O descoperire privitoare la biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului. — 2. Încă o formațiune romanică: Luxemburgul . .	15.—
ION I. NISTOR. Primele încercări de restaurare a oștirilor pământene .	15.—
G. G. MIRONESCU. Contribuțiune la biografia lui Constantin Negri. (Din corespondența dintre C. Negri și Mihail Kogălniceanu)	6.—
ALEX. LĂPĔDATU. Un aventurier ungur în Principatele române, în epoca unirii lor (Gh. Bogáthy)	60.—
ION. I. NISTOR. Un proiect de organizare a oștirilor pământene din 1812	8.—
N. BĂNESCU. Maurocastrum — Mo(n)castro — Cetatea-Albă	10.—
G-ral R. ROSETTI. Ambulanța doamnelor din Iași în 1877—1878 . .	15.—
HANS PETRI. O scrisoare necunoscută a domnitorului Constantin Mavrocordat din anul 1740	15.—
N. IORGA. Eminescu în și din cea mai nouă ediție	15.—
CONST. MOISIL. Probleme de numismatică românească	12.—
ANDREI RĂDULESCU. Note asupra justiției din Țara-Românească la 1840	8.—
I. LUPAȘ. Descendența transilvană a lui Gheorghe Magheru și relațiunile lui cu țărani sălișteni, în deosebi cu familia lui Dumitru Răcuciu . .	55.—
N. IORGA. Cărți neașteptate	15.—
G-ral RADU ROSETTI. Un nou studiu asupra artei militare la Români .	15.—
I. IONESCU-DOLJ. Contribuțiuni la istoria luptei duse de Domnitorii Români în contra introducerii și aplicării regimului capitulațiunilor în Principate. Raportul lui Coronini	30.—
V. MIHORDEA. Biblioteca Domnească a Mavrocordaților	45.—
N. IORGA. Două pagini din Istoria Fanarioților	12.—
R. V. BOSSY. Vechi năzuințe federaliste în Sud-Estul European . . .	12.—
ION RĂDUCANU. Adam Smith	30.—
N. IORGA. Încercări austriece de anexiune a țărilor noastre	15.—
DIMITRIE GUSTI. Problema sociologiei. Sistem și metodă. Trei comunicări	60.—
CONSTANTIN I. KARADJA. Cea mai veche mențiune a Daciei în tipar	15.—
ION I. NISTOR. Tudor Vladimirescu și Sfânta Alianță	20.—

	Lei
DAMIAN P. BOGDAN. Pomelnicul dela Bistriţa şi rudeniile dela Kiev şi dela Moskova ale lui Ştefan cel Mare	35.—
ANDREI RĂDULESCU. Influenţa italiană asupra Dreptului român	25.—
I. LUPAŞ. Emanuil Gozsdu (1802—1870). Originea şi opera sa	45.—
TOMUL XXIII (1940—41):	500.—
1. N. IORGA. O carte de gândire conservatoare românească	15.—
2. GENERALUL R. ROSETTI. — 1. Câteva scrisori şi documente turceşti privitoare la ţările noastre. — 2. Două scrisori cu privire la cumpărarea de tutun din Rusia	20.—
3. N. IORGA. Individualism şi solidarism în desvoltarea istoriei	10.—
4. ANDREI RĂDULESCU. Regimul juridic al Bosforului şi Dardanelelor.	25.—
5. ION I. NISTOR. Călugăriţa Elisaveta Sturdza. Un episod din timpul zaverei	10.—
6. VICTOR SLĂVESCU. 1. O « Autobiografie » a lui Dionisie Pop Marţian. 2. Corespondenţa D. P. Marţian-Gh. Bariţiu. Cinci scrisori (1862—1864)	50.—
7. N. BĂNESCU. Stăpânirea bizantină în Matracha (Tmutorokan), Chazaria şi Rusia, în timpul Comnenilor	20.—
8. ION I. NISTOR. Lucius Aprovianus	35.—
9. G. POPA-LISSEANU. Continuitatea Românilor în Dacia	65.—
10. GENERALUL R. ROSETTI. Participarea populaţiei civile la războiul din 1877—1878	15.—
11. GENERALUL R. ROSETTI. Despre Academii şi Institute	12.—
12. N. IORGA. Problema basarabeană şi problema Unirii Principatelor la 1855—1859	15.—
13. ALEX. LĂPĔDATU. 11 Februarie 1866	20.—
14. N. IORGA. Revelaţii toponimice pentru istoria neştiută a Românilor, I.	15.—
15. S. MEHEDINŢI. Academia, Instituţie Etnopedagogică	25.—
16. I. IONESCU-DOLJ. O pagină din istoria dreptului penal român	25.—
17. VICTOR SLĂVESCU. Dionisie Pop Marţian şi Dimitrie A. Sturdza în 1859	35.—
18. ION I. NISTOR. Principatele Române în preajma tratatului dela Adrianopol	30.—
19. N. BĂNESCU. N. Iorga, Elogiu academic	20.—
20. ION RĂDUCANU. Ideea naţională în gândirea economică a lui Friedrich List	20.—
21. ION I. NISTOR. Romanii în Transdanuvia	55.—
22. DIMITRIE GUSTI. Ştiinţa şi pedagogia Naţiunii	40.—

C. 74.889

PREŢUL LEI 500.—